غۇلام ئۆمەر

باياۋاندىكى گۈلخان

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

野火/吾拉木·吾买尔著. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,2003.8

ISBN 7—228—08202—8

Ⅰ.野… Ⅱ.吾… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2003)第 067330 号

责任编辑:依明江·艾木都拉

责任校对:热娜·阿不里米提
祖来哈·艾则孜

封面设计:艾克拜尔·萨力

野火(2) (维吾尔文)

(历史长篇小说)

吾拉木·吾买尔 著

新 疆 人 民 出 版 社 出 版

(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编:830001)

新 疆 新 华 书 店 发 行

乌鲁木齐市大金马印务有限公司印刷

850×1168 毫米 32 开本 14 印张 2 插页

2003 年 8 月第 1 次印刷 2003 年 8 月第 1 版

ISBN 7—228—08202—8 总定价:60.50 元

2- قىسىم

مەشئەل

بىرىنچى باب

سىلەر (ھىندىيانلا) پەقەت ئاق تەنلىكلەرنىڭ خاتىرجەملىكىگە كاشىلا قىلماي، ئۆز ـ ئۆزۈڭلارنى قىرىپ تۈگىتىۋەتسەڭلارمۇ مەيلى. ئاق تەنلىكلەر تەبىئىي يوقۇلۇشنىڭ نەتىجىسىنى جان دەپ كۆرىدۇ.
ــ بەي ياڭ «رەزىل جۇڭگولۇقلار»

1

مارت ئېيى كىرىش بىلەنلا يەر ـ جاھان ئىللىپ شامال بىلەن بىللە تۇپراقنىڭ ۋە يەنە ئالىلىقانداق نەرسىلەرنىڭ ھىدى كېلىشكە باشلىدى. دەل ـ دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىدىكى بۇ يىل نوتا سۈرۈدىغان ۋە يوپۇرماق چىقىرىدىغان بىخلار كۆرۈنەرلىك دومبۇيۇپ چىققانىدى. قىشتا قار ئوبدان يېغىپ، باش باھاردىن باشلاپ ئېرىپ، تۇپراقتا سىڭىپ كەتكەچكە، يەردە بىر خىل يامغۇردىن كېيىنكى ھالەت ــ كۆكچىلىك باردى. بۇ ھال كىشىگە ئالىلىقانداق سەپەردىن كېيىن ئوبدان ھاردۇق ئېلىۋالغاندەك ھوزۇر بەخش يېنىكلىك بېرەتتى. بۇ يىل سۇ مول بولۇشى مۆلچەرلىنەتتى. قىران دەرياسىنىڭ پەسىللىك سۈيى لايقىلىنىپ كېلىشكە باشلىغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى چەتئەلدە ئوقۇۋاتقاندىلا كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن ئاجايىپ ئوي ـ پىلانلىرىنى بىر ـ بىرلەپ ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئالدىرايتى. يېڭى باھار بەخش ئەتكەن ھايات زەۋقى، ئۇنىڭ ھېسسىياتقا باي قەلبىنى لەرزىگە سالماقتىدى. بۇ ھىسلار گاھى ئۇزۇن يىللىق قۇللۇق ۋە خورلۇقتىن كېيىن ھۆرلۈك ئۈچۈن قوزغالغان مىليونلىغان خەلق

غازاتچىلىرىنىڭ شاۋقۇنلىرىدەك مۇزىكا بولۇپ قۇرلاغا پۈتۈلسە، بەزەن قىيا ئۈستىدە تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىنى كۆزۈتۈپ ئولتۇرغان بۈركۈت بىردىنلا كۆك قەھرىگە كۆتۈرۈلگەندەك ، يېنىك ۋە ئەركىن قانات قېقىپ تاغلار بېشىدا ئايلىنىپ يۈرگەندەك شائىرانە قۇرلارنى تەۋەللۇق قىلاتتى. ئۇ يەنە بىردىنلا رومانتىك ئالەمدىن ھارغىن ھالدا رېئاللىق ئالىمىگە قايتىپ كېلەتتى ـ دە، كونكېرت پىلانلارنى تۈزۈشكە باشلايتتى.

«نامرات دېھقانلارنى قانداق باي قىلىش كېرەك؟ ئۇ نېمىشكە ھاياتقا بۇنداق سالقىن قارايدۇ؟ نېمىشكە ھايات مۇساپىسىدىكى توسالغۇلارنى ئەقىل ـ پاراستى بىلەن يېڭىشنى بىلمەيدۇ؟ نېمىشكە ھاياتنىڭ مەۋج ئۇرۇپ تۇرىدىغان دولقۇنىدا بىر تال خەستەك دولقۇن قايان تاشلىسا شۇيان بولۇپ، تەقدىرنىڭ مەيلىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ؟ ... — ئۇ شۇلارنى ئويلايتى — ئۇلارنى تەشكىللەش، يېتەكلەش، ئائىلە ئىگىلىكىنى، ياشاش شارائىتىنى ياخشىلاپ تەرتىپكە سېلىشقا ئۆزىنىڭ ئۈچۈن پىلان ـ تەدبىرلەرنى ئۆگىتىش كېرەك! سەن پەقەت بىر نەچچە ئادەمنى ئوقۇتۇش بىلەنلا ۋىجدانىڭنى ئالداشقا، ئۆز ـ ئۆزۈڭگە تەسەللىي بېرىشكە ھەقلىق ئەمەسسەن! ئويلا، سېنىڭ مىللىتىڭ نەدە قالغان؟ باشقىلارچۇ؟ ئالدىراش كېرەك! ساقلاپ تۇرساڭ ھايات قىيانلىرى سېنى قىياغا ئاپىرىپ ئۇرىدۇ، كۆكۈم تالقان بولۇسەن!.... ئەمىسە ئوقۇش ـ ئوقۇتۇش بىلەن دېھقانلارغا ياردەم بېرىشنى بىرلەشتۈرگىلى، بىر ـ بىرىگە پۈتلاشتۇرماي ئېلىپ، بارغىلى بولماسمۇ؟... ھازىر دەل باھار، دېھقانلار ئۈچۈنمۇ، باشقا جانلىقلار ئۈچۈنمۇ يىلنىڭ بېشى، ھاياتنىڭ باشلىنىشى، بۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇش كېرەك!...»

ئۇ يېڭى باھارنى ئالدىراشلىق ئىچىدە كۈتۈۋالماقتىدى. بۇ يېڭى مەكتەپنىڭ ھويلىلىرىنى گويا باغ ـ ھويلا ئىنىژىنىرلىرىدەك پىلانلاپ، كۆكەرتىش لاھىيىسى ئىشلەپ چىقتى. ئۇ ئەۋلادلار بىلىم ئالىدىغان جاينىڭ بوستانلىق بىلەن چۆمكۈلۈپ تۇرۇشىنى، ئەقلىي ئەمگەكچىلەر چارچىغاندا ئىشكتىن چىقسىلا يېشىللىق دۇنياسىنىڭ ساپ ۋە نەمخۇش ھاۋاسى ئۇلارنىڭ تالغان نېرۋىلىرىغا ئارام بېرىشنى ئىستەيتى. بۇندىن باشقا يەنە دېھقانلارغا تەۋە يەرلەرگە، يول بويلىرىغا، بازار، مەسچىد قاتارلىق

ئامىۋى سورۇنلارغىمۇ كۆچەت قويۇپ، گۈزەللەشتۈرۈپ چىقىشىم كېرەك دەپ ئالدىرايتتى. شۇڭا ئۇ ئوقۇغۇچى، ئوقۇتقۇچىلارنى نۆۋەتتىكى زۆرۈر ئىشقا تەشكىللەش، كۆچەت ھەل قىلىش، شۇنداقلا دېھقانلارنىمۇ كۆچەت قويغىلى بولۇدىغانلىكى بوش يەرلەرگە كۆچەت قويۇشقا تەشكىللەش قاتارلىق ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەتتى.

نامرات دېھقانلارنى دەرەخلىرىنى چاتاپ، كەسلەپ، كۆچەت قىلىپ سېتىشقا رىغبەتلەندۈردى. بايلارنى ئەمگەك كۈچى يوق ئائىلىلەر ئۈچۈن كۆچەت ئىئانە قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى. ئەمگەك كۈچى يوقلارغا بولسا ئوقۇغۇچىلارنى باشلاپ بېرىپ كۆچەت قويۇپ بېرىشنى ئۆزى ئۈستىگە ئالدى. شۇنداق قىلىپ ھەم كۆچەت ھەل قىلىندى، ھەم كەمبىغەللەر ئاز-تولا پۇلغا ئىگە بولدى. ئوقۇغۇچىلار ئالدى بىلەن مەشھەد قۇمباغدا يېڭىدىن پۈتكەن رۇشتى مەكتەپ ۋە قىزلار مەكتىۋى، ھەم مەشھەد ئىپتىدائى مەكتەپتە ئەمگەككە قاتنىشىپ ئەتراپتىكى دېھقانلارنىڭ خالىسانە ياردەمگە كېلىشىگە سەۋەب بولدى. شۇنداق قىلىپ پۈتۈن ئاتۇشتا بىر خىل قاينام- تاشقىنلىق مەنزىرە بارلىققا كەلدى.

ھازىر ئاتۇش بازىرىدا (مەشھەدتە) بۇرۇنقىدەك ئەپسانە تىللاشلار، يولسىز جېدەللەر، پەدىشەپسىز مۇناسىۋەت ۋە گەپ سۆزلەر قۇلاققا كىرمەيتتى؛ ھەممە يەر گويا ئۆز ئۆيۈڭدەك ئىشەنچلىك، ھەممە كىشى تۇققۇنۇڭدەك يېقىن بىلىنىدىغان بىر خىل ۋەزىيەت بارلىققا كەلگەنىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، بۇ خىل يېڭى ئىجتىمائىي كەيپىياتنىڭ كىندىك ئانىسى بولغان يېڭى مەكتەپلەرنىڭ ئىناۋىتى تىكلەنگەن، ئوقۇشقا بولغان تەلەپ ئېشىپ، ھەر قايسى يېزىلاردىكى ئىككى- ئۈچ سىنىپلىق مەكتەپلەر يېتىشمەي قالغاچقا يەنە مەكتەپلەر سېلىنماقتىدى. بۇ يىل مۇشۇ باھاردىن باشلاپ مەكتەپلەر كېڭەيتىلەتتى. تېجەننىڭ يۇقۇرى مەھەللىسىگە يەنە بىر مەكتەپ، ئوڭۇرۇقتا ئىلگىرىكى مەدرىسىنىڭ غەربىي- شىمال تەرىپىگە يۈز مېتىر كېلىدىغان جايغا بىر قىزلار مەكتىۋى سېلىنماقچى. شۇرۇق مەكتەپكىمۇ بىر نەچچە سىنىپ كۆپەيتىش قارار قىلىندى. يېڭىدىن سېلىنغان مەكتەپلەرنىڭ ئىچى

سىرتىغىمۇ كۆچەت قويۇش، قۇرۇلۇشنىڭ پۈتۈشىنى كۈتۈپ پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈۋەتمەسلىك كېرەكىدى.

يېڭى مەكتەپلەرگە ئوقۇتقۇچىلارمۇ كەملەيتتى. بۇ ھال يانۋار ئېيىدا دارىلمۇئەللىمىننى پۈتتۈرۈپ چىققانلار تەقسىم قىلىنىپ، ئارقىدىن ئوقۇشنى تەلەپ قىلغۇچىلار كۆپەيگەندىلا سېزىلگەنىدى. شۇڭا تەۋپىق تاشاخۇنۇمنىڭكىدە ئازغىنە ئوقۇغۇچى بىلەن زايە بولۇۋاتقان سالاھىددىن ئەپەندىنى بىر قارار ئوقۇتقۇچى تەربىيىلەپ بېرىشكە ئۈندەپ، سۈنتاغدىكى يۈسۈپ ھاجىنىڭ كەڭ تاشا ئۆيلىرىدىن دارىلمۇئەللىمىن ئۈچۈن سىنىپ ھەل قىلىپ كەلدى. مۇشۇپىقە خانىم بولسا سۈنتاغدىكى «چاتاقچى قارىم»نىڭ ھويلىسىدا قىزلار مەكتىۋى ئاچتى.

دېمەك، ھازىر مەكتەپ ــ ئوقۇش ــ مەكتەپ، ئاتۈشتىكى ئەڭ قىزىق ئىش، ئەڭ مۇھىم ئىش بولۇپ قالغانىدى. چۈنكى بۇ مەكتەپ ھازىر جىمى ئىنسانى خىسلەتلەرنىڭ مەنبىئى بولۇپ كىشىلەرگە تونۇلماقتىدى. ئوقۇتقۇچىلار كىچىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىرنىقىنى ئېلىپ قوياتتى. يۈز-كۆزىنى يۇيۇپ قوياتتى. ھەتتا ئاغرىپ قالغانلارنى يۆدۈپ ئەپكېلىپ، يۆدۈپ ئاپىرىپ قوياتتى. مەمتىلى ئەپەندى ھەپتىدە بىر قېتىم نازاپەت تەكشۈرۈش ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، ئۇ تويۇقسىزلا خالىغان بىر مەكتەپكە بېرىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ پاكىزلىقىنى تەكشۈرەتتى. ئۇلارنىڭ تىرنىقى ئۆسۈك، يۈز-كۆزى توپا بولماسلىقى، بوينى، قوللىرىنىڭ دۈمبىسى توڭرا بولماسلىقى كېرەكىدى. ئۇنداق بولمايدىكەن شۇ مەكتەپ مۇدىرى، ئوقۇتقۇچىلىرى تەنقىتلىنەتتى. مەمتىلى ئەپەندى شەكىلۋازلىق ئادەتلىرى پەيدا بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن بىرىنچىدىن كېلىدىغان كۈننى ئالدىن بەلگىلىمەيتتى. ئىككىنچىدىن، مەكتەپكە كېلىدىغان شۇ كۈنى خېلى يىراق جايدىلا ئاتتىن چۈشۈپ، ئېتىنى شۇ يەرگە باغلاپ قويۇپ، يول بىلەن ماڭماي تامنىڭ ئارقىسى، ئېتىز قىرلىرى بىلەن يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ، دەرسكە كىرىشكە قوڭغۇراق چېلىنغاندىن كېيىن ئاندىن قوزغۇلاتتى. ۋە ئاۋۋال ئىشىك تۈۋىدە، دەرىزە تۈۋىدە دەرس تىڭشايتى. ئاندىن سىنىپقا كىرەتتى.

ئوقۇغۇچى چاقماقتەك تېز، روھلۇق ۋە توغرا جاۋاب بېرەلمىسە ئوقۇتقۇچىنى تەنقىد قىلاتتى. ئوقۇغۇچىلارنىمۇ سەمىمىي ئەيىپلەيتتى. (ئۇنىڭ سەمىمىي ئەيىپلەشلىرى تەسۋىرلىگۈسىز قۇدرەتكە ئىگە ئىدىكى، كىشىلەردە تۇغما بولۇدىغان ئەڭ ھۆرمەت قىلىدىغان كىشى ئالدىدا ئاجىزلىقىنىڭ بىلىنىپ قېلىشىدىن قورۇنۇش تۇيغۇسى ئۇلارغا چەكسىز كۈچ بېرەتتى). شۇڭا ھېچكىم ئەپلەپ- سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋېتىشكە جۈرئەت قىلالمايتتى.

مەتىللى ئەپەندى ھەممە ئىشقا، ھەتتا كۆچەت قويۇشقىمۇ ئەنە شۇنداق قاتتىق تەلەپ قوياتتى. ئۇ رۇشتى مەكتەپتىكى كۆچەت قويۇشقا قاتنىشىش بىلەنلا قالماي، يەنە ھەممە يېزا مەكتەپلىرىگە بېرىپ كۆچەت قويۇش ئەھۋالىنى تەكشۈردى ۋە ئۆزىمۇ ئەمگەككە قاتناشتى.

ئۇ تېجەننىڭ يۇقۇرى مەھەللىسىدىكى يېڭى مەكتەپكە ئەتراپتىكى دېھقانلار بىلەن قولمۇ- قول كۆچەت قويۇپ تۈگەتكەندىن كېيىن، ئۆزلىرىگە ياردەم بەرگەن دېھقانلارغا ياردەملەشتى. نىمەتۇللا، مەڭلىكاخۇنلار بىلەن ئۈچى دېھقانلارنىڭ ئىشىك ئالدى، بېغىنىڭ ئارقىسى قاتارلىق كۆچەت قويۇدىغان جايلاردا دېھقانلار بىلەن خۇشال چاقچاقلاشقاچ بىللە ئىشلىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغانلار ھارغىنىنى سەزمەي قالاتتى.

— بۇ يىل ئەنجۈر قويۇدىغانلار يوقمۇ؟- دەپ سورىدى ئۇ دېھقانلاردىن،— ئەنجۈر قويساڭلار مېنى مەدىكارلىققا ئېلىڭلار، مەن ئىشلىگەچ ئەنجۈرنى قانداق قويۇدىغانلىقىنى ئۆگىنىۋالاي، كېيىن بىز ھەر بىر مەكتەپكە باغ قىلىمىز.

— سىز دېگەن ئەپەندى تۇسىڭىز، دېھقانچىلىقنى ئۆگىنىپ نېمە قىلىسىز،— دېدى ياش بىر دېھقان. ئۇنىڭ ساددا چىرايىدىن ھەيرانلىق، قىزىقىش ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

—ھەي، گېپىڭىزنى قارىڭا، بىزدە «ئوشۇق دۆلەت باشنى يارماپتۇ» دېگەن تەمسىل بارغۇ؟ «قىرىق ھۈنەر ئەمەس، ئەسلى ھۈنەر چويلىچىلىق» دەپ، بىر كۈن ئەسقېتىپ قالامدىكىن دەيمەنغۇ، قانداق؟

— دېدى ئۇ يىگىت بىلەن چىقىشىپ، ئاندىن، — بىلىم دېگەنمۇ بىر خىل بايلىق، يەنە كېلىپ بايلىقنىڭ ئەڭ ياخشىسى، ئۇنداقكەن، ئوشۇقراق بىر نەرسە بىلىپ قويغاننىڭ نېمە زىيىنى بار؟

دېھقانلاردا تەۋپىقە نىسبەتەن قايىللىق، يەنىمۇ چوڭقۇر مۇھەببەت ئويغۇنۇپ باراتتى.

ئۇلار بىر تەنها ياشايدىغان بوۋاينىڭ بېغىدا ئىشلەۋاتاتتى.

— ئەپكېلىڭە كەتمەننى، نېمە مەن كەچكىچە كۆچەت تۇتۇپ بېرىشنىلا ھۆددە ئالغانمۇ؟ — دەپ كۆلدى مەمتىلى ئەپەندى ھېلىقى ياش دېھقاننىڭ قولىدىن كەتمەننى تارتىپ، ئىشلەيمەن دەپ كەلگەندىن كېيىن راۋۇرۇس ئىشلەي - دە، پوتونسۇرۇك ئەر كىشى كۆن بويى كۆچەت تۇتۇپ بەرسىمۇ بولماس.

ياش دېھقان ئۇنىڭغا كەتمەننى بېرىپ، كۆچەت تۇتۇپ بېرىشكە باشلىدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەتمەن چېپىشىغا قاراپ تۇراتتى.

—مەسخىرە قىلىۋاتامسىز قانداق؟ سىز بەلكىم كەتمەن چېپىشنىڭمۇ بىر خىل ھۈنەر ئىكەنلىكىنى ئويلاپ كۆرمىگەن بولغىدىڭىز؟ ماڭا قاراڭ، مەن سىزدەك ئەپلەشتۈرەلمەيمەن، ئۇنداق بولغاندىكىن كۆپرەك چېپىپ، ئۆگىنىۋېلىشىم ئۈچۈن پۇرسەت بېرىڭ، قانداق؟— دېدى ئۇ.

— كىم سىزنى مەسخىرە قىپتۇ؟ بۇنىمۇ بىزدىن ياخشىراق ئەپلەشتۈردىكەنسىز،— دېدى يىگىت چىن كۆڭلىدىن. ئۇمۇ مەمتىلى ئەپەندىگە چوڭقۇر ئىخلاس قىلغۇچىلاردىنىدى. شۇڭا ئۇ كەچكۇرۇسقا قاتنىشىپ ساۋادىنىمۇ چىقىرىۋالغانىدى.

ئۇلار يۇمشاپ كېلىۋاتقان تۇپراقتا — ئېرىقنىڭ قىرىدا دەم ئېلىپ ئولتۇرۇشقاندا تەۋپىق دېھقانلار بىلەن قىزغىن پاراڭغا چۈشتى. ئۇ شۇ چاغدا ھېلىقى بوۋاينىڭ ئۆسۈپ قالغان چاچ ساقىلىغا قاراپ، نىمتۇللاغا:

— سومكامنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قالغىنىم يامان بوپتۇ ئەمەسمۇ، ئەمدى ماڭا ئۇستىرا لازىم بولۇۋاتىدۇ،— دېدى.

— ئۇستىرا دەمسىز؟ — دېدى يىگىت،— مېنىڭ بىرسى

باردەكـــــدى... ـــ ئـــۇ ئەپەنـــــدىنىڭ بـــــۇ يەردە ئۇســـــتۇرىنى نـــــىمە قىلىدىغانلىقىنى ئويلاپ يېتەلمەي گۇدۇڭشىدى.
ـــبۇلسا مالال كۆرمەي ئېلىپ چىقمامسىز، مەن بۇ ئاتىمىزنىڭ چاچ-ساقىلىنى ياساپ قوياي،ـــ دېدى ئۇ.
بوۋاي بۇ گەپنى ئاڭلاپ هودۇقۇپ كەتتى. ئۇ هەم خىجىل بولغان، هەم تەسىرلەنگەن هالدا دۇدۇقلاپ:
ـــبۇ، ئۆزى...؟ ـــ دېدى.
ـــ باهار هەممە نەرسىنى ياشنىتىدۇ، سىزنىمۇ باهاردەك ياساندۇرۇپ قوياي، ـــ دېدى ئۇ خوش كۆلۈمسىرەپ،ـــياكى سىز ماڭا ئىشەنچ قىلالمايۋاتامسىز؟ خاتىرجەم بولۇڭ، ئاغرىتمايمەن.
ياش يىگىت ئۇستۇرىنى ئېلىپ چىققاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئۇستۇرىنى دىققەت بىلەن كۆرۈپ چىقىپ، خۇددى كەسىپ ئەهلىدەك باهالىدى:
ـــئەسلىدە كېسىدىغان ئۇستۇرىكەن، ئۇستىنىڭ قولىغا چۈشمەي، نائۇستا ئىشلىتىپتىكەن، تىكرەك بىلەپ قويۇپتۇ.
ـــ راست ئېيتىسىز، مەن گېرىنىڭ قىلغان ئىشى بولمامدۇ، ـــ دېدى يىگىت.
مەمتىلى ئەپەندى ئېرىقتىن چاڭگىلىدا سۇ ئېلىپ بوۋاينىڭ بېشىنى ئۇگىلىغاچ:
ـــ سىلىق بىلەي بولسا ئوبدان بىلەپ بېرەتتىم، ـــ دېدى.
كېيىن پاراڭ تېمىسى ئۆزگۈرۈپ كەتتى. باشقا دېهقانلارنىڭ ئېتىز-ئېرىق ئىشلىرى هەققىدە قىلىشىۋاتقان پارىڭى سورۇننى ئىگىلىدى. بىرسى قايسى بىر مەهەللىدە سۇ تالىشىپ بىر-بىرىگە كەتمەن كۆتۈرۈشكەنلەر هەققىدە، قايسى بىرىنىڭ بېشى يېرىلىپ سەكراتتا ياتقانلىقى هەققىدە پاراڭ باشلىغاندى، كىمدۇر بىرى:
ـــ سۇنىڭ دەستىدىن ئادەم ئۆلۈدۇ، تېخى،ـــ دەپ خۇرسىنىپ قويدى.
ـــ ئۆلمىدى دەمسەن، هېلىقى بىر ژىلى... ـــ يەنە بىرەيلەن ئىلگىرىكى ئەسلىمىلەرنى ۋاراقلاپ، قانلىق جېدەللەردە بىر-بىرىنى

ھالاك قىلىشقان ھىكايىلەرنى يېقىن- يىراق يېزىلاردا بولۇپ ئۆتكەنلەرنى سۆزلەپ كەتتى.

— بۇ سۇمۇچۇ، باشقا بالا بىز نېمە، مەنمۇ بۇ توغرىدىن دەقەت بولۇپ ژۇرمەن، قوشنام، يەر قوشنام دېگەن خۇمسى بىلەن خېلى يەرگە يېتىشىپ كېتىمەن. قاراپ تۇ تېخى، بۇدو ئۇنىڭ ئانا- مانىسىنى... — ئۇ مەمتىلى ئەپەندىدىن ھايا قىلىپ ئەپسانە گەپلەرنى دېمەي توختىۋالدى ۋە ئۆزگەرتىپ،— كۆرگۈلۈكنى كۆرسۇتىمەن،— دېدى.

— نېمىشكە ئۇنداق قىلىسىز؟— دەپ سورىدى مەمتىلى ئەپەندى بوۋاينىڭ بېشىغا ئۇستۇرا سىلىۋېتىپ.

— مېنىڭ ئۈچ پۇللۇق سۇيۇم با، ئۇنىڭ ئىككى پۇللۇق، يەنە مەندىن جىق سۇ تۇتىمەن دەپ كاشىلا قىلىدۇ،... — دەپ قايىندى ئۇ.

مەمتىلى ئەپەندى ئېچىنىش تۇيغۇسى بىلەن چىرايىنى پۈرۈپ، كېيىن بىر پىكىرگە كەلگەندەك چېھرى ئېچىلىپ:

— شۇنداقمۇ؟... قاراڭ، يۇرتداش، مۇنداق بىر ئىش بولسۇن، يوغان بىر ئۆيدە بىر ئاز ئادەم بولسۇن، بىردىنلا ئۆگزە گۈمۈرلۈپ چۈشۈدىغاندەك ئالامەت كۆرۈلسۇن، شۇ چاغدا قانداق بولۇدۇ دېمەمسىز؟ ھەممە ئادەم ئۆزىنىلا ئويلايدۇ- دە، ئۆزىلا بۇ بالا- قازادىن قۇتۇلۇپ كەتمەكچى بولۇپ ئىشىككە ئۆزىنى ئۇرىدۇ. جان جەھلى بىلەن قىستۇرۇلۇدۇ. ھېچكىم- ھېچكىمگە يول بەرمەيدۇ. نەتىجىدە خەتەرلىك يېتىپ كەلگۈچە بولغان ئارىلىقتا ھېچكىم قېچىپ چىقالماي، ئىشىككە قاپلىشىپ تۇرۇۋېرىپ، ئۆرۈلگەن ئۆگزىنىڭ ئاستىدا قالىدۇ. ئەگەر ئۇلار ئادەمگە خاس ئەقلىنى ئىشلىتىپ، بىر- بىرىگە يول قويۇپ رەتلىك ھالدا بىردىن- بىردىن يۈگرەپ چىقسا ھەممىسى قېچىپ چىقىشقا ئۈلگۈرەتتى،— مەمتىلى ئەپەندى ئىككى ئەسكەرگە ۋە باشقا دېھقانلارغا بىرمۇ بىر قاراپ قويۇپ، قولىدىكى ئۇستۇرىنى ئەپچىللىك بىلەن ئىشلىتىپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، — خۇددى شۇنىڭدەك بىزدە ئۆز ئارا يول قويۇش، ئۆز ئارا پايدا يەتكۈزۈش كەم. خەلقىمىز تەرتىپسىز پادىدەك، نۇرغۇن ئىشلاردىن كىشى خىجىل بولۇدۇ. مەن شۇنداق ئەھۋاللارنى كۆردۇم. ئىككى كىشى سۇ تالىشىپ

بىر- بىرى بىلەن بوغۇشىدۇ. ھېچكىمگە - ھېچكىم- ھېچكىمگە يول قويمايدۇ، سۇ بولسا ھېچقايسىسىنىڭ ئېتىزىغا كىرمەي بىكار ئېقىۋېرىدۇ. نەتىجىدە ھەر ئىككىسىنىڭ ئېتىزى توشقىدەك ۋاقىت تالاش- تارتىش بىلەن ئۆتۈپ كېتىپ، بىرسىنىڭمۇ ئېرىقى نەم بولمايدۇ. بىلەمسىز، نادانلىق، ساۋاتسىزلىق، ئادەمنى نەزەر دائىرىسى تار، كۆزى كىچىك قىلىۋېتىدۇ. ھە، دېگەندە كۆز ئالدىكى كىچىككىنە مەنپەئەتنى قوغلىشىپ، كېيىنكى چوڭ مەنپەئەتتىن قۇرۇق قالىدۇ. مەن سىزگە قوشنىڭىزنىڭ«كۆرگۈلۈكىنى» كۆرسەتمەسلىكنى مەسلىھەت بېرىمەن. سىز نۆۋەتنى ئۆتۈنۈپ، ئۇ بولدى، دېگەندە سىز ئېچىڭ. «ئادەم دېگەن ياخشىلىقنىڭ قۇلى» دەيدىغان گەپ بار، ياخشىلىقتىن تەسىرلەنمەيدىغان ئادەم يوق. ئەگەر ئۇ ئىككى پۇتلۇق ھايۋان بولمىسىلا سىز ئۆتۈنگەندە ئۇنىڭمۇ ئۆتۈنىسىز ۋە ئۇنىڭ ئىشلىرىغا قارىشىپ بەرسىڭىز، ئۇ سىزگە ئۆتۈنۈدىغان، قارىشىپ بېرىدىغان بولىدۇ. ئىككى ئادەمنىڭ ئىشى بىرسىنىڭكىدىن، ئۈچ ئادەمنىڭ ئىككىسىنىڭكىدىن ياخشىراق بولىدۇ. ئەلۋەتتە، مانا قاراڭ، بۈگۈن بىز جەمئىي بەش ئائىلىنىڭ كۆچىتىنى بىرلىشىپ قويۇۋەتتۇق، كۆپچۈلۈك بولغىنىمىز ئۈچۈن ئىش تېز تۈگىدى، ھەم كۆڭۈللۈك بولدى. مانا مۇشۇنداق ھەمكارلىشىپ ئىشلىسەكمۇ بولىدىكەنغۇ؟ كۆڭۈلنى غەش قىلىپ، ھاياتنىڭ ئېشىغا زەھەر قوشۇپ نېمە قىلىمىز؟ نېمىشكە بىز يۇرتلارغا، ئاندىن مەھەللىلەرگە، ئاندىن ئائىلىلەرگە بۆلۈنۈپ، بىر- بىرىمىز بىلەن دۈشمەنلىشىمىز؟

ــ ئۇن ئالتە سەر گەپ قىلدىڭىز- دە، ئەپەندى، ــ دېدى ساقال- بۇرۇتلىرى چىرايلىق قىلىپ ياسالغان بوۋاي ھەدەپ ساقىلىنى سىلاپ،ــ دەسلەپ سىلىنى يامان ئاتلىق قىلىپ، ئاندىن داقچى ئەسكى، مۇنداقچى دېنىسىز دەپ گەپ تارقىتىپ ژۆگەن ئۇقۇمۇشلۇقلىرىمىزمۇ بۈگۈنگىچە مۇشۇنچىلىك گەپ قىلمىغان ياكى مەن ئاڭلىماي قالدىممۇ قانداق، ئىشقىلىپ ئۇلاردىن مەسلىھەت سورىسىمۇ ئۇلار يۈزىگە قاراپ بىر نېمە دەپ قوياتتى، يا بولمىسا دەي- دەيگە سېلىشتىن يانمايتى. ئەپەندى ئۇ خەقتەك نەچچىسىنىڭ قولىدىن كەلمىگەن ئىشلارنى قىلىشقا

يارايدىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى بوۋاينىڭ ماختىشىدىن ئوڭايسىزلىنىپ، چاخچاقتا ئايلاندۇرۇپ:

— چاچ ـ ساقىلىڭىزنى ياساپ قويغۇنۇم ئۈچۈن شۇنداق دەۋاتىسىزغۇ، ئاتا؟ — دېدى ۋە دېھقانلارغا يەنە ئىناقلىق ھەققىدە جانلىق تەمسىل، ھېكايىلەر بىلەن چۈشەندۈرۈپ سۆزلىدى. ئۇ دېھقانلارنىڭ پاراڭلىرىدىن يۈرىكىدىكى ئاللىقانداق ئۇنتۇلۇشقا باشلىغان جاراھەت قايتا قوزغالغاندەك بىر خىل ئارامسىزلىق ھېسسىياتىغا كېلىپ قالغاچقا بەكمۇ قايناپ تەسىرلىك سۆزلەپ، ئاخىردا يەنىلا دەردى چىقمىغاندەك خۇرسۇنۇپ، ئېغىر تىنىپ ياش يىگىتكە بۇرۇلۇپ، — يىگىت، بىزنىڭ ئاتىلىرىمىزنى ئېلىپ چىقىڭ، ئەمدى باشقا يۇرتلارغا بېرىپ كۆرۈپ كېلەيلى، — دېدى.

ئۇ يولدا كېتىۋاتقانچە ئۇزاق جىم ـ جىت ماڭدى . قېشىدىكى يىگىتلەرگە سۆزلەپ بېرىدىغان تۈگىمەس لەتىپىلىرىنىمۇ باشلىمىدى. ئۇنىڭ كاللىسىدا ئىللەتكە پاتقان بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ پەقەت دۈشمەنىنىڭ تاماشا كۆرۈشى ئۈچۈنلا ياخشى بولغان ناچار تەرەپلىرى بىر ـ بىرلەپ ئۆتەتتى. بىرلىك روھىنى يوقاتقان، مەزھەپچىلىك تورىغا چىرمىلىپ قالغان بۇ مىللەتنى داۋالايدىغان دورا بارمىدۇ؟ ئىلگىرىكى ھېكىملەر هامان دىئاگنوز قويۇپ كەلدى، دىئاگنوز توغرا قويۇلدىيۇ، دورا بېرىلمىدى. بۇ پىكىر ئۇنىڭدا دائىم دېگۈدەك باش كۆتۈرۈپ يۈرىكىنى تاتىلاپ ئۆتتۈشكە باشلاپ، «مەن بۇ كېسەلنى داۋالاشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالارمەنمۇ؟ يالغۇزلۇق قىلارمەنمۇ؟ ئاۋۋال بىر توپ ئادەمنى داۋالاپ، ئۇلارنى ‹ھەكىم› قىلىش كېرەك، ئاندىن بۇ بىر تۈپ ‹ھەكىم› تېخىمۇ كۆپ ئادەمنى داۋالاپ كېتەلەيدۇ... » دېگەنلەرنى ئويلىدى.

ئۇ يىراقتىن ئۇچۇق يېشىل رەڭ ئېلىشقا باشلىغان كۆزگى بوغداي ئېتىزىغا ۋە سۆگەت گوستاڭلىرىغا قاراپ، بىردىنلا دەل بۇلتۇر مۇشۇ چاغدا ۋەتەن تۇپرىقىغا قەدەم قويغانلىقىنى، ئۇ يۇرتقا يېڭى كەلگەنىدىكى ئىجتىمائىي كەيپىياتنىڭ نەقەدەر چىدىغۇسىزلىقىنى ئويلاپ كەتتى.

شۇنىڭ بىلەن كەچمىش دەپتىرىنى ۋاراقلاپ، بىر يىل ئىچىدىلا مەدەنىي مۇھىتنىڭ بارلىققا كېلىشىكە باشلىغانلىقىنى، شۇنچە كۆپ مەكتەپلەرنىڭ سېلىنغانلىقىنى بىر- بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈش بىلەن ئۆز - ئۆزىگە تەسەللىي تاپتى. ئۇنىڭدا تەۋرەنمەس ئۈمىد تۇغۇلدى. بۇ ئۈمىد بولسا ئۇنى سۆيۈندۈردى. ئاۋۇندۇردى، تېتىكلەشتۈرىۋەتتى.

— يىگىتلەر، سىلەرگە بىر لەتىپە سۆزلەپ بەرسەم ئاڭلامسىلەر؟— دېدى ئۇ دائىمى خۇشخۇيلىقىغا قايتىپ.

2

مەكتەپلەرگە ئورمان قويۇش ۋە دېھقانلارنىڭ ئورمان قويۇشىغا قارىشىپ بېرىش جەريانىدا مەمتىلى ئەپەندى نەدە كەچ بولسا شۇ يەردە قونۇپ ئىشلەپ بىر ھەپتىچە ئۆيىگە بارمىغانىدى. بۇ ئالدىراش ئىشلارنىڭ ھەممىسى تۈگىگەندە ئاندىن ئۆيىگە قايتىپ كەلدى.

نىزامىدىنلارنىڭ ھويلىسىمۇ باھارنىڭ ئۆزىگە خاس رېڭى بىلەن بېزىلىپ، ئۆزىگە خاس ھىدى بىلەن تولغانىدى. ئەتراپتىن يېڭى چىقىرىلغان قىغنىڭ ھىدى كېلەتتى.

— سىزگە قارىشىپ بېرەلمىدىم، ئاكا، مانا مۇشۇنداق، ئىش تۈگىگەندە كەلدىم،— دېدى ئۇ ئۆيىگە كىرىپلا. نىزامىددىنىڭ بالىلىرى ئۇنىڭغا ئۆزلىرىنى ئېتىشتى.

— ھېچقىسى يوق، يۇرتنىڭ ئىشى مېنىڭ ئىشىم ئەمەسمۇ، — دېدى نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ كەلگىنىدىن ئىنتايىن خوشال بولۇپ ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە كىرىپ كېلىۋاتقان ئىككى ئەسكەر بىلەن قول ئېلىشىپ، ئۇلارنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ.

— لېكىن، شۇنداق بولسىمۇ سىزنىڭ تەۋەلىكىڭىزگە بىرەر تۈپ كۆچەت تىكىپ قويمىسام بولمايدۇ،— دېدى ئۇ.

— مەيلىڭ، ئەتە ئەتتىگەندە ئىشىك ئالدىغا بىر نەچچە تۈپ ئۈژمە قويۇپ قويارمىز. بۈگۈن كەچ بولۇپ قالدى، ھارغانسىلەر، دەم ئېلىڭلار.

ئۇلار تېخى پىشايۋانغا كۆچۈپ چىقمىغانىدى. مەمتىلى ئەپەندى ھاۋارايىنى بىلىپ باقماقچى بولغاندەك كۆككە بېقىپ:

— ئەمدى پىشايۋانغا كۆچسەڭلارمۇ بولۇدىكەن. كۆپ-كۆك سۈزۈك ئاسمانغا قاراپ يېتىش قانداق راھەت. قاچانغىچە قىشلىق ئۆيدە قامىلىپ ئولتۇرۇۋېرىمىز،— دېدى ئۇ،— يەڭگە، پىشايۋانغا كىگىز سېلىڭ، مۇشۇ يەردىلا ئولتۇرايلى.

زورىخان ھايال بولمايلا پىشايۋان سۇپىسىغا كىگىز سالدى. ھەممەيلەن جايلىشىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، تەۋپىق غېنىغا:

— قېنى ئەمىسە، تەمبۇرنى ئېلىپ چىققىن، بىر پەيزى قىلايلى،— دېدى. ئۇنىڭ چېھرىسىدە ئىنتايىن مۇھىم ۋە قىيىن ئىشنى تۈگەتكەندىن كېيىن بولىدىغان مەمنۇنىيەت جىلۋىلىنىپ تۇراتتى. غېنى تەمبۇرنى ئېلىپ چىقتى. مەمتىلى ئەپەندى تەمبۇرنى قولىغا ئېلىپ سازلىدى- دە، خەلق سەنەملىرىنى چېلىشقا باشلىدى. ئۇ سەنەملەرنى نوتىغا ئېلىشنى، رەتلەشنى زۆرۈر ئىشلار ئالدىراشچىلىقىدا ئورۇنداپ بولالمىغانىدى. گەرچە دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ئۇنىڭ ئالدىراشچىلىقى قىسمەن ئازايغان بولسىمۇ، ئۇ يەنە ھەر قايسى مەكتەپلەر ئۈچۈن دەرسلىك ماتېرىيالى تەييارلاش، مەكتەپلەرنى كېڭەيتىپ قۇرۇش ھەققىدە ئاتىلار ھەيئىتى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، مەكتەپ تەكشۈرۈپ، كەچلىرى «دىۋان»نى تەرجىمە قىلىش ئىشى بىلەن بەند ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ مۇشۇ بىر مەزگىل ئىچىدە ئىككى سەنەمنى نوتىغا ئالغانىدى. ئەمما تېخىچە تەكشۈرۈپ كۆرمىگەنىدى. ئۇ بۈگۈنكى كۈننى مۇشۇ ئىشنى قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى پۇرسىتى دەپ ھېسابلىدى ھەمدە كەچتە ھەممەيلەن ئۇخلىغاندىن كېيىن چوقۇم بىر سەنەمنىڭ نوتىسىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرۈش، تۈزىتىپ توغرىلاشقا نىيەت قىلىپ قويدى.

مەمتىلى ئەپەندى خىيالپەرەسلەردىن بولمىسىمۇ گايىدا ئىككى تۈرلۈك رومانتىك، ھەتتا بىر ئاز ئەپسانىۋى خىيالدىن خالىي بولالمايتتى. بۇنىڭ بىرى ئۆزى بىر نەچچە ئادەمگە ئايلىنىش خىيالىدى: يەنە بىرى

قايتا دۇنياغا كېلىش خىيالىدى. ھەر ئىككىلا خىيالى ئىشلارغا يېتىشەلمەي ئالدىراپ قالغان چاغدا بولاتتى. دېمەك، ئۇنىڭ بۇنداق خىياللىرىمۇ «خىزمەتنىڭ ئېھتىياجى»دىن تۇغۇلاتتى. قايتا ھايات كەچۈرۈش ھەققىدە ئۇ ھامان يۈز قېتىم قايتا تىرىلسىمۇ ئۆزىنى يۇمشاق دىۋان، ھەشەمەتلىك سارايدا ئەيش- ئىشرەت ئىچىدە تەسەۋۋۇر قىلىشنى ئويلاپمۇ قويمايتتى. بەلكىم، ئۇ «ھەممە» قېتىمقى ھاياتىدا ئۆزىنى ئالدىراش خىزمەتلەر ئىچىدە كۆرەتتى. ئۇنىڭ ئۈچۈن ھاياتنىڭ مەنىسىمۇ، ئەھمىيىتىمۇ مانا شۇ. بولۇپمۇ، ھاياتنىڭ مەقسىدى سۈپىتىدە ئۇنىڭدا باشقا خىيال ۋە تەسەۋۋۇر بولمايتتى.

ئۇنىڭ ھازىرقىدەك «ئارىسال» ۋاقتى يېقىندا ئاخىرلىشاتتى. ئەمدى ئۇ يېقىندا نورۇز بايرىمى پائالىيىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ 24 كەنتتىكى 24 مەكتەپتىن بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ، رۇشتى مەكتەپكە ئېلىپ كېلىشى كېرەك ئىدى. يەنە ھەممە ئىشتا چاقماقتەك ياشلاردىن قىرىقنى تاللاپ، «ئىزچى» قىلىپ ئايرىم تەربىيىلەپ، جەمئىيەتنىڭ تەرتىۋىنى قوغداش ئىشىغا قويماقچىدى. خەلق ئىچىدىكى نىزاھ - جاڭجال، نەشە چېكىش، ھاراق ئىچىش، قىمار ئويناش، زىنا قىلىشقا ئوخشاش رەسۋا ئىشلارنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا يول قويۇۋېرىشكە بولمايتتى. گەرچە بۇ ئىشلاردىكى ياخشىلىنىش كۆرۈنەرلىك بولسىمۇ، ئايرىم بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا مەينەتچىلىكنىڭ يىلتىزى تازىلانمىغاچقا يەنە قايتا كۆكلەش ئېھتىمالى، ھەرقاچان ئۇستۇنلۇككە چىقىۋېلىش ئۇرۇنۇشى مەۋجۇت ئىدى.

مىللەت ئۆز غېمىنى ئۆزى يەپ، ئىللەتلىرىنى ئۆزى تۈزەتمىسە، ھۆكۈمرانلار ھېچقاچان ئىللەتلەرنى تۈزۈتۈش ھەققىدە پايدىلىق ئىش قىلمايدىغانلىقى، ئەكسىچە ئۇلار قۇللۇق ئورنىدىكى خەلقنىڭ ئىللەتلەرگە پاتقان بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقى، قۇللارنىڭ بىر- بىرىنى ۋەھشىيلەرچە قىرىپ، چېپىشى ئۇلار ئۈچۈن تېپىلغۇسىز ئەمەك بولۇدىغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. شۇڭا مىللەتنىڭ جىسمانىي سۈپىتىنى ئۈستۈرۈش ئۈچۈن تاز ۋە قارا يەل (سىفلىس) دىن بولۇدىغان ھەر

خىل ئاپەت خاراكتېرلىق كېسەل ئاقىۋەتلىرىنىڭ ئالدىنى ئالغانغا ئوخشاشلا، ئۇلارنى تەرتىپلىك، دوستانە، مەدەنىيەتلىك ھالەتكە كەلتۈرۈش ئۈچۈن تەربىيە ۋە مەجبۇرىي چارىلار بىلەن ھەرىكەت قىلىشقا توغرا كېلەتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە بۇ ھەقتە كونكرېت سان- پىلان باردى. گەرچە بۇ بىر ئادەم ئۈچۈن تولىمۇ ئېغىر ئىش بولسىمۇ، پىلان بەك چوڭ بولسىمۇ بۇنىڭ ئەھدىسىدىن چىقىشقا ئۇنىڭدا ئىشەنچمۇ يېتەرلىك ئىدى.

ئۇ كەچلىك تاماق ئۈچۈن داستىخان سېلىنغىچە خەلق سەنەملىرىنى ئارقا- ئارقىدىن چالدى. ئاندىن تەمبۇرنى پېشايۋاننىڭ تېمىدىكى مىخقا ئىلىپ قويدى. ئۇ تەمبۇرنى قويۇشى بىلەنلا نىزامىددىننىڭ باللىرى ئۇنىڭغا يامىشىشقا باشلىدى. ھەر بىرى تاغىسىغا يېقىنىراق ئولتۇرۇشقا تىرىشاتتى. پاتىمەم ئۆزىنىڭ «ئانا»لىق ئورنىدىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭ قۇچىقىغا چىقىۋالغانىدى. تەۋپىق باللارنىڭ «ھوجۇملىرى» ئىچىدە كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرۇپ، بىردىنلا جىددىي تۈسكە كىلىپ ئاكىسىغا:

— ئاكا، يېقىندا رۇشتى مەكتەپتە ئوقۇش باشلايمىز. سىز تارىخ بىلەن رۇس تىلىدىن دەرس بەرسىڭىز قانداق؟ كەلگۈسىدە بىز چەتكە ئوقۇغۇچى چىقارماقچى بولساق ئاساسەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىرىشقا توغرا كېلىدىغاندەك تۇرۇدۇ. بىزنىڭ باشقا تاللاش ئىمكانىمىزمۇ يوق، شۇڭا روس تىلىدىن ئاساس بولمىسا بولمايدۇ،— دېدى ئۇ. ئاندىن ئاۋازىنى سەل پەسەيتىپ قوشۇپ قويدى.

— ئۆتكەندە قەشقەرگە بارغىنىمدا سىجاڭنىڭ مۇشاۋۋۇرى رىبالكو ئەپەندى شۇنداق مەسلىھەت بەرگەنىدى. دېمىسىمۇ ھازىر شىڭ دوبەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا تىۋىنىپ قالدى.

— باشقا دەرسلەرنى كىم بېرىدۇ؟ — دەپ سورىدى نىزامىددىن.

— لىۋاھىددىننى ئېلىپ كېلىمەن، ئۇ جۇغراپىيە بىلەن تەبىئەت دەرسىنى ئۆتىدۇ. ھېزى سىھھەت بىلەن دىن دەرسىنى ئەمەت مەخسۇم ئۆتسە، باشقا دەرسلەرنى ئۆزۈم بېرەرمەن. يەنە تېخى قەشقەردە ھۆكۈمەت ئەرباپلىرىدىن بەزىلەر دۆلەت تىلىنى دەرس تەركىبىگە كىرگۈزۈشنى تەلەپ

قىلىۋاتىدۇ. بۇنى كىمگە تاپشۇرغۇلۇقكىن تاڭ.

— مەيلى، شۇ ئىشقا مېنى لايىق كۆرگەن بولساڭ، مەن ئۈستۈمگە ئالاي،— دېدى نىزامىددىن.

— دېھقانچىلىق ئالدىراش مەزگىللەردە قوشنا- خۇلۇملار ھە- ھو قىلىشىدۇ، يا بولمىسا ئادەم ياللاپ سېلىپ قويساقمۇ بولۇدۇ.

— ئەگەر بەگكە ئېغىر كەلمىسە، ئىلگىرى توۋچى بولغاندىكىن، خىتايچىنى شۇ كىشى ئەپلەشتۈرەتتى. بىراق، ئەمەلدارغا بۇ ئىش خوپ كەلسە...

— بۇنى يەنە ئويلىشارمىز، ئاكا، ھەممىگە ئامال تېپىلىدۇ،— دېدى تەۋپىق خاتىرجەملىك بىلەن

مەمتىلى ئەپەندى بۇ ئىشنى ياخشى ھەل قىلىۋالغاندىن كېيىن ئۆزىنى خېلى يېنىكلىشىپ قالغاندەك ھىس قىلدى. تاماقتىن كېيىن يەنە بىر ھازا ئۆيدىكىلەر بىلەن ئەسرالىشىپ ئولتۇردى. بۇ ئارىدا قوشنىلاردىن بىرى قورسىقى ئاغرىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ كىرىپ كەلدى. تەۋپىق ئۇنىڭغا دورا بەردى. ئارقىدىن يەنە بىر ئايال كىچىك بالىسىنى يېتىلەپ كىرىپ كەلدى. ئۇ بالىسىنىڭ بېشىنى داۋالىتىۋاتقانلاردىن بىرىدى. ئۇنىڭغا قەرەللىك دورا چېپىپ تۇراتتى. تەۋپىق بالىنىڭ بېشىغا دورا چېپىپ قويغاندىن كېيىن ئۆزىنى تېخىمۇ روھلۇق ھىس قىلدى، چۈنكى ئۇنىڭ قارىشىچە بۈگۈنكى بىر كۈنلۈك ئۆمرىنىڭ مەزمۇنى كۆپەيگەن، ئەھمىيىتى ئاشقانىدى.

جەڭچىلەرنىڭ ھارغىن چىرايىغا بىردەم قارىۋالغاندىن كېيىن تەۋپىق ئۇلارنىڭ پاتراق ئارام ئېلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، يەڭگىسىگە ئىما قىلدى. نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن پىشايۋاندا نىزامىددىن بىلەن قاتار ياتتى. ئۇلارنىڭ يېنىدا باللاردىن غېنى، رەجەپ، نەبىلار ئورۇن ئالدى. ئۇلار ئورۇنغا كىرىپ ياتقاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى يالغۇز ئۆينىڭ ئىچكىرى خانىسىغا كىرىپ، پىيانىنونىڭ ئالدىغا جايلاشتى. ئاندىن قەشقەر سەنىمىنىڭ نوتىسىنى ئالدىغا قويۇپ، پىيانىنونى ئاستا چېكىشكە باشلىدى. ئۇ ئاشۇ تەقلىتتە مۈكچىيىپ ئولتۇرۇپ، بىر تەرەپتىن

چېلىپ، بىر تەرەپتىن نوتىنى تۈزۈتۈپ ماڭاتتى. ھەتتا بەزىدە بىر چېكىتنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ياكى ئورنىدا قالدۇرۇش مەسىلىسىدە توغرا پىكىرگە كېلىش ئۈچۈن پۈتۈن سەنەمنى باشتىن- ئاخىر نەچچە قېتىم قايتا- قايتا چېلىشتىن ئېرىنمەيتتى.

ئۇ نوتىغا قاراپ جىم ئولتۇرۇپ ئويغا كەتكەن چېغىدا يېڭىلا ئۆچەكتىن چىققان چېكەتكە ئۆينىڭ قايسىدۇر بىر بۇلۇڭىدا چىرىلداپ سايرىدى. بۇ ئاۋاز تەۋپىققا ھايات زەۋقى ئېلىپ كەلگەندەك بولدى. ئۇنىڭ روشەن تەسەۋۋۇرىدا جىمى ھاشارەتلەر نەغمە قىلىۋاتقان ياپ- يېشىل ئېتىزلىق پەيدا بولدى. دېمەك، ئەمدى ياز كەلدى. ھايات قاينايدۇ. ياشاشقا ئالدىراش كېرەك! ئۆچەكتىن چىقىپ، قايتا ھاياتلىققا ئېرىشكەندىن شاتلىنىپ تۈننى ئويغاق ئۆتكۈزمەكچى بولغان چېكەتكە تەۋپىققە تىرىشچان ئوقۇغۇچى قىياپىتىدە تۇيۇلدى. ئۇ مەيدە يانچۇقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ قارىۋىدى، ۋاقىت بىر بولغانىدى، بۇ دېمەك ئىككىنچى كۈننىڭ بىرىنچى سائىتى ئىدى. تەۋپىق شۇندىلا ئورنىدىن تۇردى. ئۇ خىيالپەرەسلەردەك بىر كۈلكىلىك «پال»نى بۇ ئىشقا تەدبىق قىلىپ، «دېمەك، نۆۋەتتىكى كۈنۈمنىڭ بىرىنچى سائىتى تېنچ- ئامان، شۇنداقلا ئۈنۈملۈك مېھنەت بىلەن ئۆتتى. بۇ كۈننىڭ داۋامىمۇ ئەنە شۇنداق ھايات قىزغىنلىقىغا تولغان ھالدا ئۆتكۈدەك» دەپ ئويلاپ، ئۆزى بىلەن ئۆزى پاراڭلىشىپ، كۈلۈپ قويدى. ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ، راھەتلىنىپ كېرىلدى. ئۇ ئەمدى دەم ئېلىش قارارىغا كەلگەندى.

ئىككىنچى باب

كىشىلىك دۇنياسىدىكى مۇھەببەت بولمىغان
بولسا قۇياشمۇ ئۆچكەن بولاتتى.
— ۋىكتور ھىيوگو «خارلانغانلار» 4-كىتاب.

1

نورۇز بايرىمىدىن ئاۋۋال قەشقەرگە بېرىپ سەپداشلار بىلەن كۆرۈشۈپ چىقىشقا زۆرۈر كېلىپ قالدى. بولۇپمۇ «تۈركى تىللار دىۋانى»نىڭ تەرجىمە قىلىنىپ بولغان بۆلۈكلىرىنى شەۋقىگە كۆرسۈتۈش، بۇ ھەقتە پىكىرلىشىش كېرەك ئىدى. نورۇز بايرىمىدا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن پائالىيەتلەر زىچ بولۇپ، ئەڭ ئالدىراش كۈنلەر باشلىنىپ كېتەتتى. ئۇ چاغدا قەشقەرگە بېرىشنى ئويلاشقىمۇ چول تەگمەيتتى.

مەمتىلى ئەپەندى قەشقەرگە كېلىپلا ئىككى جەڭچىسىنى دېۋىزىيە ئىشتابىغا قايتىپ بۇرادەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ تۇرۇشقا قويۇۋەتتى. ئۇلار ياۋاغدا—«ھىلال ئەھمەر» ئالدىدا خوشلاشتى. تەۋپىق ئاۋۋال مەجىددىن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشتى. دوختۇرنىڭ توختىماي قىلىۋاتقان ھەرخىل چاقچاقلىرىغا قۇلاق سالماي، ئۇنىڭ مېھماندارچىلىقىنى تېخىمۇ قىزىق سۆزلەر بىلەن رەت قىلىپ، ئۇنى ئۆزى بىللە بىلەن نوۋېشىغا بېرىشقا كۆندۈردى.

— ئىبادەتخان يەڭگىمىزنىڭ لەغمىنىنى يېمەي كەتمەيدىغانلىقىمغا ئىشىنىڭ، ئەمما ئاۋۋال باشقا دوستلار بىلەن دىدارلىشىش كېرەك، — دەيتى تەۋىق. مەجىددىن يېقىندا شامالباغدىن ئۆيلەنگەندى.

— ئەمسە نىمىشكە شۇ تەرەپكىلا كېتىۋەرمەي بوسۇغىدا دوقۇرۇپ يۈرۈيسىز؟ سېغىنىپ قالدۇ دەمسىز؟

— سىز سېغىنمىغان بىلەن مەن سېغىنىمەن- دە، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ سىزدىن ئايرىلغىم كەلمەي بىللە بېرىڭ دەپ ئولتۇرىمەن.

— ئوھۇ، ئادەم ئالداشنى بىلىسىز- دە، ئۇيغۇرلارنىڭ قەيسەرلىكى[1]،

— دېدى بوۋاي.

بوۋاي ئەگرى ساپلىق ھاسىسىنى ئىككى ئالقىنى ئارىسىدا بىر پىرقىرىتىپ «يىپ ئېشىپ» قويۇپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى. ئۇلار نوۋېتى مەكتەپ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە دەرۋازىدىكى قاراۋۇللار مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭغا يەكەندىن بىرسىنىڭ ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى.

تەۋپىق شۇئانلا ئۆزىنى ئىزدىگۈچىنىڭ ھېلىقى قېيىقچى تۇرداخۇن ئىكەنلىكىنى بىلدى. بۇ چاغدا ۋاقتىمۇ چۈشكە يېقىنلاپ قالغانىدى. ئۇلار ئانچە كۆپ كۈتمەيلا ئوقۇغۇچىلار چۈشلۈك دەم ئېلىشقا چىقتى. يۈسۈپ ئەپەندىمۇ سىنىپتىن چىقىپ تەۋپىقنى كۆرۈپلا ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. سالامدىن كېيىن ئۇمۇ تۇرداخۇن دېگەن بىر بوۋاينىڭ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى.

— ئۇ بوۋايمۇ ئەمەس، بىزدىن ئانچە چوڭ چىقمىسا كېرەك، ئەمما ھاياتنىڭ جاپاسىدىن بوۋايدەك كۆرۈنىدۇ، — دەپ تۈزەتتى تەۋپىق يۈرىكى «ۋىژ» قىلىپ كۆيگەندەك بولۇپ.

— ئۇ سىلىنى ئىزلەپ ئاتۇشقا بارماقچى بولغانىدى. مەن بارغۇزمىدىم،— دېدى يۈسۈپ ئەپەندى،— ئاتۇش دېگەن شەگە ئوخشىمايدۇ. ئۇنىڭغا ساراي، دەڭ يوق، ئۇ بارسا ئۇنى كۈتۈشتىن تارتىپ ھەممە ئىشنى ئۆزلىرى قىلمىسىلا بولمايدۇ. سىلىنىڭ

[1] قەيسەرى — تۈركىيەدىكى بىر ۋىلايەتنىڭ ۋە شۇ ۋىلايەت مەركىزىنىڭ نامى. بۇ يەرلىكلەر دىپلوماتلارچە مۇئامىلىگە پىششىقلىقى، چىچەنلىكى، سودىغا چاققان، «تۆگمەننىڭ كويلىسىدىن پۈتۈن چىقىدىغان»لىقى بىلەن مەشھۇرئا.

ئالدىراشچىلىقلىرى ماڭا ئايان بولغاچقا، ئۇنى ئەۋەتمىدىم، مېنىڭ مۆلچەرىمىمۇ سىلىنى كۆچەت قويۇدىغان ئىشلىرى تۈگۈسىلا كېلىدىغۇ دېگەنىدىم، شۇڭا تۇرداخۇنكامنى بارغۇزمىغان.

— ئۇ نېمىشكە كەپتۇ؟ قانچىلىك بوپتۇ؟

— ئۆزىنىڭ سودا- سېتىق ئىشلىرى بىلەن كەپتىكەن، كۆرۈشۈپ كېتەي دەپتۇ. بىر ھەپتىچە بولدى. بىچارە سىلىنى تاپىمەن دەپ كۆپ مۇشەققەت چەككەن ئوخشايدۇ. ئاخىرى ئاتىقى چىققان باينى تونىمايدىغان ئادەم ئازغۇ دەپ قىزىل دۆۋىگە چىقىپ تۇرداخۇنباينىڭ توختاجىنى ئىزدەيمەن دەپ يۈرۈپ، ئۇ كىشىگە يولۇقالماي، توختاجىنىڭ ئىنىسى ئابدۇكېرىماخۇننىڭ كۆرسۈتۈشى بىلەن دارىلمۇئەللىمىنگە كېلىپ ئەخمەد ئەپەندىنى تېپىپتۇ. كېيىن مەمتىلى ئەپەندى كەلسە ئەڭ ئەۋۋەل نەگە كېلىدۇ، كىم بىلەن كۆرۈشىدۇ دەپ سۈرۈشتۈرۈپ نوۋېشىنى تاپقانىكەن.

— ھازىر ئۇ قەيەردە؟

— ئەخمەد ئەپەندىنىڭ ئۆيىدە بىر قونۇپلا ئۇنىڭ ئالدىراشچىلىقىنى كۆرۈپ ئاۋارە قىلىپ قويماي دەپ سارايغا بېرىۋاپتىكەن، مەنمۇ ئۆيدە تۇرسىلا دەپ ئاڭلىتالمىدىم. ئەمما ھەر كۈنى ئۈچ ۋاخ مۇشۇ يەرگە كېلىپ سىلىنى كەلدىمۇ دەپ سوراپ تۇرۇدۇ.

— ئاپلا، بىچارە، كۆپ ئاۋارە بوپتۇ- دە...

— يۈرۈڭلار، مۇئەللىملەرنىڭ ياتىقىغا بېرىپ ئارام ئالغاچ كۈتۈپ باقايلى.

ئۇلار ياتاققا كېتىۋېتىپ تۇرغۇن ئەپەندى، ساۋۇت ئەپەندىلەر بىلەن كۆرۈشتى.

— كەچتە بىزگە مېھمان بولالامىلا ياكى باشقا زۆرۈر ئىشلىرى بارمۇ؟— دەپ سورىدى تۇرغۇن ئەپەندى.

— كەچتە شەۋقى ھەزرەتنىڭ ھوزۇرىدا بولۇمەن، بەلكى ئەتە كەچتە ھەر قايسىڭلارنىڭ ئىلتىپاتىنى قوبۇل قىلارمەن،— دېدى تەۋپىق.

— ئەمسە، شۇنداق بولسۇن، —دېدى ساۋۇت ئەپەندى، — بىز

سىلىنى ئەتە كەچتە كۈتىمىز، بىزنىڭ ئۆيدە بولارمىز، يۈسۈپ ئەپەندى سىلىنى باشلاپ بارىدۇ. سىلىدىن سورايدىغان بىرمۇنچە مەسلىھەت بار، مېھماندارچىلىق دېيەلمەيمىز، شۇڭا. قىسقىسى ئىش، يەنە ئىش، — دېدى ئۇ كۈلۈپ.

تۇرغۇن ئەپەندى بىلەن ساۋۇت ئەپەندىلەر خوشلۇشۇپ ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇلار مۇئەللىملەرنىڭ ياتىقىغا كىرىپ ئولتۇرۇشتى.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بېقىنىدا چاپلىشىپ دېگۈدەك ئولتۇرىۋالغان دوختۇر ئۇنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇۋالغىنىچە:

— پات- پات كېلىپ تۇرۇڭ، دوستۇم، بىزنى تاشلىۋېتىپ بارىسىز، — دېدى ئامراقلىق بىلەن.

— تويىڭىزدا بولمىغىنىم ئۈچۈن، دەۋاتىسىزغۇ، دەيمەن؟ — دەپ چېقىشتى تەۋپىق. ئاندىن يەنە جىددىيلىك بىلەن، — كېلىشكە تىرىشىمەن، ماڭا دورىلىرىڭىزدىن ئازراق بېرىسىز، بارمۇ- قانداق؟ — دەپ قوشۇپ قويدى.

— سىز ئۈچۈن ئەلۋەتتە بار. يېقىندا توختاجى سوۋېتتىن ئالغاچ كەلدى.

يۈسۈپ ئەپەندى داستىخان راستلاپ، مەكتەپ ئاشخانىسىدىن ئېلىپ كىرگەن تاماقنى قويدى. تاماقنىڭ ئۈستىگىلا تۇرداخۇن كىرىپ كەلدى.

— مانا، مانا، دېمىدىممۇ، — دېدى ئۇ بوسۇغىدا تۇرۇپلا، مەمتىلى ئەپەندىنى قۇچاقلىماقچى بولۇۋاتقاندەك قوللىرىنى يېيىپ، تۇرداخۇن بۇلتۇرقىدىن سەل قېرىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۈچىسىدىكى ماتادىن بوياپ تىكىلگەن كىيىملىرىنىڭ رەڭگى ئۆچكەن، ئۆزىنى «بازارغا لايىق» ياساشقا تىرىشقان، ھەر ھالدا كىيىملىرىنىڭ ئەڭ ياخشىسىنى كىيىپ كەلگەن بولسىمۇ، پۈتۈن تۇرقىدىن سەھرا پۇرىقى چىقىپ تۇراتتى. پۈتىدا قىشنىڭ تەۋەرۈكى بولغان، يۇقۇرى تەرىپى نېپىزلەپ ھەم يىرتىلغان پىيما ئۇنى سەل بىچارە كۆرسىتىپ تۇراتتى. بولۇپمۇ كالتە چاپانلىق ئەپەندىلەر ئالدىدا ئۆڭۈپ كەتكەن ماتا يەكتىكى، ئىچىدىكى تېرە جىلىتكە ۋە يەنە ئاللىقانداق قىشلىق قېلىن كىيىملەرنىڭ تۆرتكىسىدە غەلىتە

ئېسىلىپ، ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى،— زادى ئالدى يارىشىملىق ئادەم يا، سىلى، — مەمتىلى ئەپەندى كارۋاتتىن چۈشۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە، تۇرداخۇن ئۇنىڭ قولىنى قوش قوللاپ سىقىپ نېمىشكىدۇر كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا، ئەپەندىنىڭ قولىنى قويۇۋەتمەي تۇرۇپ، — ئۆتكەن يىلى يۇرتتا پەيدا بولۇۋېدىلە، خاسىيەتلىرىدىن ھالى-كۈنۈم ياخشىلىنىپ، قويۇممۇ قوشماق توغۇپ بەگەندى. بۈگۈن نەخ بىزنىڭ چىمدۇ[1] غىلا كېتىدىغان بى ھارۋىكەشكە يولۇقۇپتىم، ئۇ بىللە كېتىلى دەپ ئۆزىلا ئىغىز ئېچىپ قالدى. توختىغىنا، مېنىڭ زۆرۈل كۆرۈشىدىغان بى كىشىم باردى، بۈگۈن كېلىپ قالغان بولسا، كۆرۈشەلىسەم سەن بىلەن كەتتىم، بولمىسا مەن يەنە قالىمەن، خۇدا دىلىمغا سېلىپ تۇرىدۇ. ئۇ كىشىنىڭ خاسىيىتى بولمىسا قۇلۇقۇمنى ساپالدا كېسەي، دېدىم- دە، بۇيان كېلىشىمتى، مانا، دېمىدىممۇ، ئەمدى ياخشى بولمىدىمۇ، سىلى بىلەنمۇ كۆرۈشتۇق، ئەمدى تەييا ھارۋىدا كېتىۋالىدىغان بولدۇم، كىرا پۇلىغا پايدا بولدى ئەمەسمۇ، — دېدى تۇرداخۇن گېپىنىڭ ئاخىرىنى كۈلكە بىلەن تاماملاپ.

— خوش، ئەمدى ماڭا نۆۋەت كەلگەندۇر؟ — دېدى تەۋپىق ئېچىلىپ كۈلۈپ، چاقچاق بىلەن، — يەڭگەمنىڭ تېنى ساقمۇ؟ سۇلايمان نېمىش قىلىۋاتىدۇ؟ ھەمراجاننىڭ كېسىلى قانداق بولدى؟ تەلەيقىز چوڭ بولۇپ قالغاندۇ؟

تۇرداخۇن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خاتىرىسىگە ھەقىقەتەن قايىل بولدى. ئۇ ھېچكىمنىڭ ئىسمىنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى. بۇ ھال تۇرداخۇننىڭ ساددا، ئۇيغۇر دېھقىنىغا خاس قەلبىدە شۇنچىلىك كۈچلۈك ھارارەت ئۇيغاتتىكى، ئۇنىڭ تىلى تۇتۇلۇپ، دىمىقى ئېچىشىپ، كۆز چاناقلىرىمۇ ۋىژىلداپ، گويا قايغۇلۇق بىر خەۋەرنى ئېيتقاندەك ئۆمچۈيۈپ، بۇغۇلغان ھالدا:

— ئوبدان، ئەپەندىم، خۇداغا شۈكرى، ئەپەندىم، — دەپ كەتتى، —

[1] يەكەن دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى بىر يېزا - كاچۇڭنىڭ قارشىسىدا، — ئا.

سۇلايماننى مەكتەپكە بەدۇق. كۆزدە بەگەن. ئۆزىمۇ ئارام تاپقۇزماي مەكتەپكە بارىمەن، ئوقۇپ ئەپەندى دادامدەك ئادەم بولۇمەن، دەپ غەلۋە قىلىۋەدى. ئانىسىمۇ «تىلەپ يېسەكمۇ چىداپ، ئۇنى مۇرادىغا يەتكۈدەك ئوقۇتايلى» دەپ...بېشىمنى ئوچاق قىلىۋەتتى، مەنغۇ سىلىنىڭ قوللىرىغا ئەكىلىپ بېرەي دېگەنتىم، ئانىسى قويمىدى. ئاخىر ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ ئاۋۋال يەكەن بازىرىدىكى تاغىسىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇدىغان، بالا شۇ يەردە تۇرۇپ، بازادىكى ئىمىن بەگنىڭ ھويلىسىدا ئېچىلغان مەكتەپتە[1] ئوقۇپ خەت- ساۋادى چىقسۇن، كۆزى ئېچىلسۇن، يېشىمۇ سەل چوڭۇيۇپ، ھېچ بولمىسا 15ياشقا چىسۇن، ئۇنىڭياقى ئەپەندىنىڭ قولىغا بېرىپ تازا مۇرادىغا يەتكۈچە ئوقۇتىلى دېيىشىپ قالدۇق،.... —تۇرداخۇن سۆزلىرىدىن ئېزىپ، گاھ تاغدىن، گاھ باغدىن قىلىپ ئاساسەن شۇ مەزمۇنلاردا بىر نېمىلەرنى دېدى، — ھەمراجاننىڭ بېشى سەللىمازا ساقىيىپ كەتتى، ئانىسى ھەمىشە ئۇنىڭغا سىلىنىڭ ئىسىملىرىنى يادلىتىپ تۇرۇدۇ. بالىمىزدىن - بالىمىزغا، ئىگەكىم با،... ھە، نىمىمۇ؟ تەلەيقىزمۇ چوڭ بولۇپ قالدى. ئۇ سىلىنى ئانچە ئەسلىيەلمەي قالسا كېرەك؟ كىچىك ئەمەسمۇ، ئىككى ئاكىسى ئۇنى شۇنداق ئەيىپلەپ كېتىشىدۇ،... ئىككىنچى ئىسىدىن چىقماس بولىدىغۇ دەيمەن، يا بولمىسا ئاكىلىرىنىڭ ئالدىدا شۇنداق دەۋالامدۇ، ئىشقىلىپ ھەممىدىن بەك گەپلىرىنى قىلىپ ئولتۇرۇدۇ... ھەممىمىز ئوبدان،... — ئۇ كارۋاتقا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىنمۇ، تاماققا قول ئۇزاتماي ھەدەپ قوللىرىنى ئىشقىلاپ، تارتىنچاق بالىدەك، دېيىشكە ئوبدانراق سۆز تاپالمايۋاتقاندەك قىلاتتى.

— ئاۋۋال تاماققا بېقىڭ، ئاندىن يەنە سۆزلۇشىمىز، — دېدى تەۋپىق.

— ئانىسى سىلىگە ئاتاپ بىر نەرسە ئەۋەتكەنىدى...

— ھەممىگە ئۈلگۈرىمىز. قېنى داستىخانغا قاراڭ، — دېدى تەۋپىق

[1] «مەتلە ئېل ئىرپان» («ئىلىم تۇغۇلىدىغان جاي - بىلىم بۆشۈكى») ناملىق مەكتەپنى دىمەكچى (يەكەن بازىرىدا ئېچىلغان) — ئا.

يەنە.

ئەزەلدىن چېقىشىشنى ياخشى كۆرۈدىغان مەجىددىن ئەپەندى تۈداخۇننىڭ يۈرىكى ئېرىپ تۇرغان روھى ھالىتىدىن تەسىرلىنىپ چاخچاق ئارىلاشتۇرمىدى، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بىز بىلمەيدىغان مۇنداقمۇ دوستلىرى باركەن دەپ ئويلىغان دوختۇر ئاخىردا سۆز قىستۇردى:

— تۈداخۇن، سىز بۇ ئەپەندى بىلەن بىر نەچچە يىل بىللە بولغان ئىكەنسىز - دە؟ قەيەردە بولغانىدىڭلار؟

— بۇ، ھېلىقى، نېمە،... ئەپەندىم سەپەر ئۈستىدە يېرىم كۈنچە غېرىپخانىمىزدا بولغانىدى، خالاس،...

— پاھ — دېدى مەجىددىن يۈرىكىدە نېمىدۇر شۇررىدە تېنىگە تارىغاندەك بولۇپ، — شۇنىڭ دوستلىقىمۇ مۇشۇنىڭ ھەممىسى؟ ياق، ھېچ ئوخشىمايدۇ، يوشۇرىدىغان بىر يېرىڭىز بار ئوخشىمامدۇ؟

— ياق، شۇنداق، ئىشەنمىسىلە ئەپەندىنىڭ ئۆزىدىن سوراپ باقسىلا، توختاجى، ئەخمەد ئەپەندىلەمۇ بىللىدى،.... — دېدى تۈداخۇن ساددىلىق بىلەن مەجىددىننىڭ چاقچىقىنى چۈشەنمەي. دوختۇر ئەمدى ھاياجاندىن يېنىۋاتقان قەلبىنى، دوستىغا بولغان سۆيگۈ ۋە قايىللىقىنى چاخچاق بىلەن پەردىلەشكە ئۆرۈنغاندەك:

— شۇنداقمۇ دەيلى، يېرىم كۈنلۈك بىللە بولغاننىڭ ھېكمىتى مېنىڭ تارلىقىمنى كەلتۈرۈپ قويدى. بىز بۇ ئەپەندى بىلەن نەچچە يىللىق تونۇش بولساقمۇ يەنىلا ئوخشاش، كۆرگۈمىز كەپ قالمايدۇ، بىراق، سىز دوستلۇقنى قەدىرلەيدىغان ئادەمدەك تۇرىسىز، ئۇنداقمىكىن دەيلى دېسە، يەنە ئەمەس، نېمىشقا دېگەندە، قەشقەرگە كەلگەندىن بېرى بىز بىلەن نەچچە قېتىم ئۇچراشتىڭىز، بىللە بولدۇق، بىراق بىز بىلەن ئەجەپ كارىڭىز بولماي كەتتى؟ ياكى سىزنى بۇ ئەپەندى سېھىرلەپ قالدىمۇ؟ ئاگاھ بولۇڭ، بۇ ئادەم سىزنى ئالداپ كەتمىسۇن. بىزنىڭغۇ كۆڭلىمىزگە كەلمەيدۇ، كىمنى ياخشى كۆرۈش ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى، ئەمما سىزنى ھۆل قىشقا دەسسىتىپ قويارمىكىن دەپ ئەنسىرەيمىز، —

مەجىددىن ئىستانبۇل شۇۋىسى بىلەنىراق سۆزلىگەچكە، بىر چەتئەللىكنىڭ بۇنداق چاقچىقى ئىخىمۇ قىزىقارلىق تۇيۇلاتتى.

بۇ گەپ بىلەن ئۇنىسىڭىزمۇ قورۇنۇپ ئاران ئولتۇرغان تۇرداخۇن ئىخىمۇ قىزىرىپ كەتتى. باشقىلارمۇ كۈلۈپ كېتىشتى. پەقەت مەجىددىن ئەپەندىلا خۇددى راست دەۋاتقاندەك، كۈلمەستىن جىددى قاراپ تۇراتتى. باياتىن بېرى پاراڭغا ئارىلاشماي جىمغۇر ئولتۇرغان يۈسۈپ ئەپەندى تۇرداخۇنغا ئىچ ئاغرىتىپ، ئۇنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن:

— مېنىڭ كۆڭلۈمگە كەلمەيدۇ، پەقەت سىلىلام ئىچى تارلىق قىلمىسىلا بولغىنى، — دېدى ۋە — سىلەرگە بولغان يېقىنلىقىمنى نەچچە كۈندىن بېرى بىلدۈرۈپ بولمىدىممۇ دىمەمدىلا، — دېدى دېھقانغا بۇلۇشۇپ.

— شۇنداق بولماي يا، — دېدى تۇرداخۇن ئەمدىلا ئېسىنى تاپقاندەك، ئۇ مەجىددىن ئەپەندىنىڭ يەنە پۇتاق تېپىشىدىن قورققاندەك باشقا گەپ قىلمىدى.

تاماقتىن كېيىن تۇرداخۇن مەمتىلى ئەپەندىگە باللارنىڭ ئانىسى ئەۋەتكەن ئامانەتنى تاپشۇرۇپ بېرىشكە ۋە ئاندىن تەييار ھارۋىدىن قالماي كېتىشكە ئالدىرىدى. ئۇنىڭ نەرسە- كېرەكلىرى سارايدا ئىدى. تەۋپىق ئۇنى تۇتۇپ قېلىش نىيىتىدە بولمىدى. تۇرداخۇننىڭ شەھەردە تۇرۇۋېرىشى ئۇنىڭ ئۈچۈن زىيان ئىدى. يەنە كېلىپ ئۇلۇڭ كەلگەن تەييار ھارۋىدا كېتىۋالمىسا، بىرمۇنچە كىرا پۇلى چىقىم بولاتتى. شۇڭا ئۇ ئۇنى يەنە ئاۋارە قىلماسلىق ئۈچۈن، سارايغا بىللە بېرىپ، ئۇنىڭ سوغىتىنى قوبۇل قىلغاچ، ئۇزۇتۇپ قويۇش قارارىغا كەلدى.

تەۋپىق يۈسۈپ ئەپەندىدىن بىر پارچە ئېلىپبە كىتاۋى، بىر پارچە ئوقۇش كىتابى، ئالتە دانە تىترات[1] سورۇۋېلىپ سومكىسىغا سالدى ۋە يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن مەجىددىنگە ئەيپكارلارچە كۈلۈمسىرەپ قاراپ:

— ئەتە كۆرۈشەيلى، سىز مېنى باشلاپ ساۋۇت ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە

[1] тетрадь (رۇسچە) — مەشق دەپتىرى، — ئا.

بارسىزغۇ؟ ئەتە كەچتە. ئەمما ئەتە كۈندۈزدە يەنە بىز بىللە بولىمىز، — دېدى، — رەنجىمەڭ دوختۇر، سىزنى ئاۋارە قىلدىم.

— ئەلۋەتتە ئاۋارە قىلدىڭىز! ئۆيۈمدىن سۆرەپ چىقىپ بۇ يەرگە ئەكىلىپ تاشلاپ قويۇپ، نەگە قاچماقچىسىز؟

— باشلاپ ئاچىققان بولسام نېمە زىيان بولدى سىزگە؟ چۈشلۈك تامىقىڭىزنى بىكارغا توختاتتىڭىز، يولنى بىكارغا ماڭمىدىڭىز، — دېدى تەۋپىقمۇ چېقىشىپ جاۋاب بېرىپ، — بۇ تاسادىپىي ئۇچرىشىشنىڭ نەتىجىسى، ئەپۇ قىلىڭلار. شۇ يەردىن شەۋقىنىڭكىگە كېتىمەن، ھازىرغا خوش.

ئۇ تۇرداخۇن بىلەن سارايغا كەلدى. سارايغا كەلگىچە تۇرداخۇن ئېچىلىپ- يېيىلىپ ئۆزىنىڭ ئىگىلىكى ھەققىدە، بالىلىرى ھەققىدە، يۇرتىدىكى يېڭىلىقلار ھەققىدە قىزغىن سۆزلەپ بەردى. بەزى- بەزىدە تەۋپىقنىڭ ھال- ئەھۋالىنى، مەكتەپ ئەھۋالىنى سورىسىمۇ، ئۇنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا يەنە ئۆزىنىڭ يېڭىلىقلىرى ھەققىدىكى ھېكايىلەر بىلەن بولۇپ كېتەتتى.

سارايغا بارغاندىن كېيىن تۇرداخۇن ئايالى ئەۋەتكەن سوۋغاتنى تەۋپىقنىڭ قولىغا تۇتقۇزغاچ، يەنە بۇ سوۋغاتنى تەييارلاش جەريانى، ئايالى بىلەن ئىككىسىنىڭ نېمە سوۋغات قىلىش ھەققىدىكى تالاشلىرى ھەققىدە قىزغىن سۆزلەپ تۇردى. مەمتىلى ئەپەندى قولىدىكى خوتەن شايىسىدىن تىكىلگەن كانۋاي كۆينەكنى كۆرگىنىدە يۈرىكىنىڭ قېتىدا نېمىدۇر بىر نەرسىنىڭ كۈچلۈك دولقۇنلاپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئۇ كۆينەكنىڭ ئېپەك يىپ بىلەن كەشتە تىكىلگەن ياقىسى ۋە يەڭ گىرۋەكلىرىگە قاراپ بىردەم خىيالچان تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ قولىدا ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر كۆينىكى تۇراتتى. ئۇنىڭغا تىكىلگەن كەشتىلەر شۇنچىلىك نەپىس، چىرايلىق ئىدى. ئۇنىڭ يۈرىكىدىن شائىرانە ھىسلار ئۇرغۇپ، ناھايىتى نۇرغۇن گەپلەرنى قىلغاندەك بولدى. بىراق ئۇ ئاخىرقى ھېساپتا دېمەكچى بولغانلىرىنىڭ دېھقان دوستى چۈشەنمەيدىغان، ئىچكى ھاياجاننى ئىپادە قىلغۇچى سۆزلەر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ،

پەقەت:
— سوۋغىتىڭلار ئۈچۈن ھەممىڭلارغا رەھمەت! بۇنىڭ لايىقىدا سوۋغات قىلالمىدىم. باللارغا ئالغاچ بېرىشكىڭىز ئۈچۈن مۇشۇلارنى يوللۇق تۇتۇدىغان بولدۇم، — دېدى ئۇ دەپتەر ۋە كىتابلارنى تۇرداخۇنغا بېرىپ، ئۇنىڭ يەنە بىر كىچىك بولىقى ناۋات ئىدى.
— ھەشقاللا، ئەپەندىم، يوللۇق دېگەن بۇنىڭدىن ئوشۇق بولامتى، سىلىنىڭ ئىشلىرى ئالدىراش - يا، مەن ئەمدى سىلىنى جىق ئاۋارە قىلماي، كۆردۈم ئەمەسمۇ ئەخمەد ئەپەندىمۇ، نوۋېشىدىكى ئەپەندىلەرمۇ ئالدىراپلا تۇرۇدىكەن. ئىشلىرى بولسا قىلسىلا، مۇشۇ يەرگىچە كەلگەنلىرىگە رەھمەت، — دېدى تۇرداخۇن يەنە چىرايىنى ئۈمچەيتىپ.
كەمدىن- كەم ھاياجانلىنىدىغان بۇ دېھقانغا بۈگۈنكى ئارقا- ئارقىدىن ھۇجۇم قىلغان ھاياجان پەيدا قىلغۇچى كەچمىشلەر ئېغىر كېلىپ، دېگەندەك ئۆزىنى تۇتالماي قالغانىدى.
— مەن قەشقەرگە دوستلار بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدىم. ئالدىراش ئىشىم يوق، ئەنسىرىمەڭ. سىزنى يولغا سېلىۋېتىپ ئاندىن كەتسەممۇ بولىدۇ، — دېدى تەۋپىق تۇرداخۇننىڭ كۆڭلىنى ئاياش تۇيغۇسى بىلەن يالغاندىن. ئەمەلىيەتتە ئۇ ئىشلار ئۈچۈن ۋاقت يېتىشتۈرەلمەيلا ئاۋارىدى. ئەمما بىر يىلدا بىر قېتىم كۆرۈشكەن، ئەمدى يەنە نەچچە يىل كۆرۈشەلمەيدىغان كىشىنى ئالدىراپ- تېنەپ خوشلۇشۇپلا تاشلاپ كېتىشكە قىيمايتتى.
تۇرداخۇن ئەڭ ئاخىرقى قىممەتلىك دەملەرنى نىملەرگە سەرپ قىلىشنى بىلمەي بىردەم ئۇنى، بىردەم بۇنى دەيتتى:
— سۇلايماننىڭ يېشى 15كە توشقان كۈننىڭ ئەتىسى سىلىگە تاپشۇرىمەن، ئۆزلىرى تازا قالتىس بىر ئادەم قىلىۋەتسىلە، خۇدايىم ئىلمىدىن ئېيتقان بولسا، ئادەم بولۇپ قالار.
— كۆڭۈل تىنىدۇرالىسىڭىز ھازىر ئەكىلىپ بەرسىڭىزمۇ بولۇۋېرىدۇ.
— كىچىك بالىغا مۇساپىرچىلىق يەتكىنى يامان، دەپ قويمىدى، — يا...

— بوپتۇ، ئانا دېگەن شۇنداق بولىدۇ، بالىغا چىدىيالمايدۇ. كېيىن ئەكەلسىڭىزمۇ بولىدۇ، ئىشقىلىپ، ئۆزۈمنىڭ بالىسى ئورنىدا تەربىيىلەيمەن. ھەمراجانىنمۇ مەكتەپكە بېرىڭ.

— ۋايەي، ئاشۇ كىچىك، ماڭقىسىنى ئېرتالمايدىغان شۇمتەكنىما؟

— دېدى تۇداخۇن بۇنى كۈلكىلىك بىر گەپ ئورنىدا كۆرۈپ.

— ئەسلىدىغۇ بالىنى كىچىكىدىن ئوقۇتۇش كېرەكىدى. كۆپ دۆلەتلەردە ئالتە- يەتتە ياشتا بالىنى مەكتەپكە بېرىدىغان قائىدە بار، ئەمما بىزدە بۇنىدىن بۇرۇن بۇنداق ئادەت بولمىغاچقا تاڭ كۆرۈنىدۇ، كىچىك ۋاقتىتىن باشلاپ ئوقۇتسا تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ.

— مەيلى، بولمىسا، ئاكىسى بىلەن بېرىپ-كېلىپ يۈرە،... ئەنە قالىسىلا، مەن گېپىنى قىلغان بىزنىڭ يۇرتلۇق ھارۋىكەش كېلىۋاتىدۇ. مەن ئۇنىڭغا ئېيتىپ باقاي، ئانچە ئالدىرىمايدىغان بولسا كەچتىرەك قوزغۇلۇپ كەتسەكمۇ بولىدۇ، — تۇرداخۇننى مۇشۇ ھارۋىدىن قۇرۇق قېلىش بىلەن بولىدىغان زىيان — كىرا پۇلى، ساراي پۇلى ۋە باشقا بازارلىق چىقىملار ئەنسىرىتىپ تۇرسىمۇ، يەنىلا بىر تەرەپتىن تەۋپىق بىلەن كۆپرەك بىللە بولغۇسى كېلىپ تۇرغاچقا ئارسالدىلىق ئىچىدە شۇ گەپلەرنى قىلدى. ئەمما شۇئان زىيان كۆز ئالدىغا كېلىپ، يۈرىكىنى بىر نېمە تاتىلاپ ئۆتكەندەك بولدى.

— بولدى، ئۇنداق دىمەيلا قويۇڭ، ئۇ سىزنىڭ گېپىڭىزنى يىراي دېسە تېخى، ماقۇل دەي دېسە تېخى، ئىچىدە بىلىپ قالمىسۇن. بالىلار يولىڭىزغا قارايدۇ. مېڭىپ كېتىڭ، — دېدى ئۇ دېھقانىنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىپ، ئۇ ئۆزىنىڭمۇ، ئۇنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ، كۆڭۈل كۆتۈرۈش ئۈچۈن چاقچاق ئارىلاش قوشۇپ قويدى. — «تۇرمىغان مېھماننىڭ كەتكىنى ياخشى» دېگەن گەپ بارغۇ.

— بالىلار مەندىن سىلىنىڭ گەپلىرىنى سورايدۇ، ھەقچان، جىقراق بىللە بولغان بولساق، مەنمۇ ئۇلارغا جىقراق سۆزلەپ بەرسەم دەيمەن... مېڭىشقا بەك ئالدىرمايدىغانسەن، ئاغىنە؟ — دېدى ئۇ ئۇلاغ قوراسى تەرەپكە كېتىپ، كەلگەن ھارۋىكەشكە.

مەمتىلى ئەپەندى تۇرداخۇن بىلەن تەڭ قورامىلىق كەلگەن ئۇزۇن يولنىڭ جاپاسى، دەشت- باياۋانلارنىڭ بوران چاپقۇنلىرىدىن ئىزنا بىلىنىپ تۇرغان، تېرىلىرى يىرىكلەشكەن بۇ كىشى بىلەن خۇددى كونا قەدىنىسىنى تېپىۋالغاندەك خۇشال، ئىللىق سالاملىشىپ، قول سىقىشتى ھارۋىكەن سالامدىن كېيىن:

— قانداق دەيسەن؟ — دەپ سورىدى.

— مەن كۆرۈشەلمەي قاخشاپ ژۈگەن ئادەمنى بۇگۈن خۇدا ئالدىمغا ئەۋەتىپتۇ. مۇشۇ كىشى شۇ. سەن بىلەن كۆرۈشكەندىلا دىمىدىممۇ، بۇگۈن ئىشىمدا بىر ئوڭ بېقىش با، بۇ چوقۇم ئەپەندىنىڭ خاسىيىتى، دەپ ئىسىگدە بامۇ، بۇلتۇر مۇشۇ كەملەدە پوسكام تەرەپتىن كېلىپ بىزنىڭ ئۆيگە چۈشكەن، ژۇتتا خېلى ئۇزۇنغىچە گېپى بولغان ئەپەندىلەنىڭ بىسى، مەمتىلى ئەپەندى دېگەن كىشى شۇ.

— ھە، ئېسىمگە كەلدى، بەك ئالدىراش كېتىپ قېلىشتىلا... كېيىن ھەقاسىلىرىنى ئەمچىكەن[1]دەپ ئاڭلاپ قالدۇق. بۇ ئاغىنىمىزنىڭ بالىسىنىڭ بېشى ساقىيىپ قالغاننىڭزى ئازىلىرىنى يىدۇق، بالدۇرراق بىلگەن بولساق بىژ نەچچە كۈن تۇتۇپ قالاكەنمىز دېدۇق، — ھارۋىكەشمۇ ئۇزاق سەپەرلەردىكى ئەڭ ياخشى ئەمەك بولغان سۆھبەتداشلىق بىلەن پاراڭچى بولۇپ قالغان كىشى ئىدى.

— بۇيان بىلەن تېخى بايىراق كۆرۈشتۇق، لېكىن- زە، تېخى گېپىمىز تۈگىمىگەن...

ھارۋىكەش خىجالەت بولۇپ، نېمە دەرىنى بىلمەي قالدى. تۇرداخۇننىڭ كېچىككىشى گەرچە ئاقكۆڭۈللۈكنىڭ مەھسۇلى بولسىمۇ، ئۇچەيلەننىڭ ھەممىسىگە پايدىسىزىدى. شۇڭا تەۋپىق ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساپ:

— بۇ يۇرتدېشىڭىزنىمۇ خىجىل قىلماڭ، سىزنى دەپ يولدىن قالمىسۇن، بىز مۇشۇ يەردە خوشلىشايلى، — دېدى.

— راست، دېدىلە، ساق- سالامەت دىدارلاشقاندىكىن بولدى ئەمەسما،

---

[1] ئەمچى — دوختۇر مەنىسىدە، — ئا.

گەپ دېگەن مىڭ بىز كېچىدىمۇ تۆگىمەيدا...، ــ دېدى ھارۋىكەش.

تۇرداخۇنمۇ شۇندىلا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بەك ئالدىراش بولۇدىغانلىقىنى، ئەخمەد، يۇسۇپ ئەپەندىلەردەكلا بولۇدىغان بولسا، ئۇنى ئاۋارە قىلماسلىق كېرەكلىكىنى ئويلاپ قالدى ـ دە، يەنە خىجىل بولۇپ كەتتى.

ــ ماقۇل ئەمىسە، ئەپەندىم، سۇلايماننى جەزمەن ئېلىپ كېلىمەن، ئىككى يىل ئۆتسە، ئۇمۇ خېلى ئادەم بولۇپ قالىدۇ... قېنى ئەمىسە، ئاغىنە، ھارۋاڭنى قوشۇپ چىقمامسەن، تۇرغۇڭ كەلمىگەندىكىن كەتسەك كېتەلى... شۇنداق قىلىمەن، ئەپەندى، سىلىنىڭ قولىدىن چىقسۇن....

ــ ماقۇل، چوقۇم شۇنداق قىلىڭ. تەلەيقىزنى مەن ئۇچۇنمۇ سۆيۈپ قويۇڭ. ھەمراجاننى مەكتەپكە بېرىڭ، خەير، ــ ئۇ تۇرداخۇنغا قولىنى سۇندى.

ــ بىزمۇ تونۇش بولۇپ قالدۇق، ئەپەندىم، شۇغۇنىسى تونۇشۇپلا خوشلاشتۇق، ــ دېدى قورا تەرەپتىن ھارۋىنى قوشۇپ چىققان ھارۋىكەش تەۋپىقنىڭ قولىنى سىقىپ تۇرۇپ.

تۇرداخۇن سۇلايماننى ئېلىپ كېلىش ھەققىدە يەنە بىر قېتىم ئەسكەرتتى. تەۋپىقمۇ خەيرلىشىش سۆزلىرىنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلىدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بىر كوچا دوقمۇشىچە مېڭىپ قول پولاڭشىتتى. ئۇلار تار كوچىلاردا، ئادەملەر توپى ئىچىدە غايىپ بولۇپ ئورنى بوشاپ قالغاندەك، مەيۇسلۇك روھى ھالەت كېلىپ باستى. لېكىن ئۇ دەرھال دوتەي يامۇل ئالدى كوچىسىدىكى شەۋقىنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

2

تەۋپىق ئۆيىگە كىرىپ كەلگەندە قوتلۇقھاجىم «يېڭى ھايات»نىڭ ماقالىلىرىنى تەھرىرلەپ ئولتۇراتتى. سەللىسى شىرەنىڭ بىر چېتىگە ئېلىپ قويۇلغان. ئۇزۇن تونىمۇ سېلىۋەتكەنىدى. تەۋپىننىڭ كىرىپ

كېلىشى شائىرنى تولىمۇ شادلاندۇرىۋەتتى. ئۇ ئۇزۇن يىل قەلەم بىلەنلا بولۇپ، پۈتۈن ئىچكى ھېس- تۇيغۇسىنى قەلەم بىلەنلا ئىپادىلەشكە ئادەتلىنىپ قالغاچقا، دېيىشكە تېگىشلىك سۆزلەرنى دەرمەھەل تاپالماي تەمتىرەپ قالاتتى. ئۇ ھېلىمۇ شۇنداق بولدى:

— ھۆي، مانا! كەلسىلە، ئىنىم، — دېدى ئۇ تۇتۇلۇپ، ئاندىن بىر ئاز ئېسىنى يىغىپ، — نېمانداق ئىنتىزار قىلىلا تەۋپىق ئەپەندى؟ مۇنچىۋالامۇ سېغىندۇرغان بارمۇ؟ بىز ئەسلىرىدە بارمۇ ئۆزى؟ — دېدى.

— ئەيىپكە بۇيرىماڭ، ئۇستاز، مەنمۇ سىزنى كۆپ سېغىندىم، بىراق، نېمە ئامال؟ بىر- بىرىمىز بىلەن مېھماندارچىلىق ئۇيناپلا ئۆتەلەيمىز- دە.

— شۇنداق، شۇنداق، نەخ گەپنى قىلدىلا، ئەمدى يەنە بىر ئېغىز چىن سۆزلىرىنى ئېيتسىلا، بىزگە قانچە زامان مېھمان بولىلا؟

— مەن سىزگە ئەتە تاڭ سەھەرگىچە مېھمان بولىمەن.

— نېمانداق؟ كېچىچە مەن سىلىنى جۇۋازغا قاتامتىم؟ كۆندۈزلىرىنى بەرسىلە بولمامدۇ؟

— ئىككىمىزگە بىر ئاخشام، خالىساق پۈتۈن بىر كېچە يېتەر، مەيلى جۇۋازغا قاتسىڭىزمۇ، ئىشقىلىپ ماڭا تاپىلايدىغانلىرىڭىزنى ئەتىگىچە تۈگىتىپ بولۇڭ، شۇنداقلا مېنىڭمۇ سۆزلىرىمنى تۈگىتىشىم ئۈچۈن ئىمكان بېرىڭ.

— ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟

— ئەتە سىزدىن ئۇزاپ چىقىپ سىجاڭنىڭ ھوزۇرىغا كىرىمەن. ئۇ كىشى بىلەن سالاملىشىپ چىققاندىن كېيىن قىزىل دۆۋىگە بارىمەن. بىركۈندۈزى شۇ ئىشلار بىلەن ئۆتىدۇ، كەچتە ساۋۇت ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە بېرىشقا ۋەدە بېرىپ قويدۇق. بۇرادەرلەرنىڭ ھەممىسى شۇ يەردە بولىدۇ. ئۆگۈنلۈككە ئەتىگەندە كېتىمەن.

— خۇداغا شۈكرى، — دېدى شەۋقى ئۇچلۇق ساقىلىنى سىيپاپ قويۇپ، كۈلۈمسىرىگىنىچە، — ھەر ھالدا مەن سىجاڭ بىلەن توختاجىغا قارىغاندا بەختلىكراق ئىكەنمەن. سىلىنىڭ ۋاقىتلىرى نېمە دېگەن زىچ

ئورۇنلاشتۇرۇلغان! مەيلى، مەن رازى، بىراق، ئەگەر كۈندۈزدىكى سەپەرلىرىگە ھەمرا بولۇشنى خالىسام رەت قىلمايدىغانلا؟

— ياق، ئەكسىچە ئىنتايىن خۇشال بولۇمەن. ئەسلىدە مەن ئۆزۈم تەكلىپ قىلىشنى ئويلىغانىدىمۇ، جۈرئەت قىلالماي تۇراتتىم.

— ئۇنداقتا كەچتە ساۋۇت ئەپەندىنىڭ ئۆيىدىكى سۆھبىتىڭلارغا داخىل بولسامچۇ؟

— شاگىرتلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى سىزنى چىللاپ ئاپىرالماسلىقىندىنلا ئەنسىرەيدۇ. بارسىڭىز نېمىشكە خۇشال بولمايدىكەن؟ سىز بىلەن بىللە بولسام ئۆزۈمنى ئىككى ھەسسە كۈچلۈك ھېس قىلىمەن.

— ئەمىسە پۈتۈشتۇق. ھە؟ رەسمىي گەپنى باشلاشقا ئالدىرىمىسىلا، داستىخان سالسۇن. داستىخان ئۈستىدە ئۆزلىرىنىڭ كەچمىش-ئەتمىشلىرىنى سۆزلەپ بەرسىلە. بۇ ھەم دەم ئالغىنىمىز بولسۇن، ئاندىن ئۆزلىرىدەكلا جاپاكەش خىرۇم سومكىلىرىنى ئاچسىلىمۇ بولىدۇ.

— بولىدۇ، سىزگە بويسۇنىمەن.

ئۇلار ھەم كۆڭۈللۈك، ھەم گەپنى چورت كېسىپ پاراڭلاشقىنى ئۈچۈن سۆيۈنۈپ كۈلۈشتى. ئۆز ئارا چۈشۈنۈشىدىغان كىشىلەر ئارىسىدا ئەنە شۇنداق رەسمىي گەپلەر بولۇشى كېرەك ئىدى.

داستىخان ئۈستىدە مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنىڭ سېنتەبىردە كېلىپ كەتكەندىن كېيىن قىلغان ئىشلىرىنى سۆزلەپ بەردى. 24 كەنتتىكى 24 مەكتەپنىڭ پۈتۈشى، ئىككى يېرىم مىڭ چامىسىدا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ساۋادى چىقىپ بولغانلىقى، بۇندىن باشقا يەنە ئىككى مىڭچە چوڭ ياشلىقلارنىڭ كەچ كۇرۇسقا تەشكىللىنىپ ساۋاتلىق بولۇپ بولغانلىقىنى، ئەمدى ئاپرېلدىن باشلاپ مەكتەپلەردە سىنىپلار كۆپەيتىلمەكچى ئىكەنلىكى، رۇشتى مەكتەپتە ئوقۇش باشلايدىغانلىقى، مائارىپ ئويۇشمىسىنى رەسمىي قۇرۇپ، ئويۇشما ئۈچۈنمۇ قۇرۇلۇش سالماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ناھايىتى قىزىقارلىق سۆزلەپ بەردى. ئەزەلدىن تەۋپىقنىڭ ناتىقلىقىغا زوقلىنىدىغان پېشقەدەم شائىر، بۇ

قېتىم يەنىمۇ قايىل بولۇپ:
ــ ھەر قانداق ئەرزىمىگەن سۆزلىرىمۇ سىلىنىڭ ئېغىزلىرىدىن ئاڭلىسا كەم تېپىلىدىغان قىزىق ھېكايىگە ئايلىنىدۇ. دە، باياتىن بېرى مەن سىلىنىڭ جىمىكى پائالىيەتلىرىدە بىللە بولغاندەكلا بولدۇم. مەن بولسام مانا، گېپىمنى تېپىش ئۈچۈن ھەپتە ئويلىنىۋاتىمەن.
ــ سىز دېگەن قىلىچ ـ تە، ــ دېدى تەۋپىق شائىرنىڭ شېئىرىنى يادىغا ئېلىپ، ــ قىلىچ دېگەننىڭ بىر تەرىپىدە ئىتتىك بىس بولىدۇ، يەنە بىر تەرىپى ئىشلىتىلمەيدۇ.
ــ ئانداقتا سىلى خەنجەر بولىلىغۇ؟ ــ دېدى شەۋقى «سۇرناي» تاماكىسىنى چىقىرىپ سۆھبەتدېشىغا بىر تال سۇنۇپ.
ــ مېنىڭ بىر تەرەپتىكى بېسىم ئانچە ساز ئەمەس. ئەمدى كۆن تەرتىپ بويىچە خىروم سومكامنى ئاچسام بولار؟ ــ دېدى تەۋپىق تاماكىسىنى تۇتاشتۇرۇۋېلىپ.
ــ بولىدۇ باشلىسىلا.
تەۋپىق سومكىسىدىن «دىۋان»نىڭ تەرجىمە قىلىنغان بۆلىكىنى ئالدى:
ــ مانا، ئالدى بىلەن بۇنى تاپشۇرۇپ ئېلىڭ. بۇنى سىز تەپسىلى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن پىكىرلىشىمىز. مەن دۇچ كېلىۋاتقان قىيىنچىلىقلارمۇ ئاز ئەمەس، شۇلارنى بىر تەرەپ قىلىۋېتەيلى. يەنە شۇنى ئېيتىپ قوياي، خوجايىن، تەرجىمە ئىشى يەنە بىر مەزگىل توختايدۇ. يەنە بىر مەھەل ئالدىراش بولۇپ كېتىدىغان بولدۇم.
شەۋقى تەرجىمىنى كۆزدىن كەچۈرگىچە تەۋپىق «يېڭى ھايات» ئۈچۈن تەييارلانغان ماقالىلارنى ۋە ئۆزى تېخى كۆرمىگەن ئەڭ يېڭى سانىنى كۆرۈشكە باشلىدى...
شەۋقى تەرجىمىنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئىككىسى يولۇققان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن مۇزاكىرە قىلىشتى. تەرجىمىگە قارىتا شەۋقى پىكىر بەردى. تەۋپىق ئۇ ئېيتقان دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك نۇقتىلارنى تەپسىلى خاتىرىلىۋالدى. ئۇلار «دىۋان» ھەققىدىكى ئىلمىي

مۇھاكىمىسىنى تۈگەتكەندە سائەت نۆل بولغانىدى.

شۇندىن كېيىن شەۋقى «يېڭى ھايات» ھەققىدە ياش دوستىدىن پىكىر سورىدى. تەۋپىق قىلچە تارتىنىپ ئولتۇرماستىن ئويلىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئېيتتى. شەۋقى بۇ پىكىرلەرنى پايدىلىق دەپ ھېساپلاپ قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئارقىدىن تەۋپىق ئۇنىڭدىن تارىخقا ئائىت پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولسا بېرىشنى سورىدى.

— رۇشتى مەكتەپتە ۋەتەن تارىخى بەرمەكچىمىز. ئەڭ ياخشىسى ئۆزىڭىزنىڭ ئەمگەكلىرىدىن بولسا ياخشى بولاتتى، — دېدى ئۇ.

— مەندە سىز دېگەندەك بىر دەپتەر بار، شۇنى بېرەي، — دېدى شەۋقى. لامپا يورۇقىدا ئۇنىڭ ئىلمىي ئەمگەك، جاپالىق ئىزدىنىش بىلەن ئۆتكەن ئۆمرىنىڭ بەلگىسى بولغان چوڭقۇر ئورا كۆزلىرى شۇ ئاندا ئىككى دۆگىلەك قارا سايە بولۇپ كۆرۈنەتتى. پەقەت چىراق نۇرى تەرەپكە بۇرالغاندىلا ياش يىگىتلەردە بولۇدىغان قىزغىنلىق، جۇشقۇنلۇق چىقىپ تۇرۇدىغان كۆزلىرى چاقناپ كېتەتتى.

— ئەمىسە، سىزنىڭ باشقا دەيدىغىنىڭىز بولمىسا دەم ئالايلى، مېنىڭ گېپىم تۈگىدى، — دېدى تەۋپىق. ئۇ شەۋقىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىنى نەزەردە تۇرۇپ، دەم ئېلىشنى تەشەببۇس قىلغانىدى. شەۋقى دەرھال قوشۇلدى. چۈنكى ئۇ ياش دوستىنى ئۆزۈن يولدىن ھېرىپ كەلدى، چارچاپ ئۆزۈلۈپ قالارمۇ دەپ ئەنسىرەپ تۇراتتى.

شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلار ئورۇنغا كىرىپ ياتقاندىن كېيىنمۇ يەنە خېلى ئۇزاق پاراڭلاشتى.

3

تاڭ سەھەردىلا مەمتىلى ئەپەندى بىلەن شەۋقى دېۋىزىيە ئىشتابىغا مەھمۇد مۇھىتى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن مېڭىشتى. ئادەت بويىچە شەۋقى تالاغا چىقىشتىن بۇرۇن، بولۇپمۇ «گۈلىۋاغ»قا بېرىشتىن بۇرۇن بەك ئەستايىدىل ياسىناتتى. ھەتتا ئۆزىگە دىققەت قىلىشتا داڭلىق بولغان

تەۋپىقنىمۇ تالدۇرۇۋەتكىدەك تۇجۇپىلەپ جابدۇندى.

قەشقەر كوچىلىرى بامداتتىن يانغان كىشىلەر بىلەن جانلىنىپ كەتكەن، ناۋايخانىلار، ساماۋارخانىلار، ئاشخانىلارنىڭ مورىلىرىدىن تۈتۈن كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغانىدى. بىلىنەر- بىلىنمەس نەمخۇش ھاۋا تۈتۈنلەردىن چۈمبەل ياساپ بىر- بىرىگە يۆلەپ سېلىنغان چۈشۈنۈكسىز، قاتمۇ- قات ئۆي- ئۆگزىلەر ئۈستىنى ئوراپ قويغانىدەك، بىر قەۋەت ھاۋارەڭ پەردە ئۆگزىلەر ئۈستىدە يېيىلىپ تۇراتتى. مەڭگۈ جۇشقۇن ھالىتىدە قالغان قەشقەر رەڭگى- روھى سۇلغۇن، ئۈچىسى جۇل- جۇل بولسىمۇ خۇشچاقچاق كەمبىغەل يىگىتتەك، سانسىز قانلار ئاققان تۇپرىقى ئۈستىدە جۇشقۇن ھاياتنى داۋام قىلدۇرۇش ئۈچۈن يېڭى بىر كۈننى كۈتۈۋالماقتىدى. باھارنىڭ تۇمان ئارىلاش سالقىن ھاۋاسى كۆڭۈللەرگە تېتىكلىك بەخش ئېتەتتى.

كوچىنىڭ ئۇ يەر بۇ يېرىدە ئولۇشۇۋالغان ئادەملەرنىڭ غۇلغۇلىسى چۈشۈنۈكسىز بىر ئىشتىن بىشارەت بېرەتتى. بەزى توپلار تامىلار ئالدىغا ئولۇشۇۋالغان ئىدى. دىۋىزىيە ئىشتابى تەرەپتىن كەلگەن بىر توپ ئاتلىق توپلىشىۋالغانلارغا ھەيۋە قىلىپ، تارقىتىۋەتتى، ئارقىدىن يەنە بىر توپقا قاراپ ئات سېلىپ كەتتى.

بۇلاردىن بىر نېمىنى غۇۋا سەزگەن تەۋپىق شەۋقىگە ئىزاھ تەلەپ قىلغاندەك قارىۋىدى، شەۋقى بوش ئاۋازدا:

— بەزى كېچىلىرى كومۇنىزىمغا قارشى تەشۋىق ۋاراقلىرى تارقايدۇ، تاملارغىمۇ چاپلىنىدۇ. بايىقىسى سىجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى، بۇ ئىشنى قىلغانلارنى سۈرۈشتۈرۈشكە چىققانلار، — دەپ جاۋاپ بەردى، ئاندىن ئەسلىتىپ، — بۈلتۈر كۈزدە نوۋېشى مەكتەپتە بولغىنىمىزدا سانايى نەپىسەنىڭ مۇدىرى ئوبۇلقاسىم مۇشۇ ھەقتە گەپ تەشمەكچى بولغان، ئەسلىرىدە بارمۇ؟ شۇ مۇشۇ ئىش ئىدى.

— توغرا، سىز شۇ چاغدا گەپنىڭ بىلىگە تېپىپ، بۇ ھەقتىكى گەپنى ئۈزۈپ تاشلىغان، مەن كېيىن ئايرىم سورايمەن دەپ ئويلاپ ئولتۇراتتىم، كېيىن تامامەن ئېسىمدىن چىقىرىپ قويۇپتىمەن. نېمە گەپ بۇ ئۆزى؟

— ئوبۇلقاسىم دېگەندەك، بۇ ئىشنى بەزىلەر سىجاڭدىن كۆرۈدۇ. بولۇپمۇ ئورۇسلار، يېڭىشەدىكىلەر شۇنداق قارايدىكەن. ئەگەر بۇ راستىنلا سىجاڭغا چېتىشلىق ئىش بولسا، ئارىمىزدا بۇنى بىلىدىغانلار بولسا ئاغزىنى تۇتالماي ياشلىق قىلىپ دەپ سالمىسۇن دەپ، بۇ ھەقتىكى گەپنى ئۈزۈۋەتكەن ئىدىم. خەۋەلىرى با، ئىنسانىنىڭ ئالىسى ئىچىدە، كىم بىلىدۇ ئارىمىزدا قانداق ئادەملەر با...

— ئەمىسە سىجاڭ ئەسكەر چىقىرىپ ئىزدىگىنى نېمىسى؟ بۇنى ئۇلار نېمە دەپ چۈشەندۈرىدىكەن؟

— بۇنى بىر كۆز بوياش ھىلىسى، دەپلا قارايدۇ.

— سىز ئوبۇلقاسىم ھەققىدە ياخشى پىكىردە ئەمەستەك قىلامسىز - نېمە؟ ئۇنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلەمسىز؟

— ئۇ لەنجۇ ياقۇپھاجىم دېگەننىڭ ئوغلى، — دېدى شەۋقى چۈشەندۈرۈپ، — ئۇنىڭ دادىسى ئىچكىرىگە قاتناپ سودىگەرچىلىك قىلغاچقا «لەنجۇ» دېگەن لەقەم سىڭىپ قالغان بولسا كېرەك. بىر ئاڭلاشلاردا ئۇنىڭ لەنجۇ دېگەن يەردە ئۆيى - جاھانلىرى بارمىش، بۇ ئوبۇلقاسىممۇ ئىچكىردە چوڭ بولغانمۇ، ئەيتاۋۇر خىتاي تىلىغا كامىل...

— ھە،...

ئۇلار دېۋىزىيە ئىشتابىغا يېتىپ كەلگەندە دەرۋازىدا تۇرغان پوست بۇ يەرنىڭ دائىمى مېھمىنى بولغان شەۋقىنى تونۇپ سالام قىلدى.

— دېسەم - دېمىسەم سىجاڭ سېپىل ئۈستىدە ھاۋالىنىپ يۈرىدىغۇ، — دېدى شەۋقى.

— ھەئە، ھەر كۈنى شۇنداق، — دېدى قاراۋۇل.

دېگەندەك مەھمۇد مۇھىتى گازارما ئەتراپىدىكى سېپىل ئۈستىدە ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىدا تولۇق قوراللانغان تۆرت ئەسكەر ئون قەدەم ئىلگىرى توغرا سەپ بولۇپ ئاستا قەدەم تاشلاپ ماڭاتتى. ئارقىدىن ئون قەدەم كېيىن يەنە تۆرت ئەسكەر كېلەتتى. مەھمۇد مۇھىتى تولۇق قوراللانغان ھالدا ھەربىي فورمىسىنى راۋرۇس كىيىپ ئەتراپقا نەزەر تاشلاپ ئاستا يۈرەتتى. ئۇ ئىشتاپ ھويلىسىغا چىققان شەۋقى بىلەن مەمتىلى

ئەپەندىنى كۆرۈپ، ئۈلارنىمۇ سىپىلگە چىقىشقا ئىشارەت قىلدى.

ئۈلار سىپىلگە چىققاندىن كېيىن مەھمۇد مۇھتى ئۈلار بىلەن دوستانە كۆرۈشتى. ئۇ سىغىنىشنى ئىپادە قىلغۇچى كۆز نۇرى بىلەن مەمتىلى ئەپەندىگە خېلى ئۇزاق بېقىپ:

— نېمىشكە پات- پات كەلمەيسىز؟ ئۆزلەردىن بەك ئەنسىرىدىم. ئاغرىپ- تارتىپ قالمىغانسىز؟ — دېدى ئۇ مېھرىبانلىق بىلەن.

تەۋپىق ئەقىل نۇرى بىلەن پارلىغان كۆزلىرىنىڭ قۇيرىقىنى بىر ئاز قىسىپ كۈلۈمسىرىدى. ئۇ سىجاڭنىڭ كۆڭلىگە يارىشا:

— مەن ساپ- ساق يۈردۈم. پەقەت ئىش ئالدىراشچىلىقىدا كېلەلمەي قالدىم. مەن ھەم سىزدىن ئەنسىرەپلا تۇرىمەن، — دېدى.

— چۈشىنىمەن، چۈشىنىمەن، يۈرۈڭلار، شەھەرنى تاماشا قىلىڭلار. سەيلى قىلغاچ پاراڭلىشىمىز، — دېدى سىجاڭ ئاتىلارچە كۈلۈمسىرەپ، — ماڭا مېھمان بولغىلى كەلگىنىڭلارغا رەھمەت. باللار ئوقۇۋاتامدۇ؟ مەكتەپكە كىرگۈچىلەر كۆپمۇ؟

تەۋپىق ئۆز پائالىيەتلىرىنى ناتىقلىق سەنئىتى بىلەن قىسقا ئەمما ئېنىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى.

— خۇدا سىزنى ئامان قىلغاي، بەختىسىز ئەلنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن ئامان قىلغاي، بەختىسىز ئەلنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن ئامان بولۇڭلار، ئىلاھىم،— دېدى مەھمۇد مۇھتى تەسىرلىنىپ.

— خۇدا سىزنىمۇ ئامان قىلسۇن، تۆۋرىكىمىزدىن ئايرىلساق نى ھالدا بىز؟...

مەھمۇد مۇھتى ئالقىشلىمىغاندەك قولىنى شىلتىپ قويدى. ئۈلار مەھمۇد مۇھتىنى ئارىسىغا ئېلىپ سىپىل ئۈستى بىلەن مېڭىپ، شەھەر سىپىلىغا ئۆتتۈشتى. ئۈلار قۇم دەرۋازىسى تەرەپ بىلەن مېڭىپ شەھەرنىڭ جەنۇبىغا ئۆتكەندە قەدەمنى ئاستىلىتىشتى. ئالدى تەرەپتە قىزىل دەريارسىنىڭ لايقا سۈيى قىزغۇچ رەڭدە ئۆركەشلەپ، باھار قوياشىنىڭ نۇرلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ ئاقاتتى. سەل غەربىي جەنۇپ تەرەپتىكى پاختەكلى يېزىسى دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدە تۇمانغا پۈركۈنۈپ

ياتـاتتى. دەريانـىڭ بـۇ تەرىپـىدە شـامالباغ، قىزىـل دۆۋە يېزىلـىرى تېخـىمـۇ ئېنىقـراق كـۆرۈنەتتى. ھەتتـا بـۇ يەردىـن توختاجىنىـڭ مەكتىپـى، تۇداخۇنبايىنىـڭ قـورا-جـايلىرىنىمۇ ئېنىـق كـۆرگىلى بـولاتتى. دەريانىـڭ شىمال قىرغىقى بويلاپ سول تەرەپتە ئەسكىسار (ئەسكى ھىسار) سازلىقى بىـر پـارچە سـۇس يېشـىل گىلەمـدەك تـاڭ نۇرىـدا جۇلالىنىـپ كـۆرۈنەتتى. سىجاڭ دۇربۇننى كۆزىگە تۇتۇپ جەنۇپ تەرەپكە بىر ھـازا قارىـدى. ئـۇ ھەمىشـە مۇشۇ يەرگە كېلىـپ يېڭىشەر تەرەپكە ئۇزاق قارايتى ۋە ئارقىغا قايتاتتى.

— ئاپـاڭنى!... لومـودىلار! — دېـدى ئـۇ تىلـلاپ، — شـۇملۇق قىلىشـتىن تىنمايـدۇ - دە، قـاراپ باقسـۇنا،— ئـۇ قولىـدىكى دۇربۇـننى مەمتىلى ئەپەندىگە سۇندى. ئۇ دۇربۇننى ئېلىـپ جەنـۇپ تەرەپكە قارىـدى، ئـۇ يەردە نـامەلۇم قوراللىـق ئـادەملەر مـانېۋىر قىلىۋاتقانـدەك ياكى شـۇنىڭغا ئوخشـاش مەشـىق قىلىۋاتقانـدەك يـېقىن ئەتراپتىكـى يېـزىلاردا— ئېتىـزلىقلاردا، ئـۆگزىلەردە مىغىلدىشـىپ يۈرۈشـەتتى. تەۋپىـق دۇربۇـننى شەۋقىگە بەرگەندىن كېيىن، مەھمۇد مۇھىتى چۈشەندۈرۈپ:

— بۇ ھېلىقى ليۇ سىلىڭ دېگەن لومودىنىـڭ ئەسـكەرلىرى، زادى ئـارام تاپمايدۇ، بۇ ئاناڭنى...لا! — دېدى.

بـۇ ئىشـلارنىڭ تېگىـدىكى نـازۇك ھـالقىلارنى مەمتىلـى ئەپەنـدىگە قارىغاندا شەۋقى كۆپرەك چۈشىنەتتى. شۇڭا ئۇ، دورۇبۇـننى مەھمـۇد سـىجاڭغا قـايتۇرۇپ بېرىۋېتىـپ ئېغىـر خۇرسـۇنۇپ قويـدى. بـۇ چاغـدا مەھمـۇد مۇھىتىنىڭ كەڭ يۈزىدە ئويچانلىق، يوغـان كۆزلىرىـدە غەمكىنلىـك ئەكـس ئېتىـپ تـۇراتتى. ئـۇ قوشۇمىسـىنى تـۈرۈپ سـاغۇچ سـاقاللىق ئېڭىكىنـى ئۇۋۇلاپ قويۇپ، جىددىي ھالدا:

—مەن قـايتىمەن، سـىلەر سـەيلى قىلىمىـز دېسـەڭلار ئىككـى ئەسـكەر سىلەر بىلەن قالسۇن، بولمىسا ماڭا مېھمان بولۇڭلار، — دېدى.

شـەۋقى نـېمە دەرىنـى بىلـمەي دۇدۇقـلاپ قالـدى ۋە تەۋپىقـقە قـاراپ قويدى. ئۆزى كىشـلەر ئارىسـىدا ئەزەلـدىن تارتىنمـاي كۆڭلىـدىكى دەيـدىغان تەۋپىق:

— بىزمـۇ قـايتىمىز، بىـراق، سـىجاڭ ئاتىمىزنىـڭ مېماندوسـتلىقىغا

رەھمەت ئېيتىشقا مەجبۇرمىز. ئەگەر سىزنىڭ تاپىلايدىغانلىرىڭىز بولمىسا بىزگە رۇخسەت قىلسىڭىز، قىزىل دۆۋىگە چىقىپ بۇرادەرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ يانساق، — دېدى. ئاخىرىدا يەنە كۆلۈمسىرەپ قوشۇپ قويدى،— ئەگەر سىزنىڭمۇ ۋاقتىڭىز بولسا بىللە چىقسىڭىز تېخىمۇ كۆڭۈلدىكىدەك ئىش بولاتتى.

— رەخمەت، ئىنىم، مەن ئەسكەرلەرنى مەشىققە ئورۇنلاشتۇراي، بايىقى كارامەتنى كۆردۈڭلارغۇ، ئەھۋال شۇنداق، ئەگەر قىزىل دۆۋىدىن يانغاندا ۋاقتىڭلار يەتسە مېنى ھەر قاچان خوشال قىلىسىلەر،— دېدى ئۇ.

سەلدىن كېيىن مەھمۇد مۇھىتى تەۋپىققە قاراپ بىر ئېغىز تەنبىھ قوشۇپ قويدى.

— نېمەت بىلەن مەڭلىكنى ئازات قويۇۋېتىپ يامان قىپسىز، ئۇلارنى مەن ئۆزلەرنىڭ ئامانلىقىنى دەپ بەرسەم، نېمىشكە ئايرىلىپ يۈرسىز؟

— ئۇزۇن بولدى بۇ يەردىكى يولداشلىرى بىلەن كۆرۈشەلمىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن بىلەن بىللە يۈرۈپ زېرىكىپمۇ قالغاندۇر، مەن كەتكىچە ئوينىۋالسۇن دېگەنتىم.

— يامان قىپسىز، مەن ئۇلارنى ئارقىڭىزدىن ئەۋەتىمەن، ئەمدى ئۇلارنى يېنىڭىزدىن ئاجراتماڭ.

— بولىدۇ. شۇنداق قىلاي.

تەۋپىق بىلەن شەۋقى مەھمۇد مۇھىتى بىلەن خوشلىشىپ قىزىل دۆۋىگە كەلدى.

ئۇلار توختاجىنىڭ ئۆيىگە بارماي، مەكتەپكىلا كىردى. بۇ يەردە مەكتەپ مۇدىرى مەھەممەت ئىمىناخۇن، ئوقۇتقۇچىلاردىن مەھەممەت ئوسمان قارىم، ئابدىقىيۇمھاجىم، ئابدىروسۇلاخۇن، ئەمەت قارىم، ياسىن قارىم قاتارلىقلار ئىككەيلەننى قىزغىن كۈتىۋالدى.

ساھىپخانلار مېھمانلارنى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ياتىقىغا باشلاپ، توختاجىنىڭ ئۆيىگە ئادەم ئەۋەتتى. كۆپ ئۆتمەي توختاجى ئاكىسى ئىمىنھاجى ۋە ئىنىسى ئابدېكىرىماخۇنلار بىلەن يېتىپ كەلدى. قەدىناسلار سېغىنچلىرىنى ئىزھار قىلىپ سالام- سائەت، ھال- ئەھۋال

سوراشلاردىن كېيىن توختاجى چاخچاق قىلىپ:
ــ مۇشۇ يەرگە كېلىپ ھېرىپ قېلىشلىمۇ نېمە، ئۆيگە بارماي تازا ئىش قىلىشىپلىغۇ؟ــ ئۇزاق سەپەردىن كەلگەن ئادەم دېگەندىن ھاردۇق سورىغىلىمۇ ئالدىغا بارىدىغان رەسىمىمىز بارىدى، يەنە تېخى مېنى ئالدىڭلارغا چاقىرتىپسىلەر،ــ دېدى.
ــ سىزنىڭ ھاردۇقىڭىز كونىراپ قالدى، شۇڭا يېڭى ھاردۇقنى سورىسۇن دەپ چاقىرتتۇق، ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈپ،ــ خوش، دوستۇم، ھارماي- ئاچماي كەلگەنسىز؟ نېمە يېڭىلىقلار بار؟ بىزگە نېمە ئالغاچ كەلدىڭىز؟ كىتاپلار، دەپتەر - قەلەم يېتەرلىكمۇ؟ دورا- دەرمەك...
ــ بەللى، سىلى شۇنىڭ ئۈچۈنلا كەپتىكەنلا- دە؟ شىرىسى بولمىسا ھەرىمۇ قونمايدۇ، دېسىلە.
ــ ياق، شۇنىڭ ئۈچۈنلا ئەمەس، بۇ قېتىم يەنە سىزگە ئالۋاڭ بار،...
ــ نېمە ئۇ يېڭى ئالۋاڭ؟
ــ روس تىلى ئوقۇشلىقى.
باشقا مۇئەللىملەر بۇ ئاغىنىلەرنىڭ چاخچاقلىرىغا قۇلاق سېلىپ، كۈلۈمسىرەپ تۇرۇشاتتى.
ــ خوش، ماڭا ئەتىگچە مېھمانمۇ سىلى؟
ــياق، بۈگۈن پېشىنگىچە.
ــ ئاندىن؟
ــ سىزنىمۇ بىللە ئېلىپ مېھماندارچىلىققا ئاپىرىمەن.
ــ مانا بۇنىسى خوشامەت. بوپتۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن باشقا گۇناھلىرىنى تەگمەيمەن. ۋاقتىلىرى قىسكەن، شۇڭا ھازىرلا ئۆيگە كېتەيلى. سىلەرــ قىزىل دۆۋىنىڭ ئەپەندىلىرىــ چۈشلۈككە يانغاندىلا بېرىڭلار،ــ دېدى ئۇ باشقا مۇئەللىملەرگە. ئاندىن يەنە تەۋپىققە قاراپ،ــ يېڭىلىقلار كۆپ، ئۆيدە سۆزلۈشىمىز. شەۋقى ئاكىمىزنى بىللە ئېلىپ چىقمىغان بولسىلا سىلىگە قىلىدىغان ئىلتىپاتىمىمۇ يوقىدى، خەير، ــ دېدى كۈلۈپ.
ئۇلار قىزىل دۆۋىنىڭ مۇئەللىملىرى بىلەن خوشلۇشۇپ، توختاجىنىڭ ئۆيىگە كەتتى.

ئۈچىنچى باب

1

ھىجرىيە 1353-يىلى زۇلھەججىنىڭ 10-كۈنى — مىلادىيە 1935-يىلى 17-مارت مۇسۇلمانلارنىڭ كاتتا بايرىمى بولغان قۇربان ھېيت بولدى. تەۋپىق ئۆزىنىڭ بارلىق شاگىردلىرى بىلەن ھەزرەت سۇلتان جامەسىنىڭ ھويلىسىغا نامازغا كىرگەندە نامازخانلار ئۇلارغا يول بېرىپ ھۆرمەتتە تۇرۇشتى. ئۇلارنى سۇپىغا تەكلىپ قىلىپ تۇرىۋېلىشتى. يېرىم يىل ئىلگىرىلا ئۇلارنى دىنسىزلار دەپ ئەيىپلەپ، جىمى ئەسكىلىكنىڭ مەنبەئەسى قىلىپ كۆرسەتكەن مۇتەئەسسىپلەر، ئەمدى ئۇلارنىڭ ئەل ئالدىدىكى ئېشىپ بېرىۋاتقان نوپۇزىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولۇشقاچقا خوشامەتكە ئۆتۈشكەنىدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېنىدا يەنىلا ئىككى مۇھاپىزەتچىسى بىللە ئىدى. ئۇلار نامازغا كەلگىنى ئۈچۈن مىلتىقلىرىنى ئالمىغان بولسىمۇ، يېلىڭ پەشمىتىنىڭ بېقىنىنى كۆتۈرۈپ تۇرغىنى تاپانچا ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش تەس ئەمەس ئىدى.

ئۇلار سۇپىغا چىققان ھامان «سوپپاڭ» قىچقىرىۋاتقان بىر قارى ئۆزىچىلا ھودۇقۇپ توختاپ قېلىۋىدى، مەمتىلى ئەپەندى باش لىڭشىتىپ سالام قىلغاندىن كېيىن سەل رەڭگىگە قان يۈگۈرۈپ، ئاندىن يەنە «سوپپاڭ» قىچقىرىشقا باشلىدى. مىڭلىغان ئۇزۇن تونلۇق چوڭ-كىچىكلەر ئارىسىدا كالتە چاپان كەيگەن ئەپەندىلەر ئۆزگىچە

بىلىنىپ تۇراتتى...

تەۋپىق ھېيت نامىزىدىن كېيىن:

ــ كۆپچۈلۈكنىڭ ھېيتى مۇبارەك بولسۇن! ــ دېدى ۋە يەنە قىسقىچە نوتۇق سۆزلەپ، قۇربانلىق قىلىنىدىغان ماللارنىڭ تېرىسىنى ئاتىلار ھەيئىتىگە تاپشۇرۇشنى مۇراجەت قىلدى. ئۇ بىرىنچىدىن بۇنداق ئاممىۋىي سورۇنلاردا يېڭى مەدەنىيەت تەشۋىقاتى قىلىشنى قولدىن بەرمەسلىكنى نەزەردە تۇتسا، يەنە بىر تەرەپتىن مۇتىئەسسىپ موللىلارنىڭ دىنىنى بۇرمىلاپ چۈشەندۈرۈشى ئۈچۈن پۇرسەت بەرمەسلىك مەقسىتىدە مۇنبەرنى ئىگىلەشنى مەقسەد قىلاتتى. ئۇنىڭ ناتىقلىق تالانتى ھەر سورۇندا ئاڭلىغۇچىلارنىڭ ئاڭ ـ سەۋىيىسىگە لايىق سۆز ئىبارىلەرنى ئىشلىتىپ سۆزلۈشى دۈشمەنلەرنىڭمۇ ئېتىراپ قىلىشىغا مۇشەررەپ بولغانىدى. ئۇ قۇرئان ۋە ھەدىسلەردىن نەقىل كەلتۈرۈپ ئۆز قاراشلىرىنى شۇنچىلىك روشەن، چۈشۈنۈشلۈك، كۈچلۈك قىلىپ ئىسپاتلايتتىكى، دۈشمەنلىرى زەھەر يۇتقاندەك بولۇپ كېتەتتى.

ــ ئاخىرىدا جامائەتكە خوشخەۋەر،ــ دېدى ئۇ جىددى قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ ئۆزىگە خاس كۈلۈمسىرىشى بىلەن،ــ زۇلھەججىنىڭ 15 ـ كۈنى[1] ھەر قايسى مەكتەپلەردە تەلەبىلەر ئويۇن كۆرسىتىدۇ. بىز ھەرخىل تەنھەركەت نومۇرلىرىمىز بىلەن ئەجداتلىرىمىزدىن قالغان نورۇز بايرىمىمىزنى قۇتلۇقلىماقچىمىز. ئويۇنلىرىمىزنىڭ تۈرى كۆپ، خالىغانلار مەرھەمەت قىلسا بولۇدۇ،ــ دېدى.

ئۇ سۇپىدىن چۈشكەندىن كېيىنمۇ جايىدىن قوزغالمىغان جامائەت ئۇلارغا يول ئېچىپ، ئۆز ئارا كۆرۈشۈپ، ھېيتلىرىنى مۇبارەكلەشتى. ھەممە كىشى دېگۈدەك ئۇنى ھېيت پاتىھەسىگە، قۇربانلىق ماللىرى

---

[1] 22ـ مارت ــ ئا.

ئۈچۈن دۇئا قىلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىشاتتى. ئۇ بەزىلەرگە چىن كۆڭلىدىن ۋەدىلەر بەرسە، بەزىلەردىن تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆزر سوراپ، جامائەتنىڭ ھەممىسى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، ھېيتىنى مۇبارەكلىدى.

ئۈچ كۈنلۈك ھېيت ئىچىدە نۇقتىلىق ئائىلىلەرنىڭ ھەممىسىگە پاتىھەگە كىردى، قۇربانلىققا ئېغىز تەگدى. ئۇ بۇنداق ئۇسۇللار ئارقىلىق نۇرغۇن ئارىلىقتىكىلەرنى قولغا كەلتۈردى، قاتمال مۇناسىۋەتتىكىلەر بىلەن دىپلوماتلارچە ماھىرلىق بىلەن مۇناسىۋەتنى يۇمشاتتى. ھەتتا ھابۇلھاجىمنىڭ ئۆيىگىمۇ پاتىھە قىلدى.

ھېيتتىن كېيىن ئۇ تىنىم تاپماستىن مەكتەپلەرگە قاتناپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ نورۇز بايرىمى پائالىيتى ئۈچۈن تەقدىم قىلىدىغان ئويۇنلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، پىكىر بېرىپ، ئۆزى ھەرىكەت ئورۇنلاپ ئۈلگە كۆرسۈتۈپ چىقتى.

مىلادىيە 22ـ مارت سەھەردە ھەممە مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئۆز مەكتەپلىرىدە سەپكە تىزىلىپ پائالىيەتكە تەييارلىنىشقا باشلىدى. كىشىلەر كوچا-كوچىلاردا توپ-توپ بولۇشۇپ مەكتەپلەرگە قاراپ كېلىشمەكتىدى.

مەشھەد قۇمباغدا يېڭىدىن قەد كۆتەرگەن ئىككى مەكتەپنىڭ بىرى ئابدۇراخمانھاجىنىڭ ئۆيىگە يۆلەپ سېلىنغانىدى. يۈز مېتىرچە نېرىسىدا ئوغۇللار مەكتىۋى جايلاشقان، بۇ ئىككى مەكتەپنى قۇمباغ مەسچىتى ئايرىپ تۇراتتى. رۇشتى مەكتەپ تېخىمۇ كۆركەم، كەڭ-كۇشادە ياسالغان بولۇپ مەشھەدكە نورۇز بايرىمى پائالىيتىنى كۆرۈشكە كەلگەنلەر كۆپرەك بولغاچقا ئىھاتە تاملارنىڭ ئۈستىدە، ئۆگزىلەردە ۋە مەكتەپ مەيدانىنىڭ چۆرىسىدە زىچچىدە تۇرۇپ كېتىشكەنىدى.

تەبىئەت بۇ خاسىيەتلىك كۈننى بىلگەندەك ئىللىق، ئوچۇق ھاۋا ئاتا قىلغاندەك قىلاتتى. قىشلىق چۈرۈقلىرىنى تاشلاپ يېنىكلىشىپ

كەتكەن باللار پۈتلىرى يالاڭياق هالدا ئادەملەر ئارىسىدا چېپىشىپ يۈرۈشەتتى. كەيپىيات كىشىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرەتتى.
ئوقۇغۇچىلار هەرخىل تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى، قوشاق ئوقۇش، نورۇز ناخشىلىرىنى ئېيتىشقا ئوخشاش پائالىيەتلەر بىلەن ئاممىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى. ئەسىرلەر مابەينىدە ئىشلەش، دەم ئېلىش، ئىشلەش-تاماق يېيىش بىلەنلا هايات ياشاۋاتىمىز دەپ ئويلاپ كەلگەن بۇ ئادەملەرگە يېڭى مائارىپنىڭ تەسىرىدىن هاياتنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتقان ئوقۇغۇچىلار گويا سىرلىق ئادەملەردەك تويۇلۇپ، ئۇلارنىڭ جۇشقۇن هاياتىغا هەۋەس كېلەتتى. شۇنداقلا ئۆزلىرىنىڭ هاياتىنىڭ خىۋىلىقىنى كۆرمەي ئۆتكەن ئۆمرىگە قارىتا ئېچىنىشقا ئوخشاش بىر هىس قەلبىنى هەم ئاغرىتىپ، هەم پەپىلەپ ئۆتكەندەك بولاتتى. يەنە ئاز ساندىكى بەزى ئادەملەر بولسا بۇنداق جەدىتلىككە تېخىچە گۇمان بىلەن قارايتتى.
مەمتىلى ئەپەندى هەممە مەكتەپلەردىكى پائالىيەلەرگە تەڭ قاتنىشىپ، هەر بىر مەكتەپتە بىر ئازدىن تۇرۇپ، هەر بىر جايدا توپلانغان جامائەتكە نوتۇق سۆزلەپ، ئايلىنىپلا يۈردى.
ئۇ سەهەردىلا مەشهەدتىكى رۇشتى مەكتەپ ۋە ئوغۇللار مەكتىۋى پائالىيەتلىرىنى ئىزىغا سېلىپ قويغاندىن كېيىن، ئاستىلا تۇپتىن ئايرىلىپ سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ، سۇنتاغ مەكتەپكە كەلدى. بۇ يەردە پائالىيەت باشلىنىپ كەتكەنىدى.
ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر قىسمى تەنتەربىيە مەشغۇلاتى قىلىۋاتاتتى. گاهلىرى مەيداننى ئايلىنىپ يۈگرەيتتى، گاهلىرى سەكرەيتتى، يەنە بەزىلەر چېلىشاتتى؛ بىر قىسمى شېئىر دېكلىماتسىيە قىلىۋاتاتتى. يەنە بەزىلەر سەهنە سۆزلىرىنى يادلاپ، «نوتۇق سۆزلەش»كە هازىرلىنىۋاتاتتى...
«نوتۇق سۆزلەش» تەۋپىق ئويلاپ تاپقان بىر خىل تەشۋىقات

چارسى بولۇپ، يېڭى مەدەنىيەت تەشۋىقاتىنى كىچىك بالىلارنىڭ ــ مەكتەپكە ئەمدىلا كىرگەن ياكى مەكتەپ يېشىغا يەتمىگەن بالىلارنىڭ تىلى بىلەن قىلغاندا دىلى يۇمشاق، ساددا ئۇيغۇر خەلقىگە بەكرەك تەسىر قىلىدىغانلىقىنى، بۇنىڭ پسىخولوگىيىلىك ئۈنۈمى تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز دەرىجىدە بولۇدىغانلىقىنى ھېس قىلغانىدى. بۇ تىلى چۈچۈك «كىچىك ناتىقلار»غا يېرىم بەتمۇ كەلمەيدىغان سۆز تېكىستى ئۈگۈتىلەتتى. بۇ سۆزلەرنىڭ ئۇلارنىڭ ــ دېھقان پەرزەنتلىرىنىڭ تىلىدىن ئېيتىلىشى ئاتا بولغۇچىلارنى ئوڭايلا تەسىرلەندۈرەتتى.

تەۋپىق كۆپچۈلۈكنى ئارىلاپ ئۆتۈپ ئوقۇغۇچىلار توپىغا يېقىنلاشتى، ئۇ ئادىتى بويىچە چاندۇرماستىن ھەرىكەت ئۈستىدىن چۈشۈپ، تەكشۈرۈشتىن ئەمەلىي ئۈنۈم ھاسىل قىلاتتى. ئۇ ئاۋۋال تەنتەربىيە ھەرىكەتلىرىنى تاماشا قىلىپ تۇرغان بىر توپ كىچىك بالىنىڭ ئارىسىدىكى مەكتەپ يېشىغا يېتىپ قالغان بىرسىگە دىققەت قىلدى.

ــ سالام، ئوغلۇم، ــ دېدى ئۇ بالىنىڭ يېنىغا زوڭزىيىپ، ئۇنىڭ كىچىك بۇدۇرۇق قوللىرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، ــ سەن مەكتەپكە كىرمىگەنمىدىڭ؟

ــ مەنمۇ خەتلەنگەن، كېيىن دادام چىقىرىۋالدى. مەنمۇ خەت بىلىمەن، بولمىسا، ئەپەندى دادا، سىز دادامغا دەپ باقسىڭىز، مەنمۇ ئوقىسام بولمامدۇ؟

ــ بولىدۇ، نېمىشكە بولمايدىكەن؟ مەن داداڭغا دەي، بىراق، داداڭ بۇ يەرگە كەلدىمۇ قانداق؟

ــ كەلگەن، مەن سىزگە كۆرسىتىپ قويايما؟ سىز ئۇنى كۆرۈۋېلىپلا، ئۇنىڭغا دەڭ.

ــ داداڭ كىم؟

ــ سەمەد، سەمەد كىگىزچى دېسە ھەممە ئادەم بىلىدۇ.

— ھە، سەن سەمەدنىڭ ئوغلىمۇ؟ مەن داداڭنى بىلىمەن، ئۆيۈڭلارغىمۇ كىرگەنمەن. بولۇدۇ، مەن داداڭ بىلەن سۆزلىشەي.

— ماقۇل، مەنمۇ ئوقۇپ قالىدىغان بولسام جەزمەن ئوبدان ئوقۇپ ئەپەندى بولاي دېگەنتىم. مەن دېگەن جىق ناخشا بىلىمەن. مەكتەپتە ئۆگەنگەن، كېيىن دادام مېنى چىقىرىۋالغاندىن كېيىنمۇ ئوقۇيدىغانلا ناخشا ئۆگۈتۈۋاتقاندا يېقىن كېلىۋېلىپ ئۆگىنىۋېدىم. ئىتتىكلا بىلىۋالىمەن، مەن دېگەن.

— ئەمىسە بۈگۈن سەنمۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ پائالىيىتىگە قاتنىشامسەن؟ ئاۋازىڭ ياخشىدەك تۇرىدۇ، سەن «نۇتۇق» سۆزلە. ئاندىن ناخشا ئوقۇپ بەر، سېنى شۇ ھالدا كۆرسە داداڭنىڭ ھەۋىسى كېلىپ ئوقۇشۇڭغا جەزمەن رۇخسەت قىلىدۇ.

— بولۇدۇ. ماڭا ئېيتىپ بېرىڭ، بىردەمدىلا بىلىۋالىمەن.

— «ئىزچىلار... »نى بىلەمسەن؟

— نېمىشقا بىلمەيتتىم، ئۇنى كىچىك بالىلارمۇ بىلىدۇ.

— ئاۋۋال شۇنى ئوقۇغىن، ئاندىن.... ئىسمىڭ نېمىدى؟

— نۇرۇللا.

— ھە ، نۇرۇللا! — تەۋپىق بىردەم ئويلىنىپ تۇرۇۋېلىپ، ئاندىن، — ناخشىنى ئوقۇپ بولۇپ مۇنداق دەيسەن.... — ئۇ بالىغا دانىمۇ- دانە ئۆگۈتۈشكە باشلىدى، — بۇنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئۆزەڭ ياخشى ئوقۇيالايدىغان ناخشىدىن يەنە بىرنى ئوقۇپ بەرسەڭ بولۇدۇ. قانداق؟

— بولۇدۇ، ئەپەندى دادا، يەنە بىر قېتىم دەپ بەرسىڭىزلا تۇتۇۋالالايمەن.

تەۋپىق يەنە بىر قېتىم ئېيتىپ بەردى. نۇرۇللا ئارقىدىنلا يادلاپ بەردى. تەۋپىق ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ چېچەنلىكىنى كۆرۈپ:

— ئاپىرىن، ئوغلۇم، — دېدى ۋە ئۇنى باغرىغا تارتىپ، چالا-پۇچۇق يۇيۇلۇپ، ئالا، چىپار بولۇپ قالغان پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى، —

بۇگۈنچە سىنىڭ نۇتقۇڭ شۇ بولسۇن، سەن چوڭ بولغاندا يەنە جىق گەپلەرنى قوشۇپ سۆزلەيسەن، بولامدۇ؟

نۇرۇللا خۇشاللىقىدىن كۆزى ياشلىنىپ، گەپ- سۆز قىلالماي، ياش بىلەن پارقىراپ كەتكەن يوغان ئەقىللىق قوي كۆزلىرىنى بۇ مېھرىبان كىشىگە تىكىپ باش لىڭشىتىپ قويدى.

«نۇتۇق سۆزلەش»نى تەنتەربىيە پائالىيىتى دېسىمۇ بولاتتى. بۇ پائالىيەتتە چوڭ ياشتىكى ئوقۇغۇچىلاردىن بىر تويى يەنە بىر توپنىڭ مۇرىسىگە چىقىپ، ئىگىز «مۇنبەر» ھاسىل قىلاتتى. «ناتىق» ئاشۇ مۇنبەر ئۈستىدە تۇرۇپ سۆلەيتتى. «نۇتۇق»تىنمۇ ئۇلارنىڭ «مۇنبەر» ھاسىل قىلىش ھەركىتى كىشىنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرگىدەك تېز ۋە پۇختا بولاتتى.

— ئەمىسە، ئوغلۇم، سەن ئاۋۇ ئاكىلىرىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇلارنىڭ مۇرىسىگە چىقىشىنى مەشىق قىل، مېنى ئەپەندى دادام ئەۋەتتى، دېگىن.

نۇرۇللا خۇشال قىيغىتىپ، مەيدانغا كىرىپ كەتكەندىن كېيىن، تەۋپىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يېنىغا كەتتى. ئوقۇتقۇچىلار بىلەن كۆرۈشۈپ، بۈگۈنكى پائالىيەتتىن پايدىلىنىپ تۈرلەر بويىچە ماھىرلارنى تاللاشنى تاپىلاپ قويدى.

تەۋپىق دېھقانلار توپىنى ئارىلاپ، بەزىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ تېنىچلىق سورۇشۇپ، بەزىلەرگە چاقچاق قىلىپ، سەمەد كىگىزچىنى تېپىپ، ئۇنىڭ قېشىدا تۇرۇپ قالدى. ئۇ سەمەدنىڭ بالىسىنى مەكتەپكە بېرىش ھەققىدىكى ۋەدىسىنى ئەسلەپ، ئۇنىڭ يەنە نېمە ئۈچۈن چاپسانلا يېنىۋالغانلىقىغا ھەيران قالدى. بۇ ھال ئۇنىڭدا ھۇشيارلىق سەزگۈسىنى قوزغىدى. «دېمەك، دۈشمەن تېخى بولدى قىلماپتۇ. يەنە ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقى ئېنىق» دەپ ئويلىدى ئۇ. بىراق ئۇ سەمەدكە تەنبىھ بەرمىدى. نېمىشقا ئاينىۋالغانلىقىنى سوراپمۇ باقمىدى. ئۇ

ئالـــدى بـــلەن نۇرۇللانـــڭ «نـــۇتقى» بـــۇ ئاتـــدا قانـــداق ئـنكـــاس قوزغايدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقماقچى ئىدى.

بـــر چەتـــتە ئوقۇغۇچىلارنـــڭ بـــر قـســـمى داۋاملـــق مەشـــق قىلىۋاتـــاتتى. بەزى تـــوپلار ســـەپ بولـــۇپ، مەش دەسسەـــەيتى، نـــورۇز ناخشىلىرىنى ئوقـۇش قاتـارلىق ئومـۇمىي نومـۇرلار ئاخىرلاشـقان، يـالغۇز كـشـــلـك ۋە بـــر نەچچـــدىن بولـــۇپ ماهـــارەت كۆرســـۈتۈش داۋام قىلىۋاتاتتى. يەككە يۈگرەش باشلانغاندا كىمدۇر بىرى:

ــ تومـۇزدىكى ئىتـتەك تىلىنـى سـاڭگىلىتىپ يـۈگرەپ يۈرگەنىنـڭ نـېمە پايدىسىـــدۇ؟ ـــ دېـدى. ئۇنـــڭ يـا دۈشـمەنلىك غەرىزنـــدە، يـا چۈشەنمىگەنلىكتىن دېگەنلىكىنى بىلىپ بولمايتتى.

تەۋپىـق گەپ قىلغـۇچى تەرەپـكە بۇرۇلـۇپ، گەرچە ئـۇنى كـۆرەلمىگەن بولىسىمۇ:

ــ چېلىشـنـڭ قانـداق پايدىسـى بـار؟ دارۋازىنىڭچـۇ؟ بۇمـۇ شـۇنىڭغا ئوخشاش ئىش، ـــ دېدى كۈلۈپ.

يۈگرەشتىن كېيىن چېلىش باشـلاندى. چېلىشـىدىغانلارنىڭ سـانى ئـانچە كـۆپ ئەمەس ئـىدى. شـۇڭا بـۇ ئىشـمۇ چاپسـانلا ئاخىرلاشـتى. ئارقىـدىن چامباشچىلىق، ئانـدىن ئادەمـدىن مـۇنبەر هاسـىل قىلىـپ، «نۇتـۇق سـۆزلەش» ئويـۇنى باشـلاندى. بـۇ دېهقـانلار ئۈچـۈن يەنە بـىر يېڭىلىـق ئىـدى. مـاهىرلار مەيـدانغا چىقتـى ۋە كـۆپچىلىككە تـازىم بەجـا كەلتـۈردى. ئۈلارنـڭ ئالـدىنقى ئالتىسـى ئەڭ چـوڭ ئوقۇغـۇچىلار بولـۇپ، بـويلىرى بـر تەكشـى ئـىدى. كېيىنكـى تـۆرتى ئـۇلاردىن كىچىكـرەك، بۇلارنىڭمـۇ بـويلىرى تەكشـى، ئـۇلاردىن كېـيىن يەنە ئىككىسـى بارىـدى. ئەڭ ئاخىرىدىكىسـى نـۇرۇللا بولـۇپ، ئالـدىنقىلاردىن جىقـلا كىچىـك ئىدى.

تازىم قىلىۋاتقان سەپتە نۇرۇللانى كۆرۈپ قالغان سەمەد:

ــ نېمە قىلىپ يۈرىدىغاندۇ ئاۋۇ ماڭقا! ـــ دېدى غۇدۇراپ.

— نېمە قىلىشىنى كۆرۈپ تۇرامسىز، — دېدى تەۋپىق ئۇ تەرەپكە بېشىنى سىڭايان قىلىپ پەس ئاۋازدا.

كېيىنكى تۆرت ئوقۇغۇچى تازىمدىن كېيىن تېزلا بىر. بىرىگە روبىرو بولۇشتى -دە، نۇرۇللانى دەسلا قىلىپ كۆتۈرۈپ مۇرىسىگە دەسسەتتى ۋە بىر قولى بىلەن ئۇنىڭ پاچىقىنى تۇتۇشتى. ئالدىنقى ئالتە ئوقۇغۇچى بىر-بىرىگە روبىرو بولۇپ. بىر تىزىنى ئالدىغا چىقىرىپ، بىر پۇتىنى كەينىگە تېرەپ تۇرۇشتى. نۇرۇللانى كۆتۈرگەن تۆرتەيلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا سۇنغان تىزىغا، ئاندىن پەلەمپەي قىلىپ سۇنغان بىلىكىگە دەسسىگەندىن كېيىن، ئاستىدىكىلەر ئۇلارنىڭ پاچىقىنى مەھكەم تۇتۇپ تەڭلا «مەركەزگە ئىنتىلىش» بىلەن ئالغا سۇنۇپ ئىگىپ تۇرغان تىزلىرىنى رۇسلاپ ئۆرە بولۇشتى. قاتار بولۇپ چىقىشقان بۇ ئون بىر بالىنىڭ ھەركىتى شۇنچىلىك تېز ئورۇنلاندىكى، كۆز ئۇزمەي قاراپ تۇرغان دېھقانلارمۇ بىر ئۇزۇن سەپنىڭ قانداق قىلىپ بىردىنلا «مۇنار»غا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ئاڭقىرالمىدى. سەمەد بىردىنلا «ھاۋايى مۇئەللەق»قە چىقىپ قالغان ئوغلىنى كۆرۈپ ھەم ھاڭ. تاڭ قالدى، ھەم تەشۋىشلەندى. ئۇ دەككە.دۈككە بولغان ھالدا:

— ھەسسىنە! ئاشەدىن ئۇچۇپ چۈشۈپ، پوكىنىڭ يېرىلمىسىلا مەيلىغۇ! — دېدى.

ئۇنىڭ ۋارقىرىشىنى ئاڭلىمىغان نۇرۇللا ھاياجانلانغان ھالدا «ئىزچىلار مارشى»نى باشلىۋەتتى. ئۇ ناخشىغا ماس كەلتۈرۈپ قول پۇتلىرىنى مىدىرلىتىپمۇ قويدى. بۇنى كۆرۈپ، ئۇنى يىقىلىپ چۈشەرمىكىن دەپ ئەنسىرىگەن خالايىق چۇقۇرۇشۇپ كەتتى. ئەتراپتىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى بۇ كىچىككىنە بالىنىڭ قالتىس ماھارىتىدىن زوقلىنىپ ماختاشقا باشلىغاندا بۇ شان شەرەپنىڭ ھەقىقى ماختانغۇچىسى — ھەقداسى بولغان ئاتا، بۇرنى ئىچىشىپ، كۆزى تورلاشقاندەك بولدى. يىغلىقا ئىككىلىنىش ئىچىدە، گۇماني

قارايدىغان بۇ كىشى ئەمدى ھەر قانداق ئاتىغا ئوخشاش ئۆز بالىسىنىڭ مۆۋەپپىقىيىتىدىن زوقلانماقتىدى. بۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنى ماختىنىش تۇيغۇسىغا چۆمدۈرۈۋاتقان بۇ ئىشنىڭ، دەل ئۆزى ئالقىشلىمىغان، ئاۋاز قوشمىغان ئىش ئىكەنلىكىنى خىيالىدىن چىقىرىۋەتكەنىدى. ئۇنى پەقەت «ئوغلۇم ئىگىزدىن يىقىلىپ چۈشمىسىدى» دېگەن تەشۋىشلا بىئارام قىلاتتى. ھەم سۆيۈنۈش، ھەم تەشۋىش ئارىلاش تۇيغۇ ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئۇنتۇلدۇرىۋەتكەنىدى.

نۇرۇللا ناخشىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، شائىرانە ھېسسىيات بىلەن دېكلىماتسىيە قىلدى:

ئىشنىڭ بېشى بىسمىللاھ
مېنىڭ ئىسمىم نۇرۇللا.
مىللەت دەڭلا، ئەي باللا،
قايناپ تۇرسۇن ۋىجدانىلا.
ئويغۇنۇڭلا ئوقۇڭلا،
رەھمەت قىلار بىر ئاللاھ.
....

ئارقىدىن يەنە بىر ناخشا ئوقىدى. بۇ چاغدا دېھقانلار ئىچىدە غۇلغۇلا باشلىنىپ كەتكەنىدى.

— ھوي، كۆزۈم قۇرۇسۇن، بۇ بىزنىڭ سەمەد كىگىزچىنىڭ نۇرۇللا ئىكەنغۇ، ئاتاڭغا رەھمەت!

— ياخشى ئاتىنىڭ بالىسى - دە!

— توۋا، مۆمىن قوزىدىن يولۋاس تۆرەلگەنمۇ ئۆزى؟....

— شۇنى دەيمەن، بۆلەكچىلا چېچەن بالىغۇ، بۇ!

بۇ ماختاشلارنى ئاڭلاپ تۇرغان ئاتىنىڭ لەۋلىرى تۈتقاقلىقتەك مىدىرلاپ، كۆزلىرىنى توختىماي چىمچىقلىتىپ، يىغلىۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئارانلا چىداپ تۇردى. باياتىن بىرى ئۇنىڭ ھېسسىياتىغا بالىسىنىڭ

يىقىلىپ چۈشىشىدىن ئەنسىرەش تۇيغۇسى ئارىلاشقان بولسا، ئەمدى ئۇ ھەممە ئەندىشە ۋە باشقا ھېسياتلاردىن خالاس بولۇپ، ماختىنىش تويغۇسىغا چۆمگەن، بۇنى يار- بۇرادەرلىرىگە ھىكايە قىلىپ بېرىش نىيىتى بىلەن، ھەدەپ كۆڭلىدە قايتىدىن قۇراشتۇرۇپ چىقىشقا ئورۇناتتى. نۇرۇللا ناخشىنى ئوقۇپ بولۇپ ناھايىتى چاپسانلا يەرگە چۈشتى. ئون بىر بالا ئاۋۋالقىدەك ئۆزۈن قاتار بولۇپ، ئاتا- ئانىلارغا تازىم قىلغاندىن كېيىن ئۇقۇغۇچىلار توپى تەرەپكە كەتتى.

ئوغلىنىڭ «ئېگىز ئاسمان»دىن قانداق قىلىپ شۇنچە چاققانلىق بىلەن يەرگە چۈشۈپ سەپكە تىزىلىپ بولغىنىغا كۆزى يەتمىگەن ئاتا يەنە بىر قېتىم بېسىپ كېلىۋاتقان كۆز يېشى دولقۇنىنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ، ئېسەدەپلا قالدى. ئۇنىڭ قەلبىدىكى ھىس- تۇيغۇنى ئېنىق سېزىپ، پىسخولوگلارغا خاس سەزگۈرلۈك بىلەن باھا بېرىپ تۇرغان تەۋپىق بۇ بەختىلىك ئاتىغا بىشىنى يېقىنراق ئەپكېلىپ:

— بالىنى مەكتەپكە بېرىپ ياخشى قىپتىكەنسىز، كارغا يارايدىغان ئادەم بولۇپ چىقىدىغاندەك تۇرۇدۇ، — دېدى خۇپسەنلىك بىلەن.

— يوقسۇ ئەپەندىم، مەن بەغەرەز ئۇنى يەنە چىقىرىۋاپتىكەنمەن، ئەمدى سەل تە بولۇپ قالدىم... — دەپ دودۇقلىدى سەمەد.

تەۋپىق ئەمدى ئۇنىڭغا تەربىيە بېرىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى قالمىغانلىقىنى چۈشەندى. سەمەد بولسا گويا نۇرۇللانىڭ ئانىسى ئىشىنىڭ نەتىجىسىنى ئاڭلاشقا بىتاقەت بولۇپ كۈتۈۋاتقاندەك، ئۇنىڭغا چاپسانراق بالىسى ھەققىدە سۆزلەپ بەرگۈسى كېلىپ كەتتى. ئۇ ئەمدى بۇ سورۇندا تۇرۇۋەرگۈسى كەلمەي قالدى. ئىسسىق بىر تۇيغۇ ئۇنى ئۆيگە ئالدىرىتاتتى.

— ئەپەندىم، يۈرۈڭ، بىزنىڭ ئۆيگە، بىر پىيالە چاي قۇياي، — دېدى ئۇ بالىسىنىڭ جىمى شان- شەرىپىنى تەقدىم قىلغۇچى ئادەمنى راسا بىر مېھمان قىلغۇسى كېلىپ.

تەۋپىق ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى روھى- ھالىتىنى چۈشۈنەتتى. شۇڭا ئۇ كۆزىنىڭ قۇيرىقىنى سەل قىسىپ مىيىقىدا كۈلۈپ:

— ئالدىرىماڭ، بالىلارنى تاشلاپ نەگە بارىمىز، — دېدى.

— راست، راست ئېيتىسىز، بالىلارنى تاشلاپ كەتكىلى بولامدۇ، — دېدى سەمەد. ئۇ شۇندىلا ئۆيدە كۈتۈپ تۇرغان ئايالى يوقلىقىنى يادىغا ئېلىپ، بالىنىڭ شان- شەرىپىدىن ھوزۇرلىنالمايدىغان مەرھۇم ئايالىغا ئېچىنىپ قالدى. پائالىيەت ئاخىرلاشقاندا تەۋپىق سىنىپقا كىرىشتىكى پەلەمپەي ئۈستىگە چىقتى. ئۇ پەلەمپەيدە پەيدا بولغان ھامانلا ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار، دېھقانلار جىم بولۇشۇپ ئۇنىڭغا تىكىلدى. تەۋپىقنىڭ ئوتتۇرا بويلۇق قامىتى، ئۆزىگە ياراشقان كىيىم- كېچىكى، بېشىدىكى بېرېسى[1] ئۇنى ھەم سۆيۈملۈك، ھەم سۈرلۈك كۆرسىتىپ تۇراتتى.

— ئەي، ۋەتەنداشلار، — دېدى ئۇ ئادىتى بويىچە سۆز باشلاپ، بايا ئۆز پەرزەنتىڭلارنىڭ ماھارەتلىرىنى كۆردۈڭلار، ھەيران بولدۇڭلار، سۆيۈندۈڭلار. تېخى يېقىندىلا كوچىلاردا لاغايلاپ يۈرگەن، قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان، بىۋاش بالىلارنىڭ بىردىنلا بۇنداق ئۆزگىرىپ قالغىنى سىلەرگە مۆجىزىدەك تۇيۇلدى. بەزىلەر بۇنى مەندىنمۇ كۆردى. مەن دەيمەن، بۇ دەۋر ئېلىپ كەلگەن يېڭىلىق، تارىخنىڭ مۇقەررەر مەنزىلى. بىراق، باشقىلار بۇ مەنزىلنى ئاللىقاچان بېسىپ ئۆتكەن بولسىمۇ بىزنىڭ زۇلمەتلىك مۇھىتىمىز بۇنى كۆرۈشكە ئىمكان بەرمىگەنىدى. مەن پەقەت شۇنى كۆرۈۋېلىشىڭلار ئۈچۈن چىراق ياقتىم خالاس، — ئۇنىڭ چىرايى ھامان ئوچۇق، لېكىن جىددىي ئەستايىدىل ئىدى،— كۆرگىنىڭلارنى قالتىس مۆجىزە دېگىلى بولمايدۇ، ئەمما بۇنى يۇرتىمىز ئۈچۈن يېڭىلىق دەپ ئېيتالايمىز. بىزدە «يېڭىنىڭ

[1] بېرې — bere —تۈركچە باش كىيىمى، — ئا.

ھەممىسى ياخشى، دوستىنىڭ كونىسى» دېگەن گەپ بار، دېمەك بۇ بىر يېڭىلىق ئەمەن، كونىلىقتىن ياخشى، ئەلۋەتتە! لېكىن كارامەتنىڭ ھەممىسى مۇشۇلا ئەمەس. بالىلارنى ئوقۇتساق، كۆپرەك ئوقۇتساق بۇنىڭ خاسىيىتىنى يەنە كۆرۈمىز، ئۇخلىساق چۈشىمىزگىمۇ كىرمەيدىغان مۆجىزىلەرنى كۆرۈمىز. مەن سىلەردىن بالىلارنى مەكتەپكە بېرىشىنى، ئوقۇۋاتقان پەرزەنتىڭلارنى قوللاشنى، ئوقۇمايۋاتقانلارنىڭ ئوقۇشىغا كىرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. بالىلىرىمىز بىزدىن بەختلىكرەك بولسۇن دېسەك ئوقۇتايلى.

مەمتىلى ئەپەندى قىسقا نۇتقىدىن كېيىن مۇشۇ ئاينىڭ ئاخىرىدا پۈتۈن ئاتۇشتىكى مەكتەپلەرنىڭ ھەممە ئوقۇغۇچىلىرى بوغۇز سېيىغا يىغىلىپ، تاللانغانلار ئارا مۇسابىقە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى، خاھىلىغۇچىلارنىڭ كۆرۈپ بېقىشنى تەكلىپ قىلدى.

ئوقۇغۇچىلار مەشق مەشغۇلاتلىرىنى داۋام قىلىۋېرىشتى. دېھقانلار تارقاشقا باشلىدى. تەۋپىق بۈگۈن تاللانغان ماھىرلارنىڭ تىزىمىنى ئېلىپ قايتماقچى بولدى. بۇ چاغدا نۇرۇللانىڭ دادىسى مەكتەپ ئالدىدا ئۇنى كۈتۈپ تۇراتتى.

— مەن سىزنى ساقلاپ تۇرغان،— دېدى سەمەت ئاقكۆڭۈللۈك بىلەن.

— ئەپسۇس،— دېدى تەۋپىق گويا ئەيىپكاردەك كۈلۈمسىرەپ،— تەكلىپىڭىزنى قوبۇل قىلالمايدىغان بولغۇنۇم ئۈچۈن خىجالەتمەن. مەن تېخى بىر نەچچە مەكتەپكە بېرىشىم كېرەك، ئەپۇ قىلغايسىز.

دېھقان بىر نېمە دېيەلمەي ئۇنىڭغا قاراپ، ئىلتىجا قىلغۇچىنىڭ كۆز نۇرى بىلەن تىكىلىپ تۇراتتى. تەۋپىق ئۇنىڭ كۆڭلى يېرىم بولۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ كۆڭۈل ياسىدى:

— بىز تېخى يەنە كۆرۈشىمىز، سىزگە مېھمانمۇ بولغانمەن، مەن سىزگە جەزمەن يەنە مېھمان بولىمەن، خەير! — دېدى ۋە ئېڭىشىپ

نۇرۇللانى سۆيۈپ قويۇپ ئېتىغا مىندى.

ئۇ بۈگۈن نىمىتۇللا بىلەن مەشلىكاخۇننى «جىددىي ۋەزىپە» بىلەن ئاغۇغا ئەۋەتمەكچىدى. ھازىر سەلبي كۈچلەر ئاجىز ئورۇنغا چۈشۈرۈلگەچكە مەمتىلى ئەپەندى ئۆزى يالغۇز كېچىچىمۇ ئەركىن ھەرىكەت قىلالايتتى.

2

ئەمدى مائارىپ ھەيئىتىنى رەسمىي تەشكىللەپ، ئۈيۈشمىنى قۇرۇپ چىقىشنىڭ شەرتى پىشىپ قالغانىدى. ئۇ ئاتلار ھەيئىتىگە، يىغىن ۋاقتىنى، ئورنىنى ئۇقتۇرۇش قىلىش ئۈچۈن ئىككى جەڭچىنى بۇيرىۋېدى، نىمىتۇللا ئۇنىڭدىن رەنجىپ:

— بىز سىزدىن بىرقەدەممۇ سىلجىمايمىز. نۇرۇز كۈنى بىزنى ئەمەس ئىش بىلەن گولداپ ماڭدۇرىۋېتىپ، باش توخۇغىچە نەلەردە يۈردىڭىز؟ — دېدى.

— خۇدا ساقلاپ ھېچ ئىش بولماپتۇ، قازارا بىرەر پىشكەلگە ئۇچراپ قالغان بولسىڭىز، سىجاڭ بىزنى تەخىرسىز ئۆلۈمگە بۇيرىمامتى؟ ئەگەر بىزدىن زېرىككەن بولسىڭىز، سىجاڭغا ئىلتىماس قىلىڭ، ئۇ بىزنى قايتۇرۇپ كەتسۇن، شۇنىڭدا سىزمۇ ئەركىنلىككە چىقىسىز، بىزمۇ خاپىلىقتا قالمايمىز،— دېدى. ئۇلارنىڭ روھى ـ ھالىتىدىن قارىغاندا ھەقىقەتەنمۇ رەنجىگىلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

— سىلەردىن قانداقمۇ زېرىكەي؟ ھە دېسە «جەننەت قىلىچىنىڭ سايىسىدا» دېيىلگەن، شۇ قىلىچ سىلەر تۇرساڭلار، مەن جەننەتتىن نىمە دەپ كېچەي؟ مىنىڭ بارىدىغان يېرىم كۆپ، قىلىدىغان ئىشىم تېخى گىجىك، سىلەرنى ھارغۇزۇپ، زېرىكتۇرۇپ قويماي دەپ شۇنداق قىلغانىدىم، ئەگەر سىلەر ئىچىڭلاردا مىنى تىللاپ قالمىساڭلار،

سىزلەرنى سوكۇلدىتىپ يۈرۈشكە مەن تەييار، قېنى ئەمسە پۈتۈن ئاتۇشنى بىر ئايلىنىپ چىقىشقا تەييارلىنىڭلار، مەجلىسنىڭ باغقىنى بىللە تارقىتايلى،— دېدى تەۋپىق كۈلۈپ.

شۇنىڭ بىلەن ئۈچەيلەن بىرلىكتە ئاتلىنىپ كېتىشتى.

پەيشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن ھەر قايسى يېزىلاردىكى ئاتلار ھەيئەتلىرى مەشھەد قۇمباغقا يېتىپ كەلدى. تېجەندىن ئەمەتھاجىم، قۇناجىم، موللا ئىبزىز داموللام؛ ۋاقۋاقتىن ئاخۇن، قوۋان شەيخ (قۇربان ئەزىزى)، ھەسەنچوڭ، سۇنتاغدىن ئەمەتقۇلھاجىم، ئىمىنھاجى، موللا ئەمىتاجى، مەھەممەد خەلپەت، موللا قادىر، زاكىر ھاجى، سەلەيھاجىم، ماپۇرۇچ ئىمىتاجىم؛ شورۇقتىن تاھىر خەلپەت، موللا قادىر، ياقۇۋاجى، ئابدىرېيىماخۇن؛ تۆكۈلدىن ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم؛ بۆگەندىن نۇرۇللا خەلپىتىم؛ مەشھەتتىن قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم، تەختىھوندىن ھەيئەتلەر يېتىپ كەلدى. ھەتتا كاتتايلاقتىن مەھەممەت داموللامۇ مەجلىسكە ئۈلگۈرۈپ يېتىپ كەلدى.

ئۇلار يېڭى سېلىنغان رۇشتى مەكتەپكە يىغىلىشتى. تەۋپىق ھەممەيلەن بىلەن بىر- بىرلەپ كۆرۈشۈپ، بەزىلەرنىڭ ئەھۋالىنى سورىسا، بەزىلەرنىڭ لەقىمىنى ئاتاپ چاخچاق قىلىپ قوياتتى.

— بولقىدەكلا مەزمۇت تۇرۇپسىز،— دەپ چاخچاق قىلدى ئۇ ئىسلىماخۇن خەلپىتىمگە قاراپ. ئىسلىماخۇن 40 ياشلار چامىسىدىكى گۈمپە ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ تۇرقى ھەقىقەتەنمۇ بولقىغا ئوخشايتى.

— سىز قانداقراق نارۈللا[①]، — دېدى ئۇ نۇرۇللا خەلپىتىمگە چاخچاق قىلىپ.

تەۋپىق ھەممەيلەن بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن ئۇلارنى پارتىلارغا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، چاپسانلا يىغىننى باشلىۋەتتى.

[①] نارۈللا — دوزاق ئوتى، — ئا.

— ۋەتەنداشلار، — دېدى ئۇ كۆپچىلىككە خىتاپ قىلىپ، — بىز ھەممىمىز مىللەتنى ئاقارتىش ئىشىغا ئۆزىمىزنى بېغىشلىغانلارمىز. لېكىن، بىرقانچە شەخسنىڭ ئۆزىنى بېغىشلىشى بىلەنلا ئىش پۈتمەيدۇ. يەنە تەشكىلىي قۇرۇلما، باشقۇرۇش سىستېمىسى، ئېنىق بەلگىلىمىلەر بولۇشى كېرەك، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ھەر بىر يېزىدىكى مەكتەپلەر شۇ يۇرتتىكى چوڭلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان. يەنىلا بىر تۇتاش باشقۇرۇش سىستېمىسى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، مۇشۇنداق كېتىۋېرىشى ئىشەنچلىك دېگىلى بولمايدۇ. ئىقتىسادى مەنبە ئوخشاش ئەمەس، بەزى يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ياخشى، بۇنداق يېزىلارنىڭ مەكتەپلىرى ئوبدان راۋاجلىنىشى مۇمكىن، ئەمما نامرات يېزىلارچۇ؟ ئۇلارنى «نامرات بولساڭ ئۆزەڭ بولدۇڭ، بىزگە نېمە؟...» دەپ تاشلىۋەتسەك بولامدۇ؟ ياق، ۋەتەنداشلار، ئۇلارمۇ بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىز، بىر دەريانىڭ سۈيىنى ئىچىۋاتقان يۇرتدىشىمىز، بىر تۇپراقنىڭ بەندىسى بولغان ۋەتەنداشىمىز، كەمبەغەللەرگە بېرىلگەن ياردەم (سەدىقە، خەير-ئېھسان) تاڭلا مەشھەردە بېشىڭلاردا سايىۋەن بولۇر، دېگەننى نېمە دەپ چۈشەندىڭلار؟ — ئۇ كۆپچۈلۈككە قاراپ سەل تۇرۇۋېلىپ داۋام قىلدى (بۇ چاغدا ئۇنىڭ تۇرقى بەكمۇ ۋەزمىن تۈس ئالغان بولۇپ، رەڭگى-رھىدىن ئاللىقانداق سېھىرلىك دولقۇنلار — كىشى ئەسىر قىلغۇچى دولقۇنلار تارقىلىۋاتقاندەك ھەممە ئادەم دەملىرىنى ئىچىگە يۇتقان ھالدا ئۇنىڭغا تىكىلىپلا قالغانىدى) — «ھەق دوست!» دەپ قول تەڭلىگەنلەرگە بىر نەچچە تىيىن بېرىش، كونا-يېڭى كىيىم-كېچەكنى بېرىش دەپلا چۈشەنسەك توغرا بولمايدۇ، ئەلۋەتتە كەمبەغەللەرگە بېرىشنىڭ يولى تۈرلۈك، دېمەكچىمەنكى، بەزى مەكتەپلەرنى ئىقتىسادىي بوھراندىن ساقلاپ قېلىش، تەڭ تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن، بىر تۇتاش باشقۇرۇش ئورگىنى بولۇشى تولىمۇ زۆرۈردۇر، — ئۇ ھەيئەتلەرنى نېمە دەيدىكىن

دېگەندەك بىردەم ئۇلارغا تىكىلىپ قاراپ تۇردى، ئاندىن، — سىلەرنى بۇ يەرگە چاقىرىشتىكى مەخسەت بىز بىرلىكتە خەلق مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنى قۇرۇپ چىقايلى. ھەر يۇرتتىكى ئاتىلار ھەيئىتى بولسا بىزنىڭ بۇ ئۇيۇشمىمىزنىڭ بىر ئەزا ئورگىنى بولۇدۇ. ئولتۇرغانلارنىڭ ئىچىدىن مۇدىر، بوغالتىر، لاۋازىماتچى قاتارلىق ھەيئەتلەرنى سايلاپ چىقايلى. ھەيئەتلەر سايلاپ چىقىلغاندىن كېيىن مەن بولتۇر مەھمۇد سىجاڭدىن ئالغان ئىئانە پۇلىنىڭ ئاشقان قىسمىنى ئۇيۇشمىغا تاپشۇرۇرىمەن. ئېتىمىنىمۇ ئۇيۇشمىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ بېرىمەن. مەھمۇد سىجاڭ بەرگەن پۇلنىڭ چىقىم قىلىنىش ئەھۋالىدىن ئۇيۇشمىغا ھېساب بېرىمەن.

— ھېساب بېرىمەن دەمسىز، ئەپەندى؟ — دېدى تاھىر خەلپەت غەلىتىلىك ھىس قىلىپ.

— ئاتنى ئۆتكۈزۈپ بېرىمەن دېگىنىڭىز نېمىسى؟ پىيادە يۈرەمسىز؟ — دەپ سورىدى ئابدۇراخمانھاجى.

— ئەپەندى بىزنى تاشلاپ كېتەي دەۋاتامدۇ نېمە؟ — دېدى قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم ئەجەپلىنىپ.

— شۇنى دەيمەن، چۈشەنمەيلا قالدىمغۇ؟ — دېدى ئەمەتھاجىم.

ۋەكىللەر قىزغىن غۇلغۇلا قىلىشىپ كەتتى. تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرۇپ، ۋەكىللەرنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالدى. ئاندىن چىرايىغا جىددىي تۈس بېرىپ، قولىنى پۇلاڭلاتتى (ۋەكىللەر جىم بولدى):

— ۋەتەنداشلار، سىجاڭ پۇلنى مەمتىلى ئۈچۈن بەرگەن ئەمەس، مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرى ئۈچۈن بەرگەن. شۇڭا كۆپچۈلۈكنىڭ پۇلىنى مەمتىلىنىڭ كۆتۈرۈپ يۈرۈشى دۇرۇس ئەمەس، ئۇ ئىلگىرى ماڭا ئامانەت ئىدى. ئەمدى ئۇيۇشما قۇرۇلسا ئۇنىڭ ئىگىسى تېپىلدى، دېگەن سۆز. مالنى ئىگىسىگە قايتۇرۇشنىڭ نېمە ئەجەپلەنگۈچىلىكى بار؟ ئاللاھ نېمە دېگەن؟ «ئامانەتلەرنى ئىگىسىگە قايتۇرۇڭلار»، دېمىگەنمۇ؟ — ئۇ

ۋەكىلـلـەرگە بىـر. بىـرلەپ كـۆز يۈگۈرتـۈپ چىقىقانـدىن كېـيىن، داۋام قىلـدى،ـــ ئومۇمنىـڭ مـال. مـۈلكى ـــ ئەنئەنىـۋى ئەقىـدىمىز بـويىچە «كىشــنىڭ ھەققــى»، بىــز ئــۇنى ۋاكــالىتەن باشــقۇرغۇچىلارمىز. ھېچكىمنىڭ ئۇنىڭ بىر سىنتىسىغا خىيانەت قىلىش ھەققى يوق! ـــ ئۇ چىرايىغا يەنە كۆلكە يۈگۈرۈتۈپ، ئاندىن،ـــ بۇ گەپلەرنى ئاخىرىدا يەنە دېيىشىمىز، ئالدى بىلەن ھەيئەتلەرنى سايلاپ چىقايلى،ـــ دېدى.

ـــ كۆپچۈلۈك بىر ھازاغىچە «خۇسۇسى يىغىن»لارنى ئېچىپ، «بۇ ئۇيۇشـما دېگىنـى ئەپەنـدىنىڭمۇ پـۈللىرىنى ئېلىۋالـدىغان، ئېتىنىمـۇ ئېلىۋالــدىغان بولسـا، تــازىمۇ ئــادەمنى خىجىــل قىلىــدىغان بىــر نېمىكەنغــۇ» دېگەنــدەك غۇلغــۇلىلارنى قىلىشــىپ، تەۋپىقنىــڭ يەنە چۈشەندۈرۈشــىگە تــوغرا كەلــدى. شــۇندىن كېيىنمــۇ ئــۇلار يەنىــلا تــازا كاللىسىدىن ئۆتمىگەن ھالدا ھەيئەتلەرنى غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىدى. غۇلغــۇلىلار خامــان چۈگىلىگەنــدەك چــۆگىلەپ، ئــاخىرى موما تــۈۋگە چۈشتى.

ئــاۋۋال ئىســلىماخۇن خەلپىــتىم ســەككىز كىشــىلىك ئۇيۇشــما ھەيئىتىنىــڭ مۇدىرلىقىغــا ســايلاندى. ئانــدىن بىــر نەچــچە ھەيــئەتلەر كۆرســۈتۈلدى. بــۇلاردىن نــۇرۇللا خەلپىــتىم لاۋزىمــات خىــزمىتىگە (ئىيسائاخۇن خەلپىتىم قوشـۇمچە)، مـۇھەممەد قـارى زەكـى بوغالتىرلىققا كۆرسـۈتۈلدى. شـۇ ئەتراپتىكـى كەمبىغەللەردىن ئېلاخـۇن ئۇيۇشـمىنىڭ مۇلازىملىقىغــا بېكىتىلــدى. بــۇنى تەۋپىقنىــڭ كۆرسۈتۈشــى بىــلەن بېكىتىشتى. تەۋپىـق بەزى كەمبەغەللەرنـى مۇۋاپىـق ئىـش ئـورنى بىـلەن تەمىنلەش ئـارقىلىق تۇرمۇشـىغا يـاردەم بېرىشـنى ھەر ۋاقىـت ئـويلاپ كېلىۋاتاتتى. بۇلاردىن باشقا ھەر بىـر يۇرتلارنىـڭ ئابرويلۇق بايلىرىـدىن ھەيئەتلەر سايلاندى.

مەھەمـمەت قـارى زەكـى ئوقۇۋاتقـان ۋاقتىـدىلا تەۋپىقنىـڭ نەزىـرىگە چۈشـكەن بولـۇپ ئـۇنى ھىسـاپ. كىتـاپ ئىشـلىرىغا يارايـدىغان بـالىكەن

دەپ ئويلاپ يۈرەتتى. ئۇ دارىلمۇئەللىمىننى پۈتتۈرگەندىن كېيىن سۈنتاغ بەستامىدىكى[1] مەكتەپكە تەقسىم قىلىنغانىدى. ئەمدى خىزمەتنىڭ ئېھتىياجى بىلەن ئۈيۈشمىغا قايتىپ كېلىدىغان بولدى.

مەمتىلى ئەپەندى ھەيئەتلەر كۆرسۈتۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، يەنە ئورنىدىن تۇردى.

— ھازىر ئاتىلار ھەيئىتى قولىدا بار بولغان ئومۇمغا تەئەللۇق ئىقتىسادنى پۇل ھېساۋى بويىچە زەكى تىزىمغا ئالىدۇ. ئەمەلىي مۈلۈكنى نۇرۇللا خەلپىتىم ۋە ئىسراخۇن خەلپىتىم ئۆتكۈزۈۋالىدۇ. مەندىكى نەخپۇلنى زەكى، ئاتنى نۇرۇللا ئۆتكۈزىۋالسۇن. شۇنداقلا ئاتىلار ھەيئەتلىرىمۇ ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە تېگىشلىك مال- مۈلۈكنى ئۆتكۈزۈپ بەرسۇن. بارلىق مەكتەپلەر، مەكتەپلەردىكى قارا تاختىدىن تارتىپ سىراغىچە ھەممىسى ئۈيۈشما ئىگىدارچىلىقىدا بولىدۇ. ئۇلار تەلەبىلەر سانىنى قەرەرلىك تىزىملاپ، كۆپەيگەن، كېمەيگەن سانغا ئاساسەن مۈلۈكلەرنى كۆپەيتىدۇ ياكى كېمەيتىدۇ. ھېچقانداق ئادەم ئىسلىماخۇن خەلپىتىمنىڭ تەستىقىسىز ئۈيۈشما مۈلكىنى يۆتكىمەيدۇ، پۇلنىمۇ تەستىقسىز خىراجەت قىلمايدۇ.

ۋەكىللەر بۇ يىغىلىقنى ھەم تېڭىرقاش، ھەم ھەيران بولۇش ئىچىدە، شۇنداقلا بۇ ئىدىتلىق ئىشنى زور خوشاللىق بىلەن قارشى ئالدى. تەۋپىق تېخى بۇ ھەقتىكى چۈشەندۈرۈشنى تاماملىمىغانىدى:

— خوش، ئۇنداق بولسا مائارىپنىڭ بۇندىن كېيىنكى ئىقتىسادىي مەنبەسى قانداق بولىدۇ؟ مېنىڭچە ئەڭ ئىشەنچلىك ئىقتىسادىي مەنبە بۇنداق: ۋەخپە يەرلەرنىڭ ھوسۇلى، قۇربانلىق ماللارنىڭ تېرىلىرى، بايلارنىڭ ئىئانىلىرى ئۈيۈشما ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈۋېلىنىدۇ. ھازىر

[1] بەستامى — سۇلتان سۇتۇق دەۋرىدە ئەرەبىستاندىن كەلگەن دىن تارقاتقۇچىمىش. بۇ يەردە شۇ كىشىنىڭ قەۋرىسى جايلاشقان ئورۇن كۆزدە تۇتۇلغان—ئا.

ئۇيۇشما قۇرۇلغان جايلارنىڭ ھەممىسىدىكى ئىقتىسادىي مەنبە شۇنداق. بىزمۇ شۇنداق قىلىمىز. سىلەرنىڭ پىكىرىڭلار قانداق؟

— مېنىڭچە، — دېدى نۇرۇللا خەلپىتىم، — ۋەخپە يەرلەرنىڭ ھوسۇلى ئەسلىدە شۇ مازارنىڭ شەيخى، شۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى، مۆتىۋەللىسى ۋە باشقا چوڭلارنىڭ رىسقى ئىدى. ئەمدى بىردىنلا بۇنى بىز ئۆتكۈزۈۋالىمىز دېسەك خەلق نېمە دەر؟ موللىلار نېمە دەر؟

— ئۇلار ئەلۋەتتە قارشى چىقىدۇ، — دېدى تەۋپىق خاتىرجەملىك بىلەن. ئۇ بۇلارنى ئاللىقاچان ھېساپقا ئېلىپ قويغاندەك قىلاتتى، — بىز ئۇلارغا ۋە خەلققە تەشۋىق قىلىمىز. چۈشەندۈرىمىز. ساۋابلىق ئۈچۈن ئاتالغان نەرسىلەرنىڭ ھەقىقىي ساۋابلىق ئىشلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرىمىز. بۇلارنىڭ بىر نەچچە شەخسنىڭ نەپسىگە كىرىپ كەتكىنى ئەۋزەلمۇ ياكى ئومۇمىي خەلقنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلىتىلگىنى ئەۋزەلمۇ؟ بۇلارنى مەسچىتلەردە خەلققە تەشۋىق قىلىش كېرەك. بۇندىن باشقا مازارلارنىڭ ۋەخپىسى دېگەنمۇ سۆزمۇ؟ تىرىكلەرنىڭ ئېھتىياجى تۇرغاندا بۇ قانداق زۆرۈرىيەت؟ بۇ دىنىمىزغا مۇخالىپ، مۇشرىكلىققا ئېلىپ بارىدىغان بىدئەت قىلىقتۇر! پاناھ ئاللاھتىن تىلىنىدۇ، مازاردا نېمە بار؟ رەسۇلۇللاھ ھەدىسلىرىدە قەبرىگە تىۋىنىش ھەققىدە نېمىلەر بار؟ رەسۇلۇللاھ نەھيى قىلغانمۇ يوق؟ بۇنى داموللىلاردىن سوراپ كۆرۈڭلار، ئاللاھتىن باشقا ھەرقانداق نەرسىدىن مەدەت تىلەش مۇشرىكلىكتۇر! شۇڭا بىز بۇنداق بىدئەتلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئاساسىنىمۇ يىمىرىپ تاشلىغان بولىمىز، بۇ جەھەتتىنمۇ ساۋاپقا ئېرىشىمىز! دىنىي تەرغىبات توغرا ئېلىپ بېرىلىشى، كېيىن پەيدا بولغان، ئۆرپ - ئادەتلەر بىلەن ئارىلىشىپ، چېگىشلىشىپ كەتكەن بىدئەتلەردىن چەك — چېگرا ئېنىق ئايرىلىشى كېرەك! دىن توغرا تەشۋىق قىلىنسا، بىدئەتلەر كۆرسۈتۈپ بېرىلسە، تەبىئىي ھالدا خەلقنىڭ ئېڭى

كۆتۈرۈلۈدۇ. چۈنكى، دىنىمىز خۇراپىي ئەمەس، ئىلغاردۇر.

— يەنە شۇنداقتىمۇ ئاسان ئەمەس جۇمۇ،... — نۇرۇللا خەلپىتىم يەنە.

— يەنە قارشىلىق قىلسا دوزاق ئوتى بىلەن كۆيدۈرىۋېتىسىز!— دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۇلاردا ئىشەنچ پەيدا قىلىش ئۈچۈن چاخچاق قىلىش ئارقىلىق، بۇ ئىشنىڭ ئانچە قورقۇنچلۇق ئەمەسلىكىنى بىلدۈرۈپ، ئۇ دوزاق ئوتى دېگىنىدە نۇرۇللاھنىڭ «نارۇللا» دېگەن لەقىمىگە ئىشارە قىلماقتىدى. ئارقىدىن جىددىيلىك بىلەن،— ياخشى گەپكە قۇلاق سالغىسى كەلمىگەنلەرنى باغلاپ قەشقەرگە ئەۋەتىپ بېرىمىز. سىجاڭ ئۆزى بىر تەرەپ قىلىدۇ. بۇنىڭدا ئىككىلىنىشكە ئورۇن يوق!

— ھەيئەت نېمە ئىشلارنى قىلىدۇ؟— دەپ سورىدى قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم.

— مائارىپ ھەيئىتىنىڭ ۋەزىپىسى ئاتۇشتىكى ھەممە مەكتەپلەرنى قەرەللىك تەكشۈرۈپ تۇرىدۇ، ئوقۇ- ئوقۇتۇش ئەھۋالىنى خۇلاسە قىلىپ تۇرىدۇ. ھەر بىر مەكتەپكە كېتىدىغان راسخودلارنى تەقسىم قىلىدۇ. تەلەبىلەرنى دەپتەر- قەلىمى، كەمبەغەل تەلەبىلەرنىڭ كىيىم- كېچىكى، مۇئەللىملەرنىڭ مائاشى، مەكتەپلەرنى كېڭەيتىپ قۇرۇش، يېڭىلاش قاتارلىق ئىشلارنىڭ جىمىسى ھەيئەتلەر قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار. ئالدىمىزدا ئۇيۇشما ئۈچۈن خىزمەت ئورنى ھازىرلاش زۆرۈر، يەنى ئۇلارغا ئىشخانا، ئامبار، ئاتخانا قاتارلىق قۇرۇلۇشلارنى سېلىش كېرەك. بۇ ئىش تومۇزغىچە ئورۇنلۇنۇپ بولۇشى كېرەك.

— خوش،... — ئابدۇراخمانھاجى سەل ئويلۇنۇپ تۇرۇپ كېتىپ دېدى،— سىزنىڭ ئېيتىڭىزنىمۇ ئويۇشما ئېلىۋالسا بۇنىسى تازا...

— مۇنداق، ئات ئۇيۇشمىنىڭ مۈلكى بولۇپ سانىلىدۇ، ئەگەر ئۇيۇشما خىزمەت ئۈچۈن ئات ئىشلىتىشكە توغرا كەلسە بېرىپ تۇرىدۇ.

ئۆيۈشمىدا بىر قانچە ئات بولۇشى كېرەك. يىراق- يېقىنغا بارغۇچىلار ئارىيەت ئېلىپ ئىشلەتسە بولۇدۇ. يەنى مۆلۈك ئۆيۈشمىنىڭ، خىزمەت ئېھتىياجى ئات ئىشلىتىشنى تەقەززا قىلسا ئارىيەتكە ئېلىپ ئىشلىتىش يولغا قويۇلۇدۇ، دېگەن سۆز.

— ھە...

— ئەپەندىم، مۇشۇ ئىشقا ئۆزىڭىز باش بولسىڭىز بوپتىكەن،— دېدى ئىسلىماخۇن خەلپىتىم دەككىكە- دۈككىكە بولۇپ،— مەن بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماي چوڭ ئىشقا تەسىر يەتكۈزۈپ قويماي دەيمەن.

— خاتىرجەم بولۇڭ، مەن بار، يولداشلار بار، مەن ماۋۇ ياش يىگىتلەرنى بۇ يەرگە ئەنە شۇ مەقسەتتە چاقىرتتىم. ئۇلار چوڭلار بىلەن ئارىلىشىپ بەزى نەرسىلەرنى ئۆگۈنۈۋالسۇن دەيمەن. ئالدىنقىلارنىڭ ياشاشتىن نىشانى كېيىنكىلەرگە ئۈدۈم قالدۇرۇشقۇ؟ بىز ئەۋلادلارغا ياخشى ئۈدۈم قالدۇرايلى. «بىلىمەن، بىلمەيمەن» ئەمەس، تويۇق يەردىن يېرىپ يول ئاچايلى، ئۇلار بىزدىن ياخشى خىسلەتنى، جۈرئەتنى، غەيرەتنى ئۆگەنسۇن!

— مەن ھەمىشە سىزنى ئاۋارە قىلىپ، نېمە ئىش كەلسە سوراپ ئولتۇرمەنمۇ؟— دېدى ئىسلىماخۇن خەلپىتىم.

— ئۇنداق قىلمايسىز،— دېدى تەۋپىق يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ، ئۇنىڭ بۇ خىل كۈلۈمسىرىشىدە ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ بىلىنىپ تۇراتتى،— بىر قانچە قېتىم سىز مەندىن سورىغاندىن كېيىن، مەن سىزدىن سورايدىغان بولىمەن، تېخى، دېمەكچى بولغۇنۇم پىشىپ كېتىسىز. بەزى ئىشلار ئۇنداق- مۇنداق بولۇپ قالسا ھېچكىم سىزنى ئەيىپكە بۇيرىمايدۇ. چۈنكى بۇ سىز ئۆچۈن يېڭى ئىش. ئەمما بىلمەي تۇرۇپ، بىلىدىغاندەك ئىش بېجىرىپ، يامان قىلسىڭىز ئەلۋەتتە بۇنىڭغا جاۋابكار بولىسىز.

— سىزنىڭ بولغىنىڭىز ماڭا خاتىرجەملىك ئاتا قىلىدۇ...

— ھەببەللى، مۇنداقراق دەپ تۇرۇڭ. مەنسىزمۇ يۈرەكلىك ئىشلەۋرسىڭىز تېخىمۇ ساز ئىش قىلغان بولاتتىڭىز. خوش، ئوغۇللۇرۇم، سىلەرنىڭ ئۆزەڭلاردەك ساز، جۇشقۇن پىكىرىڭلار يوقمۇ؟

— ياق، يوق،— ياشلار ئۇچۇن ئابدۇراخمان شائىرلا جاۋاب بەردى.

— ئۇنداق بولسا ئۇيۇشمىنىڭ بىناكارلىق قۇرۇلۇشىنى دەرھال تۇتۇپ پۈتكۈزۈۋېتىش ئۈچۈن، ھەيئەتلەردىن مەخسۇس كىشى ئاجرىتىلسۇن. مەھەممەت قارى، مەندىكى ئامانەتنى تاپشۇرۇۋال، ئوغلۇم. باشقا گەپ بولمىسا مەجلىسنى تاماملىساقمۇ بولىدۇ. قالغان مەسىلىلەرنى ئۇيۇشمىنىڭ ئىككىنچى يىغىنىدا مۇزاكىرە قىلساق بولىدۇ.

— ھەممىڭلارگە بىزنىڭ ئۆيدە بىر پىيالىدىن چاي ئىچىشنى تەكلىپ قىلىمەن،— دېدى ئابدۇراخمانھاجى ئەڭ ئاۋۋال ئورنىدىن تۇرۇپ،— چالا قالغان گەپ سۆزلەر بولسا چاي ئۈستىدە دېيىشسەكمۇ بولىدۇ.

سىنىپتىن چىقىۋېتىپ تەۋپىق مەھەممەد داموللىدىن كاتتايلاقتىكى ئەھۋالنى، مەكتەپ قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى سوراشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يېڭىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان شاگىرتلىرىغا قاراپ:

— سىلەر بۈنىڭدىن كېيىنمۇ يىغىنلارغا قاتنىشىپ تۇرۇڭلار، كۆرۈڭلار پىششۇن. بۈنىڭدىن كېيىن بىزگە نۇرغۇن تەشكىلاتچىلار كېرەك،— دەپ قويىدى. ئۇلار ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، مەھەممەت داموللار بىلەن قېلىشىۋاتقان پارىڭىنى داۋام قىلدى. ئارقىدىن ئىسلىماخۇن خەلپىتىم يېتىپ كېلىپ:

—ئۇيۇشما بىناسى قۇرۇلۇشىغا كىمنى مەسئۇل قىلىشنى مەسلىھەت بېرىسىز؟— دەپ سورىدى.

— مېنىڭچە ئابدۇراخمانھاجى بىلەن قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم ئىش

ئۇستىدە نازارەت قىلسۇن، ئىيساراخۇن خەلپىتىم ياكى نۇرۇللا خەلپىتىم ئىقتىساد جەھەتتىن مەسئۇل بولسۇن.

— بولىدۇ، يەنە مەسلىھەتلىشەرمىز.

ئۇلار مەكتەپتىن چىقىپ ئابدۇراخمانهاجىنىڭ تەكلىپى بويىچە ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كېتىشتى.

تۆرتىنچى باب

كىشىلەر چاياندىن سوراپتۇ:
ـــ نېمىشقا قىشتا تاشقىرى چىقمايسەن؟
ئۇ دەپتۇ:
ـــ يازدا تۇزۇك ھۆرمىتىم بولمىسا، قىشتا چىقىپ نېمە قىلاي؟!
ـــ سەئىدى، «گۈلىستان»

1

بېغىلا باراڭغا ئارتىلغان تال ئاستىدىكى كونىچە چاپىدا (چاسا كارۋاتتا) ھابۇلھاجىم بىلەن مەمتىمىن روبىرو ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشكەندى. ھابۇلھاجىم كارۋاتنىڭ رىشاتكا شەكىللىك نەقىشلىك شادىسىغا ياستۇق قويۇپ يۆلىنىۋالغان بولۇپ، يوغان بەستىنىڭ مىدىرلىشى بىلەن كارىۋاتمۇ غىچىرلاپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ھەييار كۆزلىرى سۆھبەتدىشىغا قارىتىلغان، قولى بولسا تەسۋى سىېرىشتىن توختىمايتتى.

ئۇلارنى ئورتاق نىشان، ئورتاق غەزەپ بىرلەشتۈرگەن بولۇپ، يانۋاردا ھەزرەت سۇلتاندا ئۆتكۈزۈلگەن پائالىيەت كۈنىدە بىر-بىرىنىڭ قەلبىنى چۈشۈنۈشكەندىن كېيىن ھەمتاۋاقلاردىن بولۇپ قېلىشقانىدى.

ھابۇلھاجىمنىڭ گەرچە «شەيتان» دېگەن لەقىمى بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئەسلىدە قانداق ئادەملىكىنى سىېزەلمىدى، توختى زۇنۇننىڭ مۇددىئاسىدىكىدەك ئۇنى پەقەت ئادەتتىكى كۆرەلمەسلەردىن، تۇرمۇشتا ئۇچراپ تۇرۇدىغان، ئۆزگە ئوخشاش پىتنىخور، قىتىغور قىساسچىلاردىن

دەپ چۈشەندى. شۇڭا ئۇ مەتىمىننى بېقىپ سەمرىتىپ قارامالارچە دۈشمەنلىك ھەرىكەتلىرىگە ئەت قىلىپ سېلىشنى خىيال قىلىپ كېلەتتى. ھابۇلھاجىم ئۆزىچە دانالىق قىلىپ، مەتىمىندىن پايدىلىنىۋاتىمەن دەپ ئويلىغىنى بىلەن، ئۆزىنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن قانداق ئۇستىلىق بىلەن مۇشۇنداق بىر دۈشمەنلىك نىيىتىگە كەلتۈرۈلگىنىنى بىلمەيتتى. ئەمەلىيەتتە تۇختى زۇنۇننىڭ ئايغاقچىلىرى مەخسۇم ۋە مۇسا قېچىلار مۇتىئەسسىپ كۈچلەر ئارىسىدا سامانىنىڭ ئاستىدىن سۇ يۈگۈرتۈش تاكتىكىسى ئىشلىتىپ، ئۇلارنىڭ دۈشمەنلىك ھەرىكىتىگە يۆن بەلگىلەپ، ئۇلارنى تۈيدۇرماستىن مەخسەتكە ئۇيغۇن چىغىرغا باشلاپ قويغانىدى.

لېكىن، تۇختى زۇنۇن مەتىمىننىڭ زورلۇق ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىشقا رۇخسەت قىلمايتتى. چۈنكى ھازىر ئۇلار تەۋە بولغان ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى سوۋېتلەرنىڭ ياردىمى بىلەن ئىلگىرىكىگە قارىغاندا مۇكەممەللىشىپ قالغانىدى. ئۇلار ھازىر ھەر بىر ئادەمگە مەخپى بەلگە ۋە سىفىر قويۇپ ئارخىپ تۇرغۇزۇشقا باشلىغانىدى. بۇلار ئاساسەن: ئىلغار زىيالىلار بىر تۈر، يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىگە ئىقتىسادىي ياردەم بەرگۈچى ئىلغار بايلار بىر تۈر، چەتئەل بىلەن ئالاقىسى بار دەپ قارالغانلار بىر تۈر، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنۇدىغان سىياسىي تەشكىلاتلارغا قاتناشقۇچىلار بىر تۈر... بولۇپ، ھەر بىر تۈرلەرنى كونكرېت ئادەم بويىچە مەخسۇس بەلگە، مەخسۇس رەقەم بىلەن ئىپادىلەپ مېڭىشاتتى. بۇ ماتېرىياللار ئوتتۇرلۇق قەشقەرگە يوللىناتتى. ئۇ يەردە بۇ ماتېرىياللار تەھلىل قىلىنىپ، خەتەرلىك، خەتەرسىز دېگەن تۈرلەر بويىچە داۋاملىق بەلگە قويۇلۇپ تۇراتتى. خەتەرلىك ۋە خەتەرسىز بەلگىلىرىنىڭ ئاز- كۆپلۈكى بويىچە يوقۇتۇش ئوبيېكتلىرى تاللاپ چىقىلاتتى. مانا مۇشۇنداق سىستېمىلىق، شۇنداقلا مۇھىم ئىش تۇرغاندا زورلۇق ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆزىنى ئاشكارىلاپ

قويۇشقا بولمايتتى، ئەلۋەتتە. چۈنكى ھازىر تېخى «تورنى يىغىدىغان مەزگىل» يېتىپ كەلمىگەنىدى.

ھۆكۈمەتنىڭ مۇشۇنداق ئىنچىكە ھېساب بىلەن ئىش تۇتۇۋاتقانلىقىنى، ئۆزى باش قاتۇرمىسىمۇ ھامان ھۆكۈمەتنىڭ «يۇرت بۇزار ئوغرى»لارنى بوش قويۇۋەتمەيدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆرمىگەن قازى رەئىس، ھابۇل شەيتان، كەنجى قازاخۇنۇم قاتارلىق كونا دۇنيانىڭ مالايلىرى ئۆزىچە «يۇرت غېمى»نى قىلىپ، «يامانلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش» ئىشىغا سېلىش ئۈچۈن مەمتىمىننى ئىندەككە كەلتۈرۈشكە كۆچەيتى.

— ئۆزۈڭمىغۇ جىگىرىڭ با ئەزىمەت،— دەپ ماختىدى ئۇ باققان ئىتتەك كۈشكۈرتكەنگە ھۆرپىدىيدىغان مەمتىمىننى شىلاپ،— ساڭا ئوخشاش ئوغۇلبالىدىن ئونىلا بولسا ئەپەندى دېگىنىڭنىڭ كەشىنى ئوڭدا قىلىۋەتكىلى بولاتتى. سېنىڭ ئىشەنچلىك دوستلۇرۇڭ بوسا، خۇدا يولىدا ساۋابلىق ئۈچۈن بى ئىش قىلساڭلا بولاتتى،— ھابۇلھاجىم ئۇنىڭغا سىناش نەزىرىدە تىكلدى.

— نېمە دەيدىغانسىز، مۇشۇ كۈن مۇشۇ ئايلاردا مەمتىلىگە گىدى-گىدىڭ قىلغىلى بولامدۇ. بۇنداق ئىش يەنە كېلىپ مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ،— دەيتى مەمتىمىن كىرپىگىنى قېقىپ.

— ھوي، نىمانداق خوتۇن كىشى مىجەز گەپ قىلىسەن؟ — ھابۇلھاجىم ئىززىتىگە تەككەن قىياپەتتە قېشىنى ئېتىپ چىرايىنى تۈردى،— نەلىكسەن ئۆزى؟ ماندا نالايىق گەپلەنى قىلمىغىنا، ئادەمنىڭ كەيپىنى ئۈچۈرۈپ، مانى يەنە مېنىڭ ئۆزەمنىڭ بى ئاچچىغىمدىن دەپ بىلمە، زۇرت كاتتىلىرىنىڭ ھەممىسى مۇشۇ خىيالدا جۇما.

— ماڭا نېمە؟ ئاپامنى خام ئورۇپمىدى؟ سىزغۇ داۋاچىلارنىڭ ھەممىسىنى ئالدىمغا كەلمەي، ئەپەندى تاتىۋالدى، ماڭا تېگىدىغان

نەپكە زىيان قىلدى، دەپ ئاچچىقلىنىماسىز، ماڭا نېمە ئالاقىسى؟ مېنى ئارىلاشتۇماي بى ئىش قىلساڭلا قىلمامسىلە.

— ھەي، ھەي، ... — دېدى ھابۇلھاجىم ئاگاھلاندۇرغاندەك ئاھاڭدا، — ھېلىقى كۈنى سېنىڭ چالما ئېتىپ، ئەپەندىنىڭ سورۇنىنى بۇزغۇنۇڭنى كىم بىلمەيدۇ؟ مەندىن يوشۇرۇمەن دەمسەن؟

مەمتىمىننىڭ رەڭگى ئۆڭۈپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنى ئاقلاشقا سۆز تاپالمىدى. ھابۇلھاجىم ئۇنى ئوڭايسىزلىقتىن قۇتۇلدۇرماقچى بولغاندەك، دەرھال سۆزىنى داۋام قىلىپ:

— قارا، مەمتىلى ئەپەندى يېقىندا مەشھەدكە كۆچۈپ كېلىدۇ. ھېلىقى ئابدۇراخمانھاجى دېگەن كىسپۇرۇچ سالغان مەكتەپكە، نىمىدى؟ رۇشتى مەكتەپ دەمدا؟ ھە، شۇ يەدە بولىدۇ. مەشھەدكە مەكتەپ ئاچىمەن دېگىنى راسا بىزنىڭ ئېزىقىمىزنىڭ ئۈستىدە تۇغىنى ئەمەسما؟ — دېدى شەيتانلىق بىلەن سۆھبەتدىشىغا يەل بېرىپ.

— نېمە، ئۇنى نېمە قىلغىلى بولىدۇ دەيسىز؟ — دېدى مەمتىمىن تاماكا خۇمارى تۇتۇپ بولماي، باراڭنىڭ پەسراق جايىدىن بىر تال قۇرۇق شاخنى ئۈشتىۋېلىپ ئاغزىغا سېلىپ چىشلەپ سۇندۇرغاچ.

— نېمە بولىدۇ، دەمسەن؟ مەشھەدلىك بولۇپ قالغىنىڭغا ئېسىت سېنىڭ! ھەي، بەغەرەز، مەشھەد دېگەن پۈتۈن ئاتۇشنىڭ نوچىسى يىغىلغان ژۇرت تۇسا، ئۇ قانداق ئارام تاپالايتى؟ ھە نېمە قىلىپ زېرىكتۇگىلى بولمامدۇ.

مەمتىمىننىڭ ئىرسىي يەڭگىللىكى ۋە جەدەلخورلۇقى ھابۇلھاجىمنىڭ سۆزلىرى بىلەن قوزغۇلۇپ، ئۆچ ئېلىش، نوچىلىقىنى كۆرسۈتۈپ قويۇش ئىستىكى ئۇلغىيۇپ كەتكەنىدى. بىراق، توختى زۇنۇننىڭ پەرۋاسىز، شۇنداقلا رەھىمسىز قىياپىتى يادىغا كېلىش بىلەنلا يەنە ئۆزىنى تۇتىۋېلىپ:

— ئاچچىقىمىزغۇ با، ئەمما لېكىن، تەس جۇما، ئاران، تۇغاندا...

ھابۇلھاجىم دەرھال مۇنداق بىر ئىقىلغا كەلدى:
ــ مەمتىلى شۇ يېشىغىچە ئۆيلەنمەپتۇ. ئاڭلىسام ناھايىتى پوخۇر نېمە دەيدۇ. بىز ئۇنى پايلاپ تۇرۇپ تۇتۇۋېلىپ رەسۋايى جاھان قىلىۋەتسەك، ئاندىن راسا دۇمبالىساق بولۇدۇغۇ؟ــ دېدى ھەييارلىق بىلەن قېشىنى لىككىدە كۆتۈرۈپ قويۇپ.
ــ مەنغۇ ئۇنى ئاختىمىش دەپ ئاڭلىغانتىم،ــ ھجايىدى مەمتىمىن زەھەرخەندىلىك بىلەن.
ــ ھوي، نېمە دەپ ژۆرىسەن؟ ئۇنىڭ ھېلىقى زۆھرەگۇل دېگەن بۇزۇق بىلەن چاتىقى با دېگەن گەپ قانداق ئەمىسە؟ ئۇنىڭ ئۇيان ئۆتسە، بۇيان ئۆتسە زوھراگۇلنىڭ ئۆيىگە دوقۇرۇپ ماڭىدىغانلىقىنى كۆرگەن ئادەمدىن ئوتتۇزنى ئالدىڭغا قاتا قىلىپ قويسام نېمە دەيسەن؟!
ــ ھابۇلھاجىم مەمتىمىننىڭ ئۆڭۈشكە باشلىنىنى كۆرۈپ گېپىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى،ــ ئەپەندىم ئۇنىڭغا كىتاپ بېرىدىكەن، ئۇ ئوقۇپ بولغاندا باشقىنى ئېپكېلىپ بېرىدىكەن، ھىم! قارا ئەپچىللىكىنى! ساڭا ئوخشاش كېچىسى تام- تۇرۇس، سۈڭگۈچ- شورىلادا يۈرمەيدۇ، خەق، ئاشۇنداق ئەپچىل چارە ئويلاپ تاپىدۇ. ئەخمەق نادانلانىڭ ھېچ ئىش خىيالىغا كەلمەيدۇ. مانا... ــ قوناقلىقتا ھابۇلھاجىمنىڭ زۆھرەگۈلگە ئېسىلىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ قالغانلا بىر ئارا گەپ تارقىتىپ، مەمتىمىننىڭ راسا رەشقىنى كەلتۈرۈپ يۈرگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ ئاچچىقى ھابۇل زىناۋورغىمۇ سىر ئەمەسىدى. مانا ئەمدى بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقۇپ، مەمتىمىننىڭ غەزىپىنىڭ يۈنىنى (يۈنۈلۈشىنى) يەڭگۈشلەپ قويغىلى بولۇدىغان بولدى.
مەمتىمىننىڭ قېنى قايناشقا باشلىدى. كۆرەلمەسلىك، كۈندەشلىك بىلەن قوشۇلۇپ، راسا بىر يالقۇنغا ئايلاندى. باياتىن بېرى خۇمارى تۇتۇپ ئارانلا ئولتۇرغان مەمتىمىن ئەمدى كۆزىگە ھېچنىمە كۆرۈنمەستىن دەرھال نەشە ئارىلاشتۇرۇلغان تاماكىسىنى ئېلىپ يوغان

قىلىپ ئۇراشقا باشلىدى. ئۇ ئالدىراپ تاماكا ئورىغاچ زۆھرەگۈلنىڭ ئەپەندىدىن «كىتاپ ئېلىپ» «ئوقۇپ تۇرىۋاتقانلىقى» ھەققىدىكى سۆزلەرنى ئەسلىدى. بۇنىڭغا ئۇ شەكسىز ئىشەندى. چۈنكى ئۇ بۇ ھەقتە تۇنجى قېتىم ئاڭلاپ ئولتۇرغىنى يوق. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەپەندىنىڭ تەرەپدارلىرىمۇ ئۇنىڭ تەرىپىنى قىلغان سۆزلىرىدە ئۇنىڭ ھەممە ئادەم بىلەن لايىقىدا مۇئامىلە قىلىدىغانلىقى ھەققىدە سۆزلەۋاتقاندا بۇ ئىشنى تىلغا ئالغانىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە، بۇ ئىشلار چالا - پۇچۇق كۆرۈنۈپمۇ قالغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭ خىيالىدا بۇ ئىش مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان دەرىجىدە ئىسپاتلانغان بولۇپ، راسا ئوغىسى قايىنىدى. ئۇ بۇلتۇر بىر كېچىسى مەمتىلى ئەپەندى تېجەن سېپىدا كېتىۋاتقاندا ئۆلتۈرۈۋەتمىگىنىگە پۇشايمان قىلىپ كەتتى. ئۇ تاماكىسىنى تۇتاشتۇرۇۋېلىپ ئاچكۆزلۈك بىلەن ئارقا - ئارقىدىن تۆرت - بەش قېتىم شورىۋدى. شۇئان ئەتراپنى كۆيگەن كەندىر پۇرىقى بىر ئالدى. مەمتىمىن خۇرسىنغاندەك ئېغىر تىنىپ، ئاغزى - بۇرنىدىن تۇتۇن چىقىرىپ شۈكلەپ كېتىۋېدى، ھابۇلھاجىم كۆزىگە ئالىيىپ قاراپ قويۇشى بىلەن، مەمتىمىن چېكىۋاتقان نەشىسىگە قاراپ قويۇپ، «قانداق قىلىمىز ئەمدى» دېگەندەك ھېجىيىپ قويدى.

— شۇڭا يۈرىكىڭ يوق نېمىكەنسەن - دە، ساراڭ بەڭگى! — دېدى ھابۇلھاجىم. ئەمما ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن ئەيىپلەش سېزىلمەيتتى. بۇ ھالنى سەزگەن مەمتىمىن ئۆزىنى ئازادە ھېس قىلىشقا باشلىدى، — زۆھرەگۈل تازا ياخشى كوزىر ئەمەسمۇ. ئەخمەق، پاشاخان ئۆتكەندە ئەپەندىنىڭ كاساپىتىدىن زىيان تارتقان، شۇڭا ئۇمۇ ئۇنىڭغا قارشى، ئىشقا سالسا بولىدىغان خوتۇن، مەن دەيمەن، بۇ ئىشقا ئوتتۇرا قولدەك ئەزىمەتتىن تۆرت - بەشى بولسا ئۆيىنىڭ ئەپ چۆرىسىگە بۆكتۈرۈپ قويۇپ ئىشنى شۇ پەيدە توغرىلىساق، ئىلگىرىكىن باپلايتتۇق - تە!

ئادەملەرگە قارشى ئىچى زەھەر بىلەن تولغان مەمتىمىن دەي - دەيگە

سىلىش ۋە شىلاش ئارقىسىدا راسا قۇشلىنىپ، غەزىۋى ئەقلىنىڭ ئۈستىگە مىندى. بۇنىڭ ئۈستىگە كەيپچىلىك قوشۇلۇپ ھابۇلھاجىمنىڭ دىپىغا ئۇسۇلغا چۈشتى.

— مەيلى، ئۆزۈملا ئۇنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ قوياي. تېۋى با ئاغىنىلەدىن بىر نەچچىسىنى ھايت دىسەملا... — دېدى ئۇ كۆزلىرى ئەلەڭ- سەلەڭ بولۇپ.

— مانا، مانا، بىزنىڭ مەشھەدتىن مانا مۇنداق ئوغۇلبالا چىقمامدۇ، ئىشنىڭ يولىمۇ شۇ- دە، — ھابۇلھاجىمنىڭ قېشى رازىلىق بىلەن لىكىلداپ كەتتى.

— سەندىغۇ يۈرەك با، جىگە با، ئەمما لېكىن ئاغىنىلىرىڭدىن خاتىرجەم بولالمايمەن. ھازىر بىزنىڭ مەشھەتنىڭ ئوغۇلبالىرى نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدىكى، بىزنىڭ ۋاقتىمىز دېگەندە... — ھابۇلھاجىم ئۆز دەۋرىدىكى «نوچىلىق»لىرىنى لاپ بىلەن بېيىتىپ سۆزلەپ، ئاخىرىدا، — ھازىر مەشھەدلىكنىڭ نوچىلىقى ئىشتاچىغا ئۆتۈپ كەتتىمۇ قانداق؟ ئەگەر ھېلىقى ئاغىنەم دېگەنلىرىڭ ئىشەنچلىك بومىسا راست گەپنى قىل، مەن ئىشتاچىدىن شۇدى با ئەكەتىن تۆتنى ساڭا تونۇشتۇرۇپ قوياي، يا بومىسا كەنجى قازاخۇنۇم ئۆزى باپلايدۇ، شورۇقتىمۇ با سەندەك ئوننىڭ ئىشىنى قىلىدىغان باللا. — ھابۇلھاجىم ئۇنىڭ يۇرتۋازلىق تۇيغۇلىرىنى قوزغاش ئارقىلىق تېخىمۇ ئەزۋەيلەتمەكچى بولاتتى.

—نېمەن دەيدىغانسىز، بىر- بىردىن خىل باللا،— دېدى مەمتىمىن ماختىنىپ،— بىزنىڭ مەشھەد دېگەن مەشھەد - تە! ئۆزىڭىز بىلمەمسىز؟

— ئۇغۇ شۇنداق، لېكىن ئىشتاچىنىڭ يىگىتلىرىمۇ خىل جۇما، — دېدى ھابۇل شەيتان.

بۇ تىلغا ئېلىۋاتقان «نوچى ئەزىمەتلەر» بولسا ئۆزىنىڭ

«نـوچىلـىقى» (ئەمەلـىيەتـتە جـىـدەلخورلۇقى) بـىــلـەن ماختىنــاتتى. ئـۇلار ئۆزىگە ئوخشاش ھوقۇقسىـز، مەھكۇم ئادەملەرگە، ئۆزىنىـڭ ۋەتەندىشىـغا، مىللــىي قېرىندىشــىغا نوچىلــىق قىلىشــىنىڭ ئەمەلىيەتــتە ئۆچىغــا چىققــان ھاماقەتلىــك ئىكەنلىكىنــى چۈشــەنمەيتى. ئەكســىچە ئـۇلار ئىنتايىن قالتىس ئىش قىلىۋاتىمىز، دەپ ئىشــىنەتتى. شـۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلارغـا كىمنـى ئـۇرۇش مـۇھىم ئەمەس، پەقەت نـوچىلىقىنى كۆرسەتســىلا بولاتتى. ئەرزىمــىگەن ئىشـلار ئۈچـۈن يـۇرت بىـلەن يـۇرت، مەھەلـلە بىـلەن مەھەلـلە ئارىســىدا بولـۇپ تۇرىـدىغان جـىدەللەردە پـىداكارلىق كۆرسـىتىپ، ئۆزىنىڭ يـۇرتى يـاكى مەھەللىسـى ئۈچـۈن «شـان- شـەرەپ» كەلتۈرۈشـنى ئۆزلىرىنىــڭ «ئوغۇلبـالا»لىقـى (قەھرىمـانلىقى) ھېسـابلايتى. بـۇ نـادان «نـوچىلار»نىـڭ نەزىرىـدە، دۇنيـادا ئۆزىـدەك قـالتىس ئـادەم يوقـىدى. ئـۆز قېرىنداشــلىرىنى ئۇرۇشــتا قــالتىس قەھرىمــانلىق قىلالىغــان بــۇ «نوچىلار» ھەقىقىي خەلق دۈشمەنلىرىگە سىڭا قاراشقا پېتىنالمايتتى. ئەكسـىچە ئـۇلارنى ئۆزلىرىگىمـۇ ھـامى قىلىـپ، تېخىمـۇ «نوچىلىـق» قىلىش ئۈچۈن ئۇلارغـا ئاشكارە قۇلچىلىـق قىلاتتـى يـاكى ئاڭسىـز ھالـدا ئۇلارغـا ياللىنىـپ، ئىشـلەيتى. ئـۇلار پۈتـۈن مىللەتنىـڭ مەھكۇم ھـالەتتە (يېڭىلىگـۈچى ئورنۇنـدا) تۇرۇۋاتقىنىــدىن نومـۇس قىلىشــنى خىيالىغــا كەلتۈرۈپمـۇ باقمـايتتى- يـۇ، قوشـنا كەنـتىكىلەردىن چېقىشــتا، ئـىت تالاشتۇرۇشتا ياكى مۇشتلۇشۇشتا يېڭىلىپ قالسا «ۋىجدانى» قوزغۇلـۇپ، زادىـلا چىـداپ تۇرالمـايلا قـالاتتى، جېنىنـى يـۈز قېتـىم دۈغـا تىكىشـتىن يانمـايتى. مۇشـۇنداق مـۇھىتتىن نەپەسـلىنىپ، شـۇ خىـل روھ بىــلەن ســۈغۇرۇلۇپ چـــوڭ بولغـــان مەمـــتىمىن نېمشـــكە ئۆزىنــــىڭ «مەشھەتلىك»لىكىنى كۆرسىتىپ قويۇشنى ئويلىمىسۇن؟

— نېمىنـى!؟ ئىشـتاچىلىق بىـلەن تەڭ بولالمىساق، مەشـھەتلىك ئېتىمىزنــى ئۆچــۈرۈۋېتىمىز! — دېــدى مەمتىمىنىنـــىڭ يۈرتۋازلىــق «غورۇرى» قوزغۇلۇپ.

ــ شــۇنداق بولســۇن، ئـلاھــم،ــ دېــدى ھابۇلھــاجىم ئىشــنىڭ روياپقــا چىقىۋاتقىنىــدىن ســۆيۈنۈپ، لــېكىن ئىچكــى ھايــاجىنىنى ھېلىگەرلىك بىلەن يوشۇرۇپ.

ــ چاتــاق يــوق! تېخــى ھېلىقــى ئاياللارنىــڭ ئىشــىنىمۇ ئــۆزۈم توغرىلىۋېتەمدىم...

ــياق، ياق! بۇ ئىشقا ئارىلاشقۇچى بولما، ئاياللارنى توغرىلايدىغان ئادەم بار، نېمە سەن دەللالمىتىڭ؟ــ دېدى ھابۇلھاجىم مەتىمىنىنىڭ ئىشــنى بۇزۇۋېتىشــىدىن ئەنســىرەپ ھەمــدە ئىچكــي خۇشــاللىقىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن قويۇن يانچۇقىنى كوچىلاپ، بىر نەچچە كۈمۈش تەڭگە چىقىرىپ ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى.

ــ مەن سىــنى مۇشــۇنچىلىك ئەكەك دەپ بىلەتــتىم، كــۆزۈم مــال تونۇيــدىكەن جۇمــا،ــ دېــدى ئــو تىزىنىــڭ تــۆۋىگە ســېرىلىپ چۈشكەن تەسۋىنى يېڭىباشتىن قولىغا ئېلىپ.

ئاخىرىقى ھېسابتا ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى مۇما تــۆۋىگە چۈشــۈپ، ھەر ئىككى تەرەپ كۆڭــۈللىرى كۆتــۈرۈلگەن ھالــدا خۇشلاشتى. ھابۇلھــاجىم مەتىمىنىنى ئۇزۇتــۇپ قويغانــدىن كېيىــنلا، بەرگەن تەڭگىلىــرىگە ئىچــى ئاغرىــپ، ئەلەم بىــلەن قېشــىنى لىكىلــداتتى. چۈنكى ھېچقاچــان بېرىــپ باقمىغاچقا بېرىش بەك ئېغىر كەلگەنىدى.

2

ئۇيغــۇر مەدەنىــي ئاقــارتىش ئۇيۇشمىســى قــۇرۇش يىغىنىــى ئېچىلغــان كــۈنى كەچــتىلا تــوختى زۇنۇنمــۇ ئايغــاقچىلىرى بىــلەن ئــايرىم ـ ئــايرىم كۆرۈشتى.

ھــازىر ئــۇ مۇســا قىچــى بىــلەن مەخســۇمدىن خېلــى رازى ئىــدى. ئــۇلار

ناھايىتى ئۇستۇلۇق بىلەن بەزى پىلانلارنى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇندىغان، ھەتتا بۇ ئىشنى مۇتەئەسسىپلەرگە ئۆز ئىشىدەك ھىس قىلدۇرىۋەتكەن ئىدى. مۇتەئەسسىپلەر گورۇھىدىكى قازى، ئەئلەملەر، موللا، ئاخۇنلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ يۆنۈلۈشىنى بەلگىلىشىدە ئىجابىي رول ئوينايدىغان بىر ئىش قەشقەر مىللىي كېڭەشنىڭ رەئىسى ئابدىغوپۇر داموللىنىڭ ئەتىيازدا شىڭ دۇبەن كۇرسىدا ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن ئالتە بۈيۈك سىياسەتنى ھەدىسلەر بىلەن شەرھىلىشى، شىڭ شىسەينى ماختاپ جاي - جايلاردا نۇتۇق سۆزلىشى دېيىشكە بولاتتى. ئابدىغوپۇر داموللا ئۇلارنىڭ نەزىرىدىكى بۈيۈك ئادەم، كاتتا ئۆلىما، مەرتىۋىسى يوقۇرى ئەرباپ بولغاچقا ئۇنىڭ تۇتۇمى ئۇلار ئۈچۈن يۆن بەلگىلەشتە بارومېتىرلىق رول ئوينىشى تەبىئىي ئىدى.

مەتىمىنگە بىرەر يېڭى ۋەزىپە تاپشۇرۇلمىدى. بۇنىڭ سەۋەبى توختى زۇنۇننىڭ مەتىمىندىن قورقۇشى بولۇپ، مەتىمىن ئازاراقلا خىزمەت كۆرسىتىدىغان بولسا ئۇلارنىڭ ئورنى ئالمىشىپ قېلىش ئېھتىمالى باردى. توختى زۇنۇننىڭ قارىشىچە مەتىمىن سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرغان، بۇ جەھەتتە قادىر ھاجىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە شىڭ دۇبەن سوۋېت بىلەن دوستلۇشۇۋاتقاچقا، سوۋېتتە تۇرۇپ كەلگەنلەر، سوۋېتتە ئوقۇغانلار ئالاھىدە ئورۇنغا ئىگە ئىدى. شۇ سەۋەپتىنمۇ توختى زۇنۇن مەتىمىننى ئازراق چەكلەپ تۇرۇشنى زۆرۈر دەپ قارايتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ مەتىمىننىڭ جاللات مىجەزىدىن خاتىرجەم ئەمەسىدى. ئۇنىڭ ئىشنى بۇزۇشى بىلەن توردىكى بېلىقلارنىڭ ھەممىسىنى قاچۇرۇپ قويۇشتىن ئەندىشە قىلاتتى.

مەتىمىنمۇ توختى زۇنۇننىڭ ئۆزىگە ئانچە ئىشەنمەيۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. بولۇپمۇ خېلىل راخمان ئاشكارلىنىپ قالغان ئىشتىن كېيىن ئۆزىنى بارا- بارا چاقىرمايدىغان بولۇپ قالغىنىدىن كۆڭلىدە

ئۆچمەنلىك ئويغۇنۇشقا باشلىغانىدى. ئۇ توختى زۇنۇننى پايلايتى، ئۆزىدىن يوشۇرۇۋاتقان ئىشلارنى بىلىۋېلىشقا ئۇرۇناتتى. بۇ ئۇنىڭ كەسپىي قىزىقىشى ئىدى. ئەپەندىلەرنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈش ئۈچۈن تەييارلانغان ياش بالىنىمۇ بىلىپ قالدى. بۇنچىلىك ئىشلارنى بىلمەي بۇ ناننى قانداق يەيتۇق،... دەپ ئويلايتى ئۇ ئۆز ئۆزىدىن مەمنۇن بولۇپ.

ئۇ ئۆز ئالدىغا ھەرىكەت قىلماقچى، شۇنداق قىلىپ توختى زۇنۇننى داغدا قويماقچى بولۇپ، ئارقىدىنلا ئۆزىنىڭ كارامەت كەلگۈسىنى خىيال قىلىپ كەتتى. ئۇ توختى زۇنۇننىڭ قەشقەرگە ماڭغىنىنى كۆرۈپ، ئۇ قايتىپ چىققاندىن كېيىن يېڭى بۇيرۇقلارنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن چاقىرىش- چاقىرماسلىقىغا قاراپ باقماقچى بولدى.

توختى زۇنۇن قادىرھاجىغا خىزمەتلەردىن مەلۇمات قىلىشقا بارغانىدى. ئۇ ئىگىسىگە سادىق ئىتتەك، ھېچياققا قارىماستىن دەرھال قادىرھاجى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭغا نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تونۇلغان شەخسلەر ھەققىدىكى ئارخىپلارنى تاپشۇردى.

— ئاتۇشتا ئۇيۇشما قۇرۇلدى،— دېدى ئۇ بۇ ئىشتىن خوشال بولغاندەك كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

— ھەيئەتلەر ئىچىدە بىزنىڭ ئادەملىرىمىز يوقمۇ؟— دېدى قادىرھاجى بۇرتىنىڭ ئۇچىنى بۇراپ تۇرۇپ.

— ھازىرچە...يوق، بىراق،...

— بولدى، بولدى! بىراق كېيىن ئامال قىلىمەن، دېمەكچىمۇ سەن؟ ئۇلا كۈندە بىز سايلام قىلىپ تۇمايدۇ. ئەمدى تەس. بىز ئۇيۇشما ئىچىدىن كىرەكلىك نەسلىگە ئىگە بولاتتۇق، بىلەمسەن؟!

— ئەگەر سەل بۇرۇن خەۋە تاپالىغان بولساق بىزنىڭ گېپىمىزنى ئاڭلايدىغان بايلاردىن بىرەرىنى جىققىراق پۇل چىقاغۇزۇپ، ئارىغا قوشۇۋەتكىلى بولاتتى...

— بالدۇرراق ساڭا خەۋەر قىلىپ قويسا بوپتىكەن! سەن نېمىش

قىلىسەن؟ شۇنداق ئىشلانى بالدۇراق بىلىۋالىدۇ دەپ بېقىۋاتقان ئىتلا سەن!

— لېكىن، ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە بۇ ئىشنى قىلىدۇق. ئەمدىكى گەپ، ئۇ كارامەت كۆرسىتىپ، ئىچكىرىلەپ كىرىدۇ. بىرىنچى نىشانغا ئىسسىق كۆرۈنەلىسىلا، ئۇ ھەيئەتلەرنىڭ يىغىنىغا، ھەم باشقا يىغىلىشلارغا قاتنىشالايدۇ،— دېدى توختى زۇنۇن قادىرھاجىنىڭ ھاقارىتىنى پىسەنتىگە ئالماي.

— بۇ خېلى ئۇزۇن يىللىق پىلانىكەن،— دېدى قادىرھاجى مەسخىرە قىلغاندەك ئاغزىنى قىشايتىپ، ئۇنىڭ ئاغزى كالپۇكلىرىنىڭ ھەرىكىتى بىلەن بىر تەرىپى تۆۋەنگە، بىر تەرىپى يۇقىرىغا قارىدى.

— ھەر ھالدا...

— پاتراق ئەسقاتىدىغان بىرەر نېمەڭ يوقمۇ؟

— مېنىڭچە ھەيئەتلەرنى پارچىلاشقا بولىدۇ...

— بۇ نەزىرىيە جەھەتتىن ئەلۋەتتە شۇنداق. پارچىلانمايدىغان نىشان بولمايدۇ! ئەمما قانداق قىلىپ؟

— ئۇنىڭ مۇدىرى تۆركۈللۈك، بۇنىڭ بىلەن مەشھەدلىكنىڭ مىجەزىدىن پايدىلىنىپ، قوساق كۆپىكى پەيدا قىلغىلى بولىدۇ.

— شۇلىما؟

— يەنە، ھەممە ژۇرتنىڭ بايلىرى بەگەن پۇلنى ئويۇشما ئېلىۋېلىپ، ھەممە يۇرتقا تەڭ تەقسىم قىلىدىكەن، بۇ بى كوزىر. نىمېشقا دېسىڭىز بايراق يۇرتلادىن يىغىلىدىغان پۇل كۆپرەك، نامرات ژۇرتلادىن ئازراق. پۇلنى تەڭ تەقسىم قىلغاندا ئاۋۋۇلا زىيان تارتىدۇ. بۇنىڭدىن پايدىلىنىش ھەر ھالدا ئەپلىك.

— ھە، بۇنىڭ ھېچ ھەيران قالغۇچىلىكى يوق. ئەمما، ھەيئەتلەرنى كاللا سوقۇشتۇرۇپ دېگىنىڭ ئىشەنچلىك ئەمەس! ئېيتىپ قوياي، مەمتىلى دېگەن كەم ئۇچرايدىغان تەشكىلاتچى (چەتئەللىكلەر ئۇنى

شۇنداق باھالاۋاتىدۇ) سەندەك سولتەكلەنىڭ «پارچىلاش»لىرى بۇنىدىن ئىلگىرى ئۇنىڭغا قانچىلىك كار قىلغان بولسا، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنچىلىك پايدا كۆرسىتىدۇ. ئۇنداق ھەللە خەلقنىڭ ئۇيۇشماسلىقىدىكى ھەقىقىي ۋە ئاساسىي سەۋەبلەرنى چۈشەنمەيدىغانلا ئالدىدا ئەسقاتىدۇ. بۇ ئادەم بولسا بۇ پادىدەك خەلقنىڭ تېرىقتەك چېچىلىپ تۇرۇشى، ژۇتۇۋازلىق ۋە نادانلىقتىن بولىدىغانلىقىنى ھازىرقى زاماندا بەك ئوبدان چۈشىنىدىغان كىشى. ئۇ سېنىڭ ھىلەڭنى چاپسانلا تېرە- پېرەڭ قىلىۋېتىدۇ.

— سىز قانداق مەسلىھەت بېرىسىز؟

— ھەر ھالدا بۇنىمۇ ئېھتىيات بىلەن سىناپ باق. لېكىن بۇنىڭدىن، كېيىنكى كوزىرىڭ ياخشىراقتەك تۇرۇدۇ، مەن ساڭا ئېيتىپ قوياي، ئاخبارات دېگەن ئالدىن بېرىلسە، ۋاقتىدا بېرىلسە قىممىتى يوقىرى بولىدۇ، مەسىلەن، سەن بۇ ئىشلاردىن ئالدىن خەۋەر تاپقان بولساڭ، باشتىلا بىزنىڭ تىزگىنىمىز ئىچىگە كىرەتتى، بارا - بارا تەرەپدارلىرىمىز كۆپىيىپ، ئاخىرىدا ئۇ مەمتىلىنىڭ باشقۇرىشىدا بولۇشتىن چىقىپ، بىزنىڭ دېگىنىمىز بويىچە ئىش قىلىدىغان بىر ئورۇنغا ئايلىناتتى، سەن نېمىلە ئاخباراتچى بولۇشامسەن، كالىنىڭ ئورنىدا جۇۋازغا قوشسا بولىدۇ، ھەقاسىڭنى! — قادىر ھاجى سائىتىگە قاراپ قويدى. ئۇ باشقا خادىملىرىنى قوبۇل قىلىدىغان ۋاقت بولۇپ قالغانىدى. ئاندىن مەخسۇمنىڭ ئېلىپ كەلگەن يولىيۇرۇقىنى ئاڭلايتتى. شۇڭا ئۇ ئۆزى ئانچە ياراتمايدىغان بۇ ئاخماققا، — ئەمىسە سەن بىلەن شۇنچىلىك سۆزلۈشەيلى، — دېدى.

توختى زۇنۇن قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، بىلىنەر- بىلىنمەس بېشىنى ئېگىپ تازىم قىلغاندىن كېيىن پېتىنمىغاندەك ئارقىسىغا بۇرالدى.

بەشىنچى باب

ئىدىيەلەر ئۆلمەيدۇ، ئىدىيەلەر مەلۇم بىر مەزگىل ئۇيقۇغا كېتىشى مۇمكىن، لېكىن ئۇلار ئويغانغاندا ئۇخلاشتىن بۇرۇنقىدىنمۇ كۈچلۈكرەك بولۇپ باش كۆتۈرۈپ چىقىدۇ.

— ئالىكساندىر ديۇما

1

نورۇز بايرىمىدىن كېيىن — ئاپرېلنىڭ باشلىرىدا — ئاتۇشتىكى 24 كەنت مەكتىپىنىڭ بارلىق ئوقۇغۇچىسى قىران دەرياسىنىڭ بوغۇزى ئالدىدىكى سايغا (قۇرۇق ئېقىنغا) توپلاندى. بۇ چاغ قىش بوۋاي بىلەن ئېلىشىپ ئاخىرى غالىپ كەلگەن باھار تەبىئەتنى ئۆز رېڭىدە قايتىدىن تولۇق ۋە قېنىق بوياپ بولغان، يېشىللىق ئارىسىدا ئاق شايىدىن پەرەنچە ئارتقاندەك گۈللىگەن ئۆرۈكلۈك باغلار چېچەك پۈرىقى تارقىتىشقا باشلىغانىدى. دەريا بوغۇزىنىڭ ئىككى تەرىپىدە چوقچىيىپ تۇرغان قۇرۇق تاغمۇ باھارنىڭ غەيرىتىدىن تەسىرلەنگەندەك شاپ، زاغزاق قاتارلىق ئۆزىنىڭ چامىسى يېتىدىغان كۆكتاتلارنى ئومۇمىي باھار مەنزىرىسىگە ئۆز ھەسسىسى قىلىپ قوشقانىدى.

باھارنىڭ يېغىلىقلىرى قانداق يېقىملىق بولسا تەۋپىق قىلماقچى بولۇۋاتقان ۋە قىلغان يېغىلىقلارمۇ شۇنچىلىك ھەۋەسنى قوزغايتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ باھار يېغىلىقلىرىدىن زوقلۇنۇش خىيالىغا

كەلمىگەن دېھقانلار ئۇنىڭ يېڭىلىقلىرىنى كۆرۈش ئۈچۈن قىران بوغۇزى ئالدىغا يېتىپ كېلىشكەنىدى. تەۋپىق تەييارلىقىنى پۈتتۈرەلمىگىنى (ماھىرلارنى تاللاپ چىقىپ تەربىيەلەشكە ئۈلگۈرەلمىگىنى) ئۈچۈن بۇ نۆۋەتتىكى 12- ئاپرېل ئۇلارنىڭ قاتنىشىشىسىز ئۆتۈپ كەتتى. شۇڭا ئۇ نۆۋەتتىكى مۇسابىقىلەردىن باشلاپ نەتىجىنى قولدىن بەرمەسلىك ئۈچۈن ھازىردىن باشلاپ تەييارلىققا كىرىشمەكچىدى. نورۇز بايرىمى پائالىيىتىدە ئۆز ئارا مۇسابىقىگە سېلىپ، ئاتۇشنىڭ ماھىرلىرى تاللانغان بولۇپ، ئەمدى ئاشۇلارنى تاللاپ مەخسۇس تەربىيەلەشنى باشلىماقچى. بۇ ئىشمۇ باھاردەكلا خاسىيەتلىك ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ باھارنىڭ ئەلگە تەقدىم قىلغان زەۋقىدىن، ھايات يېڭىلىقلىرىنىڭ ھەقدارلىرى بولغان ياشلارنىڭ روھىدىن ئۇرغۇپ تۇرغان ئالللىنېمە تېخىمۇ تەسىرلىك تۇيۇلاتتى. ۋاھالەنكى تەسىرلەنگۈچىلەر سانىنىڭ 4-5 مىڭغا يەتكىنىدىن ئەجەپلەنگىنى بولمايتتى.

ئاتۇشنىڭ يەر تۈزۈلۈشى غەربىي شىمال تەرىپى ئېگىز، شەرقى جەنۇبىي پەس بولغان ناھايىتى چوڭ ۋە ئالاھىدە ئوكلۇنلۇق يانتۇلۇق بولغان بولسا، مۇسابىقە ئۈچۈن تاللانغان جاي — بوغۇز ئالدى دەل غەرب تەرەپتە بولغىنى ئۈچۈن، ئورنى ئېگىز، پۈتۈن ئاتۇش تۆۋەندە كۆرۈنەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يېشىل كىمخاپ كىيگەن يېزىلار، بېشىغا گويا ئاق پەرەنجە ئارتقاندەك ئۆرۈك چېچىكى توزغۇتۇپ تۇرغان باغلار سۈرەتلەردەك چىرايلىق كۆرۈنەتتى... دەريا بوغۇزىنىڭ ئىچكىرسىدىن غەربىي شىمال شاملى باشلىناي- باشلىناي دەپ دەمبەس قىلىۋاتقاندەك راھەتلىك سالقىن ئۇرۇپ تۇراتتى. قۇرۇق ئېقىننىڭ ئىككى تەرىپىدە پارچە تاغ باغرىنى ۋە تىك قىيا تاغ باغرىنى يانداپ ئىككى ئېرىق سۇ ئېقىپ تۇراتتى. مانا شۇ ئىككى ئېرىق (سولئېرىق ۋە ئوڭ ئېرىق) پۈتۈن ئاتۇشنىڭ ھاياتلىق قېنى بولغان بىردىن- بىر مەنبەسى ئىدى. بۇ

قاغجىرىغان تۇپراق شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ ياز كۈنلىرى تومۇز تەپتى، قىش كۈنلىرى قەھرىتانىنىڭ زەھرىنى چېچىپ تۇراتتى. بىراق كەڭ قوساق باھار بۇ ئەيىپىنى كەچۈرگەندەك ئۆزىنىڭ يېشىل يوپۇقىنى ئايىمىغانىدى. بۇ يېشىل يوپۇق ئارىسىدا كەلكۈن سۈيى دائىم يالاپ تۇرىدىغان قۇرۇق ئېقىن ئۈستى كۆككۈش ئاق رەڭدە سوزۇلۇپ، ئاخىرى نەيزىدەك ئۇچلىنىپ يېشىللىق باغرىغا كىرىپ كەتكەنىدى. بۇ تۈزلەڭ ساي ئۈستى مۇسابىقىگە بابىدى.

ھەربىر مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئايرىم ـ ئايرىم سەپ بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ باشلامچىلىقىدا سايغا يېتىپ كەلگەندە بۇ يەردە ئاللىقاچان خەلقنىڭ زور بىر توپى چۆرۈدىشىپ بولۇشقانىدى. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالىلىرى ئويۇن ئوينايدىكەن دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا بۇ يەرگە ھازىر بولۇشقانىدى. سەپ بولۇپ مەيدانغا كىرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىدا ھەر قاچانقىدەك خۇشخۇي ھەم جىددى، مېھرىبان ھەم سۈرلۈك، چاققان ھەم سالماق تەۋپىق ھازىرىدى. ئۇ ئاۋۋال ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىنىڭ ئومۇمىي سېپىگە ئۆزى كوماندا بېرىپ مەيدان ئىچىدە مەش دەسەتتى. قۇربان ئىبراھىم سۇناي چالاتتى. قۇربان چاپپارنىڭ لەپىزى ساز بولغاچقا ناخشا باشلاپ بېرىشنى ئۈستىگە ئالدى. بۇلار مەشھەد ئىپتىدائى مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدى، مۇھەممەت قارى (مەشرەپ) بارابان چالدى، ناسىراخۇن دۇمباق چالدى. شۇنداق قىلىپ بىرلەشمە ئوركېستىر ھاسىل بولدى. تەۋپىق ئۆزىمۇ بىر باراباننى ئالدىغا ئېسىۋېلىپ كوماندا بەرگەچ چېلىپ ماڭاتتى. بۇ ئىنتايىن كەڭرى مەيداندا شىمالدا تۇرغانلارغا جەنۇپ تەرەپتە بولۇۋاتقان ھەر بىر ھەركەت روشەن كۆرۈنەتتى ۋە مۇزىكا ساداسى كۈچلۈك ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بوغۇزنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تىك چۈشكەن تاغ تەرەپتىن ۋاراڭلاپ ئەكس سادا قايتاتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى چىقىراق ئەمەسىدى. بىراق، بويۇن تومۇرلىرىنى كۆپتۈرمەستىنلا بەرگەن كوماندا ئاۋازى ئىككى يېرىم

مىڭچە ئوقۇغۇچىغا تەكشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئوقۇغۇچىلار كۈچلۈك قەدەملىرى بىلەن سايلىقنىڭ شېغىلىنى شاراقشىتىپ ماڭغىنىدا مىڭلارچە ئاياقتىن چىققان سادا بىرلىشىپ، كۈچلۈك شاۋقۇنغا ئايلانغانىدى. تاغ تەرەپتىن ياڭرىغان ئەكس سادا تېخىمۇ زور سۈر پەيدا قىلاتتى. ئارقىدىن قۇربان جاپپار ناخشا باشلىۋىدى، بۇ زور قوشۇننىڭ ئومۇمىي ئاۋازدىن تاغلارمۇ تىترەتۋاتقاندەك بىلىنىدى. ھېچقانداق ھايات مەزمۇنلىرىنىڭ چەكسىزلىكىنى ئويلاپ باقمىغان، مەيۈس دىل كىشلەرنىڭ بىر مۇنچىسى بۇ ئاجايىپ شاۋقۇن، ھەيۋەتلىك سادا، قانلارنى قاينىتىش قۇدرىتىگە ئىگە مارشلاردىن تەسىرلىنىپ كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈشكە باشلىغانىدى.

تەۋپىق رەسمى مۇسابىقىدىن ئاۋۋال مەش دەسسىتىش ئارقىلىق، ئوقۇغۇچىلارنىڭ جاسارىتىنى ئۇرغۇتۇپ قويدى. ئاندىن مۇسابىقىنىڭ باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى — مۇسابىقىگە تاللانغانلارمۇ، تاللانمىغانلارمۇ ئۇزۇن سەپ بولۇپ مەيداننى چۆرىدەپ تۇرۇشتى. تەۋپىق ھەر قايسى مەكتەپلەردىن يوللانغان تىزىمنى قولىغا ئېلىپ، مۇسابىقىگە چۈشۈدىغانلارنىڭ ئىسىملىكىنى ئوقىدى. ئىسمى ئاتالغانلار تۈرلەر بويىچە مۇسابىقىگە چۈشۈش ئۈچۈن مەيدانغا كىرىشتى.

تەۋپىق ئۆزۈپ چىققان ماھىرلارنىڭ ئىسمىنى، بايا مەش ماھارىتى كۆرسەتكەندە ئۆزىگە يارىغان ئوقۇغۇچىلىرىنى مەيدانغا چۈشمىگەن ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئولتۇرۇپ خاتىرىلىدى. ئۇ ھەم دەرستە ياخشى، ھەم تەنتەربىيىدە ياخشى، ھەم مەلۇم بىر ئارتۇنچىلىققا ئىگە ئوقۇغۇچىلارنى رۇشتى مەكتەپكە ئېلىپ، بىر قىسمىنى ئىزچى قىلىپ تەربىيىلەش، ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكى بويىچە مەخسۇس تەنتەربىيە ۋە ھەربىي مەشقلەر بىلەن يېتىلدۈرۈش ئويىدا ئىدى. ئۇ مۇشۇ پىلان بويىچە ئوقۇغۇچى تاللىماقتىدى.

بۇ چاغدا مۇسابىقە راسا قىزىپ كەتكەن، ئەتراپتا تاماشا كۆرۈپ تۇرغان دېھقانلار، ئوقۇغۇچى، ئوقۇتقۇچىلار ئۆزلىرىنى تۇتالمىغان ھالدا ھۇشقۇيتۇپ، مۇسابىقىلەشكۈچىلەرگە مەدەپ بېرەتتى. ئۇلار گويا مەيداندا ماھارەت كۆرسىتىۋاتقان كىشى ئۆزىدەك قىزىپ كەتكەن، ئۇلار بىلەن تەڭ كۈچەپ، تەڭ تەرلەپ، تەڭ جىددىيلەشتى.

2

ــ ئەكبەر، كۈچە! يەنە كۈچە، ئاز قالدى، غەيرەت قىل!

ــ ھەي، ناسىراخۇن، بولمىدى!

ئون مىڭ مېتىرغا يۈگرەش باشلىنىپ كىشىلەر چوقان سېلىشقا باشلىدى. ھەر كىم ئۆزى قوللايدىغان تەرەپنى ئىلھاملاندۇرۇپ ۋارقىرايتى. ھەتتا يېنىدا تۇرغان كىشىلەرنىڭ مۈرىسىدىن قاماللاپ تۇتۇۋېلىپ سىلكىشەتتى. بەزىلەر ئاشكارە يۈرتۋازلىق قىلىشىپ ئۆز يۇرتلۇقلىرى بىلەن مۇسابىقىلەشكۈچىلەرنىڭ يۇرتلىرىنى پەسلەشتۈرىدىغان ھاقارەتلىك سۆزلەرنى قىلىپ، ئۆز يۇرتلۇقلىرىغا مەدەت بېرەتتى.

ــ كاللىچى بىلەن تەڭ بولالماسەن، غەيرەت قىل!

ــ ھوي، قاسىم، گازىرچى تۇتىقۇشۇقلارنىڭ كەينىدە قالساڭ سەت بولىدۇ! ــ ...

ھەر بىر ئادەم ئۆزى بىلگەننى دەپ ۋارقىرايتتى. مەيداننى ئايلىنىپ يۈگرەۋاتقانلار تاماشا كۆرگۈچىلەر ئالدىدىن ئۆتكىچە ئۆز «مەدەت»لىرىنى بېرىشكە ئالدىرايتتى.

ــ ئاپلا! چامغۇرچىلارنىڭ كەينىدە قالىدىغان بولدۇڭ ـ دە!

ــ ھوي، مۇسۇلمان، قورسۇقۇمغا سانجىق تۇرۇپ كەتتى. نېمانچە جالداقلىتىسىز مېنى؟! يۈگرەۋاتقان مەن ئەمەس،... ــ دېگەندەك

سۆزلەر بىلەن ھاياجانلاندۇرغۇچىلار ئىسسىگە كىلىپ، خىجىل بولۇپ قالاتتى. بىراق، شۇئانلا يەنە ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئويۇنغا بېرىلىپ ۋارقىرايتتى.

تەۋپىقنىڭ دىققىتى ئەڭ ئالدىدا قۇشتەك ئۇچۇپ كېتىۋاتقان، يىنىك ھەرىكەت بىلەن ئالغا قەدەم تاشلاۋاتقان ۋىجىك بالىغا چۈشتى. ئۇ شورۇق مەكتەپتىن كەلگەن ئەكبەر ھۇدۇكھاجى ئىدى. تەۋپىق ئۇنى شورۇق مەكتەپ قۇرۇلۇشى پۈتۈپ، ئوقۇغۇچىلارنى تەرتىپكە ئۆگۈتۈپ يۈرگەندىن باشلاپلا بىلەتتى. بۈگۈنكى مۇسابىقىدە بولسا يىنىك ئاتلىتكىنىڭ بىر قانچە تۈرىدە تەۋپىقنىڭ دەپتىرىگە غالىپلار قاتارىدا ئىسمى تىركەلدى.

كىشلەر چوقان سالاتتى، مۇئەللىملەر چوقان سالاتتى. ئوقۇتقۇچىلار ئۆز ئوقۇغۇچىسىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ۋارقىرايتتى. دېھقانلار ئۆزى تونۇيدىغان بالىلارنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ۋارقىرايتتى.

— ئەكبەر غەيرەت قىل، بوش كەلمە!

1300مېتىرلىق دائىرىنى 7ـ قېتىم ئايلىنىپ بولۇپ، يەنىلا ئەڭ ئالدىدا يۈگرەپ كېلىۋاتقان ئەكبەرگە ئالقىشلار ياڭرايتى. ئۇنىڭ ئىسمى مەيدان بويلاپ ئىغىزدىن ـ ئىغىزغا كۆچەتتى. ئەمدى يۈگرەۋاتقانلار ئازراق كەم بىر دائىرە ئايلانسىلا مۇسابىقە ئاخىرلىشاتتى.

تەۋپىقمۇ جىددىيلىششكە باشلىدى، ئۇنىڭ ئۈچۈن ھېچقانداق تەرەپ مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. كىمنىڭ ئۈزۈپ چىقىشى بەرىبىر بولسىمۇ (ئۇنىڭ كۆڭلىدە ھەممىسى ئۆزىنىڭ ئوغۇللىرىدەك ئىدى)، ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا ئەكبەرنىڭ ئاخىرقى يېرىم ئايلىنىشتا ئارقىدا قېلىپ، شۇنچە ئۇزۇن مۇساپىدە بىرىنچى بولۇپ كەلگەن شەرىپىدىن قۇرۇق قېلىشىغا كۆڭلى قىيمىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىمۇ ئەكبەرنىڭ ئۈزۈپ چىقىشىغا بولغان كۈچلۈك بىر تىلەك بارغانسېرى كۈچەيمەكتىدى. كىشلەر قاتارى ئۇمۇ سكونتسېرى

جىددىيلەشمەكتىدى. ئەنە ئەكبەر ئاخىرقى پەللىگە يۈز مېتىر قالدى. ئۇنىڭ باشتىكىدىن كۆرۈنەرلىك ئېغىرلاشقان قەدەملىرى ناھايىتى ئۇزاق بىر مەزگىلدىن كېيىن يەنە ئەللىك مېتىرنى بېسىپ بولدى. بۇ ئەللىك مېتىرنى باسقان ۋاقىت ئەكبەر ئۈچۈنمۇ مۇسابىقىنى كۆرۈۋاتقانلار ئۈچۈنمۇ ناھايىتى ئۇزۇن، جاپالىق بىلىندى. چۈنكى بۇ چاغدا ئەكبەرنىڭ ئارقىسىدىن يۈگرەپ كېلىۋاتقان ناسىراخۇن بۇ ئەللىك مېتىر ئارىلىقتا ئەكبەر بىلەن تەڭلىشىپ دېگۈدەك ماڭغانىدى. ئۇلارنىڭ ئىلگىرى-كېيىنكى ئەللىك مېتىردا ئەكبەر يەنە ئاخىرقى كۈچ- قۇۋۋىتىنى يىغىپ شېرىكىنى يەنە ئىككى قەدەم ئارقىدا قالدۇردى. ئىككى قەدەم تۇرمۇشتا ئارىلىق ھېسابلانمايدۇ. بىراق مۇسابىقىدە يىرىم قەدەم، ھەتتا كۆز بىلەن كۆرۈپ پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان، پەقەت سائەتنىڭ دەقىقىسى ئارقىلىقلا بىلگىلى بولىدىغان ئارىلىقلارنىمۇ ھېسابقا ئالىدىغان سىناق مەيدانىدا بولسا بۇنداق ئىككى قەدەم تولىمۇ ئۇزۇن مۇساپە ئەلبەتتە. ئەكبەر ئالغا ئىككى قەدەم ئۈزۈپ كەتكەندە بايىتىن بېرى جىددىيلىشىشتىن نەپەس ئېلىشقىمۇ پېتىنماي دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ قاراپ تۇرۇشقان كىشىلەر، يۈرىكى جايىغا چۈشكەندەك يېنىك تىنىدى. بۇ چاغدا كۆپچۈلىك «تەرەپ تۇيغۇسى»نى ئۇنتۇپ ھەممىسى كۆزىگە كۆرۈنۈپلا قالغان غالىپ تەرەپكە مايىل بولۇپ كېتىشكەنىدى.

تەۋپىقمۇ سائەتنىڭ قولىقىنى ئەكبەرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قەدىمىنىڭ چۈشۈشى ھامان بېسىپ، ئۆزىمۇ يېنىكلەشكەندەك بولۇپ قالدى. ئۇ ئەكبەر يۈگرەشتىن توختىغاندا ئۇنى قولتۇلاپ ئالدى:

— دەرھال ئولتۇرۇۋالما، ئوغلۇم، ئاستا مېڭىپ بەرگىن، ئاندىن ئولتۇر.

شۇ ھامان يېتىپ كەلگەن ئەكبەرنىڭ مۇئەللىمى سابىت ئەكبەرنىڭ يەنە بىر تەرىپىدىن قولتۇقلاپ ئالدى. ئىككىسى بۇ غالىپنى

بىردەم ماڭدۇرغاندىن كېيىن، تەۋپىق ئەكبەرنىڭ زىلۋا، ئېگىز بەستىنى باغرىغا بېسىپ، پېشانىسىدىن سۆيدى.

— ئاپىرىن، ئوغلۇم، — دېدى ئۇ، — ئەمدى دەم ئالغىن، — ئۇ قويۇن دەپتىرىگە يەنە بىر قېتىم ئەكبەرنىڭ ئىسمىنى تىركىدى. ئاندىن ئەكبەرنىڭ ئارقىسىدىنلا ئۈزۈپ چىققان ناسىراخۇننىمۇ قۇچاقلاپ، ئۇنىڭغىمۇ ئىلھام بەخش سۆزلەرنى قىلدى. ئۇنى ھەم دەپتىرىگە خاتىرلەپ قويدى. بىراق مەشھەدلىكلەر ناسىراخۇننىڭ بىرىنچى بولالمىغىنىنى ئۇنىڭدىن كۆرمەي، تەتۈرلۈك قىلىشىپ، يۇرت ئارا جېدەل قوزغاشقا تاسلا قالدى.

مۇسابىقە ئاخىرلاشقاندا مەدەنىي ئاقارتىش ئويۇشمىسى ھېسابىدا ئۈزۈپ چىققان ئوقۇغۇچىلارنى مۇكاپاتلاش باشلاندى. تەۋپىق تىزىمنى ئوقۇپ بەردى. ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم مۇكاپات بۇيۇملىرىنى تارقاتتى. تەۋپىق مۇكاپاتلانغان ھەر بىر ئوقۇغۇچى مۇكاپات بۇيۇمىنى تاپشۇرىۋېلىپ قايتىدىغان چاغدا مېھرىبان ئاتا ئۆز ئوغلىنى ئەركىلەتكەندەك، ئەركىلىتىپ قوياتتى. ئۆزلىرى بەك چوڭ بىلىدىغان كىشىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشىش بالىلارنى بەخت تۇيغۇسىغا غەرق قىلىۋەتەتتى.

ئەكبەر ھۇدۇكھاجىغا 4 گەز چىپەرقۇت، بىر كۆينەكلىك خەسە ۋە دەپتەر قەلەم قاتارلىق نەرسىلەر مۇكاپات بېرىلدى. ئۇنى ساۋاقداشلىرى، ئۇرۇق- تۇققانلىرى، باش ئۈستىدە كۆرۈپ ئېلىپ كەتتى.

مۇكاپات تارقىتىۋاتقاندا مەشھەدنىڭ «نوچىلىرى» سورۇننى پاراكەندە قىلىش ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم ھو تووۋلاشتى. باياتىن بېرى يۇرتۋازلىقتا ياتىدىغان نۇرغۇن سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇرغان تەۋپىق بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ «ئىزچىلار» قوشۇنى ئارقىلىق جەمىيەت تەرتىپىنى ساقلاش ھەققىدىكى پىلانىنىڭ مۇھىملىقىنى، بۇنداق ئىچكى نىزاھلارنى تۈپتىن تۈگەتمەي، بەزى مەخسەتلەرگە يەتكىلى

بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇڭا ئۇ كۆپچۈلۈكنى دىققەتكە چاقىرىپ، مۇشۇ ھەقتە بىر نەچچە ئېغىز سۆز قىلىشنى زۆرۈر تاپتى.

— ۋەتەنداشلار! — ئۇنىڭ دائىمقىدەك ئوچۇق تەلەپپۇز بىلەن قىلغان جاراڭلىق خىتاۋى ئاڭلىنىش بىلەنلا مەيدان جىم- جىت ھالەتكە كەلدى، — بۈگۈن بىز پەرزەتلىرىمىزنىڭ ماھارەتلىرىنى كۆردۈق. بۇنىڭدىن ھەممىڭلار سۆيۈندۈڭلار. چۈنكى بۇ ماھارەتلەرنى كۆرسۈتۈۋاتقانلار مەيلى كىچىكىزلىك، مەيلى ئاغۇلۇق ۋە ياكى كاتتايلاقلىق بولسۇن، بىزنىڭ ۋەتەندىشىمىز، بىزنىڭ مىللىي قېرىندىشىمىز، ھەممىسى رەسۇلۇللاھنىڭ ئۈممىتى. ئۇنداقكەن، ئۆز ئارا ھەسەت قىلىشنىڭ نېمە كېرىكى؟ مەيلى ئۇ نەلىك بولسۇن، ئەڭ ئاۋۋال مۇشۇ مىللەتنىڭ ئوغۇللىرى، ھەممىمىز بۇنىڭ ھەقدارلىرىمىز. ھېچقايسىسى بىزگە يات ئەمەس، — ئۇ باياتىن بولۇپ ئۆتكەن گەپ- سۆزلەرنى ناھايىتى سىلىقلاشتۇرۇپ، ناتىقلارغا خاس ماھىرلىق، سىياسىئونلارچە ئۇستۇلۇق بىلەن ئەسلىتىپ ئۆتكەچ، كۆپچۈلۈكنى سەممىي ئەيىپلىدى. ئەمما ھېچقايسى يۇرتقا يان باسمىدى. ھېچقايسى يۇرتقا ھاقارەت كەلتۈرمىدى. ئۇنىڭ نۇتقى ئاساسىي سالماقنى تەشكىل قىلغۇچى كۆپچۈلۈكنى قايىل قىلدى. خىجىل قىلدى. بىر قىسىم مۇتىھەملىكنى نوچىلىق دەپ ئويلايدىغانلار يەنىلا ئۆز تەبىئىتىدىن يانمىغان بولسىمۇ، لېكىن يەنە غەۋغا كۆتۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىدى.

قاينام- تاشقىن مۇراسىم ئاخىرلىشىپ كىشىلەر تارقاشقا باشلىغاندا چارچاپ كەتكەن تەۋپىق مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرەپ، ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىمگە:

— بۈگۈن مەن «ئىزچىلار»نى تاللاپ بولدۇم. ئۇلار ھەم رۇشتى مەكتەپتە ئوقۇيدۇ. ھەم تەرتىپ ساقلايدۇ. ئەمدى سىز ھەيئەتلەر بىلەن ماڭا ياردەملىشىپ مەكتەپلەردىن رۇشتى مەكتەپكە تەلەبە تاللىشىپ

بەرسىڭىز، مەشھەدنى قايىنتىۋېتەتتۇق، ــ دېدى خۇشال كۈلۈمسىرەپ، ئارقىدىن ئېغىر تىنىپ قوشۇپ قويدى، ــ بۇگۈنكى تېشىپ چىقالمىغان بىر خىل كەيپىياتنى ھېس قىلغانسىز؟ «ئىزچىلار» شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ مۇھىم.

ــ مەشھەدلىك دېگەن بىر بالا، خۇدا ئۆزى جاجىسىنى بەمىسە، بىز تاۋاق قاننى كۆتۈرۈپ ژۈرگىنى- ژۈرگەن! ــ دېدى ئىسلامئاخۇن خەلپىتىم.

ــ ئەنە، خالاس! سىزمۇ يۇرتۋازلىق مەيدانىدا تۇرۇپ سۆزلەۋاتىسىز. ئەگەر سىز بۇ كېسەلدىن پارىغ بولمايدىكەنسىز، كۆپنىڭ خىزمىتىنى قىلىشقا لايىق ئەمەسسىز! ــ تەۋپىق رەسمىي ئاچچىقلانغانىدى.

ئىككىيلەن بىر ھازا گەپ- سۆز قىلماي جىم مېڭىشتى. ئاخىر ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم گۇناھىنى تونىغان كىشىدەك بىرىنچى بولۇپ جىملىقنى بۇزدى:

ــ ئەپۇ قىلىڭ ئەپەندىم، قېنىمىزدا بولغاندىكىن، تۇزەلمىكىمىز تەس ئوخشايدۇ، ــ دېدى ۋە ئارقىدىنلا دەرھال تېمىنى يۆتكەپ، ــ تەلەبىلەرنى تاللاشقا دەرھال كىرىشەمدۇق ياكى سەل ۋاقتى بارمۇ؟

ــ باشقا ئىشىڭىز بولمىسا ئەتىلا ئىمتىھان ئېلىشنى باشلايلى. تەلەبىلەرنى تاللاپ بولۇپلا، رۇشتى مەكتەپنى ئاۋات قىلىۋېتەيلى.

ــ مەيلى، مېنىڭ بۇنىڭدىن زۆرۈرەك ئىشىممۇ يوق، ــ دېدى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم تەۋپىق بىلەن يارىشىپ قالغىنىغا خوش بولۇپ.

3

رۇشتى مەكتەپ ئۈچۈن ئوقۇغۇچى تاللاش ئىمتىھانى ئاياقلاشتى.

24 كەنتتىن 80 نەپەر ئوقۇغۇچى تاللاندى. ئىزچىلار ھەر خىل ماھارەتلىك يىگىتلەردىن تەشكىللەندى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ساز چالالايدىغانلار، تەنتەربىيە ماھىرلىرى، يۇقىرى ئاۋازلىق ناخشىچىلار، چاقچاقچى، كۈچلۈك، چامباشچىلار، ئەقىل-پاراسەتتە ئالاھىدە بولغانلار بار ئىدى. روشەن مەكتەپتە ئىككى سىنىپ ئېچىلدى. نىزامىدىن ئوقۇتقۇچىلىقتا تەكلىپ قىلىنغاندىن باشقا، تەختىمۇن مەكتەپتىن ئەمەت مەخسۇم يۆتكەپ كېلىندى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئىشتاجى مەكتەپتىن مېھمان بېرىلدى. سالاھىددىن ئەپەندى ئوقۇتۇۋاتقان لىۋاھىددىنمۇ روشتى مەكتەپكە ئېلىپ كېلىندى.

پەيشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن 24 كەنت مەكتىپىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى روشتى مەكتەپكە چاقىرتىلىپ، كېيىنكى خىزمەتلەر ھەققىدە مۇزاكىرە يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى.

تەۋپىق مۇزاكىرە تېمىلىرىنى ئېلان قىلدى:

— 24 كەنتتە ئوقۇتۇلۇدىغان دەرسلىكلەرنى قانداق ھەل قىلىش مەسىلىسى. مائارىپ سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، شەكىللىۋازلىق، ياغلىمىچىلىقنىڭ يۈز بەرمەسلىكى ئۈچۈن نىمىلەر قىلىش مەسىلىسى؛ مەدەنىي مائارىپ جەمئىيىتىگە قانداق تەسىر كۆرسىتۇشى كېرەك؟ جەمئىيەت تەرتىپىنى ياخشىلاش، ياخشى جەمئىيەت ئىستىلى پەيدا قىلىش ئۈچۈن نىمىلەرنى قىلىش مەسىلىسى؛ يۇقىرقىلارنى كۆپچۈلۈك مۇزاكىرە قىلىپ، ئاقىلانە پىكىرلىرىنى بەرسە، بىز ئەقىلگە مۇۋاپىقراقلىرىنى تاللاپ قارار قىلساق قانداق؟

كۆپچۈلۈك ئۆزلىرى ئويلىغان چارە-تەدبىرلەرنى قىزغىن ئوتتۇرىغا قويدى. جەمئىيەتتىكى ناچار ئادەتلەر، بازار كۈنىدىكى ئۇرۇش-جېدەللەر، دېھقانلارنى بوزەك ئېتىپ نەرسىلىرىنى مەجبۇرىي ئەرزان ئېلىۋېلىش خاھىشلىرى،... قاتارلىقلار ھەققىدە تولىمۇ قىزغىن پىكىرلەر بېرىلدى. بولۇپمۇ بازار تەرتىۋى ھەققىدە مەشھەدلىك ھەيئەتلەردىن باشقىلارنىڭ

ھەممىسى جەزمەن تۈزىمىسە بولمايدىغان جىددىي مەسىلە دەپ قارىدى. پەقەت قۇتلۇق ئاخۇن خەلپىتىم سەل تىل چايىنىدى:

— بىز بازادىن تاتىپ مازاغىچە ھەممىگە ئارىلىشىپ كەتسەكمۇ بولماس، بۇنىڭدا تۈگۈمەس جاڭگالغا چىرىپ قالمايلى،... مەكتەپ، ھە، شۇنىڭدەك ئىشلانىڭ گېپىنى قىلىپ تۇساقمۇ يېتە....

تەۋپىق بۇ چاغدا جىم- جىت قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇپ، خاتىرىسىگە ئىملەرنىدۇر يازاتتى. كۆپچۈلۈك پىكىرلىرىنى ئاساسەن ئوتتۇرىغا قويۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇ يەنە ئورنىدىن تۇردى.

— ۋەتەنداشلار، مەن كۆپچۈلۈك يۇقۇرىدا ئوتتۇرغا قويغان پىكىرلەرنىڭ جەۋھىرىنى تاللاپ باقتىم. شۇڭا ئۆزۈمنىڭ ئويلىغانلىرىنى قوشۇپ سۆزلەپ باقاي، كۆپچۈلۈك ئاڭلاپ بېقىپ يەنە تولۇقلىسا بولىدۇ، — ئۇ شۇ سۆزلەردىن كېيىن خاتىرىسىنى قولىغا ئېلىپ داۋام قىلدى، — دەرسلىك يېتىشمەسلىك مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن مۇنداق قىلساق، رۇشتى مەكتەپ تەلەبىلىرى دەرسلەردىن خاتىرە يازغاندا ھەر بىرسى ئىككى نۇسقىدىن يازسا، بۇنىڭ بىر نۇسقىسى يېزا مەكتەپلىرىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ پايدىلىنىش قوللانمىسى قىلىنسا، مائارىپ سۈپىتىنى ناچارلاشتۇرىۋەتمەسلىك، بەلكى تەدرىجى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ھەر پەيشەمبە كۈنى دەرستىن چۈشكەندە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى رۇشتى مەكتەپكە يىغىلىپ توپلانتى[1] ئۆتكۈزۈپ بىر ھەپتىلىك ئوقۇ- ئوقۇتۇش ئىشلىرىدىكى تەجرىبە ساۋاقلارنى خۇلاسە قىلىش، شەكىلۋازلىق، كۆز بويامچىلىق ئىشلىرى بار- يوقلۇقىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ، تەكشۈرۈش نەتىجىسىنى توپلانتىغا سۇنۇش، مەدەنىي ئاقارتىش ھەركىتىنىڭ تەسىرىنى

---

[1] توپلانتى (toplantı) — («توپلانماق» پېئىلىدىن) يىغىن، مەجلىس، كەچكى كۆڭۈل ئېچىش ئولتۇرۇشى (تۈركچە) — ئا.

جەمىيەتكە سىڭدۈرۈش ئۈچۈن، مۇئەللىم، تەلەبىلەرنىڭ ئەخلاق، ئىستىلىغا قاتتىق تەلەپ قويۇپ، خەلققە ئۈلگە بولۇش، نازاپەت جەھەتتە مۇئەللىم ئۆز تەلەبىسىنىڭ پاكىزلىقىغا مەسئۇل بولۇش، ئاتا ـ ئانىسى كارى بولمايۋاتقان بالىنى مەن قانداق قىلاي، دەپ تاشلىۋېتىشكە قەتئىي بولمايدۇ. بىز بالىلارغا كۆيۈنۈش جەھەتتە بالا تېشىپ‌پىلا بىلىدىغان، تەربىيلەشنى بىلمەيدىغان ئاتا ـ ئانىلارغىمۇ ئۈلگە بولۇشىمىز كېرەك. جەمىيەت تەرتىۋىنى ياخشىلاش جەھەتتە بىز ئۈلگە بولۇش، تەشۋىق ـ تەرغىبات قىلىش بىلەنلا قالماي، يەنە مەجبۇرى چارىلارنى قوللىنىشىمىز لازىم. مەسىلەن، ئىزچىلار دەرس ئارىلىقىدا، بازار كوچىلىرىدە تەرتىپ ساقلاش، نەشىكەش، قىمارۋازلارنى تۇتۇپ سوتلاش، ئوغرىلارنى جازالاش، لۈكچەكلەرگە چارە كۆرۈش، سازايى قىلىش لازىم.

— بىزنىڭ دېمەكچى بولغىنىمىزمۇ شۇلار، — دېدى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم بىرىنچى بولۇپ، — بۇ تازا كۆڭلىمىزدىكى گەپ بولدى.

باشقا ئاممىۋى سورۇنلاردا ھەمىشە ئۇيۇشما مۇدىرىنىڭ تۆركۈللۈكتىن بولۇپ قالغىنىغا نارازى غوتۇلداشلار بولۇپ تۇراتتى. مەشھەدلىكلەر قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىمگە تاپا ـ تەنە قىلىپ، ئۇنى ئېچىتاتتى. بۇ گەپ ـ سۆزلەر بۇ ساددا ئادەمنىڭ كۆڭلىدە شەكسىز داغ پەيدا قىلىپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇ بىرەر ئىتتىپاقچىغا ئىگە بولۇش ئارقىلىق بىر ھەرىكەت قىلماقچى بولدىمۇ، قېشىدىكى ئابدىراخمانھاجىنى نوقۇپ، پىچىرلايتى:

— قاراڭلار، بۇ تۆركۈللۈكنىڭ خوشامەتچىلىكىنى! ئەپەندىم نېمە دېسە شۇنى راست دەيدىكەن!

— خەپ ـ شۇك!

— باشقىلارنىڭ يەنە قانداق تەكلىپلىرى بار؟ — دەپ سورىدى تەۋپىق جىددىلىك بىلەن. ئۇ پىچىرلىشىۋاتقانلار تەرەپكە نەزىرىنى

تىكىپ، چىرايىنى تۈرگەنىدى.

— ئىم، ھە... ئۆزى — دېدى مەڭدەپ قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم گېلىنى ياساپ، — ئىسلام ئاخۇنمۇ دېدى، مېنىڭچە بولغاندا مۇدىر بولدۇم دەپ، بىز ئۈچۈنمۇ جاۋاب بېرىۋېتىدىغان ئىشنى قىلمىسا، دېمەكچى بولغۇنۇم، — قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم گەرچە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىنى توغرا دەپ بىلگەن، ئۆزىمۇ ئۇنى ئىنتايىن ياخشى تەدبىرلەر ئىكەن، دەپ ئېتىراپ قىلىدىغان بولسىمۇ، ئەتىلا بازارنى تەرتىپكە سېلىشقا باشلىغاندا مەشھەدلىك مۇتىھەملەر زىيان تارتاتتى. شۇنىڭ بىلەن مەشھەد جامائىتى ئۇنى تاپا- تەنە ئاستىغا ئالاتتى. بىر تۈركۈللۈككە يۈگۈنۈڭلارنى تۇتقۇزۇپ قويغاندىكىن بىزنىڭ ھالىمىز شۇ بولماي نېمە بولاتتى؟ دەپ پىتنە تارقىتاتتى. شۇڭا ئۇنىڭ روھى- ھالىتىدە ھەم توغرىلىق ئالدىدا باش ئىگىش، ھەم جامائەتنىڭ (بىر ئۈچۈملارنىڭ) ھۇجۇمىدىن قورقۇش، ھەم ئۆز - ئۆزىدىن يىركىنىش بىلەن ئۇتقۇيرۇقلارنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناش بىر خىل مۇرەككەپ كۈرەش ھالىتىگە كىرگەنىدى. ئويۇشما مۇدىرىنى كۆزگە ئىلمايدىغانلىقنى بىلدۈرۈپ قويماقچى، بۇ ئارقىلىق بازارلىقنىڭ يەنىلا «بازارلىق» ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ قويماقچىمۇ بولاتتى، بىراق، بۇ نارازىلىقنىڭ تىغ ئۇچى مەمتىلى ئەپەندىگە توغرۇلۇنۇپ قېلىۋاتقانلىقىدىن كۆڭلى يەنە ئالا-كۆتىلەڭ بولۇپ، سۆز چالغىتىپ يۈرەتتى. چۈنكى ئۇ مەمتىلى ئەپەندىگە قارشى چىقىشنى زادىلا خىيال قىلمايتتى. ئەمما مەشھەدلىكلەرنىڭ ئۆزلىرىنى قالتىس چاغلاپ باشقا يۇرتلۇقلارنىڭ چوڭ- كىچىكىگە ئوخشاشلا تەكەللۇپسىز مۇئامىلە قىلىش ئادىتى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىمۇ باردى، ئەلۋەتتە.

ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ تاتىرىپ كەتتى. ئۇنىڭغا بۇ سۆز قاتتىق ھار كەلگەنىدى. ئۇ مەدەت تىلىگەندەك مەمتىلى ئەپەندىگە قارىدى. خىزمەتكە ئەستايىدىل قاراپ ئۆزىنى،

ئائىلىسىنىڭ ئىشلىرىنى ئۆنۈتقان هالدا ئىشلەيدىغان بۇ ئادەم ئاخىرىدا بۇنداق «مۇكاپات» ئالىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغاچقا كۆڭلىدە غەزەپ ۋە ئۆچمەنلىك پەيدا بولدى. بارلىق ئۇيغۇرلارغا ئوخشاشلا ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئۆچمەنلىكمۇ شەكسىزكى يۇرتۋازلىق شەكلى بىلەن ئىپادىلەندى. «مەشھەدلىك دېگەننىڭ مۆتىۋەرىمۇ، لۈكچىكىمۇ ئوخشاشلا بىر قان ـ دە!... » دەپ ئويلىدى ئۇ.

ــ سىز زادى نېمە دېمەكچى خەلپىتىم؟ ــ دەپ سورىدى. تەۋپىق قۇتلۇقئاخۇنغا مىقتەك قادىلىپ، ــ گىگىلدايسىز، گېپىڭىزنىڭ تايىنى يوق، ئوچۇقراق ئېيتامسىز.

ــ ياق، دەيمىنا....

ــ نېمىمىنى دەيسىز؟

ــ ياق، ئىسلام ئاخۇنمۇ شۇ، تۈركۈللۈك بولغىنى بىلەن خېلى ... هالى بارىكەن، گەپ يورغىلىتىپ كەتتى... بۇ يەردە ئۇنىڭدىن باشقىمۇ ئادەم بارغۇ....

ــ سىزنىڭ بارلىقىڭىزنى هەممىمىز كۆرۈپ ئولتۇرۇپتىمىز، تۈركۈللۈك، مەشھەدلىكىڭىزنى قويۇپ، پىكىرىڭىزنى بەرمەمسىز!؟ كىم سىزنى سۆز قىلىشتىن توسۇپتۇ؟ ــ دېدى تەۋپىق ئاقىيەردىنلا ئىش بۇزۇلىۋاتقىنىغا ئاچچىقى كېلىپ.

ــ مېنىڭغۇ باشقا گېپىم يوق...، ــ قۇتلۇق ئاخۇن خەلپىتىم ئۆزىگە ئۆزى هەيران قالدى. باياتىن بېرى ئوخشىمايدىغان پىكىرلىرى، غۇمى باردەك تۇراتتى ـ يۇ، ئەمدى سۆزلەشكە توغرا كەلگەندە هېچنىمە تاپالمىدى. ئەكسىچە قارشى چىققۇدەك نېمە بار؟ دېگەن سوئالنى قويۇپ، ئۆزىگە ئاچچىقى كېلىپ قالدى.

ئابدۇراخمانهاجى ئۇنى نوقۇپ ئاستا پىچىرلىدى:

ــ نېمە، سىز ئالجىۋاتامسىز خەلپىتىم؟ دوستقا تاپا، دۈشمەنگە كۈلكە بولۇدىغان قىلىققۇ بۇ!؟ بىرسى سىزنى ئازدۇردىمىكىن دېسەم

كىچىك بالا ئەمەسسىز...
— باشقا گېپىڭىز بولمىسا، دېمەك، سىزنىڭ غۇمىڭىز مۇزاكىرە ھەققىدە ئەمەسكەن، بۇ ئىشلار شۇنداق ھەل بولغان بولسۇن. ئەمدى، ھازىرنىڭ ئۆزىدە، زاغرا تىلىمىز بىلەن ئېيتقاندا قىزىقىدا دېمەي بولمايدىغان بىر گەپ، ھېلى سىز تۆركۈل پالان- پوكۇن دېگەن گەپلەرنى قىلدىڭىز، بۇنىڭدىن مۇددىئا نىمىدى؟ ھەدىستە مۆمىنلەرنىڭ ھەممىسى قېرىنداشتۇر، دېيىلگەن. بىز بولساق بىر ئاتۇشنىڭ ئىچىدە تۇرۇپمۇ پالان يەرلىك، پوكۇن يەرلىك دېيىشىمىز، بۇ گەپ توغرا گەپمۇ؟ دۈشمەن ئۈچۈن ھوجۇم نىشانىنى كۆرسىتىپ بېرىشتىن باشقا پايدىسىمۇ بارمۇ؟
قۇتلۇقئاخۇن كۆپچىلىك ئالدىدا قاتتىق ئىزاغا قالغىنىدىن كۆڭلىدە ئاساسسىز غەزەپ پەيدا بولدى. ئۇنىڭ غەزىۋىمۇ تومۇرلىرىدىكى ئۇيغۇر قېنىغا مۇناسىپ ھالدا يۇرتۋازلىق بولۇپ ئىپادىلەندى. ئۇ كۆڭلىدە ئۆزىنىڭ مەشھەتتىن باشقا جىمى يۇرتنى ۋە شۇ يۇرت كىشىلىرىنى تىللىدى... «تېگىدىن ھېچنىمە كۆرمەي چوڭ بولغان كۆزى كىچىك يېزىلىقلار!» دەپ ئويلىدى ئۇ.
تەۋپىق مەسىلىنى يىلتىزىدىن ھەل قىلىش ۋە نەق مەيداندا زىيانلىق ئىدىيىلەرنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ۋە ياش مۇئەللىمەلەرگە تەربىيە بېرىش نىيىتىدە دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق ھەققىدە تەمسىل، ھېكايە ۋە ئەمەلىي مىساللار ئارقىلىق تەسىرلىك سۆزلىدى...
تەۋپىق يۈكسەك دەرىجىدىكى تەشكىلاتچىلىق تالانتى بىلەنلا نەچچە مىڭ يىل ئۆچەكىشىپ كەلگەن «ئۇ يۇرت، بۇ يۇرت»لۇقلارنى بىرلەشتۈرۈپ تۇرۇۋاتاتتى. ئىلگىرى مۇشۇنچىلىك بىر ئىشنىڭ ئۆزىلا ئىككى يۇرتنىڭ كالتەك- چوماق كۆتۈرۈپ سايغا — مەيدانغا چىقىشقا يېتەرلىك سەۋەب بولاتتى. ھېلىمۇ تەۋپىقنىڭ نوپۇزى ئۇلارنىڭ يەنە گەپ كوچىلاپ ئاداۋەتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشىغا يول بەرمىگەنىدى.

يىغىن ئوڭۇشلۇق ھالدا قارار ماقۇللىغاندىن كېيىن، بۇ قارارنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن كونكېرىت نىيمىلەر قىلىش، ئاۋۋال قايسى ئىشنى قىلىش توغرىسىدا مۇزاكىرە قىلىنىپ، ئاخىرىدا يېقىن كەلگۈسىنىڭ خىزمەت پىلانىنى تۈزۈپ چىقىشتى. مۇزاكىرىگە چۈشكەن جىمى پىكىرنى خاتىرىلەۋاتقان ئابدۇراخمان شائىر، ماقۇللانغان پىلاننى رەتلەپ يېزىپ چىققاندىن كېيىن قايتىدىن كۆپچۈلۈككە ئوقۇپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن يىغىن تارقىدى.

مەمتىلى ئەپەندى بايا يىغىندا يۈز بەرگەن «سىلىقلىنە داۋالغۇش»نى كۆڭلىدە قايتا ـ قايتا مۇلاھىزە قىلىپ، بۇنىڭ ئارقىسىدا جەزمەن بىر يىلتىز بارلىقىغا جەزم قىلدى ۋە بۇ يامان ئۆسۈملۈك (بەلكى شۇم بۇيا) نىڭ شاخلاپ كەتمەستە يىلتىزىنى قىرقىپ تاشلاپ، باغنى قوغداپ قېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئۇ ئىشكتىن چىقىپ ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىمگە يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن ئالدىراپ كېتىۋېتىپ، دەرىزە تۈۋىدە تۇرغان بىرسىگە كۆزى چۈشتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغاچقا ئۇنى پەرق ئېتەلمىگەن بولسىمۇ، قىياپىتى يىغىن قاتناشقۇچىلىرىغا ئوخشىمايتى. ئۇ يېقىن بېرىپ قارىۋىدى، ئۇمۇ تەۋپىق تەرەپكە بۇرۇلۇپ:

—ئەپەندىم، مەن ... — دېدى دۇدۇقلاپ.

— هوي، ناسىراخۇن، بۇ يەرگە كەپتىكەنسەن؟

— سىلىنىڭ پاراڭلىرىنى ئاڭلىغىم كېلىپ كەلگەنتىم، چىرىشتىن تارتىنىپ... تۇرۇپ قالدىم.

— شۇنداقمۇ،— تەۋپىقنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى سەزگۈلىرى ئاللىقانداق بىر بىشارەت بىلەن ئۇنى شۈركەندۈرىۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ باللار ۋە ياشلارغا بولغان ئالاھىدە مۇھەببىتى بىلەن، دەرھال ئۆزىگە كېلىپ، — بىللە بولۇشنى خالىغان بولساڭ بىللە بولساڭ بولۇدۇ. ئوغلۇم، هازىر نەگە بارماقچىسەن؟

ــ ئۆيگە كېتەرمەن...
ــ بوپتۇ، يەنە كۆرۈشەرمىز، ياخشى چۈش كۆر ئوغلۇم.
تەۋپىق ناسىراخۇن بىلەن خوشلۇشۇپ، ئىسلىماخۇن خەلپىتىمگە يېتىۋېلىش ئۈچۈن ئالدىرىدى. ئىككىسى بىردەم چەررەندىلەرنىڭ كەچكى نەغمىسىگە قۇلاق سېلىپ جىم مېڭىشتى. ئاندىن تەۋپىق ھەمرىيىدىن سورىدى:
ــ خەلپىتىم، ئىككىڭلارنىڭ ئارىسىدا بۇرۇن بىرەر ئىش بولغانمۇ ياكى كېيىنكى كۈنلۈكتە ئازارلىشىپ قالغانمىدىڭلار؟
ــ ياق، ھېچ ئىش بولغىنى يوق. ئىلگىرى بىز يىراقتىن تونۇشاتتۇق. مۇشۇ ئىش تۈپەيلى تولاراق بىز يەدە بولۇپ قېلىۋاتىمىز. مەنمۇ شۇنى ئويلايمەن، ئۇ نېمىشكە شۇنداق قىلىدىكىن تاڭ. ھازىرغىچە ئوبدان كېلىپ، ئەمدى...
ــ شۇنداقمۇ؟ سىزنىڭچە بۇ نېمە ئۈچۈن؟
ــ ھېچ بىلىدىم، ئۆزىڭىزگە مەلۇم، بۇ مەشھەدلىكنىڭ چوڭىدىن ـ كىچىكىگىچە جېدەلنى پۈلغا سېتىۋالىدىغان خەق.
مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سەزگۈر مېڭىسى مۇشۇ گەپ بىلەنلا بۇنىڭ يىلتىزىنى تاپتى. بۇ يىلتىز يۇرتۋازلىق ئىدى. ئۇ ئېچىنغان ھالدا خەلپىتىمگە:
ــ خەلپىتىم، مەن بۇ ئىشنىڭ بىز خەقنىڭ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن يۇرتۋازلىق ئىكەنلىكىنى پەملەپ قالدىم. سىزدىمۇ بۇ كېسەل بار، ئەلۋەتتە.
ــ شۇنداق بولسىمۇ شۇنداقتۇ، ــ دېدى ئىسلام ئاخۇن، ئۇنىڭ ئويلىغانسېرى غەزىۋى قايىنىماقتىدى ــ بۇ مەشھەدلىكلەرنى بىلمەمسىز، ئۆزىچە ھېچكىمنى ياراتمايدۇ. بولمىسا جىمى ناچار ئىش مۇشۇ خەقتىن چىقىدۇ، ھۆكۈمەت ئۈچۈن جاسۇسلۇق قىلىدىغانمۇ مۇشۇ خەق، نەشىكەش، قىماۋازلارنىڭ ئۈۋىسىمۇ مۇشۇ، بىر مەشھەدلىك

بار يەردە جىدەل بولماي قالمايدۇ. يەنە تېخى بۇ ئۇرۇشقاق دوغچى - گازىرچىلار خەقنى ياراتمايدۇ!

— خەلپىتىم! نېمىلەرنى دەۋاتىسىز؟ سىزگە ئوخشاش ئاڭلىق بىر ئادەممۇ مۇشۇنداق يۇرتۋازلىق قىلىۋاتقان يەردە، ئومۇمىي مەنپەئەتتىن خۇسۇسىي ئۆچمەنلىكنى ئارتۇق بىلىدىغان، نادانلىق پاتقىقىغا پاتقان ئاۋامدىن نېمە دەپ ئاغرىنغۇلۇق؟ سىز كىچىككىنە يۇرتۋازلىق رامكىسىغا كىرىۋالسىڭىز، يەنە بىرسى دۈشمەننى قويۇپ، سىزگە بولغان ئۆچمەنلىك بىلەن بولۇپلا كەتسە، باشلىغان ئىشىمىز شۇ يەردە ئاخىرلاشسا، كېيىنكى ئەۋلادلار بىز توغرۇلۇق نېمە دەر؟ بىز مۇشۇنداق ئۇششاق گورۇھلارغا پارچىلىنىپ، بىر- بىرىمىزگە غەزەپ ياغدۇرۇپ يۈرسەك، بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ غېمىنى كىم قىلىدۇ؟!

—...تامايى بولسا مۇدىرلىقنى شۇ خەقتىن بىرىگە ئېلىپ بېرىپلا بولدى قىلمامسىز، شۇنىڭ بىلەن مۇرادىغا يېتىپ تىنچىيدىغان ئىش بولسا... مەشھەدلىك بىلەن كېلىشكىلى بولامتى ھەقچان...

— قارىغاندا سىز بىلەنمۇ كېلىشكىلى بولمۇغۇدەك،— دېدى تەۋپىق ئاغرىنغان ھالدا،— بوغۇزدىكى مۇسابىقە كۈنى سىزنى نېمە دەپ ئاگاھلاندۇرغانتىم؟! يامانلىقنى يامانلىق بىلەن تۈزەتكىلى، ئوتنى ئوت بىلەن ئۆچۈرگىلى بولمايدىغانلىقىنى نېمىشكە چۈشەنمەيسىز؟ «سەن ئوت بولساڭ، مەنمۇ ئوت بولىمەن، سەن بېشىمنى يارساڭ، مەن كۆزۈڭنى ئويىمەن» دەپ تۇرىۋالغاندا ئاقىۋەت نېمە بولىدۇ؟ لوقمان ھېكىم: «ئىككى يەردىكى ئوت بىر بىرىنى ئۆچۈرمەيدۇ»، دەپتىكەن. بۇنداق ئۆچمەنلىك دۈشمەنگە قارىتىلسا ياخشى! خەلپىتىم، مىللەتنىڭ بەختى ئۈچۈن، ئۆزىڭىزنىڭ بۇنداق مەزگىلسىز قوزغۇلۇدىغان «غورۇرى»ڭىزدىن كېچىڭ، سىز «سۇ» بولۇڭ، ئاندىن ئوتمۇ ئۆچىدۇ. ھېچكىم ئاۋۋال غەزەپتىن يېنىشنى خالىمىسا بىز دۈشمەننىڭ قولىدا ئەمەس، ئۆزىمىزنىڭ قولىدا ئۆزىمىز زاۋال تاپىمىز!

ئىسلام ئاخۇن قاتتىق ئىزا تارتتى. بايا ئۇ غەزىپى ئەقلى ئۈستىگە مىنىۋېلىپ كۆرەلمەي قالغان ئاددىي ئەمما روشەن ھەقىقەتنى تونۇپ يەتكەندە ۋىجدانى ئازاپلاندى.

ــ مەن... ئەپەندىم، دېگىنىڭىزدەك قىلىمەن، خەق مېنى ئۇرۇپ كەتسىمۇ قول ياندۇرمايمەن...

ــ شۇنداق بولسۇن، مەن ئىككىنچى سىزنىڭ ئاغزىڭىزدىن ھېلىقىدەك گەپلەرنى ئاڭلىمايدىغان بولاي. نېمە ئۇ، «قانجىق، جىدەلخور،...» دېگەن؟! ئۇز ـ ئۆزىمىزگە ھاقارەت! سىلەرنىڭ بۇ ئارازىڭلاردىن دۈشمەن خەۋەر تاپسا، يارىنى كوچىلاپ چوڭايتىدۇ. بۇ زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ ئىشنى بۇزۇشقا ئۇرۇنىدۇ. مەن سىزدىن ئۆتۈنەي، ئەگەر قۇتلۇقئاخۇن بىرنېمە دەپ كەتسىمۇ سىز ئېغىرلىق قىلىپ، كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ ياخشى گەپ قىلىڭ، ئادەم بالىسى تەسىرلەنمەي قالمايدۇ، شۇ چاغدا بۇنىڭ نەتىجىسىنى كۆرۈپ بېقىڭ...

ئىسلام ئاخۇننىڭ ئۇزاق تىنىشتىن ئۇنىڭ قەلبىنى چۈشەنگەن تەۋپىق ئارتۇق گەپ قىلماي ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتى. ئۇنى ئانچە يىراق بولمىغان جايدا سابىت كۈتۈپ تۇراتتى. تەۋپىق بۇ جىمخور يىگىتنىڭ چوقۇم بىر گېپى بار، بۈگۈن ئۇنىڭ كەيپىمۇ تازا جايىدا ئەمەستەك قىلغان، دەپ ئويلاپ ئۇنىڭ يېنىغا قاراپ ماڭدى.

4

كۈتۈلمىگەندە سابىتنىڭ بېشىغا يەنە بىر پاجىئەنىڭ سايىسى چۈشتى. شۇڭا توپلانتىدا كەيپىسىز ئولتۇرغانىدى. بۇ ھال تەۋپىقنىڭ دىققىتىدىن چەتتە قالمىدى. ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن پاجىئەنى تاسادىپىلىك دېيىشكىمۇ، مۇقەررەرلىك دېيىشكىمۇ بولاتتى. بۇنداق

دېيىشىمىزنىڭ سەۋىپى، بۇ خىيالچان، ساددا يىگىت مەسىلىلەرگە كۆپ ھاللاردا ئاددىي قارايتتى، يەنە ھەممە نەرسىگە ئاقكۆڭۈل ئادەملەرگە خاس كۆڭۈلچەكلىك بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. بەزىدە بولسا گۇمانخورلۇق بىلەن تولا ئويلاپ ھالى كېتەتتى. گۈلزادىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىمۇ ئەنە شۇنداق بولدى. گۈلزادىنى تالالىق قىلىۋېتىش ھەلەكچىلىكىدە ئالدىراپ يۈرگەن ئۆگەي ئانىنىڭ ئىچى تارلىق بىلەن بىرەر شۇملۇقنى تېرىيدىغانلىقى ئايان بولسىمۇ، سابىت بۇنى ئويلاپ يېتەلمىگەنىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كېيىنكى قېتىم گۈلزادە بىلەن ئۇچراشقاندا بۇ ھەقتە ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى.

گۈلزادىنىڭ ئۆگەي ئانىسى كۆپ شاپاشلاپ، دەللاللارنى ئىشقا سېلىپ، خوتۇنى ئۆلۈپ كەتكەن تۆرت بالىلىق بىر كىشىنى تاپقانىكەن. ئۇ گۈلزادىنىڭ دادىسىنى قايىل قىلىش ئۈچۈن ئۇ كىشىنىڭ تەرىپىنى كۆپ قىلدى. ئۇنى ھال-كۈنى ياخشى، قولى ئوچۇق، ئۆزى مۇلايىم دەپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختىدى.

ــ تەغدىرنىڭ بۇيرۇقىغا شۈكرى-سانا ئېيتماي بولامدۇ، مانا مەنمۇ سىزگە ئون گۈلۈمنىڭ بىسى ئېچىلماي تۇرۇپ تەككەنىدىم، ئۆلۈپ قالدىممۇ؟ ئايال خەق دېگەن ھاجىز، تەقدىرگە ناشۈكۈرلۈك قىلسا بولمايدۇ، ــ دېدى ئۇ.

ــ ئۆزىگە دېدىڭمۇ؟ ئۆزى نېمە دەيدۇ؟

ــ ئۆزىنىڭ كاككۇك- زەينەپ بولۇپ يۈرگەن چۈجە خورازلىرى با، چۆجە خورازلىرى تۇغاندا ماقۇل دەمتى؟ مەنمۇ سىزگە دېگەندە ماقۇل بولمىغان، كېيىن تەقدىرگە تەن بەدىم. مانا ئەمدى بالا- چاقىلىقمۇ بولدۇق. ئۆزىگە مەسلىھەت سېلىپ ئولتۇرۇدىغان ئىشمۇ بۇ!؟

ــ شۇنداق بولسىمۇ، يېتىم ئەمەسمۇ، دىلى سۇنۇق، شۇڭا... ــ دېدى دادا نېمە دەرىنى بىلمەي. ئادەتتە ئۇ بۇ ھازازۇل خوتۇنىنىڭ ھە دېسە ياقىسىغا ئېسىلىشىدىن زېرىكىپ كەتكەچكە بەكمۇ ئېھتىيات

قىلاتتى.

— يېتىم ئەمەسمۇ!؟ بۇ گەپچە مەن ئۆگەيلىك قىلىپ، ئۇنىڭ بېشىدا مىس تاۋاقتا ئوت قالاۋېتىپتىمەن-دە!؟ قىلىۋاتقان گېپىنى! قىزنىڭىز باغنىڭ ئاقىسىدا يات ئەكەك بىلەن تېپىشىپ يۈرۈپ بىر ئاھانەتنى قىلىپ بەسىدى، ئىلاھىم! مەن تېخى پاتراق بېشىنى ئوڭلاپ، بى پالاكەتتىن قۇتۇلىلى دەپ پالاقلاپ يۈرۈپتىمەن. كەشمىنىڭ سوڭىمۇ ئۈپراپ كەتتى. ئەمدى كېلىپ مەن ئۇنى ئۆگەيلەۋېتىپتىمەن-دە!

بۇ زەھەرخەندە خوتۇن گۈلزادىنىڭ ئىنى-سىڭىللىرىنى خورلاپ، قىيناپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. دېسىمۇ بولاتتى. پەقەت گۈلزادىلا ئۇنىڭ ھەرخىل ئازار-كۈلپەتلىرىگە چىداپ، تىكەنلەر ئىچىدىكى گۈلدەك ئۆسۈپ چوڭ بولغانىدى. دادىسى بۇ تەۋەرۈك بالىسىنى ھەر قانچە ياخشى كۆرسىمۇ، لېكىن ئايالى ئالدىدا ھۆكۈم سۈرۈشتىن ئاجىز ئىدى. شۇڭا ئامالسىز مۇجمەل جاۋاب بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتمەكچى بولۇپ:

— قېنى، بۇيرۇق-نېسىپ بولسا...

— سىز جاۋاب بەسىڭىزلا بۇيرۇق-نېسىپ دېگەن شۇ. ھەممە ئىش پۈتۈپ، سىزنىڭ بىر ئېغىز گېپىڭىزلا قالدى!

— مېنىڭ گېپىم قالغان بولسا، مەن نېمە دەيتتىم، قىزنىڭ بەختى ئېچىلسىلا...

— بەختى ئېچىلىش-ئېچىلماسلىقى، مۇشۇنىڭ ئۆزىگە باغلىق ئىش. بىر بوسا ئاللانىڭ ئىلكىدىكى ئىش، كېيىنكى ئىشنى ھازىرلا كېستىۋالدىغان خۇدادىن چوڭمۇسىز؟

ئەر ئاستا ھويلا تەرەپكە ماڭدى. ئۇ ئوچۇق جاۋاب بېرىشتىن مۇمكىنقەدەر قېچىش كويىدا ئىدى. بىراق، ئۇنىڭ ئاستا، بىر دەسسەپ، ئىككى دەسسەپ ھويلا تەرەپكە چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقىغان خوتۇن، غۇتۇلداپ تىللاشقا، لىڭتاسما، لامزەللە دەپ ھاقارەت قىلىشقا

باشلىغانىدى، ئەر:

— بۇ دېگەن ئۆمۈر سودىسى، ئانىسى، ئويلۇنۇپ ئەتە. ئۆگۈنگىچە بىرنېمە دەي، — دەپلا كەتمەنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

گۈلزادە بۇ سۆھبەت بولۇۋاتقاندا ئىچكىرىكى ئۆيدە ئىشىككە يېقىن تۇرۇپ ئۆلارنىڭ گېپىنى تىڭشىغانىدى. دادىنىڭ قىلغان ئەزمىلىكى ئۈچۈن قىزدىن قىساس ئېلىشنى ئويلىغان ئۆگەي ئانا، غەزەپلىك ۋارقىرىدى:

— گۈلزەك! ھەي، گۈلزەك!

— مانا مەن، ئاچا... — گۈلزادە ئىچكەركى ئۆيدىن چىقىپ كەلدى. بۇنى كۆرۈپ ئۆگەي ئانىنىڭ تېخىمۇ ئەرۋايى ئۆچتى:

— ھۇ، ئە (ئەر) سارىڭى! ئالدىراپ كېتىپ، گەپ تىڭشاپ تۇغانما، ھە؟ ھۇ جۇۋاينىمەك! مەن تېخى سېنى تالادا ئىش بىلەن دەپتىمەن، ئەسلىدە بۇ يەدە تۇرۇپ ئەگە تېگىشكە ئالدىراپ ئولتۇرۇپسەن. دە!...

ئۇنىڭ ئاغزىدىن يۇزى ئېچىلمىغان قىزلارغا ئەمەس، ئەڭ قەبىھ پاھىشە ئايالالارغىمۇ دېگىلى بولمايدىغان ئەپسانە گەپلەر چىقاتتى. گۈلزادە ئۆزىنىڭ نېمىشكە ئۆلمەي ياشاپ قېلىۋاتقىنىغا ئاغرىنىپ يىغلايتتى...

بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ دادىسى بىلەن ئۆگەي ئانىسى ئارىسىدا بولغان يەنە بىر سۆھبەتنى ئاڭلاپ قالدى.

— ئەتىياز كۈنىدە توي قىلمىغاندىكىن، ئالدىراپ نېمە قىلىسەن؟ — بۇ دادىسىنىڭ زەئىپ ئاۋازىدى. بۇ گەپنىڭ ئورنىدىن قارىغاندا ئۇمۇ بۇ تويغا ئىشقا رازىلىق بېرىپ بولغاندەك قىلاتتى.

— ئالدىرىغانلىنىڭ يامىنى يوق، — دېدى ئۆگەي ئانىسى، — قىز بالا دېگەن خام گوشقا ئوخشايدۇ، ئۇنى ئۆيدە ساقلاۋەگەن بىلەن بۇراپ قالىدۇ، ھېلىمۇ بۇ بىز نېمىگىز پۇراپ بولدى، ئەمدى يەنە تۇسا قۇرۇتلايدۇ!

— تويي بولسىمۇ كۆزدە بولغاندىكىن، كۆزگىچە بىر نېمە قىلارمىز، كۆز ياخشى... كۆزگىمۇ مىڭ يىل بولمىغاندىكىن،... ناھايىتى كەتسە يەنە بەش ئاي...

— ھە، يىتىم ئوغلاق بىلەن تۇل يىگىتكە چوڭ تويي قىلىپ بەرمەكچىمىدىڭىز؟ تويي دېگەنمۇ ئۆزىگە چۇشلۇق بولۇدۇ. قېرى تويىدەك، جىم- جىتلا، ئالتە خوتۇن كىشى بىلەن تۆت ئە كىشىنى قىچقىرىپلا پاتىھە قىلدۇرساق بولىدى!... چوڭ تويي قىلىپ كەلسە قالغان تازلىرىڭىزغا نېمە قالىدۇ؟

دادىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلانمىدى. بۇ دېمەك، ئۇ رازى بولدى دېگەن سۆزىدى.

....

بۇ ئەھۋاللارنى ئاڭلاپ تۇرغان سابىت قىزغا نېمە دەپ تەسەللى ئېيتىشنى بىلمەي قوللىرىنى ئۇشقىلاپ، تەمتىرەپ قالدى. ئۇ كۆز يېشى ئالدىدا، بولۇپمۇ خوتۇن- قىزلارنىڭ كۆز يېشى ئالدىدا ھەر قاچان ئەنە شۇنداق ئۆزىنى يوقۇتۇپ قوياتتى. ئۇ خىيالىدا گۈلزادە بىلەن ئۇچرۇشۇش ھەققىدە شېرىن تەسەۋۋۇرلارنى قىلغىنىدا ھامان مۇھەببەت داستانلىرىدىكى كۆرۈنۈشلەر، شائىرانە ھىسقا تولغان سۆيگۈ بايانلىرىنى قايتا- قايتا ئۆز بېشىدىن كەچۈرۈپ باقاتتى. سۆيگۈنى كۆز يېشى قىلغاندا ئۇنى باغرىغا بېسىپ تۇرۇپ، ئەڭ شېرىن سۆزلەر بىلەن تەسەللى ئېيتىشنى، ئۇنىڭ بېشىنى سىلاشنى، سويۇشنى، ئاخىرىدا ئۇنى قىچىقلاپ كۈلدۈرۈۋېتىشنى ئويلايتتى، لېكىن، ئۇ بۇنداق شوخلۇقلارنى خىيالىدا قىلىش بىلەنلا چەكلىنەتتى. سۆيگۈنىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئەنە شۇنداق ئۆزىنى يوقۇتۇپ قوياتتى، ئۇنىڭ بۇ ھالىتىگە قاراپ، ئۇنىڭ دەسلەپ قانداق قىلىپ مۇھەببەت باغلىيالىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى. لېكىن ئۇ چاغلاردا ھەممە ئىش ئاددىي ۋە چۈشۈنۈشلۈك ئىدى. ئىككىسى سازلىقتا مال

بېقىشقا، ئۇت ئېلىش، تېزەك تېرىشكە چىققاندا جىگدىلىكلەردە ئۈچرۈشۈپ تۇراتتى. گاھىدا ئۇرۇشۇپ قالسا، گاھىدا ئامراقلىشىپ، قوغلۇشۇپ چاخچاقلىشاتتى، شۇڭا، ئۇ:

«چوڭ بولغاندا چوقۇم سېنى ئالىمەن» دېگەن سەھراچىسىغىلا گەپنى قىينالمايلا ئېيتالىغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۆز ئارا ۋەدىلىشىش، مۇھەببەت ئەھدىنامىسى تۈزۈش قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھېچقايسىسى بولمىغانىدى. ئۇلارنىڭ يېشى ئۇلغۇيۇپ، كۆڭلىدە ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان ھىس تۇيغۇلار ئويغانسىرى، مۇناسىۋەت ئالدىقاندىن سىرلىق تۇس ئالدى. سابىت نۇرغۇن كىتاپلاردىكى مۇقەددەس، سىرلىق مۇھەببەت بىلەن ئۆزىنىڭ رېئال مۇھەببىتىنى ئارىلاشتۇرىۋەتكەندەك، مۇناسىۋەتنى سىرلىقلارشتۇرۇۋالغانىدى. گۈلزادە كىتابلاردىكى مۇھەببەتنىڭ ئاجايىپ- غارايىپ سېھرىگە ئۈچرىمىغاچقا ھامان ئىلگىرىكىدەك ساددا، تۈز ۋە سەھرا قىزلىرىغا خاس قوپاللراق ئىدى. جۈرئەتلىكرەك دېيىشكىمۇ بولاتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئىلگىرىكىدىن سەل سىپايىلىشىپ، ھودۇقۇدىغان بولۇپ قالغانىدى.

سابىت ئۇزاق تەمتىرەشتىن كېيىن:

— قايغۇرما، بەپتە[1] توپلانتى بولۇدۇ، بۇ ئىشنى مەمتىلى ئەپەندىگە ئېيتىمەن. ئۇ چوقۇم بىزگە ياردەم قىلىدۇ، — دېدى.

— ئۇ كىشىنىڭ چولىسى تېگىپ، بۇ ئىشقا باش قاتۇرغىچە، ھېلىقى جادۇگەر مېنى پوققا تىقىپ بولاما؟... يا بوممىسا پەيزىۋاتقا قېچىپ كېتەيمىكىن؟ ئۇ يەردە ئانامنىڭ سىڭلىسى با...

— ئەپەندى ئۆزىمۇ يەتكۈچە ئالدىراش، شۇنداق تۇسا، نېمە دەپ دەرمەن. ئىشقىلىپ سەن خاتىرجەم بولغىن، —سابىت ئىچىدە ئۇنى

---

[1] بەپتە — ئاتۇش شىۋىسىدە «بۇ ھەپتە» نىڭ قىسقارتىپ ئېيتىلىشى — ئا.

ئەركىلىتەتتى: «خاتىرجەم بول، جېنىم، جېنىم تېنىمدىلا بولۇدىكەن، سەن گۈلۈمنى باشقا كىشىگە ئۈزدۈرمەيمەن... »

ئۇلارنىڭ گېپى تۈگىگەندى. گۈلزادە يوغان ۋە نۇرلۇق كۆزلىرىنى سابىتقا بىر پەس تىكىپ، ئۆي تەرەپكە ماڭدى. كېتىۋېتىپ توختىدى-دە، كەينىگە بۇرۇلۇپ:

— ئەمدى كۆرۈشەلمەيمىز، ئەپەندى ئايرىلىشىپ، يولىمىزنى قىلمىسا كۆرۈشەلمەيمىز. مېنى قېچىپ كېتىدۇ دەپ تالاغىمۇ چىقارمايدۇ، — دېدى ۋە يۈرۈپ كەتتى.

سابىت جاۋابەن ھېچنەرسە دېمەستىن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مەززە قىلىۋاتقاندەك زوقلىنىپ قاراپ قالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە مانا ئەمدى ھېچكىمنىڭ يادىغا كەلمىگەن، غېرىپمۇ، پەرھادمۇ ئۆز مەشۇقلىرىغا ئېيتىپ باقمىغان گۈزەل ئىبارىلەر تىزىلىپ كېلىپ، شېئىرغا ئايلانماقتىدى. ئۇ ئىچىدە كۈلدى، «تۇۋا، خۇدايىم ماڭا بەستىمگە يارىشا مىجەز ئاتا قىلسا نېمە بولغاي؟» قىزنىڭ قارىسى يۈتكەندىلا سابىت جايىدىن قوزغالدى.

....

ئۇ مۇشۇ دەرتلىرىنى ئېيتىش ئۈچۈن توپلانتىدىن چىقىپ ئۇستازىنى كۈتۈپ تۇرغانىدى.

— بۇ ئىش خېلى جىددىي ئىش ئىكەن،... — دېدى تەۋپىق سابىتنىڭ ھەۋەسىنى تارتقۇدەك بەستىگە ئېچىنىش نەزىرىدە قاراپ، — خاتىرجەم بول ئوغلۇم، سېنىڭ شېرىنىڭ پەقەت ساڭا — پەرھادقىلا مەنسۇپ بولۇدۇ! مەن ۋاقت چىقىرىپ يولىنى قىلاي.

— ئاڭغىچە، ...ئۇلار،... — دەپ دۇدۇقلاپ قالدى سابىت.

— ياق، مەنمۇ كۆپ كېچىكتۈرمەيمەن، خاتىرجەم بول، — دېدى ۋە ناراقتا تېخىچە كەتمەي تۇرغان ناسىراخۇنغا كۆزى چۈشتى. ئۆزى بولسا قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم بىلەن تەپلىسى سۆزلۈشۈش ئۈچۈن ئالدىراپ

تۇراتتى. شۇڭا ئۇ سابىقتا ناسىراخۇننى تونۇشتۇرۇپ، ئىككىسىنى سۆھبەتداش قىلىپ قويۇپ، ئاندىن كەتكۈسى كېلىپ، ناسىراخۇننى بۇياقتا كېلىشكە ئىشارە قىلدى،— بۇ يىگىت بىلەن تونۇشۇپ قوي سابىت، ئۆزى تەلەبە بولسىمۇ، يېشىڭلار تەڭ كېلىپ قالىدۇ. ئىسمى ناسىراخۇن، يادىڭدا بارمۇ، بوغۇزدىكى مۇسابىقىدە كۆڭلۈمگە ياراپ قالدى. بايا بىز بىلەن سۆھبەتتە بىللە بولغۇسى كېلىپ كەپتىكەن، بىراق تارتىنىپ كىرەلمەپتۇ. مىجەزىڭلار ئوخشاشتەكمۇ قىلىدۇ، ئىككىڭلار بىردەم پاراڭلىشىلار، — ئۇ پائالىيەتچان ئادەملەرگە خاس چاققانلىق بىلەن ئۇلارنى تونۇشتۇرۇپ قويغاندىن كېيىن خوشلاشتى،— خەير، دوستلۇقۇڭلار مەڭگۈلۈك بولسۇن، ياخشى چۈش كۆرۈڭلار.

ئالتىنچى باب

كۈلكە ــ كۈچلۈكلۈك ئالامىتى بولۇپلا
قالماي، بەلكى كۈچلۈكلۈكنىڭ ئۆزىدۇر.
ــ ئا. لۇناچارىسكى.

1

رۇشتى مەكتەپتە دەرس باشلانغاندىن كېيىن ئۇيۇشما رەھبەرلىكى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خىزمەت ۋە دەم ئېلىش شارائىتى ھەققىدە باش قاتۇرۇپ، ئۇنىڭ مەشھەدكە كۆچۈپ كېلىشىنى لايىق تېپىشتى، بۇنداق بولغاندا ھېچ بولمىسا بويامەت بىلەن مەشھەد ئارىلىقىدىكى مۇساپىنى بېسىپ بولۇشقا كېتىدىغان ۋاقىتنى قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىن ئىدى. ئۇيۇشما تەۋپىقنىڭ ماقۇللىقىنى ئالغاندىن كېيىن، مەشھەدتىن ئۆي ئوقۇشتى. قۇمباغدا نىزاخۇن (نىياز ئاخۇن) قوتۇر دېگەن بىر كىشىنىڭ ئۆيى بوش ئىدى. نىزاخۇننىڭ ۋارىسلىق قىلىدىغان ئوغلى بولمىغاچقا بۇ ئۆي قاراقسىز دېگۈدەك ئىدى، نىزاخۇن ئەر ـ ئايال يالغۇز قالغانىدى. ئۆينىڭ ئىگىلىرى چۆلدەرەپ ھوھۇلداپ قېلىۋاتقان ھويلىسىغا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆچۈپ كىرىشىنى ئويلىغاندا خوشاللانماي تۇرالمايتى، شۇڭا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئولتۇرۇپ تۇرۇشىغا جان دەپ رازى بولدى. ئۇيۇشما ئۆينى ھەل قىلغاندىن كېيىن تەۋپىقنى كۆرۈپ بېقىشقا تەكلىپ قىلدى.

تەۋپىق ئىسلام ئاخۇن، ئابدۇراخمانھاجى، نۇرۇللا خەلپىتىم

قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا يېڭى تۇرالغۇسىنى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن كەلدى. ئۇ ئۆيىنىڭ كەڭ- تاشالىقىدىن رازى بولدى. كىتاب ۋە دورا-دەرمەكلەرنى قويۇش ئۈچۈن دەرىزىنىڭ قارشىسىدىكى تامغا ئويۇق چىقىرىپ، تام ئىشكاۋى قىلىشنى زۆرۈر تاپتى...

ئۇنىڭ مەسلىھەتلىرى بويىچە ئۇيۇشما ئۆينى قايتىدىن رېمونتلاپ، تەۋپىقنىڭ ئىشلىتىشى ئۈچۈن لايىقلاشتۇرۇپ بەردى. ئىككى ئۆيدىكى سۇپا ئېلىپ تاشلىنىپ، يەرگە خىش ياتقۇزۇلدى. تەۋپىقنىڭ ياتاقخانىسىغا بىر كارۋات قويۇلدى.

تەۋپىق بۇ ئۆيلەرنىڭ ئازادە ۋە يورۇقراق بىرىنى خىزمەت ئۈچۈن تاللاپ، كۈتۈپخانا، دورىخانا، مېھمان قوبۇل قىلىش ئۆيى قىلدى. دەرىزىنىڭ قارشىسىدىكى تامغا يېڭىدىن ياسالغان تام ئىشكاۋىنىڭ بىرىگە كىتابلىرىنى تىزدى. يەنە بىرىنى دورا ئىشكاۋى قىلدى. دارىلمۇئەللىمىندە ئىشلەتكەن يېزىق شىرەسى ۋە باشقا نەرسىلەرنى، نىزامىدىنىنىڭ ئۆيىدىكى نەرسىلىرىنى كۆچۈرۈپ كەلدى. شىرەنى دەرىزە ئالدىغا، ئۇنىڭ قېشىغا پىيانىنونى جايلاشتۇردى. تەمبۇرنى تام ئىشكاۋى بار يورۇق تامغا ئاستى. بۇ يەرگە يەنە كېسەللەرنىڭ ئولتۇرۇشى ئۈچۈن بىر دانە ئۇزۇن ئۇستەلمۇ قويۇپ قويىدى.

ئۇيۇشمىدىكىلەر، نىزامىدىن، زورىخان ۋە نىمەتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇنلار ئۇنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئۆينى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بېرىشتى. ئاخىرىدا ئۇ جاھازىلارنىڭ جايلىشىش ئەھۋالىنى ئوبدان كۆزدىن كەچۈرۈپ چىققاندىن كېيىن ئۇستى- بېشىنى قاقتى.

— ئىككىڭلارغا بۇ يېڭى تۇرالغۇڭلار ياقتىمۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ ئەسكەرلەردىن.

— ياخشى بولدى، بىزگە ياقتى.

— بولمىسا كۆڭلۈڭلاردىكىدەك سەرەمجانلاشتۇرۇپ بېرىمىز، — دېدى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم.

— خىزمىتىڭلار يەتتى، رەخمەت،— دېدى نىمتۇللا كۈلۈپ.

تەۋپىقنىڭ تۇرمۇش ئادىتىنى بىلىدىغان زورىخان، ئۇنىڭ يۇيۇنۇۋېلىشى ئۈچۈن سۇ ئىسىتىپ بەردى. تەۋپىق يەڭگىسىگە مۇلايىملىق بىلەن رەخمەت ئېيتىپ، ياتاقخانىسىغا كىرىپ يۇيۇندى. ئىسسىق سۇ بىلەن پاكىزلەنگەن بەدىنىنى ئادىتى بويىچە مۇزدەك سوغۇق سۇ بىلەن (يازدا كۆپىنچە كۈپىنىڭ سۈيى بىلەن چايقايتى) چايقاپ، ئۆزىنى تېتىكلەشتۈرگەندىن كېيىن، كېيىم ئالماشتۇرۇپ، تېخمۇ روھلۇق، جۇشقۇن ھالدا چىقتى.

— يەڭگە، مېنىڭ بۇ يەرگە كۆچكەنلىكىمنى بىلمەيدىغان كېسەللەر ئىزدەپ بارسا ئۇلارغا ئېيتىپ قويۇڭ. مەن ھەر كۈنى ئەتىگەندە — بامداتتىن يېنىپ كېسەل كۆرىمەن،— دېدى.

— تۇۋا، شۇنداق قىلىپ، بىزدىن بۆلەك بولغىنىڭىز راست بولدىمۇ؟ بىزنىڭ ئۆي نىمىگە ئوخشاپ قالا ئەمدى؟... — زورىخان كۆزىگە ياش ئالدى،— باللا...

— مەنمۇ شۇنى دەيمەن، — دېدى تەۋپىق غەمكىن كۈلۈمسىرەپ، — باللارسىز مەنمۇ تازا بۇرۇختۇم بولۇدىغان بولدۇم. سەلدىن كېيىن يەنە يەڭگىسىگە مەدەت بېرىپ، كۆڭۈل ياساپ، — ھەممىگە كۆنۈپ كېتىمىز، يەڭگە، ئەمدى ئۆيگە بېرىڭ. باللار يولىڭىزغا قارايدۇ.

جەڭچىلەر بىلەن پاراڭلىشىپ تاشقارقى ئۆيدە ئولتۇرغان نىزامىددىن، زورىخاننى ئېلىپ قايتىش ئۈچۈن ئىنىسى بىلەن خوشلاشتى.

ئۇلارسىز ئۆتىۋاتقان بىرىنچى مىنوت تەۋپىقنىڭ يۈرىكىنى سىقتى. شۇڭا ئۇ خىزمەت بىلەن روھى ئازاپىنى ئۇنتۇش ئۈچۈن دەرھال، ئۆزىنى تېتىكلەشتۈرۈپ:

— نىمتۇللا، چىقىپ ئېلاخۇنغا ئېيتىڭ، ئاتنى توقۇپ تەييار قىلسۇن، — دېدى تەۋپىق. ھازىر ئومۇم ئىشلىتىدىغان ئاتنىڭ

ھەممىسى ئۇيۇشما ئىختىياردا بولۇپ، ئاتلارغا ئېلاخۇن قارايتتى.
— قەيەرگە، ئەپەندىم؟ — دېدى مەڭلىكاخۇن، تەۋپىقنىڭ چاققان ھەرىكەتلەر بىلەن ماتېرىيال سومكىسىغا بىر نېمىلەرنى سېلىۋاتقىنىغا، دورا سومكىسىنى ئېلىپ چىقىپ ئۈنىڭدىكى دورىلارنى بىر- بىرلەپ تەكشۈرۈپ، كەملىرىنى تولۇقلاپ سېلىۋاتقىنىغا قاراپ تۇرۇپ.
— مەن ئاغۇغا چىقىپ كىرەي، سىلەر دەم ئېلىۋېلىڭلار، پاتلا قايتىمەن، — ئۇ ئىشتىن باش كۆتۈرمەي شۇنداق دېدى.
— كۆرۈدىغان كېسەل بارمىدى؟
— ياق، مەكتەپ ئىشى بىلەن، دورىلارنى ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئېلىۋالاي دەيمەن. كېسەللەر ئۇچراپ قالسا ئاپلا دەپ قالماي...
— خەير، ئىنىم، — ئۇ سومكىلارنى ئېلىپ، مەڭلىكاخۇننىڭ ئۆز مەسئۇلىيىتى ھەققىدە بىر نېمە دېيىشىگە پۇرسەت بەرمەي چاپسانلا چىقىپ كەتتى. ئۇيۇشما (بىنا پۈتكەندەك بولغانىدى)غا بارغاندا ئېلاخۇن ئاتنى توقۇپ، يۈگىنىدىن تۇتۇپ تۇرغانىدى. بۇ يەردە نىمتۇللامۇ ئۆزىنىڭ ئېتىنى تۇقۇپ، بىللە بېرىشقا جابدۇنغانىكەن. تەۋپىق ئۇنى رەت قىلىشنىڭ پايدىسىزلىقىغا كۆزى يېتىپ گەپ قىلمىدى ۋە يېنىك ھەرىكەت بىلەن ئىرغىپ مىندى - دە، يورۇتۇپ يۈرۈپ كەتتى.
كەچقۇرۇن ئۇ ھېرىپ- ئېچىپ قايتىپ كەلگەندە، نىزاخۇن قوتۇرنىڭ ھويلىسى كېسەل كۆرسەتكىلى كەلگەنلەر بىلەن ئاۋاتلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇلار تەۋپىقنى كۆرۈپلا ھەممىسى ئەھۋال سوراپ، چۇقۇرۇشۇپ كەتتى. تەۋپىقنىڭ ھارغىنلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا نۇۋەتتىكى ھارغىنلىققا تەييارلىنىۋاتقان چاغدا بولۇدىغان بىر خىل ئىپادە ئۇرغۇپ چىقىپ، ئارقىدىنلا نۇرلۇق كۆزلىرىدە مېھرىبانلىق ئىپادىلەندى. چىرايىغىمۇ كۈلكە يۈگۈردى.
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خوش كېلىشىپلا، — دېدى ئۇ ئاۋۋال سالام

قىلىپ.

— سىزنى ئاۋارە قىلغىلى كەلدۇق، يەنە نېمىگە كېلەتتۇق، — دېدى بىرەيلەن.

— سىلەرنى ساقلىتىپ قويغىنىم ئۈچۈن خىجىلمەن، — دېدى ئۇ ئۆيگە كىرىپ كېتىۋېتىپ، ئىلگىرى ئۇ دەم ئېلىش كۈنلىرى كېسەل كۆرەتتى. كۆرۈنۈدىغانلارمۇ شۇ كۈنى كەچقۇرۇن كېلىشكە ئادەتلەنگەنىدى. ئۇنىڭ مەشھەدكە كۆچۈپ كېلىشى بىلەن يېڭى چوپقەتلەرنىڭ كۆپىيىشى تەبىئىي ئىدى.

ئاتىلار، ئانىلار، بالىلار ئۇنىڭغا ئەگىشىپ، يېڭى سەرەمجانلانغان «قوبۇلخانا» ھەم «ئىشخانا»غا كىرىپ كېلىشتى. ئۇ مېھمانلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. كېسەللەر ئولتۇرۇشقا ئۈستەل يېتىشمىگەچكە، ئېشىپ قالغانلىرى ئۆرە تۇرۇشتى. بۇ ھالنى كۆرگەندە تەۋپىق كۆڭلىدە: «يەنە بىر ئۈستەل ياساتمىسام بولمايدىكەن ـ دە» دەپ ئويلىدى.

ئۇ ئاۋۋال بالا كۆتۈرۈۋالغان بىر ئايالدىن ئىلگىرىكى دورىلارنى قانداق ئىشلەتكەنلىكىنى، قانداق ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى سوراپ، ئاندىن ئۆزى ئانا قۇچىقىدىكى بالىنىڭ كۆزىگە قاراپ، تىلىنى چىقارغۇزۇپ تەكشۈرۈپ كۆرۈپ يەنە دورا بەردى ۋە قانداق ئىچىرىش كېرەكلىكىنى ئېيتىپ بەردى[1]. يەنە بىر ئانىنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئۆسمۈرنى قولىدىن تارتىپ كېلىپ، ئاۋۋال ئۇنى ئۆز بالىسىدەك

[1]تەۋپىقنىڭ ئۆيىدە كېسەل كۆرۈشى ۋە تام ئىشكاۋى (ئەمەلىيەتتە بىر نەچچە بۆلۈنگەن تاكچە)غا تىزىلغان دورىلار ھەققىدە قەشقەر قىزىل دۆۋىدىكى توختاجىنىڭ مەكتىۋىدە ئوقۇغان ۋە شۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان، ئاخىرىدا قەشقەر كۆتۈپخانىدا ئىشلەپ دەم ئېلىشقا چىققان مەھەممەد ئوسمان ئاكا سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە تەۋپىق ئۇنىڭ ئاتىسى بىلەن ياخشى ئۆتۈشىدىكەن، شۇڭا مەھەممەد ئوسمان ئاكا تەۋپىقنىڭ ئۆيىدە بىر مەزگىل تۇرغانىكەن، — ئا.

ئەركىلەتتى. ئاندىن ئۇنىڭ باش كىيىمىنى ئېلىپ، دەرىزە ئالدىدا تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، ئاندىن ئىسسىق سۇ بىلەن يۇيۇشقا باشلىدى.

— بولدى، قويۇڭ، ئەپەندىم، — دېدى خىجىل بولغان ئانا مەڭدەپ،

— ئۆزۈم ژۇيۇپ بېرەي، ئاندىن...

— سالا پىشىقچىلىكمۇ نى ئىشلار تۇگەيدۇ، ھەرگىز خىجىل بولماڭ، — دېدى تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ، — بالا كەلگۈسىنىڭ، مىللەتنىڭ بالىسى.

بالىنىڭ بېشىنى يۇيۇپ بولۇپ، ئاق مەلھەمنى چاپتى. ئانا بولغۇچىغا يەنە بەزى گەپلەرنى تاپىلاپ، ئۇنى ئىززەت- ئىكرام بىلەن ئۇزۇتۇپ قويدى. شۇنداقلا خوشلاشقۇچىلارغا بۇندىن كېيىن سەھەردە، بامدات نامىزىدىن كېيىن كېسەل كۆرسۈتۈش ۋاقتى بولىدىغانلىقىنى، كېسەل كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ بۇندىن كېيىن بامداتتىن كېيىن كېلىشىنى تاپىلىدى. ئۇ كېسەللەرنى نۆۋەتتى بىلەن تەكشۈرۈپ، دورا بېرىپ، دورا چېپىپ، تېڭىپ دېگەندەك، ھەممىسىنى ئۇزاتقاندىن كېيىن بۈگۈن قىلغان ئىشلىرىدىن قىسقىچە خاتىرە يېزىش مەخسىتىدە يېزىق شىرەسى ئالدىدا ئولتۇردى.

ئۇ يېزىق شىرەسى ئالدىدا خاتىرە يېزىپ ئولتۇرۇپ، ھارغىنلىقىنى ھەقىقىي تۇردە ھىس قىلىشقا باشلىدى. ئۇگە- ئۇگىلىرى سىقىرايتى.

ئۇ شۇ تاپ، بىر مەزگىل دەم ئېلىشقا، بۇ جەريانىدا خىزمەتكە دائىر ھېچنەرسىنى ئويلىماسلىققا مۇھتاج ئىدى. مانا بۇ ئېھتىياج ئۇنىڭدا شىرىن خىياللارنى تۇغدۇردى. بەلكىم بۈگۈن ئادەتلەنگەن تۇرالغۇ، تۇرمۇش شارائىتىدىن تۇنجى قېتىم ئايرىلغىنى ئۈچۈنمىكىن ئويچان بولۇپ كەتتى.

ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئىستانبول، مەرمەرە دېڭىز ساھىلى، ئەدىبە پەيدا بولدى. نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ خىيالىدا پەيدا بولغان قىزنىڭ يوغان بۇلاق كۆزلىرىدە سۇزۇك ياش دۇردانىسى لىغىرلاپ تۇراتتى. بۇ ھال تەۋپىقنىڭ

ۋۇجـۇدنى مۇزلىتىـۋەتتى. قىـز ئەسـلىدىمۇ خىيالچـان، مۇڭلـۇق ئـىدى، ئەمــدى بولســا زادىــلا سـۆزلىيەلمەيتى. پەقەت غەمكىــن قــاراپ تــۇراتتى. ئاپپاق چىشلىرى قىزىل لەۋلىرىنى چىشلىگەن هالدا قېتىپ قالدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خىيالىدا «ئۇ هەيكەلمۇ، ئادەممۇ» دېگەن غەلىتە خىيالالار پەيدا بولدى. قىزنىڭ قولىدا قاتتىق قەغەزگە يېزىلغان ۋەسىيەت تۇراتتى. بۇ ئۇنىڭ دادىسى قازا تاپقانلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. نۇرغۇن مال ـ مۈلۈك، قورو ـ جايلار ئەدىبەگە قالدۇرۇلغانىدى.

قىز يەنىلا سۆز قىلمايتى. ياش بىلەن پارقىراپ كەتكەن كۆزىنى مىتىمۇ قىلماستىن قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايىدا نارازىلىق، يالۋۇرۇش، ئاچچىقلىنىش ۋە سېغىنىش ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. بۇلاردىن مەمتىلى ئەپەندى: «هەي، مەمتىلى ئەپەندى، مېنىڭ جىگىرىم، مانا ئەمدى بۇ دۇنيادا يەككە ـ يېگانە قالدىم، ماڭا بۇ بايلىق شادلىق بېرەلمەيدۇ، سىز نېمىشكە تەييار راهەتتىن كېچىپ، شۇنچە جاپادا ياشايسىز؟ ئەجەبا هېچكىم ئويلىمىغان مىللەت تەقدىرىگە سىزلا مەسئۇل بولسىڭىز؟ شۇنداق قىلىپ مىڭ يىل ياشارمىدىڭىز؟... » دېگەنلەرنى چۈشەندى. «ئۇنى كۆپ ئويلىغان، نېمىشكە ئويلىمايدىكەن... » ئۇنىڭ كۆڭلىدىن شۇ ئوي كەچتى. بىراق ئەدىبەنىڭ مىت قىلىپمۇ قويماستىن تىكىلگەن كۆزلىرى، لىۋىنى چىشلىگەن هالدا قېتىپ قالغان چىشلىرى ئۇنىڭدا هېلىقى غەلىتە سوئالنى قايتىدىن تۇرغۇزدى: «ئۇ راستىنلا ئادەممۇ ياكى قاشتېشى هەيكەلمۇ؟». ئۇ شۇ سوئال بىلەن هەلەك بولۇپ، گۇمانىنى يېشىش ئۈچۈن ئاشۇ هەيكەلنىڭ ياكى ئەدىبەنىڭ جەينىكىگە تۈرتىۋىدى، قىز بىردىنلا ئۆزىنى ئېتىپ ئۇنى چۆچۈتىۋەتتى.

تەۋپىق ئۆزىنىڭ مۈگدەپ قالغانلىقىنى بىلگىنىدە قەلبىنى هەقىقەتەنمۇ ئېغىر هەسرەت چولغىۋالغانىدى. «ئاھ، ئەگەر ئۇخۇم بولۇپ قالغان بولسىچۇ، مەن ئۇنىڭغا يۈرىكىمنىڭ بارلىق سىرىنى

تـۆكـەتتـىم.... » دەپ ئويلـىـدى ئـۇ. ئانـدىن ئۇنـىـڭ كۆڭلـىـدە چۇشـىـدىكى مەنزىـرىلەر قايتا نامايەن بولۇپ، ئويلاشقا باشلىدى.

ئەگەر ئۇ رازى بولسـىـلا مىليونىرغـا ئايلىنـاتتى. ئۇنىڭـدەك ئەقىللىق ئادەمنىڭ قولـىدا بـۇ مىليـونلار كۈنسېرى كـۆپىيەتتى. تېـز ئارىـدا ئۇنىـڭ پۇلى مىلياردقا يېتەر. ئەنە شۇ چاغدا ئۇ بۇ پـۇل بىـلەن ئـالىي مەكتەپلەرنـى ئېچىـپ مىللىتىنـى تەربىيلىسـە پايدىسـى تېخىمـۇ كـۆپ بولماسىـمىدى؟ توغرا، نېمىشكە شۇنداق قىلماي، بۇنـداق ئـېتىـمدائىي ئۇسـۇلدا ئاقـارتىش ئېلىـپ بارىـمەن دەپ جاپا چېكىش كېـرەككەن؟ يـا تۇرمـۇش مەئىشـىتىنى كـۆرمەي، يـا نورمـال دەم ئېلىشـقىمۇ مۇيەسسـەر بولالمـاي ئىشلەشـنىڭ نـېمە پايدىسـى؟ ئەسـلىدە مۇشـۇ ئىشـنىڭ تەۋپىـق ئۇچـۇن قانچىلـىك پايدىسى بار؟ ئۇ پۈتۈن مىللەتنىڭ ئاتىسى ئەمەسقۇ؟ نـېمە ئۇچـۇن ئـۆزىگە ئۆزى جاپا تېپىشۋېلىشـى كېـرەككەن؟ ئەپـلەپ- سـەپلەپ ئـۆز كـۈنىنى ئـۆزى ئېلىـپ ئۆتـۈپ كەتسـىلا ئۆلگەنـدىن كېـيىن ئۇنىڭـدا ھېچقانـداق غەم- تەشـۋىش قالمـايـدىغۇ؟ خـۇددى بىـرسـى ئۇنىڭغـا مىللەتنـى ئاقارتىشـنى ۋەزىپە قىلغاندەك نېمە بۇنچە جاپانى بېشـىغا كىيىۋالـدى؟ ئەگەر شـۇنداق قىلمـاي بولمـايـدۇ دېسـە، پۇلغـا ئېرىشـكەندىن كېـيىن قـولى ئۇزارغانـدا نېمە قىلىمەن دېسە قىلالايدىغۇ؟

مەمتىلـى ئەپەنـدى بارغانسـېرى ئېغىرلىشـىپ كېتىۋاتقـان بېشـىنى سىلكىـپ كۆتۈرگىنىـدە روھـمـۇ رىياللىقـقـا قايتىـپ كەلـدى. ئـۇ شـۇندىلا ئۆزىنىـڭ بايـاتـىن بىـرى كۆڭلىـدىن كەچـكەن خىيـاللىرى ئۇچـۇن خىجىللىـق ھـس قىلـدى. ئـۇ ئارقىـدىنلا يەنە پۇلغـا ئېرىشـكەندىن كېيىن شۇ پـۇلنى خەلـق يولـىدا ئىشلىتىش پىكرىنـى توغرىـدەك ھـس قىلـدى - يـۇ، لـېكىن شـۇئانلا رەد قىلـدى. «كىـم بىلىـدۇ، پـۇل دېـگەن بىرىنچى دەرىجىلىك ئېزىتقۇ، ئۇ كىشىنى نېمە ئويلارغا سالىدۇ؟!... »

بـۇ چاغـدا ۋاقتىنىـڭ قـانچە بـولغىنى نـامەلۇم، ئەمـما تـۈن پەردىسـى ئالەمنى ياپقان، ئىككى ئەسكەر ئالللىقاچان ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. تەۋپىـق

مەيدە يانچۇقىدىن سائەتنى چىقىرىپ قاراپ قويدى. ئاخىر ئۇ بولمىغۇر خىياللارنىڭ ئادەمنى كاردىن چىقىرىدىغانلىقىنى ئويلاپ، ھەممە ئېزىتقۇ ئويلىرىنى بىر يولى قوغلىۋېتىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇپ قولىغا تەمبۇرنى ئالدى ۋە ئۆچۈپ قالاي دېگەن شام ئورنىغا يېڭىسىنى يېقىپ، سەنەملەرنى بوش ئاۋازدا، تىرىڭشىتىپ چېلىشقا باشلىدى. مۇزىكا ئۇنىڭ قانلىرىنى ئۇرغۇتتى. ئۇ يەنە قىزغىن، ھەرىكەتچان، ئوت يۈرەك مەمتىلىگە ئايلانغانىدى...

— كىرسەك بولامدۇ، ئەپەندىم؟ — دېدى نىمتۇللا بوسۇغىدا تۇرۇپ تۇيۇقسىزلا.

— ھە...؟ كەچۈرۈڭلار، يىگىتلەر، مەن ئۆزۈمنى دەپ سىلەرنىڭ ئۇيقۇڭلارنى ھارام قىلغان ئوخشايمەن.

— يوقسۇ، ئەپەندىم، ئۇزۇن بولغانىدى مۇنداق چالغىنىڭىزنى ئاڭلىمىغىلى، ئاڭلىغىمىز كېلىپ قالدى، ئەمدى بەرىبىر ئۇزاققىچە ئۇخلىيالمايمىز.

— خاھلىغان بولساڭلار كىرىڭلار، خىزمىتىڭلارغا تەييارمەن، — دېدى تەۋپىق ئەسنەشتىن كېيىن كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

كۆپ ئۆتمەي مەشھەدنىڭ كېچە ئاسمىنىدا تەمبۇرنىڭ تىترەك ساداسى لەرزان ئۈزۈشكە باشلىدى.

2

پەيشەمبە كۈنى كەچقۇرۇن «توپلانتى» ۋاقتىدا مۇئەللىملەرنىڭ ھەممىسى ئاۋۋالقىدەكلا رۇشتى مەكتەپكە يىغىلدى. ئۇيۇشمىنىڭ ھەيئەتلىرىمۇ كەلدى. پەقەت قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىملا كەلمىدى. بۇ ھال كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى. تەۋپىق ھەممەيلەننى كۆزدىن

كەچۈرگەندىن كېيىن قۇتلۇقئاخۇننىڭ كەلمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، رەڭگىنىڭ قېنى قاچتى. خەلپىتىم خېلىدىن بېرى مانا مۇشۇنداق بولۇۋالغانىدى. گاھىدا يىغىنغا كېلەتتى، كەلگىنى بىلەن بېشىنى سېلىپ جىم ئولتۇرۇپ، گويا بۇ يەردە ئەمەستەك بىر خىل كەيپىياتتا كىشىنىڭ ئىچىنى سىقىپ، شۇ پېتى قايتاتتى. كۆپ چاغلاردا ئىشلارغا ئارىلاشماي كارى يوق يۈرەتتى. بۇ ئىشتا مەسىلىنىڭ سالمىقى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم تەرەپتە دەپ قاراپ، ئۇنىڭغا تولاراق چۈشەنچە بېرىپ، قۇتلۇقئاخۇنغا ئانچە كۆپ خىزمەت ئىشلىمىگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە باشقا ئىشلار بىلەن ھەمىشە ئالدىراش يۈرگىنى ئۈچۈن، ھە دېگەندە پۈرسەتمۇ بولمىغانىدى. ئەمدى كۆردىكى، ئىسلام ئاخۇن ھېچ بىر ئاداۋەت ساقلىغاندەكمۇ ئەمەس، كۆڭلىگە ئالغاندەكمۇ ئەمەس، ئىلگىرى قانداق بولغان بولسا، ھازىرمۇ شۇنداق خىزمەتكە بېرىلىپ، كەچ يېتىپ، سەھەر قوپۇپ ئىشلەپ، كەلمەكتە. قۇتلۇقئاخۇن بولسا ھېلىقىدەك... تەۋپىقنىڭ سەل ئاچچىقى كەلدى:

— قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم كەلمەيدىغۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ ئۇيۇشما ھەيئەتلىرىگە قاراپ.

— ئۇ ئادەم سەل تاۋىم يوق تۇرىدۇ، دېگەندەك قىلىۋىدى،... — دېدى ئابدۇراخمانھاجى ئەندىشە ئارىلاش.

— تاۋى يوقمىكەن؟ نىمىتۇللا! — تەۋپىق ئىشىك تەرەپكە قاراپ ۋارقىرىدى.

شۇئان ئىشىك ئالدىدىكى پەلەمپەيدە تۇرغان ئىككى ئەسكەر ئۇنىڭ ئالدىدا ھازىر بولۇپ دىققەتتە تۇردى.

— ئىككىڭلار ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىمنىڭ ئۆيىگە بېرىڭلار، ئۇ كىشىنىڭ تاۋى يوقمىش، راست بولسا كۆتۈرۈپ كېلىڭلار.

— خوپ!

ئـادەتتە ئۆچـۈق- يۇرۇقلـۇق بـىلـەن بولۇدىغـان يىغىـن بۈگـۈن ھە دېگەنـدە سـۈرلۈك تۈسـكە كىـردى. ھەيئەتلەرمـۇ، مۇئەللىملەرمـۇ چىش يېرىـپ بىـر نـېمە دېمەي، ئېغىـر سـۈكۈتكە چۆمـدى. ئـۇلار تەۋپىقنـى رەنجىتىپ قويغانلىقىنى ئويلاپ قاتتىق خىجىل بولاتتى.

ــ نېمىشـكە گەپ قىلمايسـىلەر؟ ــ دېـدى تەۋپىـق ھەممەيلەنـگە كۆلۈمسىرەپ قاراپ، ــ نېمە، بىز ھازىدارلاردەك ئولتۇرىمىزمۇ؟

بۇ گەپ بىلەن كەيپىيات بىـر ئـاز جانلانـدى. لېكىن، يەنىلا ئارىدىن ئۆگايىسىزلىنىشـتەك بىـر خىـل كەيپىيـات پۈتـۈنلەي كۆتۈرۈلـۈپ كەتمىگەنـدى. شـۇڭا تەۋپىـق كەيپىياتنى جانلانـدۇرۇش ئۈچـۈن چاقچاق باشلىدى:

ــ نارۇللا، سىزنىڭمۇ ئوتىڭىز ئۆچۈپ قالدىمۇ، نېمە؟

ئۇنىـڭ چاقچىقىغـا جـاۋابەن نـۇرۇللا خەلپىـتىم چاقچـاق قـايتۇردى. شـۇنىڭ بىـلەن مەجلىـس ئەھلـى ھـېچ ئىـش بولمىغانـدەك كۆڭۈللـۈك بولۇپ قالدى.

شـۇ چاغـدا نىمتـۇللا ئىشـكنى ئاچتى ۋە ئـۆزى يانغـا ئۆتـۈپ، ئـۇزۇن چەكـمەن تونغـا ئۇرۇنۇۋالغـان قۇتلۇقئاخۇنغـا يـول بەردى. خەلپىـتىم كىرىـپ بولغانـدىن كېيىـن ئـۇ يەنە سـىرتتا تـۇرۇپ ئىشـكنى ھىـم يېپىۋەتتى.

قۇتلۇقئاخۇنىنـىڭ كىرىـپ كېلىشـى بىـلەن كەيپىيـات يەنە جىددىيلىشـىپ كەتتـى. ھەممەيـلەن بـۇ ئىشـنى قانـداق ئاخىرلىشىدىكىن، دېگەن ئويدا كۆڭـۈللىرى پاراكەنـدە بولـۇپ، ئىشـنىڭ ئـاخىرىنى كۈتـۈپ تـۇراتتى. ئۇلارنـىڭ ھەر بىـرى ئـۆزىنى مەمتىلـى ئەپەنـدىنىڭ ئورنىغـا قويـۇپ، بـۇ ئىشـنى قانـداق بىـر تەرەپ قىلىـش ھەققىـدە باش قاتۇرغانـدا، ھەل قىلىش چارىسـىغا ئەقلـى يەتـمەي بېشـى قېتىپ كېتەتتى.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، خەلپىـتىم، ــ دېـدى. تەۋپىـق تەمكىـن،

روھلۇق ۋە ئوچۇق- يورۇقلۇق بىلەن.

بۇنىڭ بىلەن يىغىن ئەھلى چوڭ بىر تىنىق چىقىرىشقا مۇيەسسەر بولغان بولسا، قۇتلۇقئاخۇن ئۆزىنىڭ بۇ يەرگە دۈشمەنلىك كەيپىيات بىلەن كېلىپ، ھەتتا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دېيىشكىمۇ رايى بولمىغىنى، تەۋپىق ئۇنى گويا سالام قىلغۇچىنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىۋاتقاندەك كەيپىياتتا بېرىلمىگەن سالامنى ئىلىك ئالغىنىنى كۆرۈپ، خىجالەت پاتقىقىغا پاتتى. ئۇنىڭ ئوڭايسىزلىنىشى شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ئۇ بۇ سورۇندا كىم-كىملەرنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى، ھەتتا بۇ يەرنىڭ قەيەر ئىكەنلىكىنى بىلىشكىمۇ ئەقلى ئىشلىمەي قالدى. تەۋپىق ئۇنى بۇ خىل خىجىللىقتىن تېزراق قۇتقۇزۇش ئۈچۈن يەنە:

— ئولتۇرۇڭ، خەلپىتىم، ئىسلام ئاخۇنىنىڭ قېشىدا ئورۇن بار؟ شۇ يەردە ئولتۇرۇڭ، — دېدى.

بۇ گەپ بىلەن قۇتلۇقئاخۇن ئوتتۇرىدا مەڭدەپ تۇرۇش مۇشەققىتىدىن قۇتۇلغان بولسىمۇ، ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم بىلەن يانمۇ-يان ئولتۇرغىنى ئۈچۈن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدى. ئۇ نېمىشكىدۇر ئۆزىنى گۇناھكاردەك ھېس قىلىپ، خېلىدىن بېرى مۇشۇ خىل ھېسسىيات بىلەن ئەلدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرەتتى. يېنىدىكىلەر بىلەن تېچلىق سورۇشۇشقىمۇ ئەقلى ئىشلىمىدى. باشقىلار ئۈزۈك-ئۈزۈك تىنغان ھالدا ئىشنىڭ نەتىجىسىنى كۈتۈپ تۇرۇشاتتى.

— خەلپىتىم، تاۋىڭىز يوق دەپ ئاڭلىغانىدىم، سەل ياخشى بولۇپ قالدىڭىزمۇ، قانداق؟ — تەۋپىق ئىنتايىن مېھرىبانلىق بىلەن، سىلىق قىلىپ سورىدى. ئۇنىڭ ئاھاڭىدا مەسخىرە ياكى تەئەددى ئالامىتى يوقىدى.

— ئوبدان، تېنىم ساق... — خەلپىتىم جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكتىن شۇ سۆزلەرنى ئىككى قېتىمدىن تەكرارلىۋەتكىنىنى

ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى.

— كېيىن مېنىڭ قېشىمغا كىرىڭ، مەن ئوبدان بىر تەكشۈرۈپ كۆرەي، كېسەل دېگەننى داۋالىمىسا ساقىيامدۇ.

— ياق، ياق، ھازىر ئوبدانلا بولۇپ قالدى...

— ئالدىڭىزدا ئۆزۈرلۈكمەن، تاۋىڭىز يوق ئەھۋالدا چاقىرتىپ كەلدىم.

— يوقسۇ، ئەپەندىم، ئۆزۈممۇ زادى، كېلەي دەپ تۇرغان...

— ئۇنداق بولسا ياخشى بوپتۇ، بىز مۇزاكىرىمىزنى باشلايلى، قېنى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم، تەكشۈرۈشىڭىزنى مۇئەللىملەر ئالدىدا بايان قىلىپ بېرىڭ ئۇلار ئاڭلاپ ئويلۇنۇپ باقسۇن.

كۆپچۈلۈك كۆكرەكلىرىنى تولدۇرۇپ بىر نەپەس ئېلىشتى. شۇندىلا كۆڭلى سەل جايىغا چۈشكەن قۇتلۇقئاخۇن ئىككى تەرىپىدىكىلەرگە خىجىللىق بىلەن قاراشقا باشلىدى.

— سورىغىلى بارالمىدىم... تېخى بۈگۈن توپلانتىدىن چىقىپ يوقلاپ ئۆتەرمەن دەپ ئويلىغانىدىم، — دېدى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم، قۇتلۇقئاخۇننىڭ كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ.

ئۇ گەپ «كېسەل» بولغۇچىنى تېخىمۇ خىجىل قىلىۋەتتى. ئۇنىڭ كۆز جىيەكلىرى ئېچىشقاندەك بىر خىل سېزىمغا كەلدى. ئۇ ئىسلام ئاخۇندىن ئەپۇ سوراشنى ئويلىغان بولسىمۇ، نىمىدۇر بىر نەرسە، بىر خىل چالاكۆرەڭ خۇي يول قويمىدى. شۇڭا كۆڭلىدە بۇنداق سەتچىلىكنى ئىككىنچى سادىر قىلماسلىققا ۋەدە قىلدى.

ھەممە ئادەمنىڭ بېشى قاتقان ئىشنىڭ شۇنچىلىك ئاددى ھالدا ھەل بولغىنىنى كۆرۈپ، كۆپچۈلۈك ھەيران بولۇشتى. بۇ ئىش ئەنە شۇنداق ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئوقۇ- ئۇقۇتۇش خىزمىتى ھەققىدىكى مۇزاكىرىلەر باشلىنىپ كەتتى. ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم مەكتەپلەرنى تەكشۈرۈش ئەھۋالىنى ئوتتۇرغا قويۇپ بەزى مەكتەپلەرنىڭ ئايرىم

سىنىپلىرىدا نەچچە ئوقۇغۇچىنىڭ چېچى ئۆسۈپ كەتكەنلىكى، باشقا بىر مەكتەپنىڭ يەنە بىر سىنىپىدا قانچىسىنىڭ قولىنىڭ دۈمبىسى توڭرا تۇرغىنى، ئۈچىنچى بىرسىدە قانچە ئوقۇغۇچىنىڭ تىرنىقى ئېلىپ قويۇلمىغانلىقىنى ئېيىپلاش تەلەپپۇزىدا قاتتىق- قاتتىق سۆزلەپ ئۆتتى.

خاتىرىسىنى ۋاراقلاپ ئولتۇرغان تەۋپىق نازاپەت تەكشۈرۈشتە تۆۋەن نومۇر ئالغان يۇقارقى مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرىنى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقا بۇيرىدى. ئۇ بىر- بىرلەپ ئىسمىنى يېزىۋالغاچ ئۇلارغا:

— بۇ نېمە بولغىنى، يىگىتلەر؟ — دەپ سورىدى ئۇ نارازى ئاھاڭدا، — ئۇلارنىڭ چېچىنى ياساپ قويۇشقا چولۇڭلار تەگمىدىمۇ ياكى ئاقسۆڭەكلەرچە ئېسىللىك بىلەن، بۇ ئىشنى سالاھىيىتىڭلارغا توغرا كەلمەيدىغان پەس ئىش دەپ قارىدىڭلارمۇ؟ — ياش ئەپەندىلەر باشلىرىنى يەرگە سېلىپ جىم تۇرۇشتى، — سىلەر ئويلايسىلەر، «بىز مۇدىر، شۇ تەلەبىلەرنىڭ مۇئەللىملىرى شۇنداق قىلماپتۇ... »، شۇنداقمۇ؟ ياق، ئەركەك بولساڭلار مەسئۇلىيەتنى ئۆزەڭلاردىن قاچۇرۇشقا تىرىشماڭلار. چۈنكى مۇئەللىملەرگە كۆز- قۇلاق بولۇش، ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى تەكشۈرۈش، نازارەت قىلىش، پىكىر بېرىش سىلەرنىڭ مەسئۇلىيىتىڭلار ئەمەسمۇ؟ مۇئەللىملەر قىلمىغان بولسا سىلەر قىلساڭلار يامان بولاتتىمۇ؟ سىلەرنىڭ نۇمۇسۇڭلار كەلگەن بولسا ئېيتىڭلار، مەن قىلاي، بالىلارنىڭ ئوماق قوللىرىنى يۇيۇپ قويۇش، تىرنىقىنى ئېلىپ قويۇش قۇسقۇڭلارنى كەلتۈرۈۋېتەمدىكەن؟ كۆرۈپ تۇرۇپسىلەركى، يىگىتلەر، ئىنساننىڭ ئۆسۈپ - يېتىلمىكى ئەنە شۇنداق مۈشكۈل ئىش. ئاتا - ئانا بولغۇچى بالىنىڭ قايسى مەينىتىنى كۆرمەيدۇ؟ تۇتمايدۇ؟ مۇئەللىم ھەم ئىنسانىيەتنىڭ ئىككىنچى ئاتا - ئانىسى! كىمكى بۇنداق مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلىشقا يارىمىسا، دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل نام، ئەڭ يۈكسەك شان- شەرەپ —«مۇئەللىم»

ئۇنىڭغا مۇناسىپ ئەمەس!

— ئەپەندىم، ئەگەر ئىشەنسىڭىز، مەن بىر ئېغىز گەپ قىلسام...

— ياش مۇدىردىن بىرى كۆزلىرىگە ياش ئالغان هالدا ئۇنىڭغا تىكىلدى.

— خوش...

— بىزدىن ئىككىنچى مۇشۇنداق ئېۋەن كۆرۈلۈپ قالسا ئىككى ئالەم قارا يۈز بولايلى!

— بۇ هەممىڭلارنىڭ ئورتاق گېپىمۇ؟

— شۇنداق، ئەپەندىم، بۇ قېتىمقى خىجىللىقتىن ئۆلمىدۇق، ئۇنىڭ بىرىسى بولدۇق،

— بولىدۇ، مەن سىلەرگە ئىشىنىمەن، خوش خەلپىتىم، ئوقۇش ئەھۋالىدىن نىمىلەرنى كۆردىڭىز؟ سەزدىڭىز؟

ئالدىنقى مەسىلە ئېلىپ كەلگەن خىجىللىق تۈپەيلى، ئىككىنچى مەسىلىدە ئىسلام ئاخۇن ئېغىز ئاچقىچىلا، ئوقۇش نەتىجىسىدە مەسىلە كۆرۈلگەن مەكتەپلەرنىڭ مۇئەللىملىرى ئۆزلىرى سەھۋەنلىكنى بويىغا ئېلىپ سۆزلىدى.

— سىلەرنىڭ سەۋەنلىكىڭلارنى تونىغىنىڭلار بىزنى خاتىرجەم قىلىدۇ، — دېدى تەۋپىق ئەستايىدىللىق بىلەن، — لېكىن، پەقەت سەۋەنلىكنى تونۇشلا تۈزەتكەنلىك ئەمەس، بۇنى بىز كېلەر قېتىملىق توپلانتىدا كۆرىمىز. هەر قېتىم «تونۇش» بىلەنلا ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋالىمىز دەپ ئويلىغان بولساڭلار خاتا قىلغان بولۇسىلەر. مەن بىر مۇئەللىمنىڭ يارامسىز بولۇشى كېيىنكى ئەۋلادنىڭ ئىستىقبالىغا، مىللەتنىڭ تەقدىرىگە بېرىپ تاقىلىدۇ، هەر قانداق بىر ئاقنانچىنى، هەتتا يۈزلەپ ئاقنانچىنى ئۆيىدە ئولتۇرغۇزۇپ بىكاردىن پۇل بېرىپ بېقىشقا بولىدۇكى، لېكىن ئۇنى مەكتەپتە قالدۇرۇپ بېقىش مىللەتنىڭ كېلىچىكى بىلەن ئوينۇشۇش دەپ قارايمەن. بۇ

كۆڭۈلچەكلىك قىلىدىغان ئىش ئەمەس.

ئەمدى بۇندىن كېيىنكى بىر ھەپتىدە نىملەر قىلىش ھەققىدە مۇزاكىرە باشلىنىپ كەتتى.

قۇتلۇقئاخۇن تەۋپىقنىڭ كۆپچۈلۈك ئالدىدا قاتتىق گەپ قىلمىغىنىدىن ھەم خۇشال بولدى، ھەم خىجىل بولدى. ئەگەر ئۇ ئاشكارە تەنقىد قىلىنغان بولسا ئوڭايسىزلىقنىڭ تۇمانى تېزلا كۆتۈرۈلۈپ كېتىپ ھەممە نەرسە ئوچۇق - يورۇق بولغان بولاتتى. شۇڭا ئۇ تەۋپىقنىڭ ئۆزى بىلەن سۆزلۈشۈشىنى، ئارىدىكى بۇرۇختۇملۇقنى كۆتۈرۈۋېتىشنى ئارزۇ قىلدى.

ئۇنىڭ بۇ خىل كۆڭۈل خاھىشىنى سەزگەندەك، مەجلىستىن كېيىن تەۋپىق ئۇنىڭغا ياندىشىپ ماڭدى. خەلپىتىم ئۇنىڭ ئېغىز ئېچىشىنى كۈتۈپ، ھە دەپ نەپسىنى راستلايتى. ئۇلار خەيرلىشىدىغان يەرگە كەلگەندە تەۋپىق توختىدى. قۇتلۇقئاخۇنمۇ توختىدى. يىراقتا خۇپتەنگە ئېيتىلغان ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا ئۇلارنىڭ يېنىدىلا قۇمباغ مەسچىتىدىنمۇ بىرسىنىڭ سالماق لەپزى ئىشتىلدى.

— خەلپىتىم، سىز ئىسلام ئاخۇن تەرىپىدىن بىرەر سەۋەنلىكنى سەزدىڭىزمۇ، قانداق؟

— يوقسۇ، سەزگىنىم يوق، ئۇ كىشى ھالال ئىشلەيدۇ...

— شۇنداق، ئۇ كىشى ھالال ئىشلەيدۇ، سىزمۇ ھالال ئىشلەيسىز. سىزنىڭ نارازى بولۇشىڭىز ھەرگىزمۇ ئۇ كىشىنىڭ ياخشى ئىشلىمەيۋاتقانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى، تۆركۈللۈكنىڭ مۇدىر بولۇپ قالغانلىقى، شۇنداقمۇ؟ ياق، دېمەڭ جاۋاب بېرىشىنىڭ ھاجىتى يوق، — تەۋپىق يېقىنلا بىر جايدا كۇرۇلداۋاتقان پاقىنىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سېلىۋاتقاندەك ئۇزاق جىمىپ كەتتى. ئاندىن، — بۇ سىزنىڭ نارازىلىقىڭىزمۇ؟ ناتايىن. سىز ئۇ يەر- بۇ يەردە بولۇۋاتقان قۇتراتقۇ

سۆزلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىدىڭىز. بىز ھەممىمىز مىللەت ئۈچۈن ئىشلەۋاتقان تۇرۇپ، نېمىشكە ئۇ يەر- بۇ يەر، ئۇ يۇرت- بۇ يۇرت دەيمىز؟ ئۇ يۇرت بولسا كىمنىڭ يۇرتى؟ ئۇيغۇرلارنىڭ! دېمەك، مەسىلە ھەل! ئەگەر بىر كىشى مىللەتكە زىيانلىق بولسا ئۇنىڭ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇنى مۇھىم ئورۇندا داۋاملىق قالدۇرغىلى بولمايدۇ. شەخسىي چوڭچىلىق دەۋاسى بىلەن مىللەتكە پايدىلىق بىر ئادەمنى يوقۇتۇۋېتىشكە ھەقلىق ئەمەسمىز. ئەمىسە سىز مۇدىر بولۇڭ، بۇنىڭغا ئىسلام ئاخۇن تامامەن رازى.

ــ ياق، ياق، بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ ــ سەۋەنلىك مەندىن ئۆتتى. ئۆزۈممۇ ئارىنى ئوچۇق قىلىپ، گۇمان ئەندىشىلەنى ئارىدىن كۆتۈرۈۋەتسەك دەپ ئارزۇ قىلىپ تۇراتتىم. مانا ئەمدى ئوبدان بولدى. مەنمۇ كېيىن ئويلاپ قالدىم، ئۆزۈمگە «مەن زادى نېمىنى كۆتىمەن؟ نېمىنى تالىشىمەن؟» دېگەندەك سوئاللانى قويۇپ كۆرۈپتىم، ھەقىقەتەنمۇ تالاشقىدەك ھېچ ئىش يوقكەن. ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نېمە ـ دە!...

ــ بىز ھەممە «ئۈچۈن»لەرنى ھازىرقى ۋاقىتتا، «مىللەت ئۈچۈن» گە بويسۇندۇرمايدىكەنمىز، ياخشى كۈن كۆرمەيمىز. دۈشمەن بىزنىڭ دەل ئاشۇ ئاجىزلىقىمىزدىن پايدىلىنىپ ئۆز ھۆكۈمرانلىقنى ساقلاپ كەلدى. بۇنى بىز قاچانغىچە چۈشەنمەيمىز؟ توغرا، قانغا سىڭگەن ئادەتنى ئۆزگەرتىش تەس، بىز ئىختىيارسىز ھالدا يەنە يۇرتۋازلىققا پاتىدىغان سۆز ۋە ھەرىكەتلەرنى قىلىپ سالىمىز. لېكىن، خاتالىق ئىكەنلىكىنى سەزگەن ھامان يۇزىمىزنىڭ چۈشۈپ كېتىشىدىن قەتئىي نەزەر بويىنىمىزغا ئالايلى. شەخسىي ئابرويىمىزنى ئەمەس، پۈتۈن مىللەتنىڭ ئابرويىنى ئويلايلى.

سەل جىم مېڭىشقاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى داۋام قىلىپ:

ــ سىز بۇ ئىشتا قۇتراتقۇلۇق قىلغانىنى ئېيتىپ بېرەلىگەن

بولسىڭىزغۇ ئىشنى تېخىمۇ يىلتىزىدىن تۈزۈتەتتۇق. ئەمما دېسەم - دېمىسەم، كىمنىڭ دېيىشىگە ئۇسۇل ئويناپ قالغىنىڭىزنى ئېيتىپ بېرەلمەيسىز. قۇتراتقۇلۇق ئەنە شۇنداق بولىدۇ، خۇددى چېكەتكىنىڭ ئاۋازىدەكلا، ئۆزىنى كۆرگىلى بولمايدىغان تۇردە. ئوتتۇرىغا بىر يامان گەپ تېرىلىدۇ، ئۇ بىرىنى دەپ، بۇ بىرىنى دەپ، گەپ ئاۋۇيدۇ، ئاخىرىدا بۇ گەپ زادى قەيەردىن باشلاندى دەپ ئويلىساق، يىلتىزىنى تاپالمايمىز. غەيۋەت دېگەن ئەنە شۇنداق، نەقلا شەيتاننىڭ ئۆزى. توغرىمۇ قانداق؟

قۇتلۇقاخۇن ھەيران قالدى. ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق ئىدى: ئۇ شۇئانكى خىجىللىقىدا بۇ دۈشمەننى ئېيتىپ بېرىشكە تەييار ئىدى. ئەمما ئۇ سايىدەك كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ قولغا چىقمايتى؛ بۇ قۇتراتقۇ سۆزلەرنى كىملەر ئۇنىڭ كالللىسىغا قۇيۇپ ئېلىشتۇرۇپ قويۇۋىدىكىن؟

قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم گەپ- سۆزسىز سۈكۈتتە تۇراتتى. ئۇ خۇپتەننىڭ قازا بولۇشىدىن ئەندىشىگە چۈشكەندەك قىلدى. دېگەندەكلا قۇمباغ مەسچىتىدىن بايا ئەزان ئېيتقان ئاۋاز ئاچچىق ئارىلاش ۋارقىرىدى:

— قاۋمەت![1] .

تەۋپىق قۇتلۇقئاخۇننىڭ كەيپىياتىدىن سۆزىنىڭ يېتەرلىك بولغانلىقىنى سەزگەچ، گەپنى قويۇپ، ئۇنىڭ بىلىكىدىن تارتتى، - دە، مەسچىت تەرەپكە ئېلىپ كەتتى. ئۇنىڭ خەلپىتىمنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇۋېلىپ، تېز- تېز مېڭىشلىرىدا بىر خىل دوستانە مۇئامىلە، ئالىجاناپلىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. ئۇلارغا يولدا كۈتۈپ تۇرغان بىرسى ئۇچراشتى. تەۋپىق كۈتۈپ تۇرغۇچىنىڭ سابىت ئىكەنلىكىنى دەرھال تونۇپ، قۇتلۇقئاخۇننىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ سابىتقا يېقىنلاشتى.

— گېپىڭ بارمىدى ئوغلۇم؟ بولمىسا نامازنى مۇشۇ يەردە ئوقۇپ

[1] نامازنىڭ ۋاقتى ئۆتتى، تېز بولۇڭلار، — دېگەن مەنىدە — ئا.

ماڭ، مەسچىدكە كىرگىچە گېپىڭنىمۇ قىلىپ بولسەن، ــ دېدى ئۇ مېھرىبانلىق بىلەن.

سابىت گەپ- سۆز قىلماستىن ئۇنىڭغا ياندىشىپ ماڭدى. ئۇنىڭ مىجەزىنى بىلىدىغان تەۋپىق، ئۆزى گەپ تەشتى:

ــ يەنە ھېلىقى ئىشمۇ؟ قىزنىڭ ئۆيىدىكى ئىشمۇ؟

ــ ھەئە....

تەۋپىق سابىتقا تەسەللىي بەردى. ئاندىن گۈلزادىنىڭ ئۆيى قەيەردىلىكىنى، ئۇنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمىنى سورىۋالغاندىن كېيىن:

ــ ئەمدى پۈتۈنلەي خاتىرجەم بولساڭ بولىدۇ. تېزراق بېرىپ مەشۇقىڭغا خۇشخەۋەر قىل...

ــ ئۇنىڭ بىلەن كۆرشەلمەيۋاتىمىز... تويىنىڭ ۋاقتى يېقىن.... بۈگۈن - ئەتىلىكلا قالدى...

ــ ياق، بىز مۇشۇ دەۋرىدىمۇ لەيلى- مەجنۇنلارنىڭ پاجىئەلىك ھالدا ھىجران ئازابى تارتىپ تۈگۈشۈپ كېتىشكە يول قويمايمىز، ــ دېدى تەۋپىق كەسكىن ھالدا. ئۇنىڭ ئىشەنچىكە تولغان ئاۋازى سابىتنى خاتىرجەم قىلدى. ئۇلار نامارخانىلارنىڭ سېپىگە كېلىپ يانمۇ- يان تۇرۇشتى.

3

مەمتىلى ئەپەندى رۇشتى مەكتەپتىكى دەرس، ئىزچىلارنى ئالاھىدە تەربىيلەش، كەنت مەكتەپلىرىنى ئارىلاشتەك جىددى ئالدىراشچىلىق ئىچىدە ۋاقت تېپىپ سابىت بىلەن گۈلزادىنىڭ ئىشى ئۈچۈن شورۇقتا بارىدىغان بولدى. ئۇ بۇنداق ئىشلار ئۈچۈن چىققاندا مۇھاپىزەتچىلەرنى ئېلىپ بارمايتى.

باش تارتىشقا باشلىغان بۇغدايلارنىڭ پۇرىقى تىنجىق ھاۋانى بىر ئالغان كەچقۇرۇندا ئۇ ئېلاخۇنغا ئاتنى توقۇتۇپ، ئۆزى يالغۇز مەشھەدتىن چىقتى. پاشىلار گىژىلداپ تۇرغان ناماز شام مەزگىلىدە ئۇ يەنىلا يول ئۈستىدە تۇرغان ئەۋرىشىم بوينى تونىدى. ئۇ بۇ يەردە بىكار تۇرمىغان بەلكى مەخسەتلىك كۈتۈپ تۇرغان ئىدى. تەۋپىق ئاشۇ بىر تۈپ جىگدىنىڭ ئارقىسىدا تۇرغان گەۋدىنى كۆرۈپلا ئىشىنىڭ نىمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى سەل قىياس قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ ئېتىنى ئىتتىكلىتىپ، ئۇنى كۆرمەسكە سېلىپ ئۆتۈپ كېتىش قارارىغا كەلدى. جىگدە ئارقىسىدا تۇرغىچىمۇ بوش كەلمىدى. ئۇمۇ ئاتنىڭ كېلىۋاتقىنىدىن بىخەۋەر كىشىدەك ئىتتىكلا يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى ۋە ئۈستىگىلا كېلىپ قالغان ئاتتىن چۆچۈپ كەتكەندەك ئىچىگە تارتىپ:

— ۋىيەي! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

تەۋپىق ئۇنىڭ نازلىق ئاۋازىدىن ئۆز گۇمانىنىڭ توغرىلىقىنى پۈتۈنلەي ھېس قىلدى. بۇ سابىتنىڭ ئۆگەي ئانىسى پاشاخانىدى.

— ئوھ ۋايىيەي، مەمتىلى ئەپەندىمۇ؟ ئەجەپ قورقۇپ كەتتىما، ئاتتىن چۈشمەمسىز، نىمانداق،...

— مەن ئالدىرايمەن، خانىم،— تەۋپىقنىڭ كۆڭلىگە ھەر خىل گۇمانلار كېلىپ تېنى ئەيمىنىشكە باشلىدى. «بۇ سۇيقەستىنىڭ باشلىنىشىمۇ قانداق؟ ئارقىسىدا ئادەم بارمىدۇ؟... »

— سىزنىڭ ئالدىراشلىقىڭىزنىغۇ بىلىمەن، شۇڭىمۇ نەچچە ئايدىن بېرى پۇرسەت بولمايلا كەلدى. ئالدىڭىزغا ئەپۇغا بارىدىغان قەرزىم بارىدى. خۇدا نېسىپ قىلمىدىمۇ، بىلمىدىم، نەچچە تەمشەلدىم. گەپ قىلمىدىم. بۈگۈن سۈنتاغدىن يېنىپ خۇدا بۇيرىغاندەكلا ئۇچرىشىپ قالدۇق،— پاشاخان سۆزلەپلا كەتتى،— ھەقىچان مېنى يېتىم ھەققىنى يەيدىغان ئاچكۆز دەپ يامان كۆرۈپ

ژۈرگەنسىز، مەنمۇ كېيىن ئۆيلاپ باقسام تازا سەت ئىش بولغانىكەن. ھېلىمۇ سىزنىڭ بولغىنىڭىز، بولمىسا مەن قۇرۇق قول قالماتتىم،... سابىتنىمۇ، سىزنىمۇ رەنجىتىپ قويۇپتىمەن. سابىت ماڭا تەتۈر قاراپ ژۈرۈيدۇ. مېنى ئەپۇ قىلسا،... نېمىلىكى بولمىسۇن مەن ئۇنىڭ دادىسىنىڭ ئەمرىدە قالغان ئايلى، گەپلىشىپ قالغىنىمىز ياخشى... مەن ئۇ چاغدا كۆزى كىچىكلىك قىپتىكەنمەن، ئايال خەق دېگەن شۇنداق بولۇدىكەنمىز،... ھازىر ئەپەندىلە بازا تېپىپ كەتتى، ئەپەندىلە يامان كۆگەنگە ھەممە خەق تۆكۈرىدىغان بولدى... مەنمۇ غەلىتىلا بولۇپ قالدىم...

— بولدۇ، مەن سابىتقا ئېيتاي، ھېلىمۇ بولسا ئاچا. ئىنى بولۇپ ئۆتۈڭلار، بۇنى ياخشى ئويلاپسىز، مېنى دېسىڭىز، مەن سىزنى چۈشىنىمەن.

— دېگىنىڭىز بىلەن، ئايال كىشى دېگەن ئاجىز نېمىكەن، مانا ئەمدى مېنىڭ ھالىم، ئۆمۈر بويى تۇل ئۆتۈپ كېتىش پېشانەمگە پۈتۈلگەن ئوخشايدۇ... تۇل خوتۇن دېگەن شۇ، تۈۋرۈكى يوق ئۆيدەك...

— نېمىشكە نائۈمىد بولىسىز، سىزگىمۇ خۇدانىڭ بۇيرىقى باردۇر، سەۋرى قىلىڭ.

— سەۋرەم چەككە يەتتى،...

ئۇلار خوشلاشقاندىن كېيىن تەۋپىق ئويلىنىپ قالدى: «ئۇ قانداق زۆرۈرىيەتتىن مەن بىلەن ياخشى خوپ بولماقنى لازىم تاپتى؟ ئۇنىڭسىز كۈنى ئۆتۈۋېرەتتىغۇ؟ گەپلىرى بىردە زەھەرلىك، بىردە ئوڭدەك... تۇۋا، ئۇنىڭ يولۇمدا پەيدا بولۇپ قېلىشى تاسادىپىمۇ ياكى بىر پۈتۈن ئاخبارات سىستېمىسى تەمىنلىگەن ئاخبارات بىلەن بۇ يەردە تۇرىدىمۇ؟...»

تەۋپىق مەشھەدتىنىڭ ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىكەنلىكىنى ئىلگىرىمۇ ھېس قىلاتتى. ئەمدى ئۇ ئۆزىنى يەنە بىر قېتىم

ئاگاھلاندۇردى. ئۇ جاھىل كۈچلەرنىڭ دىنىي قورال بىلەن قارشى چىقىپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۇسۇلنى ئۆزگەرتىشكە باشلىغانمىكىن دېگەن گۇمانغا كەلدى.

ئۇ شورۇققا كېلىپ گۈلزادىنىڭ ئۆيىنى ئىزدەپ تاپتى.

تەۋپىقنىڭ ھويلىغا كىرىپ كەلگىنىنى ئەڭ ئەۋۋەل گۈلزادە ئۆزى كۆردى. ئۇ ئۆگزىگە تېزەك يايغىلى چىقىپ شەرق تەرەپتىكى چەكسىز كەتكەن، كەچكى گۈگۈمدا قارىيىپ كۆرۈنۈۋاتقان يېشىل دالاغا قاراپ تۇرۇپ قالغانىدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرگەندە ھەم خوشاللاندى، ھەم قورقتى. مانا شۇ تۇيغۇنىڭ ئەسىرلىكىدە ئۆگزىدىن چۈشەلمەي تۇرۇپ قالدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندى ئۆيگە كىرىپ كېتىپ بىر ھازادىن كېيىن شوتا قېشىغا كەلدى - يۇ، يەنە پىكرىدىن يېنىپ، مورىغا كېلىپ قۇلاق سالدى. مورىدىن تېزەك ئوتىنىڭ ئىسى كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. تۈتۈندىن كۆيگەن تېزەكنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. گۈلزادە مورا تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، ئۆي ئىچىدە بولۇۋاتقان سۆزلەرگە قۇلاق سالدى. ئۇنىڭ ئاشۇنداق ئولتۇرغان ھالىتىدىن ھەم بالىلىق خۇسۇسىيەت، ھەم پەۋقۇلئادە بىچارىلىك چىقىپ تۇراتتى. گۈلزادە بۇ ھالنى ئۆزىمۇ ھېس قىلدى. شۇڭا بىردىنلا ئۆز - ئۆزىگە ئىچى ئاغرىش تۇيغۇسى بىلەن كۆڭلى بۇزۇلۇپ مىشىلداپ يىغلىۋەتتى. ئۇ مۈرىلىرىنى سىلكىتىپ، ئېسەدەپ يىغلاش بىلەن، ئۆي ئىچىدىكى پاراڭغا قۇلاق سېلىشنىمۇ يادىدىن چىقىرىپ قويدى. ئۇ ئەنە شۇنداق ئېچىنىشلىق ھالەتتە مورىغا يۆلىنىپ، مىشىلداپ ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ بەختسىزلىككە تولغان ئۆمرىنى باشتىن ۋاراقلاشقا باشلىدى. ئۇ ئۆمۈر دەپتىرىنى ۋاراقلىنىغدا ئۆزىنىڭ سابىت بىلەن ئۇچرىشىدىغان قىسقا ۋاقىتلىرىدىن باشقىسى ئازاپ - كۈلپەت ئىكەنلىكىنى، ئەگەر بۇ ئاخىرقى تەسەللىدىن، بىردىن - بىر كۆڭۈل خوشى، بىردىن - بىر بەختىدىن مەھرۇم قالسا، ئۆزىنى ھاياتقا باغلاپ تۇرۇۋاتقان ئەڭ ئاخىرقى رىشتىنىڭمۇ ئۈزۈلۈپ

كېتىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇڭا ئۇ ئۆزىنىڭ تەقدىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان زور ئىشقا — ھازىر ئۆي ئىچىدە بولۇۋاتقان سۆھبەتكە دىققىتىنى ئاغدۇردى. ئەنە شۇ چاغدىلا ئۆگزىگە چىقىپ بەك ئۇزاق تۇرۇپ قالغانلىقىنى ئويلاپ، ئالدىراپ شوتىغا كەلدى ۋە شوتىدىن چۈشۈۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ئۆگزىدە مېڭىپ يۈرگىنى ئۆيدىكىلەرگە ئېنىق بىلىنىپ تۇرۇدىغانلىقىنى بىردىنلا ھېس قىلدى- دە، بۇ ئاخماقلىقتىن ھەم كۈلگۈسى كەلدى، ھەم قورقتى.

ئۇ ئۆگزىدىن چۈشۈۋېتىپ، ئۆگەي ئانىسىنىڭ زالىملىقىنى، رەھىمسىزلىكىنى، بۇنداق يامان خوتۇن مەمتىلى ئەپەندىگە بويسۇنۇش، بويسۇنماسلىقىنى، مەمتىلى ئەپەندىمۇ ئۇنىڭدىن قورقامدىغاندۇ، دېگەنلەرنى ئويلاپ ئەندىشە قىلىپ قالدى. چۈنكى ئۇنىڭ قارىشىچە ئۇنىڭ ئۆگەي ئانىسىدىن ھەممە ئادەم، ھەتتا ئىتلارمۇ قورقاتتى.

گۈلزادە ئاشخانا ئۆيىنىڭ ھويلا تەرەپتىكى ئوچۇق ئىشىكىدىن كىرىشكە جۈرئەت قىلالماي، دالانغا كىردى. دالاندىن ئاشخانا ئۆيگە كىرىشتىكى ئىشىكتە تۇرۇپ، مېھمان بىلەن ساھىپخانلار ئارىسىدىكى سۆھبەتكە قۇلاق سالدى.

—...بىزغۇ مەيلى دېسەكمۇ دەرمىز، ئەمما لېكىن، تويلۇشۇپ بولغاندا يېنىشۋالساق ئوغۇل تەرەپ نېمە دەر؟— بۇ ئۆگەي ئانىنىڭ ئاۋازىدى. گۈلزادە ئىشىنىڭ چېكىشلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، بۇنى ئەمدى مەمتىلى ئەپەندىمۇ ھەل قىلالمىسا قانداق قىلارمەن دەپ ئەنسىرىدى.

— بۇ يەردىن چىقىپ، ئۇ كىشى تەرەپكە بارىمەن، ئۇ ياقتىن ئەندىشە قىلماڭ،— دېدى تەۋپىق خاتىرجەم ئاۋازدا.

— يۇرت- كېچەك ئالدىدا سەت بولۇدىغان بولدى- دە! — تەن بەرگىسى كەلمەيۋاتقان ئۆگەي ئانا يەنە غۇدۇڭشىدى.

— نېمە سەت تۇرۇدۇ؟ گۈلى- گۈلىگە، خىلى- خىلىغا كەلگەن

ئىشمۇ سەت تۇرامدىكەن؟

— قېنى ئۇ قىز، مەن ئۇنىڭغا سىلەرنىڭ رازى بولغانلىقىڭلارنى يەتكۈزەي. ئۇنىڭ ناتاۋان قەلبى يايراپ كەتسۇن.

گۈلزادە ئالدىراپ- تېنەپ دالاندىن هويلىغا چىقتى ۋە ئاشخانىنىڭ هويلا تەرەپتىكى ئىشىكىگە يېقىن كېلىپ «هە!» دېدى. ئاندىن تارتىنغان هالدا ئۆيگە كىردى.

— كېلىڭ قىزىم، خوشخەۋەرىمنى ئاڭلاڭ، — دېدى تەۋپىق.

گۈلزادە ئۇنىڭغا يېقىنىراق كەلگەندە چىراق يورۇقىدا بۇ نازۇك بەدەنلىك كىچىككىنە قىزنى ئېنىقىراق كۆرۈپ، شۈركۈنۈپ كەتتى. غەزىپى غۇژژىدە ئۆرلىدى:

— مۇشۇ قىز شۇمۇ؟ ئاشۇ سىز بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئادەمگە ياتلىق قىلماقچى بولغىنىڭلار مۇشۇ غۇنچىمۇ؟— دېدى ئۇ ئەرگە ئاندىن ئايالغا قاراپ، — خۇدايا تۈۋا، نېمانچە باغرى قاتتىقلىق بۇ؟! يۈرىكىڭلار قانداق چىدىدى؟ سىز قانداق ئاتا- هە؟!

بىچارە ئاتا بېشىنى تۆۋەن سالدى. گۈلزادە بولسا بۇلاق كۆزلىرىدىن سۇلغۇن مەڭزىگە دۇردانىلەرنى تامدۇرۇپ تىرنىقىنى تاتىلاپ تۇراتتى. تەۋپىق ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ گۈلزادىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە پاكىز قولياغلىقىنى ئېلىپ، قىزنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتتى. قىز تەۋپىقنىڭ هەرىكىتىدىن ئەسلا كۆرۈپ باقمىغان ئاتىلىق مېهرىنى هېس قىلىپ، ئۆزىنى زادىلا تۇتالماي قالدى.

— يىغلىماڭ، قىزىم، مەن سىزگە ئاتا، مەن سىزنى قوغدايمەن. دىنىمىزدا قىزنىڭ رازىلىقى نىكاهنىڭ ئالدىنقى شەرتى دېيىلىدۇ، ئاياللارنىڭ ئىنسانىي ئورنىغا هۆرمەت قىلىش تەكىتلىنىدۇ. لېكىن هازىر پەتىۋا هەر كىمنىڭ ئېهتىياجىغا قاراپ ئۆيلاپ تېپىلىۋاتىدۇ،... — دېدى غەزەپ بىلەن، — قېنى كۆرۈمىز بۇنداق پەتىۋاچىلارنىڭ گۇمپىسىنى!

باياتىن بىرى تارتىنىپ، ئاۋازىنى چىقىرىشقا جۈرئەت قىلالماي، مىشىلداپ يىغلاۋاتقان گۈلزادە تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرغان مېھرىۋانلىقتىن بارغانسېرى كۆڭلى يۇمشاپ، ئۆتمۈشى ۋە كەلگۈسى كۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ، ئۆزىنى تۇتۇپ تۇرۇش ئىقتىدارىنى پۈتۈنلەي يوقۇتۇپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئەپەندىنىڭ ياغلىق تۇتقان قولىنى تۇتتى- دە يەنە بىر قولىدا ئۇنىڭ مۈرىسىگە ئېسىلىپ ھۆكۈرەپ يىغلىۋەتتى. بۇ ھال ئەسلىدىمۇ ياش- ئۆسمۈرلەرنىڭ بەخت- سائادىتى ئۈچۈن كۆڭۈل بۆلۈپ تۇرۇدىغان تەۋپىقنى قاتتىق ئېزىۋەتتى، ئۇمۇ يېشىنى تۇتالماي قالدى.

گۈلزادىنىڭ دادىسىمۇ بۇ ھالدا چىداپ تۇرالماي، كۆز يېشى قىلدى. چۈنكى ئىنسان ئۈچۈن بىرىنچى مۇھەببەت قانچىلىك قىممەتلىك بولسا، شۇ مۇھەببەتنىڭ مەھسۇلى بولغان پەرزەنتىمۇ شۇنداق تاتلىق بولىدۇ. گۈلزادىمۇ ئۇنىڭ دەسلەپكى ئايالىدىن بىر تال تەۋەرۈك بولغاچقا، ئۇنىڭغا بولغان ئامراقلىقى ھېچقايسىغا ئوخشىمايتتى.

— سىنى شۇنچىۋالا لەختە قىلىشىمنى بىلمەپتىمەن، بالام! ھەممىسى مەن كالۋانىڭ كالۋالىقى! — دېدى مىشىلداپ، ئۆزىنى ئەيىپلەپ.

— شۇنداق، — دېدى تەۋپىق. ئۇنىڭ ئاھاڭىدا تەئەددىدىن ئەسەر يوقىدى، بەلكى بىر خىل سەمىمىيلىك چىقىپ تۇراتتى، — بىز خوتۇن- قىزلاردىمۇ قەلب بولىدىغانلىقىنى، ھېس- تۇيغۇ بولىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭمۇ ئىنسان ئىكەنلىكىنى خىيالىمىزغا كەلتۈرمەيمىز. ھامان ئۆزىمىزنىڭلا خاھىشى بويىچە ئۇلارنىڭ تەقدىرى ئۈستىدە خۇلاسە چىقىرىمىز. مۇشۇ ھالدا ئۆزىمىزنى مۇسۇلمان دەپ يۈرۈمىز، ئاللاھنى ئالداپ ئوقۇپ يۈرگەن نامازلىرىمىزغا ۋاي! رەسۇلۇللاھ ئائىشە ئانىمىزنى قانداق ھۆرمەت قىلاتتى؟... لېكىن بىز ئىنسانىيەتنىڭ ئانىسى بولغان ئاياللارنىڭ تېخىمۇ ھىسسىياتچان

بولۇدىغانلىقىنى ئويلىمىساق بولمايدۇ.

— گەپ قىلمىسا، ...ئاچىسى رازى بولۇدۇ دېسە راست دەپتىمەن، بۇنچىلا قان- زەرداپ بولۇشنى بىلسەم بۇنداق پوقنى يەمتىم... ھېلىمۇ ياخشى كەينىگە تاتىپ بۇگۇنگىچە كەلگەنىدىم، بولمىسا نىۋاق، ئەتىيازنىڭ بېشىدىلا بېشىڭغا چىقىدىكەنمەن ... خۇداغا شۈكرى، خۇدانىڭ قۇدرىتىدىن پاختا ئىچىدە ئوت ساقلايدۇ دېگەن شۇ- دە!...

— سىز، ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ ئۆز ئاتىسىغا كۆڭلىدىكىنى ئاشكارا ئېيتالمايدىغانلىقىنى بىلمەمسىز؟

تەۋپىق ئاتا بولغۇچىنى يەنىمۇ خىجىل قىلغۇسى كەلمەي، گۈلزادىگە يەنە بىر ئاز تەسەللىي ئېيتىپ، قايتماقچى بولۇپ، ماڭدى. بۇ چاغدا مات بولغىنىغا ھەم غەزىۋى كەلگەن ھەم ئىزا تاتقان ئۆگەي ئانا، باشقا ئۆيگە چىقىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇ يەردە ئېرىنىڭ لىڭتاسىملىقىنى سۆكۈپ: «مىس- مىس ئەر كىشى دېگەن خوتۇن كىشىچىلىكمۇ ئەمەس- تە، نىۋاق پۈتكەن ئىشىنى بىكاردىنلا ئاغا تاتىپ، مانا!... » دەپ كوتۇلداۋاتاتتى. ئەمدىلا تۇيغۇلىرى ئويغانغان ئاتا، قايتماقچى بولغان تەۋپىقنى تەكەللۇپ بىلەن تۇتۇپ قېلىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، تەۋپىق يەنە ھېلىقى «يىگىت»نىڭ ئۆيىگە بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپ خوشلاشتى.

ئۇ قايتقان ھامانلا ئايالىدىن تۈگىمەس تىل- ئاھانەت ئاڭلايدىغانلىقىنى بىلگەن ئاتا، تەۋپىقنىڭ ئارقىسىدىن قىيماستىن قاراپ قالدى.

يەتتىنچى باب

كۆڭۈل كىمنىڭ بولسا قالى قوي چىغاي،
قىلسا كۈچۈن بولماس ئانى توق باي.
(كىمنىڭ كۆڭلى ئەگەر كەمبەغەل بولسا ئۇنى
كۈچ بىلەن باي قىلىپ بولماس)
— «تۈركى تىللار دىۋانى» دا بېرىلگەن خەلق ماقاللىرىدىن.

1

تەۋپىق 1935-يىلى 12-ئاپرېلدىكى تەنتەربىيە مۇسابىقىسىگە ئوقۇغۇچىلارنى تەييارلاشقا ئۈلگۈرەلمىگەنىدى. شۇڭا ئۇ سىنتەبىرگىچە جىددىي تەييارلىق قىلىپ، 18-سىنتەبىردە بولۇدىغان مۇسابىقىدە ئۇتۇپ چىقىش ئۈچۈن تولۇپ-تاشقان ئىشەنچ بىلەن كىرىشىپ كەتتى. ئىزچىللار ۋە ھەر قايسى مەكتەپتىكى تەنتەربىيە ماھىرلىرىدىن باشقا تاللانغان 500 ئوقۇغۇچىنى بۇيامەتتە مەخسۇس تەربىيىلەشكە باشلىدى.

مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇشى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانىنىڭ كۆپىيىشى بىلەن ئۇنىڭ پائالىيەت مەزمۇنلىرى بېيىپلا قالماي، پائالىيەت دائىرىسىمۇ پەۋقۇلئاددە كېڭىيىپ كەتكەنىدى. بۇ ئاڭلىماققا بىر ئادەم ئۈچۈن زادىلا مۇمكىن بولمايدىغان ئىشتەك تۇيۇلسىمۇ، لېكىن بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە بىر ئادەم- ئاشۇ ئوتتۇز ياشلاردىن ئاشقان، ئاق سېرىق يۈزىگە قىزىللىق تەپچىپ تۇرىدىغان، كىچىك بۇرۇتلۇق، ئوتتۇرا بوي كىشى ھەقىقەتەنمۇ يېتىشىپ كېتىۋاتاتتى. بەلكىم ئۇنىڭ

ۋۇجۇدىغا يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ، مىللەتكە ئۆزىنى بېغىشلاش تۇيغۇسى كۈچ- قۇۋۋەت ئاتا قىلىۋاتقاندۇر. ئۇ سۇنتاغدىن سالاھىددىن ئەپەندى ئېچىۋاتقان دارىلمۇئەللىمىنگە ھەر ۋاقىت بېرىپ تەكشۈرۈپ تۇراتتى، دەرس ئاڭلايتتى. ئوقۇغۇچىلاردىن ئۆزى ئېغىزچە ئىمتىھان ئالاتتى. (ئۇ ئۆزى ناتىق بولغاچقىمۇ ئوقۇغۇچىلاردىن تېكىستكە قارىماي چاققان سۆزلەشنى تەلەپ قىلاتتى). دارىلمۇئەللىمىننىڭ تەنتەربىيە، ناخشا دەرسلىرىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالغانىدى. بۇنىڭدىن باشقا مۇشىپىقە خانىمنىڭ قىزلار مەكتىپىگىمۇ شۇنداق قىلاتتى. ھەتتا كاتتايايلاق مەكتەپكە بېرىپمۇ ناخشا ئۆگۈتۈپ كېلەتتى.

مۇسابىقە ئۈچۈن تەييارلاۋاتقان تەنتەربىيە تۈرلىرىنىڭ كۆپلىكىمۇ كىشىنى تاڭ قالدۇراتتى. يېنىك ئاتلېتىكىدا بۈگۈنگىچە خەق ئاڭلىمىغان تۈرلەرمۇ باردى. ياغاچ ئاياق ئويۇنى، چاقپىلەكتىن ئاتلاش، تاغارغا كىرىپ يۈگرەش، بالا ھاپاچ قىلىپ يۈگرەش، خادىغا تايىنىپ ئېگىز سەكرەش،...

«ياغاچ ئاياغ ئويۇنى»دا تەنھەركەتچى پۇتىغا بىر مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى كالتەكنى باغلاپ، يەردىن 70-80 سانتىمېتىر ئېگىزلىكتە كۆتۈرۈلۈپ ماڭاتتى، يۈگرەيتتى ياكى ھەرخىل فىگۇرىلارنى چىقىراتتى.

«چاقپىلەكتىن ئاتلاش» ئويۇنىدا ئىككى تال ئۇزۇن ياغاچ بىر مېتىر ئارىلىقتا، يەردىن 70 سانتىمېتىرگىچە ئېگىزلىكتە پاراللىل قويۇلغان بولاتتى. پاراللىل قويۇلغان ئىككى ياغاچقا ھەر بىر يېرىم مېتىر ئارىلىققا بىردىن چاقپىلەك توغرىسىغا قويۇلاتتى. چاقپىلەكنىڭ دىئامېتىرى 60 سانتىمېتىرچە كېلەتتى. چاقپىلەك ئىنتايىن يېنىك بولۇپ سەل- پەل تېگىپ كەتسىلا پىرقىراپ كېتەتتى. تەنھەركەتچى ئۇدۇلدىن يۈگرەپ كېلىپ پاراللىل قويۇلغان ئىككى چاقپىلەكتىن ئاتلاپ ئۆتەتتى. تەلەپ ھەم تېز بولۇش، ھەم

چاقپىلەكنى مىدىرلىتىەۋەتمەسلىك.

«تاغارغا كىرىپ يۈگرەش»تە تەنھەركەتچى قولتۇقىغىچە تاغارغا كىرەتتى. ئاندىن تاغارنىڭ ئاغزىنى قولتۇقىدىن بوغۇپ قويۇپ، ئىككى پۇتى بىلەن تاغارنىڭ ئىككى بۇلۇڭىغا چىڭ تىرەپ تۇرۇپ، تاغارنىڭ كەڭلىكى يول قويغان ئارىلىقتا قەدەم ئېلىپ يۈگرەيتى. مەشىقلەردىن كېيىن قەدەمنى ئۇششاق ئېلىپ تېز يۈگرەشكە بولاتتى. ئەگەر تاغارنىڭ كەڭلىكى بىلەن چەكلەنگەن قەدەم ئارىلىقى بۇزۇۋېتىلسە ياكى ھەرىكەت تېز بولمىسا ئاسانلا يىقىلىپ چۈشەتتى.

«بالا ھاپاچ قىلىپ يۈگرەش»تە تەنھەركەتچىنىڭ كۆزى تېڭىپ قويۇلاتتى ھەمدە ئۇنىڭ يۈگرەش لىنىيىسىگىمۇ ھاك سېپىپ چەكلىنەتتى. بىر مېتىر كەڭلىكتە پاراللېل ھاك سېپىلگەن ئارىلىقتىن يۈگرەيتى. كۆزى تېڭىقلىق بولغاچقا ئۇنىڭ سىزىقتىن چىقىپ كەتمەسلىكىگە، بۇرۇلۇشتا بۇرۇلۇشى، ۋە ئاخىرقى پەللىگە بارغاندا توختىشى قاتارلىق ھەرىكەتتىگە ئۇ ھاپاچ قىلىۋالغان 7ـ 8 ياشلاردىكى بالا ئۇنىڭ ئىككى قولىقىدىن تۇتۇۋېلىپ «قوماندانلىق» قىلاتتى.

يۇقۇرىقى ھەرىكەتلەر بۇ دىياردا شۇ كەمگىچە كۆرۈلمىگەن مۆجىزە ئىدى. شۇڭا بىكارچى كىشىلەر ئۇلارنىڭ مەشىقلىرىنى كۆرۈپ، بۇ مەيداندىن كېتەلمەي قالاتتى.

بۇنىڭدىن باشقا ئىزچىللارغا ھەربىي مەشىق، ھەربىي تەلىم-تەربىيە بېرىلەتتى. ئۇلار 8ـ9 قەۋەت پەخشى تاملاردىن شوتىسىزلا ئۆتۈش، تىك قىيالارغا يامىشىش، چېلىشىش، «دۈشمەن» بىلەن ئېلىشىش — قوراللىق «دۈشمەن»گە قورالسىز تاقابىل تۇرۇش، قورالىنى تارتىۋېلىش — قاتارلىق ماھارەتلەرنى مەشىق قىلاتتى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر سەنئەت ئەترىتىمۇ تەشكىل قىلىغانىدى.

بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە يېتەكچىلىك قىلغۇچى تېرىنېر،

رېژىسسور، كومپوزىتور، مۇئەللىم- بىرلا تەۋپىق ئىدى. ئۇنىڭ ھاياتى ئەنە شۇنداق زىچ پائالىيەت بىلەن تولغاچقا، شەخسىي تۇرمۇشى ھەققىدە ئويلاشقا چولىسى تەگمەيتتى. ھەتتا خىيال سۈرۈشكىمۇ پەقەت كەچتە، ئۇخلاش ئالدىدىلا ئېشىناتتى. لېكىن، ئۇنىڭ خىيالى يەنىلا خىزمەت ئۈستىدە، ئىجادىيەت ئۈستىدە بولاتتى. ئۇ كەچتە خاتىرىسىنى ھامان بېشىدا قويۇپ ياتاتتى. چىراق ۋە سەرەڭگىمۇ ياستۇقنىڭ قېشىدىلا بولاتتى. مۇزىكا، شېئىر، سەھنە ئەسىرى ياكى خىزمەت پىلانى ھەققىدە بىرەر ئىجادىي پىكىرگە كەلگەن ھامان چىراقنى ياقاتتى- دە، يېزىۋالاتتى. چاقماق چاققاندەك پەيدا بولۇپ، يەنە چاپسانلا غايىپ بولۇدىغان ئۇچقۇر ئىلھاملار قېچىپ كېتەلمەي، ئۇنىڭ ھەممە نەرسە تېپىلىدىغان خاتىرىسىگە بەند بولاتتى. ئۇ شۇنچە كۆپ پائالىيەتلەر ئىچىدە ئۇخلاشقا بەكلا ئاز ۋاقىت ئاجرىتاتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئەتىگىنى روھلۇق ھالدا ئورنىدىن تۇراتتى. ئۇ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان ئۇلۇغ ئىشلار ھەققىدە ئويلاپ، مەمنۇنلۇق بىلەن يېڭى بىر كۈننى كۈتۈۋالاتتى. ئاغزىنى چايقاپ بولۇپ بىر بۇردا قاتتىق نان يەيتى، ئاندىن ھويلىدا گىمناستىكا ئوينايتى. بامدات نامىزىغا چىقىپ كىرگەندىن كېيىن كېسەل كۆرسۈتىدىغانلارنى قوبۇل قىلاتتى. ئاندىن ناشتا قىلاتتى- دە، مەكتەپكە كېتەتتى.

رۇشتى مەكتەپتىكى دەرسىنى تۈگۈتۈپ سۈنتاغقا دارىلمۇئەللىمىنگە، قىزلار مەكتىپىگە، ئۇ يەردىن بۇيامەتتىكى بەشيۈز تەنھەركەتچىنىڭ ئالدىغا كېتەتتى. چۈشلۈك، كەچلىك تاماقلىرىنى قەيەردە توغرا كەلسە شۇ يەردە يەيتى. بەزىدە ئالدىراشلىقتا ئېسىدىن چىقىرىپ قوياتتى- دە، يېزىلارنى ئايلىنىشقا ئاتلىناتتى. بۇ جاپاغا ھەتتا جەڭلەرنى باشتىن كەچۈرگەن مۇھاپىزەتچىلىرىمۇ چىدالماي قالاتتى. شۇڭا ئۇ ئۇلارنى تولاراق ئالمايلا كېتەتتى.

ئۇ مانا شۇ ئالدىراش ھايات پائالىيىتى ئىچىدە جەمئىيەت تەرتىپىنى

ياخشىلاش ئىشىغا ھەم ۋاقىت تاپتى. ئوغرى، قىماۋاز، نەشىكەش قاتارلىق يامان ئىش، يامان ھەرىكەتلەرگە ئادەتلەنگەن كىشىلەرنى ئۆزگەرتىش، يامان ئادەتلەرنى چەكلەش مەخسەت قىلىنغان كومېدىيىسىنى پۈتتۈرۈپ، ئۇنى سەھنىلەشتۈردى. بۇ كومېدىيە قويۇلۇدىغان كۈنى ھەزرەت سۇلتاندا ئاممۋىي يىغىلىش ئۆتكۈزۈلدى.

خانىقا ھوجرىلىرىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيدان ، دەرەخ شاخلىرى، دائىرە تاملار، ئۆگزىلەرگىمۇ ئادەملەر لىق تولدى. كىچىككىنە سەھنىدە ئارتىسلار پەيدا بولدى. تەۋپىقنىڭ چاقىقان قولىدا باراban گۈمبۈرلىدى. قۇربان ئىبىراھىم سۇنايىنى چالدى. مەھەممەد قارى مەشرەپ نەي چالدى، زەكى تەمبۇر چالدى. زىل ئاۋازلىق قۇربان جاپپارنىڭ ئېلانى ئاڭلاندى.

ئارتىسلارنىڭ بىرى مەستىنىڭ رولىنى ئالغان بولۇپ، دەلدەڭشىپ مېڭىپ سەھنىگە چىقتى. ئۇ مەستلەرچە مېڭىشىنى، مەستلەردەك قاراشىنى ۋە قول پۇلاڭلىتىشىنى شۇنچىلىك قاملاشتۇردىكى، ھە، دېگەندە تاماشىبىنلار گۈلدۈراس ئالقىش ياڭراتتى. ئارقىدىن«مەست» يەنە مەستلەرگە خاس ئاخمىقانە سۆز ۋە تېتىقسىز ھەرىكەتلەرنى قىلىپ، كىشىلەردە مەستلەرگە نىسبەتەن يىرگىنىش پەيدا قىلدى. ئۇ ھەتتا ياخشى- يامانىنىمۇ پەرق قىلالمايتتى. «ئېشەك سۈيدىكى دەريا كۆرۈنۈپ» ئۇ يەردىن ئۆتۈشكە جۈرئەت قىلالماي، چېكىسىنى تۇتاتتى. ساق كىشىلەر (باشقا ئارتىسلار) ئۇنى مەسخىرە قىلاتتى. بۇ مەسخىرىلەرنى «مەست» ئۆزىگە بىلدۈرۈۋاتقان ئالقىش دەپ قاراپ، تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ لاۋزىلىشاتتى. تۇرمۇشتا بۇنداق ئادەملەرگە ئانچە يىرگىنىپ كەتمەيدىغان، بەلكى ئادەتتىكى ئىشتەك ئۈگۈنۈپ قالغان خەلق، سەنئەتنىڭ كۈچى بىلەن ئىچىش ۋە چېكىشنىڭ يىرگىنىشلىكلىكى، زىيىنى، ئابرويىنى تۆكۈدىغانلىقىنى ئاسانلا كۆرۈۋالدى. «مەست»نىڭ قېرى دادىسى چىقىپ ئۇنىڭدىن پۇل سورىدى ھەممە پۇلنى ئىچىپ، قىمار ئويناپ تۈگۈتۈپ بولغاچقا «پۇل يوق!» دەپ

ۋارقىرىدى. شۇنداقلا خەلق ئۇنىڭ كۆينەكچان ئىكەنلىكىگە دىققەت قىلدى. كېيىن ئۇ يەنە بىر كىشىدىن «نەشە بارمۇ؟» دەپ سورىدى ۋە بېشىدىكى دوپپىسىغا تىگىشمەكچى بولدى... نەشىنى كانايچە قىلىپ ئوراپ هوزۇرلۇنۇپ چېكىشكە باشلىدى ۋە: «جاهاننىڭ راهتى مۇشۇكەنغۇ، مانا هازىر ئەرشنى كۆرۈۋاتىمەن» دەپ هىجايدى. ئۇ تېخىمۇ ئېلىشمان بولۇپ كەتتى. ئارقىدىن كۆكرىكىنى تۇتۇپ ئازاپلانغان هالدا قۇرۇق قەي قىلدى. ئۇنىڭ ئىنتايىن قىيلىنىۋاتقانلىقىنى چىرايىدىن ۋە ئېلىشىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن بىلىشكە بولاتتى. ئۇ يەنە بىر قېتىم قۇرۇق قەي قىلىپ تولغۇشۇپ كەتتى. ئارقىدىن شاقىرىتىپ قۇسۇۋەتتى. ئاندىن بېشى قېيىپ، دەلدەڭشىپ، قۇسۇق ئۈستىگىلا يېقىلىپ چۈشتى.

ئارتىسنىڭ ئويۇن كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇپ قالغان خەلق، ئۇنىڭغا لەنەت، قارغىش ياغدۇرۇپ كېتىشتى... «مەست» كىرىپ كېتىش ئالدىدا خەلققە ئىگىلىپ تازىم قىلىۋەتتى، خەلق شۇندىلا ئۆزلىرىنىڭ ئويۇن كۆرۈپ تۇرغانلىقىنى بىلدى. ئىككىنچى كۆرۈنۈشتە مەستنىڭ ئائىلىسى، خوتۇن- بالىلىرىنىڭ يامان ئەهۋالى، كۆز ياشلىرى ئېچىنىشلىق تەرزدە تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ هەممىسى يامان قىلمىشنىڭ ئاچچىق ئاقىۋىتى ئىدى...

ئويۇن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن تەۋپىق ئوتتۇرىغا چىقىپ، خەلقنى تېنچلىنىشقا ئۈندىدى:

—ئەي، ۋەتەنداشلار، — دەپ سۆز باشلىدى ئۇ، —نەشە چېكىش، قىمار ئويناش، هاراق ئىچىش قاتارلىق يامان ئىشلارغا ئىسلام دىنى يول قويمايدۇ. ئىلىم- پەنمۇ بۇ ئىشلارنىڭ زىيانلىق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. ئەمما شۇ كەمگىچە توغرا تەلىم- تەربىيە، توغرا تەشۋىق- تەرغىبات بولمىدى. كونا دۇنيانىڭ هامىلىرى بۇ ئىشلارغا سۈكۈت قىلىپ تۇرۇدۇ. هازىرغىچە بۇ ئىش ئەنە شۇنداق داۋام قىلىپ كەلدى. بۇ

جەھەتتە يېڭىچە مەكتەپتە ئوقۇغانلارنىڭ ئاۋالقىلارغا قارىغاندا خەلقچىل، ئومۇمىيەت روھىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. قۇرۇق گەپنى قويۇپ، ئەمەلىي گەپكە كەلسەك، ئىلگىرى بۇنداق يامان ئىشلارنى چەكلەش ئۈچۈن ھېچقانداق ئەمەلىي بىر ئىش قىلىنمىغان، ھېچكىم بۇنداق بىر ئىشنىمۇ ئويلاپ كۆرمىگەن. ھەركىم چەكسە ئۆزىنىڭ پۇلى، بۇزسا ئۆزىنىڭ پۇلى،... دەيدىغان ئۆزىنىلا بىلىشتەك شەخسىيەتچىلىك بىلەن، يامان ئىشلارغا سۈكۈت قىلىنغان. ئېنەكنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن موزاينىڭ بېشىغىمۇ كېلەر، دېگەندەك، ئەگەر جەمىيەتتە بۇنداق يامان ئىش مەۋجۇت ئىكەن، ئۆزىنىڭ پۇلىغا قىلىۋاتقاندەك قىلىسىمۇ بىر كۈن ئۇنىڭ زىيىنى باشقىلارغا تېگىشىنى، بىزنىڭ بالىلىرىمىزغىمۇ مەرىزى يۇقۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلمىغانمىز. ئەمدى بۇنداق ئىشلارغا ھېچ يول قويۇلمايدۇ! ئەمەلىي تەدبىر قوللىنىمىز،— تەۋپىق ئاڭلىغۇچىلارغا قاراپ بىردەم سۈكۈت قىلدى. ئاندىن،— ھەربىر ئازنا مەسچىد، مەھەللە مەسچىتلەرنىڭ ئىماملىرى، شۇ مەسچىتلەرنىڭ نامازخانلىرى ئۆز دائىرىسىدىكى پۇخرالار ئىچىدە مۇشۇنداق يامان ئادىتى بارلار بولسا شۇلارغا تەربىيە بېرىشنى ئۆزلىرىگە پەرز دەپ بىلىشلىرى كېرەك. بىزمۇ تىياتىر قويۇش، ناخشا- قوشاق ئارقىلىق تەشۋىق، تەربىيىنى ئېلىپ بارىمىز. مانا بۇ بىزنىڭ ئاگاھلاندۇرىشىمىز؛ ئىشنىڭ بېشىدىكى سىگنالىمىز، چىرايلىق ئېيتقىنىمىز بولىدۇ. بۇنىڭغا كۆنمىگۈچىلەر بولسا بىز ئۇنداق بوينى قاتتىقلارنى جازالاشقا ھەقلىقمىز، ئىزچىللارغا ئاتۇشنىڭ جەمىيەت تەرتىبىنى ساقلاش، يامان ئىشلارنى توسۇش، يامان ئادەملەرنى تۇتۇش ھوقۇقى بېرىلدى. ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، يامانلار، يامان يولدىن قايتىپ كۆپچۈلۈكنىڭ قاتارىغا قايتىڭلار، بولمىسا قاتتىق قوللۇق قىلىشقا مەجبۇر بولىمىز!...

تۆۋەندە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى. مۇيسىپىتلەر بۇ ھەرىكەتنى ئىنتايىن

توغرا بولدى دەپ ھېسابلاشتى. ھەمدە مەتىللى ئەپەندىنىڭ بالا ئوقۇتۇش بىلەنلا بولۇپ قالماي، يەنە جەمىيەتنىڭ تەرتىپىگە كۆڭۈل بۆلگەنلىكىنى، شەرىئەتكە ئۇيغۇن تۈزۈملىرىنى ئاغزى- ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كېتىشتى.

— خۇدا يولىدا مۇشۇنچىلىك خىزمەت قىلىدىغان بىر بەندە چىقماي ھازىرغا كەلدى، بولمىسا بۇنچىۋالامۇ زەبۇنلۇققا چۈشۈپ قالماستۇق...

— شۇنداق، تاس قاپتىمىز، مۇشۇنداق بىر خۇدا ئەۋەتكەن ئادەمنى دۈشمەننىڭ كەينىگە چىرىپ جەدىت دەپ قوغلىۋەتكىلى...

— ھېلىمۇ ياخشى خۇدا ئۇنىڭ قولى بىلەن مۆجىزىلەر كۆرسۈتۈپ كۆزىمىزنى ئاچتى...

ھەر بىر سۆز- ھەرىكەتتە خەلق رايىنى ئۇتۇپ، نوپۇزى ئېشىپ كېتىۋاتقانلىقى يەنە بىر مۇنچىلارنىڭ ئىچىنى ئاداتماي قالمىدى. ھابۇلھاجىم بىلەن كەنجى قازاخۇنۇم بىر- بىرىگە ئەلەملىك قارىشىۋالدى. توختى زۇنۇن مەمنۇن بولۇۋاتقاندەك چىشلىرىنى چىقىرىپ ئىككى تەرىپىگە باقتى. مەمتىمىن بولسا ھېچ ئامال قىلىپ ئىچى قارىلىقنى يوشۇرۇپ قالالماي، يىغىنىنى بۇزۇۋېتىش غەرىزىدە ئىسقىرتىپ جامە ھويلىسىدىن سىرتقا قاراپ ماڭدى. بىراق ئۇ تەرتىپنى بۇزالمىدى. پەقەت ئۇنىڭغا يېقىن جايدا تۇرغانلاردىن بىر قانچىسى بۇرۇلۇپ قارىغان بولسىمۇ، مەمتىمىننى تونۇپ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن غەزەپلىك پىچىرلاشتى.

— مۇشۇنىڭ ئۆزىمۇ شۇ خىلدىكىسىدىن - دە!

— شۇ، شۇڭا قوڭغا تۇز قۇيغان توخۇدەك تۇرالماي قالدى.

— قىمارۋازنىڭ پادىشاسى.....

— زىناخورلۇقتا يوق دەمسەن؟ نەشىنى خام يىمەمدۇ تېخى؟!

— مۇشۇنى بىر يىغىشتۇرىۋېتىدىغان ئىش بولسىدى...

— نېمە دەۋاتسەنۇي؟ ئۇ دېگەن سايىزدا تۇرۇپ كەلگەن نېمە، قىزىل پاچاق، پالشۇك دېگەن گەپلەر بار. شىڭ دۇبەن پالشۇكلار بىلەن دوست ئىمىش، ئۇنداق بولغاندا ئۇنى كىم جايلىيالايدۇ؟

— مەمتىلى ئەپەندى جايلىيالماسما؟

— تۆت ئېغىز گەپ بىلەنلا يىلىنى چىقىرىۋەتمەمدۇ. مەمتىلى ئەپەندى دېگەن خۇدايىم رەخمەت قىلغان ئادەم ـ دە.

— مەمتىلى ئەپەندى كۆپچۈلۈككە قاراپ خىتاپ قىلىۋىدى ئارقىدىكىلەرمۇ دىققىتىنى ئاغدۇرۇشتى.

— ۋەتەنداشلار، ئاللاھ بىزنى ئادەم دەپ جىمى مەخلۇقاتتىن ئېزىز قىلىپ ياراتقان ئىكەن، بىز خۇدانىڭ ئىرادىسىگە ئۇيغۇنراق ياشايلى، ئادەمدەك ياشايلى. ھايۋانلارلا پەقەت يېيىشنىلا بىلىدۇ. ئادەمنىڭ تاماق يېيىشى تىرىكلىك ئۈچۈن، لېكىن تىرىكلىكتىن مەخسەت تاماق يېيىش ئۈچۈن ئەمەس، ئادەمگە خاس ئىشلارنى قىلىش ئۈچۈندۇر.

— ۋەتەنداشلار، بىز ئادەم ئىكەنمىز، قۇرۇق سۆڭەكنى تالىشىپ ياكى ھېچبىر سەۋەبسىز بىر ـ بىرىنى تالايدىغان ئىتلارنى دورىماسلىقىمىز لازىم، — ئۇ ئالدىنقى قاتاردىكىلەردىن پىكىر سورىغاندەك ئۇلارغا بىردەم قاراپ تۇرۇپ، داۋام قىلدى،— بىز نېمىشقا ئىناق ئۆتمەيمىز؟ نېمىشقا كۆپ ئۇرۇشىمىز؟ كۆپ تالىشىمىز؟ ئۇنىڭسىز چىداپ تۇرغىلى بولمىغۇدەك نېمە ئىش بار؟ ئۆز ئارا ئەپۇ سورۇشۇپ، ئۆز ئارا كەچۈرۈشۈپ ئۆتسەك بولمامدۇ؟ ئەگەر بازار كۈنىدىكى قىستاڭچىلىقتا بىر ـ بىرىمىزگە سوقۇلۇپ كەتسەكمۇ شۇنچىلىك ئىش جېدەلگە سەۋەب بولالايدۇ، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ گەپ بەرگىسى كەلمەيدۇ. شۇنداق چاغدا نېمىشكە «ئەپۇ قىلىڭ، تېگىپ كېتىپ قالدىم» دېيەلمەيمىز؟ نېمىشكە: «بازار ئەمەسمۇ ، ھېچقىسى يوق» دېيەلمەيمىز؟ ئادەمگە خاس ئەدەپ ـ ئەخلاقنى ئۆگىنەيلى، ۋەتەنداشلار، ئادەم بولۇش ئۈچۈن ئادەمگە خاس سۈپەت بولۇشى كېرەك،

يىرتقۇچىلارچە تالىشىپ تۇرۇپ، ئۆزىنى ئادەم دېگۈچىلەر ئىككى پۇتلۇق بۆرە، خالاس. ھەممەڭلار بۇنداق ئەيىپلەرگە رەددىيە بېرىڭلار، تەربىيە بېرىڭلار، لەنەتلەڭلار، ئۇلار تۈزەلسۇن، تۈزەلمىسە يوقالسۇن،— تەۋپىق سۆزىنىڭ ئاخىرىنى شېئىر بىلەن چۈشەندۈردى.

سىلەردە بار ئەجەپ بىر خىل ئەيىپلەر،
نەشە، ھاراق، ئەپيۇندەك كەيىپلەر.
ئوينايسىلەر كاغەز، قىمار دېگەننى،
ئىت يىمەيدۇ سىلەر نان دەپ يېگەننى.
نەشە تارتىپ رەڭگىڭىزدە ھېچ قان يوق،
شۇڭا سىزدە ئادەمگە خاس ۋىجدان يوق.
تەنقىد قىلدۇق ئەخلاقىڭىز تۈزۈلۈر،
تۈزەلمىسە سىزدىن ئۈمىد ئۈزۈلۈر.
بىزار بولدى، تويدى خەلق سىزلەردىن،
توغرا مېڭىڭ، ئۆلگە ئېلىڭ بىزلەردىن.
....

خەلق تويپى يەنە بىر نۆۋەت گۈلداراس ئالقىش ياڭراتتى. ئالقىشلارنىڭ ئارقىسىدىنلا قۇربان جاپپارنىڭ زىل ئاۋازى كۆتۈرۈلۈپ، ناخشا باشلىدى...

2

ئىزچىلار دەرھاللا جەمىيەت تەرتىپىنى تەرتىپكە سېلىشتىن تارتىپ ئوغرى، قىمارۋاز، بەڭگى، لۈكچەكلەرنى تۇتۇشقىچە ھەممە ئىشلارنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. مەكتەپ يېشىدىكى باللارنىڭ بازار كۈنىدىن باشقا كۈنلەردە بازارادا قاتراپ يۈرۈشىگە يول قويۇلمايدىغان بولدى. جامە

ھويلىسىدىكى كۆل بويىدا. رېدە سايىسىدا چېكىشىپ ئولتۇرىدىغانلار توگول، خالى بۇلۇڭلاردا چېكىدىغان قىماۋازلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەس بولدى. بازار كۈنلىرى ئادەم كۆپ بولۇدىغان بولۇشىغا قارىماي، بازار ئىنتايىن تەرتىپكە چۈشكەنلىكىنى بىر قاراشتىلا كۆرۈۋېلىشقا بولاتتى. ئىزچىلار گۇرۇپپىلارغا بۆلۈنۈپ ئايلىنىپ يۈرەتتى. جېدەل - ماجرا قىلغۇچىلار، ئوغرىلار، ئالدامچىلار، قىماۋازلار، شۇنىڭدەك بازارنى مونوپول قىلىۋېلىشقا ئۇرۇنۇپ، دېھقانلارنىڭ بازارغا ئەكەلگەن نەرسىلىرىنى ئەرزان ئېلىۋېلىش ئۈچۈن بوزەك قىلىدىغان مۇشتۇمزور، مۇتىھەملەرنى تۇتۇۋالسا ئۇلارنى باغلاپ ئۇيۇشمىغا (يېڭىلا پۈتكەن بولۇپ، ئۇ يەردە تەۋپىقنىڭ ئىشخانىسى باردى) ئېلىپ باراتتى. بازار كۈنلىرى ئادەتتە ئۇ شۇ ئىشخانىدا يېزىقچىلىق قىلغاچ مېھمان كۈتەتتى. ئۇنىڭ مېھمانلىرى داۋاگەرلەر، ئىزچىلار تۇتۇپ كەلگەن ئەيىپكارلار بولۇپ، «قازىلىق» قىلىشقىمۇ توغرا كېلەتتى.

داۋاننىڭ ئادىل سورىلىشى، «مۆھۈر ھەققى» ئېلىنمايدىغانلىقى ناھايىتى چاپسانلا خەلقنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ، ھەممە ئادەم چوڭ - كىچىك دەۋالار بىلەن مەمتىلى ئەپەندىنى ئىزدەيدىغان بولدى. ھەتتا يىراق كەنتلەردىنمۇ كېلىشەتتى. بۇنىڭ بىلەن قازى ئەلەملەر تەبىئى ھالدا «بازار»دىن ئايرىلىپ، خېرىدارسىز قالدى.

** **

ماي ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدى. قوياشنىڭ ئوتتەك ھارارىتى يەر - زېمىننى قىزىتىپ، ھەممە جاندارزلارنى سايىلارغا قوغلىۋەتكەنىدى. بولۇپمۇ قاقاس تاغلار بىلەن قورشالغان، تاش تۇپراقلىق ئاتۇش ياز كۈنلىرى چىدىغۇسىز قۇرغاق ئىسسىق دەستىدىن ھوھۇلداپ كېتەتتى.

تەۋپىق ئادىتى بويىچە جۈمە كۈنى ئەتىگەندە بۇيامەتكە بېرىپ، ئاكىسىنىڭ ئۆيىدىكىلەر بىلەن ھاللىشىپ قايتىپ كېلىپلا، ئۆيۈشمىدىكى ئىشخانىسىدا «دىۋان»نى تەرجىمە قىلىشقا كىرىشتى.

يېزىشتىن چارچىسا ياكى پىكىر يۈرۈگۈزۈشكە تىرىكتۈرۈپ قالسا ھويلىغا چىقىپ ئاستا قەدەم تاشلاپ ئۇياقتىن-بۇياققا ماڭغاچ دەم ئالاتتى ۋە ئويلىناتتى. بەزىدە ئىختىيارسىز ھالدا ئاتخانا ئالدىغا بېرىپ تۇرۇپ قالاتتى. بەزىدە دەرۋازا تەرەپكە كېتەتتى. ئۇنى بەك چوڭ بىلىدىغان ئېلاخۇن ئۇنىڭ ھەرىكەتلىرىگە ھەيرانلىق بىلەن قاراپ تۇراتتى. ئەمما بىمەنە سوئال بىلەن پىكرىنى بۆلمەيتى. پەقەت ناگان-ناگاندا ئاتخانا ئالدىغا بېرىپ تۇرۇپ قالغاندىلا ئۇنىڭ قېشىغا يۈگرەپ كېلىپ:

— ئاتنى توقامدىم، ئەپەندىم؟... — دەپ سورايتتى.

تەۋپىق كۆلۈمسىرەپ باش چايقاپ ئاستا باشقا تەرەپكە كېتىپ قالاتتى. ئۇنىڭ پىكرىنى تاشقى دۇنيا بۇزالمايتى. ئىشىك ئالدىدىن ئۆتۈۋاتقانلارنىڭ سالىمى، ۋاراڭ-چۇرۇڭى ئويلىرىنى قالايمىقان قىلىۋېتەلمەيتى. ئۇ بۇنداق چوڭقۇر ئويلار بىلەن مېڭىپ يۈرگەندە، سالام قىلغۇچىلارغا كۆلۈمسىرەپ باش لىڭشىتىپلا قوياتتى. پاراڭچى ئەپەندىنىڭ بىردىنلا بۇنداق بولۇۋېلىشى كىشىلەرگە سىر ئەمەس بولغاچقا، ئۇلار ئەپەندىنىڭ خىيالى بىر يەردە ئەمەس، چوڭ ئىشلار بىلەن بەند بولسا كېرەك دەپ توغرا چۈشىنەتتى.

ئۇ خەلق سەنئەتلىرىنى نوتىغا ئېلىپ سىستېمىلاشتۇرۇش ئىشىنى تېخى تۈگىتەلمىدى. ئۇنىڭدىن باشقا خەلق ناخشىلىرى، خەلق قوشاقلىرى، خەلق داستانلىرى، چۆچەكلىرىنىمۇ توپلاش، رەتلەش، نەشىر قىلدۇرۇشنى خىيال قىلىپ يۈرەتتى. ئۇ ۋەتەنگە قايتىش ئالدىدىلا بۇ ئىشنى كۆڭلىگە پۈككەندى. بىراق ھازىرغىچە بۇ ئىشقا قول سالمىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ ۋىجدانىنى ئازابلىماقتىدى... ئويلا-ئويلا ئاخىر ئۇ مۇنداق ئەقىل تاپتى؛ يازلىق تەتىلدە ئوقۇغۇچىلارغا تەتىل

تاپشۇرىقى سۈپىتىدە فولكلور توپلاشنى تاپشۇرۇش ئارقىلىق خەلق ئىچىدىكى بايلىقنى بىراق يىغىۋېلىش، ئاندىن يىغىلغان ماتېرىيالنى ئابدۇراخمان شائىر، سابىت، سەيپىدىن، لىۋاھىدىن ئەمەت مەخسۇم قاتارلىق شاگىرتلىرىنى تەشكىللەش ئارقىلىق تۈرگە ئايرىش ۋە رەتلەش كېرەك. بۇنداق بولغاندا ۋاقىت تېجىلىپ، ئۇنۇم ئاشاتتى. «بۇ ئىشنى قەشقەردىكى سەبداشلىرىڭىزمۇ ئېيتىش كېرەك، فولكلور توپلاشنى ئۇلارمۇ تەلەبىلەرگە تاپشۇرسۇن» كېيىن بىز بۇلارنى بىرلەشتۈرۈپ نەشىر قىلدۇرىمىز...

ئۇ دەرھال يانچۇق دەپتىرىنى چىقىرىپ ئويلىغانلىرىنى تىزدا قويۇپلا يېزىۋالدى.

— شىرەسى بار ئەپەندىم، ئىشخانىسى بار ئەپەندىم، يول بويىدا تىزلىنار، تىزىدا قويۇپ خەت يازار!...

خاتىرە يېزىۋاتقان تەۋپىق ئىتتىك بېشىنى كۆتەردى ۋە يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان راخمان ساراڭنى كۆردى، شۇندىلا ئۆزىنىڭ دەرۋازا ئالدىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغىنىنى ھېس قىلدى.

— خوش، دوستۇم، نەگە؟— تەۋپىق راخمانغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ سورىدى.

— خۇدا بۇيرىغان، رىسقىم سۆرىگەن تەرەپكە، — راخمان ساق ئادەمدەكلا جاۋاب بەردى، ئارقىدىن مالىماتاڭ سۆزلەپ قاقاقلاپ كۈلۈپ يولىنى داۋام قىلىپ كەتتى.

تەۋپىق ئويلىغانلىرىنى يېزىۋالغاندىن كېيىن خېلى يېنىكلەشكەندەك بولۇپ، يەنە بىر ئاز ئىشلەش ئۈچۈن ئىشخانىغا مېڭىۋىدى. ۋاڭ- چۇڭ قىلىپ بىر توپ ئادەم ئارقىسىدىنلا ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئىزچىلاردىن ئىككىسى ئىككى ئادەمنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كىرىۋاتاتتى. ئۇلارغا شۇ يەرلىك بىكارچىلاردىن بىر نەچچىسى ئەگىشىۋالغانىدى. ئەگىشىپ كىرىۋاتقان بىكارچىلار ھەدەپ

دەي- دەيگە سىلىپ:
— ئۇرۇشقىنى ئۈچۈن پالاقىقا تارتسا بولىدۇ!
— ياق، ھەر ئىككىسىدىن ئەللىك تەڭگىدىن جەرىمانە ئالغان ياخشى!
—... — دېيىشەتتى.
ئەيىپكارلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە باشلىرىنى تۆۋەن سىلىپ، پالاق ياكى جەرىمانە جازاسىنىڭ قايسىسى ئېلان قىلىنىدىكىن دېگەندەك، دېمىنى چىقارماي تۇرۇشاتتى. پەقەت «سىنىڭ كاساپىتىڭ» دېگەندەك بىر- بىرىگە قارىشىپ قويۇشاتتى.
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، تۇغقانلار — دەپ ئالدى بىلەن سالام قىلدى تەۋپىق، — نېمە بولدۇڭلار؟
ھودۇقۇپ كەتكەن ئەيىپكارلار بۇنداق سالامنى ئەمەس، پەلەقنى كۈتۈپ تۇرغىنى ئۈچۈن تېخىمۇ ئۆزىنى يوقىتىپ قويدى. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى ئوتتۇرا ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان بوز يىگىتلەردى. ئۇلار جاۋابقا ئېغىز ئۇمەللەپ بولغىچە ئىرچىلاردىن بىرى مەلۇم قىلدى.
— بازاردا جېدەل چىقارغانتى، ئېلىپ كەلدۇق.
— يۈرۈڭلار، ئىشخانىغا كىرەيلى، — دەپ باشلىدى تەۋپىق.
جېدەل قىلغانلار سولاپ قويامىكىن دەپ ئويلاپ، تېخىمۇ قورقۇپ كەتتى.
ئىشخانىغا كىرشكەندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارغا ئورۇن كۆرسەتتى. ئاندىن مۇلايىملىق بىلەن سوراشقا باشلىدى:
— نېمىشكە ئۇرۇشتۇڭلار؟ نېمە تالاشتىڭلار؟
— بازاردىغۇ بىر نېمە تالاشمىغان، بۇنىڭ ئالدىدا ژۇرتتا سۆز تالىشىپ ئۇرۇشۇپ قالغانتۇق... بۈگۈن شۇنىڭ غومى بىلەنمىكىن، ئىشقىلىپ، بۇ مېنى جەينەكلىدى...
— شۇنداقمۇ؟ جەينەكلىگىنى ئۈچۈنلا، ھە... كونا ئاداۋەتنى

كولاۋاتقان گەپمىدى؟ ئۇ چاغدا نېمە دەپ سۇ تالاشقان؟

— نۆۋەت تالىشىپ قالغان گەپ بولمامدۇ؟

— نۆۋەت تالىشىپ نېمە قىلاتتىڭلار؟ نۆۋەت سۇ بېشىدىن كەلسە بولۇدىغۇ؟

— ئۇغۇ شۇنداق...

— خوش، شۇ چاغدا نېمە پايدا ئالغانتىڭلار؟

— نەدىكى پايدا، ھەر ئىككىمىز داغدا قالدۇق. «تالاشقانغا... » دېگەندەك بولدى. سۇ بىكالا ئاقتى...

— شۇنداقمۇ؟ ئەمىسە بۇگۈن نېمىشقا جىدەل قوزغايسىلەر؟

— مەن مۇشۇنىڭ كاساپىتىدىن بۇغدىيىمغا بىر نۆۋەت سۇ سالالمىدىم... شۇ ئاچچىغىمدا...

— بىر- بىرىڭلارغا يول قويماي تالىشىۋېرىپتىكەنسىلەر، ھەر ئىككىڭلار زىيان تارتىپسىلەر، ئەمدى جىدەل قىلساڭلار ئورنىغا كېلەمدۇ؟ بۇنىڭدىن كىمگە پايدا، كىمگە زىيان؟ ياكى ئۆتكەندە سۇ كىرمەي قالغان يېرىڭلارغا سۇ كىرىپ قالامدۇ؟

—...

— ئىنىم، بىز ئادەممىز! خۇدا بىزنى جىمى مەخلۇقاتتىن ئېزىز قىلىپ ياراتقاندا بىزگە نېمىنى ئارتۇق بەردى؟ نېمىمىز بىلەن پەرقلىق ياراتتى؟ تىلنى، ئەقىلنى ئارتۇق بەردى. بىز مۇشۇ ئارتۇقچىلىقىمىزدىن نېمىشقا پايدىلانمايمىز؟ ھايۋانلارنىڭغۇ ئىككى چىشى (يىرتقۇچ چىشى) ئارتۇق بولغانلىرى بىر- بىرىنى تالاپ، دەۋالىرىنى بىر تەرەپ قىلىدۇ. بىزمۇ ھايۋانلاردەك ئىش قىلىمىزمۇ؟ ياق، يىگىتلەر، بىز سۆز بىلەن ھەل قىلىمىز. ئەقىل بىلەن ئۆلچەپ كۆرۈمىز. ئەقىل بىلەن نېمىنى ئۆلچەيمىز؟ مەسىلەن: ئىككىڭلار مۇنداق ئۆلچەيسىلەر، ئۆتكەندە جىدەل قىلىپ، ھېچنىمە چىقمىدى، دېمەك، جىدەلنىڭ پايدىسى يوق ئىكەن، دېگەن تەجرىبە- ساۋاقنى يەكۈنلەپ چىقىدىغان

گەپ. مانا بۇ بىزنىڭ يىرتقۇچ ھايۋان ئەمەسلىكىمىزنىڭ بەلگىسى، ئەگەر سۇ پەقەت بىرسىڭلارغا يەتكىدەك بولغان تەقدىردىمۇ بىرسىڭلارغا ئۆتۈنسەڭلار، ھەر ئىككىڭلار قۇرۇق قالغاندىن ياخشىراق ئەمەسمۇ؟ بىرىڭلارنىڭ ھوسۇلى ئوبدان بولۇپ، يەنە بىرىڭلارنىڭ كەم بولسا ئۆتنە ئېلىشقا، ئۆز ئارا ياردەم قىلىشقا بولۇدىغۇ؟ ھەر ئىككىڭلارنىڭ بولمىسىچۇ؟ ئىككى ئادەم سەپەرداش بولسۇن، ئۇلارنىڭ بىرى قارىغۇ بولسا يەنە بىرى ئۇنى يېتىلەپ ماڭار، ئەگەر قارىغۇ ئىچى يامانلىق قىلىپ «مېنىڭ كۆزۈم قارىغۇ بولغانىكەن، سەنمۇ كۆر كۆرمە» دەپ يولدىشىنىڭ كۆزىنى ئويۇۋالسا، ئۇلار سەپەرنىڭ ئاخىرىنى قانداق ماڭىدۇ؟ ھەر ئىككىسى ھاڭغا چۈشۈپ ئۆلۈدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— ...

— ئىككىڭلار قوشنىمۇ؟

— يەر قوشنا، ئۆيلىرىمىزمۇ ئانچە يىراق ئەمەس.

— شۇنداقمۇ؟ ئەنە خالاس. بىر مەھەللىدە ئۇرۇشساڭلار، چىرايلىق ئىشمۇ؟ تويۇڭلار بىر، نەزرە - چىرىقىڭلارمۇ بىر، مۇشۇ پېتى مەڭگۇ تەتۈر قاراپ ئۆتۈپ كېتەمسىلەر؟

— خېلى تەرلەتتىڭىز، ئەپەندىم. مەن ئەمدى ئىككىنچى...

— مەنمۇ زادى.... — ئەيىپكارلارنىڭ ھەر ئىككىسى ئىنتايىن خىجىل بولغانلىقىنى بىلدۈردى.

— ئۇنداق بولسا مەن سىلەرنىڭ ۋەدەڭلارغا ئىشىنىمەن. ئۆيۈڭلار قەيەردە؟

— ئاغۇ ئاچچىقتا.

— ئارىلىقىمۇ خېلى بارىكەن، بازاردىكى ئىشىڭلارنى تۈگۈتۈپ پاتراق يولۇڭلارغا مېڭىڭلار خۇداغا ئامانەت.

ئىككىيلەن بۇنداق ئاسان قۇتۇلۇشىنى ئويلاپ باقمىغاچقا بەك خۇشال بولدى. ھەم خىجىل بولدى. ئىشنىڭ شۇ قەدەر ئاددىي بولۇپ

چىقىشى، كۆڭۈللىرىدە بىر- بىرىنى بەكرەك ئەيىبلەك قىلىپ كۆرسىتىدىغان «پاكىت»لارنى سۆزلەشكىنى ئورۇن قالمىغىنى، ھەتتا بۇ پاكىتلارنىڭ ئەمەلىيەتتە تۇترۇقسىز بىر نېمە بولۇپ چىققانلىقى ئۇلارنى كۆتكىنىدىنمۇ ئارتۇق ئوسال قىلدى. شۇڭا ئۇلار دەرمەھەل چىقىپ كېتىشنى ياكى مەمتىلى ئەپەندىگە بىرەر ئېغىز ھەشقاللا ئېيتىشنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قالدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ روھى ھالىتىنى چۈشەنگەچكە ئۆزى ئاۋۋال ئورنىدىن تۇرۇپ:

— يۇرۇڭلار، مەنمۇ سىرتقا چىقىمەن،— دېدى ۋە ئۆزىگە يېقىنراق بىرىنىڭ مۈرىسىگە قېقىپ— چۈشىنىمەن، يىگىتلەر، خىجىللىق ئەيىپنى تۈزۈتۈشنىڭ بەلگىسى، ئۆزەڭلارنى خىجىللىققا قويۇدىغان ئىشنى ئىككىنچى قىلماڭلار، — دېدى، ئۇلارنى تاكى دەرۋازا ئالدىغىچە ئۇزۇتۇپ چىقىپ ئاندىن قايتىپ كىردى.

ئۇ ئاۋۋالقى ئورنىغا قايتىپ كېلىپ يەنە چېگىش خىياللارغا چىرمىلىپ ئولتۇردى. ئۇ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ جىمىكى ئىللەتلىرىنىڭ، شۇنداقلا جىمكى بەختسىزلىكلىرىنىڭ يىلتىزى نادانلىق، خۇراپاتلىق ئىكەنلىكىنى چۈشۈنەتتى، بۇنى دېمەكقۇ ئاسان، ئازراقلا بىر نېمە بىلىۋالغان مەمەدانلارنىڭ ھەممىسى بۇنداق دېئاگنوز قويۇش بىلەن ئۆزلىرىنى قالتىس چاغلىشىدۇ. ھەتتا بۇنىڭ دورىسى نادانلىقتىن قۇتۇلۇش، دەپمۇ ئېيتالايدۇ. گەپ ئەنە شۇ دورا بىلەن پۈتۈن مىللەتنى داۋالاپ چىقىشنى قانداق قىلىپ ئەڭ قىسقا مۇددەت ئىچىدە ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئىدى. گەپ بىلەرمەنلىك بىلەن لاپ ئېتىپ قويۇشتا ئەمەس، ھەر كىم «مەن نېمە قىلىپ بېرەلەيمەن؟» دېگەن سوئالنى قويۇپ، چامىسىنىڭ يېتىشىچە خىزمەت قىلىشتا ئىدى. چۈنكى كېسەل ھېسابسىز، دوختۇرلار ئىنتايىن ئاز... شۇلارنى ئويلىغىنىدا تەۋپىق ئىختىيارسىز ھالدا ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى. «يەنىمۇ تىرىشىش كېرەك! ئىشلەش كېرەك! خىزمەت بىزدىن

نىمىنى تەلەپ قىلسا ھەممىنى قۇربان قىلىشتىن ئايانماسلىق كېرەك!.... »

ئۇنىڭ خىيالى ئۇزاققا بارمىدى. باشقا ئىككى ئىزچى يەنە بىر نەچچەيلەننى ئالدىغا سېلىپ كىرىپ كەلدى. تەۋپىق ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرىنى تونۇيتى. ئۇ تەختىھونىدىكى مۇھەممەت جاڭجال دېگەن كونا قىمارۋاز ۋە بەڭگى ئىدى. شۇڭا تەۋپىق كەلگۈچىلەرنىڭ قانداق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى دەرھال بىلدى.

— سالام! — دېدى تەۋپىق تەئەددى بىلەن كۈلۈمسىرەپ مۇھەممەت جاڭجالنىڭ بەڭگىلەرگە خاس مومچىرايىغا تىكىلىپ تۇرۇپ، — يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز دەپ ئويلىمىغانىكەنمەن. ئەسلىدە مەن سېنىڭ ۋىجدانىڭغا ئىشەنگەنىدىم. ئەسلىدە سەن سۆزلىيەلەيدىغان ھايۋان ئىكەنسەن! يەنە شۇ كونا ئادەت بىلەنمۇ؟

— شۇنداق، ئەپەندىم، بۇ تۆتى تاۋكا تۇزۇپ ئولتۇرۇپتىكەن، ھەم تېخى نەشە چېكىشۋېتىپتىكەن، — دېدى ئىزچى ئەكبەر ھەربىيلەر راپور بەرگەندەك چاقماقتەك سۆزلەپ.

تەۋپىق قىمارۋازلاردىن بىرىگە قاراپ:

— سەن مېنىڭ ئۆيۈمگە — نىزاخۇننىڭ ئۆيىنى بىلەمسەن؟ ھە، شۇ ئۆيگە بېرىپ، نىمىتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇننى چاقىرىپ كەل، تېز بول! — دېدى بۇيرۇق قىلىپ.

ئۇ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن قالغانلارنى ئېلىپ ئىشخانىغا كىردى. ئۇ ئاۋۋال مەھەممەت جاڭجالغا، ئاندىن ئۇنىڭ شېرىكلىرىگە قاراپ:

— سىلەرنىڭ تەشۋىقاتتىن خەۋىرىڭلار بارمۇ - يوق؟ — دەپ سورىدى.

— ئاڭلىغان، ... — دېدى ئۇلارنىڭ بىرسى بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، ئەمما مۇھەممەت جاڭجال يۈزى قېلىنلىق بىلەن پىچىرلىدى:

— ئۇقماي قاپتۇق...
— ئاڭلىغان، ئۇقماي قاپتۇق، شۇنداقمۇ؟ بۇ ئىشنىڭ زىيانلىق ئىش ئىكەنلىكىنى، خەلق ئالەم ئالدىدا نامى ياخشى ئەمەسلىكىنىغۇ بىلىدىغانسىلەر؟
— ئېزىپتۇق،... ئازماس ئاللاھ...
— شۇنداقمۇ؟ ئىككىڭلارغۇ ئېزىپسىلەر، ئىلگىرى بىز سىلەرنىڭ بۇنداق يارىماس ئىش قىلىدىغانلىقىڭلارنى ئاڭلىمىغانىدۇق، بەلكىم بۇندىن كېيىن ئىككىنچى قىلماسسىلەر، سەنچۇ؟ سەنمۇ ئازدىڭمۇ؟ — سورىدى ئۇ مۇھەممەت جاڭجالدىن.
— مەنمۇ ئېزىپتىمەن، يەنە بىر نۆۋەت...
— سەن ئەمدى ئازمايدىغان بولۇسەن، مەن سېنىڭ ئېسىڭدىن چىقمايدىغان قىلىپ ئېسىڭگە سالىمەن! — دېدى تەۋپىق غەزەپ ۋە مەسخىرە بىلەن.
بۇ گەپنى ئاڭلاپ تۇرغان ئۈچ قىمارۋاز تەڭلا چۆچۈپ باشلىرىنى كۆتەردى. گەپنىڭ تەلەپپۇزىدىن باشقىچە بىر مەنانى چۈشەنگەچكە، دەككە- دۈككە بولۇشقا باشلىدى.
— ئەپەندىم، بىز ۋەدە بېرەيلى، قۇرئان تۇتۇپ بە دېسىڭىزمۇ مەيلى، — دەپ يېلىندى يېڭى قىمارۋاز، — ئىككىنچى قېتىم تۇتۇلۇپ قالماق تۈگۈل ئاڭلاپ قالسىڭىزمۇ ئىگەكىم....
— ماڭىمۇ يەنە بىر قېتىم رەھىمە قىلغان بولسىڭىز... — دېدى مۇھەممەت جاڭجالمۇ.
— بۇ سېنىڭ نەچچىنچى قېتىم ئېزىشىنىڭ؟ بىزنىڭ قولىمىزغا چۈشكىنىڭنىلا ھېساب قىلغاندا ؟ — دېدى تەۋپىق مەسخىرە قىلىپ.
— تۆت....
— شۇنداقمۇ؟ ئەمىسە «مەرتەم- مەرتەم ئۈچ مەرتەم»مۇ ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئەمدى ساڭا ئالدىنىۋېرىدىغان كىچىك بالا يوق! ئىنسان

دېگەندە تەبىئەت بولۇشى كېرەك. بىر ئادەمگە باشقىلار ھەمىشە كۆز قۇلاق بولۇپلا تۇرالمايدۇ. ئۇ ئەگەر ئۆز ۋىجدانىنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلىپ تۇرمىسا ئۇنىڭغا ئامال يوق!

بۇ چاغدا مەھكىكاخۇن بىلەن نىمىتۇللا يېتىپ كەلدى.

— چاقىرىشىڭىز بويىچە كەلدۇق. خىزمىتىڭىزگە تەييارمىز! — دېدى ئۇلار.

— بۇ بەگنى باغلاڭلار! — دەپ بۇيرىدى تەۋپىق.

مەھەممەت جاڭجال ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمىدى. چۈنكى ئۇ گەپكە ئىزا بولۇدىغانلاردىن ئەمەس. ئۇ ئىلگىرى تەۋپىقنىڭ تەن جازاسى بەرگىنىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. شۇڭا بۇ بۇيرۇق ئۇنىڭغا ئانچە تەسىر قىلمىدى.

— ئەپەندىم، مەنچۇ؟

— مەنچۇ؟ — دەپ مۆلدۈرلىدى يېڭى قىمارۋازلار.

— سىلەرنىمۇ باغلايدۇ!

— مەنچۇ ئەپەندى؟ كەتسەم بولامدۇ؟ — دەپ سورىدى بايا جەڭچىلەرنى چاقىرىپ كەلگەن بىرى.

— نەگە كېتىسەن؟ سەنمۇ مۇشۇلاردىن ئايرىلما!

جەڭچىلەر ھايال بولمايلا قىمارۋازلارنىڭ قوللىرىنى ئۆزىنىڭ بەلۋاغلىرى بىلەن باغلاپ، بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇشتى.

— جامائەتكە خەۋەر قىل، جۈمە نامىزىغا ھەزرەت سۇلتانغا كەلسۇن، جۈمەدىن كېيىن مەجلىس ئاچىمىز.

ئەكبەر چىقىپ كەتتى. تەۋپىق قاتتىق غەزەپكە كەلگەندەك جايىدا ئولتۇرالماي ئۇياقتىن- بۇياققا ماڭدى. بۇلارنى قاتتىق جازالاپ، باشقىلارغا ئىبرەت قىلىش قارارىغا كەلدى. جۈمە نامىزىغا ئەزەن ئېيتىلدى. تەۋپىق بىردەم جىم تۇرۇپ قۇلاق سالدى. كېيىن يېنىدا قالغان ئىزچىنى باشلاپ ھەزرەت سۇلتان جامەسىگە قاراپ ماڭدى...

نامازدىن كېيىن، ئۇ جامەئەتنى ئالدىرىماسلىقىقا دەۋەت قىلدى.

— ۋەتەنداشلار، — دېدى ئۇ جىددى تۇردە كۆپچىلىككە قاراپ، — مەيلى كىشلىك ئەخلاقى بولسۇن، مەيلى شەرىئەت بولسۇن ئوغۇرلۇق، زىنا، نەشە چېكىش، قىمار ئويناشنى توغرا تاپمايدۇ. شۇ ۋەجىدىن بىز بۇ ئىشلارنى چەكلەشكە بەل باغلىغانىدۇق. بىزنىڭ ھەرىكىتىمىز خېلى ئۈنۈملۈك بولدى، كۆپچۈلۈك ئىزچىلاردىن — ئۆز پەرزەتلىرىدىن سۆيۈندى. بىراق، يەنە بەزىلەر ھازىرغىچە يۇقارقىدەك يامان ئىشلاردىن قول ئۈزمەي كېلىۋاتىدۇ. تەربىيە بەرسىمۇ ئۆزگەرمىگەنلەرنى قانداق قىلىش كېرەك؟

— زىندانغا تاشلاش كېرەك...

— ھەپسىگە، پەيزىۋاتقا ئەۋەتىپ بەرسە بولىدۇ...

— ئېسىپ ئۆلتۈرۈش كېرەك!

تەۋپىق ئىزچىلارغا ئىشارەت قىلىۋىدى، قولى باغلانغان قىمارۋازلارنى خالايىقنىڭ ئالدىغا ھەيدەپ چىقتى. ئىككى جەڭچى ئىزچىلارغا ھەمدەمدە بولۇپ، ئۇلارنى يالاپ چىقتى.

— مانا بۇلار، — دېدى تەۋپىق ئۇلارنى كۆرسىتىپ، — قىمارۋازلار ھەم بەڭگىلەر. مانا ماۋۇسى ھەممە ئادەم بىلىدىغان كەسپىي قىمارۋاز، كونا بەڭگى.

— بىرەر قېتىم ئازغانلارنى قويۇپ بېرىپ، تۈزەلمىگىنىنى ئوبدان يۇمشىتىپ قويسا بولىدۇ.

— ھەممىسىنى دېگىنە! ئېزىپ ئۇ كىچىك بالىمۇ؟

— ۋەتەنداشلار، بۇ ئىشنىڭ يىرگىنچىلىك، يامان ئىش ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئىكەنمىز، ھەممىمىز ئورتاق تىرىشىپ تۈزۈتەيلى. مانا مۇشۇنداق ئوتتۇرىغا چىقىپ كۆپچۈلۈككە توغرا تونۇماقنىڭ ئېغىرلىقىنى بىلگەنلەر، «ھازىرغىچە تۇتۇلمىدىم، يەنە تۇتۇلماسمەن» دەپ ئويلىمىسۇن. ھامان بىر كۈنى تۇتۇلىسىلەر!

ھەمىشە سىلىق نەسىھەت بولۇۋەرمەيدۇ، قاتتىق جازامۇ بار! ــ تەۋپىق ئەيىپكارلارغا بۇرۇلدى، ــ سىلەر، ئۆزەڭلارنى توغرا ئىش قىلدىم، بۇنىڭ ئەيىبلىك نېمىسى بار دېسەڭلار كۆپچۈلۈككە باش كۆتۈرۈپ قاراپ بېقىڭلار، قېنى! ــ دېدى. قىمارۋازلارنىڭ ھەممىسى تۆۋەن سالغان باشلىرىنى كۆتۈرەلمىدى.

ــ نېمىشكە قارىمايسىلەر؟ نومۇسلۇق ئىش قىلمىغان تۇرۇقلۇق نېمىشكە قارىيالمايسىلەر؟ توغرا ئىش قىلغان، ياخشى ۋە شەرەپلىك ئىش قىلغان بولساڭلار نېمىدىن خىجىل بولۇسىلەر؟

ئەيىپكارلار يەنىلا باش كۆتەرمىدى؟

ــ قىلغان ئىشىڭلارنىڭ ياخشى ئىش ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدىڭلارمۇ؟ ــ ئۇ يەنە كۆپچۈلىككە بۇرالدى، ــ مانا شۇنداق گەپ، ۋەتەنداشلار، بۇ ياخشى ئىش ئەمەس، بۇلارغا قاتتىق جازا بېرىشكە نېمە دەيسىلەر؟

ــ جازالاڭ!

ــ ئېسىڭ! تازا كۆرگۈلۈكنى كۆرسۇن!

ــ ئىمىتۇللا، مەڭلىكاخۇن! ماۋۇ تۈزەلمەس ھايۋاننى ئاپىرىپ قۇلىقىدىن تۈۋرۈككە مىخلاڭ! شۇ يەردە ئەتىگىچە تۇرسۇن! ــ دېدى تەۋپىق. بۇ گەپنى ئاڭلىغان قىمارۋازلارنىڭ جان- پىنى چىققۇدەك بولۇپ كەتتى. رەڭگىنىڭ قېنى ئۆچتى.

ــ قىمار دېگەننىڭ بوۋىسى قىلىپ، بىزگە جازا كېلەمدىكەن! ــ ۋارقىرىدى مۇھەممەد جاڭجال.

ــ كىم ئۇ بوۋىسى؟

ــ مەمتىمىنچۇ؟! مەمتىمىن ئاق كىرپىك! ھەر كۈنى كېچىسى ئۆيىدە تاۋكا...

ئۇنىڭ ۋايساشلىرىغا ھېچكىم پەرۋا قىلمىدى. ئۇنى قۇلىقىدىن پىشايۋان تۈۋرۈكىگە مىخلىۋەتتى. ئۇ جان ئاچچىقىدا ۋارقىرايتى، لېكىن

قۇلىقىنىڭ ئۆزىلىپ كېتىشىدىن قورقۇپ، يۇلقۇنالمايتتى. ھېلىلا ئۇنى قاتتىق جازالاش، ھەتتا ئۆلتۈرۈۋېتىش ھەققىدە تەكلىپ بەرگەن دېھقانلار ئۇنىڭ نالىسىنى ئاڭلاپ، قۇلىقىدىن ئاققان قانىنىڭ مۇرىسىگە ۋە تۈۋرۈك بويلاپ تۆۋەنگە ئېقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، يەنە ئىچ ئاغرىتىشىپ، چۇقانلىرىنى توختۇتۇپ شۈكلەپ قېلىشتى.

تەۋپىق قالغان قىمارۋازلارغا قارىدى:

— بىز، ئۆزىمىز يامان دەپ تونىغانلارغا، دۈشمەنلەرگە رەھىمسىزلىك قىلىشنىمۇ بىلىمىز. مەن سىلەرنى قويۇۋېتەي، دۈشمەنگە ئايلىنىپ كېتىشنى ياكى ياخشى ئادەملەر قاتارىغا قايتىپ كېلىشنى ئۆزۈڭلار ئويلاڭلار، — ئۇ شۇنداق دەپ، ئىزچىلارغا ئۇلارنى يېشىۋېتىشنى بۇيرىدى.

مۇھەممەت جاڭجال بىردەم ۋايجانلايتتى. بىردەم تەۋپىققە يېلىناتتى. يەنە بىردەم ئالدىدىن ئۆتۈۋاتقانلار ئىچىدىن بىرەر تونۇشىنى كۆرۈپ قالسا ئۇنىڭ سالا قىلىپ قويۇشىنى ئىلتىماس قىلاتتى. بوشۇتۇلغان قىمارۋازلار ھېچنېمىگە قارىماي چىقىپ كۆزدىن غايىپ بولدى[1].

*****

ئەتىسى مەھەممەت جاڭجالنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. شۇنداقلا تۈزەلمەس دەرىجىگە يەتكەن، ئادەتكە ئايلاندۇرىۋالغان ئىككى پۇتلۇق ھايۋانلارنىڭ ھەممىسى ئاتۇشنىڭ جەمىيەت سەھنىسىدە كۆرۈنمىدى. بەزىلىرى بىر ئۆمۈر قىلغان ۋە تېخى تاشلىۋېتىشكە قىيمايدىغان ئىشلىرىنى توسالغۇ يوق ماكاندا خاتىرجەم

---

[1] بۇ تۈزەلمەس ئادەم كوممۇنىست ھۆكۈمەتنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدە — 1950 - يىلى — قاتىللىق جىنايىتى بىلەن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان، — ئا.

داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن بۇ يۇرتتىن كېتىشكەن، بەزىلىرى ھويلىسىدىن چىقماس بولۇشقانىدى. ئازراق بولسىمۇ ئىنسانغا خاس نومۇسنى ئۇنتۇپ قالمىغان ۋە ھەقىقەتەنمۇ ئازغانلار بولسا ئىككىنچىلەپ بۇ ئىشنى تەكرارلىمىدى. نەتىجىدە ئاتۇش ئىچى كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە تەرتىپكە چۈشتى. بازارلىقلار بىزەپ ئاغزى، دادىلىرى بىلەن بىر تاۋكىدا ئورتاق ئوينايدىغان، بىللە چىلىم چېكىدىغان قىلىقسىزلىقى، ھە دېسىلا ئاغزىدىن پاسكىنىچىلىقنى تۆكۈپلا تۇرۇشى نەتىجىسىدە ئەسلى مەنىسىنى يوقۇتۇپ، خۇددى تاماقتا قوشۇلغان تۇزدەك سۆزگە تەم كىرگۈزۈدىغان ئادەتتىكى گەپكە ئايلىنىپ كەتكەن يامان سۆزلەر خۇددى قاتتىق يامغۇر بىلەن چاڭ توزاڭدىن بىراقلا خالاس تاپقان كائىناتتەك كۆكۈللۈك، دوستانە بىر ۋەزىيەت تولۇق ھاكىم بولغانىدى. بازاردىلا ئەمەس يىراق كەنتلەردىمۇ كىشىلەر جېدەل- ماجرا قىلىشتىن ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالىدىغان بولۇشتى. چۈنكى تەۋپىقنىڭ قاتتىق تەلپى بويىچە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان تەبلىغلەر نەتىجىسىدە ھېچكىم يامان ئىشقا چاپان يېپىپ ئۇنى يوشۇرمايدىغان ۋەزىيەت يارىتىلغاچقا، ھەرقانداق بۇلۇڭ - پۇچقاقتا بولۇنغان يامان ئىش، يامان سۆز ئىنچىلارغا يېتەتتى. بۇ قۇرئاندىكى : «سىلەرنىڭ ئىچىڭلاردا ياخشى ئىشلارغا بۇيرۇپ، يامان ئىشلاردىن توسۇدىغان بىر جامائە بولسۇن» دېگەن ئايەتكە ئۇيغۇن ئىدى ۋە تەۋپىق كىشىلەرگە ئاللاھنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇشنى چاقىرىق قىلغاچقا، بۇنىڭ كۈچلۈك ئۈنىمى بولغانىدى. ھەرقانداق ئەيىپلىك ئىشلارغا ئەلدە ئومۇمىي نەپرەت پەيدا بولغان بولۇپ، كىشىلەر ئۆز ئارا نەسىھەت قىلىش، ئۆز ئارا مەسئۇل بولۇش تۇيغۇسى بىلەن جەمىيەت تەرتىۋىگە ئورتاق كۆڭۈل بۆلۈدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى.

قىمارۋازلارنى جازالاش مەيدانىدا مۇھەممەت جاڭجالنىڭ مەتتىمىن ھەققىدە قىلغان سۆزى كۆپچىلىكنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، تەۋپىقنىڭ ئېسىدە بارىدى. ئۇ ھېلىھەم بۇ ھەقتە ئويلاپ كېلىۋاتاتتى. بۇ تاسادىپىي ئاخبارات يەنە بەزىلەرنىڭ ئىنتايىن يوشۇرۇن ھالدا مەلۇم ئۆيلەردە يامان ئىشلارنىڭ تېخىچە داۋاملىشىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ئۇ ئاپەتنى يىلتىزىدىن قۇرۇتۇشقا نىيەت قىلىپ، كېچىلىرى ۋاقىت چىقىرىپ بازار ئەتراپىنى مەخپىي چارلاش قارارىغا كەلدى.

ئىزچىللارنىڭ كېچىلىك چارلاشلىرىدىن مەتتىمىننىڭ ئۆيىدە ھېلىمۇ داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان بىر تاۋكانىڭ بارلىقى مەلۇم بولدى. تەۋپىق ئىزچىللارنى ئۆزى باشلاپ بۇ ئاخىرقى «جاھىل قورغان»نى پاچاقلاش نىيىتىگە كەلدى.

بۇ كۈنى كەچتە قارا بۇلۇتلار قويۇقلىشىپ، يامغۇردىن شەپە بولۇۋاتاتتى. نەم ۋە خۇشبۇي ھاۋا دىماققا ئۇرۇلاتتى. بۇنداق ھاۋا كىشىنى ئالاھىدە تېتىكلەشتۈرەتتى. ساي تەرەپتىن شېغىلنى شارقىلىتىپ كىملەنىڭدۇر ئاياق تىۋشى كېلەتتى. ئارقىدىن تۇيغۇن ئىتلار قاۋاشقا باشلايتتى. ئايقاڭغۇسى بولۇدىغان كېچىلەردە ئىتلارنىڭ تۇشمۇ-تۇشتىن قاۋاشلىرى كىشىگە سۇر بېغىشلايتتى.

تەۋپىق ئىزچىللارنى گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ ھەر قايسى كوچىلارغا ماڭدۇردى. نىمىتۇللا ئۇنىڭدىن ئايرىلماسلىقتا كۆپ تىرىشقان بولسىمۇ تەۋپىق ئۇلارنىمۇ بىر گۇرۇپپىغا قوشۇپ باشقا ياققا ئەۋەتىۋەتتى. ئۆزى پەقەت ئىككى ئىزچىنى ئېلىپ، مەشھەدنى ئارىلاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ تاللىۋالغىنى يۈگرەش تەنھەركەتچىسى ئەكبەر بىلەن ناسىراخۇن ئىدى.

ئۇلار ھەممە گۇمانلىق ئادەملەرنىڭ ئۆيلىرىنى سىرتتىن

تەكشۈرۈپ، ئاخىرى مەمتىمىننىڭ ئۆيىگە كېلىپ قالدى. ئۇ ئەكبەرنى پەنجىرىدىن قاراپ بېقىشقا بۇيرىدى. ئۆزى يول بويىدا — بىر تۈپ قارا ياغاچنىڭ دالدىسىدا تۇراتتى. ئىزچى قايتىپ كېلىپ:

— ئۆيىنىڭ ئىچىدىن نۇرغۇن ئادەمنىڭ ۋاراڭ- چۇرۇڭى ئاڭلىنىۋاتىدۇ، ئاۋازىدىن قارىغاندا ساق ئادەملەرنىڭ ئاۋازى ئەمەس،— دېدى.

— يۇرۇڭلار، كىرىپ باقايلى! — دېدى تەۋپىق جىددىي ئاھاڭدا ۋە ئۆزى بىرىنچى بولۇپ هويلىغا چۈشتى.

ئىزچىلار بۇزۇقلارنىڭ كۆپلۈكىنى، بىرەر يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىقىش ئېھتىمالىنى ئويلاپ تەشۋىشلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن بىر نېمە دەپ ئۇستازىنى توسۇشقا پېتىنالمىدى ھەم ئۇلگۈرەلمىدى. ئۇلار ئۆزلىرىمۇ هويلىغا چۈشتى.

ئۇلار ئىشىك تۈۋىدە بىردەم تىڭشاپ تۇرۇپ، ئىچىدىكىلەرنىڭ ھەقىقەتەنمۇ قىمار ئويناۋاتقانلىقىغا جەزم قىلغاندىن كېيىن تەۋپىق كۈچلۈك ۋە ئىشەنچىگە تولغان ھەرىكەت بىلەن ئۆي ئىشىكىنى قاقتى.

— ئىشىكنى ئېچىڭلار!

— كىم؟ — ئۆي ئىچىدىن غەرەپلىك سوراق ئاڭلاندى.

— مەن، مەمتىلى!

— ھە، نېمە ئىشىڭ با؟ بۇنداق كېچىدە خەقنىڭ ئۆيىدە نېمە با ساڭا؟

— ئىشىكنى ئاچ!

— ئەپەندىم، كېتەيلى، ھېچ بولمىسا نېمىتۇللاكاملا بىلەن كەلگەن بولساق مەيلىتى،... — دەپ يىلىندى ئەكبەر.

— مەس بەڭگىلەر پىچاق كۆتۈرۈپ قوپسا ئىش چاتاق!... ئاگاھلاندۇردى ناسىراخۇن، ئۇ شۇ تاپ جىنىدىن قورقۇۋاتقاندەك قىلاتتى.

— مېنىڭ سىلەرگە بەرگەن تەربىيەم شۇمۇ؟ «قورقىغان مىڭ ئۆلەر، قورقمىغان بىر ئۆلەر» دېگەن تەمسىل ئېسىڭلاردا يوقمۇ؟ — دېدى تەۋپىق ئۆلارنى ئەيىبلەپ.

بۇ چاغدا ئۆي ئىچىدىن هودۇققان، ئالدىرىغان هەرىكەتلەر، قورقۇمسىراپ پىچىرلاشقان ئاۋازلار ئاڭلاندى. ئارقىدىن مەمتىمىننىڭ ئىنتايىن ئەپسانە تىلللىغىنى ئاڭلاندى. بىردەم پىچىرلاشلاردىن كېيىن بىرسى:

— ئىشىكنى ئاچايمۇ؟ — دېدى بىچارە ئاۋازدا. بۇ ئاۋازدا هەم تەۋپىقنىڭ قولىغا چۈشۈشتىن هەم ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇشتىن قورقۇش، شۇنداقلا كۆز ئالدىدىكى ئاغزى بىزەپ، بۇزۇق خوجايىنىدىن قورقۇش ئالامىتى باردى.

— ئاچساڭ، ئاچە، قولىدىن كەلگىنىنى قىلىپ باقسۇن! — بۇ مەمتىمىننىڭ ئاۋازى ئىدى.

ئىشىك داغدام ئېچىلدى. ئىزچىلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىشىكتىن كىرمەي ئۇدۇلدىكى سۇپا ئۈستىدە هۆرپۈيۈپ تۇرغان مەمتىمىنگە قاراپ تۇرۇشتى.

— خىيالىڭدا مېنى مەهەممەد جاڭجال چاغلاپ قىلىۋاتىسەن، — دېدى مەمتىمىن ئاللىقاندىاق ئىشەنچىلىك ئاۋاز بىلەن مەسخىرىلىك كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، — ئاكاڭ قارىغاينى تەختىيۇنلۇككە ئوخشۇتۇپ قالما، جۇما!

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى تەۋپىقمۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، ئەمما قىلچە قورقماستىن، — قەيەرلىك بولۇشۇڭنىڭ نېمە پەرقى؟ بۇ سېنىڭ شەرىپىڭمۇ؟ ياكى ئۇلۇغلۇقۇڭمۇ؟ بىرىڭ ئەنە، ئادەم قىلىپىدىن چىققان بۇزۇقسەن!

— ۋې! ۋې! هېلى بىكا!

— نېمىگە شۇنچە يوغان سۆزلەيسەن؟ نېمەڭگە ئىشىنىۋاتىسەن؟

— مانا بۇنىڭغا! — مەمتىمىننىڭ قولىدا غالتەكلىك تاپانچا پارقىراپ كەتتى! ئۇنىڭ ئەجەل پۈركۈچى تارقاتقۇچى ئاغزى ئىشىك تەرەپكە قاراپ تۇراتتى. بۇ هال ئىزچىلارنىمۇ، تەۋپىقنىمۇ گاڭگىرىتىپ قويدى.

تەۋپىق بىردەملىك هەيرانلىقتىن كېيىن دەرهال مەمتىمىننىڭ هۆكۈمەت غالچىسى ئىكەنلىكىنى چۈشەندى. ئۇنداق بولمىغاندا مەمتىمىننىڭ بۇنچىلىك ئىشەنچ بىلەن گەپ قىلىشى ۋە تاپانچا چىقىرىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

بۇ نۇقتىنى ياش بولۇشىغا قارىماي قاۋۇل بولۇپ كەتكەن ناسىراخۇنمۇ دەرهال هېس قىلدى. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلى پاللىدە يورۇپ، مەمتىلى ئەپەندى ئالدىدا ئۆزىنى بىر كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن جاسۇسنىڭ ئالدىغا قەهرىمانلارچە بېرىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇنىڭدىمۇ قانداقتۇر بىر ئىشەنچ باردەك قىلاتتى.

— سەن نەلىك بولساڭ مانا مەنمۇ شۇيەلىك، نوچى بولساڭ ئاتە، مانا! — دېدى ئۇ كۆكرىكىنى ئېچىپ بوسۇغىدىن بىر قەدەم ئاتلاپ.

— كەينىڭگە يان! بولمىسا ئاتىمەن! — مەمتىمىننىڭ چۆچىگەندەك ئىپادە بىلەن ئىككىلىنىپ قالغانلىقىنى ۋە كۆرۈنەرلىك بوشاپ كەتكەنلىكىنى هېس قىلغان تەۋپىق، «‹يۇرتداشلىق›تىنمۇ ياكى تۇققانچىلىقى بارمىدى، بەلكىم راستلا ئۇ قورۇق هەيۋە قىلغان بولۇشى كېرەك...» دېگەندەك ئويلارنى كۆڭلىدىن كەچۈردى.

—ئاتالمايسەن، مېنى ئېتىپ ئۆزۈڭ نېمە كۈن كۆرۈشۈڭنى ئويلاپ قوي! — ئەكبەر بىلەن تەۋپىق ئارقىسىدا بولغاچقا ناسىراخۇننىڭ چىراي ئىپادىلىرىنى كۆرەلمەيتى.

— ئاتالمايسەن،— دېدى تەۋپىقمۇ ئىشەنچ بىلەن سۆزلەپ، ئىزچىسىنىڭ جەسۇر روهىدىن تەسىرلىنىپ، ئۇنىڭغا هەمدەم بولغان هالدا بوسۇغۇدىن ئاتلاپ تۇرۇپ،— ئوق ئاۋازى ئاڭلانغان هامان مېنىڭ

جەڭچىلىرىم يېتىپ كېلىدۇ. بۇنى ئۆزۈڭمۇ بىلىسەن. شۇڭا بۇنداق قاراملىقنى قىلالمايسەن!

ناسىراخۇننىڭ ئارىغا قىستۇرۇلىشىدىن بولىدىمۇ ياكى تەۋپىقنىڭ ئەمەلىيەتلىك تەھدىدى رول ئوينىدىمۇ، ئىشقىلىپ مەمتىمىن كۆرۈنەرلىك بوشاپ قالدى. بىراق ئۇ بىردىنلا بەل قويۇۋەتكىسى كەلمەي، قۇرۇق تېرە تاراقشىتىپ:

— ئاتىمەن دېدىم، ئاتىمەن! كەينىڭگە يان! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئەكبەرنىڭ رەڭگىدە قان قالمىدى. ئۇ يا ئەسكەر ئاكىلىرىنى چاقىرىپ كېلىشنى ياكى تۇرۇۋېرىشنى قارار قىلالماي قېينىلاتتى. ناسىراخۇنمۇ مەمتىمىن كەيپىلىكتە ساراڭلىق قىلىپ ئېتىپ سالارمۇ دەپ ئويلاپ، تاتىرىپ كەتتى. پۈتلىرىمۇ تىترەشكە باشلىدى. ئەكبەرمۇ ئىچ - ئىچىدىن تىترەۋاتقىنىغا قارىماي، خاتىرجەم كۆرۈنۈشتە ئۆلۈمنى كۈتۈۋېلىشقا ئۆز - ئۆزىگە سۆز بېرەتتى ھەم ئۇستازىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋالغانىدى. ئۇلارنىڭ پۈتۈن دىققىتى بىر - بىرىگە مەركەزلىشىپ قالغان مۇشۇ پۇرسەتتە مەمتىمىننىڭ شېرىكلىرى غىپپىدە تىكىۋېتىشتى.

ئۇلارنىڭ ھودۇققان ھالدا قېچىشى ئاخىرقى ھېسابتا قىيىن ئەھۋالدا قالغان تەۋپىق ئۈچۈن پايدىلىق بولۇپ چىقتى. قاچقۇنلار تولىمۇ چاندۇرغان ھالدا ئۆلە - تىرىلىشىگە باقماي قېچىۋاتقاچقا كوچا چارلاپ يۈرگەن ئىزچىلارغا يولۇققانىدى، ئىزچىلار ئۇلارنى تۇتۇۋېلىپ، سوراق قىلىشتى ۋە خەتەرلىك ئەھۋالدىن خەۋەر تاپتى.

كېچە جىملىقىدىكى سۈرەن - چوقاننى ئاڭلىغان باشقا گورۇپپىلارمۇ، قوراللىق جەڭچىلەرمۇ ئۇلارنىڭ ئۇستىگىلا يېتىپ كەلدى.

— مىڭشە، بىز بىلەن! ئەگەر بىز بارغىچە بىرەر چاتاق چىقىرىپ قالدىغان بولسا ئۆيۋاقاڭنى قوشۇپ يىلىكلىرىڭنى چېقىپ ئىچىمەن!

— دېدى جىددىيلىشىپ نىمتۇللا.

مەڭلىكاخۇن قولىدىكى مىلتىقنىڭ قوندىقى بىلەن قىمارۋازلارنىڭ گەجگىسىگە سالدى. ئۇلار مەمتىمىننىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە تەۋپىق سۇپىنىڭ تۆۋىنىدە پەگادا، ئىزچىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇراتتى. مەمتىمىن بولسا سۇپا ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ئۇلارغا تاپانچىسىنى بەتلىۋالغانىدى. ياندىكى يەنە بىر ئۆيىدە ياتقان مەمتىمىننىڭ ئايالى خېلىدىن بېرى غەۋغانى ئاڭلاپ يېتىپ ئاخىر چىدىيالماي بۇ ئۆيگە چىققان ھەم ئېرىنىڭ قولىغا ئېسىلىپ يېلىنىۋاتاتتى. مەمتىمىن بولسا ئۇنىڭغا ھاقارەتلەرنى ياغدۇرۇپ، ئىتتىرىۋېتەتتى. ئۇ كەيپىلىكتە تاپانچا چىقىرىپ ئۆزىنى ئاشكارىلاپ قويغىنىنى، ئەمدى يولۋاسقا مىنىپ قېلىپ چۈشەلمەي قالغىنىنى ئۆزىمۇ ئېتىراپ قىلىشقا باشلىدى.

ئۇ ھۆكۈمەتنىڭ ھامىيلىق قىلىدىغانلىقىغا ئىشەنسىمۇ، لېكىن ھازىرقى شارائىتتا يەنىلا مەھمۇد مۇھىتنىڭ نوپۇزى، ھەربىي كۈچى ئۈستۈنرەك تۇرغان ئەھۋالدا ئېھتىيات قىلماي تۇرالمايتتى. چۈنكى ھۆكۈمەت مەھمۇد مۇھىتى بىلەن تەڭپۇڭلۇق ساقلاش ئېھتىياجى ئۈچۈن مەمتىمىندەك بىر پىچكىدىن ۋاز كەچمەي قالمايتى. شۇڭا ئۇ قىلىپ سالغان ئىشنى قانداق يىغىشتۇرۇشنى بىلمەي گاڭگىراپ قالغانىدى. مۇشۇ پەيتتە يېتىپ كەلگەن يىگىتلەر مەمتىمىننىڭ ئېسىنى يىغىۋېلىشقا پۇرسەت ۋە ئىمكانىيەت بەرمەيلا ئۇنى قورالسىزلاندۇردى. مەڭلىكاخۇن ئۇنى بىر نەچچىنى بېقىنلىۋېتىشكىمۇ ئۈلگۈردى. بۇ ئىش شۇنچىلىك تېز، كۆز يۇمۇپ، ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا بولدىكى، تەۋپىقمۇ نېمە بولۇپ كەتكىنىنى ئاڭقىرىشقا ئۈلگۈرمەي مەمتىمىن سوپا ئۈستىدە ئۈمۈلەپ قالدى.

— ھوي، يىگىتلەر، توختاڭلار، ئۇرماڭلار! — دېدى ئۇ شۇندىلا، — قويۇۋېتىڭلار!

— بىز ئۇنى سىجاڭغا تاپشۇرۇپ بېرىمىز، بۇ ئىتنىڭ بالىسىنى ئېتىپ تاشلىماي بولمايدۇ! — دېدى مەڭلىكاخۇن.

مەمەتىمىن لاغىلداپ تىترەيتتى. ئۇ تەۋپىقنىڭ قويۇۋېتىش توغرىسىدا يەنە گەپ قىلىشنى تاما قىلىپ، بىچارىلىك بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ قوياتتى. ھېلىلا شىردەك ھۆكىرىگەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە كېلىشەلمەيدىغان رەقىبى ئالدىدا تۇرغان مەمەتىمىن شۇنچە تېز ئارىدىلا، ئۆزى ئىتىۋەتمەكچى بولغان رەقىبىدىن ئىلتىپات تىلەشكە مەجبۇر بولۇۋاتقانلىقىنى ئويلاپمۇ قويمىدى. ھەتتا بۇ ئىشنىڭ تولىمۇ نومۇسسىزلىق ئىكەنلىكىنىمۇ خىيالىغا كەلتۈرمىدى. ئۇ پەقەت: «خۇدا، مۇشۇ نۆۋەت قۇتۇلۇپلا كەتسەم... » دېگەننىلا خىيال قىلاتتى. ئۇنىڭغا كىم تەرىپىدىن قۇتۇلدۇرۇلۇشى بەرىبىر ئىدى.

تەۋپىق بۇ چاغدا ئۆزىنى ئاشكارىلىغان جاسۇسنى قانداق قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدە قايتىدىن پىكىر يۈرگۈزۈۋاتاتتى. ئۇ ئۆزلىرىنىڭ ھەركىتىگە ئاشكارە سىياسى تۈس بېرىپ قۇيۇش بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ تازىلاش ئوبيېكتىغا ئايلىنىپ قېلىشىنى خالىمايتتى. ھۆكۈمەت ھازىر ئىلغارلىق تونىغا ئورۇنۇۋالغان بىلەن ھامان بۇنداق تازىلاشقا چول تەگدۈرەتتى. مەھمۇد مۇھىتىنىڭ مۇداپىئە كۈنلۈكى ئىشەنچلىك ئەمەس، ۋاقىتلىق ئىدى. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇ ئۆزىنى سىياسەت بىلەن كارى يوق، پەقەت مائارىپ بىلەنلا شۇغۇللانغۇچى قىلىپ كۆرسىتىپ، كىشىلەردە شۇنداق تەسىر قالدۇرمايدىغان بولسا قالغان ئىشنىڭ ئۆمرى چەكلىك بولۇپ قالاتتى. ئۇ يەتمەكچى بولغان غايە تېخى ناھايىتى يىراق. شۇڭا «شاھنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن پىچىكنى يېيىش پۇرسىتىدىن كېچىش» قارارىغا كەلدى. ئۇنىڭ بۇ قارارى قايتا-قايتا ئويلىنىپ، «قايتا تەكشۈرۈشلەر»دىن ئۆتكەندىن كېيىن ئۆزىمۇ يېنىك تىنىق ئالدى. «دېگەن بىلەن جاسۇس ئاشكارىلانغانىكەن، ئۇ ئۆلگەن بىلەن ئوخشاش!» دەپ تەسەللىي تاپتى ئۇ.

— قويـۇۋېتـڭلار! — ئـاخـىرقى قـارارنى ئـېلان قىلغانـدا ئۇنـىڭ تەلەپپـۇزى دىپلومـاتلارچە تـۇس ئالـدى، — بـىـز ئۇنـىـڭ قانـداق ئـادەملىكىنى بىلـدۇق، خەلقمـۇ بىلـىدىغان بولـۇدۇ. شـۇنىڭ ئـۆزى يېتەرلىك ئەمەسمۇ؟ ھۆكـۈمەت خـادىمى بىـلەن ئېيتىشـقانىنىڭ پايدىسـى يـوق، — دېـدى ۋە مەمتىمىنـدەك بەڭگىـلەر چۈشـەنمەيدىغان تـىل بىـلەن مەسخىرىنى ئېلان قىلىشنىمۇ ئۇنۇتمىـدى، —«كۆڭـۈل كـىمنىـڭ بولسـا قالى يوق چىغاي، قىلسا كۈچۈن بولماس ئانى توق باي».

— ئەپەنـدىم، بىـزگە رەھـىم قىلىـڭ، — دېـدى بايـاتىن قېچىـپ يەنە تۇتـۇپ كېلىـنگەن قىمـارۋازلار، — بـىـز بىلمەيتـۇق، مەمتىمىنىنىـڭ «قۇلاق»لىقىنى ئەمدى بىلدۇق... يا خۇدايا!...

— بىلگەن بولساڭلار بوپتـۇ، كېتىڭلار، بۇنـدىن كېـيىن يامـان ئـىش ئۈستىدە تۇتۇلـۇپ قالمىساڭلارلا بىـز سىلەرنى دوستىمىز دەپ بىلىمىز، مېڭىڭلار.

— رەھـمەت، ئەپەنـدى، خـۇدايىم، مـىـڭ ياشـقا كـىرەرسـىز... — ئۇچەيلەن چىقىپ كېتىۋېتىپ شۇنداق گۇڭشۇلدىدى.

ئـىككـى جەڭچـى بۇيرۇقـقـا بىـنائەن مەمتىمىنـنـى قويـۇۋەتتى ۋە ئـانچە رازى بولمىغان ھالدا پەگاغا چۈشتى.

— ئۇنـىڭ قورالىنىمـۇ بېـرىڭلار، — دېـدى تەۋپىـق خاتىرجەملىـك بىلەن.

— نېمىشـكە؟ — مەڭلىكـاخۇن نـارازىلىق بىـلەن سـورىدى ۋە نىمىتۇللانىڭ قورال ئېلىۋاتقان قولىنى ئىتتىرىۋەتتى. بىـراق نىمىتـۇللا يەنىـلا تاپـانچىنى مەمتىمىـنگە تاشـلاپ بەردى. بـۇ ھـالنى كـۆرۈپ ناسىراخۇن مەغرۇر كۈلدى.

— مەن «نېمىشـكە»گە كېـيىن جـاۋاب بېـرەي، بولامـدۇ؟ قىسـقىچە ئېيتسام بىز مەدەنى ئاقارتقۇچىلار، بۇنداق ئىشلارغا ئارىلاشمايمىز.

ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، مەمتىمىن ئاشۇ ھالىتىدە خېلى

ئۇزاق ئولتۇردى. ئالدىدىكى تاپانچىغا قول ئۇزۇتۇشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىدى، ئۇ كۆڭلىدە «مەمتىلى مېنى سىناۋاتىدۇ، ھېلىقى قايتىپ كېلىپ سۆرەپ ئېلىپ ماڭىدۇ، ئاندىن سايغا ئېلىپ چىقىپ ئېتىنى ئاتقاندەك ئېتىپ تاشلايدۇ... » دەپ ئويلاپ قورقاتتى. ئايالى بولسا ئۇنى ئەمدى ئارام ئېلىشقا ئۈندەيتى. مەمتىمىن ئايالىنىڭ بىزەڭلىك بىلەن كۆزىگە كىرىۋېلىشقا قارشى بىرەر يامان گەپ قىلىشتىنمۇ قورقاتتى. چۈنكى ئۇ ئاشۇ دەمدىكى- راسمىلىك كەيپىياتتا ھەممە ئادەمنى ئۆزىگە دۈشمەندەك، ئايالىمۇ ئۆزىنىڭ يوقۇلۇشىنى تىلەيدىغاندەك ھېس قىلاتتى.

ئۇ خېلى ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىنلا سەل ئۆزىنى بېسىۋېلىشقا، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى سوغۇققانلىق بىلەن ئويلاپ كۆرۈشكە مۇۋەپپەق بولدى. ئۇ شۇندىلا ئۆزىنىڭ ئۆمۈرلۈك رەقىبى ئالدىدا ئاجىزلىقىنى ئىپادىلەپ، قول قوشتۇرۇپ تۇرغىنىغا، ئۆزىنى ئاشكارىلاپ قويۇش بىلەن قادىرھاجى ئالدىدىكى ئىشەنچىتىن مەھرۇم بولغىنىغا قاتتىق ئاچچىقى كەلدى. «جەڭدىن كېيىن باتۇر تولا» دېگەندەك ئىش ئۆتۈپ كەتكەندە ئۇنىڭ خىيالىغا نۇرغۇن باتۇرانە ھەرىكەتلەر كەچتى. تاپانچىنى غەزەپ بىلەن قولىغا ئالدى ۋە تورۇسقا قارىتىپ تەپكىسىنى باستى. بىراق تاپانچا ئېتىلمىدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا بايىقىلار ئۇنىڭ ئوقىنى ئېلىۋەتكەن بولسا كېرەك. ئۇ يەنە لەسسىدە بولۇپ قالدى. لېكىن كۆپ ئۆتمەي ئۇنىڭ قانلىرى يەنە قايناشقا، رەقىبىنى چايناپ پۈركۈۋەتكۈدەك دەرىجىدە چىش غۇچۇرلۇتۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى غەزەپ ۋە نەپرەتكە تولدى. ئۆچ ئېلىش تۇيغۇسىمۇ چىڭىپ كەتتى. قەشقەرگە بېرىپ قادىرھاجىنىڭ ئۆزىدىن يوليورۇق ئېلىپ كېلىش قارارىغا كەلدى.

سەككىزىنچى باب

شور پېشانە تەشنالىقتا قىلارمىش ئارزۇ:
«بەختلىكلەر دۆلىتىگە يەتسە — دەپ— زاۋال».
شەپىرەڭنىڭ كۈندۈز كۈنى كۆزى كۆرمىسە،
نېمە گۇناھ، نۇرلۇق ئاپتاپ كۆرسەتسە جامال؟

گەرچە يامغۇر ياخشىلىقتا ھەممىگە ئوخشاش،
بىراق،
باغدا لالە ئۆسىدۇ، شورلۇقتا يانتاق.
— سەئدى. «گۈلىستان».

1

مەمتىمىن ھايال بولمايلا قەشقەرگە ئاتلاندى. ئۇ توختى زۇنۇنغا ئۇچراپ قېلىشتىن مۇمكىن قەدەر ئۆزىنى قاچۇردى. ئۇنىڭدا بىر خىل ۋەھىمە پەيدا بولغان بولۇپ، ھۆكۈمەت ئەمدى مېنى كېرەك قىلمايدۇ. ئۇجۇقتۇرىۋېتىدۇ، دېگەن خىيال نېرى كەتمەيتى. چۆچەكلەردىكى ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان پالۋانلارنىڭ جادۇ ئالدىدا ئەڭ ئاخىرقى قېتىم بىر كەلىمە سۆز قىلىشقا ئىجازەت سوراپ مەلۇم بىرسىنى ئاشكارىلىشى بىلەن، ئۇ پادىشانىڭ ئوغلى، ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇۋاتقان پادىشاھ ئۇنىڭ ئۆز دادىسى بولۇپ چىققان ئاجايىپلاردەك، «كىملىكىمنى مەلۇم قىلىۋالغىچە، غەرەز ئۇقمايدىغان يالاقچىلاردىن بىرەرسى ئۆلتۈرۈۋېتەرمۇ؟» دېگەندەك ئالدىراپ قالغانىدى.

شۇ ۋەھىمە ئىچىدە سايىۋەنلىك پوچتا كىرا قىلىپ بېرىشتىنمۇ

خەۋەپسىرەپ، ئىشىكىگە مىندى- دە، يولۇپ كەتتى. ئاچپاردىن ئۆتكەندىلا ھاۋا - جاھان قىزىشقا باشلىدى. يىراقتا قۇمالتاغ تىترەۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. كۆك يانتاقلىقلار ئۈستىدە ئۈششاق ھاشارەتلەرنىڭ گىژىلدىغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئەتراپ جىم- جىت ئىدى. ئادەتتە ياز كۈندۈزلىرىدە يولۇچىلاردىن باشقا كىشىلەر سايىدىن قوزغۇلۇشمايتى. ئۇ قورققاندەك ئارقىغا قارىغانىدى، يىراق دەريا بوغىزىنىڭ غەربىي جەنۇپ تەرىپىدىكى گويا ئوتتۇرىسىدىن پىچاق بىلەن كەسكەن زاغرا ناندەك، كەسكەن تەرىپى تىك، قارشى تەرىپى يانتۇ چۈشكەن تاغ ئىسسىق دەستىدىن تىترەۋاتقاندەك بىلىندى. بۇ ئىسسىقنىڭ ئالامىتىمۇ؟ ياكى مەتىمىنگە شۇنداق تۇيۇلۇۋاتامدۇ، ئېنىق ئەمەسىدى.

ئەتراپتا ئىسسىققا دال بولغىدەك بىر نەرسە يوق. مەتىمىن ماڭغان يولمۇ ئادەم ئانچە چېلىقمايدىغان جاڭگال يولى بولغاچقا، يول بويىدا دەرەخ كۆلەڭگۈسى بولۇشىدىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايتى. ئۇ قۇمالتاغنى قاق ئىككىگە يېرىپ تۇرىدىغان «ئىت يولى»غا بېرىۋېلىشقا ئالدىرايتى. ئىت يولى تار، ئىككى تەرەپ «بۇلۇتقىچە» تىك چىقىپ كەتكەن قىيا بولغاچقا ئۇ يەر سايە ھەم سالقىن بولاتتى. ئىت يولىدىن چىقىۋالسىلا بەشكېرەمگە ئۈلۈشاتتى. بەشكېرەمگە بېرىۋالسا ھەر ھالدا دەرەخلەر كۆلەڭگە تاشلاپ تۇرغان يول بىلەن مېڭىشقا بولاتتى.

ئۇ قىممەتلىك نەرسىسىنى يۈتتۈرۈپ قويغان كىشىدەك ئالاقىزادىلىك بىلەن كېتىپ بېرىپ قويۇن يانچۇقىنى تۇتۇپ باقتى ۋە يەنە يامان چۈشتىن ئويغۇنۇپ، قورقۇنچتىن قۇتۇلغان كىشىدەك يېنىك تىن ئالاتتى. ئۇنىڭ يانچۇقىدا ئۆزىنىڭ ئەگرى يولىرى بىلەن كەلگەن بىر سىقىم تىللا جىرىڭلاپ تۇراتتى. ئۇ بۇ تىللانىڭ ھەر بىرى ئۈچۈن ئادەملىك ئار- نومۇسنى نەچچە مىڭ قېتىملاپ ساتقان، شۇ ئارقىلىق مىڭبىر مۈشەققەتتە توپلانغان بولسىمۇ، شۇ تاپ ئۇنى

قادىرھاجىمغا بېرىش ئۈچۈن ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. چۈنكى، يەنە مىڭلاپ قېتىم نومۇسنى سېتىپ بۇنداق تىلـلالارنى توپلايدىغان جان ئامەت بولۇپ قېلىۋاتقاچقا، شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولۇۋاتاتتى. دېمەك، پۇلدىن يەنىلا جان تاتلىق ئىدى.

ئۇ جېنىنى سېتىۋالىدىغان بۇ تىلـلالارنى قانداق يول بىلەن قادىرھاجىنىڭ قولىغا تۇتقۇزسا ئوڭ بولۇدىكىن دېگەنلەرنى ئويلاپ بېشى قاتاتتى. ئاۋۋال ئەھۋالنى ئېيتىش كېرەكمۇ؟ ياكى پۇلنى تۇتقۇزۇۋېتىش كېرەكمۇ؟ ئۆيدىن چىققاندىن تارتىپلا بۇ ھەقتە ئويلاۋاتقان بولسىمۇ، ئېسى جايىدا بولماي ئوي- پىكرى قالايمىقان بولدى، شۇڭا بىرەر ئوڭلۇقراق يەكۈنگە كېلەلمىدى.

ئۇ ئىت يولىغا كىرگەندىن كېيىن سايىدا بىردەم ئولتۇرۇپ، بىر ئورام چېكىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇلۇتلار ئۈستىدە لەرزان ئۈچۈۋاتقان، چەكسىز چوڭقۇرلۇققا چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك بولۇپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ، كەيپى سەل تارقىغاندا، «ئىشنىڭ يولى»نى رەسمىي ئويلاشقا كىرىشتى.

«ئۆيگە چىرىش كېرەكمۇ، ئىشخانىسىغىمۇ؟ بۇنىڭ كارايتى چاغلىق، بارغاندا بىر گەپ بولۇدۇ. دەمگە چۈشكەن ۋاقتىدا بارسام، ئۆيگە، بولمىسا ئىشخانىسىغا چىسەملا بولمىدىمۇ، ئالدى بىلەن دەيدىغان گېپىم... ئالدى بىلەن نېمە دېيىش كېرەك؟... ‹ھاجىكا، ئۆزلىرى بىلەن ئەھۋاللاشقاچ... › ياق، بۇنداق دېسەم بولمىغۇدەك، ئۇمۇ ھەقىچان خىتايلادەك مەنسىپىنى ئاتىسا خۇش بولامدىكىن دەيمەن. ھە، ئۇنداق بولغاندا: ‹سالام، جۇجاڭ ئاتا، ئۆزلىرىنىڭ ئاستانىلىرىگە باش قويغاچ،... › نېمىگە كەلدىم دېسەم بولا؟ باشقا بىز ئىش بىلەن كېلىپ، مۇنداقلا چىرىپتۇ، دەپ قالمىسۇن، ئاتايىن شۇنىلا يوقلىغىلى كەلگەن بولاي. ھە، توغرا شۇنداق بولغىنى ياخشىدەك تۇرۇدۇ. ئۇنداقتا، ئۇ سېمىز توڭگۇزنىڭ بالا تەككۈر نەپسىگە تىقىدىغاننى ئاۋۋال بېرەمدىم. يا

بولمىسا گەپ- سۆزدىن كېيىنمۇ؟ ئاۋۋال، ئاۋال!... »

ئەمدى ئۇ ئىرغىپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىككە ماڭدى.

ئەمدى ئۇنىڭ خىياللىرى قاناتلىنىپ، پارلاق كەلگۈسىنى كۆرگەندەك بولدى. خىيال ئېكرانىدىكى ئۇ ئېگىز ۋە يوغان ئاتقا مىنگەن، قولىدا بىر سىم قامچا، سۈر ھەيۋىلىك بولۇپ، قەدىمى يەتكەنلىكى يەردىكى خەلق ئۇنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ قۇللۇق بىلدۈرەتتى... ئۇ شېرىن خىيالىرىدىن لەززەتلەنگەچ، قانچىلىك يول بېسىلغىنىغىمۇ دىققەت قىلماي كېتىۋەردى. شۇڭا ئۇ تۆشۈك دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلگەندە قانداقلارچە تېز كېلىپ قالغىنىغا ھەيران قالدى.

«دېگىنىمدەك، ئۇ ئۆيىدىكى ۋاختا كەپتىمەن، ئۆيىگىلا چىرەي، ھېلىقىنى بەرگەندىن كېيىن ھال- ئەھۋاللاشقان بولۇپ قايتىپ چىقسام، قالغان گەپنى ئىشخانىسىدا دەي، بولمىسا بۇگۈننى بىر ئۆتكۈزۈۋېتىپ، ئەتە دەمەن. ئاغىچە تىللانىڭ ئىسسىقى ئۆتكەچ تۇرسۇن، گېپىم ئوبدان تو يەيدىغان بولۇدۇ».

ئۇ شۇ خىيال بىلەن قادىر ھاجىنىڭ ئۆيى ئالدىغا كەلدى. ھەيۋەتلىك يوغان دەرۋازا، ئىككى قاناتتىكى تۆمۈردىن ئىشلەنگەن ھالقا ئۇنىڭغا كويزا - كىشەندەك تويۇلۇپ سۈر بېسىپ كەتتى. بىلىنەر- بىلىنمەس لىڭشىپ تۇرغان ھالقا دەرۋازىغا كۆرۈنمەس روھلار تەرىپىدىن مەتىمىن ئۇچۇن ئېچىپ بېرىلمەكچى بولغاندەك قىلاتتى. «قانداق قىلسام بولا؟ چىرەيمۇ- كېتەيمۇ؟ ئىشخانىسىغىلا بارايمۇ؟ يەنە سەل ساقلاپ تۇسام ئىش ۋاختى بولۇدۇ... » دەپ ئويلاپ ئىككىلىنىپ قالدى. ئەگەر بۇ چوڭ دەرۋازا ئالدىدا ئىككىلىنىپ قانچە ئۇزۇن تۇرسا ئۆزىگە شۇنچە پايدىسىز بولۇشىمۇ يوق گەپ ئەمەسىدى، يوشۇرۇن پايلاقچىلار ئۇنى گۇمانلىق ئادەم دەپ قارىشى چوقۇم. بۇنداق كەسپىي گۇمانخورلۇق ئاخىر ئۇنى دەرۋازىدىن مەجبۇر دېگۈدەك كىرىشكە قىستىدى. ئۇ

ھېلىقى سۇرلۇك، يوغان ھالقىلارنى شاراقلاتتى...

دەرۋازىنىڭ ئىگىز قاناتلىرى بايلارنىڭ ھۆكۈمەشلىرىدەك بوم سادا بېرىپ قىيا ئېچىلدى. شۇ يەردىن قىيسىق كۆزلۈك، تاتىراڭغۇ چىراي بىرسىنىڭ بېشى كۆرۈندى. ئۇنىڭ قىيسىق كۆزى سۇرلۇك ئالايغان ھالدا ئۇنىڭغا تىكىلدى.

— ؟

مەتىمىننىڭ يۈرىكى ئاغزىغا قاپلاشقاندەك بولدى. «يا پاناھ، خىزمەتكالانىڭ سۇرى شۇنچە، خوجايىن ماڭا نېمە كۈن كۆستەر؟...» ئۇ ھېلىقى ھوقۇشنىڭكىدەك غەلىتە چاقنايدىغان كۆزلەرگە تىكىلىپ قاراشقا قۇربىتى يەتمەي، كۆزنى يۇقىرىغا ئېلىپ قاچتى. قىيا ئېچىلغان جايدىن، «ئەگەر كىرەلمەي قالسام، كۆرگۈنىم شۇ بولۇپ قالار» دېگەندە، ھويلا ئىچىگە تىكىلدى. تال بارىڭى قويۇق سايە تاشلىغان پىشايۋاننىڭ بىر تەرىپى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئاپتاپ تەپتىدىن توپا ئۆرلەپ تۇرغان كوچىدا تۇرغان مەتىمىنگە جەننەتتىكى راھەت شۇ يەردىكىدەك بىلىنىپ كەتتى. بىر پارچە گۈلزارلىقمۇ كۆزگە چېلىقاتتى. ئۇ يەردە قىزىل، سېرىق ئەتىرگۈل ئېچىلىپ كەتكەن، ئېچىلىپ تۈگىگەن قىزىل گۈلنىڭ قويۇق غولىمۇ مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. كۈنگىرە تاملار، ئىككىنچى قەۋەتكە چىقىدىغان پەلەمپەي ئازراق كۆرۈندى. گۈلزارلىقنى ئىھاتە قىلىپ ئۆزگىچە تەقلىتتە ياساپ، گۈل چىقىرىپ ئىشلەنگەن پاكار تام ئۇستىگە قاتار گۈل تەشتەكلىرى تىزىۋېتىلگەندى، «خۇدا بۇ ھويلىنى بى كۆرۈپ قويغۇلۇقكەندۇق، ئەگەر نېسىپ بولسا... » دەپ ئويلىدى.

خىزمەتكارنىڭ سوئال نەزىرىدە قارىشىغا ئەنە شۇلارنى كۆزەتكەچ ۋە ئويلىغاچ ھودۇقۇپ جاۋاب بەردى.

— جۇجاڭ ئاتىمىز بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەنتىم...

— ئۆزلىرى چىم؟ ھاجىم سىلىنى چاقىرتقانمىدى؟

— ياق، مېنى قىچقىرمىغان، لېكىن، كۆرۈشمىسەك بولمايتتى...
مەن ئاتۇشتىن كەلدىم
— ئىسمىڭىز نېمە؟
— ئىسمىم... ھە، مېنى جۇجاڭ ئۆزى بىلىدۇ، ئاتۇشتىن كەلگەن
ئادەمكەن دېسىڭىزلا بىلىدۇ.
— ئاتۇشتا بىزلا سىلى بادەك گەپ قىلىلغۇ،— دېدى ھوقۇش كۆز
ئۇنى مەسخىرە قىلىپ، ئاندىن،— ماقۇل، مەن ئۇ كىشىگە ئېيتىپ
باقاي، سىلى سەل تۇرۇپ تۇسىلا.
دەرۋازىنىڭ ئېغىر قانىتى بوم سادا چىقىرىپ يېپىلدى. بۇ سادادا
مەسخىرىگە ئوخشاش ئاھاڭ باردى. مەمتىمىن ئۆزىنى ئاپتاپتىن
ھوھۇلداپ كەتكەن كوچىدا قويۇپ كىرىپ كەتكىنى ئۇچۇن ئۇلارنىڭ
ھەممىسىنى ئىچىدە تىللىدى، ھېچ بولمىسا باراڭنىڭ سايىسىدا كۈتۈپ
تۇر دېسىمۇ بولاتتى، دەپ ئاغرىندى. ئۇ تىك چۈشۈپ تۇرغان قۇياش
نۇرىنىڭ دەستىدىن كۆزىنى ئاچالمايتتى، قاچقۇدەك سايىمۇ يوقىدى.
ئېگىز سىرەج تاملارنىڭ سايىسىمۇ بىر قەدەملا يەرگە چۈشۈپ
تۇراتتى. ئۇنى بىر تەرەپتىن ئۇسسۇلۇق قىينايتتى. مۇزدەك دوغ سۈيىنى
ئىچىپ، دوغچىنىڭ سايىۋىنىدە بىردەم ئولتۇرۇپ ئاندىن كەلمىگىنىگە
ئاچچىقى كەلدى.
خېلىدىن كېيىن دەرۋازىنىڭ ئېغىر قانىتى يەنە ئاستا غارتىلداپ
ئېچىلدى.
— قېنى چىسىلە، ئۆيدە مېھمان با، چوڭ دارىنلار، ئاۋايلاپراق
مېڭىپ ئاۋۇ نېرىسىدىكى ئۆيگە چىرىپ ساقلاپ تۇسىلا، مەن ھاجىمغا
خەۋە قىلاي، گەپلىرىنى چاپسانراق تۈگۈتۈپ يوللىرىغا مېڭىشىنىڭ
كويىدا بولسىلا، — مەمتىمىننى ئىچكىرى تاشقىرى ھويلىلاردىن
باشلاپ كىرىۋاتقان خىزمەتكار ئۇنىڭغا ئەقىل ئۆگۈتۈشكە باشلىدى.
— ھاجىم سىلىنىڭ ئاغىنىلىرى ئەمەس، تەڭتۇشلىرى ئەمەس،...

— مەنمۇ بىرەڭدىن ئەمەس... ئۇ كىشىنىڭ زەنگە تېگىدىغان بىرە ئىش بولغانمۇ ـ يا؟

— قازىرىققا بى مەكتەپ سالدۇرىمەن دەپ چىقىم تاتىپ قالدى. ئۇنداق مەكتەپ ـ پەتتەپ دېگەننى ئۆزى ئانچە ياقتۇرمايتتى، شۇ جاھانغا بېقىپ قاپتىكەن، شۇنىڭغا ـ زە، سەل ئاچچىقى با... بولدى، مېنىڭ ئاغزىمنى تاتىلىماي شۇ ئۆيگە چىسىلە... — خىزمەتكار ئۆزى باشقا ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

ئۆينىڭ تېمى كۆك سېغىز بىلەن سۇۋالغان بولۇپ، تاكچا، مورا، دەرىزىلەرنىڭ گىرۋەكلىرى، ئۈستى ھەرخىل نەقىشلەر بىلەن تولغان، تاملاردىمۇ مېھراپ شەكىللىك رامكىلار ئىچىدە تولىمۇ ئۇستىلۇق بىلەن ئويۇلغان مۇرەككەپ گۈل نۇسقىلىرى بارىدى. ئۆينىڭ تۈرۈسى گەژخا، ۋاسا جۈپ قىلىپ يېپىلغان بولۇپ، ھەر بىر ياغاچتىكى ئويما ۋە قاپارتما نەقىشلەر بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايتتى، ھاراق ۋە پارامانىدىكى نەقىشلەر تېخىمۇ مۇرەككەپ بولۇپ، بۇ مۇرەككەپ ئويما نەقىشلەر ۋە قاپارتما نەقىشلەر قانداق ئىنچىكىلىك بىلەن ئويۇلغان بولسا، خۇددى شۇنداق ئۇستىلۇق بىلەن سىرلانغان بولۇپ، بۇ نازۇك سىزىقلاردىكى رەڭلەر بىر-بىرىدىن روشەن ئايرىلىپ تۇرۇشى، بۇ مۇرەككەپ جاڭگالدا سىرچىنىڭ ئېزىپ كەتمىگىنى كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى.

مەمتىمىن ئاچكۆزلۈك بىلەن ئۆينى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئولتۇرۇشنىمۇ ئۇنتۇپ قالدى. ئۇ ئەمدى مانا شۇنداق ئۆيلەرنى شىرىن چۈشلىرىدە كۆرۈدىغان بولدى. ئەمدى ئۆي جاھازلىرى ۋە بىساتلارغا نەزىرىنى ئاغدۇرۇپ تۇراتتى. ئارقىسىدىن ئىشىك قاتتىق تاراقلاپ ئېچىلدى. مەمتىمىن ئارقىسىغا ئۆرۈلۈشى بىلەنلا بودەك ئاق يۈزلۈك، شاپبۇرتلۇق ئادەمنىڭ رەھىمسىز كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتى.

— سەنمىدىڭ، ئەبگا! — دەپ ۋارقىرىدى قادىرھاجى نارازىلىق بىلەن، — توختىمىكىن دەپتىمەن، سېنى كىم بۇ يەگە چىللىغان؟

مېھمانلار با چاغدا مېنى ئاۋارە قىلغۇدەك قانداق مۇھىم ئىشىڭ بارىدى؟

مەتىمىنىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ باياتىن كۆڭلىگە تىزىپ تۇرغان سۆزلىرى ئاللىقاياقتا غايىپ بولۇپ كەتتى.

ــ گەپ قىلمامسە، نېمە بىزىرىپ تۇرىسەن؟

ــ مەن،... ھېلىقى، نېمىنى ئاڭلاپ،... ئاڭلىسام سىزنى مەكتەپ سالدۇدى دەمدۇ، سالدۇماقچى دېدىمۇ،... ئىشقىلىپ، چىقىم بولۇدىغان ئىشكەن،ــ مەتىمىن ئەمدى قىلىدىغان گېپىنى تېپىۋالغىنى ئۈچۈن خوشال بولۇپ، خېلى روھلىنىپ قالدى ھەم تەبىئىيراق كۆرۈنۈشتە سۆزلىرىنى تىزىپ چىقىرىشقا باشلىدى،ــ ئەلۋەتتە بىزمۇ سىزنىڭ قولىڭىزدىن نان يەيدىغان ئادەملەر بولغاندىكىن ھال. ئەھۋالىمىزغا يېتىشىدىغان قەرزىمىز بارىدى، سىز باشتىراق دېگەن بولسىڭىز قولىمىز قىسقا بولسىمۇ قاراپ تۇماستۇق، ھېلىھەم بولسا بى يوقلاپ چىقاي دېگەنىتىم،ــ ئۇ يەنە باشلىقىقا ھاقارەت كەلتۈرىدىغان سۆزنى قىلىپ قالدىمىكىن دەپ، ئالدىراپ تېنەپ سۆزىگە پەداز بەدى، ــ سىلىدەك چوڭ ئادەملەنىڭغۇ ھالى ئۆزىگە چۈشلۇق، بىزدەك سولتەكلەنىڭ قولىغا قاراشلىقىمۇ ئەمەس، مۇشۇ بى ئۆينىلا ئالدىغان بوساق، بىزنىڭ مۇشۇنچىلىكمۇ ۋەسلىمىز يوق، شۇنداق بوسىمۇ، كۆڭۈل دېگەن باشقا گەپ ـ تە...

ــ دېمەكچى بولغۇنۇڭ نېمە؟ نېمىلەنى دەپ چالۋاقايسەن؟

ــ دېمەكچى بولغۇنۇم،ــ ئۇ يەنە ھودۇقۇپ كەتتى،ــ چىقىمدا بولۇدىغان ئىشقا تۇتۇش قىپسىز، ئاز بولسىمۇ كۆڭلۈمنى بىلدۈرەي دەپ،ــ ئۇ قويۇن يانچۇقىنى كوچىلاپ، ئېلىپ كەلگەن تىلالىرىنى سىقىمغا ئېلىپ ھېلىقى سۈرلۈك گۈپچەك ئادەمگە تەڭلىدى،ــ ئاز بولسىمۇ...

قادىر ھاجى مىسلىسىز كىبىر بىلەن ئىگىزدىن تۆۋەنگە قارىغاندەك

ياكى پاسكىنا بىر نەرسىگە قارىغانىدەك قولىنىمۇ ئۈزاتماستىن ئۈنىڭغا تىكىلىپ تۇراتتى. مەمتىمىن «بالاغا قالدىمۇ ئەمدى؟ سوۋېت ئەۋەتكەن ئادەملەر پارا ئالمايدۇ، دەپ تەشۋىق قىلىشاتتى، چاتاققا قالامدىم نېمە؟... »— دەپ قورقۇشقا باشلىدى. بىر هازادىن كېيىن قادىرهاجى ئاق سېمىز گۆشلۈك قولىنى ئېرەڭسىزلىك بىلەن مەمتىمىنگە سۇندى. مەمتىمىن ئۇنىڭ يۇمشاق ئالقىنىغا جىمى بايلىقنى سالدى. قادىرهاجى ساناپمۇ باقماي، هەتتا قاراپمۇ باقماي يېنىدىكى نەقىشلىك تەكچىگە شاراقشىتىپ تۆكۈپ قويدى.

— شۇ ئىشمىدى؟— دېدى ئۇ گۆكىرەپ.

— هە،...شۇ...

— باشقا ئىش بولمىسا يولۇڭدىن قالما! — دېدى ئۇ ئىلتىپاتسىزلىق بىلەن، ئارقىدىن سەل رەهىمى كېلىپ قالغاندەك، — تاماق يېمىگەن بولساڭ ئولتۇرۇپ تۇر، تاماق ئەكىرىپ بەسۇن، ئاندىن كەت.

— رەخمەت، مەن هېلىلا بازادا...

— ئەمسە، خوش!

مەمتىمىن تېپىك يېگەن ئىتتەك بويىنىنى ئىچىگە تىقىپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى ۋە ئاران ئاڭلانغۇدەك قىلىپ:

— خوش... — دېدى.

ئۇ تاكى هېلىقى يوغان سۇرلۇك دەرۋازىدىن چىققىچە بويىنىنى رۇسلىيالمىدى. ئۇ كەينىمىدە جۇجاڭ ئاتام بار دەپ ئويلىغاندى، ئارقىسىدىن يوغان دەرۋازا بوغۇق سادا بېرىپ يېپىلغاندىلا ئۆزىنىڭ شۇنچىلىك ئىلتىپاتقىمۇ ئېرىشەلمىگەنلىكىنى بىلدى.

ئەمدى ئۇنىڭ يۈرىكى ئېچىشقىلى تۇردى. ئالىلقاندىكى نەرسىدىن قۇرۇق قالغاندەك هەممە دەسمايىسىنى ئۇتتۇرۇۋەتكەندەك بوشاپ كەتتى. قولىنى قويۇن يانچۇقىغا تىقىپ باقتى. هېچنەرسە يوق.

«تۇفىي، ھۇ ئاناڭنى! پارا ئالمايمىش! پاراخورنىڭ پادىشاسى مۇشۇ پالشۇك دېگەنلە ئىكەنغۇ؟.. خاملا يەيدىكەندە! ۋاي تارتىنىپ كەتكەنلىرىم... رەخمەتمۇ دېمەي ئالىدىغىنىكەندە بۇلار... بەرىبىر سانىمايدىكەن، بىر تال قالدۇرۇپ قويسامچۇ، ھېچ بولمىسا مېھمانلا با ئۆيگە تەكلىپ قىلىپمۇ قويمىدى، ساختىپەز!... » دېگەنلەرنى ئويلاپ، غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولدى. «بىر سىقىم تىللانىڭ يۈزىنىمۇ قىلمىدى، ئاناڭنى! نەپسى بالا، يىمەيدۇ، يىمەيدۇ، دېگىنى قېنى، مېنىمۇ قوشۇپ يىسە بولامتى ئەمسە!... »

ئۇ ئۆستەڭ بويى كوچىسىغا چىقىپ ئەمدى نېمە قىلىش كېرەك؟ دېگەنلەرنى ئويلىدى. «بىرەر سەتەڭ ئۇچراپ قالسا راسا پەيزى قىلىپ ئاچچىقىمنى باسمايمۇ، شەگە كېلىپ قۇرۇق چىكەتسەممۇ ئەكەكچىلىك بولماس» دەپ ئويلاپ، پەرەنجىلىك ئاياللارنى ئۆزىچە ئۆلچىگەچ، كوچا ئايلىنىشقا باشلىدى.

*****

ئۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن مەمتىمىنىنىڭ تىرەكلىك جۈزىگە (ساقچى ئىدارىسىگە) بېرىشقا چولىسى تەگمەي، قەشقەردە قونۇپ قالدى. (ئۇ قەشقەرگە كەلسە ھېچقاچان بىر كۈندە قايتمايتى)

ئەتىسى ئۆيقۇسى ئېچىلغاندا قوپۇپ، كەيپچىلىكتىن بوشۇشۇپ كەتكەن تېنىنى ھورۇنلۇق بىلەن ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ ساقچى ئىدارىسىگە كەلدى.

قادىر ھاجى ئۇنى تونجى قېتىم كۆرۈپ تۇرغاندەك ئېرەڭ قىلماي، ئىككى خىتاي ئەمەلدار بىلەن قىلۋاتقان سۆزىنى داۋاملاشتۇرىۋەردى.

مەمتىمىن ئىشخانا جاھازىلىرىنى يېڭىۋاشتىن كۆزدىن كەچۈرۈپ، خۇددى ئۇنى پۇلغا سۇندۇرۇپ قىممىتىنى ھېسابلاپ تاپماقچى

بولۇۋاتقانىدەك قىلاتتى. يەنە شۇ ئېغىر- ئېغىر ئىشكاپلار، ئىشكاپ ئۈستىدە باغلام- باغلام قەغەزلەر، ئىش ئۈستىلىدىمۇ دەستىلەنگەن قەغەزلەر.

— ھە، يەنە نېمە سۈرۈلۈپ يۈرسەن بۇ يەردە؟ يا ئۆيدە، يا ئىشخانىدا ئارام بولمايدۇ، سېنىڭ دەستىڭدىن!؟

— ئازراق،... ئەھۋالىم باتى... — ئۇ قادىر ھاجىنىڭ تويۇقسىز ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتتى.

— سۆزلە! — قادىر ھاجى قۇپاللىق بىلەن بۇيرىدى. ئەمما ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلمىدى. ئۆزى ۋە ھېلىقى ئىككى خىتاي ئەمەلدار كېرىلىپ ئولتۇرۇشاتتى.

— سۆزلەۋەسەم بولامدۇ؟... — مەمتىمىن ھېلىقى ئىككەيلەنگە قاراپ قويۇپ، ئىككىلىنىپ سورىدى.

— سۆزلىمىسەڭ يوقال، بولمىسا!

— ماقۇل، سۆزلىسەم سۆزلەي... — ئۇ ئۆزىنىڭ كەيپچىلىكتە سالاھىيىتىنى ئاشكارىلاپ قويغانلىقىنى، ئەمدى نېمە قىلمىقى كېرەكلىكىنى، قورقۇمسىراپ تۇرۇپ سۆزلەپ تۈگەتتى.

— ئۆلۈپسەن، بەگگى! ساڭا ئوخشاشلاغا ئۆلۈم كېلىدۇ، ئۆلۈم!

— خۇدا ھەققى، مېنى بى ئىشقا سېلىڭ، — مەمتىمىن تىزلاندى، — ئۇگۇنۇپ قاپتىمەن، ھەر ھالدا يەنە بىرە ئىشقا ياراپ قالامەن.... رەھىم قىلىڭ، تاشلىۋەتمەڭ!

— چەنتۇ دېگەن كاللىسى ئاددى بولۇدۇ- دە، — دەپ مەسخىرە قىلىپ كۈلدى، ھلېقى ئىككى خىتاي ئەمەلدار بىر بىرىگە ئۆز تىلىدا كالدىرلاپ، — بۇلارنىڭ ئۆزىگە ئۆزىنى قاراۋۇل قويۇپ خاتىرجەم ئىشىگنى قىلساڭمۇ بولۇدۇ، ھەرگىز چاتاق قىلالمايدۇ. ئاۋۇ «قاراۋۇل» دەپ ئات قويۇپ قويغىنىڭ كۆيۈپ- پىشىپ ھېلىقىلارنى ھېزى بولۇپ ساقلايدۇ، ئەگەر بۇلارنىڭ بىرسىگە قالغانلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۇرگۈزۈۋېتىپ،

ئاخىرىدا ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى بولساڭ مۇنداق بۇيرۇ: «ھەي، چەنتۇ، سەن بۇ يۇرتداشلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرسەن، بۇ خىزمىتىڭ ئۈچۈن سېنى ئەڭ ئاخىرىدا ئۆلتۈرىمەن!» شۇنىڭ بىلەن ئۇ تېخى ساڭا رەخمەت ئېيتىدۇ، ھەتتا پارا بېرىپ، خوشامەت قىلىدۇ، ھە، «ھەرگىز مېنىڭ خىزمىتىمنى باشقا بىرسىگە ئېلىپ بەرمەڭ» دەپ يالۋۇرىدۇ. ھا ھا...

قادىرھاجى بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئۆلارنىڭ كۈلكىسىگە قوشۇلۇپ گۈلدۈرمامىدەك ئاۋازى بىلەن كۈلۈشكە باشلىدى. ئۆلارنىڭ كۈلكىسى توختىغاندا مەمتىمىن يەنە يېلىنىپ:

— توختىنى پايلايدىغان ئىشنى قىلىۋەسەم بولا؟ ماقۇل دەۋەسىڭىزچۇ؟ خۇدايىم بەگەن، رەھىم...

— ياق، ئۇ ئىشقىمۇ يارىمايسەن! ئىتنىڭ بالىسى! ئىككىنچى كۆزۈمگە كۆرۈنمە!

— جۇجاڭ، بۇ كۈچىكىڭىزگە ھېچ بولمىسا توخۇ كاتىكى ساقلايدىغان ئىش بولسىمۇ بەرمىسىڭىز، بېشىڭىزنى ساقايتمايدۇ، رەھىم قىلىڭ، — دەپ ساالا قىلدى ھېلىقىلاردىن بىرسى مەسخىرىلىك ئاھاڭدا.

قادىر ھاجى ئادەملەر ئاغزىدا بولۇشى مۇمكىن بولغان جىمى ھاقارەتلەرنى قىلغاندىن كېيىن ئاخىر:

— ئەمدى سەن ئاشكارە ساقچى بولمىساڭ، باشقا چارە يوق. ئەسلىدىمۇ ساڭا ئوخشاش سارالڭ بەڭگىگە بۇ ئىش باب كەلمەيتى. ئەمما ئاتۇشتا ساقچى ئىدارىسى قۇرۇلغىچە تۇرۇپ تۇر.

— ئاڭغىچە كۈنۈمنى قانداق ئالىمەن، رەھىم قىلىسىز...

— ئاڭغىچە؟ بىلگىنىڭنى قىل! يوقال!

ئارقىدىن خىتاي ئەمەلدارلارنىڭ قاقاقلاپ كۈلگىنى ئاڭلاندى.

مەمتىمىن «ھەر ھالدا جېنىم ئامان قالدى» دېگەن ئوي بىلەن ئۆز

- ئۆزىگە تەسەللى ئىيتىپ ساقچى ئىدارىسىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ بەختسىزلىكىنىڭ باش سەۋەبكارى كىم؟ دېگەن سوئالنى قويۇپ بۇنى ئۇزاق ئويلىدى. ئۇنى ئىشەنچلىك كىرىم مەنبەسىدىن ئايرىۋەتكىنى تەۋپىق ئىدى. ئەمدى ئۇ نېمە قىلىش ھەققىدە ئويلىغىنىدا غەزەپتىن تىترەپ كەتتى. «ئۇنىڭغا ئارام بەرمەيمەن! ھابۇلھاجىمنىڭ مەسلىھەتىگە ئەمدى ئېنىق جاۋاب بېرىش، دەرھال تۇتۇش قىلىپ ئۇنى رەسۋا قىلىش كېرەك! چايناپ پۇركۇۋەتسەممۇ دەردىم چىقمايدۇ!... »

ئۇ ئۆز ئالدىغا ئىش تۇتۇش قارارىغا كەلدى.

2

ھابۇلھاجىم ھازىر بەك قورقۇدىغان بولغاچقا، ئاشكارە پىتنە تارقىتىشقا پېتىنالمايتى. شۇنداقلا كوچىدا بىرەر يامان غەرەزلىك سۆز - چۆچەك پەيدا بولسىمۇ سايىسىدىن ھۈركۈپ، «ئېتىم شورلۇق، ماڭا توقۇلۇپ قالمىسىلا بولاتتىغۇ» دەپ يۈرىكى پوكۇلدايتى. ئەمما قانغا سىڭگەن خۇي، «ھابۇل پىتنىخور» دېگەن لەقەمگە سەۋەپ بولغان خۇسۇسىيەت ئۇنى يەنە بىكار تۇرغۇزمايتى. ئۇ يەنە يېقىن ھەمتاۋاقلىرىنى تاپسىلا يىغىلىقچىلارنى يوق قىلىشنىڭ كويىدا باش قاتۇرۇپ يۈرەتتى.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مەمتىمىن ئاقكىرپىك بىلەن تاۋكا ئۈستىدە روبىرو بولۇشۇپ قالغىنى، مەمتىمىننىڭ تاپانچا چىقارغىنى يۇرتقا تاراپ كەتكەنىدى. ئەسلىدە ئەپەندىنى ئېتىۋېتەركەن، ئىزچىلاردىن بىرى ئالدىغا ئۆتۈۋاپتۇ، دېگەن گەپلەر باردى. ھەمتاۋاقلار بىر ئاخشىمى ئانچە كۆزگە پاتمايدىغان قولداشلىرىدىن بىرىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ ئولتۇرۇپ، بۇ قىل ئۈستىدە قالغان ۋاقەنى قىزغىن سۆزلەشمەكتىدى.

— مەستلىكىدە ئىتىپ سالغان بولسىمۇ قۇتۇلالاكەنمىزا... — دېدى بىرى.

— مەتىمىننى ساق قويغىنىدىن قارىغاندا ئەپەندىنىڭمۇ قوقۇدىغان يەلىرى با ئوخشايدۇ، جۇما، — دېدى يەنە بىرى.

— «غوجامنىڭ غوجىسى بار، چامغۇرنىڭ ئورىسى»، ھىم! — دېدى قازى رەئىس كەمدىن كەم گەپكە ئارىلىشىۋاتقان بولسىمۇ، شۇ يەرگە كەلگەندە گەپ قىستۇرۇشتىن ئۆزىنى توختۇتالماي، — مەتىمىننىڭ ئارقىسىدا كىم با؟ ھە، گەپ شەدە!

— مەنچە مەتىمىنمۇ خېلى ئازار تاتقان چېغى، ئۇ نوچىلىقتىن تامايى با نېمە، بۇنداق ئازالاغا بولدى دېۋتەلمەيدۇ. ئۇنىڭ غۇمى بىر بالانى تۇرتۇپ چىقماسمۇ؟ — دېدى ھابۇل شەيتان، شەيتانلىق بىلەن بىر ئىشتىن بىشارەت بېرىپ.

— توغرا، مەتىمىننى قۇش قىلىپ سالسا،...

بۇنىڭ بىلەن ھەممىنىڭ ئەقلىگە مەتىمىننى «بىلەش» پىكرى كېلىپ مەركەزلەشتى. بىرلىرى ئۇنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئاۋۇ كۆنكى ۋاقەنى سۆزلەتكەچ گەپ تېشىپ باقساق، دېگەن مەسلىھەتنى بەردى. بۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرەر مەجھۇل شەخس چىقىپ قېلىپ، ۋەقە ئەپەندىمگە يەتسە قانداق بولار، دېگەننى كۆڭلىدىن كەچۈگەن ھابۇل شەيتان دەرھال كۆپچۈلۈك ئالدىدا ئۆزىنى ئاقلىدى:

— نېمە قىلساڭلا قىلىڭلا، ئەمما بۇ ئارىدا مەن يوق، جۇما،— دېگىنىچە پەگا تەرەپكە بويۇنداپ كەشنى ئىزدىگەننى ئىپادىلىدى.

— خېلى ئەكەك ئادەم دەيتىم، تازا بېلىگە سۇيقاش بامىغان نېمە ئوخشىمامسىلە؟ — دېدى قازى رەئىس زەھەردەك تەلەپپۇزدا.

ھابۇلھاجىمنىڭ گېپى بىلەن يېلى چىقىپ، تارقاپ كېتىش نىيىتىگە كېلىشۋاتقان سالىكلار بۇنىڭ بىلەن سەل ئېسىنى يىغىپ، ھەرھالدا چوڭىمىزنىڭ ئىرادىسى چىڭىكەن دېگەن يەرگە كەلدى. ھەتتا

بىرى ۋەزىيەتنى رەسمىي بىلىپ بېقىش ئۈچۈن:

— مەمتىمىننى باشلاپ كېلىلىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ھابۇلھاجىم بېشىنى ئېچكىرى تىقىۋېلىپ، جىم بولۇۋالدى. قازى رەئىس ئاۋازىنى چىقارماي، كۆزىنى چالا يۇمغان ھالدا بېشىنى بىلىنەر-بىلىنمەس ئېغىتىپ قويدى. شۇنىلا كۈتۈپ تۇرغان سوخەنچىلەردىن بىرى شاپاشلاپ چىقىپ كەتتى.

ئەمما سورۇندا ۋەھىمىلىك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈپ، ھەمىشە قورقۇپلا ياشىغان بىچارە ئادەملەرنى ئېزىپ ماجالىنى قويمىغىلى تۇردى. بىرى ئورنىدىن مىدىراپ:

— بېغىمغا سۇ ئېچىپ قويغان، توشۇپ، تامنى ئۆرۈپ قاراپ ئولتامىسۇن، — دېدى باھانە كۆرسىتىپ ۋە باھانىسىنىڭ قىل سىغماس دەرىجىدە بولغانلىقىدىن ئېمىن بولغان ھالدا دادىل ئورنىدىن تۇردى.

ئۇنىڭ ھەقىقىي نىيىتىنى ھەممەيلەن بىلىپ تۇرسىمۇ، ھېچنېمە دېيىشمىدى. ئەكسىچە بۇ باشقا قورققاقلارغا بىر باشلىنىش بولۇپ بەردى ۋە ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا يەنە بىرىنىڭمۇ «بېشى ئاغرىپ» چىقىپ يېتىۋالغۇسى كەلدى... ھابۇلھاجىممۇ چىقىپ كېتەي دەپ تەمشەلگەن بولسىمۇ، قازى رەئىسنىڭ قەھىرلىك كۆزلىرى ئۇنى تەقىپ قىلىپ تۇرغىنىدىن قوزغىلالمىدى. قىسقىسى، مەمتىمىن يېتىپ كەلگەندە ئۆي ئىگىسىدىن باشقا ئىككى قازىلا قالغانىدى.

— بۇمۇ ياخشى بولدى، «ئادەم تولا يەردە ئېشەك ھارام» دېگەندەك، بۇنداق نېمىلەنىڭ تولا بولىشىنىڭمۇ بى يارارى يوقىدى، — دېدى قازى رەئىس، — ئاندىن كىرىپ كەلگەن مەمتىمىنگە دەرىجىسىگە ئۇيغۇن تەلەپپۇز بىلەن سالام قىلغاندىن كېيىن، ئاۋۇ كۈنكى ئەپەندىم بىلەن بولغان ۋەقەنىڭ جەريانىنى سورىدى.

ۋەزىيەتنى سۈرلۈك تەسۋىرلىگەن مەمتىمىن، ئۆزىنى باتۇر قىلىپ تەسۋىرلەپ، كۆپتۈرۈپ سۆزلەپ بەردى ۋە پو ئېتىپ:

ــ بىللاھــزىم ئېتــۋېتتىم، ھېلىقــى ھارامــدىن بولغــان ناســى توسۇۋالدى! ــ دېدى.

ــ ناســىر دېگىنىڭمــۇ شــۈلانىڭ ســالىكىدۇ؟ ئۇنىمــۇ ئايــاپ ئۆلتۈرامــدىغان، ــ دېــدى ھابۇلھــاجىم ئەپسۇســلانغان ھالــدا، ــ بــى قۇتۇلاكەنمىز....

ــ شۇنىڭ سالىكىدەك قىلغــان بىلــەن، ــ دېدى مەمــتىمىن ئــۆي ئىگىســىنىڭ داســتىخان ئىشــلىرى بىــلەن ئىچكىــرى كىرىــپ كەتكەنلىكىــگە كــۆزى يەتكەنــدىن كېيىــن، بېشــىنى ئىككــى قازىغــا يېقىنــراق ســۇرۇپ، ــ تــوختى زۇنۇنىــڭ ســالىكى، شــۈلانىڭ ئىچىــگە قويغـان ئـادىمى! مەن ئـۇنى خېلـىدىن بىلىـپ قالغـان ـ دە، بولمايـدىغان بولسا، ئانا ـ مانىسىنى كۆزىگە كۆسەتمەتتىم!

ــ مانــدا گەپ دە؟... مــا ئىشــنى كۆســىلە،... ــ ھــابۇل شــەيتان ھــېچ ئويلاپ باقمىغــان بــۇ ئىشــتىن ھەم ھەيــران قالــدى، ھەم سۆيۈندى، ــ يــا، ھەجەپ پۇختا بولۇدىغان گەپكەن، ھۆكۈمەت دېگەن! ــ دېدى سۆيۈنۈپ، ــ توختــاخۇنىى قــاراڭلا، تــوۋا!... پــۇختىلىقىنى، بولۇدىغــان ئىشــكەن. بــۇمــۇ بولۇدۇ، ئىچىگە قۇرۇت چۈشكەن گەپ...

ــ شــىش! ــ دېــدى مەمــتىمىن ئــۆي ئىگىســىنىڭ يېقىــنلاپ كېلىشــى بىــلەن، كېيىــن يەنە پىچىرلىــدى، ــ مــا گەپ دېيىلمەيــدىغان گەپتــى، ئاغزىمــدىن چىكىتىــپ قالــدى، ھە قاســىلىرىغا. ھە، ئــۆزلىرى بىلىشىسلە، ھۆكۈمەتنىڭ سىرى، يېيىلىــپ كەتسە ئايىغىــدىن چىقىــپ بولىشالمايلا، جۇما! ــ دېدى ئاگاھلاندۇرۇپ.

ــ تــوۋا، دېگىــنەۋە، كىچىكمــۇ بىــزا! ــ دېــدى ھابۇلھــاجىم، ئۇنىــڭ دىلىدا ئالىلىقانداق بىر سۆيۈنچ پەيدا بولغانىدى.

بــۇ چاغــدا قــازى رەئىــس يەنە كەم گەپ قىلىــپ، كــۆزىنى يۇمــۇپ مۈكچۈيۈپ ئولتۇرۇۋالدى. گەپ يەنە ھابۇلھاجىمغا قالدى.

ــ قېنــى ســېنىڭ...؟ ــ دېــدى ئــۇ مەمتىمىــنگە يېقىنــراق

ئېڭىشىپ پىچىرلاپ، كۆزىنىڭ قۇيرىقىدا كۆزىنى يۇمۇپ دۈمچۈيۈپ ئولتۇرغان قازى رەئىسكە لاپ قىلىپ قاراپ قويۇپ. ئۇ ئىلگىرى مەمتىمىن بىلەن دېيىشكەن سۈيقەستلىك پىلانلار ھەققىدە سورىماقچىدى، ئەمما بۇنى قازى رەئىسنى بىلمىسۇن دېگەندەك ئىپادىنىمۇ كۆرسۈتۈپ.

— شۇنىڭ كويىدا بولۇۋاتىتىم، شۇ ئېپى كېلىپ ـ كەلمەي... ئەمدى گەپ يوق، ئەمدى ئۆزەمنىڭمۇ جەھلىم قاتتى.

— قانداق قىلاي دەيسەن؟ ئاشۇ مەن دېگەندەك، ئايال ئارىلاش، ھېلىقىدەك... ما؟ يا باشقا خىيالىڭ باما؟ ئەگەر شۇنداغلام بولۇدىغان بولسا مەن ئاۋۇ ئايالىلا ئىشىنى توغرىلاپ بېرىمەن،...

— ئۇنىمۇ ئۆزەمگە قويۇڭ، خاتىرجەم بولۇڭ،... — شىۋىرلاپ ئۇزاق بىر نېمىلەرنى دېدى.

— بولۇدۇ، ئوبدان گەپ،— دېدى ھابۇل شەيتان خوشال بولۇپ، ئۇنىڭ ئايالىلار بىلەن بولۇدىغان مۇئامىلىنى قانداق قىلىشتا ئېپى بار ئادەم ئىدى، «ھابۇل زىناخور» دېگەن لەقىمى بىكار قويۇلمىغان ـ دە! شۇنداق بولسىمۇ، «كۆسەي ئۇزۇن بولسا قولۇڭ كۆيمەيدۇ» دېگەندەك، كۆسەي تۇرغان يەردە كىم قولىنى ئوتقا تىقىشنى خالايدۇ؟

ھابۇلھاجىم نەقىشلىك سارايىنىڭ گەژلەنگەن ۋاسىسىنى سانايدىغاندەك تۇرۇۋسقا قاراپ ئارقىسىدىكى بىساتقا جەيىنەكلەپ كۆزلىرىنى يۇمۇپ بىر ھازا تۇرۇۋالغاندىن كېيىن:

— زۆھرەگۈلغا بۇ ئىشنى مۇنداق ئۇقتۇر، ئۇ ئەپەندىگە ئۆيگە چىللىماقچى ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرسۇن، مۆرىتى كەلسە شۇنداق دېسۇن، ئەمما ئەپەندى بارىدىغان چاغدا زۆھرەگۈل ئۇ ئۆيدە بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا تېۋى بار يىگىتلەردىن بىرىنى ياساندۇرۇپ ئولتۇرغۇزۇپ قويىمىز. ئۆينىڭ ئىچىدە ھەم ھويلىنىڭ بىر يەرلىرىدە بىر نەچچىڭلار مۆكۈنۈپ تۇرىسىلەر، ئەپەندى ئۆيگە كىرگەندىن كېيىنلا ئىشنىڭ پۈتكىنى شۇ.

ئايالچە ياسىنىۋېلىشمۇ ھابۇل زىناخورنىڭ ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بىۋاستە تەجرىبىلىرىدىن بىرىدى. ئۇ قوناقلىقتا كىرىپ كەتكەن بىر ئايالغا پوخۇرلۇق قىلىش ئۈچۈن ئايالچە ياسىنىۋېلىپ ئارقىسىدىن كىرىدىغان ئىشلارنى كۆپ قىلغانىدى. بىر قېتىم ئۇنىڭ ئايالچە ياسانغىنىنى بىلىپ قالغان ھەمتاۋاقلىرىدىن بىرى ئۇنى ئوسال قىلىش ئۈچۈن قوناقلىقتا ھابۇلھاجىمنىڭ ئۆزىنى بېسىۋالغان بىر ۋەقەمۇ بولغانىدى.

— خاتىرجەم بولۇڭ، گۈل كەلتۈرۈۋېتىمەن،— دېدى مەمتىمىن ماختىنىپ.

— بۇ ئىشتا پاشاخانىنى قۇش قىلىپ سالىمىز. ئۇنىڭ ئەپەندىگە قارىتا قوساق كۆپىكى با، شۇڭا ئەپەندىنى رەسۋا قىلىدىغان ئىش بولسا ياق دېمەيدۇ، يەنە كېلىپ بىز ئۇنىڭغا پۇل بېرىمىز ئەمەسمۇ.

— ئۇ يەنە نېمىش قىلىدۇ؟

—ئۇ زۆھرەگۈلنىڭ نامىدىن ئەپەندىنى قىچقىغىلى بارىدۇ ھەم ئۆيمۇ پاشاخاننىڭ ئۆيى بولمىسا بولمايدۇ. زۆھرەگۈلنى ھەممە ئادەم بىلىدىغان نېمە تۇرسا ئەپەندىم ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىشتىن باش تارتىپ قېلىشى مۇمكىن. ئىشىمىزنىڭ ئوڭغا تارتىشىغا ئىمانىڭ كامىل بولسۇنكى، زۆھرەگۈل بىلەن ئەپەندىنىڭ ھازىرقى ئالاقىسى خېلى يامان ئەمەس، پاشاخان «زۆھرەگۈل بىزنىڭ ئۆيدە سىزنى كۈتۈپ تۇرۇدۇ، گېپى باركەن» دېسە، ئەپەندى ئىشەنمىگىدەك يەردە ئەمەس.

— پاشاخانىنى نەدىن تاپتىڭىز؟ ئۇ بى ئاچكۆز خوتۇن، جىق بىژ نەسە تەلەپ قىلىشى تۇغان گەپ، — دېدى مەمتىمىن ئاغرىنغان قىياپەتتە. ئەمما ھابۇل شەيتان مەمتىمىننىڭ بۇ سۆزىنى پەقەت ئۆز مۇددىئاسىنى كۆزلەپ دەۋاتقانلىقىنى بىلىپ يەتتى.

— ئۇنىڭدىن بېشىڭ قاتمىسۇن، ئالغىنىنى بېرىمىز،— دېدى ئۇ شۇڭا.

ــ پۇل سىزنىڭ، سىز ئۇنداق دەيدىغان بولسىڭىز، ماڭا نېمە،...ــ دېدى مەمتىمىن خۇرسەنچىلىكىنى يوشۇرۇپ.
ــ بەك تويۇقسىز بولۇپ قالسا ھېلىقى تېجىمەل ئىشەنمەي قالمىسۇن، شۇڭا ئاۋۋال زۆھرەگۇل ئۇنىڭغا بىر نەچچە قېتىم غىلجىڭلىسۇن: «ئۆيگە بېرىپ كەلسىڭىز بولاتتى، بىزنىڭ ئۆيگە بېرىشنى ئەپسىز كۆرسىڭىز باشقا بىر يەردە بولسىمۇ كۆرۈشسەك... » دېگەندەك گەپلەرنى قىلسا، ئاندىن پاشاخاننىڭ گېپى گۇمانلاندۇرمايدۇ.
ــ سىز كۆرسەتكەن ئەقىلدىن كاشىلا چىقمايدۇ، قەسەم قىلىمەنكى،... ــ دېدى مەمتىمىن خۇشال بولۇپ.
ــ ئەمسە ئۆتكەندىكىدەك «كۆۋرۈكتىن ئۆتتۈۋالغۇچە... » بولمىسۇن، ئەكەك، گېپىمىز ئوغۇل بالىنىڭ گېپى بولسۇن، جۇما، ــ دېدى ھابۇلھاجىم تەنە قىلىپ.
ــ ياق، بىللاھىزىم...
ــ ئەمسە ئىشقا قەدەم باسقىن، مە بۇنى،ــ دېدى ھابۇلھاجىم بىر ئەپچىل تېرە خالتا (ھەميان) نى ئۇنىڭ تىزلىرى ئارىسىغا تەئەددى بىلەن تىقتى.
قىن- قىنىغا پاتماي قالغان مەمتىمىن يەنە بىر مۇنچە قەسەملەر بىلەن ھابۇلھاجىمنىڭ ئىشەنچىسىنى مۇستەھكەملەپ، رەقىپلىرىنى تىللاپ قويۇپ، ساھىپخان بىلەن خوشلاشتى.

******

مەمتىمىن زۆھرەگۇل سەتەڭ بىلەن ئۇچرۇشۇپ دەرھاللا مەخسەتنى ئېيتتى. مەمتىمىنگە ئۆزى ئۇچۇن ئاللىقانداق بىر يەرلىرى ئوڭايسىز بولغان بۇ گەپنى ئوقۇشلۇقراق ئېيتىپ بېرىش ھەقىقەتەنمۇ قىيىن بولدى.

— نېمە دېدىڭىز، غوجام؟! — دېدى زۆھرەگۈل سۈنئىي چۆچۈپ، قاش- قاپىقىنى سۈزۈپ، قاتتىق كۆڭلىگە كەلگەندەك مەمتىمىنگە ئالىيىپ قارىدى ۋە دىمىقىنى قېقىپ تەتۈر قارىۋالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ «ۋىجدانلىق» ئايال ئىكەنلىكىنى، مەمتىمىنگە سادىق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن شۇنداق قىلىۋاتاتتى (بارلىق موللا- ئۆلىما دېگەندەكلەر ساۋابلىق ئىش ھەققىدە كۆپ سۆزلىگەندەك، بارلىق بۇزۇق ئاياللار، زىناخۇر ئەرلەر ئىچىدىمۇ «ۋىجدان» سۆزى كۆپ ئىشلىتىلەتتى). يەنە بىر جەھەتتىن زۆھرەگۈل مەمتىمىننى سىناپ شۇنداق دەۋاتامدىكىن دەپ ئويلاپ قېلىۋاتاتتى.

— سىز مېنى نېمە كۆرۈۋاتىسىز؟ مەنمۇ ئۆزۈمگە ئادەم، كىمگىلا بولسا ماقۇل دەۋېرىدىغان شاپاقچىلارغا ئوخشۇتۇپ قېلىۋاتامسىز مېنى؟ ئەپەندى بولسا ئۆزىگە، خەلق چوڭ بىلسە مەنمۇ چوڭ بىلىپ كېتەمدىكەنمەن؟ شۇنداق ئويلاپ قاپسىز- دە؟

ئامالسىز قالغان مەمتىمىن قەسەم ئىچىپ چۈشەندۈرۈشكە مەجبۇر بولدى. ھېلىقى كۈنى ئۇنىڭ پەقەت ناملا ئىشلىتىلىپ، ئۆزى بولمىسىمۇ بولۇدىغانلىقىنى بەكمۇ تەستە چۈشەندۈردى. بەلكىم زۆھرەگۈل سەرىمەس بولىۋېلىپ ئۇنى ئاخماق قىلغاندۇر، ھەر ھالدا بۇ دەتالاش ئۈچۈن ئۇزۇن ۋاقت كەتتى. نىھايەت ئاخىرى زۆھرەگۈل ئىشنىڭ نىمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى چۈشەندى.

— ۋىيەي، مۇنداق دەڭا، ئۇنداق بولسا بوپتو، — دېدى زۆھرەگۈل ئىچىگە تاتىپ، كىشىنىڭ شەھۋانىي ئىستەكلىرىنى يالقۇنجىتىۋېتىدىغان ناز- كەرەشمىسى بىلەن، — نەدىكى بىر ئەپەندىچاقلار بىلەن گېپىم چىقىپ يۈرمىسۇن دەپتىمەنغۇ، ئۆتەپ- تېشىپ.

مەمتىمىن ئۇنى قوپال ئەركىلىتىپ قويۇپ، رازىمەنلىك بىلەن قايتتى ۋە پاشاخاننى تېپىش ئۈچۈن كېتىۋېتىپ، بىكارغا توختىغان بۇ

سودىنى ھابۇلھاجىمغا نەچچە پۇلغا ئۆتكۈزۈش ھەققىدە ئويلاپ كەتتى.

زۆھرەگۈل يېڭى پىلان بويىچە ئەتىسىلا ئىشقا كىرىشتى. گاھى ئەتتىگەن، گاھى كەچتە تەۋپىق ئۆتىدىغان يوللاردا پەيدا بولۇپ، ئۇنىڭغا ئىللىق سالام قىلىشقا غەمكىن قىياپەتتە كۆزىنى خۇمالاشتۇرۇپ قاراپ، ئارقىدىن ئۇزۇندىن- ئۇزۇن «ئۇھ» تارتىشقا، ئاندا- ساندا ئۆيگە كىرىپ ئۆتۈش ھەققىدە ئەگىتىپ تەكلىپ بېرىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ھەسرەت چەككەن ئادەملەردەك ئۇلۇغ- كىچىك تىنىشلىرى شۇنچىلىك بىچارە ئىدىكى، بۇنىڭغا مۇۋاپىق ئۇ تەۋپىقنىڭ ئارقىسىدىن ئۇزاققىچە قاراپ جايىدىن قوزغالماي تۇرۇپ قالدى. تەۋپىق بۇ ئېغىر تىنىشلار تەسىرىدە بىر نەچچە قېتىم ئىختىيارسىز ھالدا بۇرۇلۇپ قاراپ قويدى.

بۇنى كۆرگەن زۆھرەگۈل ئۆزىنىڭ مول تەجرىبىسى بىلەن قىلغان ئىشىنىڭ ئۈنۈمىدىن قانائەتلىنىپ، گويا ئۈمىدلەنگەن ئاشىقلاردەك، ئاڭلىغۇدەك قىلىپ:

— ئاھ، خۇدا!... — دەپ ھەسرەت چېكىپ قوياتتى.

شۇنداق قىلىپ تەييارلىق ياكى «ئاساس تۇرغۇزۇش» خىزمىتى ئۈنۈملۈك ئاخىرلاشقاندەك بولدى. مەمتىمىن ئىككىنچى باسقۇچلۇق پىلاننى باشلاش ھەققىدە ھابۇلھاجىمنىڭ يولىيۇرۇقىنى ئېلىش ئۈچۈن، شۇنداقلا «چاي پۇلى» ئۈندۈرۈش ئۈچۈن، قېرى تۈلكىنىڭ ھوزۇرىغا چاپتى.

توققۇزىنچى باب

ئۆزىنى بەك سوپى ئۇلار كۆرسىتەر،
دەل رىيا يۈكىنىڭ ئاستىدا كېتەر...
بۇ قىزىق ئىشتۇر كىم نىقابى تەقۋا،
كاپىردىن يامانراق دىن سېتىپ يۈرەر.
— ئۆمەر ھەييام

1

تەۋپىق سۇنتاغقا- قىزلار مەكتىپىگە ناخشا دەرسى بىلەن تەنتەربىيە دەرسى بېرىشكە كەلگەنىدى. ئۇ دەرسنى ئۆتۈپ بولغاندا بىردىنلا غەربىي- شىمال تەرەپتىكى تاغ ئۈستىدە قارا بۇلۇتلار پەيدا بولۇپ تەدرىجى ئاتۇش ئاسمىنىغا يېيىلىشقا باشلىدى. ئارقىدىن قاتتىق ھەيۋەت بىلەن چاقماق چېقىلدى. يامغۇرمۇ بىر تال، ئىككى تالدىن تامچىلاشقا باشلىدى. تەۋپىق كېتىشكە ئالدىراپ ئوقۇغۇچىلار بىلەن خوشلاشتى. ئەمدى ئۇ بۇ يەردىن چىقىپ رۇشتى مەكتەپكە يولۇقۇپ ئاندىن بوياماتتىكى مەخسۇس تەربىيىلىنىۋاتقانلارنىڭ ئالدىغا بارماقچى ئىدى.

لېكىن قىزلار ئۇنى ماڭغىلى قويمىدى، ھەممىسى ئۇنىڭغا ئولۇشۇۋالدى.

— يامغۇر توختىغاندا كېتىڭ، ھۆل بولۇپ كېتىسىز،— دەپ چوقان سالدى ئۇلار.

— بالىلىرىم، مېنى قويۇۋېتىڭلار، مېنىڭ يەنە ئىشىم بار، يامغۇردا

قالسامۇ مەيلى، كەتمىسەم بولمايدۇ،ــ دېدى تەۋپىق ئۇلاردىن ئىلتىماس قىلىپ.

بۇ چاغدا يامغۇر كۆپىيىپ، چىلەكلەپ تۆكۈلۈۋاتقاندەك چۈشۈشكە باشلىدى ھەم بوزاڭ تۇپىنى بىردەمدىلا بېسىپ، پاتقاققا ئايلاندۇرۇۋەتتى. يامغۇرنىڭ نەمخۇش پۇرىقى بىلەن زەربىگە ئۇچرىغان پوستەك تۇپىلاردىن ساپ ھاۋاغا «كونا تام» پۇرىقى تارقالدى. يامغۇر بىلەن ساپلاشقان ھاۋادا ئەسلى سېزىلمەي تۇرغان باشقا پۇراقلارمۇ ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلىشقا باشلىدى.

قىزلار ئۇنى ئورىۋالغان ھالدا سىنىپقا ئەكىرىۋالغان بولۇپ، ئۇلار ئوچۇق ئىشىكتىن يامغۇرنىڭ يېغىشىغا قاراپ تۇراتتى.

— كەتكىلى قويمايلى، قىزلار،— دەپ چۇقان سالدى شەرۋانىخان ئىسىملىك چوڭراق بىر قىز ساۋاقداشلىرىنى قۇترىتىپ. ئۇ بويامەتلىك بولۇپ، نىزامىددىنلار بىلەن بىر مەھەللىلىك مۇھەممەد ئىمامنىڭ قىزى ئىدى،— ھەمىشە بىزنىڭ مەكتەپكە كەلسىڭىز ئوغىقىڭىز قىردا قالغاندەك ئالدىرايدىكەنسىز، بىزمۇ خەققە ئوخشاش سىزنىڭ بالىلىرىڭىزغۇ؟ ئوغۇلبالا — بالا، قىزبالا — بالا ئەمەسمىكەن؟!

— كۆردىڭىزمۇ، بۇلارنى،— دەپ كۈلدى تەۋپىق مۇشپىقە خانىمغا قاراپ:— بۇلار مېنى تالاپلا كەتتىغۇ؟

— راست ئەمەسمۇ، بىر قېتىم بولسىمۇ بالىلارنىڭ رايىغا بېرىپ قويۇڭ، — دېدى مۇشىقە خانىم كۈلۈمسىرەپ، ئۇ ھاۋاغا قاراپ قويۇپ،

— يامغۇرمۇ ئەدەپ كەتتى،— دېدى.

— مانا، دېمەك سىزمۇ تەلەبىلىرىڭىز تەرەپتە تۇرىدىكەنسىز- دە؟

— شۇنداق بولماي ئەمىسە،— دېدى مۇشىقە خانىم مۇغەمبەرلىك بىلەن.

خانىمنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن قىزلار ئەمدى تېخىمۇ ئىشەنچلىك ھالدا ئۇنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ، ماڭدۇرمايدىغانلىقىنى

بىلدۈرۈشتى. مەمتىلى ئەپەندى گويا ئۆز بالىلىرىنىڭ ئەركىلەشلىرىنى قوبۇل قىلىپ تۇرغان مېھرىۋان ئاتىدەك، تەسىرلەنگەن كۆلۈمسىرەش بىلەن جىم بولۇپ قالدى. ئۇ دېمىسىمۇ بۇ يەرگە كەلسە دەرسنى ئۆتۈپ بولۇپلا قايتىپ كېتەتتى. بۈنىڭدا ھەرخىل سەۋەپ باردى. بۇ سەۋەبلەردىن بىرى باشقىلارنىڭ گەپ تېپىشىدىن ئېھتىيات قىلىش تۈيغۇسى ئىدى. ئادەتتە ئۇ گەپ چۆچەكلەردىن قورقۇپ كەتمىسىمۇ، يەنە ئىختىيارسىز ھالدا بۇ يەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتى. دېمىسىمۇ قىزلارنىڭ ئاغرىنىشى توغرا ئىدى. «نېمىشكە ئۆز قىزلىرىمىزدىن قاچىمەن؟... » دېگەنلەرنى ئويلاپ، ئۆزىنى ئەيىپلەپمۇ قويدى.

— ئەپەندى دادا، يامغۇرنى شېئىرغا قوشۇپ باقمامسىز؟— دەپ چۇقۇردى قىزلارنىڭ ئەڭ كىچىكى كۈمۈش قوڭغۇراقتەك ئاۋازى بىلەن.

تەۋپىق ئۇنىڭ دادىللىقىنى ماختىغاندەك، ئۇنىڭ ماڭلاي چاچلىرىنى ئارقىغا سىلاپ ئەركىلىتىپ قويدى.

— ھۇ، شەيتان! — دېدى ئۇ كۈلۈپ.

— شۇنداق قىلىڭا، ئەپەندىم. سىزنىڭ شېئىرنى قانداق توقۇيدىغانلىقىڭىزنى كۆرۈپ باقايلى،— دېدى مۇشپىقە خانىممۇ ئوقۇغۇچىلىرىنى قوللاپ.

— شۇنداقمۇ؟ دېمەك، بۇ ئەسلىدە سىزنىڭ قۇتراتقۇلىقىڭىزدىن بولغان گەپكەن- دە. ماقۇل،— تەۋپىق شۇنداق دەپلا ئۇلاردىن كۆزىنى ئېلىپ تاغ تەرەپكە، شارقىراپ يېغىۋاتقان يامغۇرغا، غەربىي شىمال تەرەپتىن يېيىلىپ شەرق تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىۋاتقان گۈگۈم پەردىسىگە قاراپ بىردەم تۇرغاندىن كېيىن، شائىرانە ئاھاڭدا ئوقۇدى:

تاغ باشىغا ياغدى يامغۇر،
قارا بۇلۇت يايدى گۈگۈم.

ئەمدى كەلكۈن شارقىرايدۇ؟
تىرلاللاھۇم، تىرلالاھۇم.
. . . .
كېيىن قۇياش كۈلۈپ چىقار،
ئەلۋەك نۇرى يۈرتنى قۇچار.
ياشاش ئۈچۈن ئارقاداشلار،
ئالغا، ئالغا! تىرلاللاھۇم!
. . . . [1]

تەۋپىق شېئىرنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، قىزلار يەنە چۇقان سالدى.

— نېمىشكە كۈن كۈلۈپ چىقىدۇ، دەيسىز؟ قېنى چىققىنى؟

— كۈننىڭ هامان چىقىدىغانلىقىغا ئىشىنىڭلار، قىزلىرىم، — دېدى تەۋپىق ئاتىلارچە ئاھاڭدا، — قاراڭلار، بۇ ئۆتكۈنچى يامغۇر، بۇلۇت سۈرۈلگەنسېرى، ئۇنىڭ ئارقا تەرىپى يورۇپ بېرىۋاتامدۇ. هېلىلا بۇلۇتلار ئارقىسىغا يوشۇرۇنغان قۇياش كۈلۈپ چىقىدۇ. مانا شۇ چاغدا ئۇ تەرەپتە ھەسەن- ھۈسەننى كۆرۈسىلەر، — بۇ چاغدا گويا بىرلا بۇيرۇق بىلەن توختىغاندەك يامغۇر شىپپىدە توختىغاندى، — ئەمدى ماڭا رۇخسەت قىلارسىلەر؟ — دېدى تەۋپىق كۈلۈپ.

— ھاۋا ئېچىلىپ كەتسۇن، ئاندىن مېڭىڭ، يەنە كۈچۈيۈپ كەتسە يامغۇردا قالىسىز.

— ياق، ئەمدى توختىغىنى ھېساب بولۇپ قالىدۇ. ھاۋا بارغانسېرى

---

[1] مەن 1985- يىلى ۋاقىۋاغ يېزىسىدا ئەينى ۋاقىتتىكى قىزلار مەكتىپىنىڭ بىر ئوقۇغۇچىسى بىلەن سۆھبەتلىشىش بەختىگە مۇيەسسەر بولغۇنۇمدا، بۇ موماي ماڭا شۇ ئىككى كۇبلىت شېئىرنى ۋە ئۇنىڭ قانداق شارائىتتا يارىتىلغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەنىدى. بۇنىڭدىن باشقا تەۋپىقنىڭ قىزلار مەكتىپى ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن ئىجات قىلغان «ئوقۇ خانىملار» دېگەن ناخشىسىنىڭ تېكىستىنىمۇ تەقدىم قىلغانىدى — ئا.

ئېچىلىپ كېتىدۇ.

— رۇخسەت قىلىڭلار، قىزلار، ئەپەندىمنىڭ زورۇر ئىشلىرى بولسا كاشىلا قىلمايلى، — دېدى مۇشپىقە خانىم.

— تەنە ئەمەستۇر، خانىم؟

— تەنە بولسىمۇ ھەق- تە، — دېدى خانىم كۈلمەسلىككە تىرىشىپ، — بۇلارنى خۇددى ئۆگەي بالىلىرىڭىزدەك كۆرۈسىز ئەمەسمۇ.

— ھا، ھا، بۇگۈنچۇ؟ بۇگۈن ئۆز بولغاندۇق بالىلىرىم؟

— خۇداغا شۈكرى، بۈگۈنكىچىلىك تۇرۇپ بەسىڭىزلا رەنجىمەيمىز.

— خەير، بالىلىرىم، خۇشۋاق بولۇڭلار.

— سىز ھەم سالامەت بولۇڭ، — ئۇلار سىنىپنىڭ ئىشىكىدە تۇرۇپ ئۇزۇتۇپ قېلىشتى.

تەۋپىق مەكتەپ ئىشچىسى ئېلىپ كەلگەن ئېتىغا يېنىككىنە مىنىۋېلىپ، يەنە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، ئوقۇغۇچىلارغا قول ئىشارىتى قىلىپ خەيرلەشتى.

ئارقىدىن كىمدۇر ناخشا باشلىۋەتتى:

يۈرەمدۇق ئويناپ،
كوچىنى بويلاپ؟
ئىجتىھات بىلەن،
ئوقۇ خانىملار.

كۆپچىلىكمۇ ناخشىغا قوشۇلدى:

تۈننى- تۈن دېمەي،
كۈننى كۈن دېمەي.
كېلىچەك كۆزلەپ،

ئوقۇ خانىملار.

تەۋپىق ئارقىسىدىن ئاڭلىنىۋاتقان قىزلارنىڭ ناخشىسىغا قۇلاق سېلىپ كېتىۋېتىپ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرىدى ۋە مۇشۇ نەتىجىلەرگە ئېرىشىش يولىدىكى كەچمىشلەرنى ئويلاپ كەتتى. ئاتىنى مېڭىشقا قويۇۋېتىپ، چوچەكتىكى ئەنسىز كۈنلىرىنى، سەرۋەرنى، ئوغلى ئابدۇسەمەدنى، شەمەيدىكى كىچىككىنە بەختىيار ئائىلىسىنى، ئوقۇش يولى ئىزدەپ قىلغان سەپەر، سەرسانلىق- سەرگەندانلىقتا ئۆتكەن ۋاقىتلارنى خۇددى كىنو لېنتىسىدەك كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى. تۈركىيەدىكى دەسلەپكى ئېچىنىشلىق تۇرمۇش كارتىنىسى، ئاقكۆڭۈل ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ غەمخورلۇقى، خىيالچان ئەدىبە،... «تۈرك گەنچلەر بىرلىكى»دىكى ياش سەپداشلار ئارىسىدا ئۆتكەن جۇشقۇن يىللار... «تۈرك ئوچاقلىرى»دىكى قىزغىن لېكسىيلەر، تالاش- تارتىشلار... ئارقىدىن ئۇ جىسمانىي جەھەتتىن ساغلام، فىزىئولوگىيە جەھەتتىن نورمال يېتىلگەن ئەر كىشى بولۇشى سەۋەبلىك شەخسىي تۇرمۇشى ھەققىدىمۇ ئېچىنىش، ئازابلىنىش ئىچىدە ئويلىدى. شۇنىڭ بىلەنلا ئىستانبۇل بوغۇزى، دېڭىز ساھىلىدا ئەدىبە بىلەن بىللە بولغان كۆڭۈللۈك ۋە كۆڭۈلسىزلىك ئارىلىشىپ كەتكەن سەيلىلەر خىيالىغا كەلدى. ئۇ شۇ تاپتىكى جىسمانى ئېھتىياج (فىزىئولوگىيىلىك تەلەپ) نىڭ كۈچلۈك بېسىمى بىلەن ئاشۇ ۋەسۋەسىلەرنى توسۇپ، ۋەتەن غېمىنى يېيىشكە مەجبۇر قىلالىغانلىقىغا ھەيران قالدى. ئەمدى بولسا بۇ نەتىجە بىلەن ئۇنىڭدا پۇشايمان بىلەن قانائەت ئارىلىشىپ كەتكەن بىر خىل ئازابلىق تۇيغۇ پەيدا بولدى. بۇ «ئارىلاشما»دا پۇشايمان ئاساسى ئورۇندا تۇرۇۋدىغاندەك بىلىنىپ كەتتى. ئاھ، ئۇ شۇ تاپ بىر كۆڭۈللۈك ئائىلىگە نەقەدەر مۇھتاج ئىدى - ھە!... ئارقىدىنلا ئۇ ئۆزىنىڭ رومانتىك خىيالغا بېرىلىپ كەتكەنلىكىنى، ئۇ ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلار

بولۇپ، ئەمدى قايتىپ كەلمەيدىغانلىقىنى ئېنىق سەزگەن ئالدى، بىراق، يەنە بىر ۋەسۋەسە ئۇنىڭغا تىنچلىق بەرمىگەن؛ ئۇنىڭ ئۈچۈن ھېلىمۇ ئېرىشكىلى بولۇدىغان يەنە بىر گۈزەل «باغچىنى» ئەسلەتتى. بۇ ـــ مەلىكىزاد ئىدى...

ئۇنىڭ مەڭگۈ ئويغاق تۇيغۇلىرى ئۇنى دەرھال خۇسۇسىي ۋەسۋەسىلەر ئىسكەنجىسىدىن قۇتقۇزۇپ چىقتى: «لەنەت ساڭا، مەمتىلى! ... » بۇ چاغدا ئۇ مەشھەتكە يېتىپ كەلگەنىدى.

قىزلار مەكتىۋىدە ئازراق ۋاقتىنى ئۆتكۈزۈپ قويغاچقا خىزمەت كۆرسەتكۈچىدە تەسىر يەتكەنىدى. شۇڭا ئۇ بەزى كۈن تەرتىپىنى قىسقارتىشقا توغرا كېلىدىغانلىقىدىن كۆڭلى يېرىم بولدى. ئالدى بىلەن ئۇيۇشمىغا بېرىپ، ئاتىنى ئېلاخۇنغا تاپشۇرۇشى كېرەك. ئۇ ئۇيۇشما ھويلىسىغا كىرگەندە ئۇنى ئېلاخۇن بىلەن بىللە پاشاخان كۈتۈۋالدى.

ـــ خوش كەپسىز، ئەپەندىم،ـــ دېدى پاشاخان يېقىملىقراق كۆرۈنۈشكە تىرىشىپ،ـــ مەن سىلىنى ساقلاپ تۇرغىلى خېلى بولدى.

ـــ شۇنداقمۇ؟ ـــ دەپ سورىدى تەۋپىق ئۆزىنىڭ ئادەتكە ئايلانغان رىتورىك سوئالىنى تەكرارلاپ خۇش چىراي قاراپ. ئۇ ھەممە ئادەمگە ئەنە شۇنداق بىر خىلدا مۇئامىلە قىلاتتى. بۇ مۇئامىلىسى تاكى قارشى تەرەپ ئۆزىنىڭ ئادەملەر تائىپىسىگە تەئەللۇق ئەمەسلىكىنى ئىبلان قىلغىچە داۋاملىشاتتى.

ـــ شۇنداغ، ساقلاپ تۇردۇم...

ـــ بىر ئىش بارمىدى؟ ـــ دەپ سورىدى تەۋپىق ئۇنى يەنە مىراس دەۋاسىنى قوزغىماقچىمىكىن دەپ گۇمانسىراپ.

ـــ ھەئە...ئىش بولمىسا ئىزدەمتىم...بىزنىڭ ئۆيگە بىر بېرىپ كەلسىلە بولاتتى...

ـــ قانداق خىزمىتىڭىز بارىدى؟ ئوچۇقراق ئېيتسىڭىزچۇ.

— بىر كىشىنىڭ سىز بىلەن كۆرۈشكىسى بارىكەن، بىزنىڭ ئۆيدە ساقلاپ قالغانىدى...

— سىزنى ئەۋەتكىچە ئۆزىلا كەلگەن بولسا مانا بۇ يەردە كۆرۈشمەيتتۇقمۇ؟

— ...ئىشقىلىپ باسىغىزمۇ ئوخشاشقۇ؟ ئۆيگە باسىغىز تۈز ئارتىپ قويماستۇق...

— شۇنداقمۇ؟ ئەيىپكە بۇيرىماڭ، مەن ھازىر بىرياققا ماڭاي دەپ تۇراتتىم. ئەگەر ئۇ كىشى مەستۇرە ئايال بولمىسىلا بۇ يەرگە كەلسە ھەر قاچان ئىشكىم ئوچۇق ئەمەسمۇ، شۇنداق دەپ ئېيتىپ قويۇڭ ئەمىسە.

— شۇنداقراق بىر ئىشىدى...

— قانداقراق؟

— مەستۇرە ئايال...

— كېسەل كۆرستەمدىكەن يە؟ بىلىپ كەلگەن بولسىڭىز ياخشى بولاتتى. كېسەل كۆرسىتىدىغان بولسا دورا بىر نەرسىلىرىمنى ئېلىۋالاتتىم.

— ... — پاشاخان مەڭدەپ قالدى.

— مەن بۇيامەتكە ماڭغانىدىم، ئۇ يەردە مېنى 500 كىشى ساقلاۋاتىدۇ، ھەر ھالدا بىر ئادەمنى ساقلىتىپ قويسامۇ، 500 ئادەمنى ساقلاتماسلىق ئۈچۈن بولغانلىقىنى ئېيتىپ قويسىڭىز رەنجىمەس.

— مەيلى، ئەمىسە، بويامەتتىن كېلىپ باراسىز...

— ماقۇل، بۇ ئىش شۇنداق بولسۇن، رەنجىمەي قايتىڭ،— دېدى تەۋپىق ئۇنى ئىللىق ئۇزۇتۇپ. بىراق ئۇ «مېھمانىنى رەنجىتىپ قويدۇمۇ - قانداق؟ ھېلىقى مەستۇرىنىڭ زۆرۈر ئېھتىياجى چۈشكەن بولسا رەت قىلغىنىم توغرا بولمايدىغۇ؟ بىر گەپ بار! گۇمانخور! سەندە قورالىق ئىككى ئەسكەر تۇرسايۇ، دۈشمەن يەنە نېمىلەرنى ئويلاپ يۈرەر، بويامەتتىن پاتراق كەلگىلى بولسا ھەر ھالدا بېرىپ باققان ياخشى»

دىگەنلەرنى ئويلىدى. شۇنداقلا خېلى يېشىلگەندەك بولۇپ، ئېلاخۇنغا ئاتقا بىر نەرسە بېرىپ قويۇشنى، هازىرلا يەنە يول يۈرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ قويۇپ، ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

2

تەۋپىق بويامەتتىن قايتىپ كەلگەندە ئۆيدە مۇهەممەد داموللا قاتارلىق كاتتايلاقلىق مېهمانلار ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى. شۇڭا ئۇ پاشاخان دېگەن ئىشنى ئېسىدىن چىقىرىپ مېهمانلار بىلەن بولۇپ كەتتى. گەپ ئارىلىقىدا يەنە بۇ ئىشنى ئېسىگە ئېلىپ، ئادەم ئەۋەتىپ ئۆزرۈر سوراپ قويساممىكىن دەپ تۇراتتى، پاشاخان يەنە كېلىپ قالدى.

— ئەپەندىم، خەق سىزنى ساقلاپ كۆزى تېشىلەي دېدى، مەن بىلەنلا جۈرىڭە — دېدى پاشاخان بىر خىل سىرلىق كۈلۈمسىرەپ، شۇنداقلا جىددىي كۆرۈنۈشكە تىرىشىپ.

— شۇنداقمۇ؟ كۆرمەمسىز، بويامەتتىن كەلسەم مېنى مېهمانلار كۈتۈپ تۇرغانىكەن، ئۇلارنى قويۇپ كەتكىلى بولماي قالدى. مەن ئۆزۈممۇ ئادەم ئەۋەتىپ ئۆزرۈر سوراي دەپ تۇراتتىم.

— بېرىپ كۆرۈشۈپلا كەلسىڭىز بولاتتى...

— نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بۇ دوغۇ بىلىپ كەلگەنسىز؟ ئېيتىپ باقسىڭىز بەلكىم بارماي تۇرۇپ هەل قىلغىلى بولار.

— بامىسىڭىز بولمايدۇ. بېرىپ ئۇ كىشى بىلەن كۆرۈشكەندە راستكەن دەپ قالىسىز،— پاشاخان غەلىتىرەك هىجايدى.

تەۋپىق ئۇنىڭ سۆز- هەرىكىتىدىكى سىرئىي ئىلمىنتلارغا دىققەت قىلىشقا باشلىدى. شۇڭا بارماي تۇرۇپ كىمنىڭ چاقىرتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ بېقىشقا قىزىقىپ قالدى.

— مېنى كۈتۈپ تۇرغان كىشى كىم بولىدۇ؟ ئېيتىپ باقسىڭىز

بەلكىم ھەقىقەتەنمۇ زۆرۈرلىكىگە كۆزۈم يەتسە ئۆيدىكى مېھمانلارغا ئۆزۈر ئېيتىپ غاچچىدە بېرىپ كېلەرمەن. قانداق؟

— ئوغۇ...ئېيتما دېگەنتى...

— شۇنداقمۇ؟ نېمانداق مېنى قىزىقتۇرىسىز، چاپسانراق ئېيتىڭىزچۇ.

— شۇنچە ئالدىراپ كەتكەن بولسىڭىز ئېيتاي، ئەمىسە، ھېلىقى...نېمىنى بىلەمسىز؟ ھېلىقى... مەنغۇ سىزنى ئوبدان بىلىدۇ دەپ ئاڭلىدىم، ئىككىڭلار بىلىشىدىكەنسىلە... زۆھرەگۈلچۇ. زۆھرەگۈل سەتەڭ دېسە كىم بىلمەيدۇ.

— شۇنداقمۇ؟ خوش، خىزمەت نېمىكەن؟

— شۇ زۆھرەگۈل،...سىزگە كۆڭلى چۈشۈپ قاپتىكەن، بىر كۆرۈشسەم دەپ بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپ يات. پاتلا ئەھۋال ئېيتىدۇ، بۈگۈنمۇ ئۈزۈن ساقلاپ كەتتى...

— شۇنداقمۇ؟ ئەجەپ ئىش. مادامنىڭ[1] كۈتكىنىگە ئەپسۇس، مەن مېھمانلاردىن ئايرىلمايمەن، خەير.

— ئەپەندىم، توختاپ تۇرۇڭا، — پاشاخان جىددىيلەشكەن ھالدا ئۇنى توختىتىۋالدى، ئۇنىڭغا ۋەزىپە جىددىي تاپشۇرۇلغاندى، — قارىڭا، بىر ئاجىزەگە ئىچىڭىز ئاغرىسۇن، كۆيەك ئازابىنىڭ يامانلىقىنى بىلىدىغانسىز؟

تەۋپىق پاشاخاننىڭ قىلىنلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا يالت قىلىپ قاراپ قويۇپ، كۆڭۈل ئىكرانىدىن زۆھرەگۈلگە دائىر بىر مۇنچە كۆرۈنۈشلەرنى ئۆتكۈزدى. ئۇنىڭ سىرلىق بېقىشلىرى، ئۇلۇغ كىچىك

---

[1] مادام madam — خانىم. يات دىندىكى ئاياللارغا ۋە توي قىلغان ئاياللارغا ئىشلىتىلىدۇ. بۇ يەردە تەۋپىق زۆھرەگۈلنى ئېرى بار تۇرۇقلۇق ئاشۇنداق قىلغىنىنى ئۈچۈن ھەم يات كۆرگەنلىكى ھەم ئېرى بارلىقىنى ئەستە تۇتۇشنى ئاگاھلاندۇرشنى ئىپادىلىمەكچى — ئا.

تىنىشلىرى... بۇ ئىش راستەكمۇ قىلاتتى. ئەمما بۇنىڭغا سۈيىقەست يوشۇرۇنغاندەكمۇ قىلاتتى. ئۇ ياخشىراق ئويلىنىۋېلىش قارارىغا كەلدى.

— كۈتكەن بولسا يەنە كۈتسۇن، كۆيۈك دېمەك ئازاپ، ئاشىقنىڭ ئىشى- كۈتمەك. زىلەيخامۇ يۈسۈپنى قىرىق يىل كۈتۈپ چىداپتىكەن، ئۇ مادام ئەتىگىچە چىدار؟ ئەتە سىز كەلمەڭ، ئەتە كەچتە مەن ئۆزۈم بارىمەن.

پاشاخان ئەرلەرنى چېكىپ كۆرگۈچى كۆز نۇرى بىلەن تەۋپىقنى تەپسىلى كۈزۈتۈپ، ئۇنىڭ تەنە قىلىمايۋاتقانلىقىغا جەزىم قىلغاندىن كېيىن شاللاقلىق بىلەن ھىجىيىپ قويىدى ۋە خوشلۇشۇپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ئاخىرىقى ھېسابتا تاپان ھەققىگە چۈشلۇق ئىش قىلغىنىدىن بەكمۇ سۆيۈنۈپ كەتتى.

******

پاشاخان ھويلىسىغا كىرىشىگىلا ئېغىلنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ بىرسى ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ھەي پاسكىنا، ئىشنى بۇزدۇڭمۇ، ئەپلەشتۈردۈڭمۇ؟— دېدى ئۇ غەزەپلىك شىۋىرلاپ.

— چېچىلمىسىڭىزچۇ، ئىش ئەتىگە قالدى. بۈگۈن مېھمان باركەن، مەنمۇ كۆردۈم، راستىنلا مېھمان باركەن، ئەتە بامىسامۇ كېلىدىغان بولدى.

— ئىشنى چاندۇرۇپ قويغان بولساڭ كاللاڭغا ئاگاھ بول! — مەمتىمىن شۇنداق دەپ باغ تەرەپكە قاراپ ئىسقىرتتى.

ئۆينىڭ ئۆگزىسىدىن، بالىخانىدىن ، باغدىن بىر نەچچەيلەننىڭ گەۋدىسى پەيدا بولۇپ ئۇلارغا قاراپ قالدى. ئۆي ئىچىدىنمۇ ئىككىيلەن چىقىپ كەلدى.

— ئەتە كەچتە كېلىڭلار، ھازىر ئىنىسى- جىنغا چاندۇرماستىن كېتىپ قېلىڭلار،— دېدى مەمتىمىن ئۈلارغا پىچىرلاپ.

شىېرىكلىرى قاراڭغۇلۇق ئىچىدە غايىپ بولغاندىن كېيىن پاشاخانغا:

— ھېلىقىنى گاچچىدە باشلاپ كەلمەمسەن، ئەتتىگەننىڭزى ئاۋارە بولغىنىمغا قۇرۇق كەتمەي، — دېدى.

پاشاخان سەل نېزىقىغانىدى، مەمتىمىن ئۈنىڭ ئېگىكىنى كۆتۈرۈپ:

— ماڭا قىلغىنىڭ بىكار كەتمەيدۇ، ئوقۇپ قوي، بىزدەك ئوغۇلبالىنىڭ پېشى تېگىپ كەتكەن ئادەمۇ قۇرۇق قالمايدۇ. بولە جۇگۇ، مەن ماۋۇ ئۆيدىكىنى ماڭدۇرىۋېتىپ تۇراي، — دېدى ئەركىلىتىش ئاھاڭىدا.

پاشاخان چىقىپ كەتكەندىن كېيىن مەمتىمىن ھوجرىغا كىرىپ كەتتى.

3

ئەتىسى ئەتتىگەندە تەۋپىق ئىزچىلاردىن چوڭلار گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى يارمۇھەممەد ۋە ناسىراخۇن، ئەكبەر، قۇربان جاپپار، ئابلىز قاتارلىقلارنى ئالدىغا چاقىرىدى.

— مەن قەشقەرگە بارىدىغان بولۇپ قالدىم، سىلەرگە بىر ۋەزىپە تاپشۇرۇپ كېتىمەن،— دېدى ئۇ، — ئەتە كەچتە پاشاخاننىڭ ئۆيىگە بارىسىلەر، شۇ يەردە سىلەر قىزىق تاماشا ئۈستىدىن چۈشىسىلەر،— ئۇ جىددىلىك بىلەن تاپىلىدى. — ناھايىتى ھوشيار بولۇڭلار، سىلەرگە ئوغرىلار بىلەن ياكى بۇزۇقلار بىلەن ئېلىشىشىغا توغرا كېلىشى

مۇمكىن. ناسىراخۇن مېنىڭ كىيىملىرىنى كىيىپ يول بىلەن ئاشكارە مېڭىپ ئۆيگە كىرسۇن، — ھېلىقى ۋەقەدىن كېيىن ناسىراخۇننىڭ باتۇرلىقى تىللاردا داستان بولۇپ، تەۋپىققىمۇ بەك يېقىپ قالغانىدى، — قالغىنىڭلار يوشۇرۇن بىرىپ ھويلا ئەتراپىغا مۆكۈنۈڭلار. ھويلىدا ئۆرە- تۆپە باشلانغان ھامان ھويلىغا سەكرەپ چۈشۈڭلار- دە، شۇ يەردىكى جىمى ئادەمنى باغلاڭلار. ئېھتىمالى ناھايىتى ئاز بولسىمۇ دىققەت قىلىدىغان ئىش، سىلەر بەلكىم ھېچقانداق ئىشقا يولۇقماسلىقىڭلار مۇمكىن، بۇنداق ئەھۋالدا ناسىراخۇن ئۆيگە كىرىپ يېرىم سائەتچە تۇرسۇن، باشقا ئىش چىقمىسا قايتىپ چىقسۇن، ئۆيدىكىلەرگە بۇنى ياشلاردىكى بىر خىل قىزىقچىلىق سۈپىتىدە چۈشەندۈرۈپ قويۇپ، چاخچاق سۆزلەر بىلەن قايتىپ چىقساڭ بولۇدۇ، ئوغلۇم. باشقىلار سەن تېنچ- ئامان يېنىپ چىققاندىن كېيىن ئورۇنلىرىدىن قوزغالسۇن.

ئىزچىلار نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى تازا ئاڭقىرىپ كېتەلمىدى.

— قانداق ئىش بۇ، ئەپەندىم؟ ھېچ چۈشىنەلمىدۇق، — دېدى يارمۇھەممەد.

— بۇ ئىشنى مەنمۇ ئانچە چۈشەنمەيمەن. شۇنىسى ئېنىقكى، ھۇشيار بولۇڭلار . ئىلاجى بار ھويلا ئىچىنى كۆرۈپ تۇرغىلى بولۇدىغان جايلارغا مۆكۈنۈڭلار. ناسىراخۇن ئۆيگە كىرىپ كەتكەندىن كېيىن ھويلىغا باشقا ئەركەكلەر كىرىپ قالسا، ھەركىتى شۈبھىلىك بولسا سىلەرمۇ دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ ئۇلارنى باغلاڭلار. ئاندىن ئۆيگە كىرىپ ئۆيىنى تەكشۈرۈڭلار.

— بولۇدۇ.

— ئۇنداق بولسا مەن كەتتىم، خەققە كۆرۈنمەي كېتىمەن، بىر كىيىم تەييارلاپ قويدۇم. ئۆزەڭنى خەققە تونۇتۇپ قويما. ئەتە كېلىپ نەتىجەڭلارنى كۆرىمەن. ناسىراخۇن تەۋپىقنىڭ قارىسى يۈتۈشى بىلەنلا توختى زۇنۇن بىلەن كۆرۈشۈپ، بۇ ئىشنى ئۇنىڭغا يەتكۈزۈشكە پۇرسەت

كۆتـۈپ ، ئـچـىدە، بـۇ ئـىشـنى بۇزۇۋېتـىشـنى ئويلـىدى. ۋاقـىت يېتـەرلـىك ئـىدى . شـۇڭا ئـۇ خېلـى خـاتـىرجەم هالـدا: «بـىزنـىڭ ئـادەملەر ئۈنـىڭغـا قاپقـان قۇرغـان بولـسـا كېـرەك، بـۇ ئـىشـنى يەتكۈزسـەم هەر هالـدا قولۇمغـا پۇل چـىرىدۇ» دېگەنـلەرنى ئويلـىدى.

ئۇ چۈشتە غىپپىدىلا هەمرالـىرىـدىن ئايرىلـىپ، خوجايىنـنىـڭ ئالـدىغا كەلدى.

ــ كۆپ ـ كۈنـدۈزدە سـىزنى كـىم چـىللاپتـۇ، رەزگـى! ــ دەپ كايـىدى توختى زۇنۇن لەۋلـىرى غەزەپتـىن تىتـىرەپ.

ــ هېچكـىمگە كۆرۈنمىدىم، مـۇهـىم گەپ بـارتى، كەچـكە قالـدۇغـلى بومـمايتى...

ــ نېمە گەپ؟

ناسىراخۇن قىسقىچە سۆزلەپ بەردى هەم ئۆزىنىـڭ ئويلـىغانلـىرىنـىمۇ قوشۇپ قويدى.

تـوختى زۇنـۇن شـۇ هامـان بۇنـىڭ مەمتىمىننىـڭ تەلـۋە خىيالـىدىن بولۇۋاتقـان ئـىش ئـىكەنلىكـىنـى بىلـدى. ئـۇنىڭچە بۇنـىـڭ ئەڭ بولـمىغانـدىمۇ بـىر پايدىسـى باربـدى: يـا مەمـتـىمىن بـاش ـ باشـتاقلىق قىلغانغا تويانتى، يا ئەپەندىم رەسۋا بولاتتى. ئەمـما ئـۇ كـىچىك جاسۇسـقا بۇنى چۈشەندۈرۈپ ئولتۇرمىدى.

ــ سـەن بـىلـەن ئالاقـىسـى بولـمىغـان ئـىشـلاغا بـاش قـاتۇرۇپ كەتمىسەڭمۇ بولۇدۇ. بۇ ساڭا خـىزمەت كۆرسىتىشـنىڭ ياخشـى پۇرسـىتى. ئەپەنـدىنىـڭ دېگىنىـدەك قـىل، ئـۇ سـىزنى تېخـىمـۇ ياخشـى كۆرۈدىغـان بولـسۇن، نېمە دېسەم شۇنى قـىل، دېمىگەننى سورىما، چۈشەندىڭمۇ؟

ــ چۈشەندىم، ــ ناسـىراخۇن چۈشـەنمىگەنىدى. ئۇنـىڭ چۈشـەندىم دېگىنى بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىشلا ئىدى.

گۇگۇم پەردىسى كائىناتنى يېپىشقا باشـلىغاندا ناسـىراخۇن نىزاخـۇن قوتۇرنـىـڭ هويلـىسـىدىن تەۋرـىق قىياپىتـىدە ياسـىنىپ چىقـىپ،

كۆزلىگەن نىشانغا قاراپ كەتتى. باشقا ئىزچىلار بولسا ئېرىقلارنىڭ ئىچى، باغلارنىڭ ئارقىسى بىلەن يوشۇرۇنچە مېڭىپ، ئاللىقاچان بەلگىلەنگەن جايغا بېرىپ يوشۇرۇنۇپ بولۇشقانىدى.

ناسىراخۇن ئېھتىيات بىلەن پاشاخاننىڭ ھويلىسىغا كىردى. ھويلا جىم- جىت، تاملار، دەرەخلەر كۆك ئاسمان سەتھىدە قارا كۆلەڭگىدەك سىرتقى شەكلى بىلەن كۆرۈنەتتى. ئۇدۇلدىكى ئېغىلنىڭ ئىشىكى قېنىق قارا رەڭدە بىلىنىپ تۇراتتى. ئېغىل تېمىدىكى قىغ چىقىرىدىغان تۆشۈك ئاللىنىمىنىڭ بېشىغا ئوخشاپ، كىشىگە سۈر بېرەتتى. قەرۋىستانلىقتەك جىمجىتلىق ناسىراخۇننى قورقۇتۇشقا باشلىدى. «خۇدا، مېنى قانداق قىسمەت كۈتۈپ تۇرغاندۇ؟ بۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئۇنى ماڭا ئارتماقچى بولغانمىدۇ- يا؟ ئىشقىلىپ ياخشىلىق يوق... ياق، بۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ياخشى پۇرسىتىمىش. مۇشۇ گەپتىن قارىغاندا خەتەرلىك يوق، بولغاندىمۇ مەن ئۆلۈدىغان دەرىجىدىكى خەتەرلىك ئەمەس،... » ئۇ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تېڭىرقاپ تۇرۇۋېتىشتىن قورقۇپ، يەنىلا ئۆيگە كىرگەن ياخشى، كىرمەيمۇ بولمايدۇ، دەپ ئويلىدى- دە، ئۆينىڭ ئىشكىنى ئاچتى.

مۇرا بېشىدا كىچىككىنە جىن چىراق پىلىلداپ يېنىپ، ئۆيدىكى چوڭراق شەكىللەرنى پەرق قىلىشقا ئىمكان بېرىپ تۇراتتى. ئۇدۇلدىكى سۇپىغا قېلىن يوتقان سېلىنغان بولۇپ، يوتقان ئۈستىدە ناز بىلەن تەتۈر قاراپ بىر ئايال ئولتۇراتتى. ئۇ ھەيران بولدى: «بۇ قانداق بولغىنى؟ ھېلىقى دېگەن گۈلدۈر- تاراق بولمايدىغان يەنە بىر خىل ئېھتىمالغا ئۇچرىغان ئوخشىمامدىم؟» ئۇنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇغا سەل كۆنگەندىن كېيىن، يوتقانغا پۈتىنى تىقىپ ئولتۇرغۇچىنىڭ ئالاھىدە ئېسىل كىيىنگەن ئايال ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ جىلتىكىسىدىكى كالاۋتون، سىكە مارجانلارنىڭ پارقىراپ تۇرغىنىدىن بىلدى. ئايالنىڭ بۇ

ياقىقا قارىماي تۇرۇشى ئۇنى يەنە قورقۇنۇچقا سالدى. «بەلكىم ئۇ جىن!... ئاھ، خۇدا پېشانەمگە پۈتۈلگىنى نېمىدۇر... »

— بۇ يەرگە چىقمامسىز، — دېدى ئايال بۇ تەرەپكە سەل بۇرۇلۇپ قىيا بېقىپ، ئاندىن يەنە دەرھال تام تەرەپكە قارىۋالدى.

«ئاۋازى نىمانداق ئايال بۇ؟ پاشاخاننىڭ ئۆيىدە ئەمەس، پۈتۈن مەشھەتتىمۇ ئاڭلاپ باقمىغان ناتونۇش ئاۋازغۇ بۇ؟ ... » ئۇ ئايالغا ئىككى قەدەم يېقىنلىشىپ، ئۇنىڭ كىملىكىنى سوراي دېدى- يۇ، دەرھال ئۆزىنىڭ باشقا رولغا چىققان ئادەملىكىنى ئېسىگە ئېلىپ تونۇپ قالمىسۇن دەپ دەرھال تۇرۇۋالدى. بىراق، كېيىملەر ئۇنىڭغا تونۇشتەك قىلاتتى. ئەمما ئۇسقان، قەددى قامىتى قوپالراق ئايالدى.

ئۇ قايتسام بولارمۇ، ئۆزۈمنى مەلۇم قىلىپ، چاخچاق قىلدىم، دېيىشىم كېرەكمۇ؟ دەپ ئويلاپ تۇراتتى، هويلىدىن ئاڭلانغان ئوپۇر- تۇپۇردىن چۆچۈپ دەرھال كەينىگە بۇرالدى. ئاڭغىچە ئىشىكمۇ ئېچىلدى ۋە ئىككى ئادەمنى باغلاپ مۆكچەيتىۋالغان ئىزچىلار بوسۇغىدا پەيدا بولدى. يارمۇھەممەت قالغانلارغا ئۆينى ئاختۇرۇشقا بۇيرۇق بەردى.

— بۇ كىم ئايال؟ — دەپ سورىدى يارمۇھەممەد.

— مەنمۇ بىلمەي تۇرىمەن، — دېدى ناسىراخۇن، ئەمما دەرھال «ئۆزۈمنى ئاشكارىلىسام بولىدىغان بولغىيمىدى» دېگەنلەرنى ئويلاپ قالدى.

— هوي، خوتۇنئاچا[1] كىمسىز؟ ئۆيىڭىزگە ئوغرىلا چىرىۋېتىپتىكەن تۇتۇۋالدۇق، سىز نېمانداق پاڭقايدەك ئولتۇرىسىز؟

— بۇ ئۆيلۈك ئەمەستەك تۇرۇدۇ، — دېدى ناسىراخۇن، — بۇ

[1] خوتۇنئاچا — (خوتۇن ئاچا) — ئىسمىنى بىلمىگەن ئاياللارنى ئاتۇشتا شۇنداق چاقىرىدۇ، ئىسمىنى بىلمىگەن ئەرلەرنى ئادىمكا (ئادەم ئاكا) دەپ چاقىرىدۇ (يەرلىك شىۋە) — ئا.

پاشاخانىنىڭ ئۆيى تۇسا، ئەمما بۇ ئايال پاشاخان ئەمەس.
— گاچىمۇ يا؟ ئوغرىلارنىڭ بىشى شۇمۇ؟
— گاچا ئەمەستەك، بايا گەپ قىلدى.
—ئاۋازىدىن تونۇمىدىڭمۇ؟
— ياق، ئاۋازى يات بىرلا.
— ئۆي ئىگىسى نەدە بولغىدى؟ قاراپ بىقىڭلا، ھەممە ئۆيگە چىرىپ قاراڭلا.
— ئەسلىدە- زە بۇ جالاپنى قۇش قىلىپ سىلىپ ئەپەندىنى رەسۋا قىلماقچىكەن - دە! —دىدى ئابلىز ئۆزىنى تۇتۇپ تۇرالماي.
— ئىزچى! ئاغزىڭىزدىن سەت گەپلەر چىقمىسۇن! — دەپ ئاگاھلاندۇردى يارمۇھەممەت.
— ئەمەلىيەتتىمۇ شۇ- دە، — دىدى ناسىراخۇن،— بۇياققا قارا، ھەي!
قۇربان جاپپار ئۆينى ئاختۇرۇپ قازناقتىن بىر ئادەمنى سۆرەپ چىقتى.
— كۆرمىگىلى تاس قاپتىمەن، بىرمۇنچە ئەسكى- تۇسكىنىڭ ئارىسىغا كىرىۋاپتىكەن،— دىدى ئۇ.
— باغلاڭلار! — دىدى يارمۇھەممەت. ئاندىن ئايالغا قاراپ توۋلىدى،— ھەي، ئايال، بۇ يەرگە چۈشۈڭ! كىمسىز؟! — ئۇلار ئايال كىشىگە قول سىلىشقا پىتىنمىغاي تووۋلاش ۋارقىراش بىلەن چەكلەنمەكتىدى.
ئايال غالىلداپ تىترەپ، بۆرقىرەپ يىغلىۋەتتى.
— خۇدا ھەققى، مەن... — ئۇنىڭ ئاۋازى ئەمدى ئايالنىڭكىگە زادىلا ئوخشىماي قالدى، ئۆزىمۇ ئاستا بۇ تەرەپكە ئۆرۈلۈپ، يا گىپى، يا ھەرىكىتى قولاشماي يوكۇنۇۋالدى.
— ھوي، بۇ قانداق گەپ؟ — دەپ ھەيرانلىق قىلىشتى ئىزچىلار

بىر- بىرىگە قاراپ،ــ ئەر كىشىمۇ بۇ؟

ناسىراخۇن بىر ئاتلاپلا سۇپا ئۈستىگە چىقىپ، ئۇنىڭ رومىلىنى تارتىۋەتتى. شۇنداقلا ئۇنىڭ ساقىلى بارلىقى مەلۇم بولدى. ئەسلىدە ئۇ ئاياللچە ياسىنىپ ئولتۇرغان ئەر كىشىكەن.

ئىزچىلار ئىنتايىن غەزەپلىنىپ، بۇ «ئايال»نى بىر قانچىنى ئۇرۇۋەتتى.

ــ باغلاپ ئېلىپ مېڭىڭلار! ــدېدى دېدى يارمۇھەممەت.

ــ خۇدا ھەققى، ــ دەپ يېلىنىدى «ئايال» ئۇلارنىڭ پۇتىغا ئېسىلىپ،ــ ھېچ بولمىسا كىيىم يەڭگۈشلىۋالاي، ئاندىن نېمە قىلساڭلار مەيلى، خۇدا ھەققى!...

ــ مۇشۇ پېتىڭ سازايى قىلىمىز، خاتىرەڭنى جەم قىل!

ــ نومۇسقا ئۆلتۈرىسىلەرغۇ مېنى...

ــ سەن نومۇسنى بىلسەڭ ئاياللىڭ كىيىمىنى كىيىپ تۆشەكتە يىگىت كۈتۈپ ئولتۇرامتىڭ، ماڭ! بولمىسا كۆرلۈكۈڭنى كۆرۈسەن!

ئۇلار ھويلىغا چىقىپ تۇتقۇنلارنى ئېلىپ ماڭغىلى تۇرغاندا ھاسىرىغانچە ئەكبەر كىرىپ كەلدى.

ــ يۈتتۈرۈپ قويدۇق،ــ دېدى ئۇ ھەمىدىگەن ھالدا،ــ يولدا بولۇدىغان بولسا قانتى بولسىمۇ يېتىۋالاتتىم، قوناقلىقتا ئېزىقتۇرىۋەتتى، كاساپەت!

ئەسلىدە بايا «ئوغرى»لاردىن بىرى قېچىپ كەتكەنىدى.

ــ كېرەك يوق، ماۋۇ «جالاپ»نى سوراق قىلساق مەلۇم بولۇدۇ،ــ دېدى قۇربان جاپپار.

ــ سەت گەپ قىلما، ئىزچى، ــ دەپ ئاگاھلاندۇردى يارمۇھەممەد.

ــ شۇ- دە، ئەمىسە نېمىتى؟ ــ دېدى ناسىراخۇن.

ــ شۇنداق بولسىمۇ بىزنىڭ ئاغزىمىزدىن چىقمىسۇن، ــ دېدى ئابلىز، ئۆزى بىر قېتىم تەنبىھ يېگەچكە.

ــ بۇلارنى ئاپىرىپ سولاپ قويايلى، ئەپەندى كەلگەندە ئۆزى بىر نېمە دەيدۇ،ــ دېدى يارمۇھەممەت.
ئىزچىلار تۇتقۇنلارنى ئېلىپ ماڭدى.

ئونىنچى باب

1

دۈشمەننىڭ رەزىل سۇيىقەستى تارمار بولۇپ، سۇيىقەستچىلەرنىڭ خەلق ئالەم ئالدىدا رەسۋاسى چىققاندىن كېيىنمۇ نىزامىددىن يەنىلا خاتىرجەم بولالمىدى. ئۇ يەنىلا تەۋپىقنىڭ بېشىنى ئوڭلىۋېتىش تەرەپدارى ئىدى. تەۋپىق بويامەتكە كەلگەن بىر كۈنى ئۇ بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىپ:

— بېشىڭنى ئوڭلىۋالساڭ مۇشۇنداق پىتنە-پاساتلار جىمىپ كېتەتتى، — دېدى، — ئۆتكەندە چۆچەكتە ئالغان ئايالىڭ ھەققىدە گەپ قىلىۋىدىڭ، مەن سودىگەرلەردىن گەپ ئېيتىپ بېرىپ، چۆچەكتىكى تۇققانلار ئارقىلىق بالا-چاقىلىرىڭنى سۈرۈشتۈرۈپ باقتىم...

تەۋپىق قۇچىقىدا ئۇخلاپ قالغان پاتىمەمنى پەپىلەپ تۇرۇپ بۇ ھەقتە ئويلىنىپ قالدى. نىزامىددىن ئۇنىڭ رەڭگى ئۆزگىرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ «ئۇمۇ خەۋەر تاپقان ئوخشىمامدۇ... » دەپ ئويلاپ گېپىنى توختىتىۋالدى.

تەۋپىق كۆڭلىمسىرەشكە تىرىشىۋاتقان بولسىمۇ، خىيالى بۇ يەردە ئەمەسىدى. قارىغاندا مۇھتىمنىڭ بېسىمىدىن قۇتۇلغىلى بولمايدىغاندەك قىلاتتى. «ئەگەر راستىنلا ئۆيلىنىشكە توغرا كېلىدىغان بولسا كىمگە ئۆيلىنىمەن؟ ھامان ئۆيلىنىشكە توغرا كېلىدىكەندۇق، ئۇنداق بولغاندىكىن تۈركىيەدىكى چاغدىلا ئۆيلەنسەم، ئاندىن ئەدىبەنى ئېلىپلا كەلسەم بوپتىكەن. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟» تەۋپىق

ئويلاپ شۇ يەرگە كەلگەندە توساتتىن مەلىكىزاد كۆز ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇ بۇنداق خىيالنىڭ پەيدا بولۇشىدىن ئۆزىمۇ ئەجەپلەندى. چۈنكى ئۇ مەلىكىزاد ھەققىدە كەمدىن-كەم ئويلۇنۇشقا تىرىشىدىغان، ھەتتا خىلىدىن بىرى ھەم ئالدىراشلىقتا، ھەم ئۆز - ئۆزىنى تىزگىنلەش خىيالىدا سىدىقبەگنىڭ ئىشىك ئالدىدىن ئۆتمىگەن، مەلىكىزادنىمۇ كۆرمىگەنىدى. ئەمدىلىكتە توي قىلىش گېپى بىلەنلا بۇ نەۋجۇۋاننىڭ كۆڭۈل ئىكرانىدا پەيدا بولۇشى ئۇنىڭغا ھەم تاسادىپى تۇيۇلدى، ھەم كۆڭۈللۈك تۇيۇلدى. بىردىنلا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا يىگىتلىك تۇيغۇسى تۇغ كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭغا قوزغىلاڭ سېلىشقا باشلىدى... نۇرغۇن ئادەمنى يولدىن چىقىرىدىغان- ئوغۇرلۇق قىلىشقا، قاتىللىق قىلىشقا مەجبۇر قىلالايدىغان بۇ تۇيغۇنى بېسىپ تۇرۇش ئۈچۈن قانچىلىك كۈچ بولۇشى كېرەك- ھە؟ گويا نەچچە ۋاقتتىن بېرى قاملىپ قالغان تۇيغۇلار كەلكۈنى بىردىنلا بېسىپ كېلىشكە باشلىغاندەك، تەۋپىقنىڭ ۋۇجۇدىدا يېڭىپ بولمايدىغان تۇرمۇشقا ئىنتىلىش ۋەسۋەسىسى پەيدا بولدى. ئۇ ئاخىرقى قېتىم قەتئىي قارارغا كەلگەندەك قۇچىقىدىكى قىزچاقنى ئاۋايلاپ ئېلىپ يېنىدىكى كۆرپىگە ياتقۇزۇپ قويدى، - دە، ئاكىسىغا قاراپ:

— ئاكا، يەنە بىر مەزگىل بۇ ھەقتە گەپ قىلماي تۇرۇڭ، يەنىمۇ سالماقراق بولايلى، — دېدى.

نىزامىدىن ئۇنىڭ ئاقىرىپ كەتكەن چىرايىدىن مىسلىسىز ئېغىر ھارغىنلىقنى سەزدى. شۇڭا ئۇ ئېغىر خۇرسىنىپ قويۇپ گەپ قىلمىدى. تەۋپىق ئاكىسىنىڭ ئۆزى ھەققىدە غەمدە قالغانلىقىنى پەملەپ، دەرھال كۆڭۈلگە يېنىكلىك بېرىدىغان خۇشخۇيلىقىغا قايتىپ، تېتىكلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ دېدى:

— توي ھەققىدە گەپ قىلىپ، ياخشى قىلدىڭىز، بىر موھىم توي ئىشى ئېسىمگە كەلدى. بۈگۈنلا شۇ ياققا باراي.

— نېمە، نېمە تويى؟ كىمنىڭ تويى؟ — خىيال ئىچىدىكى نىزامىددىن ئېسەنكىرەپ دەممۇ- دەم سورىدى.

— بىلەمسىز، ئاكا، شورۇق مەكتەپتىكى ياخشى شاگىرتلىرىمىزدىن بولغان سابىت يالغۇزچىلىق تارتىپ، كۆپ ئىشقا دەخلى بولۇۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ يىگىتنىڭ ئىچ- پەش تارتىشىپ يۈرگەن سۆيگىنىمۇ باركەن، ئىككى ياشنىڭ ئۆتۈنۈشى بىلەن مەن بۇ ئىشقا ئارىلىشىپ، ئۇلارغا پاجىئە ئېلىپ كېلىدىغان بىر بەختىسىز توينى بىكار قىلىۋەتكەنىدىم، ئەمدى يەنە ۋاقتىنى كېچىكتۈرۈش بىلەن تاسادىپى پىشكەللىكنىڭ بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ۋاقتىدا شۇ ئىككى ئاشىق- مەشۇقنى مۇرادىغا يەتكۈزۈش كويىغا كىرەي دەيمەن.

نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ گويا ئۆز بەختى ھەققىدە زوق-شوق بىلەن سۆزلەۋاتقان ياش بالىدەك قىزغىنلىق بىلەن سۆزلۈشىگە قاراپ تۇرۇپ، نىمىدۇر بىر نەرسە يۈرىكىنى «ۋىژ» قىلىپلا كۆيدۈرۈپ، تۆۋەنگە ساقىپ كەتكەندەك بولدى. بۇ ئاكىلىق مېھرىمىدۇ؟ نىزامىدىن بۇ ھەقتە ئىنىسى بىلەن خۇشال- خۇرام ھالدا ھىسسىيات ئورتاقلىشىشقا كۆزى يەتمىدى. شۇڭا ئۇ سابىتنىڭ تويى ھەققىدە ھېچنىمە دېمىدى. «ئاھ ئۆزەڭنىڭ ئىشى ھەققىدە شۇنچىلىك باش قاتۇرساڭ نېمە بولار؟» دېگەنلەر كۆڭلىدىن كېچىپ ئېغىر تىندى.

— شۇنداق بولسىمۇ ئالدىرىمىغىن، كۈندە ھەمداستىخان بولالمايمىزغۇ؟ بۈگۈن خانئاچاڭنىڭ تامىقىنى بىللە ئولتۇرۇپ يەيلى، ئاندىن ئىشىڭغا ماڭساڭمۇ بولىدۇ.

تەۋپىق ئۆزىنىڭ گۆدەكلەرچە قىزغىنلىق بىلەن ئالدىراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكىنى ئۈچۈن كۈلۈپ كەتتى.

— ئەيىپكە بۇيرىماڭ، ئاكا، مېنىڭ نىيىتىمدىمۇ بۈگۈن سىزلەر بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ ئاندىن ئىشىمغا مېڭىش ئىدى. بايامقى گەپ بىلەن قىزىشىپ، ماڭماقچى بولۇپ كېتىپتىمەن. بىلەمسىز، ئاكا،

تويى ھەققىدە گەپ بولسىلا سەرۋەر يادىمغا كېلىدۇ. ئۆيلەنسەم ئۇنىڭغا يۈز كېلەلمەيمەن، ئوغلۇم ئەگەر ھايات ياشىغان بولسا سەككىزگە كىرىپ قالدى...

— خاتىرىگە نىملەر كەلمەيدۇ، دەيسەن، لېكىن يىراقتىكى ئاشتا قوساق تويمايدۇ. دە. يەنە كېلىپ مەن بالا. چاقىلىرىڭنى سۈرۈشتۈردۈم، تېخى ئۈلۈشكۈنى خەۋەر ئالدىم، بىر پارچە خەتمۇ بار. سەرۋەر شەمەيدىن چۆچەككە قايتىپ كەپتىكەن، كېيىن مەسۇم تاران دېگەن بىر ھارۋىكەشكە ياتلىق بوپتۇ، بۇلتۇر... — نىزامىدىن سەرۋەرنىڭ بۇلتۇر قازا قىلغانلىقىنى ئېيتماقچى بولدىيۇ، توختىۋالدى. ئۇ ئىنىسىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلماسلىقى ئۈچۈن گېپىنى يۇتۇۋەتتى. ئەگەر تەۋپىق بۇ گەپنى ئۇقسا يەككە. يېگانە قالغان ئوغلىنى ئويلاپ يەنە تۇرالمايتى. سودىگەرلەرنىڭ ئېيتىشىچە مەسۇم تاران ئاقكۆڭۈل كىشى بولۇپ، ئابدۇسەمەدنى «سەرۋەرنىڭ تەۋرۈكى» دەپ بەكمۇ ئېزىزلايدىكەن. نىزامىددىن گەپنى ئۆزگەرتىپ، — ئەمدى جاھان تۈتۈش تۇغرۇلۇق ئويلانغىنىڭ خوپراقمىكىن، — دېدى.

— بۇ گەپ ئىشەنچىلىكمىدۇ؟ — دېدى ئۇ سەل تاتىرىپ، ئۇنىڭدا ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا بىر خىل قىزغىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولغانىدى.

— بولمىسا خەتنى كۆرۈپ باقامسەن؟ — نىزامىدىن تۇققانلارنىڭ خېتىنى ئۇنىڭغا بەرمەكچى بولۇۋېدى، تەۋپىق كۈندەشلىككە ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل تۇيغۇ تەسىرىدە خەتنى ئالمىدى ۋە:

— راستەك قىلىدۇ. مەسۇم تاران دەيدىغان بىر ھارۋىكەشنىڭ بارلىقى راست. ئۇ بىزنى شەمەيگە ئاپىرىپ قويغان.... — دېدى.

سەلدىن كېيىن تەۋپىق ئۆزىدىكى ھەممە كۆڭۈلسىزلىكنى يېڭىيدىغان قارشىلىق كۈچىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ۋە رەڭگىگە قان يۈگۈردى. ئاندىن ئاكىسىنىڭ كۆڭلىنى ياسىدى:

— ئاكا، سىز مېنى ئۆيگە باغلاشقا تىرىشمىسىڭىزمۇ بولۇدۇ، مەن

ئەمدى ھېچياققا كەتمەيمەن، خاتىرجەم بولۇڭ، ــ دېدى ئۇ خۇشخۇيلۇق بىلەن، ــ بۇ ھەرگىز سىزنىڭ ئىلتىماسىڭىزنىڭ قاتتىقلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئۆزەم تىككەن كۆچەتلەرنى ئەي قىلىش، پەرۋىش قىلىش ئۈچۈن. شۇنچە كۆپ كۆچەت قويدۇم، ئەمدى ئۇنى تاشلاپ قانداق كېتىمەن؟

ئۇلار ئىچىپ ئىچىشىمىدى. پەقەت زورىخان بايا ئاكا. ئۇكا ئارىسىدا بولغان سۆزلەردىن بىخەۋەر بولغاچقا بۇ ھەقتە گەپ باشلىۋىدى، تەۋپىق:

ــ ئاكام ئىككىمىز بايا بۇ ھەقتە بىر قارارغا كېلىشتۇق، ــ دېدى كۈلۈمسىرەپ ئاندىن قانداق قارار ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرالماي ھەيرانلىق ئىلكىدە قاراۋاتقان يەڭگىسىگە چۈشەنچە بېرىپ، ــ بۇ ھەقتە ھازىرچە پاراڭ قىلىشمايدىغان بولدۇق، ــ دېدى.

ــ ئەمسە مەنمۇ بۇ گەپنى قوزغىمايدىكەنمەن. دە؟ ماقۇل، ئۆزىڭىز بىلەرسىز، ــ دېدى زورىخان زورىغا كۈلۈپ.

تاماقتىن كېيىنلا تەۋپىق مېڭىشقا تەرەددۇت قىلىپ قالدى. ئۇ دورا سومكىسى بىلەن خۇرۇم سومكىسىنى ئېلىۋاتقاندىلا زورىخان ئۇنىڭ كەتمەكچى ئىكەنلىكىنى پەملەپ سورىدى:

ــ ھازىرلا كېتەمسىز؟ قاچان بۆلەك ئۆي تۇتامەن دەپ ئارانلا تۇرۇپتىكەنسىزمۇ دەيمەن، ــ زورىخان ئۇنىڭ بىلەن چېقىشتى، ــ كەچلەپ كەتسىڭىز بولمامدۇ؟

ــ مەن «ئۆيۈم»گە كېتىشكە ئالدىراۋاتمايمەن، باشقا ئىشىم بار، ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈپ، ــ ئوغۇللىرىمدىن بىرىنىڭ بېشىنى ئوڭلاپ قويۇدىغان ئىش بارىدى. ئۇنىڭ بۇ ئىشقا باش قاتۇرغىدەك باشقا يېقىن ئادىمى يوق، مەن ماڭمىسام بولمايدۇ، ــ تەۋپىق شۇنداق دەپ سومكىسىنى ئېلىپ، ئېتىنى يېتىلەپ دەرۋازا تەرەپكە ماڭغاندا زورىخان ئېچىنغان ھەم خاپىغان ھالدا:

ــ ئۆزىڭىزنىڭ ئىشىغا شۇنچىلىك باش قاتۇرسىڭىزدى... ــ دەپ

غۇدىرىدى.

ئىنىسىنى ئۇزۇتۇپ چىقىۋاتقان نىزامىدىن زورىخانىغا «گەپ قىلما» دېگەندەك قاراپ قويدى.

2

تەۋپىق ئۆيدىن چىققاندىن كېيىن شورۇققا بېرىش يولىدا سىدىقبەگنىڭ ئۆيىگە يولۇقۇپ ئۆتۈش نىيىتىگە كەلدى. بىراق ئۇ بۇ خىيالىنى دەرھال رەت قىلدى. ئۇ ئۆزىنى ئاجىزلىقنى ئىپادە قىلىۋاتىمەن دەپ قاراپ قاتتىق ئەيىپلىدى. «سىدىقبەگنىڭ ئۆيى توساتتىن يادىڭغا يېتىپ قالغان ئىكەن، دېمەك، بۇ مەلىكىزاد ئۈچۈن بولماي نېمە؟ گويا سەرۋەرنىڭ بىر تەرەپ بولۇشىنى كۈتۈپ ئارانلا تۇرغاندەك بۈگۈنلا — ھە؟! ياق، قەتئىي ئۇ يەرگە دەسسىگۈچى بولما! دەسلەپكى چاغلاردا بىر نەچچە قېتىم ئۇ يەرگە كىرىشىڭ چەكلەنگەندى. ھېلىمۇ تېخى مەلىكىزادنى ئۇنۇتمىغانىكەنسەن، دېمەك، ‹چەكلەش بۇيرۇقى› ھېلىمۇ كۈچكە ئىگە».

تېجەننىڭ سېيىدا جەزىرىمە ئىسسىق ئۆزىنى كۆرسىتىپ ۋىلىلداپ تۇراتتى. غەربىي تەرەپتىكى بۇغۇزدىن لىپ قىلىپلا پەيدا بولۇپ قالغان بىلىنەر- بىلىنمەس سالقىنمۇ كىشىگە ئاجايىپ خۇش ياقاتتى. تەۋپىق شىلەپىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، پېشانىسىنى سۈرتتى. ئاندىن يەنە پېشانىسىغا تاتىپ كېيىپ يولنى داۋام قىلدى. كۈن تىكلەنگەن بۇنداق مەزگىلدە زۆرۈر ئىشى بولمىسا ھېچكىم تالاغا چىقماي سۇ سېپىلگەن كۆك يەرگە كىگىز سېلىپ يېتىشاتتى. شۇڭا ئەتراپ جەزىرىگە ئوخشاش بىر خىل جىملىققا چۆككەندى.

تەۋپىق تېجەن سېيىدىن چىققاندا يەنە سىدىقبەگنىڭ ئۆيىگە

كىرىش ھەققىدىكى خىيالغا كېلىپ قالدى. ئۇنىڭ ئۆزىگە بەكمۇ ئاچچىقى كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ مەسىلىنى ئۇزۇل-كېسەل ھەل قىلىپ ئاندىن مېڭىش ئۈچۈن، مەشھەد يېزىسىنىڭ ساي بويىغا كېلىپ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى.

«خوش سىدىقبەگنىڭ ئۆيىگە كىرىپ نېمە قىلىسەن؟ — ئۇ ئۆزىگە شۇنداق سوئال قويدى. — سەن ھېسسىياتقا بېرىلىپ كېتىۋاتىسەن، بۇنداق قىلىشقا ھەققىڭ يوق!... » ئۇ شۇنداق خىياللارغا كەلگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى «قارشى تەرەپ»، «ئۆز تەرەپ» كە مۇنداق جاۋاب بەردى: «سىدىقبەگنىڭ ئۆيىگە مەلىكىزادىنى دەپ ئەمەس، سىدىقبەگنىڭ ئۆزىنى ئىزدەپ كىرىشكە بولمامدىكەن؟ قەشقەردە ھۆكۈمەت دائىرىلىرى رۇشتى مەكتەپتە دۆلەت تىلى ئوقۇتۇشنى تەكىتلەۋاتىدۇ. ئاتۇشتا سىدىقبەگدىن باشقا خىتايچىنى كىم بىلىدۇ؟ ئۇنى خىتايچە دەرس بېرىشكە تەكلىپ قىلىپ كىرسەم بولمامدىكەن؟... »

ئۇ چېكىسىنى تۇتتى، توغرا، سىدىقبەگنى خىتايچە دەرسنى ئۇستىگە ئېلىشقا تەكلىپ قىلىپ كىرىدىغان ئىش باردى. ئەمما بۇ ئىشنى مەسچىتتە ئۇچراشقان چاغلاردا دىسىمۇ ياكى سىدىقبەگنى چاقىرتىپ سۆزلەشسىمۇ بولاتتى. ئۇ ئۆز - ئۆزىنى ئالداشقا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ھېسسىياتنى كۆڭلىدە ئېتىراپ قىلىپ تۇرسىمۇ، ئاخىرى سىدىقبەگنىڭ ئۆيىگە كىرىش قارارىغا كەلدى. «قېنى، سېنىڭ مەيلىڭگە بىر قېتىم يول قوياي، قەيەرگىچە باشلايسەنكىن!... » دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە يولنى داۋام قىلغاچ.

سىدىقبەگ ئېھتىمال چۈشلۈك ئۇيقۇغا ياتقان بولسا كېرەك، ئۇيقۇلۇق ھالدا چىقىپ ئۇنى كۈتۈۋالدى. تەۋپىق ئادەت بويىچە ئۇنىڭغا ئارام ئېلىشقا كاشىلا بولغىنى ئۈچۈن ئۆزرە سوراش بىلەن بىللە، ئۇنىڭ سالامەتلىكىنى، ئائىلە ئەھۋالىنى گويا نەچچە يىل

كۆرۈشمىگەندەك تەكرار- تەكرار سوراشقا باشلىدى. بۇ ھال سىدىقبەگنىمۇ سەل ھەيران قالدۇردى. تەۋپىقنىڭ نۇرلۇق كۆزلىرى ئەتراپتىن ئاللا نېمىنى ئىزلەيتى. ئۇنىڭ ئېسى- يادىمۇ ئەنە شۇ كۆزگە كۆرۈنمەي سېزىلىپ تۇرغان نەرسىنى ئىزلەشتە بولغاچقا، سىدىقبەگكە نېمىلەرنى دەۋاتقىنىنىمۇ ئاڭقىرالماي قالغانىدى.

سىدىقبەگ ئۇنى قوش دەرىزىلىك، دەرىزىسىگە ئىپەك پەردىلەر تارتىلىپ گۈلگىلاشتۇرۇلغان، قېنىق سۇ سېپىلگەچكە ئالاھىدە سۈرۈن بولغان ياسىداق مېھمانخانىسىغا باشلىدى. ئۆينىڭ ھاۋاسىدىن سېزىلىپ تۇرغان ئاللىقانداق ھىدنى - ئاياللاردىلا بولىدىغان خۇشپۇراقنى سەزگەندەك بولدى. بۇ پۇراق ئۇنى جانلاندۇرۇۋەتتى. ھېلىگىچە بىر خۇشاللىق ئۆزىگە قۇچاق ئاچىدىغاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى. ئەمما ئۇ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان خۇشاللىقنىڭ نېمىلىكىنى ئېنىقراق ئويلاشقا، ئۆزى ئۈچۈن ئىجازەت بەرمىدى.

— سىزنى مالال قىلىدىغان بىر ھاجەت بىلەن كېلىۋېدىم، — دېدى ئۇ سىدىقبەگكە قاراپ ئىللىق ھالەتتە كۈلۈمسىرەپ، ئۇ شۇندىلا سىدىقبەگكە ئارتۇق سۆزلىۋەتكەنلىكىنى، مۇشۇنداق ھاۋانىڭ قىزىق ۋاقتىدا كىرىپ كەلگىنىمۇ تازا قاملاشمىغان ئىش ئىكەنلىكىنى ھىس قىلىپ، ئىزاھات بېرىپ ئۆتتى، — بۇنى باشقا بىر كۈنى دېسەممۇ بولاتتى. مەسچىتتە يا بولمىسا مەكتەپتە سۆزلەشسەكمۇ بولاتتى. بىراق، بىر نەچچە كۈندىن بېرى، سىزنى نېمە دەيدىكىن دەپ ئارىسالدى بولدۇم. ئاخىرى بۈگۈن ئېيتىش قارارىغا كەلدىم. سىزنى مەكتەپكە چاقىرتىپ ئاۋارە قىلغىچە ھاجەتمەن بولغاندىكىن ھوزۇرىڭىزغا ئۆزۈم كەلدىم.

— ئوبدان بوپتۇ، ئوبدان بوپتۇ، — دېدى سىدىقبەگ تەكەللۇپ قىلىپ، — قولىمىزدىن كېلىدىغانلا ئىش بولسا ھە - ھۇ دېيىشىمىز، — شۇنداق دەپ تاشقىرىغا قاراپ ۋارقىرىدى، — ھوي، قايسىڭلار با؟ بۇ

يەگە ئۇسسۇلۇق كىرگۈزىۋېتىڭلار.

تەۋپىقنىڭ يۈركى «جىغ» قىلىپ كەتتى. تومۇرلىرىنىڭ شىددەت بىلەن سىيلىشى ئۆزىگە بىلىنگەندەك بولدى، ئۇ ھاياجان بىلەن كۈتۈۋاتقان خوشاللىق ھازىرلا روي بېرىشى ئېھتىمال ئىدى. داستىخان راستلاپ كىرگۈچى كىم بولۇشى مۇمكىن؟

ئۇ ھاياجانلىنىۋاتقانلىقىنى بىلىندۇرمەسلىك ئۈچۈن، سۆزىنى باشلاشنى ماقۇل تاپتى.

— قەشقەردىكىلەر، — دېدى ئۇ سىدىقبەگكە توغرۇلۇنۇپ ئولتۇرۇپ (ئۇ ئەمدى يەنە بىر ئۆيىنىڭ ئىشىكى تەرەپكە قاراپ ماسلىقىقا ۋەدە قىلغانىدى)، — رۇشتى مەكتەپتە دۆلەت تىلى ئوقۇتۇشىنى تەكىتلەۋاتىدۇ. بىزدە بولسا بۇ تىلنى بىلىدىغان ئوقۇتقۇچى يوق. ئاتۇشتا سىزدىن باشقا كىشى بىلمەيدۇ، شۇڭا خىزمەت ۋاقتىڭىزدىن ئازراق ئاجرىتىپ، ھەپتىدە 3 ـ 4 سائەت دەرس ئۆتۈپ بېرىشكە نېمە دەيسىز ؟

سىدىقبەگ جاۋاب بەرگۈچە داستىخان ئېلىپ قۇرەيش خېنىم بوسۇغىدا پەيدا بولدى. سىدىقبەگ داستىخاننى ئېلىش ئۈچۈن ئىشىك تۈۋىگە كەتكەندى، تەۋپىق ئىختىيارسىز ھالدا ئىشىك تەرەپكە بۇرالدى ۋە يەنە دەرھال سىدىقبەگنىڭ ئورنى تەرەپكە قارىۋالدى. ئەمما شۇ «يالت» قىلىپ قاراشتىلا ئىشىكتىن قىيا كۆرۈنۈپ تۇرغان كىشىنىڭ قۇرەيش خېنىم ئىكەنلىكىنى كۆرۈشكە ئۈلگۈردى. بۇ ئۇنىڭ كۆڭلىگە يامان تەسىر قىلدى. ئۇ قارىمايمەن دەپ قاراپ سالغىنى ئۈچۈن ئۆزىگە ئاچچىقى كېلىش بىلەن بىرگە، داستىخان ئېلىپ كىرگۈچىنىڭ قۇرەيش بولۇپ چىقىشى كۆڭلىنى يېرىم قىلاتتى.

سىدىقبەگ داستىخانغا ئاچچىق قىيتىق بىلەن مۇز سىيلىپ ئېتىلگەن دوغنى قويۇپ:

— قېنى ئۇسسۇلۇق ئىچكەچ ئولتۇرۇڭ، — دېدى.

تەۋپىق مەيۇسلۈك ھالىتىنى دەرھال چىرايىدىن قوغلىۋېتىپ، ئەسلىگە قايتتى ۋە سىدىقبەگكە جاۋاب كۈتۈپ قارىدى.

— ئەگەر، سىز دېگەندەك بۇ ئىشقا مەن مۇناسىپ بولۇدىغان بولسام ئەلۋەتتە خۇشاللىق بىلەن ئىلتىماسىڭىزنى بىجا كەلتۈرىمەن. بۇ دېگەن سىزنىڭلا ئەمەس، بىزنىڭمۇ ئىشىمىز- دە، — دېدى سىدىقبەگ دوغنى قولىغا ئېلىۋېتىپ.

— سىزدىنمۇ مۇناسىپراق كىم بار دەيسىز، بۇ ئىش پەقەت سىزنىڭلا قولىڭىزدىن كېلىدۇ.

— مېنىڭ ئەنسىرەيدىغىنىم،— دېدى سىدىقبەگ دوغىدىن بىر ئوتلاپ، چىنىنى داستىخانغا قويغاندىن كېيىن،— مەن دەرس ئۆتۈپ باقمىغان، نېمىدىن باشلاپ ئۆتۈشنى، ھەر سائەتتە قانچىلىك دەرس ئۆتۈشنىمۇ بىلمەيمەن. قولۇمدا دەرسلىكمۇ يوق، مۇشۇ ئەھۋالدا ئەپلىشەرمىكىن تاڭ؟

— بۇنى بىرلىكتە ئولتۇرۇپ مەسلىھەتلىشەرمىز. مەن سىزگە تۈرك تىلى دەرسلىكى ھەققىدە سۆزلەپ بېرىمەن، ئەگەر تۈركچە ئوقۇشلۇق شەكلىدە تۈزۈشكە بولسا، شۇ ئۇسۇلدىن پايدىلىنىسىز، — بولمىسا قەشقەردىكىلەرگە بۇرۇنقى شۆتاڭلاردا ئىشلەتكەن دەرسلىكتىن تېپىپ بېرىشنى ئېيتساقمۇ بولۇدۇ، — دېدى تەۋپىق.

— مەيلى، سىزنىڭ دېگىنىڭىزچە بولسۇن، سىز ماڭا ئىشەنچ بىلدۈرۋاتقان يەردە ماڭا نېمە غەم، — سىدىقبەگ ئەمدى بۇ ھەقتىكى گەپنى ئاياقلاشتى دەپ قاراپ، تەۋپىقتىن باشقا تېمىلاردا گەپ سوراپ كەتتى.

تەۋپىق تاكى خوشلۇشۇپ ئورنىدىن تۇرغىچە ئۆزىنى پاراكەندە قىلىپ تۇرغان خىيالنى قوغلىۋېتەلمىدى. خوشلۇشۇپ ئورنىدىن تۇرغاندا ئۇمىدسىزلىكتىن تامامەن بوشۇشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھىس قىلدى. بەلكىم ئۇ قەشقەرگە كىرىپ كەتسە كېرەك، دەپ تەسەللىي

تاپتى يەنە. بىراق، كۆڭلىنىڭ بىر يېرى مەلىكىزادىنىڭ مۇشۇ ئۆيدە بارلىقىدىن گۇۋاھلىق بېرىپ تۇراتتى.

شۇنچە قىزغىن ئىشتىياقىنىڭ تۈرتكىسىدە كېلىپ ئاخىردا مەلىكىزادىنى كۆرەلمەي كېتىۋاتقىنىدىن يۈرىكى ئېچىشقاندەك بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ۋۇجۇدى تەخىرسىز كۆيۈشكە باشلىدى. ئۇ دەرۋازىدىن چىقىۋېتىپ، ئادەتتە مەلىكىزاد هويلىغا قاراپ ئولتۇرىدىغان دەرىزىگە قارىۋېدى، بىرسىنىڭ بېشى شارتتىدە پەردىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتتۈپ كەتتى. بۇ كۆرۈنۈش تەۋپىقنىڭ يۈرىكىدە ئازاپلىق لېكىن لەززەت ئارىلاشقان؛ هەسرەتلىك ئەمما خۇشاللىق ئارىلاشقان ئاجايىپ بىر خىل تۇيغۇ ئويغاتتى. شۇڭا ئۇ سىدىقبەگ ئارقىدىن چىقىپ كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ تۇرسىمۇ ئۇزاتماسلىق هەققىدە تەكەللۇپ قىلىش يادىغا كەلمەي، دەرۋازا ئالدىغىچە چىقتى. شۇندىلا سىدىقبەگكە تەكەللۇپ قىلىپ:

— سىزنى ئاۋارە قىلىپ قويدۇم، — دېدى ۋە رېدىگە باغلانغان ئېتىنى يەشتى.

— ئىسسىقتا نەگىمۇ بارارسىز، هاۋا يانغىچە مۇشۇ يەردە ئۇخلاڭ دېسەم ئۇنىمىدىڭىز، — دېدى سىدىقبەگ.

— شورۇققا بارىدىغان زۆرۈر ئىشىم بارىدى، يەنە بىر كۈن ئاتايىن كېلىپ سىز بىلەن ئەسرا بولارمەن، ئىنشائاللاھ — دېدى تەۋپىق ۋە تار كوچا بىلەن ئېتىنى يېتىلەپ ماڭدى. ئۇ سىدىقبەگ هويلىغا كىرىپ كەتكىچە ئاتقا مىنمەي ئەنە شۇنداق مېڭىپ، ئاندىن ئېتىغا مىندى ۋە مەنزىلگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

3

تەۋپىق ئاۋۋال سابىتنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلەشمەكچى بولۇۋېدى، سابىت ئۆيدە يوق بولۇپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن تاھىر خەلپەت بىلەن كۆرۈشكەچ، شۇ يەردە كۈتۈپ تۇرماقچى بولدى. ئۇ بۇ ئاغىنىسى بىلەن خېلى ئۇزۇندىن بېرى كۆرۈشمىگەنىدى.

تاھىر خەلپەت ئۇنىڭ كىرىپ كېلىشىدىن خوشال بولۇپ، قىلارغا سۆز تاپالمايلا قالدى ۋە ئۇزاققىچە قولىنى قويۇۋەتمەي، سىنچىلاپ سەپ سېلىپ كەتتى.

— كۆزىڭىزدىن باشقا يېرىڭىز قالماپتۇ، — دېدى ئۇ مېھرىبان ئاتا سەپەردىن قايتىپ كەلگەن ئوغلىغا قانداق قىلىدىغان بولسا شۇنداق ھەرىكەتلەر بىلەن.

— نېمە، مېنى تۈگۈشۈپسەن، دېمەكچىمۇ سىز. دوستۇم؟ — دېدى تەۋپىق چاقچاق بىلەن جاۋاب بېرىپ، ئۇ بارلىق ئاستىغا قويۇلغان قەدىمى چاسا كارۋاتقا كېلىپ ئولتۇرغان چاغدا.

— نېمە، بىزدىن رەنجىپ قالمىغانسىز؟ كۆرۈنمەيلا قويدىڭىزغۇ؟

— دەپ سوراشنى داۋام قىلدى. تاھىر خەلپەت تەۋپىقنى يۆتتۈرۈپ قويۇدىغاندەك يەنە ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋالغان ھالدا، — مەشھەدكە كۆچۈپ كەلدى دەپ ئاڭلاپ، نەچچە بازار ئىزدەپ بارسام يوقسىز.

— سىزدىن نېمىشكە رەنجىيمەن؟ ۋاقتىم زىچ بولۇپ ئېشىنالمىدىم. سىزنىڭ ئەپۇ قىلىدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن. چۈنكى بىز ئەڭ دەسلەپ تونۇشقان كونا دوستلاردىن- دە. سىزنىڭ ئىزدەپ بېرىپ ئاۋارە بولغىنىڭىزنى ئاڭلاپ خىجىل بولدۇم، بازار كۈنلىرى بويامەتكە بارىمەن، ۋاقۋاغقا بارىمەن، دېگەندەك قېرىنداشلىق قەرزى بىلەن ئاندىن يەنە خىزمەتمۇ بولۇدۇ.

— ۋاقتىڭىزنىڭ زىچلىقى چىرايىڭىزدىنلا چىقىپ تۇرامدۇ، — دېدى تاھىر خەلپەت غەمكىنلىك بىلەن، — بالىلادىن سوراپ،

ھەممىنى ئاڭلاپ تۇرىمەن. خۇدا پۇت-قولىڭىزغا قۇۋۋەت بەرسۇن. خوش، بۈگۈن قانداق شامال بۇياققا ئۇچۇرۇپ كەلدى؟

— سىزنى سېغىنىپ كەلدىم، شۇنداقلا سىزگە ھاجىتىم بار. سابىت توغرۇلۇق، دېدى ئۇ كۈلۈپ. ئاندىن، — سابىت كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ئابلىمىت قارىنىڭمۇ قارىسىنى كۆرمەيمەن. بازارغا كەتكەنمۇ-يە؟

— ئىككىسى بىر، بىللە چىقىپ كەتكەنىدى. بىر بولسا بازارغا كەتتى. بىر بولسا مۇھەممەد قارىنىڭكىگە كەتتىمىكىن، بىردەمگىچە كېلىپ قالا. خوش، نېمە گەپ؟ سابىتنىڭ قايسى ئىشى بىلەن كېلىۋاتىسىز؟

تەۋپىق بۇ يىللىق ئۈزۈم مەھسۇلاتىنى مۆلچەرلەۋاتقاندەك غوراپ ئۈزۈملەرگە قاراپ تۇرغان ھالدا:

— ئۇنىڭ بېشىنى ئوڭلاپ قويۇش ھەر بىرسىمىزنىڭ قەرزى ئىدى، — دېدى ۋە تاھىر خەلپەتكە يۈزلىنىپ ئۇنىڭ ئىنچىكە ساقلىغا، ئاۋاقراق يۈزىگە، ئولتۇرۇشقان يوغان كۆزلىرىگە سەپ سېلىپ، ئۇنىڭدىكى ئىپادىلەرنى بىر-ئىككى سېكونت كۆزىتىۋالغاندىن كېيىن، — خەۋىڭىز بار، ئۇ بىچارە بەك يالغۇزلۇق تارتىدۇ، ئۆيىدە بىر كىشى بولسا تېخىمۇ خاتىرجەم ئىشلىمەسمىدى. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ مەشۇقى بار. بۇ بىزنىڭ خەلقىمىزگە تەربىيە بېرىش ئۈچۈن بىر باشلىنىش نوقتىسى. بۇ توينى ئويلىغىنىمىزدەك قىلالىساق ھەم ئاشىق-مەشۇقلارنى مۇرادىغا يەتكۈزۈپ ساۋابىنى ئالىمىز. ھەم خەلققە ئۆز ئارا ياخشى كۆرۈشۈپ توي قىلىش، يېڭىچە توي قىلىش ھەققىدە ئەمەلىي تەربىيە ئېلىپ بارالايمىز. سىزنىڭمۇ بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن.

— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە، — دېدى تاھىر خەلپەت ئالدىراپ سۆزلەپ، — ئەسلىدە بۇ قوشنا-خولۇم بولغاندىكىن بىزنىڭ ئىشىمىز بولۇشقا تېگىش، بىراق، پاراسەتسىز بولغىنىمىزدىن يادىمىزغا يەتمەي

يورۇپتۇق. بۇ ئىشقىمۇ سىزنى مالال قىپتۇق.

— ھېچقىسى يوق. سىز قىزىنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن سۆزلىشىپ كۆرۈڭ، سابىتقا ئاتا بولۇڭ، سىز ئېغىز ئاچسىڭىز خوش بولۇپ كېتىدۇ.

— بولۇدۇ، خاتىرىڭىز جەم بولسۇن، مەن بۇ ئىشنى تېز پۈرسەتتىلا پۈتتۈرىمەن. تويىنى قاچانراقتا مۆلچەرلەۋاتىسىز؟

— ئوقۇتۇشقا تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن تەتىلدە قىلىۋېتەيلى، ئالدىمىزدا بالىلارنىڭ ئائىلىسىگە قارىشىپ بېرىشى ئۈچۈن ئومغا توغرىلاپ بىر ئاي ئازاد قىلالايمىكىن دەۋاتىمىز، ئەسلىدە ئىككى ئاي بولۇشى كېرەككىدى، لېكىن بىزنىڭ مىللىتىمىز زايا قىلىۋەتكەن ۋاقىتنى ئۇتۇۋېلىش كېرەك. شۇڭا ئازراق تەتىل قىلىپ، كۆپرەك ئوقۇمىسا بولمايدۇ.

— تويىنىڭ مەسلىھەتىگە يەنە بى كېلەسىز؟

— ياق، بۇگۈن ھەممىنى مەسلىھەتلىشىۋالايلى، كېلىش-كەلمەسلىكىمگە ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئۇزۇپ بىر نېمە دېيەلمەيمەن، مەسلىھەتنى سابىت كەلگەندە قىلىشساقمۇ بولۇدۇ.

— ئەمىسە ئاڭغىچە باغنى ئايلىنىپ ھاۋالانغاچ يېڭىلىقلىرىڭىزدىن سۆزلەپ بېرەمسىز؟ ئۆيدىكىلەمۇ ئاڭغىچە پەيدا بولا، قۇرۇق گەپ بىلەنلا مېھمان قىلماي سىزنى.

— باغنى ئايلىنىشقا قارشى ئەمەسمەن، پاراڭغا كەلسەك، سىزدىن ئاڭلىغىنىمىز دۇرۇستىراق بولارمىكىن دەيمەن.

— مەندە سىزنى قىزىقتۇرغىدەك نېمە يېڭىلىق بولۇدۇ، دەيسىز؟

— دېدى تاھىر خەلپەت تەۋپىقنىڭ ئالدىدا يول باشلاپ باغ تەرەپكە كېتىۋېتىپ.

— نىملا بولسا بولۇۋېرىدۇ. ئىشقىلىپ بىز ئاڭلىمىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى يېڭىلىق، — دېدى تەۋپىقمۇ باغنىڭ ئىشىكىدىن كىرىۋېتىپ.

ئۆنىڭ كۆز ئالدىدا جەننەتتەك بىر باغ ئايان بولدى، تاھىر خەلپەتنىڭ بىغى پۈتۈن، شورۇقتا داغلىق، ئاتۇش بويىچىمۇ بۇنداق باغ كۆپ ئەمەس ئىدى، بۇ باغ ھەققىدىكى تەرىپلەرنىڭ توغرىلىقىغا كۆرمىگەنلەرنى ئىشەندۇرمەكمۇ تەس ئىدى.

— يا، ئالالاھ! يەر يۈزىنىڭ جەننىتىغۇ بۇ! — دەپ ماختىدى تەۋپىق چىن كۆڭلىدىن، — مۇشۇنداق ھاۋالىق باغدا ياشىغاچقا- زە مانا مۇشۇنداق تېتىك تۇرۇپتىكەنسىز دە، — دەپ چىقىشتى ئۇ.

— مۇمكىن بولسىغۇ تەڭ بەھرىمەن بولساق تېخىمۇ ياخشى بولاتتى. سىز ئەنە شۇنداق ئالدىراپلا يۈرسىڭىز نېمە ئامال، — تاھىر خەلپەت تەۋپىقنى بىر تۈپ قېرى ئۆرۈك ئاستىغا باشلاپ كەلدى. بۇ يەردە ئۆرۈك ئاستىغا پالاس سېلىپ قويۇلغانىدى

ئۇلار پالاسقا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن باغ ساقلاۋاتقان مۇلازىم بالا كېلىپ شېخىدا پىشىپ چۈشكەن ئۆرۈكلەرنى مىس لېگەنگە تېرىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى.

— ئۆرۈكنى يۇيۇپ يەيدىغانغا بىر قاچا سۇ ئېلىپ كىرگىن، بالام، — دەپ بۇيرىدى تاھىر خەلپەت مۇلازىمغا. ئاندىن ئۆزىنىڭ باغۋەنچىلىككە قانداق قىزىقىدىغانلىقىنى، ئۇلاقنىڭ تۈرلىرى، ھەربىر ئائىلىنىڭ ئۆز ئىچىدە ئۇلانسا ئۇلاقنى ياخشى تۇتىدىغانلىقى، ئوخشاش ئائىلىگە مەنسۇپ بولمىغان تۈرلەرنىڭمۇ ياخشى چىقمايدىغانلىقى قاتارلىقلار ھەققىدە قىزغىنلىق بىلەن، گويا كەسپىدىشى بىلەن تېپىشىپ قالغاندەك سۆزلەشكە باشلىدى.

دىمىسىمۇ باغۋەنچىلىككە تەۋپىق قىزىقىپ قالدى. ئۇ ئويلىمىغان يەردىن تاھىر خەلپەتكە:

— ماڭا ئۇلاق ئۇلاشنى ئۆگىتىپ قويامسىز، — دېدى.

تاھىر خەلپەت ئۇنى چاقچاق قىلىۋاتامدىكىن دېگەندەك تىكىلىپ قاراپ، ئۇنىڭ قىزغىنلىق ۋە سەممىيلىك يېغىن تۇرغان كۆز نۇرى

بىلەن ئۇچراشتى، شۇنداق بولسىمۇ:

— چاقچاق ئەمەستۇ؟— دەپ سورىدى ئۇ.

— ياق، نېمىشكە چاقچاق دەپ ئويلايسىز؟— دېدى تەۋپىق جىددىي تۈردە. ئۇ بىر تال ئۆرۈكنى ئېلىپ چايقىغاندىن كېيىن ئاغزىغا سالدى ۋە،— بۇ بىر خىل ھۈنەر، بىرخىل پەن تۇرسا بۇنىڭغىمۇ چاقچاق قىلامدۇ؟

— ئۇنداق ئىشىڭىز بولسا بۈگۈنلا ئۇلاق ئۇلاپ كۆرسەك بولىدۇ. سابىتلار قاچان كېلىدۇ، قاچان ئەمەس،— دېدى تاھىر خەلپەت ھەمدە تەۋپىقنىڭ خېلى ئۇزۇن تۇرۇۋدىغانلىقىدىن خوشال بولۇپ مۇلازىم بالىغا، —سەن ئۆيگە چىقىپ، ئاۋۇلار پەيدا بولغان بولسا مېھمان بار دەپ ئاگاھ بېرىپ قوي. خەلپىتىمنىڭ ئەڭ ياخشى مېھمىنى دېگىن،— دەپ بۇيرۇۋېتىپ، تەۋپىقنىڭ ئىلتىماسىنى ئورۇنداشقا تەييارلاندى.

— مېنى مېھمان دېگىنىڭىز تازا توغرا بولمىدى، خەير، بۇ گەپنى قويۇپ تۇرايلى،— دېدى تەۋپىق سۆز كولىمىسىرەپ،— شۇنداق قىلىپ مۇشۇ مەۋسۇمدە ئۇلاق ئۇلۇسىمۇ بولۇۋېرەمدۇ؟

— بولماي ئەمسە، ئەتىيازنىڭ ئاخىرىدىن كۈزگىچە ئۇلاق ئۇلىسا بولۇۋېرىدۇ. بەزىلەر ئۆرۈك پىششىقىدىلا ئۇلايدۇ دەپ ئويلايدۇ، بۇ شۇ ئادەمنىڭ ھۈنىرىگە باغلىق. قېنى، ماۋۇ ئۆرۈكنى يەۋېتەيلى، ئاندىن ئىشقا كىرىشىمىز، — دېدى تاھىر خەلپەت.

— مەن بولدۇم، تويۇپ قالدىم،— دېدى تەۋپىق، ئۇنىڭ ھۈنەر ئۆگۈنۈشكە ئالدىراۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. تاھىر خەلپەتمۇ ئۇنىڭغا ئارتۇق تەكەللۇپ قىلىپ ۋاقتنى زايا قىلىشنى خالىماي، بۇ قىزغىن كۆڭۈلنى قانائەت تاپتۇرۇش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى.

تەۋپىق توختالغان ئادەمدىن، ھەممىنى بىلىۋېلىشقا ئىنتىلىپ تۇرۇدىغان قىزغىن يۈرەك ئوقۇغۇچىغا ئايلىنىپ قالغاندەك يېنىك ھەرىكەتلەر بىلەن تاھىر خەلپەتكە ئەگەشتى.

******

سابىت بىلەن ئابلىمىت قارى باققا كىرىپ كەلگەندە تەۋپىق ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئۇلاق ئۇلاش بىلەن بولۇپ كەتكەنىدى. تاھىر خەلپەت بولسا ئۇنىڭ قىزغىن ھەرىكىتىگە ھېرىسمەنلىك بىلەن قاراپ تۇراتتى. ئۇستازىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ باغقا كىرگەن يىگىتلەر ئەنە شۇ ھالەتنى كۆرۈشتى.

— مەن ھۆنەرنى ئەپلەشتۈرەلەرمەنمۇ، يىگىتلەر؟ — دەپ سورىدى تەۋپىق شاگىرتلىرى بىلەن تېنچلىق سورۇشۇپ بولۇپلا، — بۇ ئۇلاقلىرىمنى كۆرۈۋېلىڭلار، چىققان چىقمىغانلىقىنى كېيىن ماڭا خەۋەر قىلىسىلەر.

— ئۆگۈنۈپ بولغاندەك تۇرىسىز، — دېدى ئابلىمىت قارى ئۇستازىنىڭ تىرىشچانلىق بىلەن ئۇلاق ئۇلۇشىغا قاراپ تۇرۇپ.

— شۇنداقمۇ؟ بۇنىغۇ نان يىگەن بەندە بولغاندىكىن بىر- ئىككى قېتىم كۆرۈپلا قىلىغىلى بولار، گەپ يېڭى سورت يارىتىشتا، — دېدى تەۋپىق ئىشكىتىن چىقىۋېتىپ.

— يېڭى سورت يارىتىش دەمسىز؟ — دەپ سورىدى تېپىۋالغان غاڭزىنى ئويناپ ئولتۇرغان سابىت دائىمىي خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىمۇ ئۇستازىنىڭكىگە ئوخشاش ھەممىگە قىزىققۇچى نۇر چاقناپ تۇراتتى، تەۋپىق ئۇنىڭ ئىنتىلىشچانلىقىغا دىققەت قىلدى.

— شۇنداق، يېڭى سورت يارىتىش. مانا بۇ ھەقىقىي باغۋەنىنىڭ ئىشى، — دېدى ئۇ . ئاندىن بارىڭ ئاستىدىكى كارۋاتقا ھەمەيلەن جايلىشىپ بولغاندىن كېيىن سورت دېگەننىڭ نىمىلىكىنى، ئۆسۈملۈكنىڭمۇ ئادەم ۋە ھايۋانلارغا ئوخشاش ھۆجەيرىدىن تۈزۈلۈدىغانلىقىنى، يېڭى سورتنىڭ ئىككى خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ھۆجەيرىسىنى بېرىكتۈرۈش يولى بىلەن ۋۇجۇتقا چىقىدىغانلىقى

قاتارلىق بىئولوگىيىگە ئائىت ئاددىي ساۋاتلارنى سۆزلەپ بەردى، — مەنمۇ بۇ پەننى بىلمەيمەن، ئاڭلىغانلىرىمنى سۆزلەپ بەردىم، ئەمما ئۆزۈممۇ شۇنچىلىكلا بىلىمەن، — دەپ قوشۇپ قويدى.

تاھىر خەلپەت شۇندىلا ئۆزىنىڭ قارىغۇلارچە ئۇلاق ئۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ كۆكلەپ چىقىشىدىكى سىرنى ئاز- پاز ھېس قىلىپ ھەيرانلىقتىن ھاڭ- تاڭ قالدى. ئىككى يىگىت بولسا دۇنيادا تېخى ئۆزلىرى بىلمەيدىغان نەرسىلەرنىڭ كۆپلۈكىنى، ئۇلارنىڭ ئۆگىنەلىگەنلىرى پەقەت ئاشۇ بىلىم غەزىنىسىگە بېرىش يولىدىكى تۇنجى قەدەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، بىلىمگە بولغان قىزىقىشى تېخىمۇ ئاشتى. بولۇپمۇ ھەمىشە خىيال سۈرۈپلا تۇرىدىغان، شائىرانە تۇيغۇغا باي بولغان سابىت تېخىمۇ كۆپ ئويلىدى، تېخىمۇ كۆپ تەسەۋۋۇر قىلدى.

بۇ ھەقتىكى پاراڭ بىر يەرگە بارغاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندى پاراڭنىڭ تېمىسىنى يۆتكىدى:

— سابىت، ئوغلۇم، مەن سىبىنىڭ بېشىڭنى ئوڭلاپ قويۇش ئىشى بىلەن مەسلىھەتكە كەلدىم. بايا خەلپىتىم بىلەن بۇ ھەقتە بەزى گەپلەرنى دېيىشتۇق. ئەمدى ئۆزۈڭمۇ مەسلىھەت ئۈستىدە بولۇپ، كۆڭلۈڭدىكىنى ئېيتىقىن، قىيىنچىلىقىڭ بولسا ھەممىنى دە.

سابىت ئۇستازىدىن تويىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئۇياتچان قىز بالىدەك قىزىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئابلىمىت قارى بىلىندۈرمەي بېقىنىغا مۇشتلاپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ:

— كېيىنرەك قىلساقمىكىن، ھازىر توي قىلغۇدەك ئەھۋالىم يوق، يەنە كېلىپ ھازىر....

— مۇنداق گەپ، ئوغلۇم، سەن تارتىنما، تويىنى ئالدىمىزدىكى تەتىلدە قىلىۋېتەيلى خىزمەتكە تەسىر يەتمەيدۇ، بۇ بىرى، تويىنى بالدۇر قىلغىنىمىز ساڭا پايدىلىق، سەن بەكلا يالغۇزلۇق تارتىپ قېلىۋاتىسەن، ئۆي ئىشلىرىڭغا قارىشىپ بېرىدىغان بىر ياردەمچى

بولسا خىزمىتىنىڭ تېخىمۇ ئۈنۈملۈك بولۇدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن بۇ ئىشقا دۈشمەن ئارىلىشىپ يەنە بىر پىشكەل بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولۇدۇ. ئەمدى تويغا كېتىدىغان چىقىم ئىشىنى بىزگە قويۇپ بەر. سەندە قانچىلىك بىر نېمە بولسا شۇنى يەتكۈزۈپلا توغرىلاشقا تىرىشىمىز. توينى ئىقتىساد ئاز كېتىدىغان، ئۈيۈن- تاماشالارنى كۆپ قىلىپ ئۆتكۈزىمىز. سىنىڭ ئارقاداشلىرىڭ ساڭا قولداش بولۇدۇ. نەغمە- ناۋانى شۇنداق قىزىتىۋېتىمىزكى، خەلق توي دېگەن شۇنداق بولسا دېيىشىپ قالىدۇ.

سابىت خىجىللىق بىلەن يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپ، بۇ كۆيۈمچان ئاتا ۋە تەلەپچان ئۇستازنىڭ پەزىلىتىدىن تەسىرلىنىپ كۆزلىرى ئېچىشقاندەك بولدى. ئۇنىڭ ئازاپقا كۆنۈكۈپ كەتكەن يۈرىكى ئازاپ كەلسە چىدام بىلەن كۆزىنى نەم قىلماستىن كۈتۈۋالاتتى ھەم ئۆتكۈزۈۋېتەتتى. شۇ تاپ بۇ يۈرەك مېھرىبانلىقتىن شامدەك ئېرىپ، ئۆرتەنمەكتىدى. ئۇ ئۇستازىنىڭمۇ تۇرمۇشتا يەككە- يېگانە ئىكەنلىكىنى بىلەتتى، ئەمما بۇ مېھرىبان ئادەم ئۆزى ھەققىدە ئۇنتۇپ قالغاندەك، ھامان باشقىلارنىڭ قىيىنچىلىقى ھەققىدە باش قاتۇرۇپ يۈرەتتى.

— ئەمىسە، سەن نىملەردىن خىجالىتىنىڭ بارلىقىنى ئېيتىپ باق، خەلپىتىم ئىككىمىز بىللە باش قاتۇرۇپ بىر يولىنى قىلايلى، — تەۋپىقنىڭ شۇ گېپى بىلەن سابىت ئىتتىك باش كۆتۈرۈپ تاھىر خەلپەتكە قاراپ قويدى. ئاندىن ئۇستازىنىڭ تەبەسسۇم كەتمەيدىغان چېھرىسىگە قارىدى، كېيىن كۆزىنى دوستىغا تىكىپ، مۈرىسى تەرەپتىن ئالدىغا ساڭگىلاپ تۇرغان ئۈزۈمنىڭ بىر تال شېخىنى ئۈينىغاچ ئۆزىدە بار نەرسىلەر بىلەن يوق نەرسىلەرنى بىر- بىرلەپ ئېيتىپ ئۆتتى.

تەۋپىق بەزى نەرسىلەرنى ئارتۇقچە دەپ قاراپ، خىجالەت بولۇشنىڭ

ئورنى يوق، زورۇقۇپ قىلغاننىڭ پايدىسى يوق دېدى. بەزى زۆرۈر نەرسىلەرنى بولسا تاھىر خەلپەتنىڭ ھەل قىلىپ بېرىشى ئۈچۈن ئىلتىماس قىلدى.

— بىز تويىنىڭ ھەممە پەتىۋالىرىغا ئەمەل قىلىپ كەتمەيمىز، خەق نېمە دەپ گەپ تاپسا. تاپسۇن. بىلگىنىنى قىلسۇن. زۆرۈرىنى قىلىمىز، ئەھمىيەتسىز چىقىملارنى قىسقارتىمىز. ئەمما ئويۇن تاماشانى كۆڭۈلدىكىدەك قىلىمىز. مانا، ئارتۇقچىلىقىمىز بىلەن يەنە كەم جايلىرىمىزنى يېپىپ كېتىمىز، — دېدى ئۇ.

— ئاۋۇلار خەققە ئوخشاش قىلمىساق بولمايدۇ دەپ تۇرۇۋالارمىكىن دەيمەن، — دېدى سابىت ئەندىشىسىنى يوشۇرماي.

— ئۇلارنى ماقۇل كەلتۈرۈش مېنىڭ ۋەزىپەم، سەن ئارتۇقچە باش قاتۇرمىساڭمۇ بولۇدۇ، — دېدى تەۋپىق.

— ئۇلار توي ھەققىدە تەپسىلى، كونكرېت مەسىلىھەتلىرىنى قىلىشقاچ تەييار بولغان كەچلىك تاماققا داخىل بولدى. ئاندىن تەۋپىق ئۆز يېڭىلىقلىرىدىن سالاھىددىن ئەپەندىنىڭ دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىنى تەقسىم قىلىۋەتكەندىن كېيىن قەشقەرگە يۆتكۈلۈپ كەتمەكچى ئىكەنلىكى، — قاتارلىق ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەردى.

ئۇ خوشلۇشۇش ئالدىدا تاھىر خەلپەتكە يەنە بىر قېتىم تاپىلاپ:

— مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە قانداقلا بولمىسۇن ئەلچى بولۇپ بېرىڭ، مەن بۈگۈن كېتەر يولۇمدا سىز ئۈچۈن ئاسانلىق يارىتىپ، يۇمشۇتۇش ۋەزلىرىدىن ئېيتىپ ئۆتمەكچىمەن. ئۇلارغا رەسمىي ئەلچى ئەۋەتىدىغانلىقىمىزنى ئۇقتۇرۇپ قويۇپ كېتەي. سىز توي كۈنىنى بېكىتىپ ماڭا خەۋەر قىلىۋېتىڭ. ھەر ھالدا ئومىغا كىرىشتىن ئىلگىرى توينى قىلىۋېتەيلى، — دېدى.

تاھىر خەلپەت ئۇنى تارچۇقتىن مەسچىد ئالدىغا بارغىچە ئۇزۇتۇپ چىقتى. سابىت ئۆينىڭ ئالدىغىچە ھەمراھ بولۇپ كەلدى. ئۇ ئۇستازىنى

ئۆيگە تەكلىپ قىلغانىدى، تەۋپىق ئۇنىڭ يوغان ئالقانلىرىنى سىقىپ تۇرۇپ، رەھمەت ئېيتىپ رەد قىلدى ۋە خوشلۇشۇۋېتىپ ئۇنىڭغا ھېرىسمەنلىك بىلەن زوقلۇنۇپ قاراپ ئىچىدە: «ۋۇجۇدۇڭ قوپال، ھېسسىياتىڭ نازۇك يارىتىلغان شۇڭقارىم، سېنىڭ بۇ چىدامىلىق بەستىڭ تاغ ئاستىدىمۇ پۈكۈلمەيدۇ، سەن كۆپ ئىشلارنى قىلالايسەن،... » دەپ ئويلىدى.

— خەير ئوغلۇم. ياخشى چوش كۆر، كېلەر پەيشەمبىگىچە ئامان بول، — دېدى ئۇ. ئاندىن بىردىنلا ئەسلەپ، — مېنىڭ كىچىك ئوغلۇم ئابلەق قانداقراق؟ ياخشى ئوقۇۋاتامدۇ؟ كەچلىرى ياردەم قىلىپ تۇر، — دەپ قوشۇپ قويدى.

— خەير،... — سابىت ئۇنىڭغا باش لىڭشىتىش بىلەن جاۋاب بېرىپ، ئارتۇق بىر نەرسە دېيەلمىدى. تەۋپىق يېنىك ھەرىكەتلەر بىلەن ئېتىغا ئىرغىپ مىنىپ، بوستان تەرەپكە مېڭىپ كەتتى. ئۇنىڭ قارىسى گۇگۇم قوينىدا — ئەگرى- بۈگرى يېزا كوچىلىرىدا يۈتكەندىن كېيىنمۇ ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازى بىر خىل رىتىمدا ئۇزاققىچە ئاڭلىنىپ تۇردى.

سابىت ئاسمانغا قاراپ ئىچىدە خۇداغا تەشەككۇر بىلدۈرۈپ، يېقىن ئارىدا ئۆزىنى قۇچىقىغا ئالىدىغان بەخت ھەققىدە شېرىن تەسەۋۋۇرلارغا بېرىلدى. بۇ تەسەۋۋۇرلار ئۇنى ئىجاد بوستانىغا باشلاپ كەلدى. بۇ يەردە ئۇنىڭغا شېئىرنىڭ ئىلھام پەرىشتىلىرى يولۇقتى. ئۇ قەلبىنى ئىلىلىتىپ ۋە تىترىتىپ چىقىۋاتقان مىسرالارنى يېزىۋېلىش ئۈچۈن ئۆيگە ئالدىرىدى.

ئون بىرىنچى باب

1

بالىرىڭلار — سىلەرنىڭ ئەمەس. ئۇلار «ھاياتلىق»نىڭ پەرزەنتلىرى. ئۇلار سىلەر ئارقىلىق تۆرەلگەن، ئامما سىلەر ئۈچۈن تۆرەلگەن ئەمەس.

— خ. جىبران، «ياش ۋە كۆلكە»

يازلىق تەتىل ئالدىدا سالاھىدىن ئەپەندىنىڭ دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەرنى تەقسىم قىلىش بولدى. بۇ ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچى يېتىشمەيۋاتقان چوڭراق مەكتەپلەرگە ۋە يېڭىدىن قۇرۇلغان مەكتەپلەرگە بېرىلدى. قىزلار مەكتىۋى (دارىلمۇئەللىمات) تېخى پۈتمىگەن بولسىمۇ مۇشىپقە خانىم ئېرى بىلەن بىللە كەتمىسە بولمايتى. شۇڭا بۇ قىزلارنىڭ ھەممىسى ئۆز يۇرتىدا يېڭىدىن قۇرۇلغان قىزلار مەكتىپىگە ياكى ئۆيىگە يېقىنراق قىزلار مەكتىپىگە بۆلۈۋېتىلدى، ئۇلار شۇ يەردە ئايرىم دەرس ئاڭلاش بىلەن ئاخىرقى بىر مەزگىللىك دەرسلىرىنى تۈگۈتىدىغان بولدى. بىر قىسىم قىزلار ئەر ئوقۇتقۇچىلاردىن دەرس ئېلىشقا قارشى بولغان ئاتا-ئانىلىرىنىڭ زورى بىلەن مەكتەپتىن ئايرىلىشتى. بۇ يېڭى ئەھۋال مەمتىلى ئەپەندىنى بەكمۇ ئازاپلىدى. تەييار بولغان بىر مۇنچە ئوقۇغۇچىنىڭ تارقىلىپ كېتىشى ھەقىقەتەنمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى.

بۇنىڭدىن باشقا بەزى قىزلار مەكتىپى قۇرۇلغان يېزىلاردىمۇ ئەھۋال ئېغىرىدى. گەرچە ئاتا-ئانىلار تەۋپىقنىڭ ئەسكەرلىرىدىن قورقۇپ،

مەجبۇرىي دېگۈدەك قىزلىرىنى مەكتەپكە بەرگەن بولسىمۇ، تۈرلۈك يوللار بىلەن قارشىلىق قىلىشاتتى. جەمىيەتتە تارقىلىپ يۈرگەن ئۆسەك سۆزلەرمۇ ئاز ئەمەسىدى. بەزىلەر «ياش ئەپەندىلەر قىزلارنى مەكتەپلەرگە يىغىۋېلىپ، يولدىن چىقارغۇدەك» دېگەندەك پىتنىلەرنى تېرىۋەتكەنىدى. بەزىلەر تەۋپىق ھەققىدىمۇ يەنە يېڭى- يېڭى گەپ- چۆچەكلەرنى توقۇماقتىدى. ئۇنىڭ بويتاق يۈرۈشى بۇ سۆزلەرنىڭ شاخلايدىغان زېمىنى ئىدى. بۇ خىل يامان كەيپىياتنىڭ مەلۇم سىستېما بويىچە قانات يېيىۋاتقانلىقى سېزىلەتتى. چۈنكى توختى زۇنۇننىڭ مويسىپىتلەر ۋە دىنى زاتلار ئارىسىدىكى پائالىيەتچىلىرى يوقارقى پىتنىلەرنى مەلۇم «پاكىت»لار بىلەن، خۇددى كۆرگەندەكلا كۆسۈرلاپ قوياتتى. شۇنىڭ بىلەن نادان سوپىلار بۇنى ئەتراپقا ياياتتى. قازى قۇززاتلاردەك دۈشمەنلىك مەيداندىكىلەر بولسا بۇنىڭدىن شەكسىز پاكىت سۈپىتىدە پايدىلىنىپ، ئوت ئۈستىگە ماي چاچاتتى.

«مەمتىلى ئەپەندى قىزلارنى ئوقۇتىمەن دەپ يىغىلىۋېلىپ، خالىغان قىز بىلەن چاتاقلىشىپ يۈرگۈدەك، ئۇ مانا شۇنى كۆزلىگەچكە ئۆيلەنمەيدىكەن. ئۇنىڭ ئەپەندىچاقلىرىمۇ رەسۋايى جاھان بولۇدىغان بولدى... » دېگەندەك سۆزلەرنى ھەر قاچان ئاڭلاپ تۇرۇشقا بولاتتى. ئۇ ھەر قېتىم مەكتەپلەرنى ئارىلاپ كەلگەندە ئۇنىڭ بۇ يېڭى سەپىرى ھەققىدە نۇرغۇن ئىپلاس سۆزلەر توقۇلاتتى. ئۇ بۇ ئىشلارغا قانداق تەدبىر قوللۇنۇش ھەققىدە خېلىدىن بېرى باش قاتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. بىراق بۇنىڭغا ئۈنۈملۈك چارە تېپىلمايتى. ئەمما، بۇنىڭ بىلەن قىزلارنى ئوقۇتۇشتىن ۋاز كېچىپ تاشلىۋېتىشكە بولمايتى. ئەگەر قېيىنچىلىققا چىداپ مۇئەللىمە يېتىشتۈرمىگەندە قىزلارنى ئوقۇتۇش مەسىلىسىدىكى قىيىنچىلىق مەڭگۈ ھەل بولماي كېتىۋېرەتتى. ئەگەر بۇ ئىشنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشەندۈرىدىغان بولسا تەربىيە كۆرمىگەن ئادەملەرگە رەج ئۇقتۇرۇش مۇمكىن ئەمەسىدى.

ئۇ سالاھىدىن ئەپەندىنى ئۈزۈتۈش ھارپىسىدا سۈنتاغدا چوڭ سورۇن ئۇيۇشتۇرۇپ، «ئۈزۈتۈش چېيى» بەردى. سورۇن يۈسۈپھاجىنىڭ ھويلىسىدا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ چىقىمى بىلەن ئۆتكۈزۈلدى. سۈنتاغلىق بايلاردىن يۈسۈپھاجى، مۇھەممەت قارى قاتارلىقلارنىڭ كەڭ قوللۇق قىلىشى بىلەن تېخىمۇ ھەشەمەتلىك تۈس ئالدى. بۇ سورۇنغا ئۇ ھەمىشە ئۆزى ئەھمىيەتلىك دەپ قارىغان مۇراسىم، مەجلىسلەرگە قاتناشتۇرىدىغان يېقىن شاگىرتلىرىنىمۇ قاتناشتۇردى. سالاھىددىن ئەپەندىنىڭ قولىدا ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلار، ئۇيۇشما ئەزالىرى بۇ چايغا قاتناشتى. تەۋپىق يىغىندا نۇتۇق سۆزلەپ سالاھىددىن ئەپەندى ۋە مۇشپىقە خانىمغا رەخمەت ئېيتتى، تاتار قېرىنداشلارنىڭ ئۇيغۇر يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىدە ئوينىغان رولىنى يۈكسەك باھالىدى.

زىياپەتتىن كېيىن ئۇيۇشما نامىدىن بۇ بىر جۈپ ئاقارتقۇچىغا سوغا ۋە يادنامە سۈپىتىدە كونىدىن كېلىۋاتقان ئادەت بويىچە تون كىيدۈردى.

سورۇن تارقىغاندىن كېيىن تەۋپىق ئۇلارنى تاغىسى — تاشاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى. ئۇنىڭ قارىشىچە بۇلار تاشاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان، تەكلىپ قىلغۇچىلارمۇ، مىھماننى كۈتۈۋالغۇچىلارمۇ شۇلار بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاخىرقى ئۈزۈتۈشمۇ شۇ يەردە بولۇشى كېرەك ئىدى. بۇ كونا ئەنئەنە ئىدى.

بۇ كىچىك ئۈزۈتۈش چېيىغا ئۇ بىر قانچە يېقىن شاگىرتلىرىنى تەكلىپ قىلغاندىن باشقا كۆپ ئادەم قاتناشتۇرمىدى. بۇ ئۇنىڭ سالاھىددىن ئەپەندى بىلەن مۇشپىقە خانىم ئۈچۈن بېرىۋاتقان شەخسىي زىياپىتى ئىدى. سالاھىددىن ئەپەندىنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قارىماي، قوي سويۇشتى. نېرىن چۆپ، ئۇستىخان تارتىشتى. بۇ يەردە تەۋپىق رەسمىي نۇتۇق سۆزلىمىگەن بولسىمۇ، چاقچاق پاراڭلار ئارىلىقىدا تاتارلارنىڭ مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرىدا ئۇيغۇرلارغا كۆرسەتكەن ياردىمىنى بىر نەچچە قېتىم تىلغا ئېلىپ ئۆتتى.

سارىخېنىم ئەر- خوتۇن ئىككىسىگە تونلۇق قويدى.

زىياپەتتىن كېيىن سىرتتىن تەكلىپ قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسى تارقاشتى. تەۋپىق سالاھىددىن ئەپەندى بىلەن پاراڭلىشىپ ياتماقچى بولۇپ قالدى.

ئەتىسى ئۇلارنى ئات ھارۋىسىغا جايلاشتۇرۇپ ئۇزاتماقچىدى. تاڭ سەھەردىلا سالاھىددىن ئەپەندىنىڭ قولىدا ئوقۇغانلار ۋە مۇشىپىقەخانىم ئوقۇتقان قىزلار تاشاخۇنۇمنىڭ قورا- جايى ئالدىغا ئۇستازنى ئۇزۇتۇش ئۈچۈن توپلۇنۇشقانىدى.

كېتىدىغانلار ھارۋىغا چىقىشقا ئىلاجسىز قالدى. قايتا- قايتا ئاقيول تىلەشلەر، قىزلارنىڭ كۆز يېشى قىلىپ مۇشىپىقە خانىم بىلەن قۇچاقلىشىشلىرى ئۇزاققا سوزۇلدى. ئوغۇل ئوقۇغۇچىلارمۇ ئۆزلىرىنى تۇتۇپ تۇرالمىدى.

كەتكۈچىلەر بىلەن ئۇزاتقۇچىلار خېلى ئۇزۇن پىيادە مېڭىشتى. كۆپ زورلاشلاردىن كېيىن ئەر- خوتۇن مۇئەللىملەر ھارۋىغا چىققان بولسىمۇ، ئۇزاتقۇچىلار تاكى ئاچىياردىن ئۆتكىچە سوگدۇشۇپ كېلىشتى.

2

تەۋپىق سالاھىدىن ئەپەندىلەرنى ئۇزۇتۇپ قويغاندىن كېيىن قىزلار مەكتەپلىرىدىكى مەسلىنى ھەل قىلىش قارارىغا كەلدى.

ئۇ ئەڭ يېقىندا غەۋغا يۈز بەرگەن بۇيامەت قىزلار مەكتىپىگە تەكشۈرۈشكە بارماقچى بولدى. بۇ يەردە مۇھەممەد ئىمام دېگەن كىشى قىزلار مەكتىپىگە ئەرلەر دەرس ئۆتسە بولمايدۇ، دەپ قىزلارنى قېچىپ كېتىشكە قۇتراتقانىدى. ئۆزىنىڭ مۇشىپىقە خانىمدا ئوقۇغان، ئەمدى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن بويامەت قىزلار مەكتىپىگە كىرگەن

قىزى شەرۋاننى مەكتەپكە ئەۋەتمىگەننىدى. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغان تەۋپىق قاتتىق قەھرى- غەزەپكە كېلىپ، ياخشى گەپ كار قىلمايدىغان بۇنداق مۇتئەسسىپلەرگە ئەڭ ياخشىسى مەجبۇرى چارە — قورقۇتۇش ئۇنۇم بېرىدىغانلىقىنى جەزىملەشتۈردى.

ئۇ رۇشتى مەكتەپتىكى دەرسلىرىنى چۈشتىن بۇرۇن تۈگۈتۈپ، نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇننى باشلاپ بۇيامەتكە كەلدى.

ئۇ ئاۋۋال يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى، ئاتا- ئانىلارنى يىغىپ، ئۇلاردىن ئەھۋال ئۇقۇشتى. ھەم ئۇلاردىن بۇ ئىشقا قارىتا رايىنى چكىپ كۆردى.

— قىزلارنى ئوقۇتۇش ئىشىنىڭ زۆرۈرلىكىگە مۆتىۋەرلىرىمىز نېمە دەپ قارايدىكىن؟ — دەپ سورىدى ئۇ كۆپچىلىككە قاراپ، — قىزلارنى ئوقۇتۇش كېرەكمۇ - يوق؟ ئوقۇتۇش كېرەك بولسا قانداق ئوقۇتۇش كېرەك؟

ئاۋۋال كۆپچۈلۈك ئىچىدە غۇلغۇلا باشلىنىپ، ھەممىسى ئۇننى پەس چىقىرىپ غۇتۇلداشتى. كېيىن مۇھەممەد ئىمام كۆپچۈلۈككە ئاڭلىتىپ پىكىر قىلدى:

— ئايال كىشى دېگەن ئۇي ئادىمى، بويىغا يەتكەن قىز بالىلانىڭ ئوقۇيمەن دەپ لوغويلاپ يۈرۈشى شەرىئەتكە خىلاپ، مېنىڭچە بولغاندا بۇ خەقنى ئوقۇتۇشنىڭ ھاجىتى يوق. ئۇلانىڭ ئەخلاقى كامىل، ئىمانى ساپ بولۇپ، بىز ئەنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقسا بولدى. بۇنىڭدىن ئارتۇق يەنە نېمە كېرەك؟ ئايال خەق دېگەن بەربىر ژۇرت سورىمايدۇ؟ — مۇھەممەد ئىمامنىڭ گەپ باشلاپ بېرىشى بىلەنلا باشقىلارمۇ جۆرئەتلىنىپ ئارقا- ئارقىدىن سۆز باشلىدى.

— ئوقىسىمۇ- ئوقىسۇن، بۇ خەقنىڭ ئۆزىنى مەزلۇم خەق ئوقۇتمىسۇنمۇ؟

— شۇنى دەيمەن، ھەنىۋاسى ئۆيلەنمىگەن چۆجە - خورازلا...
— چوڭىدىن - كىچىكىگىچە شۇنداغ دېيىلىچۇ...

مەمتىلى ئەپەندى بىردەم ئۇلارنىڭ مەيلىگە قويۇپ بېرىپ، جىم- جىت قۇلاق سالدى. ئۇلارنى سۆزدىن توختىتىۋېلىشنى ئويلاپمۇ قويمىدى. ئۇنىڭ بۇنداق مەيلىگە قويۇۋېتىپ كۆپچۈلىكنى سۆزلىتىشى ھەممە ئادەمگە، ئاتا - ئانىلارغا سۈرلۈك تۇيۇلۇپ، تەدرىجى جىمىشقا باشلىدى. بولۇپمۇ موللا- ئۆلىمالاردىن ئىبارەت بۇ گۇمانخور تاپىئە تېخىمۇ ۋەھىمىگە چۈشتى. ئۇلار بىردەم قورۇلۇۋاتقان قوماچتەك چۈۋۈلداشقاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆزىگە قاراپ جىم بولۇپ قېلىشتى. ئومۇمىي پىكىرنىڭ توختىشى بىلەن ئۆز ئارا پىچىرلىشىۋاتقانلارمۇ جىمىپ كېتىشتى. مەمتىلى ئەپەندى پىسخولوگىيىلىك ھۇجۇمنىڭ بۇ ياخشى پۇرسىتىنى ئۆتكۈزۈۋەتمىدى. ئۇلارنىڭ تېخىمۇ ۋەسۋەسىگە چۈشۈشى ئۈچۈن يەنە بىردەم سۈكۈت قىلىپ تۇردى. ھەر قاچان قاتتىق غەۋغادىن دېرەك بېرىدىغان بۇ جىملىق مۆتىۋەرلەرنىڭ يۈرىكىنى يېتەرلىك مۇجىغاندىن كېيىن، ئۇ سۆزلەشكە نىيەت قىلدى.

— ۋەتەنداشلار، بايا ھەممىڭلار قىزلارنى ئوقۇتۇش ئىشى ھەققىدە ئۆزەڭلارنىڭ قارشىنى سۆزلىدىڭلار، ئەمدى مەن ئۆزەمنىڭ چۈشەنچىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتەي، — تەۋپىق مۇتىئەسسىپ موللىلارنىڭ يەنىلا ئۆز گېپىنى يورغۇلىتىدىغانلىقىنى، ئۇلارغا مەجبۇرى چارىدىن باشقىسى بىكار ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلىپ تۇرسىمۇ، موللىلارنى دەپ ئەمەس، باشقا ئاتا- ئانىلارنى نەزەردە تۇتۇپ، ئاۋۋال چۈشەنچە بېرىشنى، ئاندىن مەجبۇرى چارە قوللىنىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى، — بايا بەزىلەر، قىزلارنى ئوقۇتۇشنىڭ ھاجىتى يوق، ئۇلار بەربىر يۇرت سورىمايدۇ، دەپ ئۆتتى. كۆپچۈلۈك ئويلاپ باقسۇن، بۇ گەپ قانچىلىك توغرا؟ — ئۇ كۆپچۈلۈككە تەكشى كۆز يۈگۈرتۈپ يەنە بىردەم سۈكۈت قىلغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، — راست، بىزدە ئەزەلدىن ئاياللارغا بولغان قاراش ئەنە شۇنداق بولغاچقا ئۇلار يۇرت سورىمىدى.

لېكىن ئاياللارمۇ يۇرت سورىيالايدۇ! بۇنىڭ ئۈچۈن ئاۋۋال ئۇلار ئوقۇشى كېرەك، ئويلاپ كۆرۈڭلار، بىز خوتۇن-قىزلىرىمىز ھەققىدە سۆزلىگەندە گويا خەۋپلىك، ئىشەنچسىز، دۈشمەن ھەققىدە سۆزلىگەندەك سۆزلەيمىز. ئانىمىز، ئاچا-سىڭىللىرىمىز ھەققىدە سۆزلىسەكچۇ؟ ئەجىبا ئاشۇ بىزنىڭ خوتۇنلىرىمىز، قىزلىرىمىزنىڭمۇ ئۆز بالىلىرىنىڭ ئانىسى ئىكەنلىكىنى، بارلىق ئاياللار پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ ئانىسى ئىكەنلىكىنى، ئۇلارغا گۇمان، ئىشەنمەسلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش قارا يۈزلۈك بولۇدىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىدىكەنمىزغۇ؟ ئايالار، ئىنسان بالىسىنىڭ تۇنجى ئۇستازى، بىز ئەڭ ئەۋەل تىلنى، بىلىمنى ئانىلىرىمىزدىن ئۆگىنىمىز. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، ئانىلىرىمىز ساۋاتلىق ئانا بولسا، ئوقۇغان ئانا بولسا پۈتۈن ئۆسۈپ - يېتىلىشىمىز ئۈچۈن قانچىلىك پايدىلىق بولۇدىغانلىقىنى نېمىشكە ئويلىمايمىز؟

تەۋپىق ياشىراق دېھقانلارنىڭ چىرايىدىن رازمەنلىك ئالامىتى بايقىدى. «مۆتىۋەر»لەر بولسا بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ، ھېچنېمە تەسىر قىلمايۋاتقانلىقىنى بىلىندۈرۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ تۇرقى تەۋپىقنىڭ غۇززىدە ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ، بۇ رەج ئۇقمايدىغان ئېشەكلەرنى دەررىگە تۇتقۇسى كەلدى - يۇ، كۆپچۈلۈكنىڭ ئارىسىدىكى چۈشۈنۈدىغانلار ئۈچۈن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇشنى لايىق كۆردى.

— دېمەك، بۇ نوقتىدىن ئېيتقاندا ئايالارنى ئوقۇتۇش زۆرۈر دېگەن خۇلاسىگە كېلىمىز. غەرپ دۆلەتلىرىدە ئايال ئالىملار، يۇرت سوراش تۇگۇل، دۆلەت سورايدىغان ئايال پادىشاھلارمۇ بار. چۈنكى ئۇلار ئوقۇيدۇ! بىزنىڭ مىللىتىمىزدىكى قالاقلىق، مىللىتىمىزنىڭ ئىستىقبالىنى نابۇت قىلدى. نېمە ئۈچۈن؟ نادانلىق خەلقنى گادايلاشتۇردى. گادايلىق - بىلىم ئېلىش ئىمكانىيەتلىرىدىن مەھرۇم قىلدى. بۇ ئىككىسى بىر-بىرىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، بىز نادانلىق، خۇراپاتلىق ۋە گادايلىق پاتقىقىغا پېتىپ قالدۇق. بۇنىڭ ئەمەلىي ئىپادىلىنىشىنى ھازىرنىڭ

ئۆزىدە ــ مۇشۇ مەيداندىلا كۆرۈپ تۇرىۋاتىمىز: نادان بولغىنىمىز ئۈچۈن خۇراپاتلىقنىڭ ئاياللار ھەققىدىكى سەپسەتىلىرىگە ئىشىنىپ شۇ بويىچە ئىش قىلماقچى بولىۋاتىمىز؛ بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئاياللار ئوقىيالمايدۇ، ئايالار ساۋاتسىز بولغانىكەن، بالىلىرىمىزنىڭ تەربىيىلىنىشى چەكلىمىگە ئۇچرايدۇ. خۇراپاتلىقنىڭ بۇ ئۇرۇقى تېخىمۇ نادان، دۆت مۇتىلەرنى يېتىلدۈرىدۇ.

بەزى دېھقانلار بۇ سۆزلەرنى توغرا تېپىپ بىلىنەر- بىلىنمەس باش لىڭشىتىشتى. ئەمما ئۇلار بۇ ھەركىتىنى «مۆتىۋەر»لەرنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن بەكمۇ ئېھتىيات قىلاتتى. تەۋپىق سۆزدىن توختاپ ئۇلارنىڭ نېمە دەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ بېقىش ئۈچۈن توختىغاندا يەنە ئەڭ ئاۋۋال مۇھەممەت ئىمام سۆز ئالدى:

ــ غەرىپتىكى گەپ دېگەن، غەرىپتىكى گەپ! ئۇلار دېگەن كاپىر! بىز دېگەن مۇسۇلمان! ئۇلار تەرەققىي قىلغان بولسا مەيلى، ياغ چاينىسۇن! خۇدايىم ئۇلارغا پانى دۇنيانىڭ جەننىتىنى بەرگەن. ھازىرقى ئازغىنە راھەتنى دەپ يولدىن ئېزىپ، ئىسلامدىن چىقىش گۇناھ!...

«ئېشەكنى ئىتتىك ماڭسۇن دېسەڭ تاياقنى ئىشقا سال، ئۇ بەرىبىر ياخشى- يامانىنى بىلمەيدۇ» دەپ ئويلىدى تەۋپىق.

ــ بىز ھەممىشە خۇدانىڭ بىرلىكى ھەققىدە سۆزلەيمىز. بۇ گەپ ھەق ئىكەن، كاپىرنىمۇ، مۇسۇلماننىمۇ خۇدا ياراتتى، ئۇلارنىڭ ياراتقۇچىسى باشقا ئەمەس! بىزگە ئەقىل- پاراسەت، بەدەن ئەزالىرنىمۇ ئوخشاش ئاتا قىلدى. يەنى ئۇلارنىڭ ئىككى بېشى، تۆرت كۆزى، ئالتە قولىقى يوق، بىز بىلەن ئوخشاش. ئەگەر خۇدا سىلەر چۈشەنگەندەك مۇسۇلمانلارنى ئۆزىگە يېقىنراق، كاپىرلارنى يىراقراق كۆرىدىغان بولسا نېمىشكە خۇدا ئۆزىلا ئۇلارنى جازالىمايدۇ؟ ياكى مۇسۇلمانلارغا قول قىلىپ بەرمەيدۇ؟ سىلەر بۇنىڭغا خۇدا ئاشكارە مۆجىزە كۆرسەتمەيدۇ،

كاپىرلارنى جازالاشقا بىزنى ياراتقان، غازاتنى چىقارغان دېيىشىڭلار مۇمكىن. ياق، ۋەتەنداشلار، بۈگۈنكى كۈندە بۇ مۇددىئامۇ ئوقۇش بىلەن ئىشقا ئاشىدۇ. ئۇلارنىڭكىدەك قۇرال- ياراق بىزدە بولمىسا، ئۇلاردىكى ماشىنا بىزدە بولمىسا، قۇرۇق قول بىلەن مىلتىققا، ئېشەك- ھارۋا بىلەن ماشىنىغا قارشى غازات قىلىپ بېقىڭلارچۇ! — ئۇ كۆپچۈلۈككە تىكىپ بىردەم تۇرۇۋالدى، — بايا يەنە بەزىلەر گاداي بولساق ئۆزىمىزگە، ئۆلۈپ قالمىساق بولدى، ياكى سىنىڭ ئۆيۈڭگە «ھەق» دەپ بېرىۋالدۇقمۇ، دېگەندەك تەئەددى قىلىشتى، بۇ گەپمۇ يۇقارقى ناسارا ۋە مۇسۇلمانلار ھەققىدە ئېيتىلغان بىمەنە گەپ بىلەن بىر ئېقىمدىكى گەپ. مېنىڭچە بۇلارنىڭ ھەممىسى خۇددى ماۋۇنىڭغا ئوخشاش — تەۋپىق مۇھەممەد ئىمامنى كۆرسەتتى. — جان باقارلارنىڭ گېپى، خۇدا بىر ئىكەن، بىزنىمۇ، كاپىرلارنىمۇ ئوخشاشلا خۇدا ياراتتى. پۈتۈن بىر كائىناتنىڭ ياراتقۇچىسى ئاللاھ ئۆزى ياراتقان جانلىقلارنىڭ ئىبادىتىگە مۇھتاجمۇ ئەمەس! ئۇنداق ئىكەن، كىمنىڭ قانداق ياشىشى ھەر كىمنىڭ ئىجتىھادىغا باغلىق، بۇ سىناق دۇنيا. بىزگە ئۇ دۇنيالىقنى، كاپىرغا بۇ دۇنيالىقنى بەرگەن دېگەنگە قايسىڭلار قۇرئان ۋە ھەدىستىن دەلىل كەلتۈرەلەيسىلەر؟ ئەكسى ھالدا دۇنيا — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن، مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن يارىتىلغان! ئەمما بىز بۇ ئەزىزلىكىمىزنى خارلىققا ئۆزىمىز تېگىشىۋالماقتىمىز. ئەجەبا، باقى دۇنيادىكى راھەتنى دەپ، بۇ دۇنيادا ياشاش ئۈچۈن كۈرەش قىلماسلىق كېرەكمىكەن!؟ بۇنداق پەتىۋا ھېچقانداق ئىسلام ئەھكاملىرىدا يوق. بولسا كۆرسۈتۈپ بېقىڭلار! بۇنىڭ ئەكسىچە «كەمبىغەللىك ھەر ئىككى دۇنيادا كىشىنىڭ يۈزىنى قارا قىلىدۇ» دېگەن ھەدىس بار. دۇنيا مۇسۇلمانلارنىڭ، ئۈممىتى مۇھەممەدنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن يارىتىلغان بولسا- يۇ، ئەمما بۇ ئۈممەت خار، زەبۇن، قۇل- چۆرە بولۇپ ياشىسۇن! مۇشۇنداقمۇ مەنتىقە بولامدۇ؟!

ئىسلام دىنىنى مانا مۇشۇنداق ئۆز قۇيرىقىنى ئۆزى تالايدىغان قىلىپ كۆرسىتىۋاتقانلار تېخى ھە دەپ مۇسۇلمانچىلىقتىن، ئىسلامدىن، ئىماندىن گەپ ئاچىدۇ. بۇنىڭغا سالاھىيىتى يوق، بۇ تەخسىرلەرنىڭ! ئاللاھنىڭ ئىرادىسى بىزنىڭ خار، بوزەك ياشىشىمىز بولمىغان ئىكەن نېمە قىلىش كېرەك؟ ئەزىز بولۇپ ياشىماق كېرەك! بۇنىڭ ئۈچۈن خارلىقتىن قۇتۇلماق كېرەك بولسا، بۇ قۇتۇلۇش ئىشى كۈچ بىلەن بولىدۇ. كۈچ نەدىن كېلىدۇ؟ بىلىمدىن!...

— «مەن مۇسۇلمان» دەپ نەسەبىمىز بىلەن ماختانساق، بىراق ئۆزىمىزدە ماختانغۇدەك پەزىلەت بولمىسا، كۈلگە ئايلىنىپ قالىمىز. قاپاق قانچە كۆركەم سىلىق بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىچى قۇرۇق بولغاچقا تېشى قوتۇر كاۋىچىلىك ئەتىۋارلانمايدۇ، ئادەم بولغان ئىكەنمىز بۇنچىلىك نەرسىلەرنى چۈشىنىشىمىز كېرەك!

ئارىنى يەنە بىر ھازا جىملىق باستى. بىردەمدىن كېيىن مەھەممەد ئىمام ئاۋۋال پەس ئاۋازدا غودراپ، كېيىن ئۈنلۈكرەك قىلىپ، ئىشەنچسىزلىك بىلەن:

— ئوقىسىمۇ- ئوقىسۇن، مەزلۇم خەقنى ئەركىشى ئوقۇتمىسۇن - دە! — دېدى.

— ھازىر بىزدە مۇئەللىمە بولمىسا، مۇئەللىملەرنى تەربىيىلىۋالغىچە شۇنداق قىلمىساق ئاسماندىن چۈشۈپ قالامدۇ؟

— بولمىغاندىكىن، ئۆزىمىزنى قىينىمايلى ئەمىسە...

— شۇنى دەيمەن، بىر كىشى خوتۇن- قىزلىرىمىز ئوقۇشسىز قالدى دەپ بۇنى چىللاپ كەلگەندەك سۆزلەيدا...

— ئۆزىنىڭ خوتۇنىنى ئوقۇتۇۋالسا بولمىدىمۇ، خەق بىلەن نېمە كارى!

— ئۆز بېشىغا كېلىپ قالماسلىق ئۈچۈن بويتاق يۈرۈدىغان ئوخشىمامدۇ بۇ نېمىلە؟...

ھەممە گەپتە مەھەممەد ئىمام باشلامچىلىق رول ئوينىۋاتاتتى.

— بىزدە ئايال مۇئەللىملەر بولغىچە ئەرلەر ئوقۇتۇپ تۇرۇدۇ، بۇنىڭدىن باشقا ئامال يوق. ئوقۇش- نۆۋەتتىكى سىياسەت! قېنى كىم قارشى چىقىدۇ؟! — تەۋپىق ياڭراق ئاۋازدا شۇنداق دېۋىدى، مەھەممەد ئىمام يەنە ئەزۋەيلىدى:

— ئوقۇتسىمۇ ئوقۇتسۇن، خوتۇن- بالاۋاقىسى با، توختالغان ئادەملەر ئوقۇتسۇن. سىزمۇ مەكتەپ تەكشۈرمەن دەپ، پالان قىلىمەن، دەپ قىز بالا خەق با مەكتەپلەرگە بېرىپ ژۈمەڭ!

تەۋپىقنىڭ سەۋرىسى پۈتتى. گەپ ئوچۇقتىن- ئوچۇق ھاقارەت ئىدى. «مەن سېنىڭ كىيىملىكىنى ساقايتىمەن دەپ ئاۋارە بولايۇ، سەن بولساڭ مېنى زەھەرلەۋاتىسەن، دەپ مۇتىھەملىك قىل! بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئادەم جىلى قىلىدىغان ئىش بولامدۇ؟ مانا شۇنداق چوشقىلارنىڭ كاساپىتىدىن پۈتۈن مىللەتنى نەس باسىدۇ!...» تەۋپىق ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئىتتىك شۇنداقلا كۆچلۈك قەدەملەر بىلەن ھايت- ھۇيت دېگۈچە مۇھەممەد ئىمامنىڭ ئالدىغا باردى ۋە غەزەپ بىلەن ساقاللىق يۈزىگە بىر تەستەك سالدى.

— ھۇ، ھايۋان! ئاغزىڭدىن چىقىۋاتقان گەپنىڭ ئىپلاسلىقىنى قارا! سەن چوشقا، ئىشەك كاللا، مۇئەللىم بىلەن تەلەبىلەر ئارىسىدا ئاتا بالىلىق مېھرى ھاسىل بولۇشىنى بىلمەمسەن؟ ئاتا- ئانا ئۆز پەرزەندىگە يامانلىق ئويلىمىغاندەك مۇئەللىممۇ ئۆز تەلەبىلىرىگە ئېزگۇ نىيەتتە بولۇدىغانلىقىنى نەدىن بىلىسەن؟ — ئۇ بىگىز قولى بىلەن مۇھەممەد ئىمامنىڭ ۋەسۋەسىگە تولغا كۆزلىرىگە جونۇپ تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى، — سەن تېخى ئاغزىڭغا پېتىپ، ئاتىنى ئۆز قىزى بىلەن چاتاقلىشىدۇ دېگەندەك گەپنى قىلىۋاتىسەن؟ ھەممە ئادەمنى ئۆزۈڭدەك ئالا كۆڭۈل دەپ ئويلامسەن؟ سەن يەنە بىز قىزلىرىمىزنى ئوقۇتۇپ قويسۇن دەپمىدۇق دەمسەن؟ ساڭا ئوخشاش ھايۋاندا ئۇنداق گۈزەل

ئىستەك نېمە قىلاتتى؟ پەقەت ئادەملەرلا ئۆز پەرزەتلىرىنى تەربىيىلەيدۇ. ھايۋانلار ۋە ساڭا ئوخشاش ئىككى پۇتلۇق چوشقىلار بالا تېپىشنىلا بىلىدۇ، «ھاڭگا ئېشەك بالىسىغا ئىگە بولمىغاندەك» ئۇنىڭ تەربىيىسى ھەققىدە ئويلاپ كۆرمەيدۇ! سەن كىمگە ئىگە بولماقچىسەن؟ مېنىڭ قىزىم بار، بالام بار، دەمسەن؟ بىلىپ قوي، ئۇ ۋەتەنىنىڭ بالىسى! ئۇ مىللەتنىڭ بالىسى! ۋەتەن ئۇنىڭ ئوقۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ! ساڭا ھاجىتى بولمىسا، سەن نېرى تۇرۇۋەر ئۇنىڭ مىللەتكە كېرىكى بار! مەن ئۇنى سەن ئۇچۇن ئەمەس، مىللەت ئۇچۇن تەربىيىلەيمەن. ئۇنى سەن ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەنمۇ؟ ياكى خۇدا ياراتقانمۇ؟ — مۇھەممەد ئىمام ئىچىگە تىنىپ، لاغىلداپ تىترەپ تۇراتتى. باشقا «مۆتىۋەر»لەر تەبىئىتىگە مۇۋاپىق ئەمدى پۈتۈنلەي باشقا مەيدانغا ئۆتكەنىدى. ئۇلار ئەزەلدىن زورلۇق كۈچ ئالدىدا تېز پۈكۈپ ئادەتلەنگەن، ۋۇجۇدىدا قارشىلىق كۆرسىتىش جاسارىتى بولمىغاچقا ھازىرمۇ دەرھال تەۋپىقنى قوللايدىغان ساداقەتمەنلەرگە ئايلاندى. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەد ئىمام پۈتۈنلەي يىتىم قالدى.

— ئەر ـ ئايال مۇسۇلمانلارنىڭ ھەممىسىگە ئىلىم تەلەپ قىلماقلىق پەرز ئەمەسمۇ، تەخسىر، مەمتىلى ئەپەندى بىزگە يامانلىق قىلغۇچىمىدى،— دېدى مۆتىۋەرلەردىن بىرى.

— شۇنداق، شۇنداق، راست ئېيتىلا، مەمتىلى ئەپەندى چوڭ ساۋابلىق ئىش قىلىۋاتىدۇ. بەندىنىڭ كۆڭلىنى ئىلىم نۇرلىرى بىلەن يورۇتماق دېگەن بەسى ساۋاب ئىش.

— ھازىر سىياسەت شۇنداق بولغاندىكىن، ئۇنىڭغا بويۇن تاۋلىق قىلىشقا ھەددىمىز يوق، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرىنى تۇتماق ۋاجىپ دېيىلىدۇ ئەمەسمۇ.

تەۋپىق بۇ يوغان تونلاردىكى جان باقارلارنىڭ تېتىقسىز خوشامىتىدىن ئىچىدە كۈلدى .ئەگەر باشقا مەيدان بولۇدىغان بولسا

ئۇلارنىڭ شەرمەندە خوشامەتچىلىك بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلىغان بولاتتى . بىراق ھازىر ئۇلارنى پارچىلاش ئۈچۈن مۇشۇ قارشى كۈچلەر ئىچىدە پەيدا بولغان «ئىتتىپاقچىلار» كىرەك ئىدى. شۇڭا ئۇ خوشامەت يامغۇرىغا چىداپ تۇردى، ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە ئوخشۇشۇپ كېتىدىغان ياغلىما سۆزلىرى بىر يەرگە بارغان ھامان، مەجلىسنى خۇلاسىلىدى:

— ۋەتەنداشلار ، پەرزەنتلىرىمىزنىڭ ئىلىم ئەھلى بولۇپ چىقىشىغا مىللەت مۇھتاج. ھېچقانداق شەخسنىڭ تەلۋىلىك بىلەن ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ بۇ بۈيۈك ئېھتىياجىغا پۇتلىكاشاڭلىق قىلىشىغا رۇخسەت يوق! يەنە كىمكى ئوقۇ- ئوقۇتۇش ئىشىغا پۇتلىكاشاڭ بولۇدىغان بولسا، ئەڭ شەرمەندە دۈشمەن قاتارىدا سازايى قىلىنىدۇ ھەم قاتتىق جازالىنىدۇ،— ئۇنىڭ ئاۋازىدىكى كەسكىنلىك «مۆتىۋەر»لەرنى قانچىلىك چۆچۈتىۋاتقان بولسا، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان قورالىق جەڭچىلەر، بۇ قورقۇنۇچنى يەنىمۇ كۈچەيتتى.

تەۋپىق بۇزغۇنچىلارغا قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بەرگەندىن كېيىن مەجلىسنى تاماملىدى. بىر مۇنچە تونۇش- بىلىشلەر ۋە تونىمايدىغانلار ئۇنى ئۆيگە كىرىپ بىر پىيالە چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلىشتى. بەزىلەر ئۇنى قېتىق ئىچىپ مېڭىشقا، بەزىلەر باققا كىرىپ ياز نېمەتلىرىدىن يەپ كېتىشكە تەكلىپ قىلاتتى. بۇ گەپلەرنىڭ ھېچبىرى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى. ئۇنىڭ قەلبىنى بىرخىل مەنىۋى ئازاپ سىقىپ، كەيپىنى ئۇچۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ ھەممە كىشىنىڭ تەكلىپىنى ئەدەپ بىلەن رەت قىلىپ، ئىزامىددىنىڭ ئۆيگە قاراپ ماڭدى. ئۇ يول ئۈستىدە كۆپ نەرسىلەر ھەققىدە ئويلاندى. مۇھەممەد ئىمام ئېيتقان سۆزلەرنى ۋە ئىلگىرى ئاڭلىغان سۆزلەرنى بىر- بىرلەپ خاتىرىسىدىن ئۆتكۈزدى. ئۇ شۇنداق خۇلاسىگە كەلدىكى، خۇراپاتقا پاتقان، نادان ئۇيغۇر مۇھىتىدا ئۇنىڭ ئۆيلەنمەسلىكى؛ بارلىق خىزمىتى، ئەقىل- پاراسىتى، كۈچ- قۇدرىتىنى مىللەت ئۈچۈن تەقدىم

قىلىش غايىسىنىڭ كۆپ چەكلىمىگە ئۇچرايدىغانلىقى، كېيىنكى مەقسەتلەر ئۈچۈن بەزى ئىشلارنى زورمۇزور قىلماي بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندى.

تەۋپىق ئۆيدە كېچىكىپ قالىدىغانلىقىنى مۆلچەرلەپ، نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇننى مەشھەدكە قايتۇرۇۋەتتى. ئۇ ھويلىغا كىرىپ كەلگەندە ئۇلاقلارغا ئوت سېلىۋاتقان زورىخان بىلەن ئۇچراشتى. ئۇ تەۋپىقنىڭ چىرايىدىن ئاللىقانداق كۆڭۈل غەشلىكىنىڭ كۆلەڭگۈسىنى كۆرگەندەك بولۇۋىدى، تەۋپىق شۇئان دائىمىي ئىللىق تەبەسسۇمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ:

ــ باللار كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ئۆي جىم ـ جىتلا بوپ قاپتۇ،ــ دېدى.

ــ ئۇلار ئۆيدە ئولتۇرامدۇ دەيسىز، ئەتىگەن چىقىپ كېتىشكەنىدى، شۇ پېتى يوق، كىچىكلىرى ئۇخلاپ قالدى.

ــ تېچلىقتۇ؟

ــ تېچلىق. ئۆزىڭىز ساقمۇ؟ ئۆگىسىلىگىزنى يامانراق كۆردۇممۇ، قانداق؟

ــ ياق، ئۇنداق ئەمەس، ئېھتىمال ئاپتاپتا شۇنداق بولۇپ كەتسە كېرەك.

ــ ئۆيگە چىرىپ بىردەم ياماشلامسىز؟ قېنىق سۇ سېپىپ قويدۇم، تازا سەگىپ قالدى.

ــ شۇنداق قىلاي. ئاۋۋال بىر چىنە ئۇسسۇزلۇق بېرىڭ، ئاندىن بىردەم ئۇزۇلۇۋالاي، ــ تەۋپىق ئۆيگە كىرىپ، كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغىنىدا ئۆيىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ سۆرۈنلىكىنى ھېس قىلدى ۋە بىردەم خىيال سۈرۈپ ياتقۇسى كەلدى. ئۇ كۆڭلىدە نۇرغۇن مەسىلىلەرنىڭ چېگىشلىشىپ كەتكەنلىكىنى، بۇلارنى ئاكىسى كەلگىچە رەتلەپ چىقىشى كېرەكلىكىنى ھېس قىلغانىدى.

زورىخان تازا ئېچىغان قېتىق بىلەن دوغ ئېتىپ كەلدى.

— قـۇرۇق ئىچەمسىز، يـا نـان ـ پـان ئەكـىلەيـمـۇ؟ — دەپ سـورىدى زورىخان.

— ياق، قورسىقىم ئاچقىنى يوق، ئۇسسۇزلۇق ئىچسەملا بولـدى،— تەۋپىـق دوغىنى ئىچىپ، چىنىنى زورىخانغا بەرگەنـدىن كېيىن، كـۆرپە ئۈستىگە سوزۇلدى، زورىخان ئىشكنى يېپىپ قويدى.

تەۋپىـق بـۇ ئـازادە مۇھىتتا كۆڭلىدىكى تۇگـۈنلەرنى يېشىش ئۈچـۈن جىددىي پىكىر قىلىشقا باشلىدى.

ئۆيلۈنـۈش مەسىلىسـىدە ئـۇ يەنە ئارىسالدى بولـۇپ قالـدى. ئۇنىـڭ خىيالىغـا يەنە ئەدىـبە كېلىۋالـدى. ئەدىبەنىـڭ تىنىـق ئاسـمانىنى ئەسلىتىدىغان بـۇلاق كۆزلىرىنىـڭ مۆلـدۈرلەپ تىكىشىلىدە بىـر خىـل ئاجىزانە ئىلتىجا يوشۇرۇنغانىدى. ئاخىـر ئـۇ رەھىمسـىز رىئاللىق قوينىغا قايىپ كېلىپ ئەدىـبە ھەققىـدە ئويلىماسلىققا تىرىشتى. ھازىرقى زۆرۈر ئىش پىتنىچىلەرنىـڭ ئاغرىزىنى يېپىش، تۇرمۇشىـنى رېتىمغا سېلىش ئىدى. ئاجايىپ ئىش، ئۇيغۇر خەق مانا شۇنداق، بىرسىنىڭ ئوغلى يـاكى قىـزى بـالاغەتكە يەتتىمـۇ، بولـدى، ھەمـمە ئـادەم شـۇنىڭ تـويى ھەققىـدە سۆز ـ چۆچەك قىلىشىپ، بۇنىـڭ بىـلەن بىكارچىلىققا تولغان ھاياتىنى بىزەشكە تىرىشىدۇ. خەقنىـڭ ئۆيلۈنـۈش يـاكى ئەرگە تېگىشىنىڭ ماڭا نېمە پايدا، نېمە زىيىنى دېگەننى ئويلاپ كۆرمەيدۇ. ئەنە شـۇنداق تۇرغانـدا تەۋپىقنىـڭ ۋە يـاش مۇئەللىمەلەرنىـڭ بويتـاق بولـۇشـى ئـۇلار ئۈچـۈن تـۈگىمەس سـۆز ـ چـۆچەك مەنبەئەسـى بولماسـلىقى مۇمكىنمـۇ؟ يەنە كېلىـپ ئۇنىـڭ ئىشـى كـۆپچىلىككە «مۇناسـىۋەتلىك»تە! مانـا مۇشـۇنداق ئوبيېكتىـپ ئەھۋالغـا تاقابىـل تـۇرۇش ئۈچـۈن «جاھانغا بېقىش»قـا تـوغرا كېلەتتى. تەۋپىـق ئۆيلۈنـۈش ھەققىـدە ئـاخىرى بىـر قارارغـا كەلـدى. ئـۇ يەنە بىـر قېـتىم مـۇھەممەد ئىمامنىـڭ سـۆزلىرىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى...

بـۇ بىـر مەسـىلە ئەنە شـۇنداق ھەل قىلىنغانـدىن كېيىن، ئـۇ يەنە

يۈرىكى ئېچىشقان هالدا ئۆيلەنگەندىن كېيىنكى تۇرمۇشىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئۇ خىزمەت بىلەن ئۆي ئىشىغا قارىشىپ بېرەلمەيتى. بۇ بارلىق ئۇيغۇر ئەرلىرى ئۈچۈن ئورتاق ئادەت بولسىمۇ، تەۋپىق بۇنى توغرا تاپمايتى. ئۇ ئالدىراش خىزمەتلەر قايىنىمىدا ھەتتا ئائىلىسى بارلىقىنىمۇ ئېسىدىن چىقىرىپ قويۇشى تۇرغان گەپ ئىدى. كۆپ هاللاردا ئۆيدە بولالمايتى. بۇ هال ئۇنىڭغا ئايال بولغۇچىغا مىسلىسىز ئېغىر كېلىدىغان ئىش ئىدى... تەۋپىق توي قىلىش قارارىدىن ۋاز كېچەيلا دەپ قالغانىدى، يەنە مۇھەممەد ئىمامىنىڭ سۆزلىرى يادىغا يەتتى. ئارقىدىن پۈتۈن قىزلار مەكتىپىنىڭ تەقدىرى كۆز ئالدىغا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ قارارنى يەنە كۈچكە ئىگە قىلدى ۋە بۇ قايتا ئويلاش نەتىجىسىدە يۈز بېرىدىغان ئارسالدىلىقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن باشقا مەسىلىلەر ئۈستىدە ئويلاشقا باشلىدى.

تەتىلدە ئوقۇغۇچىلارغا خەلق قوشاقلىرى، خەلق ناخشىلىرى، خەلق چۆچەكلىرىنى توپلاپ كېلىشنى تاپشۇرۇق بېرىش كېرەك. بۇ زور قوشۇن (ئوقۇغۇچىلار) پەۋقۇلئادە زور كۈچ. بۇنداق كۈچتىن ئۈنۈملۈك پايدىلانغاندا نۇرغۇن ئىشلارنى پات پۇرسەتتىلا ۋۇجۇتقا چىقارغىلى بولاتتى. مەسىلەن. 2500 نەپەر ئوقۇغۇچى بىردىن چۆچەك خاتىرىلەپ كەلدى دېگەندىمۇ 2500چۆچەك توپلىناتتى. بۇ چۆچەكلەرنى قانچە كىتاپ قىلىشقا بولار؟ ئەگەر ئوخشاشلىرى بار دېيىلگەندىمۇ هاسىلات ئاز بولمايتى. بۇنچىلىك زور ئەمگەكنى بىر ئېغىز ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى ئۆمۈر بويىمۇ قىلىپ كېتەلمەيتى. شۇنداق قىلىپ، ئەگەر بۇ پىلان ئىشقا ئاشىدىغان بولسا، ناخشا- قوشاقلارنى تۈرگە ئايرىپ، رەتلەپ، تەھرىرلەپ چىقىشقا ئابدۇراخمان شائىر بىلەن سابىتنى مەسئۇل قىلىشقا بولاتتى. ئۇلارغا كۆچۈرۈشۈپ ۋە تەكشۈرۈپ بېرىدىغان بىر نەچچە ياردەمچى بولسىلا بولىدۇ. چۆچەك، رىۋايەتلەرنى لىۋاھىدىن، سەيپىدىن، مەشرەپ، ئەمەت مەخسۇملار رەتلەپ چىقسا ئۇلارغىمۇ

كۆچۈرۈشۈپ بېرىغان بىر قانچە ئادەم بولسا پۈتىدۇ. دېمەك، ئۇلار توپلانغان ئەسەرلەرنى خىزمەتتىن سىرت ئىشلەپ ئالدىمىزدىكى ئىككى ئۈچ يىل ئىچىدە پۈتتۈرەلىسە ئۇيغۇر يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىدىكى ئالاھىدە زور مۇۋەپپەقىيەت بولغان بولاتتى...

تەۋپىق ئويلىغانسېرى قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنىڭ شۇنچە كۆپ ئىكەنلىكىنى ھىس قىلىپ يەنە ھېلىقىدەك قايتا تۇغۇلۇش ۋە بىر قانچە ئادەمگە ئايلىنىشتىن ئىبارەت كۆلكۆلۈك تەسەۋۋۇر كاللىسىدا پەيدا بولدى. ئۇ يۇقارقى ئىشلارغا كۆڭلىدە بىر رەت تەرتىپ تۇرغۇزۇۋالغاندىن كېيىن، بۇ ئىشلارنىمۇ ئويلاشتىن توختىدى.

ئەمدى ئۇ تەتىل ئىچىدە قىلىنىدىغان باشقا ئىشلار ھەققىدە ئويلاشقا كىرىشتى. ئۇ سابىتنىڭ توي ئىشىنى تېز ئارىدا تەييار قىلىپ، تەتىل بولۇشى ھامانلا قىلىۋېتىش ھەققىدە جىددىي ئويلاندى، بۇ سابىتنىڭ پۈتكۈل ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىش ئىدى. سابىت بولسا تەۋپىق ئالاھىدە ئۈمىد باغلاۋاتقان ياشلارنىڭ بىرى. تويىدىن كېيىن تەتىل قويۇۋېتىلگەن ئوقۇغۇچىلارنى ئۇمىغا تەشكىللەش، باشقا پائالىيەتلەرگە تەشكىللەش كېرەك... «ماڭا قەشقەردە بىر قانچە كۈن تۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ»، ـ دەپ ئويلىدى ئۇ،— «يۈسۈپ ئەپەندى، ئەخمەد ئەپەندىلەرگە فولكلور توپلاش ھەققىدە بېرىلگەن مەسلىھەتىمنى قانداق قىلىدىكىن؟ بىر بولسا قەشقەر، ئاتۇش، تەۋەلىكىدىن توپلانغان نەرسىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ ئىشلەش، بۇنىڭ ئۈچۈن بىر ‹بىرلەشمە تەھرىرلىك گۇرۇپپىسى› قۇرۇش كېرەكمۇ قانداق؟ ....ياق، ياق، قەشقەردە ئۇزۇن تۇرۇش مۇمكىن ئەمەس! بويامەتتىكى ئەلەمدارلار[1]نىڭ تەربىيىسىنى چىڭ تۇتۇش كېرەك. كۈز كېلىدۇ، سىنتەبىردە بالىلارنى مۇسابىقىگە ئېلىپ بارىدىغان گەپ،

---

[1] ئەلەمدار— alemdar —بايراقچى، يول ئاچقۇچى، ئاۋانگارت (تۈركچە) —ئا.

كىمكى ئۈزۈپ چىقىش ئۈمىدى بولمىسا جەڭگە كىرمىگىنى ياخشى!... ئاخىرىدا ئۇنىڭ خىيالى يەنە چىگىلىشىپ كەتتى. ئۇ تېخى «دىۋان» نىڭ تەرجىمىسىنى، خەلق سەنەملىرىنى نوتىلاشتۇرۇشنى،...تېخى ئويلاپ باقمايۋاتانلىقىنى، ئۆزىنىڭ شېئىر ۋە مۇزىكىلىرىنى رەتلەپ تولۇق دىۋان قىلىپ چىقىشمۇ ئۇنى كۈتۈپ تۇرغان ئىشلاردىن ئىدى... خىياللاردىن ھېچنېمە چىقمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، مەنىسىزلىك ئىچىدە ۋاقت ئۆتكۈزمەسلىك ئۈچۈن، تەمبۇرنى بىر ئاز چالماقچى بولدى، بىراق، تەمبۇرنى ئۇ مەشھەدكە ئېلىپ كەتكەنلىكىنى ئويلاپ «بۇمۇ ياخشى» دەپ قويدى.

تەۋپىق دۇتارنى سازلاپ، قەشقەر سەنىمىگە چېلىشقا باشلىۋىدى، غېنى بىلەن رەجەپ كىرىپ كەلدى.

— ناخشىسى بىلەن چېلىڭا، موللىكا،— دېدى غېنى.

— سىلەر جۇر بولامسىلەر؟ — دەپ سورىدى ئۇ جىيەنلىرىدىن كۈلۈمسىرەپ ئەمما جىددىيلىك بىلەن.

— بىزنى دەمسىز؟ بىز قانداق جۇر بولالايمىز؟ ئۆزىڭىزلا ئوقۇپ بېرىڭ.

— مەيلى، مەن ئوقۇپ بېرەي. لېكىن ناخشا ھەققىدە مۇنداق گەپ قىلماڭلار. ئۇيغۇر بالىسى بولۇڭلار- يۇ، ناخشا بىلمەيمىز دېگىنىڭلار سەت ئەمەسمۇ،— تەۋپىق شۇنداق دەپ، قەشقەر سەنىمىنى يېڭىۋاشتىن باشلىدى.

نىزامىددىن مەكتەپتىن قايتىپ كەلدى. ئۇ ئىنىسىنىڭ بۈگۈنكى كۈندە ئۆيگە كېلىپ قالغىنىدىن ھەيران بولغاندەك قارىۋىدى، تەۋپىق بۇنى سېزىپ چۈشەنچە بەردى:

— بۈگۈن بويامەت قىزلار مەكتىپىگە كەلگەنىدىم، كەچلەپ كېتەي دەپ بۇ يەردە ئولتۇرۇپتىمەن.

— ئوبدان بوپتۇ،— نىزامىددىن سۈپىغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن

كېيىن باللارنى كۆندىلىك ئۆي ئىشلىرىغا بۇيرۇۋەتتى. ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تەۋپىق قولىدىكى دۇتارنى تامغا تىكلەپ قويۇپ دېدى:

— ئاكا، مەن توي قىلماق قارارىغا كەلدىم.

— راستمۇ؟ ياخشىغۇ...

— شۇنداق، ياخشى بولۇدىغان بولدى. ۋاقتى مۇشۇ ئالدىمىزدىكى تەتىل ئىچىدە بولۇدۇ. تەتىلنىڭ ئاخىرىدىراق بولار. چۈنكى تەتىلدە يەنە باشقا ئىشلار بار. ماڭا جۆرە بولغۇچى قورەيش خېنىمنىڭ جىيەنى مەلىكىزاد.

— سىدىقبەگنىڭ ئۆيىدىكى...؟

— دەل ئۆزى شۇ. سىز ئەتىدىن باشلاپ بىكار ۋاقىت تاپسىڭىز مۇشۇ ئىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلغاچ تۇراسىز. باشقا ئىشلارغا مېنى ئارىلاشتۇرماڭ، بىزنىڭ توي ئىشلىرىمىزدىكى ئادەمنىڭ قىچىقىنى كەلتۈرىدىغان رەسمىيەتلەرنى قىلماي ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تىرىشىڭ.

— بولۇدۇ، بولۇدۇ،— نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ ئاخىرى مۇشۇ قارارغا كەلگىنىدىن خوشال بولۇپ كەتكەچكە نېمە دېسىمۇ رازى ئىدى،— سېنىڭ كارىڭ بولمىسۇن، ھەممە ئىشنى ئۆزۈم توغرىلايمەن.

— ئۇنداق بولسا بۇ ھەقتىكى مەسلىھەتىمىز پىشقان بولسۇن، ھازىردىن باشلاپ بۇ توغرىدا سۆزلەشمەيلى،— تەۋپىق شۇنداق دەپلا دۇتارنى قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ بۇنىڭ بىلەن ئارىدا يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان سۈكۈت ياكى ئىشنى مۇجمەللەشتۈرىدىغان سوئال جاۋاپلارنىڭ ئالدىنى ئالماقچى بولغانىدى.

نىزامىددىن ئىنىسىنى چۈشىنەتتى، شۇڭا گەپ قىلماي دۇتارنىڭ تارىلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان مۇڭلۇق نىداغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى. بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ دىققىتى بۆلۈنۈپ توي ئىشى ھەققىدە خىيالغا كەتتى. ئۇ ئىنىسىنىڭ نېمىشقا مەلىكىزادنى

تاللىغانلىقىنى، بۇنداق قىلىشتا كۆڭۈلنىڭ خاھىشى ئاساسىي سەۋەپمۇ ياكى سىياسىي ئېھتىياج (سىدىقبەگدىن پايدىلىنىش) ئاساسىي سەۋەپمۇ؟ دېگەنلەرنى ئويلاپ كەتتى. بۇ ئىشقا سىدىقبەگنىڭ نېمە دەپ قارايدىغانلىقىنى ھەرخىل تەسەۋۋۇر قىلىپ باقتى. كۆڭلىدە يەنە قەشقەرگە ــ قىزنىڭ دادىسى مامۇتھاجىمنىڭ ئالدىغا بېرىپمۇ باقتى. ئۇ خىيالچانلىق بىلەن كۆزلىرىنى ئىنىسىنىڭ پەدىلەر ئۈستىدە يورغىلاپ يۈرگەن چاققان قولىغا تىككەندى...

ئۇ نىمكارلىرى ئىگەمبەردى بىلەن تاشمەتلەرگە يوليۇرۇق بېرىش، ئەتتىگەندىن بېرى قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈش ئۈچۈن بوياقخانىغا چىقىپ كىردى. ئۇ كىرگەندە تەۋپىق ئوتتۇرا ئاۋازدا ناخشا ئوقۇۋاتاتتى.

كىم سېنى دەرت ئەھلى دەپ سىرىمغا مەھرەم ئەيلىدىم.
ئۆز- ئۆزۈمنى زور بىلەن رەسۋايى ئالەم ئەيلىدىم.
ئەھلى زار ئەل ئالدىدا ئادەم دېسە بولماس مېنى،
مەنكى ئۆز زارىمغا مەھرەم جىنسى ئادەم ئەيلىدىم.
بۇ ئەجەپ سىرىمنى مەخپىي ئەيلىمەك دىشۋاردى،
بارچىغە پەرھاد بىلەن مەجنۇننى مەخرەم ئەيلىدىم
. . . .
ئەي ناۋايى دېمە سىرىڭ كىمسەگە مۇنداقكىم،
كىم سېنى دەرت ئەھلى دەپ سىرىمغا مەھرەم ئەيلىدىم.[1]

[1] «ئابۇچەشمە» نىڭ راك بۆلىكى (سەنىمى) دىن ــ ئاپتور.

ئون ئىككىنچى باب

1

ئوقۇغۇچىلار ئومىغا ئويۇشتۇرۇلغانىدى. يازلىق تەتىل ئومىدىن كېيىنلا بولاتتى. بۇنىڭغا ئىككى ھەپتىچە ۋاقىت قالدى. تەتىل ھارپىسىدىكى ئىككى توپلانتىنىڭ ئالدىنقىسىدا مەمتىلى ئەپەندى مائارىپ ئۇيۇشمىسىنىڭ ھىساۋاتىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈشنى زۆرۈر ھېسابلىدى.

— ۋەتەنداشلار، — دېدى ئۇ ئۇيۇشما ھەيئەتلىرى ۋە بارلىق ئوقۇتقۇچىلارغا قاراپ،— بىزنىڭ تۇنجى ئوقۇش يىلىمىز ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇرىدۇ. مۇشۇ پەيتتە ئۇيۇشما خادىملىرى كۆپچىلىككە ئۆز خىزمىتىدىن مەلۇمات بېرىدۇ. بۇ مەلۇماتنىڭ چىن ياكى ئەمەسلىكىنى كۆپچىلىك باھالايدۇ.

ئەڭ ئاۋۋال ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم ئومۇمي خىزمەتتىن مەلۇمات بەردى. كۆپچىلىك بۇ مەلۇماتنى غولغۇلا قىلىشتى. ئارقىدىن نۇرۇللا خەلپىتىم لاۋازىمات ئىشلىرىنىڭ كونكرېت سان- سۈپەتلىرىدىن كۆپچىلىكنى خەۋەردار قىلدى. سېتىۋېلىنغان دەپتەر- قەلەم، كىيىم- كېچەك ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن چەكمەن، پارتا- ئورۇندۇق ئۈچۈن كەتكەن ياغاچ ھەم قايسى مەكتەپكە قانچىلىك نەرسە بېرىلگەنلىكى قاتارلىق ئىشلارنى تەپسىلى مەلۇمات قىلدى. بۇ ھەقتىمۇ مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىلدى. ئاخىرىدا مەھەممەت قارى زەكى بوغالتىرلىق ھېساباتىنى ئوقۇپ ئۆتتى: ئويۇشما قورۇلغان چاغدىكى ئومۇمي مەبلەغ، مۇقىم

مۇلۇك؛ ھازىرغىچە كۆپەيتىلگەن مۇقىم مۈلۈك قاتارلىقلاردىن كونكرېت ھېساب بەردى. بۇ ھەقتىمۇ قىزغىن مۇزاكىرىلەر بولدى.

«تۇپلانتى»نىڭ دائىمىي كۇنتەرتىۋىدىن تاشقىرى بولغان مەلۇماتلار ۋە مۇزاكىرىلەر ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، دائىمىي كۇنتەرتىپ بويىچە مۇزاكىرە باشلاندى.

تەۋپىق ئايرىم ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تەنقىد قىلىپ ئۆتتى. بۇلار مۇشۇ ھەپتىلىك نازاپەت تەكشۈرۈشتە لاياقەتلىك بولمىغان مەكتەپلەردىكى ئەپەندىلەردى. بۇلار سالاھىددىن ئەپەندى يېتىشتۈرگەن يېڭى ئوقۇتقۇچىلار ئىچىدە كۆپرەك كۆرۈلەتتى. بەزىلىرى ئوقۇتۇش سۈپىتى تۆۋەنلەپ كەتكەن مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئىدى.

— بىز بالىلارنىڭ ئىككىنچى ئاتا - ئانىسىمىز، سىزلەر بۇنى «شەرىئەت»نى دۇرۇس قىلىپ قۇتۇلۇپ كېتىش نۇقتىسىدىن ئەمەس، ئىنسانى بۇرچ نۇقتىسىدىن چۈشەنگىنىڭلاردا ئاندىن بۇ ئىشنىڭ ھەقىقەتەنمۇ شەرەپلىك خىزمەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىسىلەر، بىز خەلقتىن ئايرىلغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايمىز. خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن بىز بالىلارغا ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىسىدىن كەم كۆيۈنمەسلىكىمىز لازىم. ھازىر بىزدىكى ئاتا - ئانىلار پەقەت بالىلارنى توق بېقىش، دىلىغا ئازار بەرمەسلىك قاتارلىقلارنى كۆيۈنۈش دەپ ئويلايدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ كەلگۈسى، ئىستىقبالى ھەققىدە كۆپ باش قاتۇرمايدۇ. يەنى، بالىلىرىنىڭ كەلگۈسىدە كىم بولۇپ چىقىشى، سالامەتلىكى ھەققىدە ئالدىن كۆيۈنۈش خاراكتىرلىك ھەرىكەت قوللۇنۇشنى بىلمەيدۇ، گەرچە ئۇلار قارىسىغا غەم قىلىپ تۇرسىمۇ، — تەۋپىق ئۆزى مۇھىم دەپ بىلگەن ئىشلارنى ھەربىر قېتىمقى يىغىندا تەكرارلاشتىن ئېرىنمەيتتى، — شۇڭا بىز ئىلمىي خادىملار بالىلارنىڭ ساغلام ئۆسۈشى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرى قىلمىغان ياكى قىلىشنى زۆرۈر دەپ قارىمىغان ئىشلارنى— ئۇلارنىڭ

پاكىز بولۇشى، تىرناقلىرى، چاچلىرىنىڭ ئۆسۈپ كەتمەسلىكىگە كۆڭۈل بۆلۈپ تۇرۇشىمىز لازىم. بۇ ھال بارا- بارائۆلارنىڭ ئۆمۈرلۈك ئادىتىگە ئايلىنىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مىللەتنىڭ جىسمانىي سۈپىتى ياچشىلىنىدۇ. شۇنداقلا ئۆلارنىڭ كەلگۈسىدە كېرەكلىك ئادەم بولۇشى ئۈچۈن ئەقلىي تەربىيىسىنى كۈچەيتىشىمىز، بۇنىڭ بىلەن مىللەتنىڭ ئەقلىي سۈپىتىنىمۇ ئۆستۈرۈشىمىز لازىم،— تەۋپىق ھەرقاچانقىدەك يىنىك تەلەپپۇز بىلەن ئاددى، ئۇقۇشلۇق قىلىپ سۆزلەيتى،— بەزىلىرىڭلار ئاستا- ئاستا شەكىللىنىپ بولۇپ كېتىۋاتىسىلەر، مەكتەپلەر تەكشۈرىلىدىغان ۋاقىت قەرەللىك بولغان بولسا نېمە بولۇپ كېتەرىدىكىن؟ ھېلىھەم بەزى تەلەبىلىرىڭلارنىڭ يۈز- كۆزى توپا، تىرناقلىرى ئۆسۈپ كەتكەن، چېچى پاخپىيىپ كەتكەن، بۇ قانداق ئىستىل؟ بۇنىڭ بىلەن كىمنى ئالدايسىلەر؟ ئۆز ئەۋلادىڭلارنى، ئۆزۈڭلارنى ئالدايسىلەر! ئوقۇتۇۋاتقان بالىلىرى بىلەن كارى يوق، ھە دەپ كۆرەڭلەيدىغان مۇئەللىم كىمگە ئوخشايدۇ؟ ئۆزىنى ياساشنىلا بىلىپ، قازىنىنى يۇمايدىغان ياسانچۇق خوتۇن كىشىگە ئوخشايدۇ. بۇ ھەقتە خەلق ئىچىدە: «خېنىمنىڭ قېشىنى كۆرۈڭ، تاۋىقىنىڭ تېشىنى » دېگەن تەمسىلمۇ بار.

مەكتەپ ۋە ئوقۇ ـ ئوقۇتۇشقا ئائىت ئىشلار ئاياقلاشقاندىن كېيىن، تەۋپىق كونسېرت تەييارلاش ھەققىدە گەپ قىلدى. ھەر قايسى مەكتەپلەردىن تەبئىي ئىقتىدارى بار ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ، ناخشا- ئۇسۇل ۋە يىنىك سەھنە ئەسەرلىرىنى تەييارلاش، بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ مەنىۋىي ھاياتىنى بېيىتىش توغرىسىدا تاپشۇرۇق بېرىلگەنىدى. بۇنىڭ ئورۇنلىنىش نەتىجىسى سۈپىتىدە ئوقۇتقۇچىلار تاللانغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئانكېتىنى مەتىلى ئەپەندىگە تاپشۇرۇدى. ئانكېتتا شۇ ئوقۇغۇچىنىڭ يېشى، جىنسى، سەنئەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى ئېنىق خاتىرىلەنگەنىدى.

«تـوپلانتى» ئاخىرلىشـىپ، يىغىـن ئۇيۇشـما مەجلىسخانىسـىدىن چىقىۋاتقانـدا سـابىت مەمتىلـى ئەپەنـدىگە سۈۋۈشـۈپ كېلىـپ، تـاھىر خەلپەتنىـڭ گـۈلزادىلەرنىڭكىگە ئەلچـى بولـۇپ بارغـانلىقى ۋە تويىنىـڭ ۋاقتىنى بېكىتكەنلىكىنى پىچىرلاپ ئېيتتى.

ــ ئۇنـداق بولسـا مەن ھـازىرلا سـەن بىـلەن ماڭـاي، ئوغلـۇم، مەشـۇقۇڭنىڭ ئـۆيىگە بېرىـپ تويىنىـڭ بەزى ئۇششـاق ئىشـلىرىنى كېلىشـەي، ــ دېـدى ئۇ. سـابىت بىـلەن پاراڭلىشـىپ مېڭىش ئۈچـۈن ئاتقـا مىنمىـدى،ــ خـوش، تـاھىر خەلـپەت ئەلچـى بولـۇپ كىرگەنـدە قىـز تەرەپ نېمە دەپتۇ؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ پاراڭ باشلاپ.

ــ ئـۇلار تـاھىر خەلپەتنىـڭ ئەلچـى بولـۇپ كەلگىنىنـى ئـاڭلاپ، ئـاغزىنى ئېچىـپلا قـاپتۇ. مۇشـۇنداق بىـر كاتتـا ئـادەم بىزنىـڭ قىزىمىزغا راسـت ئەلچـى بولـۇپ كەلگەنـدىمۇ يـاكى گەپ ئالمـاقچى بولـۇپ، دەپ بېقىۋاتامدىغاندىمۇ دەپ ھەيران ھەم گۇماندا بولۇپ نـېمە دەرىنـى بىلـمەي قـاپتۇ. كېيىـن ئـويلاپ كۆرسـە راستەك. ئـاخىر ئـۇلار مەمتىلـى ئەپەنـدىمۇ ئارىلىشـىۋاتقان ئىـش تۇرسـا تـاھىر خەلپەتنىـڭ كەلگىنـى قانچىلىـك ئىشـتى، راسـت، قىزىمىـز ئىناۋەتلىـك ئىـكەن، دېيىشـىپ، خېلـى گـىدىيىپ، قوشنا- خۇلـۇملىرى ئالدىـدا ماختـانغۇدەك دەسمايىگە ئىـگە بولغاندەكمۇ بولۇپ قالغان ئوخشايدۇ،ــ سـابىت قولىـدا غـاڭزىنى ئوينـاپ تۇرۇپ ھاياجان بىلەن سۆزلەپ كەتتى.

ــ قارىغاندا مەن ئۇلار بىـلەن ئاسانلا كېلىشـەلەيدىغان ئوخشايمەن- دە،ــ دېـدى تەۋپىـق مەمنـۇنىيەت بىـلەن، ــ مەن بۇگـۈن تويىنىـڭ رەسمىيەتلىرى توغرۇلـۇق پۈتۈشـكىلى بارمـاقچىمەن. تويلـۇق، ئـۇ تەرەپـكە قويۇدىغـان، بـۇ تەرەپـكە قويۇدىغـان دېگەنـدەك زۆرۈرىيەتسـىز «تېگىشـىش»لەرنـى ئـازايتىش كېـرەك. ئـۇلارنى مۇشـۇ ئىشـقا مـاقۇل كەلتۈرىۋالساملا بولاتتى.

ــ ھەي تـاڭ، بـۇ ئىشـقا كەلگەنـدە تەس بـولارمىكىن، بـۇنى قىزنىـڭ

ئىناۋىتى، ئادەمگەرچىلىك دەپ چۈشۈنۈدىغان تۇرسا...

— بىز سىنىڭ مەشۇقۇڭنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئىناۋىتىنى شۇنداق كۆتۈرىمىزكى، ھەممە ئادەم تاڭ قالىدۇ. بىراق، ئۇلار ئويلىغاندەك تويلۇقنى كۆپ ئېلىش ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش بىھۇدە چىقىمنى كۆپ قىلىش يولى بىلەن ئەمەس، توينىڭ شاد ـ خۇرام، داغ ـ دۇغىسى بىلەن شۇنداق قىلىمىز.

سابىت ئىچ ـ ئىچىدىن شاتلىنىۋاتقان، ئىنتىزار بولۇۋاتقان بولسىمۇ، يۈرىگىنىڭ تىپچەكلىشىنى زورىغا بېسىۋالدى. بۇنداق ھېسسىياتلارنى ئۇستىلىق بىلەن ئورتاقلىشىشتىن خىجىل بولاتتى. شۇڭا زۇۋان سۈرمىدى.

— سابىت، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەندەك تويى ھەققىدىكى سۆھبەتنى توختۇتۇپ، گەپنىڭ ماۋزۇسىنى ئۆزگەرتتى، — ئالدىمىزدىكى تەتىلدە ئوقۇغۇچىلارغا چۆچەك، قوشاق، ناخشىلارنى توپلاشنى تاپشۇرۇق قىلىپ بېرىش ئارقىلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرىمىزنى يىغىۋېلىشنى ئويلاۋاتىمەن، بۇنى كېلەركى «توپلانتى» كۈنى مۇئەللىملەرگە ئۇقتۇرماقچىمەن، سىنىڭچە بۇنىڭ ئۈنۈمى قانداق بولار؟

— ناھايىتى ياخشى بولىدۇ، جۇما، ھېچ بولمىسا يېرىمى يارىملىق بولۇپ چىقسىمۇ بەك كۆپ نەرسە بولۇپ كەتمەمدۇ.

— شۇنداقمۇ؟ مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن، خەلق ناخشا ـ قوشاقلىرىنى ئابدۇراخمان ئىككىڭلار رەتلەپ چىقساڭلار، چۆچەكنى سەيپىدىن، ئەمەت مەخسۇملارغا يۈكلىسەك بولارمۇ؟ بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالارسىلەر؟

— ئابدۇراخماندا گەپ يوق، مېنىڭ قولۇمدىن كېلىشى قانداق بولاكى، — سابىت تاتىنچاقلىق بىلەن شۇنداق دېدى.

— ئابدۇراخماننىڭ قولىدىن كېلىشى راست بولسا ساڭىمۇ ئىشەنچ

قىلىۋېرىمىز. ئوغلۇم، ھېلىمۇ مۇھەببەت بېيىتلىرىنى يېزىپ تۇرۇۋاتامسەن قانداق؟

— مەن نەدىمۇ شېئىر يازالايمەن، بۇرۇن شۇنداق گاھىدا تاتىلاشتۇرۇپ قوياتتىم. ھازىر ئىشنىڭ كۆپلىكىدە چولامىمۇ تەگمەيدۇ. ھەم، — سابىت گەژگىسىنى تاتىلاپ، ئوڭايسىزلىق بىلەن شۇنداق دېدى.

— شائىر ھېچقاچان بىكارچىلىقتىن شېئىر يازمايدۇ، شېئىر دېمەك بىر خىل ئوت، ھېچ بولمىسا ئىشتىياق ئوتى، سەن ئاۋۋال ۋاقىت تېپىپ، ئاندىن شېئىر تاپمايسەن، بەلكى ئاۋۋال شېئىر تۇغۇلۇدۇ، ئاندىن ئۇنى خاتىرىلىۋېلىش ئۈچۈن ۋاقىت تېپىلىدۇ. يەنى، سەن شېئىرنى يازمايسەن، شېئىر سېنى يازدۇرۇدۇ. خۇددى ھامىلدار ئايالنىڭ تەۋەللۇق ۋاقتى كەلگەندە تۇغۇشقا ۋاقتىم يوق دەپ كېچىكتۈرۈلمىگەندەك، كىمنىڭ يۈرىكىدە ئىجاد پەرزەنتى بولسا ئۇمۇ جەزمەن ۋاقىت تاپالايدۇ. ۋاقتىم يوق، شېئىر يازالمايۋاتىمەن دېگەنلەردە ئەسلىدە ئىجاد پەرزەندى — ئىجادى ھېس، شائىرانە ھېس يوقتۇر. بۇنداقلار ئەمەلىيەتتە قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان لايغەزەللەردۇر. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىقتىدارسىزلىقىنى «ۋاقىت يوق»لىقى بىلەن ياپماقچى بولۇدۇ. ئەجەبا، ساڭا ئوخشاش يۈرىكىدە ئوتى بار يىگىتمۇ ئاشۇنداقلارنىڭ سۆزىنى ئۆگۈنۈپ قالدىڭمۇ؟ ئۇنداق دېگىنىڭ بىلەن ئۇنداق قىلمايدىغانلىقىڭغا ئىشىنىمەن.

سابىت بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ بەك خىجىل بولدى. ئۇ تارتىنچاقلىقى تۈپەيلى ئەنە شۇنداق رەسمىيەت سۆزلىرىنى قىلغانىدى. ئەمدى ئۇ ئۇستازىنىڭ سۆز قامچىلىرى ئاستىدا قىلىپ راستىنى ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى.

— مەنغۇ بىكار تۇرغۇنۇم يوق. بىراق، ئۇ نەرسىلەرنى شېئىر دېيىشكە بولامدۇ، بولمامدۇ، بىر گەپ ـ تە.

— ھەرىكەت ـ بەرىكەت دېگەن گەپ بار، بىكار تۇرمىساقلا بىر گەپ

بولۇدۇ. ئۇن پارچە شېئىرنىڭ ئىچىدىن بىرسى بولۇدىغان بولسىمۇ مەيلىغۇ، ئەگەر شۇ بىرسىنىلا يازمەن، توققۇزىنى يازمايمەن دېسەك تەپەككۇر قىلىش ئىقتىدارىمىز تۆۋەنلەپ كېتىپ، شۇ بىرسىگىمۇ ئېرىشەلمەيمىز. دەل ئاشۇ تۇققۇز مەشىق بولغىنى ئۈچۈنلا، بۇ نەتىجە بولغانلىقىنى ئۇنۇتماسلىقىمىز كېرەك. دۇنيادا مېۋىلا بولۇپ، يوپۇرماق چىقارمايدىغان ئۆسۈملۈك بارمۇ؟ هامان مىۋىگە قارىغاندا يوپۇرماق كۆپرەك بولۇدۇ، شۇنداقلا يوپۇرماق بولغاچقىلا مىۋە ئۆسۈپ يېتىلىش شارائىتىگە ئىگە بولغان. بۇغدايىنىڭ دېنى يالىڭاچ هالدىلا ئۆسۈپ يېتىلەلەمدۇ؟ پايىسى، يوپۇرمىقى بولۇدۇ، شۇڭا دېنىدىن سامىنى كۆپ بولۇدۇ. پەقەت دانىنىڭلا بولۇشى، سامانىنىڭ بولماسلىقىنى تەلەپ قىلغىلى بولامدۇ؟

ئارىدا بىردەم سۈكۈت هۆكۈم سۈرگەندىن كېيىن سېلىشتۇرۇپ تۇرۇپ:

— ئابدۇراخمان ئىككىڭلار پۈتۈنلەي ئىككى دۇنيا- دە! — دېدى ۋە سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئۇ تارتىنمايدۇ. هەر قانداق سورۇندا ئۆز پىكرىنى يورغۇلۇتۇشقا تىرىشىدۇ. سەن بولساڭ ئۆزۈڭدىنمۇ تارتىنىسەن، يېقىندا ئابدۇراخماننىڭ شېئىرلىرىنى كۆرۈپ باقتىم. هەر هالدا مەن ئۇنىڭغا بەك چوڭ ئۈمىد باغلايمەن. كەلگۈسىدە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا ئابدۇراخمان دېگەن بىر ئىسمىنىڭ ئالاهىدە ئورۇنغا يېزىلىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل. ئۇنىڭدىن قالسا ساڭىمۇ زور ئۈمىد باغلاپ يۈرىمەن. هايات دېگەن قانداق ئۆتكۈزىمەن دېسەڭ شۇنداق ئۆتۈدىغان نەرسە. هەر هالدا جىددى ياشاش كېرەك. پائالىيەتكە تولغان هايات قىسقا بولسىمۇ ئۇزۇن ئۆمۈرگە تەڭ.

سابىت سەلدىن كېيىنلا پەس ئاۋازدا:

— مەنمۇ سىزگە بىر نەرسىلىرىمنى كۆرسۈتۈشنى ئويلايمەن، شۇ...

— دېدى. ئاندىن قوشۇپ قويدى، — سىزنىڭ ئالدىراشچىلىقىڭىزنى

بىلىپ تۇرۇپ، يەنە بىر ئىش تېپىپ بېرىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمايدۇ...

— مانا، ھەقىقىي ئۇيغۇر خاراكتېرى! — دېدى كۈلكىدىن كېيىن چوڭقۇر تىنىپ،— رەھىمدىللىك، يۇمشاق كۆڭۈل، ساددا ئويلايدىغان ئۇيغۇر! سەن مانا مۇشۇنداق، ئۇيغۇرنىڭ تىپى سەن، — ئۇ سابىتنىڭ يەلكىسىنى يېنىككە قېقىپ قويدى.

ئۇلار بوستانغا كېلىپ قالغان ئىدى. بۇ چاغدا ۋاقىت نامازشام بولغانلىقىنى مەلۇم قىلىپ، بوستان مەسچىتى تەرەپتىن شام نامىزىغا ئەزەن ئېيتىلدى.

— ئاۋۋال مېنىڭ كەپەمگە بېرىپ، ئاندىن قايتارىڭىزدا بۇ يەرگە كىرەمسىز، يا...؟ — دەپ سورىدى سابىت گۈلزاردىلەرنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە.

— ياق، ئوغلۇم، مەن ئاۋۋال ئىشنى پۈتتۈرەي، ئاندىن ئۆيۈڭگە بارىمەن. بۈگۈن سەن بىلەن مۇڭدىشىپ قونماقچى بولۇپ كېلىۋاتىمەن. يەنە كېلىپ خېلىدىن بېرى ھېلىقى كىچىك دوستۇم ئابلەقنى يوقلىيالمىدىم، بەلكى ئۇ مېنى دوستلۇققا يارىمايدىكەن دەپ قالغاندۇر، ئەتە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ كېتىمەن، خەير، مېنى كۈتۈپ تۇر.

سابىت ئۇستازىنىڭ يېنىك ھەرىكەت بىلەن گۈلزادىنىڭ ھەگىنە[1] دەرۋازىسىدىن كىرىپ كېتىۋاتقىنىغا بىردەم قاراپ تۇرۇپ، ئاندىن يولىنى داۋام قىلدى.

2

تەۋپىق ئەل ئايىقى جىمىققاندا بوستاندىن قايتىپ كەلدى. سابىت

[1] ھەگىنە دەرۋازا — ئۇستى تەرىپى شادىلىق دەرۋازا (شىۋە سۆز)، — ئا.

دەرۋازىنى تاقىماي ھويلا سۇپىسىدا يامپاشلاپ كۈتۈپ ياتاتتى. شۇڭا دەرۋازا ھالقىسى شىرىقلاش بىلەنلا ئورنىدىن تۇرۇپ دەرۋازىغا قاراپ چاپقان بولسىمۇ، ئۇ بۇياققا قەدەم ئېلىپ بولغۇچىلار تەۋپىق ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئاتىنىڭ ئۈزەڭگە بېغىنى سابىتقا بېرىۋېتىپ، تەۋپىق:

— ئۇخلاۋەرمىگىنىڭنى قارا، — دېدى ئۇ سابىتقا تەنبىھ بېرىپ، — مېنىڭ خۇشخەۋەرىمگە شۇنچە تەشنا بولۇپ كەتتىڭمۇ ياكى مېنى ھويلىغا كىرەلمەي قالىدۇ دېدىڭمۇ؟

— ئۇنداقمۇ ئەمەس، ئۇخلاي دېسەممۇ ئۇيقۇم كەلمىدى، — ئۇنىڭ قولىدا يەنە ھېلىقى غاڭزا باردى.

— شۇنداقمۇ؟ ئۇخلىماپسەنۇ، بىراق، قولۇڭدا نە كىتاب، نە دەپتەر يوق.

— كىتاب ئوقۇسام مېڭەمگە چۈشمىدى، بىر نەرسە يازاي دېسەم قولۇم بارمىدى. ئۆزۈممۇ بىكارلا ۋاقىت ئۆتكۈزۈۋاتقىنىم ئۈچۈن پۇچۇلۇنۇپ ياتتىم.

— شۇنداقمۇ؟ راست، بۇ توغرا گەپ. ئادەمنىڭ شۇنداق چاغلىرى بولۇدۇ. مەنمۇ بەزىدە ئاشۇنداق بىر نەچچە سائەتنى ئۆتكۈزۈۋېتىمەن. ئۇنداق بولسا يېتىۋېلىپ پاراڭلىشايلى، — دېدى تەۋپىق ياز كېچىسىنىڭ تىنىق ئاسمىنىغا قاراپ قويۇپ.

— بىر نەرسە يېمەمسىز؟ ....، — سابىت تارتىنچاقلىق بىلەن سورىدى.

— ياق، رەھمەت. مەن سېنىڭ شېرىنىڭنىڭ ئۆز قولى بىلەن ئەتكەن تامىقىنى يەپ كەلدىم، ئەمدى ئارام ئالغاچ سېنى خۇشال قىلىدىغان ھېكايەمنى باشلىسام بولۇدۇ.

سابىت ئىنتايىن بەختلىك تۇيغۇلارغا چۆمۈلگەنىدى، ئۇ ھەم مۇھەببەتنىڭ ۋىسالىغا يېتىش ئالدىدا تۇراتتى، ھەم ئۇ مۇشۇ دۇنيادا ئەڭ ھۆرمەتلەيدىغان، ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان كىشى ئۇنىڭ بوران ھوۋلاپ

تۇرۇدىغان، جىم- جىت قەۋرىستاندەك ئۆيدە ئۇنىڭغا ھەمرا بولۇپ قونۇپ قالماقچىدى. شۇڭا ئۇ تۇتقان قويغىنىنى بىلمەيلا قالدى. ئۇ ھەتتا يېتىپ ئۇخلاش ئۈچۈن چۈشەك سېلىش كېرەكلىكىنىمۇ ئەقلىگە كەلتۈرەلمەي گاڭگىراپ قالدى. ئاندىن ئۆيگە كىرىپ كېتىپ بىر ئىشلارنى قىلىشقا باشلىدى. ھويلىدا ئىللىق كىچە ھاۋاسىدىن ھوزۇرلىنىپ ئولتۇرغان تەۋپىق ئۇنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى سەل پەملەپ، ئۇنىڭدىن تووۋلاپ تۇرۇپ سورىدى:

— ئۆيدە نېمە قىلىۋاتىسەن، ئوغلۇم؟

— ئورۇن سالاي دېگەنىدىم...

— قارا سېنى، تومۇزنىڭ كۈنىدە ئۆينىڭ ئىچىدە نېمە بار؟ كەل، بۈگۈن ھويلىدا سۈزۈك ئاسمانغا قاراپ، ھاشارەتلەرنىڭ نەغمىسىنى ئاڭلاپ ياتايلى، ماڭا بۇنداق ئامەت كەمدىن- كەم نېسىپ بولىدۇ.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان،... ئەمما شامال ئول- بول چىقىپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ...

— ۋاي پەمسىزەي، مەن، نېمە شامال كۆرمىگەن، تۆردىن چۈشمەي چوڭ بولغان بايۋەچچىمىدىم؟ مەيلى، تەبىئەتنىڭ ئازادە ئۆيىدە ياتايلى. ھەي، سېنىڭ كۆڭلۈڭنىڭ ساددىلىقى! — سابىت تېخىمۇ ھودۇقۇپ كەتتى ھەم ئاشۇنداق كېلىشمىگەن ھەرىكەتلەر بىلەن، يوتقان كۆرپىلەرنى ھويلا سۇپىسىغا تۇشۇشقا باشلىدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىگە خاس چاقچاقانلىق بىلەن سابىت يەنە بىر قۇچاق يوتقان- كۆرپە ئېلىپ چىققۇچە، بىر ئورۇننى سېلىپ بولدى. ھەم كېيىنكىنىمۇ جايلاشتۇرۇپ كەتتى. سابىت يە تەكەللۇپ قىلىشنى، يە چاقچاق ھەرىكەتلەر بىلەن ئۇستازىنىڭ قولىدىن يوتقاننى ئېلىپ ئۆزى سېلىپ كېتىشنى بىلمەي جايىدىلا تۇرۇپ قالدى. ئۇ ئەنە شۇنداق تومتاق، يوسۇن بىلمەيدىغان، مۇلايىم، سىلىق گەپلەرنى قاملاشتۇرالمايدىغان ئاجايىپ مىجەزلىك بولۇپ قالغىنىدىن ئۆكۈنەتتى.

تەۋپىق يوتقاننى سىلىپ بولۇپ، سابىتقا قاراپ كۈلۈمسىرەپ:

— ئەمىسە ياتايلى، ئوغلۇم. سەنمۇ هارغانسەن، — دېدى ۋە تاشقى كىيىملىرىنى سىلىۋېتىپ، يوتقان ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى ۋە ئالدىرىماي، تارتىنغان هەرىكەتلەر بىلەن كىيىمىنى سىلىۋاتقان سابىتقا قاراپ ئىچىدە ئويلىدى: «سەندىن ياخشى، بەلكى مۇنەۋۋەر ئىلمىي خادىم چىقىدۇ، ئەمما سەن ياخشى كۈن كۆرمەيسەن - دە، ئوغلۇم. ساڭا ئوخشاش ئادەملەر ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتكە خام، جاهان رەپتارىغا چۈشمەيدىغان، باشقىلارغا ئۈن- تىنسىز ياخشىلىق قىلىدىغان، ئەمما قىلغان ئىشىدىن ماختىنىشنى قامالاشتۇرالمايدىغان كېلىدۇ. شۇڭا باشقىلار سەندىن پايدىلىنىپ بولۇپلا سېنىڭ مەۋجۇتلۇقىڭنى ئۇنتۇپ كېتىدۇ. بۇ هال ساڭا هار كېلىدۇ. لېكىن يەنىلا تېشىڭغا چىقىرالمايسەن، بەلكى بۇ ئارقىلىق مۆجىزە يارىتىش ئىرادەڭ تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. ئېغىز پالۋانلىقىنى ئەپلەشتۈرەلمىگىنىڭ ئۈچۈن هېچكىم سېنىڭ نەتىجىلىرىڭنى كۆرمەيدۇ. هامان راست گەپ قىلغىنىڭ ئۈچۈن زىيان تارتىسەن... »

— ئوغلۇم، ئۇلار مېنىڭ جىمى تەلىپىمنى قوبۇل قىلدى. تويىنىڭ رەسمىيەتلىرىنى ئاددىراق قىلىدىغان بولدۇق، بىراق مەن شۇنداق ئاجايىپ بىر توي قىلىشقا ۋەدە بەردىمكى، كىشىلەر ئۇزاققىچە «گۈلزادە بىلەن سابىتنىڭ تويىدا... » دېگەندەك گەپلەرنى قىلىپ قالىدۇ. نەغمە-ناۋاسى، ئۇسسۇل- ساماسى كۆپ، چىقىمى ئاز توي بولىدۇ. بۇنىڭ بىلەن قىز تەرەپنىڭ خالايىق ئالدىدىكى ئىناۋىتى ئۆسكەن، هەر ئىككى تەرەپ كۆپ چىقىمدار بولمىغان، توي بولىدۇ، قانداق، بۇ خۇشخەۋەر سېنى خوشال قىلغاندۇ؟

— هەئە.

«باشقىلار بۇنداق چاغلاردا ئون تاغار شېرىن - شېكەر سۆزلەر بىلەن رەهمەتلەرنى ياغدۇرۇۋېتەتتى. لېكىن سەن، ئوغلۇم، بۇنداق گەپلەرنى

ئەپلەشتۈرەلمىگىنىنىڭ ئۈچۈن ئاددىلا، ھەئە دېدىڭ. ئەمما، كۆڭلۈڭدە ھېچكىم دېيەلمەيدىغان رەھمەت سۆزلىرىنى دەۋاتقىنىڭ ماڭا ئايان» دەپ ئويلىدى تەۋپىق ئاندىن:

— سىلەرنىڭ تويۇڭلار مۇشۇ مۇھىتتىكى تويلارنىڭ ئۆلگىسى بولۇشى چوقۇم، بىراق، ئىككىڭلارنىڭ ئائىلىۋى مۇھەببىتىمۇ ئۇيغۇر ئەر-خوتۇنچىلىقى ئۈچۈن ئۆلگە بولمىسا مەن سىلەردىن رازى ئەمەسمەن. ئىككىڭلار ئۆز ئارا يول قويۇشۇپ مەڭگۈ ئىناق ئۆتۈڭلار. كىچىككىنە ئىش ئۈچۈن بىر- بىرىڭلارنىڭ ئابرويىنى تۆكمەڭلار. ھە دېسە، «خوتۇن يەڭگۈشلەيدىغان» ئۇدۇمنى چۆرۈپ تاشلاڭلار. ۋاپاسىزلىقنى خۇدامۇ يامان كۆرۇدۇ.

— ھەئە، ئىم ... — سابىت تارتىنىش ئىچىدە شۇنداق تاۋۇش چىقىرىپ جاۋابقا ھېساپ قىلدى.

— قارا، ئوغلۇم، يۇلتۇزلارمۇ بىز تۇرۇۋاتقان يەرگە ئوخشاش غايەت چوڭ شار جىسىم، شۇنداقمۇ؟ بىز ئۇنى مەڭگۈ باشقىلارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى ئاساسىدا تەييار بولغان دەرسلىكتىنلا يادلاپ يۈرۈۋەرسەك بولمايدۇ. بىزمۇ ئاسمان جىسىملىرىنىڭ سىرىنى ئېچىشقا قاتنىششىمىز كېرەك. مەن مۇشۇنداق زور ئىشلارنىڭ ئۇمۇدىنى باغلاۋاتقانلارنىڭ بىرسى سەن. ئاشۇ مەخسەتكە يېتىش ئۈچۈن ساڭا خاتىرجەملىك كېرەك. بىلىشىڭ كېرەككى، مۇھەببەت پاجىئەسى ئادەمنى ئەڭ ئاسان كېرەكتىن چىقىرىدۇ. سەن ئاشۇ غايىلەرنى ئىشقا ئاشۇرىمەن دەيدىكەنسەن، رەپىقەڭ بىلەن ئىناق، ئىللىق مۇناسىۋەتنى ساقلا، ئارىغا كوڭۇلسىزلىك چۈشۈرۈپ قويۇشتىن ئېھتىيات قىل. ئەمما كۆڭۈلسىزلىكلەر ھاياتنىڭ مەنىسىنى تەشكىل قىلغۇچى ئاساسىي ئېلىمىنت ئىكەنلىكىنىمۇ ئېتىراپ قىلماي بولمايدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا مەيۈسلۈك ئاستىدا قالىدىغان ئىش چىقىدۇ. شۇڭا ھەممىگە چىدا، ئادەمدە چىدام، غەيرەت، ئۈمىدۋارلىق بولۇشى كېرەك. ھەممىنى

ئاشۇ غايە ئۈچۈن قۇربان قىلىش كېرەك. مانا شۇ چاغدا قىيىن ئىشمۇ، قۇرقۇنۇچلۇق نەرسىمۇ بولمايدۇ. كىشىلەرنى تومۇزنىڭ ئۇزاق كۈنلىرىدىمۇ ئاچلىق ۋە تەشنالىقتا چىداپ روزا تۇتۇشقا ئۈندەۋاتقان نەرسە ئەنە شۇنداق ئېتىقادتۇر. ئەگەر سەندە ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن چوقۇم ئۆچمەس خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت بۈيۈك غايە بولۇدىغان بولسا ھەم بۇ غايىگە ھەممىنى بويسۇندۇرساڭ، سېنى نېمە قورقۇتالايدۇ؟ نېمە تالدۇرالايدۇ؟ دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق كۈچ بارمۇ؟

سابىت ئۈنچىقمىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى كۆكتىكى يۇلتۇزلارغا تىكىلگەنىدى. ئاندا- ساندا بىلىنەر- بىلىنمەس سالقىن يوپۇرماقلارنى شىلدىرلىتىپ ئۆتۈپ كەتتى. بۇنداق چاغلاردا سابىتنىڭ ئاللا نېمىگە تەشنا بولۇۋاتقان يۈرىكى سەگەندەك بولۇپ قالاتتى. ئىتىرلىق تەرەپتىن سۇچى دېھقانىنىڭ يېقىملىق ناخشىسى كېلەتتى. تېخىمۇ يىراقراق بىر جايدا بىرسى نەي چالاتتى. بۇ سادالار كېچە جىملىقىدا شۇنچىلىك مەيىن، لەرزان ئۆزۈپ يۈرەتتى.

— يۇقۇرىدا دېگەنلىرىمنىڭ ھەممىسى ئالدى بىلەن بىر مۇھىم مەخسەت ئۈچۈندۇر، — دېدى تەۋپىق ئېغىر خۇرسىنىپ، بىر مەھەل سۈكۈتتىن كېيىن بىردىنلا، — بۇ مەخسەت — ھۆرلۈك، مىللەتنىڭ ئازاتلىقى! بىلەمسەن، ئوغلۇم، دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ خورلۇق، ئەڭ زور پەسكەشلىك، ئەڭ چوڭ قۇربان بېرىش، ... قۇللۇقتۇر. شۇڭا ھۆرلۈك ئۈچۈن بېرىلگەن ئەڭ زور، ئەڭ زور قۇربانلارمۇ ئەرزىمەستۇر. بىلەمسەن، بىر مىللەتتە ھۆرلۈك بولمىسا ئۇنىڭ تەرەققىياتى بولمايدۇ. ھەممە ئىشى چەكلىمىگە ئۇچراپ تۇرۇدۇ. بۇ خۇددى بىزنىڭ جەننەتكە كىرىشتىكى قىلسىرات كۆۋرۈكىمىز. شۇنىڭدىن ئۆتكەندىلا بىزدە نۇرلۇق ئىستىقبال بولۇدۇ، ھەممە بولۇدۇ... ئەگەر خۇدا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ساداقىتىنى سىنىغاندەك مېنىڭ ساداقىتىمنى سىناپ ئاندىن بۇ مىللەتكە ھۆرلۈك بېرىدىغان ئىش بولسا يۈز ئوغلۇم

بولغانـدىمۇ كـۆزۈمنى مـىـت قىلماسـتىـن ھەممىنـى ئـۆز قولـۇم بىــلەن بوغۇزلىغان بولاتتىم...

سـابىت ۋۇجـۇدىنى ئىمىـدۇر كۆيـدۈرۈۋەتكەنلىكىنى، ھـېلىھەم بىـر چوغقا ئايلىنىپ يىلىنجاپ تۇرغـانلىقىنى ھـس قىلـدى. ئـۇ ئۇسـتازىنىڭ يۈرەككە نەقـش بولـۇپ ئويۇلۇدىغـان سـۆزلىرىنى ئـاڭلاش ئۈچـۈن جىـم-جىت قۇلاق سالدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ھۆرلـۈك ھەققىـدىكى سـۆزلىرى ئـۇنى چۆچۈتىـۋەتتى، شـۇنداقلا بـۇ ئوبرازلىــق سـۆزلەر تـۇنجى قېتىـم ئۇنىــڭ ئېڭىـدىكى «ھۆرلـۈك»نىـڭ ئـورنىنى بىـراقلا نەچچە مىليـون نـۇر يىلـى مۇساپىسىدە ئېگىزگە- يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈۋەتتى.

ئارىـدىن خېلـى ئـۇزاق ۋاقــت ئـۆتكەن بولسـىمۇ ئـۇ تەرەپـتىن ئـاۋاز چىقمىـدى. سـابىت بېشـىنى سـەل كۆتـۈرۈپ ۋە يىـقىنـراق سـورۇپ قـاراپ بېقىــپ تەۋپىقنىــڭ يەڭگىــل پۇشـۇلداپ ئۇخلاۋاتقـانلىقىنى بىلـدى. ئـۇ تېنىمىسىز ئىشلەيدىغان بۇ ئاجايىـپ كىشـىگە چىـن يۈرىكىـدىن قايىـل ئـىدى. ئـۇ بىـر كـۈن ئىچىـدە قانچىلىـك يـول ماڭىدىغانـدۇ؟ قانچىلىـك ئەقلىي ئەمـگەك قىلىدىغانـدۇ؟ ئۇنىـڭ ھـارغىن تېنـى ئـارام تاپسـۇن، ئەته يەنە خىزمەتنىــڭ قاينىمىــدا ئۈزىــدۇ. شـۇنىڭ ئۈچـۈن كـۈچىگە كەلسـۇن... سـابىت باشـقا بىـر يوتقـان ئېلىـپ چىقىـپ ئۇسـتازىغا ئـاۋايلاپ يېپىـپ قويـدى. ئانـدىن يەنە بىـردەم تىڭشـاپ بېقىـپ، ئويغىتىـۋەتمىگەنلىكىگە ئىشەنچ ھاسىل قىلغاندىن كېيىـن ئۆز ئورنىدا ياتتى.

كۆپ ئۆتمەي ئۇمۇ شېرىن خىياللارنىڭ ئەللىيىدە ئۇخلاپ قالدى.

3

فولكلــور تــوپلاش تاپشــۇرۇق بېرىلگەنــدىن كېــيىن ئوقۇغــۇچىلار تەتىــل قويۇۋېتىلــدى. بىــراق تەۋپىــق تەتىلــدىمۇ ئوخشاشــلا ئالــدىراش

ئىدى. ئۇ يېقىندا توي قىلىدىغان بولغاچقا مۇھاپىزەتچى جەڭچىلەرنى داۋاملىق يېنىدا ئېلىپ يۈرۈشنىڭ ئەپسىز تەرەپلىرى باردى. شۇڭا ئۇ مەھمۇد سىجاڭغا خەت يېزىپ، ھازىر ئۆزىنىڭ كۈچلۈك «ئىزچىلار» قوشۇنىغا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن مۇھاپىزەتچىلەرنى داۋاملىق ئىشلىتىشكە ھاجەت قالمىغانلىقىنى بىلدۈردى. خەتنى نىمىتۇللاھ بىلەن مەڭلىكاخۇنغا تۇتقۇزۇپ:

— ياخشى - يامان دېيىشكەن بولساقمۇ كۆڭلۇڭلاردىن چىقىرىۋېتىڭلار، سىلەرنى سەبداشلىرىڭلاردىن ئۇزاق ئايرىۋەتتۇق، ئەمدى بۇ خەتنى ئالغاچ سىجاڭنىڭ ئالدىغا قايتىڭلار، — دېدى.

ئىككى جەڭچى تولىمۇ مەيۈسلەندى. تەۋپىقتىن ئايرىلغۇسى يوق ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. تەۋپىق ئۇلارغا ئۇزۇتۇش چېيى بەرگەندىن كېيىن ئۇلارنى يولغا سېلىپ قويدى.

— قەشقەرگە بارسىڭىز بىز بىلەن كۆرۈشۈشنى ئەستىن چىقارمىغايسىز، — دېدى. ئۇلار ئاتلىرىغا مىنگەندىن كېيىن:

— ئەلۋەتتە، بىزنىڭ دوستلۇقىمىز ئادەتتىكىچە ئەمەس، سىلەرنى يوقلاپ تۇرۇش مېنىڭ قەرزىم، ھەم پەرزىم، — دېدى تەۋپىقمۇ كۆڭلى بۇزۇلغان ھالدا.

جەڭچىلەرنىڭ قارىسى يوقالغاندىن كېيىن ئۇ كۆڭلىنىڭ ئاللا قەيىردە نىمىدۇر بىر نەرسە سوغۇرۇۋېلىنغاندەك بوشلۇق ھېس قىلىپ، كۆزىنى كەتكەنلەر تەرەپتىن ئالالماي قالدى. ئۇزۇتۇشتا بىللە بولغان ئۆيۈشما خادىملىرىغا ئۆرۈلۈپ قاريالمىدى. ئۇ شۇ تەقلىتتە تۇرۇپ:

— ئېلاخۇن، مېنىڭ ئېتىمنى ئېلىپ كېلىڭ، — دېدى.

ئېلاخۇن ئاتنى ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇ يەنىلا باشقىلارغا قارىمايلا ئاتنى مىنىپ، جەڭچىلەر كەتكەن تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئاخىرى ئۇلارنىڭ قارىسىنى كۆرۈشنى ۋە قول پۇلاڭشىتىشنى ئىستىگەن ئىدى. بىراق مەشھەدتىن چىققاندىن كېيىنمۇ ئۇلارنىڭ

قارىسىنى كۆرەلمىگەندىن كېيىن، قايتىپ كېتىشكە نىمىشكىدۇر كۆڭلى ئۇنىماي، ئېتىنى بويامەت تەرەپكە بۇرىدى.

ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ تۈگۈمەس سوئاللىرى ۋە جانغا تېگىدىغان كۆيۈنۈشلىرىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، كەيپىياتنى ياخشىلاپ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ هويلىغا كىرىپ كەلدى. ئاكىسىنىڭ سوئال نەزىرىدە قارىشىغا جاۋابەن خوشال كەيپىياتتا:

— سىزگە تويىنىڭ خۇشخەۋىرىنى يەتكۈزەي دەپ كەلدىم. يىتىملارنىڭ توي ئىشى ئوڭۇشلۇق هالدا روياپقا چىقتى. ئەتە تويىنى ئۆتكۈزىمىز،— دېدى هەم تويىنىڭ ۋۇجۇتقا چىقىش جەريانىنى جانلىق هېكايە قىلىپ كەتتى.

— نېمە، سەن ئۆزەڭنىڭمۇ توي قىلىش ئالدىدا تۇرغۇنۇڭنى ئېسىڭدىن چىقىرىپ قويدۇڭمۇ قانداق؟ — دەپ سورىدى هەيران بولغان نىزامىدىن ئاتنى باغلاۋېتىپ، ئاندىن پىشايۋان سۇپىسىغا — ئىنىسىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، — هەدەپ ئۆزۈڭنىڭ ئىشى خىيالىڭدا يوقتەك خەقنىڭ ئىشى بىلەن ئالدىراپ يۈرسەن. يا سەن بىلەن مەسلىهەت قىلىشقا پۇرسەت بولمىدى، ئاۋۋال ئۆزۈڭ خاتىرجەم بولۇپ، ئاندىن خەقنىڭ ئىشىغا باش قاتۇرساڭمىكىن؟

— نېمىشقا خەقنىڭ ئىشى دەيسىز؟ بۇ بىزنىڭ بۇرچىمىز، ئاكا، ئۆزۈمنىڭ ئىشىنىمۇ ئېسىمدىن چىقارغىنىم يوق، بىراق بۇ ئىشنى مەن سىزگە تاپشۇرغان، مەيلى قانداق قىلىسىڭىز قىلىڭ، نەتىجە توي بولۇدىغان بولسىلا بولۇدۇ. مېنىڭ مەسلىهەتىم يەنە نېمىگە كېرەك؟ سىز تولۇق هوقۇقلۇق ۋەكىل سالاهىيىتىدە ئۆزىڭىز بىلگەندەك قىلىۋېرىڭ. ئەمدى، ئاۋۋال ئۆزۈمنى خاتىرجەم قىلىش، ئاندىن باشقىلارنىڭ غېمىنى قىلىشقا كەلسەك، قەتئىي بولمايدۇ. مەن پەقەت بىرلا مەسلىهەت بېرەي، مېنىڭ تويۇمنى تەتىلنىڭ ئاخىرىغىراق بەلگىلەڭ، سابىتنىڭ تويى ئەتىلا بولۇدۇ. يەنە بىر گەپنىمۇ سەمىڭىزگە

سىلىپ قوياي، مېنىڭ غېمىمنى قىلىدىغان سىزدەك ئاكام بار، ئەمما ئۇنىڭ بىزدىن باشقا كىمى بار؟

— سەن،... ئۇنداقتا ھازىرلا بىر ياققا ماڭىدىكەنسەن ـ دە؟

— شۇنداق، مەن سابىتنىڭ ساۋاقداشلىرى ۋە ئىزچىلاردىن بىر ئۆمەك يىگىت قولدىشى تەشكىللەيمەن. بۇ ئۆمەكتە ئۇسۇلچى، سازەندە، ۋائىزلارنىڭ جىمىسى بولىدۇ. سىزمۇ ئەتە ئەتىگەندىلا بېرىپ تويى ئۈستىدە تۇرۇپ بېرىڭ، ھەر قانداق زۆرۈر ئىشىڭىز بولسىمۇ قويۇڭ، يىتىملارنى خوش قىلىپ قويايلى.

— ماقۇل، مەن باراي، — نىزامىدىن ئىنىسىنىڭ قىزغىن كۆڭلىدىن ھەم سۆيۈنگەن ھەم مەسلىكى كەلگەن ھالدا كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ تەكلىۋىگە قوشۇلدى،— شۇنداق قىلىپ ئۆزۈڭنىڭ تويى ئىشى قانداق بولغانلىقى ھەققىدە ئاڭلاپ بېقىشقىمۇ چولاڭ يوقمۇ؟

— شۇنداق، ئاكا، مەن ھازىرلا مېڭىشىم كېرەك. مەن سىزگە ئىشىنىمەن، سىز قانداق قىلىدىغان بولسىڭىز سىزنىڭ ھېساب، مەن شۇنىڭغا قوشۇلىمەن. ئۇ گەپنى ئاچسىڭىزلا ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ گەپ ئۆزۈراپ ئولتۇرۇپ قالىمەن. شۇڭا بىلگىنىڭىزچە قىلىۋېرىڭ.

— مەن سىدىقبەگنىڭكىگە بارماقچى بولۇپ تۇراتتىم،... — دەپ يەنە گەپ تەشمەكچى بولدى نىزامىددىن.

— ئەمىسە ياخشى گەپكەن، مەنمۇ تاسادىپىيلا كەپ قالدىم، تويى خەۋىرىنى دەپ قويۇشتىن باشقا بۇ يەردە ئىشىممۇ يوقىدى. مەشھەدكە بارىدىغان بولسىڭىز جابدۇڭ، بىللە ماڭايلى، — دېدى تەۋپىق، ئۇسسۇلۇقنى ئالدىراپلا كۆتۈرۈۋېتىپ، — ماڭا دېگىنىڭىز كەپكەتكەن ئىشلارنى يولدا دەپ بېرەرسىز.

نىزامىدىن ئىلاجىسىز ئىنىسىنىڭ رايىغا بېقىپ، ئاۋۋال بوياقخانىدىكى نىمكارلارغا زۆرۈر كۆرسەتمىلەرنى بەردى. ئاندىن زورىخانىغا دەپ قويۇپلا ئىككىسى مەشھەدكە قاراپ ماڭدى. ئۇ قەشقەرگە

ماۋتهاجىم ئالدىغا بارىدىغان ئىشلارنىمۇ پۈتكۈزۈپ بولغانىدى. ئەمدى ئىنىسىنىڭ توي ۋاقتى ھەققىدىكى تەلىپىگە ئاساسەن، سىدىقبەگ بىلەن ئېنىق ۋاقىت بەلگىلىشى كېرەك ئىدى. بۇنىدىن باشقا ئىنىسىدىن سوراپ جاۋاب بەرمەك بولۇپ، قالدۇرۇلغان مەسىلىلەرگە ئەمدى ئۆزى ئىنىسى ئورنىدا جاۋاب بېرىشمۇ كېرەك ئىدى. يەنە تېخى ئىنىسى ئىنتايىن زۆرۈر ئىش قاتارىدا تۇتۇۋاتقان ئەتىكى تويغا سىدىقبەگ ئائىلىسىنى تەكلىپ قىلمىسا بولمايتتى.

.....

ئەتىسى ئىزامىددىن ئىنىسىنىڭ تەلىپىگە بىنائەن ئوغۇللۇق بولۇپ، قۇدىلارنىڭكىدىكى قازانغا قارىشىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئەتىگەندىلا شورۇقتا كەلدى. تەۋپىق ۋە سابىتنىڭ قولداشلىرى بولسا سابىتنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ، قىزلىق تەرەپتىن خەۋەر كۈتۈپ نەغمە- ناۋا بىلەن ئولتۇرۇشتى. تەۋپىق ئۆزىنىڭ سوغىتى سۈپىتىدە ئۆزى تۈركىيىدىن ئالغاچ كەلگەن كىيىم ئەندىزىسى بىلەن پىچىپ تىكىلگەن يېڭى پاسوندىكى تۆرت يانچۇقلۇق چاپان بىلەن ئۈچ يانچۇقلۇق شىمنى كېيدۈرۈپ، ئۇنى تويى بولۇدىغان يىگىتكە مۇۋاپىق ياساندۇردى. ئۆز قولى بىلەن ئۇنىڭ يىرىك چاچلىرىنى تارىدى. شىلەپىنىمۇ ئۆز قولى بىلەن كىيدۈردى. سابىتنىڭ يوغان بەستىگە بۇ ئۈستىۋاش بەكلا يارىشىپ، سەتلىكىمۇ بىلىنمەي قالدى. ئۇ بۇ كىيىمدە ئۆزىنى غەلىتە ھىس قىلىپ، ھەدەپ قولىنى يانچۇقىغا تىقاتتى ۋە غاڭزىنى تۇتۇپ قوياتتى.

بۇ ئىشلاردىن كېيىن كەچقۇرۇن قىز كۆچۈرۈپ كەلگەندە ئالدىراپ قالماسلىق ئۈچۈن زۆرۈر تەييارلىقلارنى قىلىشقا ئادەم ئورۇنلاشتۇردى. تويغا قارىشىپ بېرىش ئۈچۈن كىرگەن قوشنا ئاياللار ئۆي ئىچىنى سەرەمجانلاش ۋە قىز كۆچۈرۈپ كېلىدىغانلارنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن «ھاردۇق ئېشى»غا تەييارلىق قىلىشقا، سابىتنىڭ يار بۇرادەرلىرىنى

ھويلىنى يىغىشتۇرۇشقا، ئوتۇن يېرىشقا ئورۇنلاشتۇردى. ئىش تەگمىگەنلەر داۋاملىق دۇتار، تەمبۇر، داپلىرىنى چېلىپ ناخشا ئېيتىپ ئولتۇردى. بۇ ئىشلاردىن كېيىن قىز كۆچۈرۈش ئۆچۈن بارىدىغان ئەرلەر ۋە ئاياللارنى بۇ ئۆيگە چاقىرىپ، توينىڭ ئايىقى چىقماس مەسلىھەتلىرىدىن بىر بۆلۈكىنى قىلىشتى.

تەۋپىق، يىگىتلەرگە ئابدۇراخمان شائىرنى باش قىلدى. ئۆزى چوڭلار بىلەن بىللە سابىتقا ئاتا سۈپىتىدە باراتتى. شۇڭا يىگىتلەرگە ئاخىرقى ئىشلارنى تاپىلاپ قويغاندىن كېيىن تاھىر خەلپەت قاتارلىق سابىتنىڭ قوشنىلىرى، ئۇرۇق- تۇققانلىرى بىلەن بىللە ئالدىدا كەتتى.

چۈشتىن كېيىنكە تەۋە بولغاندا يىگىتلەرنىڭ يولغا چىقىشىغا بىشارەت بولدى. ئۇلار ئىنتايىن تەرتىپ بىلەن، چوڭ سۈپەت مېڭىشىپ، بوستان تەرەپكە ئاتلاندى. ئۇلارنىڭ بۇنداق مېڭىشىمۇ ئىلگىرىكى ھەر قانداق توپىدىكىگە ئوخشاشمايتى. ئىلگىرى يىگىتلەرگە ئۇششاق باللارمۇ ئارىلىشىۋالغان، يولدىن توپا- چاڭ توزۇتۇپ ئۇششاقلار چېپىشسا تەنتەكلىك بىلەن ئۇلارنى قوغلاۋاتقان، ئېغىزلاردىن يىگىتكە قارىتىپ ئېيتىلىۋاتقان ئەپسانە چاقچاقلارغا تۇرۇپ بولمايتى. شۇڭا بۈگۈن توپىدىن يانغان ياكى تويغا كېتىۋاتقان ئەر- ئاياللار يىگىتلەرنىڭ تەرتىپلىك سېپىگە ھەيرانلىق ۋە ھەۋەس بىلەن قارىشىپ قېلىشاتتى. يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى كىمدۇر سەپەرۋەر قىلىپ، يىگىتنىڭ ئۆيىدىن قىزنىڭ ئۆيىگىچە بولغان ئارىلىقتىكى يولغا قېنىق سۇ سەپتۈرۈۋەتكەچكە، يولمۇ پاكىز، توپا - چاڭ توزىمايدىغان بولۇپ قالغانىدى.

ئۇلار قىزنىڭ مەھەللىسىگە ناخشا- ساز، ئۇسۇل- ساما بىلەن كىرىپ كەلدى. بۇنى كۆرگەن يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەر بۇ ئاجايىپ سەنئەت ئەترىتىگە ئەگىشىپ مېڭىشتى. ناخشا- ساز ئاۋازى يېقىن ئەتراپتىكى تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنى ئۆيلىرىدىن چىللاپ چىقتى. تار

ۋە ئەگرى- بۈگرى يېزا كوچىسى ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى. شۇ ئارىدىن ئىختىيارى تەرتىپ باشقۇرغۇچىلارمۇ تېپىلدى، ئۇلار قىيا- چىيا قىلىشىپ، يىگىتلەرنى ئورىۋالغان ۋە ھەدەپ ئالدىغا ئۆتۈشكە تىرىشىپ بىر- بىرىنى ئىتتىرىشىۋاتقان توپقا ھاي- ھايلاپ ۋارقىراشقا باشلىدى.

— ھەي، خالايىق، سورۇننى ئېچىۋېتىلى، بولمىسا نەدە ئۇسسۇل ئوينايدۇ؟ ھوي، ئاكا، بۇ يەردە كىچىك بالا باركەن، كۆزىڭىزگە قاراڭ...

— ئارقاڭلارغا يېنىڭلار، مۇسۇلمانلار، يىگىتلەرنىڭ ئۆيگە كىرىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى، يول بېرىڭلار!

يىگىتلەر گۈلزادىنىڭ ھويلىسىغا ئەنە شۇ تەقلىتتە كىرىپ كەلدى. ھويلىدىكى قىز جۇگانلار چۇقۇرۇشۇپ ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالدى. چوكانلار كىچىك باللارنى ئالقاياقلارغا قوغلىۋېتىشتى. ھويلىدا دەرھال بىر سورۇن تەشكىلللەندى. ئەر مېھمانلار ۋە ساھىپخانلار، ھويلىدىكى مېھمان كۈتكۈچىلەر بىردەملىك ھەرىكەتلىرىدىن توختاپ، پىشايۋان سۇپىسى ۋە ھويلا تېمى بويلاپ دائىرە بولۇپ ئولتۇردى ۋە ئولتۇرغانلارنىڭ ئارقىسىدا بىر قاتار ئۆرە تۇرۇشتى. ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسى بولسا ئۇسسۇل تاماشا ئۈچۈن كەڭرى ئېچىۋېتىلگەن ئىدى.

مۇھەممەد قارى مەشرەپ دۇتارنى قولىغا ئالدى. قۇربان ئىبراھىم سۇنايىنى ياڭراتتى. داپنى مۇھەممەد قارى زەكى چالدى، بىرى راۋاب تارلىرىدىن جۇشقۇن ياڭراق سادالارنى چېچىشقا باشلىدى. قىسقىسى يېڭى سەنئەت ئەترىدى بۇ يەردە تۇنجى قېتىم ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىشكە تەييارلانغانىدى. قۇربان جاپپار سازەندىلەرنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرۇپ ياڭراق، يۇقۇرى ئاۋاز بىلەن ناخشا باشلىۋەتتى. قالغان ئىزچىلار ئىككىدىن- تۆرتتىن بولۇپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇسسۇلغا چۈشمىگەنلەر خالايىقنىڭ ئالدىنقى قاتاردا چۆرىدەپ تۇرۇپ، دەممۇ- دەم دوست تارتىشىپ ۋارقىرايتى ھەم ھارغان ئۇسسۇلچىلار بىلەن يەڭگۈشلۈشۈپ تۇراتتى.

نىكاھ ھەققىنى قولدىن بېرىشنى خالىمىغان قازاخۇنۇمۇ تويدا ئىدى. ئۇ ئادەتتە چوڭ قازان ئېسىلىدىغان ھەر قانداق سورۇندىن قىسىر قالمايتى. ئۇنىڭ بىلەن قارىشىپ ئولتۇرغانلارمۇ، ياندىشىپ ئولتۇرغانلارمۇ دۈررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ. ئۇسۇل كۆرۈش ئۈچۈن گوژۇلدىشىۋاتقان خالايىقنىڭ توپىغا قوشۇلۇپ كەتتى. بۇ ھال قازاخۇنۇمنىڭ «مۆتىۋەر»لىك شەنىگە تەگدى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر قانچە ھەمتاۋاقلىرىلا قالغانىدى.

— خۇدايا- خۇدۇۋەندەكېرىم، گۇناھكار بولۇشتىن ساقلىغايسەن! — دېدى ئۇ پېچىرلاپ. ئۇنىڭ دۈشمەنلىككە تولغان ئىگىرىشىنى ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغان خوشامەتچىلەرلا ئاڭلىدى. ئۇلار قازاخۇنۇمغا مۇشۇنداق سورۇنلاردا ئىللىق كۆرۈنۈپ قېلىش ئۈچۈن ئالدىرىشاتتى.

— نېمە گەپ بۇ ئۆزى، قازاخۇنۇم؟ نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ، بۇ جاھان؟— دېيىشتى ئۇلار ئېغىزلىرىنى تامشىپ.

— بۇنىڭ ئۆزى گۇناھ! كۆرۈش، ئاڭلاشمۇ گۇناھ. ئىمانى كامىل مۇسۇلماننىڭ بۇنداق سورۇندا تۇرمىقى خاتادۇر!...— قازاخۇنۇم مەدەت تاپقاندەك ئاۋازى ئۈنلۈك، غەزەپكە تولغان، بوغۇلۇپ خىرقىرىغان ھالدا چىقتى.

ئالدى تەرەپنى توسۇپ تۇرغان ئادەملەر ھالقىسى سەل مىدىرلاپ ئىككى تەرەپكە سۈرۈلدى ۋە ئارىلىقتىن بىر بوشلۇق ئېچىلدى. قازاخۇنۇم ھەم ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەتمەك بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشىۋاتقان خوشامەتچىلەر ئاشۇ بوشلۇقتىن سۈپىنىڭ گىرۋىكىدە ئولتۇرغان تەۋپىقنىڭ ئۆزلىرى تەرەپكە بۇرۇلۇپ قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئەۋرىشىم بېلى ئۇنىڭغا قاراپمۇ سەل ئىگىلدى. سۈنئىي كۈلكىگە ئادەتلەنگەن چىرايىدا ھېجىيىشمۇ پەيدا بولدى.

— بايا نېمە دېدىڭىز، قازاخۇنۇم؟ — دەپ سورىدى تەۋپىق قازىغا مىختەك قادىلىپ تۇرۇپ. ئۇنىڭ چىرايىدا بولۇدىغان بىرخىل

كۈلۈمسىرەش باردى. بۇ كۈلۈمسىرەش ئىچىگە يەنە مەسخىرە مەنىسىمۇ يوشۇرۇنغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى بىلەن قازاخۇنۇمنىڭ بىر-بىرىگە تىكىلىپ قالغىنىنى سەزگەن بىر مۇنچەيلەن ئۇسۇلغا قارىماي ئۇلارنى نېمە دېيىشىدىكىن دېگەندەك بۇ تەرەپكە بويۇنداشتى. بۇ كۆزلەردە «مەمتىلى ئەپەندى قازاخۇنۇمنى يېڭىۋەتسىكەن» دېگەندەك تىلەك ۋە يەنە «ئاخىرى يامان بولۇپ چىقمىسا بولاتتىغۇ» دېگەندەك ئەندىشىمۇ باردى.

هاۋانىڭ ئىسسىق بولۇشىغا قارىماي كېلەڭسىز ۋە ئېغىر تونغا ئورۇنۇۋالغان قازاخۇنۇم ئۇزۇن پەشلىرىنى سۆرەپ قولاشمىغان ھەرىكەت بىلەن ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇۋاتقاندا تەۋپىقنىڭ تويۇقسىز سوئالىنى ئاڭلاپ ھودۇقۇپ كەتتى. ئۇ ئىلگىرى جامائەت ئالدىدا بىر قېتىم شەرمىسار بولغانىدى. يەنە بىر قېتىم بولۇش ئېھتىمالى ئۇنى قورقۇنۇچقا سالسا، يەنە ئاللىقانداق شۆھرەتپەرەسلىك بىلەن سۇغۇرۇلغان يوشۇرۇن ئۈمىد ئۇنى جانلاندۇرۇپ تۇراتتى.

— خوش؟.. — دېدى ئۇ قايتىدىن جايىغا يۈكۈنۈپ، كۆزلىرىنى پارقىراتقان ھالدا.

— ھېلى ئۇسۇل-تاماشا ھەققىدە بىر نېمە دېدىڭىزمۇ قانداق؟

— ھە، بۇ ئۆزى، بىز، ئۆزى ماۋۇلار بىلەن،... — دېدى ئۇ ئەتراپىدىكى ھەمتاۋاتاۋاقلىرىنى ئىشارەت قىلىپ ئىنجىقلىغان ھالدا. بۇ گەپ بىلەن خوشامەتچىلەرمۇ ئورۇنلىرىدىن مىدىرلاپ قويىدى. ھەمدە مەمتىلى ئەپەندىگە قاراپ يەنە بىر قېتىم ھىجىيىشتى. ئۇلارنىڭ بۇ قىلىقىدا بىر خىل ئارىسالدىلىق، قايسى تەرەپكە تىۋىنىغىنىمىز ياخشىراق دېگەندەك روھى ھالەت بىلىنىپ تۇراتتى.

— شۇنداق،— دېدى تەۋپىق قازىنىڭ كۈلكىلىك ھالىتىگە مەسخىرىلىك قاراپ،— شۇلار بىلەن نېمە دېيىشكەنلىكىڭىزنى ئۇچۇقراق ئاڭلاپ باقماقچى ئىدىم.

— ھە، بۇ ئۆزىمىزنىڭ، مۇنداقلا...
— شۇنداقمۇ؟— دېدى تەۋپىق ئاشكارا مەسخىرە بىلەن،— يىغىلىشمىغان بولسام بۇ بولۇۋاتقان نەغمە- ناۋانى چوڭ گۇناھ دېگەندەك قىلىدىغىنىزمۇ- قانداق؟
— ھە، بۇ...بۇغۇ ئۆزى، گۇناھ سانىلىدۇ،... — قازاخۇنۇم ئەمدى گەپ يورغىلىتۇپ قۇتۇلۇشقا كۆزى يەتمەي ئىقرار بولدى. ئەمما شۇئان يۈركى ئۆچمەنلىك بىلەن تولۇپ، خالايىق ئالدىدا ئۆتكەنكى ئۆچىنى ئېلىپ، رەقىبىنى مەغلۇپ قىلماقچى بولدى.
— نېمە ئۈچۈن گۇناھ بولىدىغانلىقىنى، قانداق گۇناھ بولىدىغانلىقىنى، نەغمە- ناۋا، خۇشال- خوراملىقنىڭ قايسى تەرىقەتلەرگە دەخلىسى بارلىقىنى چۈشەندۈرۈپ باقامسىز؟
قازاخۇنۇم بۇ ئىشتا ئۆزىنىڭ پۈتۈنلەي ئۇتۇپ چىقىدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى. ھەم كۆڭلىدە: «چاشقاننىڭ ئۆلگىسى كەلسە مۇشۇكنىڭ قۇيرىقىنى چىشلەپتۇ، دېگەندەك، دېسەم ئۇنىماي كوچىلايسەن، ئەمدى ئۆزۈڭنىڭ شورى! » دەپ ئويلۇنۇۋېلىشقا ئۈلگۈردى.
— قۇرئاندىن قالسا ھەدىس ئۇلۇغ، شۇنداققۇ، تەخسىر؟— دېدى ئۇ سۆزىنى نېرىدىن باشلاپ،— بۇنى بىلىدىغانسىز؟
— بىلىمەن، سۆزلەۋېرىڭ، — تەۋپىقنىڭ چىرايىدا يەنىلا ئاشۇنداق بىر خىلدىكى كۈلكە جىلۋە قىلىپ تۇراتتى.
— ھەدىس دېگەن جانابى رەسۇلۇللانىڭ مۇبارەك سۆزلىرى،— دېدى قازاخۇنۇم ئەزمىلىك بىلەن گەپنى ئۇزارتىپ،— ھەدىستە مۇنداق كەلگەن، جانابى رەسۇلۇللا مۇنداق دېگەن: مېنىڭ ئۈممىتىمدىن زىنانى، يىپەك رەختلەرنى كىيىشنى، ھاراق ئىچىشنى، چالغۇ ئەسۋابلارنى ھالال سانايدىغان خەلقلەر چوقۇم مەيدانغا كېلىدۇ. » مانا، — دېدى قازاخۇنۇم غالىپلارچە كۆرەڭلىك بىلەن ھەمدە «ئەمدى نېمە دېيەلەيسەنكىن» دېگەندەك قىلىپ، تەھدىت ئارىلاش قوشۇپ قويدى،

— بۇ دېمەك ھاراق ئىچىش، زىنا قىلىش بىلەن بىر قاتاردا تۇرۇدىغان گۇناھ دېگەن گەپ!

تەۋپىق بىر قۇر سەپ سىلىپ قاراپ چىقتى. ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلغۇچىلارنىڭ چىرايىدىن كۆلكە ئۆچكەن ئىدى. ئەمما ئۇ خاتىرجەملىك بىلەن سۆز باشلىدى.

— سەھىھ بۇخارى رىۋايەت قىلغان ھەدىسلەردە يەنە شۇنداق بىر ھەدىسمۇ بار، رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم تويدا نەغمە قىلىۋاتقان يەردىن ئۆتۈۋاتقاندا ئۇنى چەكلەمدىكىن دەپ نەغمىنى توختاتقانلارغا قارىتا «نېمىشكە چالمايسىلەر؟ چېلىۋېرىڭلار، تويدا ھېچ بولمىسا دۇمباق چېلىپ بولسىمۇ خالايىققا جاكالىماق كېرەك» دېگەن. بۇ ھەدىسكە نېمە دەيسىزكىن تەخسىر؟

قازاخۇنۇمنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ھەر قانچە قىلغان بىلەنمۇ بۇ ھەدىسنى ئىنكار قىلىپ، قارشى گەپ قىلالمايدۇ. دە! ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنى قالمىغانىدى. بىراق، ئولتۇرۇۋېلىشمۇ ئوڭايسىز ئىدى. چىقىپ كېتىش تېخىمۇ تەس ئىدى. بۇ دەل «يولۋاسقا مىنىپ قېلىپ چۈشەلمەسلىك»نىڭ ئۆزى ئىدى.

ئۇ ياقتىن كىمدۇر بىرى:

— مەمتىلى ئەپەندىنى تات، ئەپەندى بىر پەدە ئويناپ بەرسۇن! — دەپ ۋارقىرىدى. بۇنىڭغا ھويلىدىكى ئادەملەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ۋارقىراش بىلەن ئاۋاز قوشتى. بۇ چاغدا ئابدۇراخمانمۇ ئۇسۇل بىلەن ئۇستازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغانىدى. تەۋپىق ئاخىرىقى قېتىم پۇشۇلداپ ئولتۇرغان قازاخۇنۇمغا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ، ئۇسۇل سورۇنىغا بۇرالدى.

بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن قازاخۇنۇم دەرھال ئۆزىنى چەتكە ئېلىش كويىدا ئەتراپىدىكىلەرگە:

— دېگەر ۋاقتى بولغاندۇ؟ ... — دېدى ۋە بۇ باھانە بىلەن ئۆزىنى

بەزلەپ، ئورنىدىن تۇردى. ھەمتاۋاقلىرى ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

تەۋپىق ئابدۇراخماننىڭ تەكلىۋىگە باش ئىگىپ ئېھتىرام بىلدۇردى. كىشىلەر تەرەپ- تەرەپتىن چوقان سېلىپ، ئۇنىڭ بىردەم ئۇسۇل ئويناپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىشاتتى. ئۇ ئاخىر ئورنىدىن تۇردى ۋە مۇھەممەد قارى مەشرەپكە:

— بوپتۇ، مەن ئويناي، موقام مەرغۇللىرىغا چال ئوغلۇم،— دېدى.

شۇئان ئەتراپتىن گۈلدۈراس ئالقىشلار ياڭراپ كەتتى. مەمتىلى ئەپەندى لەرزان قەدەم ئېلىپ مەيداننى ئايلىنىشقا باشلىدى. ئابدۇراخمان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھى مەيداندىن چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ قەدىمى شۇنچىلىك سىلىق، قوللىرىنىڭ ھەركەتلىنىشىمۇ شۇنچە لەرزان ئىدى. ئۇ كېتىۋېتىپ پېشايۋان ئالدىدا تۇرغان ئىزچىلاردىن بىرىگە:

— بىر پىيالە چاي ئېلىپ چىق،— دەپ پىچىرلاپ قويۇپ ئۆتۈپ كەتتى. ئىزچى دەرھال بىر پىيالە چاي ئېلىپ چىقىپ تۇتۇپ تۇردى. تەۋپىق مەيدانى ئايلىنىپ ئۇسۇل ئويناپ بۇ يەردىن ئۆتەرىدە پىيالىنى ئېلىپ بېشىدا توختىتىۋالدى. ئۇنىڭ پىيالىنى ئېلىشى ۋە بېشىدا تۇرغۇزۇشىمۇ بىر خىل نەپىس ئۇسۇل ھەرىكىتى بىلەن قىلىنىپ، ھەرگىزمۇ رېتىم بۇزۇلمىدى. كىشىلەر مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بېشىغا چاي بار پىيالىنى قويۇۋېلىپ ئۇسۇلغا چۈشكىنىنى كۆرگىنىدە يەنە بىر قېتىم ئالقىش ياڭراتتى.

تەۋپىق ئۇيغۇر ئۇسۇلىنىڭ بۇ ئاجايىپ تۈرىنى مۇتئەسسىپلىكنىڭ قورغانلىرى بىلەن قورشىۋلۇپ، سەنئەتتىن مەھرۇم بولغان مۇشۇ ئادەملەرگە كۆرسىتىپ قويۇش قارارىغا كەلگەنىدى. ئۇ بۇ ئۇسۇلنى تۈركىيىدە بىر قېتىم ئوينىغاندا چەتئەللىكلەر، تۈركلەر ئۇنىڭغا ھەيران قېلىشقانىدى. ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن ئۇ بۇنداق ئۇسۇلنى تېخى ئويناپ باقمىغان ئىدى.

پىيالە مەيىن ئۇسسۇل ھەرىكىتىگە ئەگىشىپ تەۋپىقنىڭ باش چوققىسىدىن پېشانىسىگە قاراپ سۈرۈلمەكتە ئىدى. تاماشىبىنلار نەپەسلىرىنىڭمۇ بوشراق چىقىرىشقا تىرىشقان ھالدا ئۇنىڭدىكى چاي تۆكۈلۈپ كېتىۋاتامدىكىن دېگەندەك قارىشاتتى. لېكىن چاي تۆكۈلۈش تۈگۈل چايقىلىپمۇ قويماي، سىلىق مىدىرلاپ، ئۇسسۇلچىنىڭ قاڭشىرى ئۈستىگە كەلمەكتە؛ ئۇسسۇلچىنىڭ بېشى بولسا قارشى يۆنىلىشكە — ئارقىغا قاراپ ئېگىلەتتى، قەدىمى بولسا سورۇننىڭ چېتىنى بويلاپ ئىلگىرىلەيتتى. پىيالە ئۇنىڭ قاڭشىرى ئۈستىدە بىردەم توختىغاندىن كېيىن يەنە ئارقىغا قايتىپ بېشى تەرەپكە قاراپ سىلجىشقا باشلىدى.

— بىزمۇ ئۆزىمىزنى ئۇسسۇلچى دەپ يۈرۈپتۇق، — دېدى تاماشىبىنلاردىن بىرى.

— شۇنى دەيمەن، بۇنداق سىلىق ئۇسسۇل ئوينىغاننى كۆرۈپ باقماپتىكەنمەن.

—...

پىيالە دەسلەپكى ئورنىغا - باش چوققىسىغا قايتىپ چىققاندىن كېيىن يەنە بىردەم جايىدا تۇردى. ئەمما ئۇسسۇلچىنىڭ قەدىمى مەيدان بويلاپ ئايلىناتتى. قوللىرى ئەۋرىشىم ئۇسسۇل ھەرىكەتلىرىنى ئورۇنلايتتى. مۈرىسى، كۆكرىكىمۇ قول ھەرىكىتىگە ماس ھالدا لىغىرلايتتى. پىيالە ئەمدى ئۇنىڭ گەجگىسى تەرەپكە سۈرۈلۈشكە، ئۇسسۇلچى بولسا ئالدى تەرەپكە بىلىنەر-بىلىنمەس ئېگىلىشكە باشلىدى.

كىشىلەر ئەمدى ئۇنىڭ پىيالىنى قەيەرگە ئاپىرىشىغا قىزىقىپ تېخىمۇ دىققەت بىلەن قارىشىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ جىددىيلەشكەن ئېڭىدا گويا پىيالىنىڭ تەڭپۇڭ ھالەتتە تۇرۇشى ئۆزلىرى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىكتەك بىر تۇيغۇ بىلەن «ئىختىيارسىز دىققەت»نى پەيدا قىلغانىدى. شۇڭا ئۇلار مىدىرلاشقىمۇ، چوڭراق تىنىشقىمۇ جۈرئەت

قىلالماي قارىشاتتى. پۈتۈن ئەتراپ جىم- جىت، پەقەت مۈزىكا ئاۋازىلا ئاۋالقىدەك يېنىك، لەرزان ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

پىيالە ئۇسسۇلچىنىڭ گەجگىسىگە چۈشۈپ، ئاندىن ئۇنىڭ مۈرىسى تەرەپكە قاراپ مېڭىشقا باشلىدى. ئەمدى ئۇسسۇلچىنىڭ قەدىمى بىلەن قوللىرىنىڭ جەينەكتىن تۆۋىنىلا ھەرىكەتتە ئىدى. بەدەننىڭ باشقا يېرى پىيالە ئۈچۈن تېنچلىق ساقلىماقتىدى. تاماشىبىنلار پىيالىنىڭ قانداق مېڭىۋاتقىنىغا شۇنچە قاراپمۇ ئاڭقىرالمايتى. ئاجايىپ- غارايىپ نەرسىلەرگە ئاسانلا ئىشىنىدىغان خۇراپىي ئادەملەرنىڭ ئېڭىدا «مەمتىلى ئەپەندى كارامەتچى ئوخشايدۇ... » دېگەندەك غەلىتە خىيال پەيدا بولاتتى. ئەقلىي-ھوشى بىلەن قارىغاندا بەدەن ھەرىكىتى مەلۇم رېتىمدە پىيالىنى نىشانلىق سۈرۈۋاتقىنى بىلىنەتتى. تەۋپىقنىڭ بېشى ئويناقلاپ تىك كۆتۈرۈلدى. ئۇنىڭ قولى بولسا تەكشى ھالدا يانغا سۇنۇلۇپ، ھەرىكەتتىن توختىدى. چۈنكى ئەمدى پىيالە ئۇنىڭ ئوڭ بېلىكى ئۈستىدە ئالقىنىغا قاراپ ئاستا سىلجىۋاتاتتى. لېكىن سول قولى ھەرىكەتتە، پۈتلىرى بولسا مەيدان بويلاپ ئۇششاق چامدايتى. ئۇنىڭ مەيداننى ئايلىنىشىدىمۇ بەلگىلىك قائىدە، رېتىم باردەك قىلاتتى. مەسىلەن، ئۇنىڭ مەيداننى بىر قېتىم ئايلىنىپ چىقىشى پىيالىنىڭ بىر قېتىم توختاشتىن يەنە بىر قېتىم ئەسلى ئورنىغا قايتىشىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئورۇنلىنىپ بولاتتى. ھەر قېتىم سازەندىلەرنىڭ ئالدىغا كەلگەندە «ساياھەتتىن قايتقان» پىيالە باش ئۈستىدە توختايتى؛ سازەندىلەر ئالدىدىن ئۆتكەن ھامان پىيالىنىڭ يېڭى «سەپىرى» باشلىناتتى.

پىيالە تەۋپىقنىڭ ئوڭ ئالقىنىغا كېلىپ توختىدى. ئۇ ساز چېلىۋاتقان شاگىرتلىرىغا قاراپ ئىللىق كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، لەرزان ھەرىكەت بىلەن پىيالىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ لىۋاھىدىنگە باقتى ۋە مەي ئىچكەنگە ئىشارەت قىلدى. ئاندىن يەنە مەيدان بويلاپ يۈرۈپ

كەتتى. پىيالىمۇ ئۇنىڭ ئالقىنىدىن «سەپەرگە» چىقىپ قولىنىڭ بىلىنەر- بىلىنمەس يوقىرى كۆتۈرۈلىشى بىلەن تەدرىجىي مۇرىسىگە قاراپ ئىلگىرىلەشكە باشلىدى. ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەيرانلىقى تېخىمۇ ئاشماقتىدى. پىيالە شۇ تەقلىتتە سول قولىنىڭ ئالقىنىغا بېرىپ توختىدى. سەنئەتكار يەنە بىر قېتىم مەي ئىچكەننى دورىدى. ئاندىن يەنە پىيالە ئۇنىڭ بويىنىغا قايتىشقا باشلىدى.

كىمدۇر بىرى چاۋاك چېلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئەتراپىدىكىلەرمۇ خۇددى شۇنى كۈتۈپ تۇرغاندەك چاۋاك چېلىپ، ئالقانلىرى ئاغرىپ كەتكىچە شاۋقۇن سالدى. بۇ چاغدا پىيالە ئۇسۇلچىنىڭ گەجگىسىگە قايتىپ كەلگەن ۋە ئەمدى تۆۋەنگە — يېڭىچكە بەل تەرەپكە قاراپ سۇرۇلمەكتە ئىدى. شۇنىڭغا ماس ھالدا ئۇسۇلچى پىيالىنى بەل تەرەپكە چۈشۈرۈش بىلەن بىللە مەيداننى تولۇق بىر قېتىم ئايلىنىپ كۆپچۈلۈككە تازىم قىلىپ ئۆتتى. بۇ ھەرىكەتمۇ مۇشۇ ئۇسۇل تۈرىنىڭ ئاخىرىغا مەخسەتلىك ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى.

ئۇ تازىمدىن باش كۆتەرگەندە پىيالە دەسلەپكى ئورنىغا — ئۇنىڭ بېشى چوققىسىغا قايتىپ چىقىپ بولغان، ئۆزى بولسا ئۇسۇلغا چۈشۈشتىن ئىلگىرى ئولتۇرغان ئورنىغا كېلىپ قالغانىدى. ئۇ سىلىق، سىپتا ھەرىكەتلەر بىلەن بېشىدىكى پىيالىنى ئېلىپ، ھېلىقى ئىزچىغا قايتۇرۇپ بەردى- دە، جايىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ يە تەرلەپ كەتمىگەن، يە جىددىيلىشىپ كەتمىگەنىدى شۇ چاغدا يەنە بىر قېتىم گۈلدۈراس- ئالقىش ياڭراپ كەتتى.

— يىگىتلەرنى ئۆيگە باشلايدىغان چاغ بولۇپ قالغانىدى،— دەپ پىچىرلىدى توي بېشى ئاستا تەۋپىقنىڭ قېشىغا كېلىپ.

— شۇنداقمۇ؟ ساقلىتىپ قويۇپتۇق- تە،— دېدى تەۋپىق خىجىل بولۇپ ئۆزر ئېيتىپ،— ئەمىسە شۇنداق قىلايلى،— ئۇ ئورنىدىن تۇرۇشىغىلا سازەندىلەر چېلىشتىن توختىدى. ئۇلارنىڭ قوللىرى تېلىپ

بولالمايلا قالغانىدى،— يىگىتلەر، ئەمدى داستىخانغا مەرھەمەت قىلىڭلار،— دېدى ئۇشاگىردلىرىغا قاراپ.

ئابدۇراخمان شائىرنىڭ باشلىشى بىلەن ئۇلار بىر- بىرلەپ ئۆيگە قاراپ مېڭىشتى. تەۋپىق ئۇلارنى ئۆيگە كىرگۈزىۋەتكەندىن كېيىن، توي ئىگىلىرىگە قارىشىپ بېرىش ئۈچۈن، ئەڭ كۆچلۈك شاۋ- شاۋ بولۇۋاتقان يەنە بىر ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

بۇ تويىنىڭ ئۆزگىچىلىكى تەۋپىق دېگەندەك بولدى، زۆرۈرىيەتسىز چىقىملار قىسقارتىلدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن كېلىپ چىقىش ئېھتىمالى بولغان گەپ- چۆچەكلەر تويىنىڭ نەغمە- ناۋا ساداسى ئىچىدە بېسىلىپ قالغانىدى. كىشىلەرنىڭ دىققىتى بۇ تويغا ئەڭ- ئەڭ كاتتا ئادەملەرنىڭ قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقى، تويىنىڭ تەنتەنىلىك بولۇشى جەھەتتە ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغانلىقى قاتارلىق مەسىلىلەرگە بۇرۇلۇپ كەتكەچكە، پىتنىخورلارمۇ بۇ تويىنىڭ ئاستىرتتىن ئىنتايىن ئاددىي بولغانلىقىنى ھېس قىلىشالمىغان، ئەكسىچە بۇ تويىنى بەك قالتىس بولۇپ كەتتى دېگەن تونۇش بىلەن ھەسەت قىلىشقا باشلىغانىدى. قىزنىڭ تويلىقىنى كۆرسىتىش ئادىتى قىلىنمىدى. بەزىلەر تويلۇق كۆرمەك بولۇشقانىدى، تەۋپىق ئورۇنلۇق سۆزلەر بىلەن رەت قىلىپ:

— بەرىبىر ئۇنى كېلىن كېيىدۇ، سىلەرگە نېمە پايدىسى؟ كۆرمەكچى بولساڭلار كېيىن قىزنىڭ ئۈچىسىدا كۆرۈسىلەر، — دېۋىدى، كۆپچۈلۈك غۇلغۇلا قىلىشىپ، راستىنلا بۇ ئادەتنىڭ ئارتۇقچە ئىكەنلىكىنى، تويلۇقنىڭ خەق بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوق ئىكەنلىكىنى بىردىنلا ھېس قىلىشىپ، ئېغىزلىرىنى يۇمۇشتى.

قازاخۇنۇم ھېلىقى پېتى قايتىپ كىرمىگىنى ئۈچۈن نىكاھ سەل كېچىكىپ قالدى. كىشىلەرگە ئادەت بولۇپ كەتكىنى ئۈچۈن باشقا موللىغا ئوقۇتۇشنى قاملاشمايدىغاندەك ھېس قىلىشىپ، ئۇنى كۈتۈپ

بىر ئاز ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. بەزىلەر قازاخۇنۇمنى باياتىنقى ئىزاغا چىدىماي كېتىپ قالدى، ئەمدى ئىككىنچى جامائەت سورۇنلىرىدا كۆرۈنمەيدۇ، دەپ ئويلاشقانىدى. بىراق، قازاخۇنۇم يەنە پەيدا بولۇپ قالدى. نىكاھ ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن توي ئىگىلىرى نىكاھ ھەققىگە ئاتاپ ئېلىپ چىققان گەزمال، پۇل ۋە قاتلىما ئارىسىغا ئېلىنغان گۆشنى تەۋپىقتە قازاخۇنۇمنىڭ ئالدىغا قويۇشقا سۇنۇۋىدى، تەۋپىق بۇ نەرسىلەرنى قازاخۇنۇمنىڭ ئالدىغا قويمىدى.

— نىكاھ ئوقۇپ قويغىنىڭىز ئۈچۈن رەخمەت، قازاخۇنۇم، — دېدى ئۇ تەبئىي تەمكىنلىكى بىلەن قارشى تەرەپنىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلارنى ئاختۇرۇپ ئالاق - جالاق بولۇۋاتقان كۆزلىرىگە تىكىلىپ، — ئۆي ئىگىلىرىنىڭ ئاتىغان ئازراق نەرسىسى بارىكەن، — دېدى ئۇ قازاخۇنۇمنىڭ ھەمداسقانلىرىغىمۇ كۆز يۈگەرتىپ،— بىراق، سىزلەردەك كاتتا، ئۆلىما ئادەملەر بۇ نەرسىلەرگە قاراشلىق ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە سىزلەر پۇل- مال ئۈچۈن ئەمەس، ساۋابلىق ئۈچۈن ئىش قىلىدىغان ئادەملەر،— شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— ئەلبەتتە، شۇنداق، بولۇپمۇ قازاخۇنۇم...

— مەنمۇ شۇنداق چۈشەنگەچكە، سىزلەرنى بۇنچىلىك نەرسىگە قاراشلىق بولمىغاندىكىن بۇ نەرسىلەرنى يېتىم- يېسىرلارغا بېرۋەتسەكمىكىن دەپ ئويلاپ تۇرىمەن. باشقىلارغا ساۋاب يولىنى كۆرسەتكۈچى ئادەم ئۆزىمۇ شۇ يولدا ماڭماي قالامدۇ، قانداق دېدىم. تەخسىر؟

— شۇنداق،... — قازاخۇنۇم ھەممىدىن قۇرۇق قالغانلىقىنى پەملەپ ئەلەم بىلەن خىرىلدىدى.

— ئەھلى ئۆلىما ئادەم مانا سىزلەردەك قولى ئوچۇق بولۇپ، ئاۋامغا ياخشى ئۈلگە بولسا، ئاۋامنى ئىنساپ، دىيانەتكە ئۈندەشمۇ ئاسانلا گەپ، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، شونداق...

— ئەمىسە، سىزلەرگە يەنە بىر قېتىم ساھىپخانلارغا ۋاكالىتەن رەھمەت ئېيتىشىمغا رۇخسەت قىلىڭ، دۇئا قىلىپ بېرەمسىزكىن؟

قازاخۇنۇم كۆزلىرىنى ئەتراپقا ھولۇققان ھالدا تىكىپ، ئىلاجسىز دۇئاغا قول كۆتەردى.

— ئامىن!... — ئۇنىڭ ئاۋازىمۇ زەئىپ چىقتى،— ئاللاھۇ ئەكبەر!— ئاخىرى بولسا غەزەپ ئارىلاش تەنىلىك چۇشتى.

— ئاغرىنماي قايتارسىلەر.

— ئاغرىنامدىغان...

قازاخۇنۇمغا «قولداش» بولۇپ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىپ، ئازراقتىن نەپكە ئېرىشىپ تۇرىدىغان سوخەنچىلەرمۇ تەڭلا قوزغۇلۇشتى، ھەممىسىنىڭ كۆزىدىن ئەلەم بىلىنىپ تۇراتتى. تەۋپىق ھويلىغا چىققاندا ئۇلارنىڭ كۆزچىلا ئۇلارغا ئاتالغان نەرسىلەرنى يېتىم-يېسىرلارغا تارقىتىشقا باشلىدى.

ئۇ ئابلەقنىڭ ئاتىسىنى چاقىرىپ قازاخۇنۇمغا قويۇلغان تونلۇقنى، قاتلىما ئارىسىغا ئېلىنغان گۆشنى بەردى.

— قازاخۇنۇمغا رەھمەت دەپ، بۇلارنى ئېلىڭ. ئابلەققە كىيىم تىكتۈرۈپ بېرىڭ. بۇنىسى تويىنىڭ نىمىتى، ئېغىز تەگسۇن، ئالغاچ كېتىڭ، — دېدى ئۇ.

قازىغا ئاتالغان پۇلنى يەنە بىر تۇل خوتۇنغا بەردى. قازىغا ئەگىشىپ قازان ماراپ يۈرىدىغان سوخەنچىلەر ئۇچۇن راسلانغان پارچە پۇل، قولياغلىق، كۆينەكلىك قاتارلىق نەرسىلەرنىمۇ باشقا كەمبىغەللەرگە تارقىتىپ بەردى ۋە:

— ئۆلىمالىرىمىزغا رەھمەت دەڭلا، ئۆز مەنپەئەتىدىن كېچىپ بۇ نەرسىلەرنى سىلەرگە ئۆتۈندى،— دەپ ئاۋۇلارنىڭ ئاچچىقىنى پەسەيتتى.

بۇ ئىشمۇ بىر يېڭىلىق بولۇپ، كىشىلەرنى تېخىمۇ تەسىرلەندۈردى.

تويىنىڭ ھەيۋىتىنى، ئىناۋىتىنى ئاشۇردى. كىشىلەر مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ، غېرىپلارغا بېرىلگەن نەرسىلەر ئۈچۈن ئۈچۈن دۇئا قىلىشتى.

بۇ چاغدا يىگىتلەر دۇئا قىلىپ قوزغۇلۇدىغان ۋاقىت بولۇپ قالغاچقا تەۋپىقنى مېھمانخانا ئۆيگە چاقىرىشتى.

دۇئادىن كېيىن يىگىتلەر ھويلىدا يەنە بىر پەس نەغمە- ناۋا قىلىشقاندىن كېيىن، ناخشا- قوشاق، نەي- راۋاپلارنى ياڭراتقان ھالدا ھويلىدىن كوچىغا ئاقتى. ھويلىدا تىقما- تىقما بولۇشۇپ تۇرغان خالايىقمۇ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى قىز يۆتكەش ئۈچۈن تەۋپىق ئېتىنى بېرىپ، ئۆزى ئوغۇل تەرەپتىن كەلگەن مويسىپىتلەر بىلەن پىيادە كەتتى.

يىگىتلەرنىڭ شاد- خۇرام توپىدىن كېيىن گۈلزادىنىڭ گىجىم رومال ئىچىدە يىغلاپ، يەڭگىلەر ئارىسىدا ھويلىدىن چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن يىگىتلەردىن بىرى سابىتنى نوقۇپ تۇرۇپ كۆرسەتتى. بۇ ھال سابىتقا ئالاھىدە بىلىندى. دەرۋازا ئالدىدا قىزنى ئاتقا مىندۈرۈشتى. ئۇششاق باللارنىڭ سۈرەنلىرى ئىچىدە ئات يورغىلاپ يۈرۈپ كەتتى. كەپسىز باللار ئاتنى ھۈركۈتۈش ئۈچۈن باشلىرىدىكى بۆكلىرىنى ئات ئالدىغان ئاتتى. ئاتنىڭ ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ئاياللار ئەنسىرىگەن ھالدا باللارغا ۋارقىراپ پوپۇزا قىلاتتى. بىرلىرى ئاتقا ۋە يەڭگىلەرگە توپا چېچىپ قاچاتتى. بىرسى كوچىنىڭ تار يېرىگە پاخال دۆۋلەپ ئوت قويۇۋەتكەنىدى. قۇرۇق ئاجىز ۋىلىلداپ تۇرغان، كۈلگە كۆمۈلگەن يالقۇن ئۈستىدىن ئاتلاپ ئۆتتى.

يىگىتلەر سابىتنىڭ ھويلىسىغا قايتىپ كېلىپ توي نەغمىسىنى باشلىۋېتىشتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يېتىپ كەلگەن ئاياللارنى ۋە كېلىننى كىرگۈزمەستىن قوشنا ئاياللار ئىشكنى تاقىۋېلىشتى، شۇنىڭ بىلەن قىيا- چىيا باشلىنىپ، ئاياللارنىڭ سۆزلەپ تالمايدىغان تىللىرى

ئۈچۈن تۈگمەس باھانە تېپىلدى. بىر ھازا سالا- سۈلھەدىن كېيىن ئىشىك تاقىۋالغان ئاياللارنىڭ تىلىكى ئىجاۋەت بولۇپ ئىشىك ئېچىۋېتىلدى. كېلىن ئۆيگە ئېلىپ كىرىلدى، ئۇنى ئاتقا مىندۈرۈپ كەلگۈچىگە ئوغۇل تەرەپ تارتۇق قىلىدىغان چەكمەن قويۇلدى. ئادەت بويىچە ئاتقا بىر چىنە گۈرۈچ بېرىلدى.

ئەمدى ھويلا ئىچى قايناپ كەتتى. قىزلىق تەرەپتىن كەلگەن ئايال مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن تەييارلانغان ھاردۇق ئېشى بېرىلگەچكە ئاياللار بىر- بىرىگە يول بەرمەستىن سۆزلەپ ۋە تېنىمسىز ئۇياقتىن- بۇياققا مېڭىشاتتى.

بۇ چاغدا يىگىتلەر يەنىلا ئۆزلىرىنىڭ نەغمە- ناۋاسى بىلەن يېزا ئاتموسفېراسىنى تولدۇرۇۋاتاتتى. خىيالچان بولۇپ ئۇسۇل كۆرۈۋاتقان سابىت بىرسىنىڭ:

— قورقۇۋاتامسەن، شۇكلەپ كېتىپسەنغۇ؟— دېگەن ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتتى. ئۇ ئىتتىك بېشىنى كۆتۈرۈپ مەھەممەد قارىغا تىكىلدى. مەھەممەد قارى ئۇنى چاقچاق ئارىلاشتۇرۇپ، كۆڭلىنى ئاچماقچى ئىدى.

— نېمىشكە قورقىدۇ، ئاخماق؟— دېدى ئابلىمىت قارى ئۇنىڭغا رەددىيە بېرىپ.

— ھەر ھالدا...دەيمىنا، — دېدى مەھەممەت قارى كۈلۈپ.

— كۆيۈشۈپ مۇرادىغا يەتكەنلەر مۇشۇلار بولغاندىكىن خوشاللىقتىن يۈرىكى سالىدۇ- دە،— دېدى ئابدىراخمان مەھەممەد قارىنىڭ گېپىنى ياساپ.

— خوشلۇقتىنمۇ تولا بۇ ئاداش قورقۇۋاتقاندەك تىم- تاسلا بولۇپ كېتىپتۇ،— دېدى مەھەممەد قارى يەنە ھەزىلە قىلىپ.

شۇ چاغدا ھويلىغا مەمتىلى ئەپەندى قاتارلىق چوڭلار يېتىپ كېلىشتى. يىگىتلەر ئۇرۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

ئون ئۈچىنچى باب

1

يازلىق تەتىل ھەربىر ئوقۇغۇچى ئۈچۈن ئۇنتۇلماس خاتىرىلەرگە تولدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قىزغىن فولكلور توپلاش ئىشى بىلەن بولدى، سابىت تېخىمۇ بەختلىكراق، تېخىمۇ ئالدىراشراق ئىدى. ئۇ باشقا سەبداشلىرىغا ئوخشاشلا ئوقۇغۇچىلىرى ئوتتۇرلۇق توپلاپ كەلگەن قوشاق، چۆچەكلەرنى رەتلەش، تەھرىرلەشتىن تاشقىرى گۈزەل ئايالىغا خەت ئۈگۈتۈشكە باشلىغانىدى. ئۇ گۈلزادىنىڭمۇ ساۋاتلىق بولۇپ كىتاب ئوقۇشى، شېئىرلارنى چۈشۈنەلەيدىغان بولۇشىنى ئىستەيتى. شۇنداق بولغاندىلا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئورتاق تىل بارلىققا كېلەتتى.

بۇ يېڭىدىن ۋىسالغا ئېرىشكەن بەختىيار ئەر - خوتۇنلارنىڭ قەلبىدىكى ئەڭ بۈيۈك شەخس مەمتىلى ئەپەندى ئىدى. ئەگەر خۇدانىڭ بەندىلىرىگە ياغدۇرىدىغان مېھرى- شەپقەتلىرىنى ئېلىپ بۇ ئادەم يېتىپ كەلمىگەن بولسا ئۇلارمۇ ئىلگىرىدىكى مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان ئاشىق- مەشۇقلارغا ئوخشاشلا ۋىسال تەشنالىقى بىلەن زارلىنىپ ئۆتۈپ كەتكەن بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلاردا بۇ ئادەمگە نىسبەتەن ئادەتتىن تاشقىرى بىر خىل مېھىر- مۇھەببەت قوزغالغانىدى.

سابىت تەۋپىق بىلەن بىللە بولغان چاغلاردا ئۇستازىنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەربىر گەپكە دىققەت قىلىپ تۇراتتى. ئۇ ھەر كۈنكى تەسىراتى،

ئاڭلىغان سۆزلىرىنى ئۆيگە كېلىپلا خاتىرىلەپ قويااتتى. ئۇ ئۇستازى ھەققىدە مۇپەسسەل تەرجىمەھال يېزىپ چىقىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئۇ سىرتتىن كىرگەندە ھامان گۈلزادە ئۇنىڭدىن ئەڭ ئاۋۋال:

— مەمتىلى ئەپەندىنى كۆردىڭىزما؟ — دەپ سورايتى. ئەگەر سابىت كۆردۈم دېسە گۈلزادىنىڭ سوئاللىرى كۆپىيىپ كېتەتتى، تەۋپىقنىڭ نېمە دېگەنلىكى، نېمە قىلغانلىقى، نەدە بولغانلىقى قاتارلىق جىمى ئىشنى بىلگۈسى كېلەتتى، ئەگەر سابىت ئۇنى كۆرمىگەنلىكىنى ئېيتسا ئۇنىڭ بەختىيار چېھرىسىگە غەمكىنلىك سايە سالاتتى.

— كۆرۈشۈپ، ئەھۋال سوراپ كەلگەن بولسىڭىزچۇ،— دەيتى ئۇ.

سابىت سۆيۈملۈكىنىڭ قەلبىدىكى ساداقەتنىڭ بۇنداق سادا ئېپادىسىدىن ھەم كۈلگۈسى كېلەتتى، ھەم تەسىرلىنەتتى. دە، يوغان بەستى بىلەن قىزنى چۆجىنى قاماللىغاندەك قۇچاقلاپ كۆتۈرۈۋېلىپ، ئامراقلىق بىلەن ئەركىلىتەتتى. گۈلزادە ئېچىلىپ كۈلگىنىچە:

— سىزنىڭمۇ خېلى ئىشىڭىز بارىكەن. مەن تېخى سىزنى گەپ قىلىشنىمۇ ئۆگۈنەلمەي كېتەمدىكىن دەيتىم، — دەپ چىقىشاتتى.

— بىلەمسەن، مەمتىلى ئەپەندى ھەمىشە: شائىرنىڭ قەلبىدە ئوت بولىدۇ، بۇ ئوت ئىشق ئوتى. مانا شۇنداق ئوت بولغىنى ئۈچۈنلا ئۇ شېئىر يازىدۇ. دېمەك ئۇ ئادەتتىكى كىشىلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ ھېسسىياتچان، ئىشقۋاز كېلىدۇ. دەيدۇ، مېنىڭمۇ ساڭا قىلىۋاتقان ئىشقىۋازلىقىم تېخى يۈرۈكۈمدىكىڭنىڭ ھەممىسى ئەمەس،— سابىتمۇ ئېچىلىپ كېتەتتى. ئۇ بۇنداق چاغلاردا خېلى كۆپ سۆزلۈك بولۇپ قالاتتى، ھەتتا دائىملا يانچۇغىغا بېكىنىۋېلىپ غاڭزىنى ئويناپ تۇرىدىغان قولىنىمۇ چىقىرىپ، ناتىقلاردەك قول ھەركىتى بىلەن قىزغىن سۆزلەپ كېتەتتى.

— ھەممىسى ئەمەس؟ ئەمسە قالغىنى قېنى؟

— قالغىنى ئاشۇ شېئىرلاردا.

— ئەمسە ماڭا ئوقۇپ بېرىڭ.

شۇنىڭ بىلەن سابىت گۈلزادىگە بېغىشلانغان لېكىرلىرىنى ئوقۇشقا باشلايتى. ئارقىدىن گۈلزادىگە خەت ئۆگىتەتتى. بەزى- بەزىدە ئابلىمىت قارى بىلەن مۇھەممەت قارى ئۇنى ئىزلەپ كېلەتتى.

— ۋۇي، نېمانداق نىمىسەن؟ — دەيتتى مۇھەممەد قارى ئىشىكتىن كىرە- كىرمەيلا— تىوي قىلىپلا ئۆۋاڭدىن چىقالماس بولدۇڭغۇ؟ بىز زېرىكىپ ئۆلەيلى دېدۇق، سەن بولساڭ خاتىرجەم...

— ئۆگۈنۈپ قاپتىكەنمىز، ئۈچىمىزدىن بىرەيلەن بولمىساقلا زېرىككەندەك بولۇدىكەنمىز،— دەپ ئۆزىنى ئاقلىغاندەك دەيتى ئابلىمىت قارى يېڭى كېلىندىن سەل قورۇنۇپ.

— ئەمسە نېمىشكە ھەر كۈنى كەچتە ئولتۇرۇپ كەتمەيسىلەر؟

— كۈننى كەچ قىلالماي كۆزۈڭلار تۆرت بولۇۋاتقاندا بىز كېلىپ يېرىم كېچىكىچە ئولتۇرۇۋالساق سەت كۆرۈنۈپ كېتەرمىزمىكىن دەيمىزدە،— دېدى مۇھەممەد قارى.

— ئەمسە بۈگۈن نېمىشقا كەلدىڭلا؟— سابىت قىزىرىپ كېتىپ سوردى. بۇ چاغدا گۈلزادە ئۆي ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتكەندى.

— بۈگۈن نېمە بولسا بولسۇن، دەپ كەلدۇق- تە، تىللىساڭمۇ ئىچىڭدە تىللاسەن.

— تاپشۇرۇقنىڭ گېپىنى قىلساڭلاچۇ، تۈزى يوق چاخچاقنى قىلىۋېرىدىكەنسىلە، — دېدى ئابلىمىت قارى تەقەززالىق بىلەن.

— ئەمدى قىلساقمۇ بولۇدۇغۇ، ئابلىمىت؟ سابىت بىلەن چېقىشىپ كۆڭلۈمنى ئېچىۋالغىنىم يامان كېتىپتىمۇ؟

— بولدى كاسىلداۋەرمەي، ئاله، رەتلىگەن نېمىلىرىڭنى سابىت كۆرۈپ باقسۇن.

ئۇلار ئۆز ئوقۇغۇچىلىرى تەرىپىدىن توپلانغان چۆچەك ۋە ناخشا- قوشاقلىرىنى سابىتقا كۆرسۈتۈشتى. ئۇلار ئۆز قولىرىدىكى توپلانمىلارنىڭ ھەممىنى ئېلىپ، ئۆز ئاراسىلىشتۇردى. ئوخشاشلىرىنى

چىقىرىۋەتتى. ئۆز ئارا ئالماشتۇرۇپ تەكشۈرۈش بىلەن ھەرخىل ۋارىيانتلارنىڭ تولۇق ۋە مۇكەممەللىقى تاللىنىپ بېكىتىلدى.

— بىزنىڭ كېتىشىمىزنى تىلىمەيۋاتقانسەن؟ — مۇھەممەد قارى پات- پاتلا شۇنداق سوئال بىلەن چاخچاق ئارىلاشتۇرۇپ تۇراتتى.

— ياق، تېخى بالدۇ، — سابىت قىسقا ھەم تۇزلا جاۋاب بېرەتتى.

— خۇداغا شۈكرى، بىز ئالدىراپ كەتسەكمۇ پايدىسى يوق، تىزىمىزنى قۇچاقلاپ ياتماقتىن باشقا گەپ بولمىسا...

— مۇھەممەد قارى! سەنمۇ تازا... بىز نېمىكەنسەن، — دەيتتى ئابلىمىت قارى، — ئايال كىشى با يەدە ھە قىسما گەپلەرنى قىلماسلىق ئەخلاقلىق ئادەمنىڭ ئىشى.

— ۋاي، تەقۋادارەي، ئېتىكاپتىلا ئولتاساڭچۇ، بۇ يەدە ساڭا ئورۇن يوق. يەڭگىمىز ئىچكىرىدە، ئاڭلىمايدۇ.

— ئەگەر ئىككىڭلار بۇ يەدە ئورتاق ئىشلا، ئورتاق سۆھبەتلە ئۇچۇن كەلمىگەن بولساڭلا، ھەر قاچان، باشقا جايدىمۇ تالىشىشقا پۇرسەت تاپالايتىڭغۇ؟ — دېدى سابىت ھەزىل قىلىپ.

— كۆڭلىمىزگە يېڭى كېلىنىنىڭ كۆزىگە نېمە كۆرۈنۈۋاتقاندىمىز دېگەن ۋەسۋەسە چۇشۇۋېلىپ، خاتىرجەم ئولتۇرالماي، يە كەتكىمىز كەلمەي، ئارىسالدى بولۇپ قالغان ۋاقتىمىزادا مانا شۇنداق ئالاقىسى يوق گەپلە چىقىشقا باشلايدۇ. بۇ دېمەك بىزگە قايتىدىغان چاغ بولدى. دېگەن سۆز.

ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. سابىت ھەر قانچە تۇتسىمۇ، يەنە بىر ئاز ئولتۇرۇشقا ئۇنىمىدى. مۇھەممەد قارى ئاغزى تىنماستىن سابىت بىلەن چېقىشاتتى. بۇ كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇشتىن كېيىن ئۇنى يەنە گۈلزادىنىڭ مېھرلىك كۆزى، زىلۋا قەددى ئەسىر قىلغۇچى سېھىر بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يەنە بىر ھازا شېرىن سۆھبەت داۋام قىلاتتى.

** ****

ئەنە شۇنداق، سابىتنىڭ كۆڭۈللىرى ئەڭ كۆڭۈللۈك، ئەڭ بەختلىك ۋە ئەڭ مەنىلىك ئۆتمەكتىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ بەختنىڭ مەست قىلغۇچى كەيپى بىلەن بولۇپ ئۆزىنى تاشلىۋەتكىنى يوق. ئۇ بۇ جەرياندا ئۆزىنىڭ شېئىرلىرىنى رەتلەپ چىقتى.

بۇ شېئىرلار دىۋانىنى ئۇستازىغا كۆرسىتىپ پىكىر ئالماقچى، لېكىن، ئۇستازىغا كۆرسىتىشتىن ئىلگىرى ساۋاقدىشى ئابدۇراخمانغا بىر قېتىم كۆرسىتىپ بېقىش پىكرىگە كېلىپ قالدى. ئۇ «ئەتىلا ئىشتاچىغا بېرىپ كېلەي، تەتىلدىن بېرى دوستلا بىلەن ئۇچراشماپتىمەن. كۆرۈشۈپ بىردەم- يېرىم دەم پاراڭلىشىپ كېلەرمەن» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئاللىقاچان تاتلىق ئۇخلاپ كەتكەن مەھبۇبىسىنىڭ يۈزىگە يېقىنراق ئېگىلىشىپ ئۇنىڭ گۈزەل چېھرىسىنى بىردەم تاماشا قىلدى.

2

سابىت ئىشتاچىغا كەلگەندە ئابدۇراخماننىڭ ئايالى ئۇنىڭ تېجەنگە كەتكەنلىكىنى ئېيتتى.

— ئۇ بىر بولسا قۇناجىمىنىڭ ئۆيىدە، بولمىسا موللائىبىز داموللامنىڭ ئۆيىدە. ئىشقىلىپ ئابدۇغوپۇر، ئەمەت مەخسۇملار بىلەن بىللە، — دېدى.

يولنى ئارتۇق ماڭغىنى ئۇچۇن ئۆز - ئۆزىگە كايىپ، تېجەنگە كەلدى. دوستلارنى موللا ئىبىز داموللامنىڭ ئۆيىدىن تاپتى. بۇ يەردە يەنە لىۋاھىددىن، مۇھەممەد قارى مەشرەپلەرمۇ باردى. ئۇلار سابىتنىڭ كەلگىنىدىن بەك خۇرسەن بولدى.

— بىز ساڭا بالا ئەۋەتەيلى دەپمۇ ئويلىغان، بىراق كاككۈكنى زەينەپتىن، پەرھادنى شېرىندىن... بىر كۈن جۇدا قىلىپ گۇناھكار بولۇپ قالارمىزمۇ دەپ ئىككىلىنىپ قالدۇق،— دەپ چاخچاق قىلدى ئابدۇراخمان كۈلۈپ تۇرۇپ:

— مەن سىېنى ئىزلەپ ئىشتاچىغا بېرىپ يېنىشىم،— دېدى سابىت ئۇنىڭ چاخچىقىغا تۇزلا جاۋاب بېرىپ، ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپلا قولىنى يانچۇقىغا سېلىپ، يانچۇقىدا غاڭزىنى ئويىنغاچ.

— دېمەك، سابىت ئابدۇراخمانىنىلا ئىزدەپتىكەن- دە! — دېدى ئەمەت مەخسۇم چېقىشىپ.

— ھەئە، ئابدۇراخماننى ئىزدىدىم. ئۇنىڭغا بىر ئىشىم باردى،— دېدى سابىت ئەمەت مەخسۇمنىڭ سۆزىدىكى ھەزىلىنى بايقىماي.

— ھەقىچان بۇ يەردىن ئۆتكەنسەن، نېمىشقا بىزنىڭ ئۆيگە ياكى بۇ ئۆيگە كىرىپ ئۆتمىدىڭ؟— دېدى ئابدۇغوپۇر، ساددا دوستىغا ئىچ ئاغرىتقاندەك قىلىپ،— كىرىپ ماڭغان بولساڭ نەچچە چاقىرىم يولنى كەمرەك ماڭماتتىڭ، خوش، قېنى ئۇسسۇزلۇق ئىچ.

— بابا چاخچاق قىلغانىدىم،— دېدى ئابدۇراخمان،— بىز ساڭا بالا ئەۋەتكەنىدۇق، ئەمدى گېپىڭدىن مەلۇم بولىدىكى، سەن ئىشتاچىغا يېتىپ بولغان چاغدا بىز ئەمدىلا سېنى چاقىرغىلى ئەۋەتكەن بالا بۇ يەردىن قوزغالغان بولسا كېرەك، شۇڭا ئۇچرىشالماپسىلەر، خەير، مەيلى، قانداقلا بولمىسۇن كەلدىڭ.

ئۇلار پېشايۋان سۇپىسىدا باراڭنىڭ راھەتبەخش سايىسى ئاستىدا ياز نېمەتلىرىگە ئېغىز تەككەچ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلار سابىت كىرىشىنىڭ ئالدىدىكى سۆھبەتلىرىنى داۋام قىلماق بولۇپ، لىۋاھىددىن گەپ باشلىغان پۇرسەتتە، ئابدۇراخمان ئاستا سابىتنىڭ يېنىغا سۈرۈلۈپ، ئۇنىڭدىن پىچىلاپ سورىدى:

— مېنى نېمە ئىش بىلەن ئىزدىگەنتىڭ؟

— باشقا بىر ئىش كېيىن دېسەمۇ بولىدۇ،— دېدى سابىت شېئىرلىرىنى بۆيەردە ئوتتۇرىغا چىقىرىشتىن خىجىل بولۇپ.

— بولمىسا باققا كىرىپ سۆزلىشىپ چىقايلىمۇ؟— دېدى ئابدۇراخمان ئەستايىدىللىق بىلەن.

— ياق، ئۇنچىۋالا مۇھىم ئەمەس، بىكا ۋاقتىمىزدا دېيىشسەكمۇ بولىدۇ،— دېدى سابىت، — ساڭا كۆرسىتىدىغان بىر نېمە باردى...

— دېسەم - دېمىسەم بىر پاچە شېئىر، ئۇنى بەلكىم ئاخشاملا يازغانسەن، يەنە كېلىپ ئۇ شۇنداق گۈزەلكى، ھاياجىنىڭنى باسالماي قالدىڭ، شۇنداقمۇ؟ ئاندىن بىز بىلەن ئورتاق زوقلىنىشنى لايىق تاپتىڭ، شۇنداقمۇ؟

— بىر پاچە ئەمەس...، — دېدى ئۇ بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلەشكە باشلىغاچ، قولىنىڭ ئالقىنىدا بۇرنىنىڭ ئۇچىنى سۈرتۈپ.

— ھە، ئىككى؟ بەش؟ ۋۇي، بۇنى ھەممەيلەن بىلە يەدە دېيىشكە بولىدىغان ئىشتەك تۇرىدىغۇ؟ نېمىشكە ماڭىلا، يەنە كېلىپ كېيىن ئايرىم دەيدىغان گەپ، دەۋالدىڭ؟

— سىلە نېمە پىچىرلىشىپلا كەتتىڭلا؟ بەلكىم بىزمۇ ئاڭلاپ باقساق بولىدىغاندۇ،— دېدى ئەمەت مەخسۇم.

— ئەلۋەتتە بولىدۇ،— دېدى ئابدۇراخمان تەنتەنە بىلەن،— دوستىمىز سابىت ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىندا يازغان بەش پارچە شېئىرىنى — شۇنداقمۇ دوستۇم؟ — بىزنىڭ زوقلىنىشىمىز ئۈچۈن ئېلىپ كەپتۇ.

— بەش پارچە ئەمەس، جىق، بۇ يەردە ئوقۇپ تۈگەتكىدەك ئەمەس، شۇڭا سىنىلا كۆرۈپ باقسۇن دەپ ئېلىپ كەلگەنىدىم.

— ئەھە، دېمەك شېئىرلا دىۋانىڭ ئىكەن- دە؟ نېمىشكە بالدۇراق مۇنداق دېمەيسەن.

— مەن شېئىرلىرىمنى ئەپەندىگە كۆرسىتەي دېگەنىتىم، شۇڭا ئاۋۋال سېنى بى كۆرۈپ باقسا ئوبدان بولامدىكىن دەپ ئويلاپ، شۇنى ئېلىپ

كەلگەنىدىم،ــ سابىت قويىنىدىن دەپتەر قىلىپ تىكىلگەن شېئىرلىرىنى ئېلىپ ئابدۇراخمانغا بەردى.

ــ بۇنى نېمىشكە ماڭا ئايرىم كۆسەتمەكچى بولۇسەن، پەمىسىز، بۇ دېگەننى كۆپچۈلۈك مۇھاكىمە قىلسا تېخىمۇ ياخشى ئەمەسمۇ؟ ــ دېدى ئابدۇراخمان.

ــ بايىلا بۇنداق گەپ دېسەڭ بولماملىدۇ، ئاغىنە، ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم.

ــ سابىتنىڭ يەنە بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلىگەندەك بىلىنىپ، قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن، ئاستىلا سۈرتۈپ قويدى.

ــ بولدى قويساڭچۇ، ئۇنىڭمۇ بى ئويلىغان يېرى با- دە، ــ دېدى ئابدۇغوپۇر ئۇنى خىجىللىقتىن قۇتقۇزماقچى بولغاندەك.

ــ سابىتنىڭ قىلغىنى توغرا، ــ دەپ قوللىدى لىۋاھىددىن،ــ ئابدۇراخمان بىلەن ئەمەت مەخسۇمدىن باشقىمىز شېئىر يازمىغاندىكىن، بىزگە دېمەكچىنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق- تە. بەربىر كارامەت پىكىرلەنى بېرەلمەيمىز.

ــ پىكىر بېرەلمىسەكمۇ ئاڭلاپ ھوزۇرلانساق بولۇدىغۇ،ــ دېدى ئابدىغوپۇر.

ــ ئۇنداق بولسا مەن ئوقۇيمەن، ھوزۇرلۇنىدىغانلار ھوزۇرلانسۇن، پىكىر بېرىدىغانلار پىكىر بەرسۇن،ــ دېدى ئابدۇراخمان يىگىتلەرنى دېققەتكە ئۇندەپ. ئارقىدىن ئۇ بىرىنچى بەتنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى.

سەن گويا كۈلگەن چېچەكسەن نەۋباھار ئەييامىدا،
مەست قىلسۇرسەن مەي تۇتۇپ غۇنچە لىۋىڭ گۈل جامىدا.

. . . . . .

سابىتنىڭ غەزەللىرى كىلاسسىكلارنىڭ ئۇسلۇبىدا يېزىلغان بولۇپ، مۇھەببەت، ساداقەت كۈيلەنگەن، بەزى جايلىرىدا ئاشىقلارچە ئاھ

چىكىلگەن ئىدى. ئۇنىڭ دىۋاننى تۈزۈش شەكلىمۇ كىلاسسىك شائىرلارغا ئوخشاش ئىپىلبە تەرتىۋدە ئىدى. شېئىرلاردىن بىر قانچىنى ئوقۇغاندىن كېيىن ئابدۇراخمان ئوقۇشتىن توختىدى. ئۇنىڭ بىر نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى پەملىگەن سابىت جىددىيلىشىپ كەتتى. خىجىل بولغىنى بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلىشىدىن بىلىنەتتى. ئۇ ئابدۇراخمان كۆپىنىڭ ئالدىدا پىشمىغان نەرسىلىرىمنى ئوقۇپ تازا تالىتىدىغان بولدى، دەپ ئەنسىرىدى. ئەمما ئابدۇراخمان سۆز قىلىشقا ئالدىرىمىدى. ئۇ ئاۋۋال باشقىلارنىڭ نېمە دەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقماقچى ئىدى.

— راستىنى ئېيتسام،— دېدى ئابدىغۇپۇر،— سابىتنىڭ غەزەللىرى بۇرۇن ئۆتكەنلەرنىڭكىدىن قېلىشمايدىكەن، يا ئۆزەمنىڭ قولىدىن كەلمىگەچكىمۇ، ماڭا بەك ياقتى.

—ماڭىمۇ خوپ ياقتى،— دېدى مەشرەپ.

لىۋاھىددىن ئۆزىنىڭ قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويمىدى. ئۇ جىم-جىت ئولتۇرۇپ ھەربىر كىشىنىڭ پىكرىنى ئۆلچەپ كۆرۈۋاتاتتى. ئابدۇراخمان ئىككى دوستىنىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن:

— مېنىڭچە بۇنىڭ ئۆتكەنلەرنىڭكىدىن قېلىشمايدىغانلىقى راست. لېكىن، يامان بولغان يېرىمۇ دەل شۇ ئۆتكەنلەرنىڭكىدىن قېلىشمىغانلىقى! نېمىشقا ئۆزىمىز ياشاۋاتقان ئەمەلىي ھاياتقا يۈزلەنمەيمىز؟ ھامان شۇ ئاشىق- مەشۇقلارنىڭ ئاھ- ۋاھلىرى — مۇھەببەت پاجىئەلىرى... — ئابدۇراخمان سۆزۈمنى قاتتىق ئالمىسۇن دېگەندەك سابىتقا قاراپ كۈلۈمسىرىدى ۋە،— سابىت، بىز قەشقەرگە سىجاڭنىڭ ئالدىغا بارغاندا نوۋېشى مەكتەپتە مەتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىگەنلىرى ئېسىڭدە بادۇ؟ ئەپەندى ئەدەبىيات- سەنئەتنىڭ ۋەزىپىسى ھازىرقى بىزنىڭ شارائىتىمىزدا نېمە بولۇشى كېرەكلىكى ھەققىدە سۆزلىگەنىدىغۇ؟ شۇ سۆز ئېسىمىزدە بولسۇن. بىز ھەممە دەۋر

ئوخشاشلا «ئاھ- ۋاھ»لانى يېزىپ ژۇسەك، كېيىنكىلە بىزنىڭ ئەسىرىمىزدىن مۇشۇ دەۋر ھەققىدە نېمىلەرنى بىلىدۇ؟ توغرا، ئەپەندىمۇ دېگەن، بۇ ئەسىردىن شۇ زاماننىڭ تىلىنى بىلىشكە بولىدۇ. بىراق، خەلقنىڭ تۇرمۇشى، تەقدىرى، قايغۇسى، ئارزۇسى، زامانىمىزدىكى ھۆرلۈك ئۇچۇن كۆرەشلە ئەكس ئەتمەيدۇ. بۇ شېئىرلاردىن گويا غارلانى ماكان ئەتكەن دەرۋىشلەرنىڭ پەريادى ئاڭلىنىدۇ. ئۇ جەمئىيەتتىن ئايرىلغاچقا جەمئىيەتتە بولۇۋاتقان زۇلۇم-ئاسارەت، كۈرەش- زىددىيەتلەرنى بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ خىيالى ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى دەرتلىرىگە تالىق «ئاھ-ۋاھ»لىرىنى تۆكۈشتىلا! شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بىراق بىز جەمئىيەتكە ئارىلىشىپ ياشاۋاتقانلا، ئۆز بېشىمىزدىنمۇ نۇرغۇن بوران- چاپقۇنلا كەچكەن ئادەملەرمىز. شۇڭا بۇلا بىزنىڭ ئەكس ئەتتۈرۈش نىشانىمىز بولسۇن،— ئابدۇراخمان يەنە بىر نەچچە ۋارقنى ئۆرۈۋېتىپ ئازراق توختىدى ۋە،— ھېچ بولمىسا مۇنۇ غەزىلىگەدەكراق يازغىن- دە، — دېدى ۋە «ئا» قاپيىسىدىكى يەنە بىر غەزەلنىڭ بىرىنچى بېيتىنى ئوقۇدى:

ئالدىراپ ئۆزمە ئۈمىد، يار، دېمىگىن ھەم «ئەلۋىدا»!
قۇچقۇمىز بىزمۇ ۋىسال بۇ يولدا قىلساق جان پىدا.

— بىراق، — دېدى ئابدىراخمان يەنە توختاپ، — بۇنى مەن پەقەت «ھېچ بولمىسا» دەپ ماقۇللىدىم، بولمىسا بۇنداق يوشۇرۇن ئىما- ئىشارەتلىك شېئىرلادىن بىزنىڭ خەلقىمىز نەپ ئالالمايدىغانلىقىنى دېسەم، يەنىلا ماقۇللىمايتىم. بۇنىڭدىكى تەققاس قىلىشلانى قانچە ئادەم چۈشىنەلە؟ يەنىلا زىيالىلا، بىز چۈشەندۇرۇپ يۈرمىسەكمۇ ھەممىنى چۈشۈنۈدىغانلار چۈشۈنۈدۇ. بۇنىڭ نېمە پايدىسى؟ بىر- بىرىمىزنى ئۈمىدلەندۇرۇپ تەسەللي ئېيتىش ئۈچۈنمۇ؟ ياق،

ھەقىقەتنى، ئىنساننىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى، ئەركىنلىكنىڭ قانداق قىممەتلىك نەرسە ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيدىغانلارغا چۈشەندۈرۈشكە تىرىشايلى، دەيمەن.

— ئەيىپلەپلا كەتتىڭغۇ؟— دېدى ئەمەت مەخسۇم چاخچاققا بۇرىماقچى بولۇپ،— ئۇنىڭ تازا ئاشىق بولۇپ يۈرگەن مەزگىللىرىدە يازغانلىرى بولسا توغرا چۈشۈنۈشكە بولۇدۇغۇ؟

— مېنىڭچە،— دېدى لىۋاھىددىن ئۆزىگە خاس سالماقلىق بىلەن،— سابىتنىڭ غەزەللىرىدە بايا ئابغۇيۇر دېگەندەك ئارتۇقچىلىق بار ئىكەن، دوستۇم، سەن جەڭگىۋارراق نەسلەنى ياز. ھازىر بىزگە زۆرۈرى مىللىي ئاڭنى ئويغۇتۇش، بۇنداق ئۇيقۇ دورىلىرىنى ساقلاپ قوي، موللىكامنىڭ شېئىرلىرىنى كۆرسەنغۇ؟ قانداق جەڭگىۋار، ئۇ بىزنىڭ ئالدىمىزدا پۈتكۈل تارىخىمىزنى ئېچىپلا بېرىدۇ.

سابىت خىجىل كۈلۈمسىرەپ، بۇرنىنىڭ ئۇچىنى پات - پات سۈرتۈپ قويۇپ، گەپ قىلالماي ئولتۇراتتى، ئابدۇراخمان شائىر «ب» قاپىيىسىدىن بىر غەزەلنى باشلىدى:

يا كۆز نۇرۇڭ پەيكانىنى تېنىمگە ئاتارسەن يارەب،
يا ھىجرىڭ بالاسىنى باشىمگە سالارسەن يارەب.

—مانا، سېنىڭ بۇ دىۋانىڭ مۇشۇنداق گەپلە بىلەن تولغان بولسا، بىزنىڭ مۇشۇ دەۋرىمىز ئۈچۈن قانچىلىك پايدىسى بولا، دوستۇم، — دەپ سورىدى ئابدىراخمان شائىر ئوقۇشتىن توختاپ.

— بۇلانىڭ ھەممىسى ئىلگىرى يازغان غەزەللەر، تاشلىۋېتىشكە قىيمىدىم، ئەپەندىنىڭ تەشەببۇسلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن يازغانلىرىم ئاخىرىدا،— دېدى سابىت ئاخىر پەس ئاۋازدا تەرلەۋاتقان بۇرنىنىڭ ئۇچىنى ئېرتقاچ.

— مۇنداق - دە، — دېدى ئابدىراخمان ۋە توپلامنىڭ كېيىنكى يېرىمىنى تەخمىنەنلا ئۆرۈپ، چىققان يېرىنى ئوقۇدى:

يارىم، ئەگەر سەن شېرىن بولساڭ،
شەرت قىلما ماڭا تاغ كەسمەكنى.
تاغ كەسمەك نەھاجەت.
شەرت قىل پەقەت
ئەل سۆيمەكنى ھەم ئەرك سۆيمەكنى!
مەن ئەگەر شان-شەرەپ قۇچسام
ۋەتەن، مىللەت قەرزىنى ئاقلاپ؛
مېنى يارىم دە شۇ چاغ دىلىڭدىن،
ئاتەش لىۋىڭنى يېقىپ قۇچاقلاپ،
ئەگەر ساداقىتىم بولمىسا ئەلگە،
بىر «ساڭا سادىقمەن» دېگىنىم گۇمان.
سەنمۇ ئەل ئىچىدە بىر جان،
ئەلگە سادىقمەن.
ساڭىمۇ ھامان...

— نېمەڭ بۇ ھوي، ئاۋالقى غەزەللىرىڭنى ھەم بۇنى بىرلا سەن يازغىنىڭغا ئىشىنەلمەي قالدىم،— دېدى ئەمەت مەخسۇم.
— مېنىڭچىمۇ سەۋىيىسى بىراقلا تۆۋەنلەپ كېتىپتۇ، — دەپ قوشۇلدى ئابدۇغۇپۇر.
— مېنىڭ پىكرىم پۈتۈنلەي باشقىچە،— دېدى ئابدىراخمان تەنتەنىلىك ئاھاڭدا،— سىلەرنىڭ ئاۋالقى غەزەللەر ھەققىدە يوقۇرى باھا بېرىشىڭلاردا ئاساس قىلغىنىڭلار ئۇنىڭدىكى بەدىئىيلىك، سۆزمەنلىك، بۇ بىر خىل كۆز باغلاش ئويۇنى خالاس. بۇ شېئىر بەدىئىيلىكى جەھەتتىن ھەققەتەن خام، بىراق مەزمۇن جەھەتتىن

كۆپ ئىلگىرىلىگەن. مەزمۇن ياخشىلانغان ئىكەن، دەسلەپكى شېئىرلاردىكىدەك بەدىئىي تىل ئىشلىتەلىگەن ئادەم يېڭى مەزمۇننىمۇ بەدىئىي گۈزەللىك بىلەن پەدەزلىيەلەيدۇ. بۇنداق يېڭى شەكىل، يېڭى مەزمۇندىكى شېئىرلارنى بىردىنلا ياخشى يېزىپ كېتىشنى كۈتكىلى بولامدۇ.

— ھەي تاغەي، ساڭا نەرى يارىپ كەتتىكىن، — دېدى ئەمەت مەخسۇم يەنە بىر شېئىرنىڭ دەسلەپكى مىسرالىرىنى ئوقۇدى:

ئەگەر بىر ئەجدىھار بولسام تەڭرىتاغ سۈپەت،
ئېلىم دۈشمەنلىرىنى يالماپ يۇتاتتىم.
مىللىتىم بۈيۈك بىر ئادەم بولسا،
ئۈستۈمگە ئېلىپ.
ئالەم كېزىپ ئوينىتاتتىم.
مەڭگۈلۈك ئەرك بەخش ئېتىپ ئاڭا،
يۇرتۇم ئەتراپىغا
قورغاندەك تىك تاغ بولۇپ جايلىشاتتىم...

— مانا بۇنىسى تېخىمۇ ياخشى،— دېدى ئابدىراخمان ئوقۇشنى توختۇتۇپ ئەمەت مەخسۇمغا قاراپ،— جەڭ ئالدىدا ساڭا بىرى بىر لوڭقا گۈل، يەنە بىرى قىلىچ تەڭلىسە سەن قايسىنى زۆرۈر ھېسابلاپ قوبۇل قىلغان بولاتتىڭ؟

— قىلىچنى ئېلىشىنغۇ ئالاتتىم، بىراق لوڭقىنىمۇ چېقىۋەتمەيتىم- دە! — دېدى ئەمەت مەخسۇم.

— شۇڭلاشقا مەنمۇ چېقىۋېتىش ھەققىدە گەپ قىلمىدىم، چۈنكى ئۇمۇ كېرەك. لېكىن جەڭدىن كېيىن،— ئابدىراخماننىڭ شۇ سۆزى بىلەن ئەمەت مەخسۇم سەل ھوشىغا كەلگەندەك بولدى. ئابدىراخمان بولسا سابىتقا،— باياتىنقى گەپلەردىن كۆڭلۈڭ يېرىم بولمىسۇن،

دوستۇم، لوڭقا گۈللەر مەندىمۇ كۆپ بولغان. بىراق ئۇنى تاشلىۋېتىشكە بولمايدۇ، ئەمما ئۇنى ۋاقتىنچە قويۇپ تۇماي بولمايدۇ. ھازىرقى شارائىتتا بىزنىڭ پەرھاد- شىرىنلىرىمىزمۇ مۇشۇ زامان رىياللىقى ئىچىدە ياشىسۇن، ئۇلارنىڭ مۇھەببىتىمۇ با، ئىنقىلابى ئىدىيىسىمۇ بولسا، مانا شۇنداق يېزىشقا نېمە ئۈچۈن بولمايدىكەن؟ مۇھەببەتنى ئىنقىلابىي غايە بىلەن بىرلەشتۈرۈش كېرەك.

شۇ چاغدا ئەمەت مەخسۇم تاماق پىشقانلىقىنى ئېيتىپ، داستىخان سېلىشقا باشلىدى. «شېئىر مۇتائىلە» يىغىنىنى يىپىشقا توغرا كەلدى.

— بۇگۈنلا ھەممىنى كۆرۈپ بولغىلى بولمايدۇ، ئاغىنە،— دېدى ئۇ سابىتقا،— دىۋانىڭنى مەن ئېلىپ كېتەي، ئۈگۈنلۈككە قېشىمغا بارغىن، سىنى ئۆيدە كۈتىمەن، شۇ چاغدا تەپسىلى سۆزلىشىمىز.

— ئەگەر، — دېدى لىۋاھىددىن قول چايقاۋېتىپ،— سابىت ئالدىنقى شېئىرلىرىدىكى بەدئىي تىل، بەدئىي ئۇسلۇپ، گۈزەل تىل بىلەن، كېيىنكى شېئىرلىرىدىكى مەزمۇنلارنى بىرلەشتۈرۈدىغان بولسا ئاجايىپ شېئىرلادىن بولاتتى- دە.

— جەزمەن شۇنداق بولۇشى كېرەك،— دېدى ئابدىراخمان،— سابىتمۇ چوقۇم شۇنداق قىلىدۇ، ئەمما بۇ بىردىنلا ئىشقا ئاشمايدۇ- دە.

— ئەمىسە تاماققا بېقىڭلار، ئاغىنىلە،— دېدى ئەمەت مەخسۇم دوستلىرىنى داستىخانغا جەلپ قىلىپ،— سابىت ھەقچان قايتىشقا ئالدىرايدۇ.

سابىت بۇ گەپنىڭ ئۇنىڭ يېڭى توي قىلغىنىغا ئىشارەت قىلىنىۋاتقانلىقىنى پەملەپ قىزىرىپ كەتتى.

3

ئۆگۈنى سابىت ئىشتاچىغا بېرىپ ئابدىراخمان بىلەن كۆرۈشتى. ئابدىراخمان ۋەدىسىگە كۆرە ئۇنى ساقلاپ تۇرغانىكەن.

ئۇلار قېنىق سۇ سېپىپ سۆزۈنلەشتۈرۈلگەن مېھمانخانىدا ئولتۇرۇشتى. سابىت تارتىنچاق ئادەملەرگە خاس ئوڭايسىزلىق بىلەن ئۆينىڭ مېھراپ شەكىللىك تەكچىلىرىگە، مۇرەككەپ نەقىشلەر ئويۇلغان ۋاسا جۈپ تورۇسلارغا سەپ سالغاچ سۇپىغا سېلىنغان خوتەن گىلىمنى مىجىقلاپ، دوستىنىڭ گەپ باشلىشىنى كۈتتى. ئابدىراخماننىڭ دانىخورەك باسقان، چوقۇرراق چېھرىسى ئۆسۈپ قالغان ساقىلى ئۆز يېشىغا باققاندا قېرىراق كۆرسۈتەتتى. ئۇنىڭ تېخىچە ساقاللىرىنى ئۆستۈرۈپ يۈرگىنىدىن ئالدىراشلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئوقۇش مەزگىلى بولۇدىغان بولسا تەۋپىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ چاچ-ساقىلىنى ئۆستۈرۈپ يۈرۈشكە يول قويمايتى. ھازىر تەتىل بولغاچقا ئابدىراخمان ئاساسەن ئۆيدىلا بولۇپ ئىلمىي ئىشلار بىلەن باش چۆكۈرۈپ مەشغۇل بولۇۋاتاتتى.

— كىتابىڭنى كۆردۈم، ئاغىنە،— دېدى ئۇ ئاخىر گەپ باشلاپ،— ئۆتكەندە لىۋاھىددىن دېگەندەك كەمچىلىك بىرلا، بەدىئىيلىك مەزمۇن بىلەن بىرلەشتۈرۈلمىگەن. بەدىئىيلىكى يۇقۇرى بولغان شېئىرلىرىڭنىڭ مەزمۇنى پۇچەك، مەزمۇنى ياخشى بولغانلىرى بەكرەك قوپال، مانا شۇ باش تەرىپىدىكى غەزەللىرىڭنى كونىلارنىڭ پەدىسىدە ئېلىپبە تەرتىۋى بويىچە تىزىپتىكەنسەن، بۇنىڭدىن سېنىڭ ئىچىدىن پىشقان پۇختىلىقىڭ زېرىكمەسلىكىڭ بىلىنىپ تۇرۇپتۇ.

— ئەمەلىيراق بىر نەرسە دېمەمسەن، ئەگەر ئالدىرىمىساڭ ھەربىر شېئىر ئۈستىدە بولمىسىمۇ، ئاساسلىق قىسمى ئۈستىدە بىرمۇ-بىر توختالساق ئوبدان بولاتتى،— دېدى سابىت كۆچلۈك قوللىرى بىلەن ئۆزىنىڭ تىزىنى شاپىلاقلاپ ئولتۇرۇپ، بىر قولى يەنە يانچۇقىدا غاڭزىنى

سىقىملاپ تۇراتتى.

— ئۆزۈڭنىڭ ئىشى بولمىسىلا، مەن ئالدىراش ئەمەس، ئاۋال سەن شۇنىڭغا ماقۇل بول، غەزەللىرىڭنى ئايرىۋەتكىن، باشقا دىۋان قىل.

— مەن بۇنىڭغا ئۆلۈشكىنىلا قوشۇلغانىدىم.

— ئەمدى ياخشى بولدى. بىلەمسەن، ... ئەمدى دىۋانىڭنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ بىرمۇ- بىر كۆرۈشكە باشلىساق بولۇدۇ،— ئابدىراخمان دىۋاننى ئېلىپ يېڭى ئۇسلۇپستىكى شېئىرلار قىسمىنى ئاچتى.

ئابدۇراخمان ئۇستازى تەۋپىقنىڭ خۇي- مىجەزىنى يۇقتۇرىۋالغاندەكىدى، ئۇمۇ نېمىنى ئويلىغان بولسا شۇنى ئېيتاتتى. كەم بولۇشى، قانداق سورۇن بولۇشى بىلەن قورۇنۇپ قالمايتى. ئۇ سابىتنىڭ شېئىرلىرىغىمۇ ئەنە شۇنداق مۇئامىلە قىلدى. ئەيىبلەشكە تېگىشلىكلىرىنى ئەيىپلىدى، ماختاشقا تېگىشلىكلىرىنى ماختىدى. ئۇنىڭ ئايانماي تەنقىد قىلالىغانلىقىغا قاراپلا ئۇنىڭ ماختاشلىرىنىڭمۇ ھەققىيلىكىگە ئىشەنچ قىلغىلى بولاتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن سەممىيلىك، دادىللىق چىقىپ تۇراتتى.

سابىت بارا- بارا خىجىللىقنى ئۇنتۇپ قىزغىن مۇنازىرە قىلىشقا، تالىشىشقا، ماقۇللاشقا، دە -تالاش قىلىشقا،... باشلىدى. ئۇنىڭ بۇنداق ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا مۇنازىرىگە كىرىشىپ كەتمىكى ئاسان ئەمەسىدى. ئۇ ئەمدى دائىمىي يانچۇقىغا كېتىدىغان قولىنى غاڭزا بىلەن بىللە تاشقىرى چىقىرىۋالغان بولۇپ، غاڭزىنى ئالقىنىدا ئوينىغاچ ئولتۇراتتى. ئۇ تازا قىزىغان چاغلاردىلا ئەنە شۇنداق قىلاتتى. سابىت دوستىنىڭ پىكىرلىرىنى كۆپرەك قوبۇل قىلدى. ئازراق تالىشىپ ئۆزىنى ئاقلىدى. ئۇنىڭ ئۆزىنى ئاقلاشتىكى ئاساسى قايىل قىلارلىق بولغاچقا ئابدىراخمان ئۆزىنىڭ خاتا تەنقىدىنى قايتۇرۇپ ئالدى. مانا شۇنداق قىلىپ ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى بەس- مۇنازىرىسى بەك

قىزغىن بولدى. سابىت ئۆزىنى روھلۇق ھېس قىلدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئاللىقانداق مۇھىم ۋە زور ئىشنى كۆڭۈلدىكىدەك بىر تەرەپ قىلىۋېلىش بىلەن خاتىرجەم بولغان كىشىنىڭ ئازادىلىكى ئورۇن ئالدى. ئابدىراخمان سابىتنىڭ ھەممىلا گەپكە ماقۇل دەۋەرمەيدىغانلىقىدىن ئالاھىدە خۇش بولۇپ قالغانىدى.

ئۇلار ئاخىرقى ھېسابتا سابىتنىڭ دىۋاننى تەھرىرلەپ چىقىپ ياكى تەھرىرلەشكە تېگىشلىك تەرەپلىرىنى بىرلىككە كېلىشىپ بولۇپ، ھاردۇق چىققاندەك بولۇپ قېلىشتى، شۇ چاغدا ئابدىراخمان كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ئىسىم قۇرسۇن، مېھماننى قۇرۇق گەپ بىلەن مېھمان قىلىدىغان يامان ساھىپخان بولۇپ قالدىم،— دېدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ،— بىرگىنۇ تەكەللۇپ ۋە ئادەتكە ئايلانغان رەسمىيەتلەر بىھاجەت، شۇنداق بولسىمۇ ئۇسسىغانسەن، ئەڭ ياخشىسى باققا چىقايلى، پىشقان مېۋىلەردىن يېگەچ بىردەم پاراڭلىشايلى، ئاڭغىچە ئۆيدىكىلەر سېنىڭ كۆڭلۈڭ تارتىدىغان بىرىنېمە ئەتكەچ تۇرسۇن.

— ئەمىسە دەپتىرىڭنى ئېلىۋال، ئەمدى ماڭىمۇ بىر قانچە شېئىر ئوقۇپ بېرەسەن؟ — دېدى سابىت. ئۇ ئەمدى خېلى ئوچۇق- يورۇق كىشىگە ئايلىنىپ، ئۆزىمۇ تېتىك شوخ بولۇپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى.

— مەيلى، ئېلىۋالاي، ئەمما بىر شەرتىم بار، سەنمۇ كۆڭلۈڭگە كەلگىنى بويىچە تالاۋەر، ھەرگىز ئايىما!— دېدى ئابدىراخمان كونا پاسۇندىكى نەقىشلىك ساندۇقتىن شېئىرلىرى يېزىلغان كىچىك دەپتەرنى ئېلىۋېتىپ،— مەتىلى ئەپەندى سېنى شۇنچە ئەتىۋالىغىنى بىكا ئەمەسكەن، سېنى راست قىزىتقاندىلا ئاندىن يۈرىكىڭنىڭ ساداسىنى بىلگىلى بولىدىكەن، — ئابدىراخمان سابىتنى باشلاپ باققا كېتىۋېتىپ قوشۇپ قويدى.

— ئەمدى شېئىر ئوقۇساق تازا قاملاشمامدۇ، ئەسلىدە شېئىر

دىگەننىمۇ باغدا ئوقۇيدىغان نىمىدى، بىز بىكارلادىنلا ئۆيگە قامىلىۋاپتۇق.

ئۇلار باققا كىرىشتى. باغنىڭ ھويلا تەرىپىدە بىر رەت تال، ئارقا تەرىپى بولسا ئەنجۈر، ئانار، ئالما، ئۆرۈك، قوتۇر ئامۇت قاتارلىق مېۋىلەر بىلەن زىچ قاپلانغانىدى. ئۇلار تال بارىڭى ئاستىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشتى. ئابدۇراخمان بىر ساپاق يازلىق ئۈزۈمنى ئۈزۈپ ياغلىقى ئۈستىگە قويۇپ:

— سەن يەۋەر، مەن سېنىڭ تىلىكىڭنى بىجا كەلتۈرگەچ تۇراي،— دېدى ۋە دەپتەرنى ئاچتى.

ھەر قاچان باغقا كىرىپ تاللار تۈۋىدە ئولتۇرۇپ،
قىينىسا دەرتلىك خىياللار كۆڭلۈم ئۆيىنى تولدۇرۇپ؛
. . . . .

ئابدىراخمان سالماق ئوتتۇرا ئاۋازدا، شائىرانە ئاھاڭدا دېكلىماتسىيە قىلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى بوڭ- باراقسان باغ ئىچىنى تولدۇردى. ئۇ بىرىنچى بېيتنى ئوقۇپ بولۇپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى. بۇ كوبلىت ئارىلىقىدىكى تەبىئىي پائۇزا ۋاقتى ئىدى، مۇشۇ پۇرسەتتە سابىتمۇ بىر سوئال سوراشقا ئۈلگۈردى:

— ھازىرلا توقۇدۇڭمۇ قانداق؟ — دېدى ئۇ بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلىگەندەك بىلىنىپ، ئالقىنىدا سۈرتكەچ.

ئورنىدىن تۇرۇپ بولغان ئابدىراخمان سابىتنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەي شېئىر ئوقۇشنى داۋام قىلدى:

يازمەن پىغان بىلەن تولغان غەزەللەرنى ھامان،
نېمە قىينايدۇ پەلەك ئۆمرۈم گۈلىنى سولدۇرۇپ؟
. . . . .

ئابدۇراخمان ئاستا باراڭنىڭ ئۇ تەرىپىگە قاراپ مېڭىشقا باشلىدى:

مەندىكى دەرت ئوخشىماس مەجنۇن، غېرىپنىڭ دەردىگە،
بىر جانان ئىشقىدا يۇرمەسمەن تولا ـ كۆپ ئاھ ئۇرۇپ.

سابىتمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئابدىراخمانغا ئەگەشتى ۋە يېتىشىۋېلىپ ئۇنىڭ مۇرىسىگە تايىنىپ بىللە مېڭىشقا باشلىدى.

مېنى كۆيدۇرگەن ئىشىق مىللەت، ۋەتەنىنىڭ سۆيگۈسى
نىگە چەكمەيمەن پىغان، مەن شۇ ئاتا ئوغلى تۇرۇپ؟

ئۇلار باراڭ ئاستىدىن چىقىپ ئالما ـ ئۆرۈكلەر قويۇلغان قېرىمنى بويلاپ، ئاستا قەدەم تاشلىشاتتى:

مەندىكى ئارزۇ ـ مۇراد — كۆرسەم ئېلىمنىڭ ھۆرلىگىن،
ئەرك ـ ئازاتلىق تېڭىدا ۋەتىنىم كەتسە يۇرۇپ.
. . . .
ئۇلار باغ ئىچىدىكى قىرلارنى ئايلىنىپ مېڭىشتىن توختىمىدى.

شۇندا كۆلگەيمەن بەخت قوينىدا يايراپ، زوقلۇنۇپ،
ۋەسلىگە يەتكەن كەبى ئاشىق— مەشۇقا قوشۇلۇپ!

بىر ھازا جىم مېڭىشقاندىن كېيىن سابىت دوستىغا بۇرۇلۇپ قارىدى ۋە:
— تۇگىدىمۇ؟ — دەپ سورىدى. ئابدىراخمان ئۇنىسىز باش لىڭشىتقاندىن كېيىن سابىت ھىس قىلغىنىنى ئېيتىپ،— مېنىڭچە بۇ شېئىرىڭدا بىر خىل سۆرەلمىلىك باردەك قىلىدۇ. ئاللىقەيەرلىرى

ئۇزۇن ئارتۇقتەك بىلىنىدۇ، — دېدى.

— توغرا، مەنمۇ شۇنداق ھېس قىلغانىدىم، بىراق زادى قەيىرى ئارتۇق، نەرىنى قىسقارتىش كېرەكلىكىنى ئۇقالمىدىم. توختا، بۇلارنى كېيىن مۇھاكىمە قىلايلى، مەن ئاۋال بىر نەچچە شېئىرىمنى ئوقۇپ بېرەي، — دېدى ئابدۇراخمان ئوچۇق- يورۇقلۇق بىلەن. ئاندىن بىردىنلا ئېسىگە ئېلىپ، — ھوي، تۈگمەنگە ئاپىرىپ سۇغارماي ياندۇرۇپ كەپتۇ، دېگەنىدەك، مەن سىنى باغقا باشلىغىنىم نېمە بولدى، ھېچنىمىگە ئېغىز تەگدۈرمەي چۆگلۈتۈپ يۈرگىنىم نېمە بولدى؟ — دېدى.

— مەيلى سەن ئوقۇۋەر، — دېدى سابىت ۋە بىر تال توغاچنى ئۈزۈۋېلىپ، — مىنىڭ ئاغزىم بىكار بولغاندىكىن كېتىۋېتىپمۇ. . .

ئابدۇراخمان ئىككىنچى شېئىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى. . .

ئۇلار تاكى ئايال ساھىپخان تاماققا چاقىرغىچە شۇ تەقلىتتە شائىرانە ھېسلار دېڭىزىدا ئۈزۈپ يۈرۈشتى.

ئون تۆرتىنچى باب

1

نىزامىددىن ئىنىسى ئۆيگە كىرىپ كەلگەندە هامان كۆڭلىدە «ئىنىم ئەمدى بىكار بولۇپ ئۆز ئىشى ھەققىدە باش قاتۇرىدىغان ۋاقت تاپقان ئوخشايدۇ، ئۇ ھەقىچان ئۆزىنىڭ توي ئىشى ھەققىدە سورايدۇ» دەپ ئويلىغانىدى، لېكىن يەنە كۆتكەن يېرىدىن چىقمىدى.

— ئاكا، مەن سىلەر بىلەن خوشلاشقىلى كەلدىم، دېدى ئۇ پىشايۋان سۇپىسىغا كېلىپ ئولتۇرۇۋېتىپ.

— نېمە؟— نىزامىددىن چۆچۈپ كەتتى. ئۇ ئىنىسىنىڭ بۇ سۆزىنى يەنە ئۇزاق بىر جۇدالىقنىڭ سىگنالىمىكىن دەپ ئويلاپ قالغان بولسا كېرەك، دەككە- دۈككە بولۇپ سورىدى،— نەگە؟ نىمىشكە؟

— مەن ئەسلىدە پۈتۈن يازلىق تەتىل ئىچىدە ئىزچىلارنى ئېلىپ ۋەتىنىمىزنىڭ يېقىن ئەتراپىنى ساياھەت قىلدۇرغاچ ھەر قايسى مەكتەپلەر بىلەن ئۆز ئارا ئۈگۈنۈش ئېلىپ بارارمەن دەپ ئويلىغانىدىم. بىراق، سابىتنىڭ توي ئىشى بولدى، ئارقىدىن يەنە تەلەبىلەرگە بېرىلگەن تاپشۇرۇق ئۈچۈن ۋاقت بېرىش زۆرۈر بولدى، ئەمدى كۆپ يىراقتا بارالمىساقمۇ ئۇستۇنئاتۇش، مۇش تۇققۇزاقلارنى ئارىلاپ قەشقەر بىلەن مۇنداق قايتىپ كېلەيمىكىن دەيمەن.

— ئوغۇلبالا! — دېدى نىزامىددىن ئىستىھزا بىلەن،— توي قىلىدىغان ئىشىڭنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ، ئېسىڭدە بارمۇ؟

— ئۇ ئىش قاچمايدۇ، ئاكا، مەندىن رەنجىمىسىڭىزمۇ بولىدۇ،— دېدى تەۋپىق ئەيىپكارلارچە كۈلۈمسىرەپ،— كۆپ بولسا بىر ھەپتىدىن كېيىن قايتىپ كېلىمەن.

— ھېچ بولمىسا توي ئىشى قانداق بولدى، نېمىلەرنى قىلدىڭ، دەپ سوراي دېمەيسەن،... — دېدى نىزامىددىن رەنجىپ.

— بۈگۈن مەنمۇ خوشلاشقاچ شۇ ئىشلارنى ئۇقۇشاي دەپ كەلگەنىدىم،— دېدى تەۋپىق ئاكىسىنىڭ كۆڭلىگە يارىشا.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ نىزامىددىن سەل ئېچىلىپ، ئاندىن توي تەييارلىقى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. ئۇ ھازىر... «چاي ئىچكۈزۈش... ، تويلۇق سېلىش، كىيىم كۆرۈش»...قاتارلىق بىر قاتار رەسمىيەتلەرنىڭ ھەممىسىنى بىجىرىپ بولغانىدى. ھازىر ئۇلار پەقەت بېكىتىلگەن توي ۋاقتىنى كۈتۈۋاتاتتى.

تەۋپىق ئاكىسى بايان قىلغان سۆھبەتنى تىڭشاپ بولۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ۋە:

— رەخمەت، ئاكا، مەن ئۈچۈن كۆپ جاپا چەكتىڭىز- دە.

— بۈگۈن مۇشۇ ئۆيدە قونارسەن؟

— ئەسلىدە كېتىشكە كەلگەنىدىم، ئەمما ھېلىدىن بېرى قونۇش قارارىغا كەلدىم، قارىسام پەيلىڭىز بوش ئەمەس تۇرۇدۇ. بىراق تاڭ سەھەردە تۇرۇپ، بامداتقا قۇمباغ مەسچىتكە بېرىپ بولمىسام بولمايدۇ.

— ئۇنداق بولسا سەن بىردەم ئارام ئال، مېنىڭ تالاغا چىقىدىغان ئىشىم با،— دېدى نىزامىددىن ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

تەۋپىق ئىلگىرى ئۆزى ھوجرا قىلغان، ھېلىمۇ بەزى نەرسىلىرى قويۇلغان يالغۇز ئۆيگە كىرىپ، سومكىسىنى بۇرۇن ئىشلەتكەن كىچىك شىرەگە قويۇپ، ئۆزى سۇپىغا ياماپاشلىدى. ئۆيدە باللارمۇ، زورىخانمۇ يوق، ئۆزى يالغۇزلا قالغاچقا، يالغۇزلۇق ۋە جىم- جىتلىق ئۇنى خىيال سەھراسىغا ئېلىپ كېتەتتى.

ئۇ ئەڭ ئەۋەل ئاكسى بىلەن بولغان توي ھەققىدىكى سۆھبەتنى ئەسلىدى. بۇنىڭ بىلەنلا مەلىكزادىنىڭ گۈزەل چېھرىسى — ئاخىرىقى قېتىم دەرىزىدە كۆرگەن ھالىتى بىر- بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ، ۋۇجۇدى ھېس- تۇيغۇ دولقۇنىدا داۋالغۇپ كەتتى.

ئۆزى گويا قىزىق سۇغا چۆمۈلۈپ كەتكەندەك ئوت بولۇپ يېنىپ، سىلكىنىپ كەتتى. نىمىدۇر ئۇنى ئالدىرىتىشقا، تەقەززا قىلىشقا باشلىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۇگە- ئۇگىلىرىگە يىغىلىپ قالغان ھاردۇق بىردىنلا بېسىپ كېلىپ، ئۇنىڭدىن ھېساب ئېلىشقا باشلىدى. «ھەي، مەمتىلى، سەن جاپاغا يارالمىغانمۇ، سەنمۇ ئازراق ھاياتنىڭ خوۋلىقىنى كۆرمەمسەن. جاپاكەش!... » ئۇنىڭ سەيلە قىلغۇسى، دەم ئالغۇسى كەلدى، ئائىلىۋي تۇرمۇشنىڭ راھىتى - مۇشۇ دۇنيانىڭ كىچىك جەننىتى ئۇنى تەقەززا قىلدى. راست ئەمەسمۇ، 35 ياشقا بېرىپ قالغان ئادەم تېخىچە بىرەر «ئۇۋا»غا ئىگە بولمىسا، قايسى شاختا كەچ بولسا شۇ يەردە قونۇپ يۈرسە بولۇۋېرەمدۇ؟ كۆڭۈللۈك ئائىلە بولۇشى كېرەك! ئۆز غەلۋىسى بىلەن ئۆينى تولدۇرۇدىغان، شۇنداقلا كۆڭۈللەردىكى بوشلۇقنىمۇ تولدۇرۇدىغان باللار بولۇشى كېرەك! سەيلە قىلىش كېرەك! ساياھەت قىلىش كېرەك!...

«ئۇيغۇر مۇھىتىنىڭ سەيلىگاھى، ئارامگاھى، كىنوسى، كونسېرتى، بالىت ئۇسۇلى، تانسا- ئۇسۇل، ناخشا - مۇزىكىسى نېمە؟ خوتۇن!...ھە، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىز خەق خوتۇن ئېلىشقا شۇنچە ئالدىرايدىكەنمىز، بۇ ئىشقا ئالدىرىمىغانلار شۇنچە تاڭ كۆرۈنىدىكەن- دە!؟ بەختسىز خەلقنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدىكى نامراتلىق — كۆڭلى ئۆسۈدىغان باشقا ھېچقانداق خۇشاللىق مەنبەئەسىنىڭ بولماسلىقى ئۇلاردا ‹دۇنيانىڭ خوۋلىقى خوتۇن› دەيدىغان تۇيغۇنى پەيدا قىلغان ئىكەن - دە! شۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەر گويا تۇرمۇش قۇرۇش ئۈچۈنلا (خوتۇن ئېلىش ياكى ئەرگە تېگىش ئۈچۈنلا) ياشايدىغاندەك بولۇپ قېلىشقانىكەن - دە!... »

«بىراق، مەنمۇ مۇشۇ مۇھەت ئىچىدە يوقۇلۇپ كەتسەم، يەنە بىرسىمۇ يېرىم يولدا بەل قويۇۋەتسە، بىزنىڭ كېيىنكى ئەۋلادىمىزمۇ كۆز ئالدىدىكى كىچىككىنە خاتىرجەملىك، بىردەملىك راھەت ئۈچۈنلا ياشاۋېرىدىغان گەپقۇ؟ مەن نېمە ئۈچۈن خىيال بىلەن ۋاقت ئۆتكۈزۈدىغان بولۇپ قالدىم؟ ياق،ياق! ماڭا بۇنداق ھوقۇق بېرىلمىگەن! مەن ئىشلىشىم كېرەك! تۇرمۇش ئىشى ئۆز يولى بىلەن ،لېكىن خىزمەتنى تاشلىۋېتىشكە بولمايدۇ!... »

«ھەي، بىكارچىلىق دىگەن زادى ياخشى ئىش ئەمەس ـ تە! ئادەمنى كېرەكتىن چىقىرىدىغان بىرىنچى ئېزىتقۇ بىكارچىلىق. بايا مەن ئىشقا تۇتۇش قىلغان بولسام بۇنداق بىھۇدە خىياللاردا بولمىغان بولاتتىم... »

تەۋپىق قەتئىي ھەركەتلەر بىلەن ئىرغىپ ئورنىدىن تۇرۇپ شىرە ئالدىغا كەلدى. ئۇ سومكىسىنى ئېلىۋېتىپ، كۆڭلىدىن غەلىتە بىر ئوينى كەچۈردى: «يېقىن ئارىدا مىنىڭمۇ خوتۇنۇم بۇلۇدۇ. بەلكىم كۆڭلىرىم ھازىرقىدىن كۆڭۈللۈكرەك بولار،...» ئارقىدىن ئۇنىڭ سومكىنى ئاچماقچى بولۇۋاتقان قوللىرى تىترەپ كەتتى. ئۇنىڭ خىيال ئەينىكىدە ئەدىبە پەيدا بولغان ئىدى. ئۇ نىمىشقىدۇ ئۆزىنى گۇناھكاردەك ھىس قىلىپ، شىرەگە جەينەكلەپ، پىشانىسىنى تۇتقان ھالدا ئولتۇرۇپ قالدى.

گەرچە ئۇ ئەدىبەگە ھېچقانداق ۋەدە بېرىپ قويمىغان بولسىمۇ، ئۆزىنى قەرزداردەك ھىس قىلاتتى. ئۇ ئەدىبەنىڭ يوغان كۆزلىرىنى تەسەۋۋۇرىدا كۆرۈپ قىزىرىپ كەتتى. «سىز ھېلىلا جۆرەم بار، باشقا ئايالغا مەنسۇپ بولالمايمەن، دېگەن ئەمەسمىدىڭىز؟ سىز پۈتۈن ئۆمرىڭىزنى مىللەتكە بېغىشلىغان، شەخسى تۇرمۇش، كىچىك ئائىلە بىلەن ئۆزىڭىزنى چۈشەپ قويمايدىغان كىشى ئەمەسمىدىڭىز؟...» ئەدىبەنىڭ تەسەۋۋۇردىكى سوئاللىرى ئۇنى تەمتىرەپ قويغانىدى. ئۇنىڭ

ئاشۇ نۇرلۇق بىر جۈپ كۆزى تەۋپىققە كۆپ قېتىم ئۈمىدلىك تىكىلگەن، ياش دۇردانىسىنى لىغىرلىتىپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئىلتىجا قىلغانىدى. تەۋپىق دەسلەپ قىزنى بىردەملىك ھېسسىياتقا بېرىلىپ كېتىۋاتقان بولسا، بۇ خىلدىكى يولداشلىقنىڭ ئاخىرى ياخشى چۈشمەيدۇ. دەپ ئويلاپ ئۆزىنى تاتقان بولسا، كېيىن گەرچە قىزنىڭ چىن سۆيگۈسى ئىسپاتلانغان بولسىمۇ بۇ مەزگىلدە ئۇ «تۈرك گەنچلەر بىرلىكى»گە قاتناشقان، سىياسىي جەھەتتىن پىشىپ يېتىلگەن، مەلۇم سىياسىي غايىگە ئىگە بولۇپ قالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەدىبەنىڭ يوغان كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرۇپ قىلغان ئىلتىجاسى يەنە رەت قىلىنغانىدى. ئەمدىلىكتە ئۇ ئۆيلىنىش ئالدىدا تۇرۇۋاتاتتى. لېكىن ئاشۇ ئىلتىجا قىلغۇچىغا ئەمەس، پۈتۈنلەي يات بىرسىگە ئۆيلىنەتتى. بۇ ھال ئۇنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇۋاتاتتى...

تەۋپىق كۈندۈزى ئۇخلاپ قالغان كىشى ھېلى تۇرىمەن، مانا تۇرىمەن دەپ چالا ئۇيقۇلۇق يېتىۋەرگەندەك، ئۆزىنى خىيال بېسىۋېلىپ، بىردىن قۇتۇلسا يەنە بىرى ئاۋارە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ قەتئىي قارارغا كەلگەندەك بېشىنى سىلكىۋېتىپ، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ تۇرۇپ كىرىلىپ قويدى. ئاندىن سومكىسىدىن خاتىرىسىنى چىقىرىپ، يېقىندىن بېرى يۇرت ئارىلاش جەريانىدا يېزىۋالغان نەرسىلەرنى كۆرۈشكە باشلىدى. ئۇنداق قىلمىغاندا خىيالىنىڭ تويۇق يولغا ئېلىپ كېتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ قالغانىدى.

تەۋپىق ئەنە شۇنداق خىيالغا بېرىلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئاكىسىنىڭ قايتىپ كەلگىنىنى تۇگۇل، زورىخاننىڭ ئاللىقاياقتىكى مېھماندارچىلىقتىن قايتىپ كېلىپ، بالىلارنىڭ غەلۋە قىلىشىنى چەكلەپ، جىم- جىتلىقنى ساقلىغان ھالدا تاماققا تۇتۇش قىلغانلىقىنىمۇ تۇيماي قالغان ئىدى. شۇڭا غېنى ئۇنى تاماققا چاقىرىپ كىرگەندە بەكلا ھەيران قالدۇردى:

ــ نېمە تاماق؟ «ئېچىل داستىخان» يوقتۇ، بۇ يەردە؟ ــ دېدى ئۇ ۋە غېنىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كىرگەن پاتىمەنى كۆتۈرۈۋېلىپ هويلىغا چىقتى. ئۇ چىقىپ كېلىۋېتىپ يەنە،ــ قانداق ۋاقىتتا پەيدا بولدۇڭلار، نېمىشكە مەن تويمۇدۇم؟ــ دەپ سوراشنى توختاتمىدى.

باللار تاغىسىنىڭ ئىنتايىن چارچاپ كېتىدىغانلىقىنى چۈشۈنۈپ قېلىشقاندى، شۇڭا ئىلگىرىكىدەك ئۇنىڭغا يامىشىپ ئۇنى تېخىمۇ هارغۇزىدىغان شوخلۇقلارنى قېلىشماي ئەدەب ساقلاپ ئولتۇرۇشتى، زورىخاننىڭ ئۇلارنى «موللام مۇشۇك» قىلىپ چىقىش ئۈچۈن قانچىلىك ئەجىر قىلغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئەمما باللار، تاغىسى هەر قانچە هېرىپ كەتسىمۇ تاماقتىن كېيىن دۇتار چېلىپ، نەغمە قىلىپ بەرمەي قالمايدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. شۇڭا ئۇلار ئالاهىدە خوشال ئىدى.

نىزامىددىن ئائىلىسى ئاۋالقىدەك جەم بولۇپ تاماققا ئولتۇرۇشتى.

2

قۇمباغ مەسچىتى تەرەپتىن ئىزچىلار مەزنىنى قۇربان جاپپارنىڭ يېقىملىق ئەزەن ئاۋازى ئاڭلانغان چاغدا تەۋپىق ئاللىقاچان بويامەتتىن كېلىپ سەپەر تەييارلىقىنى قىلىپ بولۇشقا ئۈلگۈرگەنىدى. ئۇ سەپەردە لازىم بولىدۇ دەپ قاراپ بەزى دورىلارنى سومكىغا قاچىلىدى. ماتېرىيال سومكىسىغا خەت يېزىش ئۈچۈن كېسىپ تەييارلانغان قەغەزلەرنى سالغاندىن باشقا ئىزچىلار دەم ئالغاندا ئاستىغا قويۇپ ئولتۇرۇدىغان لاتا قەغەزدىنمۇ يېتەرلىك ئېلىۋالدى. ئاندىن نامازغا چىقتى.

نامازدىن كېيىن ئىزچىلار ۋە بىر قىسىم مۇئەللىملەر رۇشتى مەكتەپ هويلىسىدا تەق بولدى. ئۇلارنىڭ سېپى ئىلگىرىكى دارىلمۇئەللىمىننىڭ قەشقەرگە جابدۇنغان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سېپىگە

قارىغاندا تېخىمۇ رەتلىك، تېخىمۇ جەڭگىۋارىدى. چۈنكى ئۇلار بۇ ۋاقىت ئىچىدە تېخىمۇ كۆزى ئېچىلغان، ساپاسى ئۆسكەن ئىدى. ئۇلار كىشىنى روھلاندۇرىدىغان «ئىزچىلار مارشى»نى ياڭرىتىپ رۇشتى مەكتەپ هويلىسىدىن قوزغالغاندا خۇددى بۇلتۇر كۆزدە دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىنى ئۇزۇتۇپ قالغاندەك خەلق توپى كوچىلارنى قاپلاپ، سۆيۈملۈك ئادەملىرىنى ئۇزۇتۇپ قېلىشتى.

— ئىزچى باللىغا ئاق يول بولسۇن!

— ئەپەندىلەرگە ئاق يول بولسۇن!

— مەمتىلى ئەپەندىگە ئاق يول بولسۇن!

— . . .

— ئامىن!..

كىشىلەر توپىنىڭ خىلمۇ-خىل ۋاڭ چۇڭلىرى ئارقىسىدىن بىر ئېغىزدىن چىققان سادا سەھەرنىڭ جىم-جىت مۇھىتىدا هەيۋەت بىلەن ياڭراپ كەتتى. بۇ سادا مورىلاردىن چىقىۋاتقان تېزەك پۇرىقى ئارىلاش تۈتۈنلەردىن تۇمان هاسىل قىلىپ، ئۈستىلىرىگە ئاقۇش يوپۇق ياپقان يېزىلارغا بىر تۇتاش ئاڭلانغاندەك بولدى.

ئىزچىلار بۈيۈك بۇغراخاننىڭ قەدىم جايى-ئەزىم مەشھەتتىن چىقىپ تېجەن، بۈيامەتلەرنى ئارىلاپ ئاچىياردىن ئۆتۈپ تۆرت يۇرت[1] قا چىققاندا ئاندىن قوياش كۆز قاماشتۇرۇدىغان نۇرلىرىنى يېزا ئۆيلىرى ۋە بوستانلىقلار ئۈستىدىن چېچىشقا باشلىدى. ئىزچىلار تېتىر، مېيى يېزىلىرىنى ئارىلاپ، تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىكى قەدىمى هارۋا يولى بىلەن ئۈستۈنئاتۇشقا قاراپ مېڭىشتى.

ئۇلار ئىلگىرىكىدەك يۇرت ئىچى بىلەن ماڭغاندا ناخشا ياڭرىتىپ،

---

[1] قومالتاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان تېتىر، مېيى، لەنگەر، كۆكۈل يېزىلىرى ئومۇملاشتۇرۇلۇپ تۆرت يۇرت دەپمۇ ئۆتىلىدۇ. —ئاپتور.

باراban، سۇنايلارنى چېلىپ ئۆتتى، ساي ۋە ئۆزۈك ئارىلىقلاردا ئىختىيارى مېڭىشتى. تەۋپىق ئۆزىنىڭ ئېتىغا سەپەر لازىمەتلىكلىرىنى ئارتقان بولۇپ، ئۆزى پىيادە ماڭغان ئىدى. ئۇ بۇنداق چاغلاردا زادىلا ئاتقا مىنمەيتى. مېيىدىن ئۆتكەندىلا ئۆزۈنغا سوزۇلغان ساي باشلىناتتى. بۇ چاغدا قوياش قىزىتىشقا باشلىغان بولۇپ، ساي تاشلىرىمۇ ھارارەت چېچىشقا باشلىغانىدى. تەۋپىق ئىزچىلارغا يول جاپاسىنى ئۇنتۇلدۇرۇش ئۈچۈن لەتىپە ۋە مەسەل ئېيتىپ بېرىپ، كەيپىياتنى جانلاندۇرىۋەتتى. شۇنداق قىلىپ ھارغانلىقلىرىنى ھېس قىلغىچىلا ئۇستۇنئاتۇشنىڭ ئەڭ شەرقىدىكى كەنت تاقۇتقا يېتىپ كەلدى.

بۇ يەردە دەم ئېلىش بىلەن بىرگە يۈز كۆزلىرىنى يۇيۇپ، سەپەر چاڭلىرىدىن تازىلىنىپ جەڭگىۋار ھالەتكە كەلدى. يېقىن ئەتراپقا ئاللىقاچان داڭقى كەتكەن «مەمتىلى ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ئىزچىلىرى» بۇ يەردىمۇ ياخشى قارشى ئېلىنىدى. ئائىلىلەرنىڭ ھەممىسى دىگۈدەك ئۇلارنىڭ خىزمىتىدە بولۇشقا پاي - پىتەك ئىدى. بىرسى يۈز يۇيۇشقا سۇ، ئاپتۇ - چىلاپچا، بىرى ئۇسسۇلۇق چاي، قېتىق، يەنە بىرلىرى ئۇستۇنئاتۇشنىڭ داڭلىق خۇۋەينە ئۈرۈكلىرىنى ئېلىپ چىقاتتى. خۇۋەينە ئۈرۈك كېيىن پىشاتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇستۇنئاتۇشنىڭ ھاۋاسى سالقىنراق بولغاچقا بارلىق مېۋىلەرنىڭ پىشىش مەزگىلى گەرچە باشقا جايلاردا ئاللىقاچان ئۈرۈك پىشىپ تۈگىگەن بولسىمۇ، بۇ يەردە راسا تۆكمە ۋاقتى ئىدى.

ئىزچىلار ئۇيغۇر مېھمان دوستلۇقىنىڭ خاسىيىتى بىلەن ئۆز ئۆيلىرىدىكىدەك ئەركىن ئازادە غىزالىنىپ ۋە دەم ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، ئىكساق كەنتىگە قاراپ ئاتلاندى. تەۋپىق بۇ يەردىن بىر ئىزچىنى ئېكساق مەكتەپكە ئالدىن ماڭدۇرىۋەتتى. ئۆزى بولسا ئانا مەكتىپى، شۇنداقلا ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ بۆشۈگى بولغان مەكتەپنى كۆرۈش تەقەززاسىدا يانماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەيۋەتلىك

سېپى ناغرا، سۇناي، بارابانلارنى چېلىپ، ناخشىلار ياڭرىتىپ ئېكساق كەنتىگە كىرىپ كەلگەندە ئۇلار قارشىسىدىن ئىستىقبالغا چىققان ئۈستۈنئاتۇش ئىزچىلىرىنىڭ سېپى كۆرۈندى. گەرچە ھازىر تەتىل ۋاقتى بولسىمۇ باشقا بارلىق مەكتەپلەردىكىگە ئوخشاش ئېكساق مەكتەپتىمۇ ئىزچىلارنىڭ پائالىيىتى توختىمىغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرىنىڭ قارشى كۆرۈنۈشى بىلەنلا ئۈستۈنئاتۇش ئىزچىلىرى جايىدا توختاپ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئۆتۈپ، قارشى ئالغۇچى ھۆرمەت قاراۋۇللىرىدەك تەرتىپتە تىزىلىپ تۇرۇشتى. ئېكساق خەلقىمۇ ئۆي - ئۆيلەردىن چىقىپ ناغرا، سۇناي بىلەن يۇرتقا كىرىپ كېلىۋاتقان ھەيۋەتلىك سەپنى تاماشا قىلىشتى. مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرى قېرىنداش ئىزچىلار قاتارىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق بىلەن ئۆتۈۋاتقاندا قارشى ئالغۇچىلار سېپىنىڭ بېشىدىكى مۇئەللىملەر مەمتىلى ئەپەندىگە قاراپ قۇچاق ئېچىپ كەلدى. بۇلار يېڭى مۇدىدا كېيىنگەن، تەۋپىقتە ئوخشاش روھلۇق، ئېكساق مەكتەپىنىڭ مۇئەللىملىرى، ئۈستۈنئاتۇش ئىزچىلىرى تەربىيىچىسى تۇرسۇن ئەپەندى، تەلئەت ئەپەندى قاتارلىقلار ئىدى.

ئۈستۈنئاتۇش ئىزچىلىرى مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرى ئۆتۈپ بولغان ھامان ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئۆز سەپلىرى بويىچە يۈرۈشتى، ئۇلار شۇ تەقلىتتە ئېكساق مەكتەپ ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى. ئېكساق مەكتەپ ھويلىسىدا بىر قىسىم مۇئەللىملەر ۋە خەلق ئۇلارنى كۈتۈپ تۇرۇشقان ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرى خەلق دائىرە قىلىپ ئوراپ تۇرغان مەيدانغا كىرىپ مەش ماھارىتى كۆرۈسىتىشكە باشلىدى. ساھىپخانلار ۋە ئامما ئۇلارنىڭ ماھارەتلىرىنى زور دىققەت بىلەن كۆرۈشتى. ئارقىدىن ئۈستۈنئاتۇش ئىزچىلىرى ماھارەت كۆرسىتىشكە باشلىدى. ئاندىن

ئىككى تەرەپ ئىزچىللىرى مەيدانغا سەپ بولۇپ تۇرۇشتى. ئېكساق مەكتەپكە ۋاكالىتەن تۇرسۇن ئەپەندى قارشى ئېلىش سۆزى قىلدى. ئارقىدىن تەۋپىق ساھىپخانلارغا رەھمەت ۋە دوستلۇق ئىزھار قىلىش ئۈچۈن سۆزگە چىقتى.

— ۋەتەنداشلار، — دېدى ئۇ ۋەزىنلىك ئاھاڭ بىلەن سۆز باشلاپ، — ئېكساق مەكتەپ مىللىتىمىز ئۈچۈن پەننىڭ بۆشۈكى بولغاندى. بۇ بۆشۈك نۇرغۇن بۇۋاقلارنى ئۆستۈردى؛ ئېكساق مەكتەپ، مىللىتىمىزنىڭ ئىلىم- پەن بېغىدىكى تۇنجى كۆچەت ئىدى. ئۇ نۇرغۇن مېۋە بەردى. بىز ئۇنىڭ ئۇرۇقلىرىنى ۋەتىنىمىزنىڭ نۇرغۇن جايلىرىغا تىكتۇق، يېڭى باغلار ئەھيا قىلىندى. ئىشىنىمىزكى، ئەمدى بىزنىڭ بۇ كۆچەتلىرىمىز چاتىغانغا، سۇندۇرغانغا تۆگمەيدىغان بولدى. گەرچە ئۇ چۆلدىكى توغراقتەك ئىشەنچىسىز زېمىندا بولسىمۇ، زامان ئوتۇنچىلىرىنىڭ كېسىپ قالغىنىغا تۆگمەيدىغان، سۇسىز، پەرۋىشسىز قالغىنىغا قۇرۇمايدىغان چىدامغا ئىگە!...

تەۋپىقنىڭ نۇتقى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار دەم ئېلىشقا قويۇۋېتىلدى. قېرىنداش ئىزچىلار ۋە مۇئەللىملەر گويا ئۇزۇن يىللىق قەدىناسلاردەك دوستلۇشۇپ كېتىشتى.

شۇ كۈنى ئېكساق مەكتەپتە مېھمانلارنىڭ شەرىپىگە كاتتا مۇراسىم ئۆتكۈزۈلدى ۋە زىياپەت بېرىلدى. مەكتەپ مۇدىرى ئەنۋەر ئەپەندى قىسقىچە سۆز قىلدى. تەۋپىقمۇ ئۇنىڭغا جاۋابەن سۆز قىلىپ:

—... ئېكساق مەكتەپ مېنىڭمۇ ئانا مەكتىپىم، بۇ مەكتەپ قانچىلىغان مۇنەۋۋەر ئوغۇللارنى ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن ياراملىق ئادەم قىلىپ چىقاردى، ئۇ بۇنىڭدىن كېيىنمۇ نۇرغۇن ئىقتىدار ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈدۇ. مەن ئۇيغۇر يېڭى مەدەنىيىتىنىڭ بۇ بۆشۈكىگە، ھەم بۇ يەردىكى مۇئەللىملەرگە، تەلەبىلەرگە، ئېھتىرام بىلدۈرىمەن،... — دېدى.

ئۇنىڭ قىسقىچە سۆزى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئابدۇراخمان شائىر

ئۆزىنىڭ بىر پارچە شېئىرىنى دېكلاماتسىيە قىلدى.

ئىزچىلار ئۇ كۈنى ئېكساقتا قونۇپ، ئەتىسى يەنە ئېكساق خەلقىنىڭ داغدۇغۇلۇق ئۇزۇتۇشى بىلەن داۋاملىق يۈرۈپ كەتتى. ئۈستۈنئاتۇش يېزىسىنىڭ يول ئۈستىدىكى كەنتلىرىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، داراتاغ تىزمىسىنىڭ ئەڭ شەرقىي ئۇچىغا يېقىن جايلاشقان توقاچىلا كەنتىدە دەم ئالدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ياش، ئۇنىڭ ئۈستىگە كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق بولغاچقا ھەقىقەتەنمۇ ئۇزۇن يول بېسىشتى.

تەۋپىق دەم ئېلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ شۇ يەرلىك دېھقانلاردىن سەپەر ئۈستىدىكى ئۆتەڭلەر، يول ئەھۋالى، مەنزىل ئارىلىقى، داراتاغ تىزمىسى ھەققىدە سوراپ، بىر مۇنچە نەرسىلەرنى بىلىۋالدى. دەم ئېلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ۋاقىت توشقان ھامان ئىزچىلار قوزغۇلۇشتى. توقاچىلا خەلقىنىڭ مېھماندوسلۇق بىلەن قىلغان ئىلتىپاتلىرىغا رەخمەت ئېيتىپ، يولىنى داۋام قىلىشتى.

توقاچىلادىن چىققاندىن تاكى توققۇزاقنىڭ مۇش يېزىسىغىچە بولغان 50 چاقىرىم ئارىلىق ئىككى تاغ ئارىسى بىلەن سوزۇلغان چۆل ئىدى.

بۇ بىر مەنزىلنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىراق داراتاغ تىزمىسىنىڭ جەنۇبى ئېتىكىدە سۆگەت بۇلاق دەپ ئاتىلىدىغان بىر ئۆتەڭ بار ئىدى. ئۇلارنىڭ بۈگۈن يەتمەكچى بولغان مەنزىلى شۇ يەر ئىدى.

توقاچىلا ئارقىدا قالغان ھامان غەپ تەرەپكە قارىغاندا تاكى ئۇپۇققىچە سوزۇلغان غىلىڭ ساي ھوھولداپ ياتاتتى. گويا ئۈچ - چېكى يوقتەك تۇيۇلۇدىغان چۆلنىڭ جەنۇپ تەرىپىدە توپا تاغ تىزمىسى پاراللىل سوزۇلۇپ ياتاتتى. مەشھۇر«توققۇز ھوجرا» مۇشۇ توپا تاغنىڭ شەرقىي ئۇچىغىراق توغرا كىلىدىغان قىياغا جايلاشقان بولسا، داراتاغ تىزمىسىدىمۇ قەدىمى ئىزلار كۆپ ئىدى. بۇ ئىككى تاغ ئارىسىدىكى سايىنىڭ ئوتتۇرىسىدا مۇش بىلەن ئۈستۈنئاتۇشنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان

قەدىمى هارۋا يولى بار ئىدى.

ئىزچىلار ئانچە بىلىنىپ كەتمەيدىغان، بەزى جايلىرى هەر قېتىملىق كەلكۈندە بۇزۇلۇپ ۋە ئورنىنى ئۆزگەرتىپ تۇرىدىغان يول بىلەن گاھ ئوڭ تەرەپتىكى تاقىقا يېقىنلىشىپ، ئاھ سول تەرەپتىكى تاقىقا يېقىنلىشىپ ئالغا قاراپ كېتىشتى. غەرپ تەرەپكە قىشايغان قوياش ئۇلارنىڭ باش ئۈستىدە قىزىپ، سۇسىز چۆل سەپىرىنى تېخىمۇ قىيىنلاشتۇرماقتا ئىدى...

داراتاغ تىزمىسىدىكى چوققىلار كۆكۈش قارا رەڭدە، گويا سانسىز مۇنارىلاردەك ياكى پولات نەيزىلەردەك تىك ۋە ئۈچلۇق ئۇچلىرى بىلەن بولۇتلارنى تىرەپ تۇراتتى . بەزى چوققىلار بىر تەرىپى قارا بىر تەرىپى قىزىرىپ تۇرغان بۇلۇتلارنى «تېشىپ ئۆتۈپ» بۇلۇتلار ئارىلىقىدىكى كۆك ئاسمان سەتهىدە تېخىمۇ هەيۋەت كۆرۈنەتتى.

بىر چوققىنىڭ قاق بېسىلدە ئالقانچىلىك قارا نوقتا كۆرۈندى. چوققا بۇ يەردىن كەم دىگەندىمۇ 20 چاقىرىم كېلەتتى. ئىزچىلار ۋە ياكى مۇئەللىملەر ئاشۇ قارا نوقتا هەققىدە بەس ـ بەس بىلەن مۇنازىرە قىلىشىپ كېتىشتى.

ــ ئۇ ئالدى تەرەپتىكى تاغنىڭ سايىسى،ــ دېدى بىرى.

ــ نېمە؟ كۈن مەغرىپتە، قارا نۇقتا تاغنىڭ مەشرىق يۈزىدە تۇرسا نەنىڭ سايىسى چۈشۈدىكەن؟

ــ بۇلۇتنىڭ سايىسى ئوخشايدۇ.

ــ بۇلۇتنىڭ سايىسى بولامدۇ، نىمىنىڭ سايىسى بولسا تاغنىڭ مەغرىپ تەرەپتىكى يۈزىگە چۈشمەي، مەشرىق تەرەپتىكى يۈزىگە چۈشەمدۇ؟ هازىر كۈن قايسى تەرەپتە؟! ــ ئۇنىڭ ئاۋازى زەردىلىك ئاڭلاندى.

ــ مېنىڭچە بۇ ئۆڭكۈر، ــ دېدى ئابدۇراخمان، ــ يا بولمىسا بىر غارنىڭ ئاغزى. تەۋپىق ئۇلارنىڭ قىزغىن پاراڭلىرىغا قۇلاق سېلىپ،

ئۇلارنىڭ خىلمۇ- خىل تەسەۋۋۇرلىرىدىن ھوزۇرلىنىپ كۈلۈپ كېتىۋاتاتتى. ئەمەت مەخسۇم ئۈنىڭدىن سوراپ قالدى.

— ئەپەندىم سىزنىڭچە ئۇ نېمە؟

— مەن سىلەرنىڭ مۇنازىرەڭلارغا ئارىلىشىش سالاھىيىتىگە ئىگە ئەمەس، — دېدى تەۋپىق كۈلۈپ.

— نېمىشقا؟ — ئابدۇراخمان شائىر ھەيران بولۇپ سورىدى.

— بۇ خۇددى ئوغۇرلۇقچە ئىمتىھان سوئالىنى كۆرۈۋالغۇچىنىڭ ئىمتىھانغا قاتنىشىش سالاھىيىتى بولمىغاندەك، شۇنداقلا بۇرۇن دەپ سالسا قىزىقى بولمىغاندەك بىر ئىش، — دېدى تەۋپىق كۈلۈپ.

ئىزچىلار يەنە ھەيران بولۇپ بىر- بىرىگە قارىشىپ قالغانىدى، ئابدۇراخمان ئەڭ ئەۋەل چۈشۈنۈپ:

— ھە، سىز، ئۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلىدىكەنسىز، دە؟ — دېدى ۋە سورىدى، — بىزگىمۇ سۆزلەپ بېرەرسىز.

— شۇنداق، يىگىتلەر، مەن ئۇنى بىلىۋالغان، يەنە كېلىپ بالدۇرراق ئەمەس، تېخى ئاشۇ توقاچلادا دەم ئالغان چاغدىلا بىر دېھقان بىلەن پاراڭلاشقاندىم. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ئاشۇ كۆرۈنگىنى مېھراپقا ئوخشاش نەرسىكەن، يەرلىك خەلقمۇ ئۇنى «مېھراپ» دەپ ئاتايدىكەن، ئۇ يە غارنىڭ ئاغزى ئەمەس، يە ئۆڭكۈرنىڭ ئاغزى ئەمەس، چوڭقۇرلىقى، ئۈستىنىڭ ئەگمە شەكىلدە كېلىشى مېھراپقىلا ئوخشايدىكەن. رىۋايەت قىلىنىشىچە بىر ئۇلۇغ زات ئاشۇ «مېھراپ»تا ناماز ئوقۇپتىكەنمىش.

— ئەگەر ئۇ راست مېھراپ بولغاندا بەك چوڭ مېھراپ بولۇدۇغۇ، — دېدى ئابدۇراخمان، — شۇنچە يىراقتىنمۇ كۆرگىلى بولۇۋاتقان ئىكەن، ئۇ جەزمەن پەۋقۇلئاددە چوڭ بولۇدۇ - دە!

— شۇنداق، ئوغلۇم، ئۇنىڭ شۇنچە يىراقتىن، يەنە كېلىپ بىر مۇنچە تاغ - ئىدىرلارنىڭ ئۈستىدىن كۆرۈنىپ تۇرۇشى ئەجەپلىنەرلىك ئەمەسكەن. ئاڭلىشىمچە ئۇ يەر جىلغا ئىچىدىكى يەر يۈزىدىن يۈز گەزچە،

ئىگىزدە، تاغ چوققىسىدىن ھەم شۇنچىلىك پەستە ئىكەن، يەنە كېلىپ بۇ يەر، يەر يۈزىدىن تاغ چوققىسىغىچە توقسان گىرادۇس تىك بولۇپ، ئۇچار قاناتلاردىن باشقا جانلىقلارنىڭ چىقىشى تەسەۋۋۇرغىمۇ سىغمايدۇ. «مىھراپ»نىڭ ئۆزىمۇ 10 ـ 20 گەزچە بار ئوخشايدۇ.

— ئۇنداقتا ئۇ «مىھراپ»نى قانداق كارامەتچى ئادەم ياسىغاندۇ؟ كىممۇ ئۇ يەرگە چىقالىسۇن؟

— گەپ شۇ يەردە.

— تەبىئىي شەكىللەنگەن بولسا كېرەك، — دېدى ئابدۇراخمان.

— مەنمۇ ئۇنىڭ جايلاشقان ئورنىغا قاراپ ئادەم چىقالىشىغا ئىشەنگىم كەلمىدى، بىراق، كىشىلەردە ئۇنى بۇرۇنقى ئادەملەر ياسىغان دېگەن ئېتقاد باركەن، شۇنى نەزەردە تۇتقاندا نەخ مەيدانىنى كۆرۈپ ئاندىن بىر نېمە دېمىسە، دۇرۇس بولمايدۇ[1].

— بىز ئۇ يەرنى تەكشۈرۈپ كۆرمەمدۇق؟ — دەپ قىزىقتى سابىت.

— ياق، ئوغلۇم، بۇ قېتىم مەنزىلىمىز ۋە سەپەردىكى مەخسىدىمىز ئۇ ئەمەس، ئۇ يەرنى تەكشۈرۈشكە بۇنداق چىققىلى بولمايدۇ. ئەمما بۇ ئىشنى يېقىن كەلگۈسىدە چوقۇم قىلىمىز. ۋەتىنىمىز زېمىنىدىكى تاغ ـ ئىدىرلاردا سىرلىق نەرسىلە ئاز ئەمەس، ھەممىسىنىڭ سىرىنى سىلەر ئاچىسىلەر. مۇشۇ تاغ ھەققىدە تېخى نى ـ نى ئاڭلىغۇلۇقلار بار. بۇنى بىز بۈگۈن قونۇدىغان سۆگەت بۇلاقتا بارغاندا ئاڭلايسىلەر، — تەۋپىق جىددى پوزىتسىيىسىدە، ئەمما مۇلايىم ئاۋازدا شۇنداق دېدى.

بۇ چاغدا ئۇلار جىگدە بۇلاققا يېتىپ كەلگەنىدى. جىگدە بۇلاق دارا تاغ ئېتىكىدىكى دەسلەپكى يېشىل نۇقتىدى. ئۇ گويا بىر يوغان قارا

---

[1] مۇئەللىپ 1985 ـ يىل 24 ـ 25 ـ مايدا مەزكۇر تاققا چىقىپ زىيارەت قىلغانىدى. بۇ جەريانىدا خەلق ئارىسىدىكى گەپلەرنىڭ ئەپسانە ئىكەنلىكىنى، «مىھراپ»نىڭ ۋولقان كۆپۈكچىلىرىنىڭ يېرىلىشىدىن شەكىللەنگەنلىكىنى جەزىملەشتۈرۈپ قايتىقانىدى. — ئا.

تـون ئۈسـتـىدىكى يېشـىل تـۈگمىگە ئوخشـايتتى. مۇشـۇ چەكسـىز قاقـاس ساي ۋە گىياھ ئۈنمەس ئۆيۈل تاشلىق تاغلار بىلەن قاپلانغـان مۇھىتتـا ئـۇ ھەقىقەتەنمۇ بىـر مۆجىـزە ئىدى. بۇ يەر جىگـدىلىك بولغاچقـا شـۇنداق نـام بېرىلگەنمـۇ قانـداق، ھەر ھالـدا ئىسـمىنىڭ نـېمە بولۇشـىدىن قەتئىـي نەزەر، بۇ يەر چوپانلارنىڭ ئەڭ ياخشى تۇرالغۇلىرىدىن بىرىدى.

ئىـزچىلار بـۇلاق سـۈيىدىن قېنىــپ ئىچىۋېلىشـقاندىن كېيـىن يەنە سەپىرىنى داۋام قىلـدى. قوياش دارا تاغنىـڭ تىـك چـوققىلىرى ئۈسـتىگە بېرىپ قالغانىدى. شۇڭا تاغ چـوققىلىرى تېخىمـۇ ھەيۋەت، تېخىمـۇ تىـك، تېخىمـۇ ئۈچلـۈق، تېخىمـۇ سـۈرلۈك قـارا رەڭـدە كـۆرۈنەتتى. تاغنىـڭ قـاپ بېلىــدىكى «مېھــراپ» بارغانســېرى يوغــانراق ۋە تولــۇقراق كۆرۈنۈشــكە باشلىدى. ئىزچىلاردا تاغ ھەققىـدىكى قىـزىقىش ئېشىـپ، ھەر بىـرى تـاغ ھەققىــدە ئاڭلىغــان قىـزىـق پـاراڭلىرىنى، ئەپسانىلەرنى سـۆزلەپ بـاردى. شۇڭا سەپەرنىڭ ھـارغىنلىقىمۇ بىلىـنمەي سـۆگەت بۇلاققـا يېقىنلىشـىپ قېلىشتى.

بـۇ چاغــدا يــول ســول تەرەپــكە ئــۆتكەن بولــۇپ، دارا تــاغ تەرەپــتىن يىراقلىشـىپ قالغانـىدى. ئـوڭ تەرەپتە ـ تـاغ ئېتىكـىدىكى پاكـار- پاكـار ئىـدىرلار ئارىســىدا يـاپ- يېشـىل بوسـتانلىق كۆرۈنۈشـى بىلەنـلا ئـۇلار كەلكۈن ئېقىپ كەلـگەن ساي بىـلەن ئاشـۇ يېشىـللىق تەرەپكە بۇرۇلـۇپ كېتىشـــــتى. شـــۇ چاغـــدىلا ئـــۇلار ھەم ھېرىــــپ، ھەم ئېچىــــــپ كەتكەنلىكلىرىنى ھېس قىلىشتى. پادىچى ئىتلىرىنىڭ قاۋاشلىرى گويا ئۇلارنىـڭ ئىسـتىقبالىغا چىققـان قەدىـردان كىشـلىرىدىن بىشـارەتتەك، ئۇلارنى ئۆز ئۆيلىرى ئىللىق قوينىغا تارتىپ تۇرغانـدەك كۆڭۈللـۈك تۇيغـۇ پەيدا بولدى.

سـۆگەت بۇلاقتــا ئىككــى ئــائىلە بارـدى. بۇنىــڭ بىـرى قىـرغىـز ئائىلىسـى، يەنە بىــرى ئۇستۇنئاتۇشــتىن كېلىــپ ئورۇنلىشـۇپ، قالغـان ئۇيغۇر چارۋىچى ئىدى. ھەر بىرسـىنىڭ بـالا- چـاقىلىرى بىـلەن قوشـقاندا

بۇ يەردە ئۇن نەچچە جان ياشايتتى.
ئىزچىلار سۆگەت بۇلاقنىڭ پاكار ۋە ئىنچىكە پەخشى تام بىلەن ئىھاتە قىلىنغان دائىرىسىدىن يېشىللىق ئىچىگە كىرىپ كەلگەندە گويا ئۆزۈن مۇددەت يات يەرلەردە بۇيۇن قىسىپ يۈرگەن بالا ئانا ھۇزۇرىغا قايتىپ كەلگەندەك، چىم قاپلىغان چىمەنلىكتە موللاق ئېتىشىپ، بۇلاق سۈلىرىنى بىر- بىرىگە چېچىشىپ، يايراپ كېتىشتى. بۇ ئاجايىپ قوشۇندىن ھەيران بولغان چوپان ۋە ئۇنىڭ باللىرى بىر خىل كىيىنگەن، چاچ قويغان بۇ بىر توپ ياشقا قارىشىپ قالدى. تەۋپىق دەرھال چوپاننىڭ ئالدىغا بېرىپ سالام قىلدى. ۋە ئۆزىنى تونۇشتۇردى. ھەمىشە يېنىدىن ئايرىمايدىغان خۇرۇم سومكىسىدىن تاتلىق- تۈرۈملەرنى ئېلىپ چوپاننىڭ باللىرىغا بەردى.
— تاغا، بۇ كىيكچاقلارنىڭ ئويناقلاپ كەتكىنىنى قاراڭ، — دېدى تەۋپىق ئىزچىلارنى چوپان بوۋايغا كۆرسىتىپ، — ياشلىق قانداق ياخشى ھە! بولمىسا ھېرىپ كەلگەن سەپەرچى دېگەن دەم ئالماي قىغىتىپ يۈرەرمىدى.
تەۋپىقنىڭ ئېتىنى باغلاش بىلەن بولۇۋاتقان بوۋاي بۇ يېقىملىق مېھمانغا قاراپ كۈلۈپ قويدى ۋە:
— مەيلى ئوينىۋالسۇن، — دېدى ۋە ئارقا تەرەپتىكى ئېغىلدا مال سېغىۋاتقان ئايالىغا ۋارقىرىدى، — ھاي، ئانىسى، ئىتتىكراق تەۋرە، مېھمانلارغا چاي قاينات، بول!
— ئاۋارە بولماڭ تاغا، بىز ئۆزىمىزلا قولمۇ- قول قىلىپ كېتىمىز، — دېدى.
تەۋپىق ۋە ئىزچىلارغا قاراپ يىغىلىش كوماندىسى بەردى:
— ھازىر... ئول! — چىمەنلىكتە قىيغىتىۋاتقانلار دەرھال چوپاننىڭ ئىشىكى ئالدىدا جەڭگىۋار سەپ ھالىتىگە كەلدى، قۇربان ئىبراھىم، قۇربان جاپپار، ئەكبەر ئۈچىڭلار دەرھال چايغا تۇتۇش قىلىڭلار،

ئابدۇراخمان، سەن ئۈچ ئىزچىنى ئېلىپ، مال- ۋاراننى ھەيدەپ كېلىپ جايلاشتۇرۇشقا قارىشىپ بەرگىن. قالغانلار ئېغىلنى قۇرۇقدىۋېتىپ دەم ئېلىپ ئولتۇرۇپ تۇرۇڭلار.

ئابدۇراخمان دەرھال ئۈچ ئىزچىنى ئېلىپ چوپاننىڭ چوڭ بالىسىنى يول باشلاتقۇزۇپ يۈرۈپ كەتتى.

— ئىنىم، نىملەر قىلىش كېرەكلىكىنى ئېيتىپ تۇر، كېچىلىك چۆپ تەييارلاش كېرەكمۇ؟ يەنە باشقا ئىش بولسىمۇ دە، ھە - ھۇ قىلىشىمىز، — دېدى ئۇ كېتىۋېتىپ، چوپاننىڭ ئىتىمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ سوكۇلداپ مېڭىپ كەتتى.

چاي قايناتقۇچىلار ھويلىدىكى ئۇچاققا يوغان قازاننى ئېسىپ قولمۇ- قول چاي قاينىتىشقا كىرىشتى. يەنە بىر توپ ئىزچى قىرغىز چارۋىچىنىڭ ئىشلىرىغا قارىشىپ يۈرەتتى. تەۋپىق ساھىپخانىلارنى گەپكە تۇتۇپ ئىشىغا تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن، ئىش تەگمىگەن ئىزچىلارنى باشلاپ سۆگەت بۇلاقنىڭ ھەممە يېرىنى ئارىلاپ كۆرۈشكە كەتتى. سۆگەت بۇلاقتىكى بېدىلىك ئەتراپىدا ئۆزمە دەرىخى كۆپ ئىدى، پىلىچىلىك ئۈچۈن پىلانلانغانمىكىن، ئەيتاۋۇر ئۆزمىلىك بەرپا قىلىنغان ئىدى. بۇ دەشت چۆل ئىچىدىكى باغ ئىچىدە تەۋپىقنىڭ ئۇلانما تەسەۋۋۇرىغا تۇيۇقسىزلا تاھىر خەلپەت، ئۇنىڭ باغۋەنلىكى، ئارقىدىن ئىلمىي بىر باغۋەنچىلىك قوشۇنى تەربىيىلەپ چىقىلسا چۆللەرنىمۇ باغقا ئايلاندۇرۇش قاتارلىقلار كەچتى؛ ئارقىدىن تاھىر خەلپەتنىڭ بالىلارچە ساددىلىق ۋە سەممىيلىك بىلەن ئۆزگە ئۇلاق ئۇلاشنى ئۆگەتكىنى كەچتى ھەم شۇئانلا «شۇ چاغدا ئۇلىغان ئۇلاقلىرىم نېمە بولغانكىن؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ دەرھال ئەتراپىدىن ئالىلىكىمنى ئىزدەپ بويۇندىدى ۋە يېنىدىن نېرى بولمايدىغان سابىتقا كۆزى چۈشكەندە:

— ئېسىڭدە بارمۇ، بىز تاھىر خەلپەتنىڭ بېغىدا ئۇلاق

ئۆلغانىدۇق، مېنىڭ ئۇ ئۆلاقلىرىم چىقتىمىكىن، خەۋىرىڭ بولدىمۇ؟
— دەپ سورىدى. سابىت ئۇستازنىڭ مۇشۇ ئىۆزمىلىكتە ئۆلانىما تەسەۋۋۇرىنىڭ نەلەرگە كەتكىنىنى تەخمىن قىلدى ۋە جاۋاپ بەردى:
— بىرىمى چىقىپتۇ، بىرىمى قۇرۇپ قاپتۇ.
— شۇنداقمۇ؟ دېمەك مەندە باغۋەنچىلىك تالانتى يوقكەندە!؟
— نېمىشقا؟ خېلى- خېلى باغۋەننىڭ ئۆلاقلىرىمۇ شۇنداق بولىدۇ، ئەپەندىم، بىرىمى چىققىنىنى مۇۋەپپەقىيەتتىڭىز، — دېدى سابىت سەمىمىيلىك بىلەن.
— شۇنداقمۇ؟ ئەمىسە ھەر ياز ھەپىلىشىپ تۇرسام بولغۇدەك، — تەۋپىق باللاردەك خوش بولۇپ كەتتى ۋە سابىتنىڭ زەبەردەست بەستىگە تايىنىۋېلىپ، چىمەنلىك ئەتراپىنى ئايلىنىشنى داۋام قىلدى.
چىم بىلەن قاپلانغان يانتۇلۇقتىن نۇرغۇن ئۇششاق بۇلاقلار ئېقىپ چىقىپ، تۆۋەندە بىر ئېرىققا جەم بولاتتى. بۇ يانتۇلۇقنىڭ ھەممە يېرى ياپ- يېشىل جۇلالىنىپ تۇرغان چۆپلۈك ئىدى. تۆۋەن تەرەپ بولسا ئىككى موچە كېلىدىغان تېرىلغۇ يەر بولۇپ، ئۇ يەرگە بېدە تېرىلغان. ئېرىق بويلىرى، يېڭىدىن قويۇلغان سۆگەتلەر ۋە جىگدىلەر باراقسان بولۇپ كەتكەن، كۆكۈلدىكىدەك ساياھەت ئورنى بولۇپ قالغانىدى. بۇ چەكسىز دەشت باياۋان ئارىسىدىكى كىچىككىنە يېشىل ئارالنىڭ شىمال تەرىپىدە قىزغۇچ سېرىق توپىلىق ئىدىرلىقلار، پەسرەك ئاق تاغلار، ئۇنىڭ ئارقىسىدا بولسا كۆكۈش قارا رەڭدىكى دارا تاغ تىزمىسى ئىدى. شەرق ۋە غەرب تەرەپلىرىمۇ تەدرىجى تۆۋەنلەپ كەتكەن يانتۇلۇق بولۇپ تاكى پاراللېل ياتقان ئىككى تاغ تىزمىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە بىر خىل تۆۋەنلەپ باراتتى.
ئۇلار بىردەمدىلا قارا ساي ئۇستىدىكى مۇشۇ يېشىل«ياماق»نى ئايلىنىپ بولۇشتى. بۇ چاغدا چايمۇ قاينىغان، چوپانمۇ كەچقۇرۇنلۇق ئىشلىرىنى تۈگىتىپ، ئۆي ئالدىغا سېلىنغان ئۆچكە تېرىسى ئۇستىدە

ئولتۇرغاندى، چارۋىچىلارنىڭ بالىلىرى بولسا ئەتراپتا چۆرۈدەپ ئولتۇرۇپ، تاغلىقلارغا خاس قىزىقىش بىلەن مېھمانلارنى كۆزەتمەكتىدى. مالنى قايتۇرۇپ كېلىشكە كەتكەنلەردىن ئابدۇراخمان بىلەن پادىچى بالا ئايرىلىپ قالغان ماللارنى تاپقىلى جىلغا ئىچىگە ئىچكىرلەپ كىرىپ كەتكەن بولۇپ، تېخى قايتىپ كەلمىگەنىدى.

ھەر ئىككى ئائىلىلىك چارۋىچى ئىزچىلار سەۋەبىدىن ئۆيچى داستىخانغا جەم بولۇشتى. خالىغانلار سۈتلۈك چاي، خالىغانلار قېتىق ئىچىشتى. شۇنداقلا كۈلكە چاقچاقلار، لەتىپە، تەمسىللەرنى سۆزلۈشۈپ شۇنداق كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇشتىكى، مۇشۇ كىچىكىنە ئۆتەڭدە ياشاپ كېلىۋاتقان چارۋىچىلار بۇ مېھمانلارنى ئەۋەتكەن خۇداغا ھەمدۇ- سانا ئېيتىپ قالدى. پەقەت تەۋپىقلا ئابدۇراخماندىن ئەنسىرەپ ئىشتىھاسىز ئولتۇراتتى.

خۇپتەن بولدى. قۇربان جاپپارنىڭ زىل ۋە ياڭراق ئاۋازى بۇ خىلۋەت تاغ ئارىسىدا جاراڭلاپ ئەزەن ئېيتتى. ئاندىن ئىزچىلار بىلەن چارۋىچىلار تەۋپىقنىڭ ئىماملىقىدا خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇشتى. نامازدىن كېيىن تەۋپىق يەنىلا كەيپىسىز ھالدا ئۈن- تىنىسىز بۇلاق تەرەپكە كەتتى. ئۇ بۇلاق بېشىدا ئولتۇرۇپ، يۈز- كۆزىنى يۇيۇپ كەچكى دىمىقتىن ئۆزىنى سەگىتتى. قارىيىپ كۆرۈنۈدىغان قېرى ئۆژمە ئارقىسىدىن كۆرۈنۈۋاتقان تولۇن ئايغا قاراپ خىيالغا كەتتى.

ئالاھەزەل ئىككى سائەتلەردىن كېيىن، تولۇن ئاي قېرى ئۆژمىنىڭ ئۈستىگە مىنەي دەپ قالغان چاغدا ئىتنىڭ قاۋىغىنى، كۆپ ئۆتمەي ئۆي تەرەپتىن ئىزچىلارنىڭ ۋاڭ- چۇڭ ئاڭلاندى.

تەۋپىق ئالدىراپ تېز- تېز قەدەملەر بىلەن بۇ يەرگە كەلدى. ئابدۇراخمان ئېزىپ كەتكەن ماللارنى ئېلىپ كەلگەنىدى. پادىچى بالا ماللارنىڭ يا چىققىلى يا چۈشكىلى بولمايدىغان خەتەرلىك ئاسقا تېگىدە تۇرۇپ قالغىنىنى، ئۇلارنى ئېلىپ چىققىچە قانداق

قىنالغانلىرنى سۆزلەۋاتاتتى.

تەۋپىق ئۇ سۆزلەرگە قارىماي ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا، قۇربان جاپپارنى چاي كەلتۈرۈشكە بۇيرىدى، ھەم يىنىكلەشكەندەك بولۇپ، ئۆزىمۇ ئۇلار بىلەن بىللە غىزالاندى، ئۇ ئامان- ئېسەن قايتىپ كەلگەنلەرگە بىلىندۈرمەي قاراپ قوياتتى. ئابدۇراخمان خاتىرجەم كۆرۈنەتتى.

چايدىن كېيىن ئىزچىلار چاپسانلا ئۇيقىغا كەتتى. تەۋپىق ئوچاق يېنىدا ئىككى پىشقەدەم بىلەن خېلى ئۇزاق سۆھبەتلەشتى. ئۇلار دارا تاغقا ئالاقىدار ھىكايىلەرنى سۆزلەپ بەردى.

چوپاننىڭ سۆزلەپ بېرىشىچە مۇشۇ يېقىن ئەتراپتىكى جىلغا يېنىدىكى تەكشىلىكتە مۇڭغۇللارنىڭ قەۋرىستانلىقى بار ئىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇ يەردە مۇڭغۇل ئىستىلاسى دەۋرىدە قانلىق جەڭلەر بولغان ئىكەن. مۇڭغۇللارنىڭ قەۋرىسى ئاشۇ جەڭدىن قالغانىكەن[1]. جىلغىنىڭ ئىچىدە يەنە بىر ئۇلۇغ كىشىنىڭ قەۋرىسى بارىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئۇ زات سۇلتان سۇتۇقنىڭ ئۇرىقىدىن ئىمىش. كىشىلەر ئۇنى ھەزرەت موللام دەپ ئاتايدىكەن. سۆگەت بۇلاق ئاشۇ زاتنىڭ ئات باقارلىرى تۇرىدىغان يەر بۇلۇپ، ھازىرغا قەدەر ئاشۇ ئاتباقارنىڭ ئەۋلاتلىرى بۇ يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىپ كېلىۋېتىپتۇ. بۇ بوۋايمۇ ئاشۇ ئاتباقارنىڭ ئەۋلادى ئىكەن. ھازىرغىچە نۇرغۇن دەردى بار كىشىلەر ئاشۇ تاغ ئارىسىدىكى يالغۇز قەۋرە بېشىغا بېرىپ، مال ئۆلتۈرۈپ، ھاجىتىنى ئېيتىپ، تىلەك تىلەپ ياغ پۇرۇتۇپ تۇرىدىكەن. بۇ

---

[1] پېقىر بىر قانچە دوستۇم بىلەن دارا تاغقا چىققاندا «مۇڭغۇل قەۋرىستانلىقى» دېيىلگەن جايدىن بىر قەۋۋرىنى ئېچىپ، جەسەتنىڭ دەپنە قىلىش ھالىتىنى تەكشۈرگەندە جەسەتنىڭ بېشى شىمالغا، يۈزى غەرپكە قارىتىپ دەپنە قىلىنغانلىقىنى بۇ قەبرىنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ قەبرىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى .كېيىن مەلۇم بولدىكى، ئومۇمەن تاغ ئارىسىدىكى نامەلۇم قەبرىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئاۋام خەلق «موڭغۇل قەۋرىسى» دەۋالىدىغان ئادەت بارىكەن، ــ ئا.

قەۋرىنىڭ قېشىدا يەنە ئەشمىزى بۆۋى پاتىمەمنىڭ چاچ تارىغان يېرىمۇ بارمىش. . . بوۋاي بۇ ھېكايىلەرنى بەكمۇ سىرلىق، مۇقەددەس، كارامەتلىك قىلىپ سۆزلەپ بەردى. تەۋپىق بوۋاينىڭ ساددا ئىخلاسىغا چېقىلىشنى، بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلىگە شەك چۈشۈرۈپ، ئارىنى بۇزۇشنى، ئۇنىڭ بىلەن بۇ خۇراپىي ۋە شىرىك ئېتىقادنى تاشلاش ئۈستىدە تالىشىشنى خوپ كۆرمىدى. چۈنكى بۇنىڭغا ۋاقىت يار بەرمەيتى. ئەگەر بوۋاينىڭ كاللىسى ئايدىڭلىشىپ، توغرىنى قوبۇل قىلىشقا ئۇلگۈرمىگەندە، ئۇنىڭ كۆز قارىشىدا ئىزچىلارغا شەك بىلەن قاراش شەكىللىنىپ قالاتتى. شۇڭا ئۇ ئۇنىڭكىنى يالغان دەپ ئېنىق ئىپادە بىلدۈرمىسىمۇ، شەرتلىك قىلىپ:

— ھاجەت ئۈچۈن ئاللاھقا يېلىنىمەك بۇيرۇلغان، ئاللاھتىن باشقا ھەرقانداق مەخلۇق بالانى كۆتۈرۈۋېتىشكە، ياردەم بېرىشكە ياكى بالا - قازا بېرىشكە قادىر ئەمەس، — دەپ قويدى.

شۇندىن كېيىن تەۋپىق بوۋايغا خەيرلىك كەچ، ياخشى چۈش تىلەپ بۇلاق سۈيىدە يۇيۇنۇشقا كەتتى. ئۇ مۇزدەك بۇلاق سۈيىدە راھەتلىنىپ يۇيۇنۇپ بولۇپ، ئىزچىلارنىڭ بىر تەرىپىگە كېلىپ ئۇخلاشقا ياتتى.

3

ھەممىدىن كەچ ياتقىنىغا قارىماي تەۋپىق ھەممىدىن بۇرۇن ئورنىدىن تۇردى. بۇ چاغدا چوپانمۇ ئويغانمىغان، پەقەت ئۇنىڭ ئىتلا ئورمان تەرەپتە ئايلىنىپ يۈرەتتى. تەۋپىق بۇلاق تەرەپكە ماڭغاندا ئىتمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى. چىملىق دۆڭگە چىقىپ بۇلاق سۈيىدە يۇيۇنۇۋاتقان يوچۇن ئادەمگە قاراپ ئولتۇردى. ئاندىن يەنە ئۇنىڭغا

ئەگىشىپ ئۆي تەرەپكە كەلدى.

تەۋپىق سەپەر خالتىسىدىن بىر بوۇردا قاتتىق نان ئېلىپ ئاغزىغا سالدى ۋە چاينىغاچ بىرىپ قۇربان جاپپارنى ئويغاتتى. ئاندىن ئۆزى يەنە سەھەرنىڭ سالقىنىدا ھاۋالانغاچ ئەتتىگەنلىك گىمناستىكا ئويناش ئۈچۈن دەرەخزارلىقنىڭ ئىچىگە قاراپ كەتتى.

كۆپ ئۆتمەي قۇربان جاپپارنىڭ ئۆزىگە خاس جاراڭلىق ئاۋازدا ئېيتقان ئەزىنى جىم- جىت تاغ ئارىسىنى لەرزىگە كەلتۈردى. يىراق- يىراقلاردىن ئەكس سادا قايتىپ، بۇ ئاۋازنى تېخىمۇ سىرلىق، ھەيۋەتلىك تۈسكە كىرگۈزدى.

ئىزچىلار ۋە چوپانلار چاپسان ئورنىلىرىدىن تۇرۇشۇپ تاھارەت ئېلىشتى. چوپانلار بۇ يەردە ماكانلاشقاندىن بىرى كۆجۈم مەھەللىلەردىكىدەك بۇنداق جامائەت بولۇپ ناماز ئوقۇپ باقمىغاچقا، شۇ تاپتا ئالىقاندەك خوشاللىق ئىلكىدە ھاياجانلانماقتىدى.

ئۇلار ناماز ئوقۇپ بولغۇچىلا مېھمانلارنىڭ سەھەر يولغا ئاتلىنىدىغانلىقىنى بىلىدىغان چوپان ئايالىرى چاي قاينىتىپ داستىخان تەييالاپ قويۇشتى. بۇ قوۋناق يولۇچىلارنى تۇققانلىرىدەك كۆرۈپ قېلىشقان ساھىپخانلار قايماق، سېرىق ماي، قۇرۇت قاتارلىق بىساتىدا بارنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ چىقىپ داستىخانغا تۆكتى. بۇ چاغدا يىگانە، جىم-جىتلىق ئىچىدە ئۆسكەن باللار ئۆز ئاكىلىرىدەك بولۇپ قالغان يىگىتلەرنىڭ ھازىرلا كېتىپ قالىدىغانلىقلىرىنى، ئۆزلىرىنىڭ يەنە مۇشۇ جەزىرىدە قالىدىغانلىقلىرىنى بىلىپ يىغلاشقىمۇ ئۈلگۈردى. بۇ ھالنى كۆرگەن ئاتا - ئانىلارنىڭ كۆڭلى تېخىمۇ بۇزۇلدى. ئەمما ئۇلار قانچە ئويلاپمۇ بۇلارنىڭ باشقا ئۆتكۈنچىلەردىن نېمىسى ياخشىراق ئىكەنلىكىنى دەمال ئاڭقىرالماي ھەيرانىدى.

شۇڭا ئىزچىلار ئۇزاپ ماڭغاندا ئۇلارغا قۇرۇت، سېرىق مايلارنى

يوللۇق تۈتتى. ھەم ئۇلارغا ئەگىشىپ خېلى ئۆزۈنغىچە ئۈزۈتۈپ كەلدى. ئاندىن بىر دۆڭ ئۈستىدە تۇرۇپ قول پۇلاڭلىتىپ قالدى. ئىزچىلار كەلكۈن ئېقىپ، ئۆتكەن ساي ئىچىدە گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ يوقۇلۇپ يىراقلاپ كەتكەندە چوپانلار ئۆزلىرىنى تۈنجى قېتىم ۋەھىمىلىك كويقاپ ئالدىدا يەككە- يېگانە قالغاندەك، قورقۇنۇچقا ئوخشاپ كېتىدىغان، يىتىمسىرەشتەك بىر خىل روھى- ھالەتكە بوغۇلۇپ قالدى.

تەۋپىق ئەمدى ئىزچىلارنى ئەركىن مېڭىشقا قويۇۋېتىپ، داراتاغقا ئالاقىدار بارلىق ئەپسانە، رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ بېرىشكە باشلىدى. بۇ رىۋايەتلەر ئىزچىلارنى، بولۇپمۇ بۇ سەپتە بىللە كەلگەن ياش مۇئەللىملەرنى بەك قىزىقتۇردى. ئۇلار قاچانكى پۇرسەت بولسىلا بۇ يەرگە ئاتايىن كېلىپ كىشلەر سىرلىق كۆرسۈتۈۋاتقان بۇ تاغنىڭ جىمى سىرىنى ئېچىشقا نىيەت قىلىشتى. ئۇلارنىڭ ئوتتەك قىزغىن پوزىتسىيىسى ئۇستازىنى بەكمۇ سۆيۈندۈردى. ئۇستازىنىڭ قەلبىدە شۇ چاغ بىر خىل ھاردۇقى چىققاندەك تۇيغۇ ئويغانغان بولۇپ، بۇ تۇيغۇ ھەم ئۆز ئەمگىكىدىن قانائەت ھاسىل قىلىش تۇيغۇسىغا، ھەم ئالىلىقاندىاق ئىشلاردىن خاتىرجەم بولۇش تۇيغۇسىغا ئوخشاش كېتەتتى. ئۇ ۋەتەننىڭ تاغ- دەريالىرىنى قىزغىن مۇھەببەت بىلەن سۆيۈدىغان ئىز باسارلىرى بولغانلىقىدىن سۆيۈنگەن، ئالدىنقىلار ئاخىرىغا ئېلىپ چىقالمىغان ئىشلارنى ئاخىرلاشتۇرۇش ئىرادىسىگە ئىگە ئەۋلادلارنىڭ مەيدانغا كېلىۋاتقىنىدىن، ۋەتەننىڭ تەقدىرى، مىللەتنىڭ ئىستىقبالى ھەققىدىكى ئەندىشلىرى پەسلىگەندى.

ھاۋا ئوچۇق ئىدى. شۇڭا غەربىي جەنۇپ تەرەپتە سۇس تۇمانغا پۈركەنگەن مىڭيولنىڭ دەرەخلىرى كۆرۈندى. ئەمەلىيەتتە مىڭيولنى تۇمان قاپلىمىغان، پەقەت ئارىلىقنىڭ يىراقلىقىدىن شۇنداق كۆرۈنەتتى. توپا تاغ بىلەن دارا تاغ ئارىسىدىكى ساي سۆگەت بۇلاقتا تۆگە

لوكىسىدەك ئىگىزلىككە كۆتۈرۈلەتتى. مىڭيول تەرەپكىمۇ، توقاچلا تەرەپكىمۇ تەدرىجىي تۆۋەنلەيتى. ھازىر ئىزچىلار كېتىۋاتقان يول ئىلدى بولغاچقا مېڭىشقا ئاسان ئىدى. مىڭيولنىڭ دەرەخلىرىمۇ يىراقتا ـ ئالىلىقانداق چوڭقۇرلۇقتا كۆرۈنەتتى.

— ئەپەندىم، — دەپ سورىدى ئەكبەر، — توققۇزاققا ماڭىدىغان يولنى بىلەمسىز؟

— نېمىشقا بىلمەيتىم، بىلىمەن. چەتئەللىك تەكشۈرگۈچىلەر ئۆزىمىزگە يول باشلىتىپ، چۆل ـ جەزىرە، تاغ ـ ئىدىرلىرىمىزدا ئازماي تىمىسقاپ يۈرىدۇ ـ يۇ، بىز ئۆزىمىزنىڭ ۋەتىنىدە ئېزىپ قالساق سەت ئەمەسمۇ؟ كونىلاردا «يول سورىغان يولدىن ئازماس» دېگەن گەپ بارغۇ، سوراپ ماڭىمىز. ئالدىمىزدىكىسى مىڭيول. ئۇ يەردىن مۇشقا، ئۇ يەردىن ئۆستەڭبويىغا، ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ زەمىنگە، ئاندىن توققۇزاققا بارىمىز.

يول تاكى مىڭيول يېزىسىغىچە تۆۋەنلەپ بارىدىغان بولغاچقا سەپەر ئاۋۇيتى. ئاندا ـ ساندا چۇشۇپ چىقىدىغان كىچىك ئېقىنلار بارىدى. مانا شۇنداق ساي يولىدا تېخىمۇ قاتتىقراق ئىسىق بولاتتى. ئىسسىق ۋە ئۇسسۇزلۇق يولۇچىلارنى چاپسانلا چارچىتاتتى. لېكىن ئۇلار مىڭيول يېزىسىغا يېقىنلاشقاندا يەنە سەپلىرىنى تۈزەپ جەڭگىۋار ھالەتكە كەلدى ۋە مارشلار ياڭراتقان ھالدا يېزىغا كىرىپ كەلدى.

مىڭيولدا ئۇسسۇزلۇق ئېچىپ، تاماق يەپ ۋە بىر ئاز دەم ئېلىشتى. ماغدىرىغا كەلگەندىن كېيىن مۇشقا قاراپ ئاتلاندى. ئەمدى ئۇلار بىر ـ بىرىگە تۇتۇشۇپ كەتكەن يېزا ـ كەنتلەر ئىچىدە ئېتىز ۋە ئۆستەڭلەر ياقىلاپ شەرقىي جەنۇب يۆنىلىشىدە يۈرۈپ مېڭىشاتتى. شۇڭا يولمۇ ئانچە ئۇزۇن بىلىنمىدى. كۆپ ئۆتمەي مۇش يېزىسى كۆرۈندى، مۇشتىن ئۆستەڭ بويىغا قاراپ ماڭغانلىرىدا جەنۇب يۆنىلىشىدە يۈرۈلدى. ئۆستەڭ بويىدىن زەمىنگە قاراپ ماڭغاندا بولسا شەرقىي جەنۇپ تەرەپكە يۈرۈلدى. زەمىندىن توققۇزاقنىڭ دەل ـ دەرەخلىرى كۆرۈنۈپلا تۇراتتى.

ئۇلار توققۇزاققا كىرىپ كەلگەندە قوياش دارا تاغ تىزمىسىنىڭ غەرپ تەرىپىدىكى چوققىلىرى ئۈستىدىن ئەڭ ئاخىرقى قىزغۇچ نۇرلىرىنىمۇ يىغىپ، تۈن ئەتراپقا پەردە يېيىشقا تەييارلانغانىدى. ئۇلارنىڭ ناخشىسى كەچكى گۇگۇمدا جاڭگالدىن قايتقان پادىلارنىڭ سۈرەنلىرىنى بېسىپ چۈشۈپ، قۇدرەت بىلەن جاراڭلاپ، باللار ۋە ئاياللارنى، ئاندىن ئەرلەرنى ئۆيلەردىن چىقىشقا جەلپ قىلدى.

ئۇلار توققۇزاق مائارىپ ئويۇشمىسىغا بارغاندا توققۇزاق مەكتەپنىڭ مۇدىرى ئىسمايىل ھەققى، ئابلا رازى قاتارلىق مائارىپچىلار ئۇلارنى كۈتۈۋالدى. تەۋپىق ئابلا رازىنى ئىلگىرى ئىكساق مەكتەپتە ئوقۇۋاتقاندا كۆرگەنىدى. ئابلا رازى «ھەبىبزادە دارىلمۇئەللىمىن»نىڭ دەسلەپكى ئوقۇغۇچىلىرىدىن بىرى بولۇپ، مەكتەپنى تاماملىغاندىن كېيىن توققۇزاققا كېلىپ مەدەنىي ئاقارتىش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئويناپ تۇرغان بىر جۈپ كۆزىدىن ياشلاردا بولىدىغان بىر خىل قىزغىن ۋە تەخىرسىز نۇر بىلىنىپ تۇراتتى. ئەمما ئۇ ياش ئادەم ئەمەس، 40 ياشلاردىن ھالقىغان ئادەمىدى. ئۇنىڭ ياڭراق ئاۋازىدىمۇ بىر خىل شوخلۇق سېزىلىپ تۇراتتى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قولىنى قاتتىق قىسىپ تۇرۇپ چاقچاق بىلەن ئامانلاشتى:

— كەچ قالغان يولۇچىدەك ھولۇقۇپ كېتىپتىلىغۇ، ئىنىم؟ تەنلىرى سالامەتتۇ؟

— سالامەت، سىز بىلەن چېلىشقۇدەك ھالىم بار تېخى، — دېدى تەۋپىق چاقچاق قىلىپ.

— بۇنىسى سەل ئېشىپ كەتتىمىكىن، بولمىسا ئىسمايىل ئاكىلىرى باھا بېرىپ باقسۇن، قوللىرى تىترىگەندەك قىلىۋاتامدۇ، — ئابلا رازى خۇرسەنچىلىكنى چاقچاق بىلەن ئىپادىلىدى.

— ياق، بۇ ھەرگىزمۇ ھېرىپ كەتكەنلىكىمدىن ئەمەس، سىزلەر بىلەن كۆرۈشكۈنۈمدىن ھاياجانلىنىۋاتىمەن.

— ھا ھا ...... پونىمۇ كېلىشتۇرۇپ ئېتىشنى بىلىلا، ئادەمنى ئالداشقىمۇ ئۇستا ئىكەنىلا، — ئابلا رازى ئۇنىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ مۇرىسىگە يېنىك شاپىلاقلىدى ۋە ئىزچىلار بىلەن بىر- بىرلەپ كۆرۈشتى، — قىممەتلىك مېھمانلىرىمىز، قېنى ئەمىسە مەرھەمەت قىلىشسىلا، مەكتەپنىڭ ھويلىسىغا، — دەپ ئۇلارنى باشلىدى.

ئۇلارنى توققۇزاق مائارىپ ئويۇشمىسى ئىنتايىن كاتتا داستىخان راستلاپ كۈتۈۋالدى ۋە تاماقتىن كېيىن ئىزچىلارنى قونالغۇغا جايلاشتۇردى. بۇ چاغدا ۋاقىت يېرىم كېچە بولغان، ئەتراپ تىمتاسلىقتا چۆمگەن، پەقەت نامەلۇم جايدا چېكەتكە چىرىلدايتتى. ۋە ئالىلىقاندىاق يىراق بىر جايدا گاھ- گاھ ئىتلار قاۋايتتى. ھاۋا ئىنتايىن ئوچۇق، ئاسمان تىنىق سۈدەك سۈزۈك، يۇلتۇزلار پىلىلداپ تۇراتتى. سامان يولىمۇ ئوچۇق كۆرۈنەتتى. ئىزچىلار ئۇخلاشقا ياتقاندىن كېيىن تەۋپىق ئىسمايىل ھەققى، ئابلا رازىلار بىلەن پاراڭلىشىپ، پىكىر ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن ئۇلار بىلەن بىللە كەتتى. ھېچقانداق خوجايىنغا يالانمىغان ياكى ھۆكۈمەتتىن مائاش ئالمايدىغان پىدائىي خىزمەتچىلەرنىڭ ئۇيقۇسىز تۈنلىرىدىن يەنە بىرى باشلاندى.

4

تەۋپىق ئىزچىلىرى توققۇزاقتا ئەتىسى بىر كۈن تۇرۇپ، توققۇزاق ئىزچىلىرى بىلەن بىللە پائالىيەت ئۆتكۈزدى. يەنە بىر قونۇپ ئەتىسى قەشقەر تەرەپكە يولغا چىقتى. شۇ كۈنى چۈشتە قىزىل دۆۋىگە — توختاجىنىڭ مەكتىپىگە كېلىپ ئارام ئېلىشتى. بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى مۇئەللىملەرگە كونا تونۇشلاردىندى. شۇڭا ساھىپخان تەرەپ بىلەن مېھمان تەرەپ تۇزۇت تەكەللۇپسىزلا ئارىلىشىپ، ئەھۋاللىشىپ،

گەپلىرى تۇگىمەي كەتتى. تاماقتىن كېيىن ھەر ئىككى تەرەپ ئىزچىلىرى ئايرىم - ئايرىم ماھارەت كۆرسۈتۈشتى. ئارقىدىن ئىككى تەرەپ ئىزچىلىرى بىللە پائالىيەت ئۆتكۈزدى، مۇسابىقىلەشتى.

ــ تەۋپىق كەچكە قالماي نوۋبىشى مەكتەپكە كەتمەكچى بولغانىدى. شۇ چاغدا مەكتەپ ھويلىسىغا بىر ھارۋا كىرىپ كەلدى.

ــ بۈگۈن سىجاڭ قىزىل دۈۋگە چىقىدىكەن - دە، ــ دېيىشتى قىزىل دۈۋە مۇئەللىملىرى.

ــ مەمتىلى ئەپەندى، ئەمدى سىجاڭ بىلەن كۆرۈشۈپ كەتسىلە، سىجاڭنىڭ ھارۋىسى كېلىپ قالدى، ئارقىدىن ئۆزىمۇ كېلىدۇ، ــ دېدى توختاجىمۇ سۆز قېتىپ. ھارۋا ئۆلارنىڭ قېشىغا كېلىپ توختىدى. ھارۋىغا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن تىتراد[1] ۋە تۈرلۈك ئوقۇشلۇقلار، قېرىنداش، قەلەم، سىيا قاتارلىقلار قاچىلانغانىدى. مەخمۇد مۇھىتى ھەر قاچان قەشقەر ئەتراپىدىكى مەكتەپلەرنى زىيارەت قىلىپ بارسا دەپتەر، قەلەم قاتارلىق ئوقۇش قوراللىرى ئېلىپ كېلەتتى.

بۇ يەردىكى مۇئەللىملەر گەرچە ئارقىدىنلا مەھمۇد مۇھىتىنىڭ ئاتلىق يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى بىلسىمۇ قەلبى سۆيۈنۈپ، نېمىگىدۇر تەشنا بولغاندەك ھارۋىكەشتىن.

ــ سىجاڭ ئاتىمىز ئۆزى كەلمەمدۇ؟ ــ دەپ سورىشاتتى.

ــ كېلىۋاتىدۇ.

ــ تېنى تازىمۇ؟

ــ تازا بولغاندىمۇ قانداق دېمەملا، ــ ھارۋىكەش ئۆزىگە خاس تىلى بىلەن جاۋاب بېرەتتى.

ئۆلارنىڭ سۆھبىتى ئۈستىگىلا مەھمۇد مۇھىتى ئۆزىمۇ كېلىپ قالدى. ئاۋۋال مەكتەپ ھويلىسىغا ئىككى ئاتلىق مۇھاپىزەتچىسى

---

[1] تىترەت ــ رۇسچە тетрадь سۆزىدىن، مەشق دەپتىرى، ــ ئا.

كىرىپ كەلدى، ئارقىدىن مۇھەتتىننىڭ ھەم ئېگىز، ھەم سېمىز ئېتى كۆرۈندى. سىجاڭ ئات ئۈستىدە شۇنداق سۇرلۇك ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يەنە ئىككى ئاتلىق مۇھاپىزەتچى كىردى. ئارقىدىكى ئاتلىقلار ھويلىغا كىرىپ بولۇشى بىلەنلا مەھمۇد مۇھەتتى چاققانلىق بىلەن ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى. ئۇنىڭ بوي- بەستىگە ئانچە مۇۋاپىق كەلمەيدىغان چاققان-يېنىك ھەرىكەت بىلەن ئاتتىن چۈشۈشلىرىدىمۇ بىر خىل ھەربىيلەرگە خاس جەسۇرلۇق، پىشقان ماھارەت بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئات تېزگىنىنى مۇھاپىزەتچىلەرگە بېرىپ پىيادە ماڭدى.

ئۇنىڭ ئىخلاسمەنلىرى — مۇئەللىملەر ۋە ئىزچىلار ئۇنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭغانىدى، مەھمۇد مۇھەتتى ئۇلارغا قول ئىشارىتى قىلىپ توختۇتۇپ قويدى.

— كەلمىسەڭلارمۇ بولۇدۇ. سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا كەلگۈچى بولغاندىكىن مەن باراي،— دېدى ئۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

— يوغسۇ، ئۆزلىرى بىزنى مۇشۇ يەرگىچە ئىزدەپ چىققان يەردە بىز نەچچە قەدەم بولسىمۇ ئىستىقباللىرىغا بارساق نېمە بولاتتى.

ئۇلار بىر- بىرلەپ قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. سىجاڭ تەۋپىقنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

— توققۇزاقتىن ئەتتىگەن چىققانمىدىڭىز؟ — دەپ سورىدى ۋە ئاندىن دوستانىلىق بىلەن قوشۇپ قويدى،— ئابلا رازى سىزنى رازى قىلىپ ئۇزاتقاندۇ؟

سىجاڭ ھەممەيلەن بىلەن كۆرۈشۈپ، تېنچلىق سورۇشۇپ ۋە بىر- ئىككى ئېغىزدىن چاقچاقلىشىپ بولغاندىن كېيىن:

— خوش، تەتىلنى يىغىدىغان ۋاقت بولغاندۇر؟ — دەپ سورىدى.

— مانا بىز مەكتەپكە كېلىپ ئىزچىلار بىلەن كەم- كوتا ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈپتىمىز، بۈگۈن ئەتە يىغىلساقمىكىن،— دېدى مۇھەممەت ئىمىناخۇن.

— شۇنداق بولسۇن، باللارنىڭ ئالدىراش ئىشىمۇ تۈگىدى، خامان ئېلىنىپ بولدى، ئەمدى بىكار ئويىنىغاندىن كۆرە ئوقىسۇن. ئالدىمىزدا كەتكەنلەرنى قوغلاپ يېتىمىز دېسەك ئاز دەم ئېلىپ، كۆپرەك يۈگرىمەي بولمايدۇ. شۇنداقمۇ، مەمتىلى ئەپەندى!

— شۇنداق، سىجاڭ ئاتىمىز توغرا ئېيتىدۇ. دەم ئېلىش بىزگە تازا ياراشمايدۇ، — دېدى تەۋپىقمۇ ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ.

ئۇ تەۋپىققە قاراپ:

— خوش ئۆزىڭىزچۇ؟ باللارنى يۇرت كەزدۈرگىنىڭىز ياخشى بوپتۇ. سىز قانداق قىلماقچى؟ قايتىپ بېرىپلا باللارنى يىغامسىز؟

— شۇنداق، يىغىلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى.

— بىراق، بېرىپلا توينى قىلىۋېتىڭ، پىشىپ قالغان ئىشنى ئۇنتۇپ قالماڭ يەنە.

— ئۆلگۈرىمىز،— دېدى تەۋپىق يېقىملىق كۈلۈمسىرەش بىلەن.

— سىز تەتىلنىمۇ كېيىنرەك قويۇۋەتتىڭىز، يىغىشنىمۇ كېيىنرەك يىغىڭ، سىزگە بىر قېتىم رۇخسەت. بۇنىڭسىز سىزنىڭ بېشىڭىزنى ئوغلىغىلى بولمىدى.

— بىراق، تەتىلنى يىغىش تويغا توسقۇنلۇق قىلمايدۇ، باشقىلار دەرسنى باشلاۋېرىدۇ.

— ئەمما بۇ قېتىم بەلگىلەنگەن توي ۋاقتىنى كېچىكتۈرسىڭىز خاپىلىق تارتىپ قالىسىز، ئۇقتىڭىزمۇ؟

باشقىلار كۆڭۈللۈك كۈلۈشتى.

— ئاتۇش بازىرى ھەققىدە بەك ياخشى تەرىپلەرنى ئاڭلايمەنغۇ؟ ئۇ تاپتىن چىققانلارنى قانداق ئادەم قىلدىڭىز؟

— ئەسلىدە ئادەملەردە ئەيىپ يوق، ئەيىپ زاماندا، — دېدى تەۋپىق ئەستايىدىل تەلەپپۇزدا، — زامان ياكى ھەر زاماندىكى باشلامچىلاردا. ئۇنىڭ ئۇستىگە بازار، شەھەر دېگەن ھەر تۈرلۈك ئادەملەرنىڭ

توپلۇنۇدىغــان يېــرى بولغاچقــا بۇزۇقچىلىقمــۇ شــۇ يەرگە توپلۇنــۇپ، جەمىيەتنىڭ يىغىنچاق كۆرۈنۈشى بولـۇپ ئىپادىلىنىـدۇ. شـۇنىڭ بىـلەن بىـر ۋاقىتتـا، شـەھەر يـاكى بـازار دېگەنـدە يېزىلارغـا نىسـبەتەن ئوقۇغـان ئادەممۇ كۆپ بولغاچقا، جەمىيەتكە ئۈلگە بولۇشـقىمۇ يېتىشـىدۇ. مەشـھەد دېــگەن ئاتۇشــنىڭ شــەھرى ھېســاپلىنىدۇ ئەمەســمۇ، شــۇڭا ئــۇ يەرگە يىغىلىپ قالغان نىجاسەتلەرنىڭ كـۆپ بولۇشـى مۇقەررەرىـدى، نىجاسـەتلەر تازىلانغان ھامان ئالتۇنلار پاقىراپ كۆرۈنىدى. شاگىرتلىرىم، ئىزچىلىرىم ئىچىـدە مەشــھەدتىن بولغــانلار ئەڭ كــۆپ، ســەۋەبى بــۇ يەردە ئوقۇغــان، بىلــگەن ئىنســانلارنىڭ كــۆپ بولغانلىقىــدىن. شـۇنىڭ ئۈچۈنمـۇ ھـازىر مەشھەد ئاتۇشنىڭ مەدەنىيەت، ئەخلاق، بىلىم مەركىزىگە ئايلاندى.

ــ ئـاللاھ رەھــمەت قىلســۇن، ھەر بىــر يــۇرتنى ئەنە شــۇنداق رەتــكە ســېلىۋېتىڭلار، ئىشــىڭلارنى ئــاللاھ قوللىســۇن، ــ دېــدى مەھمــۇد مــۇھتى. ئانــدىن، ــ ئۇنــداق بولســا ئۇيۇشــمىدىكىلەر مېنىــڭ سـوغاتلىرىمنى ئۆتكۈزۈۋالسـۇن، قېنـى سـىز، باياخۇن؟ ــ ئـۇ ئۇيۇشـما مۇدىرىنى كۆز نۇرى بىلەن ئىزلەپ تېپىپ دېدى،ــ ئادەم بەلگىلەڭلار.

باياخۇن شـۇئانلا ئەمىتـاخۇننى دەپتەر- قەلەملەرنـى ئۆتكۈزۈۋېلىشـقا بۇيرىدى.

ــ مېنىــڭ سـوغام ئۈچـۈن بـالىلار نـېمە قايتۇرىـدۇ؟ــ دەپ سـورىدى مەھمۇد مۇھتى ئاتىلارچە تەلەپپۇزدا.

ــ ئەگەر ۋاقتلىــرى بولسـا بـالىلار مەش ئوينـاپ بەرسـۇن،ــ دېـدى مۇھەممەد ئىمىناخۇن.

ــسىز يىراقتىـن كەلگەندىكىـن قـۇرۇق قـول كەلمىگەنسـىز؟ــ دەپ سورىدى سىجاڭ تەۋپىققە بۇرۇلۇپ.

ــ ئەلــۋەتتە قــۇرۇق كەلمىــدىم. مــۇھەممەت ئىمىخــاخۇنۇم مەش ئويــۇنى تەقــدىم قىلســا، مېنىــڭ ئىزچىلىــرىم كومىــدىيە ئوينــاپ بەرسۇن،ــ دېدى تەۋپىق روھلۇق ھالدا.

— ئەمسە باشلاڭلار، بالىلارنى كۆرۈپ كۆڭلۈمنى ئاۋۇندۇراي.

شۇ چاغدا مەكتەپ ھويلىسىغا روزى بايۋەتچە ھەيدىگەن پوچتا كىرىپ كەلدى. مۇھەممەد ئىمىناخۇن شۇنىڭغا قاراپ قالغانىدى. مەھمۇد مۇھىتى قوشۇمىسىنى تۈرۈپ:

— پىسەنت قىلماڭلار، سېرىق ساقال ئورۇس مېنىڭ ئىزىمنى ژىتىلاپ يۈرىدۇ، ئويناۋېرىڭلار.

— Здравствуйте[1] — دېدى ئۇ چېقىر كۆزلىرىنى ئوغرىلاردەك ئوينىتىپ.

مۇئەللىملەر ئۇلار بىلەن سوغۇقلا كۆرۈشتى، مەھمۇد مۇھىتى چىرايىنىمۇ ئاچماي ئارقىسىنى قىلىپ تۇردى ۋە جەھلى قاتقان ھالدا روزى بايۋەتچىگە ۋارقىرىدى:

— ھەي، لومودى! مۇمەدەك مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرماي ھارۋاڭنى بىر ياققا تارتىماسەن! بالىلار مەش ئوينايدۇ.

روزى بايۋەتچە تېپىلەك يىگەن ئىتتەك پوچتىنى چەتكە تارتىپ مەيداننى بىكارلىغان ھامان قىزىل دۆۋە ئىزچىلىرى مەش ئويناشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ھەربىلەردەك جەڭگىۋار سىپىي، چاققان ھەرىكەتلىرى ئەسلىدىمۇ ھېسسىياتچان بولغان مەھمۇد مۇھىتىنىڭ يۈرەكلىرىنى ئوينىتىپ، ئۇنى گاھ ئىستىقبال ھەققىدىكى شېرىن خىيال باغلىرىغا ئېلىپ كەتسە، گاھ مىللەتنىڭ ئويغىنىۋاتقان روھىدىن سۆيۈنۈپ ماختىنىش، ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسىغا چۆمۈلدۈرەتتى.

«ياق، بۇلار قۇل بولمايدۇ، بولماسلىق كېرەك!... » دەپ ئويلايتى ئۇ مۇشتىنى چىڭ تۈگۈپ، تىزىغا ئۇرۇپ ئۇنىڭ جەسەرلۇق، قەھرىمانلىق، شۇنداقلا مېھرىۋانلىق يېغىپ تۇرىدىغان بىر جۈپ يوغان كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلمەكتىدى. ئۇنىڭ زوقلۇنۇش، مەغرۇرلۇنۇش،

---

[1] زدراستۋۇيتې — رۇسچە — здравствуйте — ياخشىمۇسىلەر (كۆپلۈك)، — ئا.

ئۈمىدلىنىشىنىڭ مەھسۇلى بولغان كۆز يېشى سېرىق كالتە ساقاللىرىنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپ قېلىپ ئۇزاققىچە پارقىرايتى. ئۇنىڭغا قارىغان ھەربىر بالا ئۇنىڭ كۆز يېشىنى كۆرۈپ سەبى كۆڭلىدە ئويلايتتى. «بۇ سىجاڭنىڭ دېگىنى ساراڭ ئادەممۇ؟ يوغانلا تۇرۇپ يىغلايدىكەن...»، بىراق، سىجاڭنىڭ كۆزى ئىدرىس بىلەن رىبالكونىڭ كۆزلىرىگە چۈشكەندە خوشاللىقى، ئۈمىدى يوققا چىققاندەك كەيپسىزلىنىپ كېتەتتى.

قىزىل دۆۋە ئىزچىلىرىنىڭ مەش ئويۇنىدىن كېيىن تەۋپىق ئىزچىلىرى ساۋاتسىزلىق، خۇراپات ئەيىپلەنگەن كومېدىيىنى ئوينىدى. كومېدىيىدىكى جانلىق ھەرىكەت ۋە ھەجۋىي دىئالوگلار تاماشىبىنلارنى قوساقلىرىنى تۇتۇپ كۈلۈشكە مەجبۇر قىلاتتى، سىجاڭمۇ كۆز ياشلىرى مەڭزىدە تۇرۇپ قالغان ھالدا راسا ئېچىلىپ كۈلدى ۋە تەۋپىقنىڭ قوللىرىنى تۇتۇۋېلىپ:

— راست بابلاپسىز، لومودىلارنى! ئەتتەڭ، مەن سىزنىڭ بالىلىرىڭىز ئۈچۈن قۇرۇق كەپتىمەن، ئويۇننى بىكارغا كۆرۈدىغان بولدۇم، — دېدى.

ئويۇن تۈگىگەندىن كېيىن بالىلارنىڭ ھەممىسىگە رەخمەت ئېيتتى. باش روللارغا چىققان بالىلارنى يېنىغا چاقىرىپ پىشانىسىدىن سۆيدى. ئۇلارنى يەنىمۇ تىرىشىشقا رىغبەتلەندۈردى. ئاندىن تەۋپىق ئىزچىلىرىنىڭ ھەممىسىگە قارىتىپ:

— مېنى كەچۈرۈڭلار، بالىلىرىم، سىلەرگە قورۇق كەپتىمەن. لېكىن كېتىدىغان ۋاقتىڭلاردا سىلەرگىمۇ بىر ھارۋا دەپتەر- قەلەم قوشۇپ ماڭدۇرىمەن، — دېدى.

بالىلار ۋە ياش مۇئەللىملەر گېنېرال مايۇرلۇق فورمىسىدا ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدىغان بۇ بەستلىك ئادەمنىڭ سۆز- ھەرىكىتىدىن قاتتىق تەسىرلىنىشتى. ئۇ ئابدىراخمان شائىرنى تونۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ

قولنى ئۇزاق تۇتۇۋېلىپ كۆزىگە قاراپ، خۇددى نۇرغۇن گېپى باردەك تەمشەلدى ـ يۇ، ئەمما ھېچنەرسە دېمىدى. ئابدۇراخماننىڭ شائىرغا خاس ھېسسىياتغا باي يۈرىكى چىداپ تۇرالماي ھەتتا بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

بۇ ئىشلاردىن كېيىن مەكتەپ سىجاڭ ئۈچۈن قوي سويۇپ، داستىخان قىلماقچى بولۇپ تەييارلىق قىلغان بولسىمۇ سىجاڭ رەت قىلدى:

ــ ئۇيۇشما ئىقتىسادىنى مېھماندارچىلىق ئوينىپ بۇزۇپ ـ چېچىۋېتىشكە بولمايدۇ، ئۇ بالىلارنىڭ بايلىقى. بۇ ئازغىنە بايلىقنىڭ ئىشى كۆپ، ــ دېدى ئۇ ۋە ئاۋۋالقى سۆزلۈك قىياپىتىگە كېلىپ، مۇشاۋۇرى بىلەن ئىشتاپ باشلىقىغا قاراپمۇ قويماي، چاقان ھەرىكەتلەر بىلەن ئېتىغا مىنىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ماڭار چېغىدا تەۋپىق ئىزچىلىرىغا «قەرزدار» بولۇپ قالغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم تەكىتلەپ ئۇلارنىڭ ئاتۇشقا كېتىدىغان ۋاقتىنى سوراپ بىلىۋېلىشنى ئۇنۇتمىدى.

ئۇ كەتكەندىن كېيىن ئەپەندىلەر ئارىسىدا يەنە بىر پەس ئۇنىڭ تەرىپى بولدى.

تەۋپىق توختاجىنىڭ مېھمان دوستلۇق بىلەن كەچكى زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇپ بېرىش نىيىتىگە رەخمەت ئېيتىپ، كەچلىك تاماقتا نوۋېشى مەكتەپكە كەتمەك بولۇپ يولغا چىقتى. قىزىل دۆۋە ئىزچىلىرى ئاتۇش ئىزچىلىرىنى قۇمدەرۋازا ئالدىغىچە داغدۇغا بىلەن ئۇزۇتۇپ كېلىشتى.

ئون بەشىنچى باب

1

تەۋپىق شاگىرتىنىڭ تويىنى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزگىنى بىلەن ئۆزىنىڭ تويىنى جىم-جىتلا، ئاددىغىنا ئۆتكۈزدى. بۇنى ھېچكىم كۈتمىگەن ئىدى. «مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تويىدا راسا تاماشا كۆرىدىكەنمىز» دەپ تۈپرىكىنى يۇتۇپ ئولتۇرۇشقان كىشىلەر ئاللىقانداق بىر نەرسىدىن قۇرۇق قېلىشقاندەك لەسسىدە بولۇپ قالدى. ھەتتا مەلىكىزادمۇ تاسادىپىيلىك ھېس قىلدى. كۆڭلى يېرىم بولغاندەك شۈكلەپ قالدى. ئىككىلا قىز قولدىشى بىلەن يىگىتنىڭ ئۆيىگە كەلگەن مەلىكىزاد غېرىپلىق، گويا تۇتقۇنلاردەك سىقىلىش ھېس قىلدى. بىراق كەچتە يىگىتتى قېشىغا كىرىپ كەلگەندە ئۇنىڭ جىمى غەشلىكى تارقاپ كەتتى. ھەتتا شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىكتەك، شۇنداق بولغىنى تېخىمۇ ياخشى بولغاندەك ھېس قىلدى. ئۇنىڭ قەلبىدە پەيدا بولغان خۇشاللىق، ھاياجان، تارتىنىش، ئىزا تارتىش قاتارلىق تۇيغۇلار ئۇنى گاڭسا قىلىپ قويغانىدى. شۇڭا ھوجرىسىغا كىرىپ كېلىۋاتقان جۆرىسىنى قانداق قارشى ئېلىشنى — ناز-كەرەشمە، سۈنئىي خاپىلىق، قېيداش ياكى خۇشاللىق بىلەن قارشى ئېلىشنى ئىلغا قىلالماي تۇرغىنىدا يىگىتنى ئۆزىنىڭ يېنىدا ھېس قىلدى. ھەتتا ئىسسىق نەپەسلىرى يۈزىگە ئۇرۇلغاندەك بولدى.

— ھاردىڭىزمۇ؟ — يىگىت ئۇنىڭدىن ئاۋۋال ئەھۋال سورىدى.

مەلىكىزاد مەڭدەپ قالدى بارلىق ئۇيغۇر خوتۇن- قىزلىرىدەك

ئۇنىڭ ئېڭىدىمۇ «ئەر كىشى يېرىم خۇدا» ئىدى. ئۇنداقكەن ئۇ ئەرنى قارشى ئېلىپ ئورنىدىن تۇرمىقى، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرمىكى لازىمدى. يەنە كېلىپ مەلىكىزاد شىرىن چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ئىلگىرى خىيال قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدىغان بەختكە ئېرىشكەن، ئۆزى ئاشىق بولغان كىشىنىڭ قوچىقىغا نېسىپ بولغانىدى، ئۇنىڭ نەزىرىدە بۇ كىشى بىر ئۇلۇغ مەبۇد ئىدىكى، مەلىكىزاد ئۆزىنى ئۇنىڭغا دېدەك بولۇشقىمۇ يارىمايدىغاندەك ھېس قىلاتتى. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ ئايالىغا ئايلانغاندا بۇنى چۈشۈممىكىن دەپ ئويلاپ قېلىشى تۇرغان گەپ ئىدى. لېكىن ئۇ مەبۇدنىڭ ئاياقلىرىغا باش قويۇش ۋاقتىنى ئۆتكۈزىۋەتكىنىدىن بەك خىجىل بولدى. ئىچ - ئىچىدىن ئۆكۈنۈپ، ئۆزىنى كايىدى. بىراق شۇ چاغدا ئاستا - ئاستا كۈچلۈنۈشكە باشلىغان ۋە پۈتۈن قەلبىدە ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا چىقىۋاتقان قىزلىق مەغرۇرلىقى ئەمدى ئۇ خاتانى تۈزۈتۈشكە ۋە ئەپۇ سوراشقا يول قويمىدى. «ئەمدى ئۇ مېنىڭ بولدى، ئالدىرسامۇ، ئالدىرىمىسامۇ مېنىڭ!... ». بۇ خىيال بىلەن ئۇ سۈنئىي قېيداش بىلەن تويىنى نېمىشكە كىشىلەرنىڭ ئاغزىدا قالغۇدەك قىلمىغىنىدىن ئۆچ ئالماقچى بولدى.

— مەندىن رەنجىپ قالدىڭىزمۇ نېمە؟

مەلىكىزادنىڭ ۋۇجۇدى شۈركۈنۈپ كەتتى. ناتىقنىڭ ئۆزىگە خاس جەلىپكار ئاۋازى ئۇنىڭدا مۇستەقىل ئويلاش ئىقتىدارىنى يوقۇتۇۋەتكەنىدى. ئەمدى ئۇ كەمكوتىسىز ئەسىرگە، ئىخلاسمەنگە ئايلىنىپ كېتىش ئالدىدا تۇراتتى. ئۇ كارۋاتنىڭ بېشىدا كۆيۈپ تۇرغان، شامغا قارىۋالدى ۋە ئۆزىنىڭ ۋۇجۇدىمۇ شامدەك ئېرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنى ئىككى ئوت كۆيدۈرەتتى، قىزلىق مەغرۇرلىقى «ئاسانلا قويرۇق تۇتقۇزماسلىق»قا ئۈندەيتى، ئاخىر ئۇنىڭ سەۋر قاچىسى تاشتى. يىگىتنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئېتىشتىن مەغرۇرلۇق يەنە بىر قېتىم ساقلاپ قالدى، بۇ ئاخىرقى

مۇداپىئە سىپى مۇنداق تەقلىتتە ئىپادىلەندى:

— سىلى ئادەمنى كۆزلىرىگە ئىلمىگەندەك.... — ئۇ ئەسلىدە نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى تازا ئوبدان ئويلىنىۋالمىغانلىقى ئۈچۈن، كارۋاتنىڭ شام تۇرغان پۇتىنى تىرنىقى بىلەن كىتىرلىتىپ بىردەم توختاپ سۆزىنى داۋام قىلىش ئۈچۈن گېپىنى ياسىدى. ئەمما يەنىلا نېمە دەپ ئاخىرلاشتۇرۇشنى ئويلىنىۋالمىغانىدى، — بالدۇر ماڭا بىر ئېغىز «لام» دېمەستىن، خۇددى... سۆزلۈشۈپ، ماقۇللۇشۇپ قويغاندەك، خاتىرجەم ئاكىلىرىغا ... نىزامىدىنكامغا دەپلا... — ئۇ پۈتۈنلەي باشقا بىر نېمىلەرنى دەۋاتاتتى.

ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك ئۇنىڭ مەمتىلىسى يېقىملىق كۈلدى. لېكىن بۇ كۈلكە ئۇنىڭ غۇرۇرىغا تەگمەيلا قالماي، بەلكى ئۇنىڭ كۆتكەن يېرىدىن چىقىپ، ئۇنى تېخىمۇ سۆيۈندۈرىۋەتتى. ئۇ مەمتىلىنى دۇنيادا ئەڭ دانا، ئالدىن كۆرەر دەپ ئىشىنەتتى. ئويلىغىنىدەك ئۇ ھېلىمۇ ئاۋۇ گەپلەرگە ئىشەنمىدى.

— بىزنىڭ كۆزلىرىمىز ھەممىنى ئاللىقاچان دېيىشىپ بولغانىكەن، يەنە نېمە رەسمىيەتچىلىك؟

مەلىكىزادقا ھەقىقەتەنمۇ ئۇلار قاچاندۇر بىر يەردە بۇ گەپلەرنى ئۇچۇق سۆزلۈشۈپ، بىرلىككە كېلىپ بولغاندەك تويۇلدى. شۇڭا ئۈچۈنمىكىن ئۇ ئۆزىنىڭ نازۇك بىلىكىنى بىر ھارارەتلىك قولنىڭ ئالقىنىدا سەزگىنىدە غەلىتىلىك ھېس قىلمىدى. بەلكى بىلىكىنى بوش قويۇۋەتتى ھەم بېشىنى يىگىتنىڭ مۈرىسىگە قويۇۋالدى.

مەلىكىزاد يىگىتنىڭ يۈرەك سوقۇشىنى ئاڭلىغاچ ئويلىدى: «ئۇ قانداق قىلىپ مېنى ئۆزىگە قارىتىۋالدى؟ نېمىشكە مەن...؟» مەلىكىزاد بۇنى ئويلىيالمىدى. ئەمما ئۇ نۇرغۇن ئاياللارنىڭ «مەمتىلى ئەپەندى» دېسە ئاغزىدىن شۆلگەي ئاقىدىغانلىقىنى بىلەتتى. نۇرغۇن ئاياللار ئۇنىڭ ئىشقى پىراقىدا سارغىيىپ يۈرۈشكىنى ئۇنىڭغا سىر ئەمەسىدى،

بەزىلىرى ئۇنىڭ ئالدىدا ھەسرەتلىرىنى تۆكۈشكەنىدى. ئەمدى ئۇنىڭدا بۇ خېرىدارلىق يىگىتنى تەخىرسىز قىزغىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولۇپ، ئۇنى تېخىمۇ چىڭراق قۇچاقلىدى.

بۇ چاغدا يىگىتمۇ ئۆز خىيالى بىلەن ئىدى. ئۇ شۇ تاپ ئەدىبەنى ئەسلىدى ۋە ئۇنىڭدىن خىيالىدا ئەپۇ سورىدى. رازىلىق ئالدى. خىيال ئېكرانىدا ئەدىبەنىڭ ياشقا تولغان كۆزلىرى مۆلدۈرلەپ تۇراتتى، «بوپتۇ، بەختىلىك بولۇڭ، بەربىر مېنى ئۆزىڭىزگە مۇناسىپ كۆرمەيتىڭىز... »

تەۋپىق سەل ئۆزىگە كەلگەندەك بولۇپ، مەلىكىزادىنى پۈتۈن ئىخلاسى بىلەن سۆيدى ۋە:

— مەلىكەم، سىز ماڭا ئەۋەل بىر قىز تۇغۇپ بېرىڭ، بولامدۇ؟ مەن بىر ياخشى ئىسىم ئويلاپ قويدۇم، قىزىمىزغا ئەدىبە دەپ ئىسىم قويايلى، — دېدى.

مەلىكىزاد تۇغۇشنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ يۈزىنى چاڭگاللاپ تۇرۇۋالدى، تەۋپىق ئۇنىڭ سۇمبۇل چاچلىرى ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان كەھرىۋادەك سۈزۈك بوينىغا قاراپ بىردەم تۇرۇۋىدى، باياتىن بېرى تەستە بېسىپ تۇرغان تۇيغۇلار كەلكۈنى كۆكرەك قەپىزىگە شىددەت بىلەن ئۇرۇلۇپ، ئۇنى ئۆزىنى تۇتۇپ تۇرۇش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قىلدى. قوللىرى ئىختىيارسىز ھالدا قىزنىڭ بوينىغا قاراپ سوزۇلدى. قىز بىردەمدىلا ئۆزىنى كىچىك قىزچاقتەك يېنىك ھالدا يىگىتنىڭ قۇچىقىدا كۆردى. مەمتىلى ئۇنىڭ ئوتتۇر كەلگەن يېرىگە توختىماي سۆيۈپ، مەلىكىزادىنى نەپەس ئالالماس ھالغا كەلتۈرىۋەتتى. بۇ ئۇزۇن يىللار يىغىلىپ قالغان ئاچارچىلىقنىڭ ئاچكۆزلۈكى ئىدى.

— ئەگەر دەسلەپكىسى ئوغۇل بولسىچۇ؟.... — تارتىنىپ تۇرۇپ سورىدى مەلىكىزاد.

— ئوغۇل بولسا ئىسمىنى ئابدۇللا قويىمىز.

— نېمىشقا؟ بۇ ئىسىملار قانداقلارچە ئەسلىرىگە كېلىپ قالدى؟

— بىر تەرەپتىن ئابدۇللاھ دىنىي نۇقتىدىن ئەڭ ياخشى ئىسىم ھېساپلىنىدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن مەن تۈركىيىدە سەرگەردان بولۇپ يۈرگەندە شۇنداق ئىسىملىك ۋەتەنداشلىرىمنىڭ ياخشىلىقى بىلەن ئوقۇدۇم، قىيىن كۈنلەردىن قۇتۇلدۇم... ياخشىلىقنى ئۇنتۇش ئالىجاناپلىق ئەمەس.
— ئەدىبە ئابدۇللاھ دېگەن كىشىنىڭ ئايالىمۇ؟
— ياق، .... قىزى.
— قىزى؟
— ھەئە، ئابدۇللاھ ئەپەندىنىڭ ئايالى قازا قىلىپ كەتكەنىكەن، ئاتا- بالا ئىككىسىلا يالغۇز ياشايتى.
— سىلى شۇلارنىڭ ئۆيىدە تۇرغانمۇ؟
— ياق،... ئۇلار مېنىڭ ئوقۇش خىراجىتىمنى بەرگەن.
— ھە،... — مەلىكىزادىنىڭ يۈرىكىدە نېمىدۇر پەيدا بولۇپ، ساراسىمگە چۈشۈپ قالدى، — دېمەك،... — مەلىكىزاد ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى بېشىنى ئىتتىك كۆتەردى ۋە ئەلەم بىلەن يىگىتكە قارىدى، — دېمەك...؟ — بىراق ئۇ يىگىتنىڭ كۆزلىرىدە جىددىيلىك ۋە ساداقەتتىن باشقا نەرسىنى كۆرەلمىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭدا بىر خىل قارىغۇلارچە رەشىق پەيدا بولغان بولۇپ، بۇنى ئېنىق ئېيتالمىسىمۇ ئۇ يەنىلا يۈرەكتە ساقلىناتتى. ئۇ ئۆزى ئۆلۈغ بىلگەن بىر ئادەم ئالدىدا ھە دېگەندە رەشىق ئىپادىسىنى كۆرسۈتۈپ، ئۆزىنى چۈشۈرگۈسى كەلمىدى. بۇنداق ئۈششاق چۈپرەندىلىكلەر ئۇنىڭ يولدىشىغا ھېچ ياراشمايدىغاندەك قىلاتتى.
مۇھەببەتتىكى مەرتلىك ۋىسالدىن ئۈمىدى ئۈزۈلگەنلەردە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە پەيدا بولىدىغىنى بىلەن، ۋىسالغا ئېرىشكۈچىلەردە شەخسىيەتچىلىك ئۈستۈنلۈكتە تۇراتتى. خۇددى شۇنىڭدەك مەلىكىزادمۇ ئۆز مەمتىلىسىنىڭ پەقەت ئۆزىگىلا تەئەللۇق

بولۇشنى، ئۇنىڭ ئۆزىنىلا سويۇشنى ئىستەيتتى. مۇمكىن بولسا ھەتتا ئۇ باشقا ئاياللارنىڭ ئىسمىنىمۇ بىلمىسە.

بىراق ئۇ چوڭقۇرراق ئويلاپ كۆرۈۋېدى، ئۇنىڭ قىزغانچۇقلۇقى تولىمۇ تۇترۇقسىز ئىكەن. بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ كۈندىشى تولىمۇ يىراقتا بولۇپ، ئۇنىڭغا دەخلىسى يوقىدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئەگەر تەۋپىقنىڭ كۆڭلىدە ئۇنىڭغا ئورۇن بولغان بولسا بۇ يەرگە كەلمەس ئىدى... شۇلارنى ئويلاپ غەشلىكتىن سەل يېشىلگەندەك بولدى.

— نېمە، جىم بولۇپ قالدىڭىزغۇ؟ — تەۋپىق ئالقانلىرى بىلەن مەلىكىزادىنىڭ ئىككى مەڭزىنى يېنىككىنە تۇتۇپ ئۆزىگە قارىتىپ سورىدى:

— سىزنىڭ تىنىقلىرىڭىزنى ئاڭلاۋاتىمەن...

— شۇنداقمۇ؟ سىزنىڭ كۆڭلىڭىزدىكىلەر ماڭا ئايان، ئاياللارنىڭ نېمە ئويلاردا بولۇدىغانلىقىنى چۈشىنىمەن...

بۇ گەپ بىلەن مەلىكىزاد خۇددى جىمى نىيىتى ئاشكارىلىنىپ قالغاندەك خىجىل بولۇپ، دەرھال سۆز ۋە ھەرىكىتى بىلەن ئۆزىنى ئاقلاشقا كىرىشتى. ئۇ تەۋپىقنىڭ بويىنىغا گىرە سالغان ھالدا بېشىنى ئۇنىڭ كۆكسىگە تېرىۋېلىپ، باللىق خۇلقى بىلەن ئەركىلەپ:

— بىلگىدەك نېمە ئىش بوپتۇ؟ جىم تۇرغۇنۇم يامان ئىشمۇ؟ بىلگەنلىرىڭىز يالغان! — دەپ سۆزلەشكە باشلىدى.

— ھە، بۇنىسى دۇرۇس، بۈگۈن دېگەن بىزنىڭ ۋىسالىمىز، باشقا خىياللاردا بولۇپ نېمە قىلىمىز، ۋىسال...

ئەمدى ئۇلار تومۇرلىرىدىكى قانلارنىڭ ئۇرغۇشىدىن پەيدا بولغان، بولۇپمۇ مەلىكىزادىنىڭ چاچلىرىدىن، بەدىنىدىن تارقىلىۋاتقان ئاياللىق پۇرىقى، مەمتىلىنىڭ يىللار يىلى قاندۇرۇلمىغان ئاچلىقىنى يۇقۇرى پەللىگە چىقىرىۋەتكەچكە تەخىرسىز ئىنتىلىش ئىلكىدە لەۋلىرىنى چۆپلەشتۈردى.

2

ئەمدى تېخىمۇ ياخشى بولدى، ئائىلىدىكى تۇرمۇش تەرتىپى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتى. گىمناستىكا، يۇيۇنۇش، بامدات نامىزى، رۇشتى مەكتەپتىكى ئەتتىگەنلىك گىمناستىكا، ئەتتىگەنلىك ناشتا كېسەل كۆرۈش،— مانا بۇلار خىزمەت ۋاقتىغا كىرمەيدىغان خىزمەتلەردى. ھەقىقىي كۈندۈلۈك خىزمەت كېسەل كۆرۈش ئاياقلاشقاندىن كېيىن باشلىناتتى.

تەۋپىق رۇشتى مەكتەپتىكى ئەتتىگەنلىك گىمناستىكىسىنى تۈگۈتۈپ ناشتا قىلاتتى. مەلىكىزادىنىڭ ھەممىنى تەق قىلىپ قويغان داستىخاندا ئولتۇرۇپ ناشتا قىلاتتى. ئۇنىڭ كېسەل خېرىدارلىرى بۇ بىر جۈپ يېڭى ئەر- خوتۇنلارنىڭ چاي ئىچىپ بولۇدىغان ۋاقتىنى بەك ئېنىق بىلىۋالغان بولۇپ، ئازراق بالدۇر ياكى كېيىن قالماي كېلىشەتتى. شۇ ئارىلىقتا يېرىم سائەت ئۇنىڭ ئۆيى شاۋقۇن سۈرەنگە تولۇپ كېتەتتى. ئەمما ئۇلار تەرتىپسىز ئەمەسىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ شاپائەتچىسىگە ئۈگۈنۈپ قېلىشقان، ئۇنىڭ تەرتىپنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى چۈشىنەتتى. شۇڭا ئۇلار خۇددى چوڭ دوختۇرخانىلاردا نۆۋەت كۈتكەندەك ئاۋۋال ـ كېيىنلىك تەرتىپى بىلەن دوختۇرنىڭ ئالدىغا كىرەتتى. باللار ۋە ئاياللار ھەر قاچان خۇسۇسىيەتلىرىگە كۆرە ئاغزىنى شۈك تۇتالمايتتى، خالاس.

كېسەللەر كېسەل كۆرۈش ۋاقتىنىمۇ ياخشى ئىگەللىۋېلىشقان بولۇپ، ئاشۇ يېرىم سائەتتىن ئارتۇق ئاۋارىچىلىق تېپىپ بېرىشنى ھېچكىم خالىمايتى. تەۋپىق كېسەل كۆرۈپ بولۇپلا شۇ كۈنى قەيەرگە بېرىش كېرەك بولسا دەرھال شۇ ياققا ئاتلىناتتى. ئەھۋالغا قاراپ يە ھىلال ئەھمەر سىزىلغان دورا سومكىسىنى، يا ماتىرىيال سالىدىغان خۇرۇم سومكىسىنى ۋە بەزىدە ھەر ئىككىسىنى ئالاتتى ـ دە، ماڭاتتى.

مانا مۇشۇ تەرتىپ ئۇنىڭ تويىدىن كېيىن تېخىمۇ ياخشى بولدى. دەسلەپ كېسەللەر ئەتىگەندىلا يېڭى كېلىن بار ئۆيگە ئۈسۈپ كىرىشتىن تارتىنىشىپ، تەرتىپ قالايمىقانلىشىپ كەتكەندەك بولدى. بىراق، ساددا ئاق كۆڭۈل دېھقانلار چاپسانلا مەلىكىزادىنىڭ خۇددى يولدىشىغا ئوخشاشلا ئالىجاناپ ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئىشلار ئىزىغا چۈشتى. تەۋپىق خىزمەتتىن قايتىپ كەلگەن هامانلا مەلىكىزاد ئۇنى ئالدىغا چىقىپ هويلىدا كۈتۈۋالاتتى، قولىدىن سومكىنى ئېلىپ، يولدىشىنىڭ ئۈستى بېشىنى كۆزىدىن كەچۈرەتتى. ئەگەر يىراق سەپەردىن كېلىپ ئۈستى بېشى چاڭ- توپا بولسا دەرهال ئىسسىق سۇ هازىرلاپ بېرەتتى. ئارقىدىن يەنە سوغۇق سۇ بېرەتتى. (ئۇ ئىنتايىن زىرەك ۋە ئەرنى كۈتۈشنى بىلىدىغان ئايال بولۇپ چىقتى، شۇڭا ئۇ ئۆز جۆرىسىنىڭ ئەڭ ئىنچىكە خۇسۇسىيەتلىرىنىمۇ، تۇرمۇش ئادەتلىرىنىمۇ بىلىۋالغانىدى)، ئالماشتۇرىدىغان كىيىملەر بولسا هەر قاچان پاكىز يۇيۇلۇپ، دەزماللىنىپ تەييار تۇراتتى. ئۇنىڭغا تەۋپىق ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئەتىر چېچىلاتتى.

تەۋپىق بولسا ئايالىنىڭ كۆيۈمچانلىقىغا قانداق جاۋاب قايتۇرۇش كويىدا هەلەك ئىدى. ئۇ ئالدىراش خىزمەت ئارىسىدىكى دەم ئېلىش پۇرسەتلىرىنى ئايالى بىلەن بىللە ئۆتكۈزۈش، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا بېغىشلايتى. خىزمەتتىن كېلىپلا يېرىم سائەت دەم ئېلىشقا ئادەتلەنگەن بولۇپ، مۇشۇ يېرىم سائەت ئىچىدە مەلىكىزادقا بېغىشلاپ تەمبۇر چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ بېرەتتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن چاقچاقلىشاتتى. مەلىكىزاد ئۇنىڭ كۆڭۈللۈك چاقچاقلىرىنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئەمما بۇ چاقچاقلار، بۇنداق بىللە بولۇدىغان چاغلار بەك قىسقا بولغاچقا ئۇنىڭ ئۈچۈن تولىمۇ قىممەتلىك ئىدى، ئۇ ئېرىنىڭ ئۆزىنى ئەركىلىتىپلا ئولتۇرمايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ بەك ئالدىراش ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەچكە ياش ۋە مۇھەببەتكە تولغان قەلبى

ئېرىنىڭ ۋىسالىغا قانمىسىمۇ، ئۇنىڭ خىزمەتلىرىدىن ۋە يەنە تۈگىمەس دەپتەر، كىتابلار دۆۋىسىدىكى ئۈگۈنۈش ۋە يېزىشلىرىدىن بىزارلىق ھېس قىلمايتتى. ئۇ ئەل ئىچىدە شۇنچە ئىناۋەتلىك، قەدىر ـ قىممەتلىك يولدىشىنىڭ قىممىتى دەل ئاشۇ خىزمەتتە ئىكەنلىكىنى، ئەگەر ئۇ خىزمەتنى تاشلاپ ئۆزىنىڭ ئېتىكىگە باش قويۇپ تۇرۇۋالسا قىممىتى تۈگەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇنداق بولۇشىنى ئۇنىڭ مەغرۇر يۈرىكى خاھلىمايتتى. چۈنكى ئۇ مەتىلىنى چىرايلىق بولغىنىدىنلا ئەمەس، ئاشۇنداق ئەلسۆيەر كىشى بولغىنى ئۈچۈنمۇ ياخشى كۆرۈپ قالغان ـ دە!

مەلىكىزاد ھەمىشە خۇشخۇي يۈرۈدىغان يولدىشىنى جىمى سەپداشلىرى ئىچىدە ئەڭ تولۇق چۈشىنەتتى. ئۇنىڭ خۇشخۇي يۈرگىنى بىلەن يۈرىكىدە ئازاپ، كۆزىدە ياش بارلىقىنى بىلەتتى. خىزمىتىنىڭ مىسلىسىز ئېغىرلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ يولدىشىنى خۇشال قىلىش ئۈچۈن ھەممە ئىشنى قىلىشقا تەيياردى. گەرچە ئۇ مەتىلىدىن بۇرۇنراق ياتسىمۇ ئۇخلىماستىن ئوغۇرلۇقچە ئۇنى كۈزۈتۈپ ياتاتتى. ئەمما ئۆزىنىڭ ئۇخلىمىغانلىقىنى ھەرگىز چاندۇرمايتى. ئۇنداق قىلمىسا مەتىلىسىنىڭ يەنە پاراكەندە بولۇدىغانلىقىنى بىلەتتى ـ دە. ئۇ سۈزۈك بۇلاقتەك كۆزلىرىگە ئۇيقۇ بارمايدىغان يارىغا ھەم ئىچ ئاغرىتقان، ھەم ئۇنى «جېنىغا ئىچى ئاغرىمايدىغان ساراڭ» دەيدىغان تاتلىق ئەيىپلەش ئارىلاشقان نەزەردە قاراپلا ياتاتتى. ئۇمۇ مەتىلىنىڭ بېقىنىدا، ئۇنىڭ بويىنىغا گېرە سېلىپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن ھارغىنلىق ئازابىنى تەڭ تارتىشنى خالايتى ـ يۇ، بىراق، كۆيۈمچان ئېرى ئۇنى ئۇخلاۋېرىشكە ئالدىرىتاتتى. تېخى ھەمىشە: «ئالدىراشچىلىقتا ئۆي ئىشلىرىنى يالغۇز سىزگىلا تاشلىۋەتتىم، ئەپۇ قىلارسىز» دەپ تۇراتتى. «تۇۋا، بۇ ئادەمنىڭ جېنى تۆمۈردىن سوقۇلغان ئەمەستۇر؟ ئۇنىڭ جېنىغۇ چىدايدۇ، پەقەت ۋاقىتلا يېتىشمەيدۇ. ئەگەر ۋاقتى

يېتىشىدىغان بولسا ئۆي ئىشلىرىنىمۇ قىلاتتى، ئەلۋەتتە... » مەلىكىزاد چىن يۈرىكىدىن خۇداغا يېلىنىپ، ئېرىگە كۈچ-قۇۋۋەت، سالامەتلىك تىلەيتى ھەم تېخى خىزمەت قىلىۋاتقان ۋاقتىنى پاتراق ئۆتكۈزۈپ، دەم ئېلىش ۋاقتىغا بەركەت بېرىشىنىمۇ تىلەيتتى. بىراق، يەنە بۇ ئادەمنىڭ دەم ئېلىشتا ۋاقتىغا قاراپ ئەمەس، خىزمەت پىلانىنىڭ ئورۇنلىنىش ئەھۋالىغا قاراپ دەم ئالىدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئۆزىنىڭ ئاخمىقانە تىلەكلىرىدىن ئۆزى كۈلۈپ كېتەتتى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەچتە يەنە بىر ناخشىغا ئاھاڭ ئىشلەش ۋەزىپىسى ياكى بىر نەچچە پارچە شېئىرنى قايتا تۈزۈتۈپ چىقىش ۋەزىپىسى، يا بولمىسا «دىۋان»دىن مۇنچە بەت تەرجىمە قىلىش ۋەزىپىسى بولاتتى. ئەنە شۇ ۋەزىپە ئورۇنلانغاندا ئاندىن خىزمەتتىن توختايتى. ئۇ ھەرگىز سائەت مانچىدا ئۇخلايمەن، دەپ بەلگىلىۋېلىپ، ئىش ئاقسۇن- ئاقمىسۇن شۇ ۋاقىتتا دەم ئېلىۋەرمەيتى. شۇڭا مەيلى بالدۇر كەلسۇن، مەيلى يېرىم كېچىدە كەلسۇن، ئۇ ھامان قىلماقچى بولغان ئىشىنى پۈتكۈزەتتى.

كەچلىك ۋەزىپىسى تۈگىگەندە ئۇ يېنىكلەشكەندەك ئورنىدىن تۇرۇپ كېرىلەتتى. مەلىكىزاد ئۇنىڭ ئەمدى دەم ئالىدىغانلىقىنى ئەنە شۇ ھەرىكەتتىن بىلىۋالاتتى. ئۇنىڭ ئىسسىق تېنىنىڭ ھارارىتىنى ئۆز تېنىدە ھىسئېتىش تەشنالىقى ئۇنى شۈركۈنۈشكە ئوخشىغان بىر خىل سىلكىنىشكە، يۈرىكىنى دولقۇنلاندۇرۇشقا باشلايتى. ئەمما بۇ ۋاقىت بالدۇرقى سائەتلەردىنمۇ ئۇزۇنراق بىلىنىپ كېتەتتى. تەۋپىق يېتىش ئالدىدا سىرتقا چىقىپ بىردەم سالقىنداپ، يۇلتۇزلار بىلەن ياكى بۇلۇتلار بىلەن ۋە ياكى شاماللار بىلەن سىردىشىۋالمىسا كۆڭلى ئۇنىمايتى. ئۇ ئېغىر ئەقلىي ئەمگەك جەريانىدا قانىنىڭ مېڭىگە ئاقىدىغانلىقى، شۇ ھالدىلا يېتىۋالغاندا ئۇزاققىچە باش ئېسىلىپ، ئاغرىپ ئۇخلىغىلى بولمايدىغانلىقىنى، شۇڭا ھەر قاچان ئازراق ھەرىكەتلىنىش، ھاۋا ئالماشتۇرۇش زۆرۈرلىكىنى تەكىتلەيتتى. ئۇ ھويلىدا گىمناستىكا

ئوينايدىغان ئاشۇ ئون مىنوت، مەلىكىزاد ئۈچۈن ئۆتۈپ كەتكەن پۈتۈن ئۆمرىدىنمۇ ئۇزاقراق تۇيۇلاتتى. ھەتتا ئۇ قايتىپ كىرىپ، كىيىم سېلىۋاتقان ئاشۇ مىنۇتلارمۇ شۇنچىلىك ئۇزاقتا سوزۇلاتتىكى،... يوتقانىنىڭ بىر پېشى ئېچىلغان ئاشۇ دەقىقىلەرنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈش يۈرەكنى تۈگۈتۈپ بولاتتى. ئەنە شۇ دەقىقىلەردە بولسا مانا، ئەنە دەپ كۈتۈۋاتقان ئىسسىق تەننىڭ تېگىش سېزىملىرى ئارقىلىق پۈتۈن بەدىنىنى لەرزىگە سېلىشى بىر دۇنيا لەززەتنى بەخش ئېتەتتى.

تەۋپىق مەلىكىزادنى ئويغۇتۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئېھتىيات بىلەن ئۇنىڭ يېنىغا سوزۇلاتتى. بۇ چاغدا ئۇ يەنىلا خاتىرە دەپتىرى بىلەن شامنى ياستۇقنىڭ تۇۋىگە قويۇپ قويۇشنى ئۇنۇتمايتى. مەلىكىزاد يالغاندىن ئۇخلىغاندەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ ياتسىمۇ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىلەتتى. ئېرىنىڭ ئۇنى قىستاپ ئويغۇتۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن ناراق يېتىپ، چىراقنى ئۆچۈرۈشتىن ئاۋۋال بىر ھازا ئۆزىگە تىكىلىپ، ھۆسىن گۈلزارىنى تاماشا قىلىدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. ئۇنىڭ يالغاندىن يۇمۇۋالغان كۆزلىرىگە تىكىلىپ، ئاق رۇخسارىدا تېخىمۇ روشەن كۆرۈنۈدىغان تال-تال كىرپىكلىرىنى قەلبىدە ئەركىلىتىشكە باشلىغاندا، مەلىكىزاد بۇنداق تىكىلىپ قاراشقا چىدىماي، خۇددى يۈزىدە سانسىز چۆمۈلە مېڭىۋاتقاندەك بولۇپ كېتەتتى ۋە ئاخىرى كۆزلىرىنى ئاچاتتى.

— ئۇخلىمىغانمىدىڭىز؟— تەۋپىقنىڭ تەسىرچان ئاۋازى ئۇنىڭ يۈرىكىنى دولقۇنلىتاتتى.

— تازا ئوبدان ئۇخلىغانتىم، سىلى قاراۋەرسىلە ئويغۇنۇپ كەتتىم.

— ھەي، تاڭ، كۆزلىرىڭىزغۇ ئۇخلاپ ئويغانغان ئادەمنىڭ كۆزىدەك ئەمەس.

— قانداق دەيلا؟

— چولپان يۇلتۇزدەك نۇرلۇق چاقناپ تۇردۇ.
— ۋــيەي، تــاڭ ئــاتقۇدەك ۋاخ بولغانــدىمۇ يەنە پــاراڭ ســېلىپ ئولتۇرۇدۇيا، ما ئادەم، ئۇخلىسىلا ئەمدى.
— ســىز ئۇخلاۋېرىــڭ، كــۆن بــويى چــولام تەگمىگەنــدىن ئەمــدى بولسىمۇ سىزنى كۆرۈۋالاي، بىردەم...
— بــاش توخــۇ بىــلەن تەڭ ھەقچــان تــۇرۇپ كېــتىلا، بالــدۇراق ئۇخلىسىلا بولاتتى.
— ئەنە، دېمىسەممۇ، شۇنداق بولغاندىكىن...
مەلىكــزاد گەپــتىن ـ گەپ چىقىــپ، ۋاقــت بولۇۋاتاتقىنىــدىن سىقىلىپ كېتەتتى. شۇنىڭ بىلەن چىراق ئۆچەتتى.
مەلىكــزاد بەزىــدە قەســتەن كارۋاتنىــڭ ھەمــمە يېرىنــى ئىگىــلەپ، مەمتىلىغا جاي قويماي دالىيىپ يېتىۋالاتتى، ئەسلىدە ئۇ مەمتىلىنىڭ بوش يەر يوقلۇقىدىن ئۆزىگە چاپلىشىپ يېتىشقا مەجبۇر بولۇشى ئۈچۈن شۇنداق قىلاتتى. ئەمما مەمتىلى ئۇنى ئويغۇتۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئۇنى نېرىغا قىستايدىغان، ياكى پۇت ـ قوللىرىنى ئاۋايلاپ بولسىمۇ نېرى قىلىشقا تىرىشىدىغان ھەركەتنى قىلمايتى. بۇنداق چاغلاردا ئۇ گۈزەل پەرىسىنىڭ ئەركە بالىدەك تاشلىنىپ يېتىشىغا تېخىمۇ زوق بىلەن قاراپ تۇرۇپ قالاتتى. بۇ ئەركىن تاشلىنىپ يېتىشتا بىر خىل جوجايىنلىق روھى، ئەركىلىك، ئەتىۋارلىق بولاتتى. بۇ ھال مەمتىلىگە تېخىمۇ تاتلىق تۇيۇلۇپ، كۆلۈمسىرىگەنچە ئايالىنىڭ قاشتېشىدەك سۈزۈك بەدىنىگە قاراپ تۇرۇپ قالاتتى. ئەسلىدىمۇ يالغان ئۇخلاۋاتقان مەلىكىزاد ئامالسىز «ئويغۇنۇپ كېتىپ»، پۇت قولىنى يىغىپ، ئېرىگە يېنىدىن جاي بوشۇتۇشقا مەجبۇر بولاتتى. يەنە بەزىدە ئۇنىڭدا ھەقىقەتەنمۇ بىر شەيتانلىق باش كۆتۈرەتتى ـ دە، چىداپ، ئۇيقۇسىدىن ئويغانماي يېتىۋېرەتتى، يېنىغا سوزۇلغان ئېرىگە «ئۇيقۇلۇقتا، ?كىزىمۇ سەزمەستىن» چىرمىشىۋالاتتى. ئىشقىلىپ، ئۇ ئۇيقۇسىز كۆزىنى

يۈمۈپ مەمتىلىسىنى كۆتۈپ ياتقان ئاشۇ تەشنا سائەتلەردە خىلمۇ-خىل رومانتىك قوشۇلۇش تۈرلىرىنى ئويلاپ تاپاتتى ۋە بۇنى ئىجراغا قوياتتى.

ئۇ ھەر كۈنى ئاشۇ ۋاقىتتا ئىرى بىلەن قىلىشقان بىر نەچچە ئىغىز گەپتىن ئۇنىڭ ئەتە نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىنى پەملىۋېلىپ، ئۇ ئەتىتىگەنلىك گىمناستىكىغا مەكتەپكە چىقىپ كەتكەندە ئۇنىڭ شۇ كۈنلۈك ئىشىغا يارىشا تەييارلىق قىلىپ قوياتتى. كاتتىيلاق، ئۈستۈنئاتۇش، ئاغۇ قاتارلىق يىراق يېزىلارغا بارماقچى بولسا ھامان دورا سومكىسىنى ئېلىۋالىدىغانلىقىنى بىلەتتى. بۇ كۈنى ئالماشتۇرۇلىدىغان كىيىملەرمۇ تەييارلىناتتى. قەشقەرگە ئەگەر دورا ئېلىش ئۈچۈن بارمىسىلا دورا سومكىسىنى ئالماي باراتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى مەلىكىزادقا ياد بولۇپ كەتكەندى. ئۇنىڭ بۇنداق ئەتراپلىق تەييارلىقىدىن رازى بولۇپ قەلبى سۆيۈنگەن ئىرى، سەپەرگە مېڭىش ئالدىدا ھەر قاچان ئۇنى تەشنالىق بىلەن ئۇزاق سۆيۈپ خوشلۇشاتتى. بۇنداق ئەر- خوتۇنچىلىق مۇناسىۋەت ئاشۇ زامان، ئاشۇ ماكاندا ھەقىقەتەنمۇ بىر مۆجىزە ئىدى.

ئىرىگە بولغان ئىشتىياق مەلىكىزادنىڭ قەلبىدە ئۇنىڭ ئىشلىرىغا نىسبەتەن قىزىقىش، مۇھەببەت ئويغاتقانىدى. ئۇ ھەر قاچان ئىرىنى ئاسراش تۇيغۇسى بىلەن يېنىپ، ئۇنىڭ بۇرۇنراق قايتىپ كېلىپ، بۇرۇنراق دەم ئېلىشىنى ئىستىگىنىدە، ئىرىنىڭ قىلماقچى بولغان ئىشىنى تۆگەتمەستىن ئارام ئالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئۇنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈنمۇ ئىزگۈ تىلەكلەرنى تىلەيتى. ئۇنىڭ بىر كۈنلۈك ئىشىنىڭ تۈگىشى، ئۇنىڭ شۇ كۈنلۈك دەم ئېلىشىنىڭ باشلىنىشى بولاتتى. ئۆمۈرلۈك خاتىرجەملىك تېخى بەك يىراقتىكى گەپ ئىدى. مەلىكىزاد بۇ نۇقتىنى ئىرى بىلەن بولۇدىغان قىسقا سۆھبەتلەردىن بىلەتتى. ئىرىنى ئاخىرقى ھېسابتا بىئارام قىلىپ تۇرغان ئىشنىڭ ناھايىتى جاپالىق، ئۇزۇن مۇددەتلىك ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشۈنۈپ

قالغانىدى. شۇڭا ئۇ ھەمىشە: «ئەگەر ئۇ جىمى غەم- غۇسسىدىن قۇتۇلغاندا قانداق قىلاردى؟...» دېگەندەك ئويلاردا بولاتتى ۋە ئۆزى بىلىدىغان ئۇششاق سۈرىلەرنى ئوقۇپ تۇرۇپ، پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بىر كېچىدىلا ساۋادلىق بولۇپ بولۇشىنى، ئەتىسى ھازىرقى ئىلغار مىللەتلەرگە تەڭلىشىپ، ئۆگۈنى ئېشىپ كېتىشىنى، بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ ئۈزۈل- كېسىل ئازادلىققا ئۇلۇشۇپ، خەندانە كۈلۈشىنى،... ۋە يەنە مەمتىلى ئەپەندى تەسەۋۋۇرلىرى بىلەن بېيىتىپ سۆزلەپ بېرىغان مەدەنىيەتلىك، ھۆر، ئەركىن، پاراۋان ئەلنىڭ بارلىققا كېلىشىنى تىلەيتى. مانا شۇندىلا ئۆز مەمتىلىسىنىڭ ئارزۇغا قېنىپ، تولۇق خاتىرجەملىككە ئېرىشىدىغانلىقىنى بىلەتتى.

«ئاھ خۇدا، ئۇيغۇرلارغا ئۆزەڭ مەدەت قىلغايسەن!... » ئۇنىڭ ئاغزى ئاشۇ سۆزگە كۆنۈپ قالغانىدى، ئۇنىڭ دۇئاسىمۇ، تىلىكىمۇ، ئويىمۇ شۇ ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ بۇ خىل نىداسىنى بىر نەچچە قېتىم ئاڭلاپ قالدى ۋە ئايالىغا بولغان ئىشقى- مۇھەببىتى تېخىمۇ ئاشتى. ئۇ ئۇيقۇ ئىزدەپ خىيال بىلەن يېتىپ، مەلىكىزادىنىڭ ئېھتىيات بىلەن تىنىق چىقىرىپ، ئۇھ تارتىپ، ئۇلۇغ كىچىك تىنىغىنىنى ئاڭلىدى ۋە ئۇنىڭ ئىچىدە ئاشۇ نىدانى دېگەنلىكىگە جەزم قىلدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ مەلىكىزادقا شۇنداق ھېسداشلىقى، مۇھەببىتى ۋە ئامراقلىقى قوزغالدىكى، ۋۇجۇدى تىترەپ كەتتى. «ئۇنىڭغا قارىشىپ بېرىدىغان بىر بالا بولمىسا بولمايدۇ، مەن بۇنى پات ئارىدىلا ھەل قىلمىسام بولمىغۇدەك، شۇنداق، شۇنداق قىلىش كېرەك. ئۇنىڭغا ئەسقاتقۇدەك بىرسىنى ئىزچىلار ئىچىدىن تېپىپ، بالا قىلىۋالسام مېنىڭ يوقلۇقۇم بىلىنمەس... » ئۇ شۇلارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەندە كۆڭلى پاللىدە يورۇپ كەتكەندەك بولدى ۋە مەلىكىزادنى قاتتىق قۇچاقلىدى، چۈنكى ئۇ ئايالىنىڭ تېخى ئۇخلىمىغانلىقىنى بىلىپ قالغانىدى...

ئەمدى ئۇ نامزات تاللاشقا باشلىدى. ئىزچىلارنىڭ چوڭلىرى بولمايتى. ئۇنداقتا دۈشمەنلەر يەنە نېمە ئىپلاس گەپلەرنى تاپمايدۇ، نېمە سۈيقەستلەردە بولمايدۇ. يەنە كېلىپ چوڭ باللارنى ئۆي ئىشىغا سېلىش شەخسىنىڭ ئىزنىتى مەسىلىسىگىمۇ تاقىلاتتى. چوڭ ئىزچىلار بۇنى ھار ئېلىشى ھەم مۇمكىن. شۇڭا ئۇ كىچىكلەر گۇرۇپپىسىنىڭ بارلىق ئىزچىلىرىنى بىر- بىرلەپ كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. ئاخىر ئۇ ئىزچىلارنىڭ ئەڭ كىچىكىگە بېرىپ توختىدى. بۇ بالا ناخشىنى ئوبدان ئېيتاتتى. تېز ئۈگىنىۋالالايتى، ساز چېلىشىمۇ قولىدىن كېلەتتى. يېشى كىچىك، ئۇسقىنىمۇ ۋىجىك بولغاچقا دىراما، كومىدىيەلەردە كۆپۈنچە قىزلارنىڭ (ئاياللارنىڭ) رولىغا چىقاتتى. «توغرا، شۇنى دادىسىدىن سورىۋالسام كەچلىرى ئۆيدە ناخشىلارنى ئۈنىڭغا ئۈگەتسەم، ئۇ باشقىلارغا ئۈگەتسە شۇنداق قىلىپ ۋاقتىمۇ تېجىلىدىكەن بۇنى ئىسلىماخۇنغا ئېيتاي، ئۇ بالىنىڭ ئۆيىدىكىلەر بىلەن سۆزلەشسۇن... »

ئەمدى ئۇ رەسمىي خاتىرجەم بولغاندەك مەمنلۇق بىلەن كۈلۈمسىرىدى.

3

ئىسلامئاخۇن خەلپىتىم ئۈيۈشما نامىدىن تەۋپىقنىڭ تۇرمۇشىنى سەرەمجانلاشتۇرۇش زۆرۈر دەپ قارىغاچقا، تەۋپىقنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپلا بۇ ئىشنى ئۆزىنىڭمۇ ئويلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ بالىنىڭ ئۆيىدىكىلەرگە خىزمەت ئىشلىمەك بولۇپ، شۇ ئانلا ئابدىراخمانھاجىم بىلەن بىللە كېتىشتى.

بالىنىڭ ئاتىسى ئۇلارنىڭ سۆزىنى خوشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى. ھەممىنى ئەتراپلىق ئويلىغان ئىسلىماخۇن بۇ ئىشنى ناماز جۈمەدە جامائەتنىڭ ئالدىدا ئېلان قىلىش ۋە جامائەتنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشنى

مۇۋاپىق كۆردى. شۇنداق بولغاندا ھەر خىل گەپ، چۆچەكلەر ئۇچۇن بىر باھانە قالمايتتى.

ئۇ كۈنى ئىزچىلار ۋە قۇمباغ جامائىتى قۇمباغ مەسچىتىدە ناماز ئوقۇپ بولۇشقاندىن كېيىن ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم تەۋپىقنىڭ خىزمەت ئالدىراشلىقى بىلەن ھەمىشە سىرتتا بولۇدىغانلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇيۇشما ۋە بىر قىسىم يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئويلۇشۇپ، ئىزچىلاردىن قاسىمنى كۆڭلىگە پۈككەنلىكىنى ئېيتتى.

— جامائەت دۇئا بەرسە، بالىنىڭ ئاتىسىمۇ دۇئا بەرسە، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ نەزىرى ئىلىنگەن بۇ ئوغۇلنى ئۇنىڭغا بالا قىلىپ بەرسەك،— دېدى ئۇ ئاخىرىدا.

كۆپچۈلۈك بىردەم غۇلغۇلا قىلىشقىلى تۇرىۋېدى، ئارىدىن كىمدۇر بىرى:

— ئامىن! ... — دەپ ئۈن قاقتى. شۇنىڭ بىلەن كۆپچۈلۈك غۇلغۇلىسىنى توختۇتۇپ دۇئاغا قول كۆتەردى.

نامازدىن يانغاندا تەۋپىق بېقىۋېلىۋاتقان ئوغلىغا بۇگۈنلا نىزاخۇنىنىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ بېرىشنى ئېيتىپ قويۇپ، بۇ خەۋەرنى مەلىكىزادقا ئېيتىش ئۈچۈن ئۆيگە ئالدىرىدى. ئالىجوقى گەپلىرى بىلەن غەۋغا كۆتۈرۈپ قاياقىدۇر ماڭغان راخمان سارالىڭ ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ بىردەم ھايال قىلدى.

— يول بولسۇن، ئەپەندىم؟

— ئۆيگە، قانداق تۇرۇۋاتىسىز؟ دوستۇم.

— نەدىن ياندىڭىز، ئەپەندىم؟

— نامازدىن، سىزچۇ، سىز نامازغا كىرمىدىڭىزغۇ؟

— ناماز؟ ھە، نامازدا! سىلەر بەش ۋاق ئوقۇساڭلار، مەن ئون ئالتە ۋاق ئوقۇيمەن. ھا ھا ... — راخمان شۇنداق دەپلا يۈرۈپ كەتتى. ئارقا تەرەپتىن ئۇنىڭ تاغدىن- باغدىن ناخشىلىرى ئاڭلاندى:

سەن- سەن دۇنيا سەن دۇنيا،
كىمگە ۋاپا قىلدىڭسەن.
مەن- مەن دېگەن يارەننى،
يەر قوينىغا ئالدىڭسەن.

تەۋپىق بىردىنلا شۈكلەپ قالدى. ئۇنىڭ ھېسسىياتچان قەلبىگە ئاللىقانداق روھىي كۆلپەتلەر ھۇجۇم قىلغاندى. ئۇ ئۆز تەسەۋۋۇرىدىكى گۈزەل كەلگۈسىدە راخمانغا ئوخشاشلارنى قانداق بەختلىك قىلىش ھەققىدە خىيالغا كەتتى. ئەمما ئۇ خىيالىنى ئاخىرىغا يەتكۈزەلمىدى.

— ئەپەندىم، تېچلىقمۇ...؟— دېگەن ئاۋاز ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى ئۇنىڭ ئالدىدا پاشاخان پەرىشان ھالدا قاراپ تۇراتتى.

— ...؟— تەۋپىق ئۇنىڭغا سوئال نەزىرىدە قاراپ گەپ قىلماي كۈتۈپ تۇردى.

— توي قىلىۋاپسىز... مارەك بولسۇن...

— ئۆزلىرىدىن بولسۇن، سىزدەكلەرنى مېنىڭ ئىچ پۇشقۇمدىن باش قاتۇرۇپ بەك ئاۋارە بوپكەتمىسۇن دەپ توي قىلىۋالدىم...— ئۇ پاشاخاننىڭ كەيپىياتىنى كۆزەتمەكتىدى.

— ئۇ...ئۇ ئىشتىن...مەندىن ئاغرىنىش ....توغرا، مەندىن ئاغرىنىشقا ھەققىڭىز با. نېمىشقا دېگەندە، ئەمەلىي ئەھۋالنى سىز بىلمەيسىز...

— يەنە نېمە ئەھۋال؟ چۈمبەلنىڭ ئىچىدە كىمنىڭ بارلىقىنى دەمسىز يا؟

— ياق...ھېلىقى شەمەندە خوتۇن «ۋاي كۆيدۇم، ۋاي ئۆلدۇم» دەپ يالۋۇرۇپ، مېنى ئەلچى بولۇپ قويۇشقا شۇنچە قىپ كەتسە مەن راست دەپتىمەن، شۇڭا سىلىنى بويتاق يۈرۈۋاتىدۇ، بويتاقلىق دېگەن يامان، نىملا دېگەن بىلەن چوڭ بولغاندىكى بويتاقچىلىق دېگەن جاننى ئېلىپ جاڭگالدا قويۇدىغان ئىش دەپ ئويلاپ، سىزنى بىر قېتىم

بولسىمۇ خوش بولۇپ قالسۇن دەپتىكەنمەن، نەدىن بىلەي، ئۇ خەقنىڭ دوپپامغا جىگدە ساغىنىنى...

— ئەههە، بويتاقلىق يامان؟ بويتاقلىق يامان... سىز- زە بويتاقلىق يامان... دەپ ماڭا كۆيۈنۈپ خىزمىتىمدە بولغان ئىكەنسىز- دە؟

— ئەمدى ئۇ ئىشلارنى تىلغا ئالمىسىڭىز بوپتىكەن،... ئاخىرى ھېلىقىدەك چۈشكەندە خىزمىتىڭىزدە بولدۇم دەلەمدىم... شۇ ئىشتىن كېيىن مېنىڭ تاتقان ئەلەملىرىمنى ئاز دەمسىز...؟— پاشاخان كۆز يېشى قىلىشقا باشلىدى.

— خوش؟

— ئەركەك تۇغقانلا مېنى ئۇتتۇرغا ئېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتكىلى تاس قالدى، يۈزىمىزنى تۆكتۈڭ دەپ جېنىمنى ئالغىنى تاس قالدى. ئەمدى مېنى قەپەزدە باققان قۇشتەك تالا- تۈزگىمۇ چىقمايدۇ، شۇ تاپ بۇ يەدە تۇغۇنۇمنى كۆرۈپ قاسا يەنە تاياق يەيمەن،...ئەمما، تاياق يېسەممۇ سىزگە ئەھۋالىمنى بى ئېيتاي، ئەپۇ سوراي دەپ... — پاشاخان كۆرگەن كۈنلىرىنى ئۇجۇر- بۇجىرىگىچە سۆزلەپ كۆز يېشى قىلدى.

ئاقكۆڭۈل تەۋپىق ئۇنىڭ ئاجىزلىقىغا ئىچ ئاغرىتىش بىلەن، ئۇنىڭ ئىلگىرىكى بارلىق سەۋەنلىكلىرىنى ئۇنتۇپ كەتتى.

— بىزنىڭ ئادىتىمىزدە مەزلۇم خەقنىڭ تۇل ئولتۇرمىقى ئەيىپ سانىلىدۇ، سىز ياتلىق بولغان بولسىڭىز ھەممە گەپ سۆزدىن بىر يولى قۇتۇلاتتىڭىز.

— ماڭا قاراپ تۇرغان ئە(ئەر) نەدە دەيسىز؟ ئاجىزكەنمىز، ئەنىڭ ئۆيىگە ساڭا تېگەي، دەپ بېرىۋاغىلى بولامدۇ؟... يەنە كېلىپ يامان ئاتىلىقمۇ بولۇپ كەتتىم، خەقنىڭ كەينىگە چىرىپ...

تەۋپىقنىڭ كۆڭلىدىن سەمەد كىگىزچى لىپ قىلىپلا ئاتتى. «بۇ ئىككى بويتاقنى بىر قىلىپ قويساق نېمە بولار؟ سەمەد ياۋاش، بۇ ھازازۇل ئۇنى بوزەك قىلماسمۇ؟...» ھەر ھالدا تەۋپىقنىڭ بۇ ئايالغا يەنىلا

ھېسداشلىقى قوزغالدى، ئۇنىڭ دەردىگە يېتىش ئۆزىنىڭ بۇرچىدەك تۇيۇلدى.

— سىز «بويتاقلىق يامان» دەپ ماڭا كۆيۈنگەنتىڭىز، مەنمۇ سىزنىڭ بويتاقلىقىڭىزغا كۆيۈنۈپ قويسام نېمە دەيسىز؟

پاشاخان بۇنى مەسخىرە دەپ ئويلاپ بىچارىلىك بىلەن تەۋپىقنىڭ كۆزىگە تىكىلدى ۋە «ئۇنداق دېمەڭ، ئۇنداق دېمىسىڭىزچۇ؟» دېگەن ئىلتىجانى ئىپادىلىدى.

— راست دەۋاتىمەن، — دېدى ئۇ ئايالنى ئىشەندۈرۈپ،— مېنىڭ دەۋاتقىنىم ھالال نىكاھ. ئۇ يەردە ئەرچە ياسىنىۋالغان ئايال كىشىگە يولۇقۇپ قالمايسىز، — ئۇ گەپكە تەئەددى ئارىلاشتۇرغاچقا پاشاخان ھە دېگەندە ئىشەنمىدى. ئاخىر ئۇ ئەستايىدىللىق بىلەن دېدى، — بىر بويتاق دوستۇم بار، ئۆزى ھۈنەرۋەن، كىگىزچىلىك قىلىدۇ، ئۈچ بالىسى بار، ئايالى ئۆلۈپ كەتكەن ياۋاش ئادەم، ئۇنى بوزەك ئېتىپ، بالىلىرىنى ئۆگەيلىمەسلىككە ۋەدە قىلسىڭىز، سىزنىڭ بېشىڭىزنى ئوڭلاپ، بۇ ساۋاپىنىمۇ ئالماقچىمەن.

پاشاخان ياش تۆكۈپ تۇرۇپ، قەسەم قىلدى، ۋەدە بەردى.

— ياش تۇرۇپ تۇل قېلىپ، ئاز دەرت تارتتىممۇ؟ ئىلگىرىكىسى ساياق چاغلىرىم، ئەمدى ھەر قانچە بوسىمۇ چوڭ بولغاندىمەن؟ بۇنۇمغا نەچچە يەپ، ئىسسىق- سوغۇقنى كۆپ تاتقاندىكىن، يەنە نېمە...

— بولۇدۇ، كۈتۈپ تۇرۇڭ.

پاشاخان خۇدانىڭ نامىنى شىپى كەلتۈرۈپ ئەپەندىگە رەخمەت ھەشقاللا ئېيتىپ خوشلاشتى.

تەۋپىق تاكى كەلگىگە پاشاخانغا ئىچ ئاغرىتقان ھالدا ئۇنىڭ قايغۇ- ھەسرىتىگە قانداق دەرمان بولۇش ھەققىدە ئويلۇنۇپ ماڭدى.

مەلىكىزاد ئادىتى بويىچە ھويلىدا ئۇنى كۈتۈپ تۇراتتى.

— نىمىنى ئويلۇنۇپ كېلىۋاتىلا؟

— ئويلۇغۇنۇمنى سورىماڭ، خوشخەۋىرىمنى ئاڭلاڭ.

— نېمە خوشخەرۋەر.؟

— بىر ئوغۇل بېقىۋالدىم، مەن يوق چاغلاردا قىينىلىپ قالمايدىغان بولدىڭىز، ئۇ ھازىرلا كېلىدۇ، قالغان گەپلەرنى كېيىن قىلىشايلى. ھازىر ئۇنىڭ ئۇچۇن ھازىرلىنايلى،— دېدى ۋە مەلىكىزادىنىڭ مەڭزىگە لەۋلىرىنى يېنىككىنە تەگدۈرۈپ قويدى. ئۇنىڭ قولىدىن تۇتقىنىچە ئۆيگە ئەكىرىپ كەتتى.

ئون ئالتىنچى باب

1

غەيرەتسىز، ھىممەتسىز كىشى ھېچقاچان
ئۇلۇغلۇققا ئېرىشەلمەيدۇ.
— «قابۇسنامە»

سېنتەبىرنىڭ كىرىشى بىلەنلا يېزىلارنىڭ قوينى نېمەتكە تولغان داستىخاندەك بولۇپ كېتىدۇ. ھەممە مېۋە پىشىپ ۋايىغا يېتىدۇ. ئاتۇشنىڭ داڭلىق مېۋىسى شۇنداقلا جىمى ئۇيغۇر ئېلىدىكى مېۋىلەرنىڭمۇ ئەتىۋاسى بولغان ئەنجۈرنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق مېۋىسىمۇ ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرىدىن پىشىشقا باشلاپ، سېنتەبىرنىڭ مۇشۇ كۈنلىرىدە راسا تۆكمە بولۇدۇ. كەڭ يوپۇرماقلار ئۈستىگە ئەنجۈر شىرنىسى ئېقىپ قوياش نۇرىدا مەۋايىتتەك پارقىرايدۇ.

16- سېنتەبىر كۈنى تاڭ سەھەردە (يەكشەنبە كۈنىدى) تەۋپىق ناماز بامداتتىن قايتىپ كىرىپ بېقىۋالغان ئىزچى ئوغلى قاسىم بىلەن ناشتا قىلىشقا ئولتۇردى. مەلىكىزاد ئۇنىڭ بۈگۈن قەشقەرگە «18- سېنتەبىر» كۈنىدە بولۇدىغان تەنتەربىيە پائالىيىتىگە بارىدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇنىڭغا داستىخان سېلىۋېتىپ، ئېرىگە تەييارلىقلارنىڭ قانداق قىلىنىغانلىقىدىن «مەلۇمات» قىلدى. «ئاتا- بالا» چاي ئىچىپ بولۇشىغىلا بىر جانان تەخسىدە ئەنجۈر ئەپكېلىپ قويدى.

— ئەتىگەندە مۇزدەك ۋاقتىدا تۆرت- بەشنى يېۋالسىلا،— دېدى ئۇ

مۇھەببەت بىلەن يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئېرىگە تىكىپ، ئاندىن تارتىنىپ تۇرغان قاسىمغا قاراپ،— سىلىمۇ ئالسىلا، ئايرىم دېمىسەم ئولتۇرۇۋېرەمتىلە، ئەمدى مۇشۇ ئۆينىڭ بالىسى بولغاندىكىن گەپ كەتمىسۇن، — دېدى ئوچۇق- يورۇقلۇق بىلەن.

تەۋپىق ئايالىغا لەپ قىلىپ قارىۋالغاندىن كېيىن ئەنجۈرگە قول ئۇزاتتى، ۋە:

— سىزمۇ ئېلىڭ، بىللە يەيلى،— دېدى.

مەلىكىزاد ئۆزى ئۈچۈن بۇيرۇق ھېسابلىنىدىغان ئېرىنىڭ سۆزىنى ھەر قاچان ئىلىك ئالماي قالمايتى. شۇڭا ئۇمۇ بىر تال ئەنجۈر ئالدى. ئالتۇندەك ئەنجۈرنىڭ بۇرنىدا ۋايىغا يېتىش بىلەن تېشىپ چىققان شىرنە بىر تال كەھرىۋا مارجاندەك پارقىراپ تۇراتتى.

تەۋپىق تاماق ئۈچۈن كۆپ ۋاقىت سەرپ قىلمايتى، ئېزىپ، شومۇپ، تەتۈر چاينىغاننى يامان كۆرەتتى. بۈگۈن ئۇ تېخىمۇ چاپسانراق ئەتتىگەنلىك ناشتىدىن بىكار بولۇپ قاسىمنى بويامەتتىكى جەڭگىۋار ئەترەتكە خەۋەر قىلىشقا ئەۋەتتى. ئاندىن كېسەل كۆرسەتكۈچلەرنى كۆتۈرۈپ تۇرمايلا دورىلارنى راستىلاپ، قەغەزلەرگە ئوراشقا، ئۈستىگە دورىنىڭ تۈرى ۋە ئىشلىتىشىنى يېزىشقا باشلىدى، دەل شۇ ئىش ئۈستىگە كېسەللەرنىڭ ئالدى يېتىپ كەلدى...

ئۇ بۇ ئىشلارنىمۇ مۇشۇ تەرتىپتە تۈگەتكەندىن كېيىن، روشتى مەكتەپكە كەتتى. ئۇ يەردە مۇئەللىملەرنىڭ تەييارلىقلىرىنى تەكشۈرۈپ، ئىزچىلارنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن، كاتتىيلاقتىن مۇھەممەد داموللا ئېلىپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلار سىپىنى كۆزدىن كەچۈردى، بۇ ئارىدا مۇھەممەت دامولام بىلەن بىر- ئىككى ئېغىز ئامانلىشىپ، چاخچاقلىشىۋېلىشقىمۇ پۇرسەت تاپتى. ئاندىن بۇ يەرگە جەم بولغانلارنى جەڭگىۋار سەپلىرىنى بۇزماي كۆتۈرۈپ تۇرۇشقا بۇيرۇپ، ئۆزى ئاتلىق بويامەتكە بېرىپ«ئەلەمدارلار»نى كۆزدىن كەچۈرمەكچى بولدى. ئېلاخۇن

ئۇنىڭ ئېتىنى توقۇپ تۇتۇپ تۇرغانىدى.

ئۇ بۇيامەتكە يېتىپ بارغاندا بويامەت مەكتەپنىڭ سەيناسىدا تەنھەركەتچىلەر جەڭگىۋار سەپ بولۇپ ئۇنى كۈتۈپ تۇرغانىدى. ئۇ دەرھال بۇ سەپنى نۆۋەتتىكى يۈرۈشكە مۇۋاپىق تۈزەشتۈرۈپ چىقتى. ھەر سەككىز ئادەمنى بىر گۇرۇپپا قىلدى. مۇشۇ سەككىز كىشىلىك گۇرۇپپىدىن تۆرتىگە بىردىن چاھار بېشى بەلگىلەندى. چاھار باشلىرى بوينىغا چۇچىلىق قىزىل شەلپەر ئېسىشتى. ھەربىر ئوقۇغۇچى قولىرىغا بىر كۆك، بىر قىزىل بايراق ئېلىشقان بولۇپ، بىر خىل فورمىدا كىيىنگەن بۇ قوشۇن تولىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى.

—دىققەت! — دەپ ۋارقىرىدى تەۋپىق جاراڭلىق ئاۋازدا، — ھازىر سىلەرنى ئون مىنۇت ئازاد قىلىمەن، ھەربىرىڭلار ئىككى تاختىدىن سامان قەغەز ئېلىۋېلىڭلار، دەم ئالغاندا قەغەزنى ئاستىڭلارغا قويۇپ ئولتۇرسىلەر، كىيىمىڭلارنى كىر قىلىۋەتسەڭلار بولمايدۇ،— دېدى ۋە ھەربىي قوماندانلاردەك بۇيرۇق قىلدى،— تارقال!

ئوقۇغۇچىلار تەرتىپ بىلەن، ۋاڭ- چۇڭ قىلماستىن يۈگرۈشۈپ بېرىپ ياتاقلاردىن، سىنىپلاردىن سومكىلىرىنى ئېلىشقا كەتتى. ئۇلارنىڭ رەسمىي ئاتلىنىش ئۈچۈن تەييارلىنىشىغا ئون مىنۇتمۇ ۋاقىت كەتمىدى.

— ھازىر— دېدى تەۋپىق تەكشى سوزۇپ ۋارقىراپ،— ئول!

بۇلار مەخسۇس ھەربىي- تەلىم تەربىيە ئالغان ئوقۇغۇچىلار بولغاچقا بەشىيۈز كىشىنىڭ قاتارغا تىزىلىشى ھېچقانداق قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرمىدى.

—ئىلەرى ئارش! — تۆرتتىن سەپ بولغان ئوقۇغۇچىلار بىر خىل رېتىمدا «گۈپ- گۈپ» قەدەم تاشلاپ، مەكتەپتىن يولغا قاراپ ئاتلاندى. نەي ۋە بارابانىنىڭ ساداسى ۋە دۇمباقنىڭ ھەيۋەتلىك گۈمبۈرلىشى، قەدەملەرنىڭ تەكشى گۈپۈلدىشى كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان

دەرىجىدە رەتلىك ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بويامەت مەكتەپنىڭ ئۆزىدىن بارىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سېپى، قەدەم تاشلايتتى.

ھەر سەككىز كىشىگە بىر گۇرۇپپا باشلىقى، ھەر 32 كىشىگە (تۆرت سەككىز-سەككىزلىك تۆرت گۇرۇپپىغا) چاھار بېشى، ھەر 250 كىشىگە ئەترەت باشلىقى مەسئۇل ئىدى. قوشۇننىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا يانداپ ماڭغان تەۋپىق پۈتۈن قوشۇنغا كوماندا بېرىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ گاھ ئېتىنى دېۋىتىپ ئالدىغىراق كېتەتتى، گاھ ئارقىغا يېنىپ تەرتىپ تەكشۈرەتتى.

ئۇلار شۇ تەقلىدتتە تېجەن يېزىسىنى، ئىككى ساينى كېسىپ ئۆتۈپ مەشھەدكە يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە ھەر قايسى يېزا مەكتەپلەردىن تاللانغان ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتقۇچىلار كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇلار ھەزرەت سۇلتان جامەسىنىڭ كەڭ ھويلىسىدا يىغىۋاشتىن بىر پۈتۈن سەپ تەشكىل قىلىپ، بىردەم مەش دەسسەشتى. مەخسۇس تەربىيىلىنىۋاتقان «ئەلەمدارلار»دىن باشقا 40 نەچچە نەپەر ئىزچى، ھەربىر مەكتەپتىن تاللانغان يىگى ماھىرلار، ئوقۇتقۇچىلار بولۇپ سەپەرگە 700 نەپەر ئادەم تەييارلانغانىدى.

تەۋپىق ئۆز قوشۇننى دىققەت بىلەن كۆزەتكەندىن كېيىن نۇرۇللا خەلپىتىم بىلەن مۇھەممەد قارى زەكىدىن لاۋزىمات تەييارلىقىنى سۈرۈشتۈردى:

— يېتەرلىك نان، تۇز، سۇ ئېلىندىمۇ؟ قويچۇ؟ ھەممىسى ماڭدۇرۇلدىمۇ؟

— ماڭدۇرۇلدى، ھەممىسى مەسلىھەتىڭىزدىكى سان بويىچە بولدى.

— رەخمەت، خەلپىتىم ئەمىسە، يولغا! — ئۇ ئاتنى دېۋىتىپ سەپنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا توختىدى، — دىققەت! ئوڭغا بۇرۇلۇپ...ئىلەرى ئارش!

تەۋپىق ئادەمنىڭ مۇھىتقا ماسلىشىشى ــ كىلىمات، سۇ، ئوزۇقلۇقنىڭ بىرىكىشى بىلەن بىر «بىئولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇق» ھاسىل بولۇدىغانلىقى، كىشى يېڭى مۇھىتقا كەلگەندە «سۇ ئىلغاش» ھادىسىسى يۈز بېرىپ، ئادەم بەدىنى يېڭى مۇھىتقا پاسسىپ ئىنكاس قايتۇرۇدىغانلىقىنى نۇرغۇن ئەمەلىي مىسال، ئىلمىي ئاساسلار بىلەن چۈشەندۈرۈپ يولداشلارنى بارلىق يىمەكلىكنى بىللە ئېلىپ بېرىش بىلەنلا قالماي، ئىچىدىغان سۇنىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىشنىڭ توغرىلىقىغا ئىشەندۈرگەنىدى. خەلق ئارىسىدىمۇ يېڭى مۇھىتتىكى بوشۇشۇش، ساقىسىز بولۇپ قېلىش ھادىسىسىنى «سۇ ئىلغاپتۇ» دەيدىغان ئادەت بار، تەۋپىق بىر ئادەمنىڭمۇ يېڭى مۇھىت تەسىرىدە ئاغرىپ سەپتىن چۈشۈپ قېلىشىنى خاھلىمايتى. چۈنكى ئۇ تەييارلىغان مەش ئويۇنى ۋە تەنتەربىيە تۈرلىرى بىر ئادەمنىڭ كەملەپ قېلىشىمۇ ئومۇمىي نەتىجىگە تەسىر كۆرسىتۈدىغان دەرىجىدە زىل جىپسىلاشتۇرۇلغانىدى.

ئەنە شۇنداق قىلىپ ئۇلار سۇنتاغ تەرەپكە كەتكەن يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى. يول بويىدا ئۆزلىرىنىڭ قەدىردان كىشىلىرىنى ئۇزۇتۇۋاتقانلار ئىچىدە مەلىكىزادنىڭ زىلۋا قەددى كۆزگە چېلىقاتتى. ئۇ غىجىم رومىلىنى سەل قايرىۋېلىپ مەمتىلىنىڭ قېشىدىن ئۆتۈشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى. ئىچىدە بولسا ئادەتلىنىپ قالغان تىلەكلەر يادلىناتتى. تەۋپىق ئۇنىڭ ئالدىدىن ئالدىراپ ئۆتۈپ كەتتى. كۆزلىرىمىز ئۇچراشسا ئۈنسىز خوشلىشارمىز دەپ ئۈمىد قىلغان مەلىكىزاد بەكمۇ مەيۈسلەندى. ئۇنىڭ يۈرىكى بۇ ھەرىكەتچان ئادەمنى قايتا كۆرەلمەيدىغاندەك زىرىلداپ كەتتى. بىراق ئويلىمىغان يەردىن ئۇنىڭ سۆيۈملۈكى يەنە شۇنداق ئالدىراشلىقى بىلەن ئارقىغا ياندى ۋە مەلىكىزادقا كۆزى چۈشۈپ، ئالدىراش كۈلۈمسىرەپ سالامنى ئىپادىلىدى- دە، ئۆتۈپ كەتتى. مەلىكىزاد شۇندىلا كۆڭلى ئارام

تاپقانـدەك چوڭقـۇر تـنـدى. ئـۇنى تېخـمـۇ خوشـال قـلغـنـى مەمتـلـى ئۇنـىڭ ئالـدىـدىـن يەنە بـىر قېـتـىم ئۆتەتتى.

كـۆپ ئـۆتمەي تەۋپـىق ئـانچە ئالـدىـرىماي يەنە ئالغـا قـاراپ سـەپـنـىڭ يېـنـىدا كەلدى. ئۇ بـۇ قېـتـىم يـول بويـىدا تۇرغانلارنـىڭ ھەممـسـى بـىلەن كــۆز ئۇچراشــتۇرۇپ، بــاش لـىڭشــتـىپ، كۈلۈمســـرەپ خوشلاشـــتى. مەلـىكـىزادقـىمـۇ سـاداقەت ۋە سـۆيگۈ مـۇھەببەتكە تولغـان نەزىـرى بـىلەن قـاراپ، كۆزىنـىـڭ قۇيرىقـىـدىكى كـىچـىككـىـنە تـاتۇقنى كۈلۈمسـىرەشـتـىن پەيدا بولغان پۈرۈكلەرنـىڭ ئارىسـىدا غايـىپ قـىلـىپ ئـۇزاق قارىـدى. ئەمـدى بولسا، ھـېلـىلا چـالا- پۇچـۇق بـىر نەزەر بـىلەن خۇداغـا شـۈكرى ئېـيتـىقـان ئايـال، يەنە سـۆيگۈ ئـاچـلـىقى بـىلەن ئۆرتەنـدى، ئەمـدى ئـۇ مەمتـلـىنـى بويـنـىدىـن قۇچـاقلاپ، سـۆيۈپ تـۇرۇپ ئۇزۇتـۇپ قويۇشـنى ئـىسـتەپ قالـدى. لېكىن بۇ مۇمكىن ئەمەسىدى.

مەلـىكـىزادنــىڭ بېقـىنـىــدا بـىرسـى مــىـدىرلاپ، ئالــدىغا ئــۆتمەكچى بولغانـدەك قـىسـتالدى. مەلـىكــزاد شـېرىن ئارمـان قۇچـىقـىـدىـن چـىقـىـپ ئۆرۈلـىۋىدى، ئۇنـىڭ يېـنـىدا گۈلـدەك نـازۇك ۋە گـۈزەل بـىـر قـىـز كـۆزىگە يـاش ئالغـان ھالــدا بــىردەم ئۇنـىڭغـا ۋە بــىـر دەم ئـۇزاپ كەتـكەن سـەپكە قـاراپ تۇراتتى.

ــ ھــوي، چولپــان كــۆز، نــېمە بولــدى ســىلـىگە؟ چــىـدىۋايماتاملا، كەلمەســكە كەتكەنـدەك؟ــ دېـدى مەلـىكــزاد يېـرىـم بولغـان كـۆڭلـىنى چاخچاق بـىلەن ئاۋۇۋۇندۇرۇش ئۈچۈن تـىرىشـىپ. ــ كـىمنى ئۇزۇتـىۋاتـىلا؟

ــ ھېلـىقــى ... نــى، ئەپەنــدىمنـىڭ شــاگىرتى، ســابـىت، ســابـىتچۇ؟ ئاڭلـىغانسـىز؟

ــ ھە،... بـىلــدىم، ســىلەر ھېلـىقــى تــاھىر- زۆھرەلەركەنســىلەغۇ؟! تويۇڭلارنـىڭ داڭقـىسـىنى ئاڭلـىغـانـتـىم، ئـۇ چاغـدا مەن مەسـتۇرە بولغاچقـا بارالمـىدىم، ئەمما بەگ ئاكـىمـىز بېرىـپ كەلگەن.

ــ ھە، سـىزمۇ ئاڭلاپـتـىكەنسـىز- دە؟ شۇ...

— چىدىمايۋاتامالا؟ كەلمەسكە كەتمىگەنىدىكىن چىدىسىلا، — دېدى گۈلزادىنى ياقتۇرۇپ قالغان مەلىكىزاد كونا تونۇشىغا گەپ قىلغاندەك يېقىنلىق بىلەن.

— سىزمۇ مەندىن قالغۇچى ئەمەس تۇرۇپ نېمە دەيسىز ماڭا؟ قېلىنلىقىنى! — دېدى گۈلزادە كۆزىدىكى ياشنى سۈرتمەي كۈلۈپ. ئۇنىڭ بۇنداق ھالىتى بەكمۇ گۈزەل، شۇنداقلا قارىمۇ-قارشىلىققا تولغان، يامغۇر يېغىۋاتقاندا كۈن چىققاندەكلا يېقىملىق ئىدى.

— ھوي، قاراڭلا، بۇنىڭ يامانلىقىنى! سابىت گەپ قىلمىغان بىلەن سىلىنىڭ تىللىرى بالاكەن جۇما، ھۇ، غورۇلاي كۆز! — مەلىكىزاد يېڭى ئەمەك تاپقاندەك خوشال بولۇپ، ئۇنى قولتۇقلىدى ۋە،— جۇسىلە، ماڭا ھەمرا بولسىلا، بىر-بىرىمىزگە تەسەللى بولايلى،— دېدى دە، ئۇنى ئېلىپ ئۆي تەرەپكە كەتتى. كېتىۋېتىپ، گۈلزادىنىڭ شائىرلارنىڭ گۈزەللىك ئۈلچەملىرىگە خوپ چۈشىدىغان زىلۋا قامىتىگە چىرمىشىۋالغان مەلىكىزاد قىز بىلەن چېقىشىپ، — سىلىنى تاشلاپ كەتمىسىمۇ بولغۇدەككەن، يانچۇققا پاتقىدەكلا بولغاندىكىن، يانچۇقىغا سېلىۋالغان بولسا، سابىت ئەپەندىنىڭ يوغان بەستى بىلەن بىلىنىپمۇ قالماي كېتىۋەرگىدەككەنلا، نېمىگە تاشلاپ كەتتى؟ — دېدى.

— ئوھۇش، مېڭىڭە، قېلىنلىق قىلماي، ئۆزىڭىزنىڭ شۇنداغ يانچۇققا چىرىۋېلىپ كەتكىڭىز باكەن-دە، شۇنى دەمەمەي، ماڭا دۆڭگەپ دەۋېلىۋاتىسىغۇ، ھە؟

— ھېلى باكا ماۋۇ غورۇلاي كۆزنى! يەپلا قويۇمەن، تويىسىز!

ئۇلار جامەنىڭ ئالدى بىلەن نىزاخۇننىڭ ئۆيى تەرپكە كېتىۋاتقاندا ئالدىدا ئىككى كىشىنىڭ ئىچى قارىلىق بىلەن قىلىشقان گەپلىرى قۇلىقىغا كىرىپ قالدى.

— مانا بۇنىڭ ئۆزى نەقلا ئىسيان! شىڭ دۇبەن جانابلىرى بەرگەن

ئازادلىققا ئاشۇنداق ھەشقاللا ئوقۇيدىكەن- دە! ھۆكۈمەتنىڭ چىرىكلىرىمۇ بۇنچىلىك ئەمەس، بۇلارنى يامانراق كۆردۈمغۇ، تەقسىر؟! خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي!..

ئۇنىڭ گوڭۇلداشلىرىدىن ياشىنىپ قالغان ئادەملەر ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. شىرىكى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلاپ بىر نېمە دەي دېگىچە ئارقىسىدا ئادەم بارلىقىنى تۇيۇپ، زوۋانى ئۆچۈپ، بىر تار كوچىغا بۇرۇلۇپ كېتىشتى.

2

تەۋپىقنىڭ 700 كىشىلىك ئەترىدى قۇمالتاغ بىلەن بەشكىرەمگە ئۆتۈپ دەم ئالدى. چۈشلۈك تاماقتا بەشكىرەم بايلىرىدىن قارىھاجىمنىڭ ھويلىسىغا چۈشتى. قارىھاجىم تولىمۇ كاتتا باي. شۇنداقلا تەرەققىيپەرۋەر ئادەم بولغاچقا ئۇلارنى ياخشى كۈتتى. ھەر بىر كىشىگە چوڭ جانان چىنىدە بىردىن سۈت بېرىلدى[1]. ئەمما مېھمانلار بۇنىڭدىن باشقا نېمەتلەرگە ئېغىز تەگمەي، ئۆزلىرىنىڭ نانلىرى بىلەن ئوزۇقلاندى. قارىھاجىمنىڭ ئىلتىماسلىرىنى قايتىشتا ئورۇنداشقا سۆز بېرىپ، تەكەللۇپ بىلەن رەت قىلىشتى.

ئوقۇغۇچىلار سەپلىرىنى دەرھال ئەسلىگە كەلتۈرۈپ سەپىرىنى داۋام قىلىشتى. ئۇلار بەشكېرەمدىن ئۆتۈپ «غوجا چوڭنىڭ قۇملىقى»غا

[1] سۆھبەتداشلىرىم شۇ قېتىم قەشقەرگە بارغانلارنىڭ سانىنى مىڭ ئادەم دېيىشكەنىدى. قارىھاجىمنىڭ ئۆيىدىنلا مىڭ چىنە سۈت چىققانلىقى ئۇلارنى ھەيران قالدۇرۇپ، ئۇ كىشىنىڭ بايلىقىغا قول قويۇشقان ئىكەن. بىراق، قايتا- قايتا تەكشۈرۈشلىرىم نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ مىڭ ئادەملىكىنى ئىسپاتلايدىغان ئىشەنچىلىك ئاساس تاپالمىدىم. بۇ سان شۇ شارائىت ئەمەلىيىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغاندەك تۇرىدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ 600 دىن ئارتۇق ئىكەنلىكىنى چۈشۈنۈش تەس ئەمەس، چۈنكى بويامەتتە مەخسۇس تەربىيلىنىۋاتقان «ئەلەمدارلار»لا 500 كىشىدى — ئا.

يېقىنلاشـقاندا ئالـدى تەرەپـتىن ھەربىـي ئوركىسـتىرنىڭ ھەيۋەتلىـك كاناي-سۇنايلىرى ياڭراپ كەتتى. بۇ مەھمۇد مۇھىتى تەۋپىقنى قارشى ئېلىشقا چىقارغان ئەسكەرلەر ئىدى. ئەسكەرلەرگە روتا كوماندىرى ئابدىنىياز (ھازىر دېۋىزىيە ئىشتابىدا ئىچىلغان ھەربىي كۇرۇستا ئوقۇۋاتاتتى، بۇ كۇرستا بولسا يېقىندا سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئوقۇشنى تۈگۈتۈپ كەلگەن قۇربان نىياز، قۇربان سەئىدىلەر دەرس بېرەتتى) ئابدىنىيازنىڭ قارشى ئالغۇچى قىسىملىرى بىلەن بىللە زىيالىلاردىن يۈسۈپ ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ئىنچىلىرى، ئەخمەد ئەپەندى، مەجىددىن ئەپەندى قاتارلىقلارمۇ كەلگەنىدى.

تەۋپىق يىراقتىنلا ئاتتىن چۈشۈپ، ئۆزەڭگىنى ئىلاخۇنغا تۇتقۇزدى - دە، كۈتۈپ تۇرغانلارنىڭ ئالدىغا ئۆزىگە خاس ئىتتىك قەدەم بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قېرىنداشلار! — دېدى ئۇ ئاۋۋال سالام قىلىپ ۋە ئۇلار بىلەن بىر-بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

— ياخشىمۇسىز، دوستۇم، ئاۋۋال قېرى دوستىڭىزغا قول بېرىڭ، — دېدى مەجىددىن ئەپەندى چاقچاق بىلەن.

— ئەلۋەتتە چوڭدىن كىلىدۇ - دە، تېخىچە ياشاۋاتامسىز؟ — تەۋپىقمۇ چاقچاق قىلىپ، — زىيا، ئۆزىڭىزچۇ؟ تىنچ تۇرغانسىز دوستۇم؟

— خۇداغا شۈكرى.

— ئەخمەد ئەپەندى، سىزنىڭ ئاۋازىڭىزنىڭ باھاسى تېخىمۇ ئۆرلەپ كەتكەندەك تۇرۇدىغۇ؟

— ئۇنداقمۇ ئەمەس...

— ئەمىسە نېمىشكە ئۇنىڭىز چىقمايدۇ؟

— مال كاسات، دېگەنلىرىنىڭ ئەكسىچە باھاغا يارىمايدۇ. شۇڭا بازارغا سېلىشنىڭ ھاجىتى يوق، — ئەخمەد ئەپەندى مەيۈسكىنە

كۈلۈمسىرەپ جاۋاب بەردى.

— ھېچ بولمىسا مۇشۇنداقراق چاقچاق قىلىپ تۇرۇڭ، دوستۇم، — دېدى تەۋپىق ۋە ئابدىنىيازغا بۇرۇلدى، — ئۇھوي، جەڭچى دوستىمىزمۇ يات ئادەم ئەمەسكەن، سىز يەكەندە ئەمەسمىدىڭىز؟ نېمە غوپۇر مىڭبېشى[1]سىزنى قوغلىۋەتكەنمۇ قانداق؟

— قوغلىۋەتتى دېسىمۇ بولىدۇ، — دېدى ئابدىنىيازمۇ ئۇلارنىڭ چاقچاقلىرىغا قوشۇلغىنىدىن ئۆزىنى خوشال ھىس قىلىپ، — مەن ھازىر قۇربان نىيازلارنىڭ كۆرسىدا ئورۇسچىسىغا ھەربىي تەلىم ئېلىۋاتىمەن.

— ئالدىمىزغا چىققىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت.

— نېمىگە رەھمەت دەيسىز؟ رەھمەتنى سىزگە دېسە بولىدىكەن.

— نىمىگە؟ — دېدى تەۋپىق ئابدىنىيازنىڭ تەلەپپۇزىنى دوراپ چاقچاق ئارىلاش.

— مانا شۇنىڭغا، — دېدى ئابدىنىياز رىتىنى بۇزماي بارابان ساداسىغا تەڭكەش قىلىپ مەش دەسسەۋاتقان ئوقۇغۇچىلار سېپىنى ئىشارە قىلىپ، — بۇنداق جەڭگىۋار ھالەت، بۇنداق قاتتىق تەرتىپ بىزدەك ھەربىيلەردىمۇ يوق، بىلەمسىز، ئەپەندىم، سىز ئىنقىلاب ئۈچۈن راسا سەر خىل ئۇرۇقلارنى، پىدائىيلارنىلا تەربىيلىگەندەك تۇرىسىز. ھەم جەڭگىۋار ھەم ئىلىملىك.

— بۇ ئۇنىڭ ھەممە قوشۇنى ئەمەس، ئىنىم، — دېدى يۈسۈپ ئەپەندى دوستى ئۈچۈن ماختىنىپ.

— مانا، گەپ مۇنداق ئەمەسمۇ، بۇلاردا پەقەت قۇراللا يوق، بولمىسا ھەربىيدىن نەرى كام؟ ماڭمىزمۇ؟

---

[1] 6 ـ دىۋىزىيىنىڭ بىر پولكى — غوپۇر پولكوۋنىڭ پولكى — يەكەندە تۇراتتى. ئابدىنىياز شۇ پولكتا ئىدى، — ئا.

— ماڭايلى، بىراق ئۇلاردا قورال بولمىغىنى بىلەن ئۇلار ئۈچۈن قورال يوچۇن ئەمەس.

— كەتكىچە بولغان ئارىلىقتا سۆھبىتىڭىزدىن مەھرۇم قالدۇرماسسىز، — دېدى ئابدىنىياز ۋە ئۆز قوشۇنلىرىنى دىققەتكە چاقىردى. ئوقۇغۇچىلار سېپىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قوغداپ ماڭىدىغان قىلىپ تىزدى. ئاندىن مەمتىلى ئەپەندىگە، — قوشۇنلار تەييار بولدى، قوزغۇلۇشقا بۇيرۇق بېرىڭ، — دېدى.

— سىزدەك رەسمىي ھەربىي كوماندىر تۇرغاندا ماڭا نېمە؟ ئېلىپ مېڭىۋېرىڭ، — دېدى تەۋپىق خۇشخۇيلۇق بىلەن — سۆھبەتكە خۇمار بولسىڭىز مەن كەچتە مۇنۇ ئەپەندىلەر بىلەن بىرگە بولىمەن، بەلكىم نوۋېشىدا بولارمىز، — دەپ قوشۇپ قويدى.

قوشۇن سەپەرنى داۋام قىلدۇردى. تەۋپىق مەجىدىن، يۈسۈپ ۋە ئەخمەد ئەپەندىلەرگە ئۆزر ئېيتىپ:

— سىلەر بىلەن كەچتە بىراقلا پاراڭلىشىدىغان بولدۇق، ھازىرچە مەن ئۆز سېپىم بىلەن كەتتىم، — دېدى- دە، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قەدەم ھەرىكىتىنى كۆزەتكەچ سەپنى يانداپ كەتتى.

مەجىدىن ئەپەندى بىلەن يۈسۈپ ئەپەندىلەر سەپنىڭ ئارقىسىدىن يۈرۈشتى. قەشقەر ئىزچىلىرى بولسا چوڭ سەپكە قوشۇلۇپ يۈرۈپ كەتكەنىدى.

— ئەپەندىم، تەۋپىقنىڭ بۇ قوشۇنى (كۆز تەگمىسۇن) ھەقىقەتەنمۇ قالتىسقۇ؟ — دېدى مەجىدىن زوقلۇنۇپ.

— مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭ شاگىردلىرىدىن چوڭ ئۈمىد كۈتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ مەمتىلىغا ھەممىدىن بەك ئامراق.

— توۋا، بۇ ئادەم 24 كەنتتىكى مەكتەپنىڭ ھەممىسىگە قاتناپ، يەنە جەمىيەتنىڭ تەرتىپىگە يېتىشىپ، قايسى ۋاقىتلاردا بۇنچە كۆپ پىدائىنى تەييالىغاندۇ؟

— ئۇ مۇسابىقە ئۈچۈن كېلىۋاتامدۇ ياكى شە ئالغىلىمۇ؟ نېمە بۇنچە كۆپ ئادەم؟ بۇلارنىڭ ھەممىسىگە قىلىدىغان ئىش بامدۇ؟ پۈتۈن نوۋېتى مەكتەپ، قەشقەرنىڭ ئەڭ موھىم مەكتىپى تۇرۇغلۇق مۇراسىمغا قاتنىشىدىغانلار يۈزدىن ئاشمايدۇ، تەۋپىق- زە، تاماشا كۆرۈدىغان، چاۋاك چېلىپ ئالقىشلاپ بېرىدىغانلارنىمۇ بىللە ئېلىپ كېلىۋاتامدۇ نېمە؟

— ئۆگۈنلۈككە كۆرىلا تېخى، ئۇلار قانداق ماھارەتلەرنى كۆرسىتىدىكىن. مەمتىلىنىڭ خىيالىغا كەلمەيدىغىنى يوق.

— بىخىل تەبىئەت...

— ئۇنىڭغا ھەسەت قىلىمەن، ئەمما بۇنى ھەسەت دېمەي ھەۋەس دېسىمۇ بولىدۇ، ئەمما تەبىئەتنىڭ بىخىللىقىدىنلا ئاغرىنىمەن. مۇشۇنداق ئوغۇلبالىدىن ئونىنى، يۈزنى، مىڭنى ياراتقان بولسا نېمە بولاتتى.

— قىزىقكەنلا- دە، دوختۇر، سىلى دوختۇر بولغاندىكىن ئەمەلىيراق گەپ قىلسىلا بولاتتى. قارىسام بەك خۇراپى ياكى رومانتىك بولۇپ كەتكەندەك كۆرۈنىلا.

— رومانتىك بولۇش شائىرلارغىلا بەخشەندە قىلىنغانمىدى؟

— چېقىشىپلا تۇرىكەنلا، دوختۇر، سىلىگە چېقىشىش ئۈچۈن يەنە تەۋپىقنىڭ ئۆزىلا بولۇشى كېرەككەن.

— بۇنچە كۆپ ئادەمنى قەيەگە جايلاشتۇرۇش كېرەككىن؟ نەگە پاتىدۇ بۇلا؟ توختاجىنىڭ قوروسىغا كەتمىسە باشقا مەكتەپلەدە ئۇلارنى ئورۇنلاشتۇغىدەك يەر يوق.

— ئۇ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئالدىن ئورۇنلاشتۇرمايلا يولغا چىقىدىغان ئادەممۇ؟ باشلىرىنى قاتۇرمىسىلا، — دېدى ئەخمەت ئەپەندى.

كەچكى شەپەق غەرىپتىكى تاغلار ئۈستىدە بولۇتلارنى ئالتۇن رەڭگە

ۋە مىس رەڭگىگە كىرگۈزگەندە يول بويلىرىدىكى تېرەكلەرنىڭ كۆلەڭگىلىرى ئۆزۈراپ، ئۇ قاتتىكى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسىگە ياماشقانىدى. ھەر قاچانقىدەك دېھقانلار يول بويلىرىغا يۈگرەپ چىقىشىپ، قوشۇننىڭ مېڭىشىنى تاماشا قىلىشاتتى.

3

دۈشمەن بارلىق ھىلىلەرنى ئىشلىتىپ، دەرمانى قالمىغاندا دوستلۇق زەنجىرىنى جىرىڭشىتىدۇ، بۇنداق چاغدا «دوستلۇق» بويىچە ھېچقانداق دۈشمەن قىلالمايدىغان ئىشلارنى قىلغىلى بولىدۇ.

— سەئىدى «گۈلىستان»

تەۋپىق ئوقۇغۇچىلار بىلەن كەچلىك غىزا يەپ، ئۇلارنى ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغاندىن كېيىن، قەشقەرلىك يولداشلىرى بىلەن پاراڭلىشىپ كېلىش ئۈچۈن يېقىن شاگىردلىرىنى باشلاپ نوۋېشىغا كەلدى. دوستلىرى ئۇنى مۇشۇ يەردە كۈتۈپ تۇراتتى.

ئۇلارنىڭ كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇشى ئاۋالقىدەكلا جانلىق كەيپىياتتا چۆمدى. بۇ يەردە مۇئەللىملەردىن باشقا شەۋقى، ئوبۇلقاسىم، ئابدۇرنىيازلار «ھىلال ئەھمەر»دىن مەجىددىن، نامان ئەپەندىلەر ئولتۇرۇشقانىدى. يۈسۈپ زىيا ھەمىشەمكىدەك مەدەنىيەتلىك شەھەر پۇخرالىرىغا خاس ھۆرمەت ۋە تەكەللۇپلار بىلەن مېھمانلارنىڭ خىزمىتىدە بولۇۋاتاتتى.

سورۇن ئەھلى بۇگۈن مەمتىلى ئەپەندى بىلەن شەۋقىنىڭ «شەخسىي سۆھبەت» قىلىشىغا يول قويمايدىغانلىقىنى بىر

ئېغىزدىن جاكارلاشتى. تەۋپىق كۆپچۈلۈكنىڭ رايىغا بېقىشقا رازى بولۇدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، پۇرسەت تېپىپ شەۋقى بىلەن «دىۋان»نىڭ تەرجىمىسى ھەققىدە دېيىشىش زۆرۈر تېپىلغان سۆزلىرىنى دېيىشىۋالدى.

سورۇننىڭ ئومۇمىي تېمىسى ھازىرقى خەلقئارا ۋە ئىچكى ۋەزىيەت، بولۇپمۇ ئۆلكە ۋەزىيىتى، شىڭ دۇبەننىڭ نېمە قىلىۋاتقىنى، نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكى قاتارلىق سىياسى تېمىغا بۇرۇلۇپ كەتتى. ئۇلارنىڭ سۆھبىتى قىزىپ كەتكەچكە دەسلەپ كىمنىڭ بۇ سۆزلەرنى باشلاپ بەرگەنلىكىنى ئاڭقىرالماي قېلىشتى.

— بىز ھازىرقى ۋەزىيەتنى قانداق تونىساق توغرا بولۇدۇ؟ — دېدى ئوبۇلقاسىم قاڭشىرىنى سىلاپ قويۇپ ، — ھازىر، ئازاتلىققا چىقتۇق، «ئالتە بۈيۈك سىياسەت» ئانداق- مۇنداق دېگەندەك گەپلەر ئېقىپ يۈرۈدىغان بولدى. بىزنىڭ ئارزۇ قىلغىنىمىزمۇ مۇشۇنداق ئازاتلىقمىدى ياكى بۇ ئانچە تولۇق ئەمەسمۇ ؟

— مېنىڭچە مۇشۇنىڭغا شۈكرى قىلىش كېرەك، — دېدى مۇئەللىملەردىن بىرى، — ئىلگىرى كۆرگەن كۈنلىرىمىزنى ئۇنتۇپ قالمىساق بولۇدۇ، ئۇنىڭغا قارىغاندا ھازىر دېگەن ئاسمان- زېمىن ياخشى ئەمەسمۇ.

— بۇ قاچانغىچە داۋاملىشار؟ كۈنسېرى ياخشىلىنىپ بارارمۇ؟ — مەجىددىن ھاسىسىنى يىپ ئەشكەندەك پىرقىرىتىپ قويۇپ، ئويچان ھالدا سورىدى.

— بۇلارنىڭ ھەممىسى شىڭ شىسەينىڭ ھىيلىسى! — دېدى يۈسۈپ ئەپەندى،

— ئۇ تىركىشىپ تۇرغان ۋەزىيەتنى پەسكارىغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئازراق ئەركىنلىك بېرىشكە مەجبۇر بولغىنى بىلەن بۇ ۋاقىتلىق ھادىسە.

— ئەمسە ئۇنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مەھكارلاشقانلىقىنىنى نېمە دەپ چۈشەندۈرۈش كېرەك؟— سورىدى ئوبۇلقاسىم.

— بۇمۇ بىر خىل ئالدامچىلىق، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي ياردىمىگە ئىگە بولمىسا شىڭ شىسەي ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا خەلقپەرۋەرلىك تونىنى كىيىپ چىقتى.

— ئۇنىڭ ساختىلىقىنى نېمە بىلەن ئىسپاتلايسىز؟

— ئۇنىڭ مەدەنىي مائارىپ جەھەتتىكى يېڭىلىقى، ئايرىم تەرەپلەردىكى ئىلغارلىق ئىپادىسىدىن باشقا ئالدىنقى مۇستەبىتلەردىن پەرقى نېمە؟ خەلق قانچىلىك بەختلىك بولدى؟ ئاچ زېرىنلىقتا ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلار ئازمۇ؟ ئۇ ئىنقىلابنىڭ سەرەڭگىسى بولمىش زىيالىلار ۋە نوپۇزلۇق ئەربابلارنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش بىلەنلا ئوتنى پەسەيتمەكچى خالاس.

— مەن ئەپەندىلەرگە ئوخشىمايمەن،— دېدى ئابدىنىياز گەپكە قوشۇلۇپ— سىياسەت دېگەننى سىلەردەك چۈشەنمەيمەن لېكىن مەن تۇرپاندا قوزغۇلاڭ قىلغانلارنىڭ بىرسى. بىز ئۇ چاغدا ئىسلام ئاچىمىز دەپ جەڭ قىلغان. مەخسىدىمىز ئۇزۇل- كېسەل ئازادلىق ئىدى. ئەمدى بۇ ئىش جىمىمىدە يوقۇلۇپ كېتىۋاتىدۇ. شىڭ دېگەندىن قورقامتۇق، قانچىلىك خىتاي بار بۇ يەردە؟ بۇ چىۋىن مىجەزلەرنى جايلاشقا كۆزىمىز يېتەتتى. مانا ئەمدى ئۆزىمىزمۇ تۇيماي جەگىسىز تېزىپ كېتىۋاتىمىز. بۇنىڭ ھەممىسى ئورۇسنىڭ كاساپىتى. بۇلتۇر قۇربان نىيازلار سوۋېتكە ئوقۇشقا كېتىپ بىر يىلدىلا كامىنىس بولۇپ كەتكەنىدەك تۇرۇدۇ. ئۇ بىزنى ئوقۇتۇۋاتىدۇ، تازا گېپىگە زەڭ قويسام ئاينىپ كەتكەنىدەك، ئىچىمىزدىن پورلۇشۇپ كېتىۋاتقىنىمىزغا سەل قېنىم قىزىپ قېلىۋاتىدۇ.

— سىزنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ھەققىدىكى پىكرىڭىزگە قوشۇلالمايمەن، — دېدى تۇرغۇن ئەپەندى.
— مېنىڭچە ئابدىنىياز راست دەيدۇ، — دېدى ئوبۇلقاسىم قاڭشىرىنى چىمدىپ تۇرۇپ، — مۇشۇ ئۆلكە مەسلىسىدە خىتاي بىلەن ئورۇسنىڭ ئەزەلدىن مەيدانى بىر، مەنپەئەت بىرلىكى بار. مەيلى شىڭ دۇبەن خەلقپەرۋەر بولسۇن ياكى جاللات بولسۇن ئۇنىڭغا پەرقى يوق. پەقەت بۇ يەردە ئىسلام جۇمھۇرىيىتى دېگەندەك بىر نەرسىنىڭ بولۇپ قالماسلىقى ئۇنىڭ مۇددىئاسى. شۇڭا ئۇ مۇشۇ مەخسەت ئۈچۈن ھەر قانداق ھۆكۈمەتكە ياردەم قىلىۋېرىدۇ. ئىشقىلىپ ئۇ خەقتىن بىزگە ۋاپا يوق... مېنىڭچە قەشقەردە كامىنىزىمغا قارشى بۈيۈك بىر كۈچ بار، مانا شۇ كۈچ ھەقىقىي توغرا يولدا دېيىشكە بولۇدۇ، — ئوبۇلقاسىم قەشقەر كوچىلىرىدا زامان - زامان پەيدا بولۇپ قالىدىغان تەشۋىق ۋاراقلىرىغا ئىشارە قىلماقتىدى.
تەۋپىق بىر قانچە قېتىم ئۆز كۆڭلىدىكىنى تۆكۈشكە ئالدىرىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ياشلارغا خاس ئاسان ھاياجانلىنىشىنى يېڭىدىكى شەۋقى بېسىپ پوزىتسىيە بىلدۈرۈشكە ئالدىرىماسلىقىقا ئۈندىدى.
— بۇ يەردە بەزى تېگى- تەكتى قاراڭغۇ شەخسلەر يوق ئەمەس، بىز سىياسىغا ئارىلاشمايدىغان ئاقارتقۇچىلار سالاھىيتى بىلەنلا مەيدانغا چىقايلى. بۇ ۋەزىيەتتە سىياسىي ھەققىدە يەڭگىللىك بىلەن گەپ قىلىش ئىشلىرىمىزنى يېرىم يولدا ئاخىرلاشتۇرۇشقا سەۋەب بولۇپ قالىدۇ، — دەپ پىچىرلىدى شەۋقى.
— كېيىن سۆزلىشەيلى، قىزىپ كېتىۋاتقانلارغا ئىشارە قىلىپ قويسىلا.
توساتتىن ئوبۇلقاسىم مەمتىلى ئەپەندى بىلەن شەۋقىگە قاراپ دېدى:
— ئىككىلىرى بىر نېمە دەپ بېقىشمامدۇ؟ قەشقەردىكى

كامىنىزىم دۈشمىنى شۇ كۈچ كىملەر بولۇشى مۈمكىن؟ بەزىلەر دېگەندەك بۇ ئەنگىلىيە جاسۇسلىرىمىدۇ ياكى ئۆزىمىزنىڭكىلەرمىدۇ؟

تەۋپىق بۇ ئادەمنى خېلى ياقتۇرۇپ قېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ قارىشىچە ئوبۇلقاسىم ئوچۇق پىكىرلىك، مۇلاھىزە قىلىشنى بىلىدىغان، چېچەن ئادەمدەك قىلاتتى. شۇڭا ئۇ ئۇنىڭ سۆزىنى يەردە قويغۇسى كەلمەي، ئېغىز ئاچماقچى بولۇپ تۇراتتى. شەۋقى ئۇنىڭ يوتىسىنى بىلىندۈرمەي بېسىپ قويدى ۋە:

— بىزمۇ؟ مېنىڭچە بىز سىياسىي بىلەن شۇغۇللانمايدىغانلارنىڭ بۇنداق تېمىلاردا پاراڭلىشىشىمىز تازا كۆڭۈللۈك بولمايدۇ، ئۆزىمىز چوڭقۇر چۈشەنمىگەن ساھەدىن پىكىر بايان قىلىش ئانچە دېگەن يەردىن چىقمايدۇ، بىز مەدەنىي ئاقارتقۇچىلار، شۇڭا مۇشۇ ساھەدە گەپ بولسا ئەلۋەتتە ئۆز ئويلىغىنىمىز بار، — دېدى.

ئوبۇلقاسىم بىر يېرى تاتىلانغاندەك چىرايىنى پۈرۈشتۈردى ۋە بىردەم ئەپسىز ئولتۇرۇپ قالغاندەك قىمىرلاپ، ئاخىرى ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا چىقىپ كەتتى. ئابدىنىياز كۆپچۈلۈككە بىرمۇ- بىر قاراپ قويۇپ، ئوبۇلقاسىمنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ كەتتى.

— بۇ ئوبۇلقاسىمنىڭ تېگى- تەكتى قانداق بىلەمسىلەر؟ — دەپ سورىدى ئەخمەد ئەپەندى تۇيۇقسىزلا جىمىلىقنى بۇزۇپ.

— بىز ئۇنىڭ سانايى نەپىسەنىڭ مۇدىرى ئىكەنلىكىنىلا بىلىمىز، — دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

— ھەرھالدا ئىككى تىلىلىق بىر نېمە...

— چېۋىن قونغان نەرسە بۇلغانماي قالامتى، خىتاي بىلەن ئارىلاشقان ئادەمدىن ۋاپا كەلمەيدۇ جۇما، — دېدى مۇئەللىملەردىن بىرى غۇدراپ.

— مېنىڭچە ئۇنىڭ شۇ تەرىپىگە قاراپ ئۇنىڭ يۈرىكىنى باھالىغىلى بولماس، بىر تىلنى ئارتۇق بىلگەنلىك ياخشى ئىشكى،

يامـــان ئـــش ئەمەس، ـــ دېـــدى ســـاۋۇت ئەپەنـــدى، ـــ گەپ ئۇنـــىڭ خىتـايچىنى بىلىشـى، ئائىلىسـىنىڭ لەنجـۇ بىـلەن ئالاقـدار بولۇشـىدا ئەمەس، ئۇ زادى قانداق؟

شۇ چاغدا سىرتتىن ئابدىنىياز كىرىپ كېلىپ:

ـــ تـوۋا، هېلىقـى ئـادەم قانـداق زىيـالى؟ خـالادا تۇرۇۋېلىـپ نەشـە چېكىۋاتامـدۇ، چوقـۇم شـۇ، شـۇ چەكتـى، ـــ دېـدى، ئەمـما ئۇنـىڭ سۆزلىرىدە كەسكىن ئىشەنچ يوقىدى.

ـــ سىلى گۇمـان بىـلەن ئەگىشىـپ چىققـانمۇ، ئويلىمغـان يەردىـن بۇنداق بولۇپ چىقتىمۇ؟

ـــ مۇشـۇ ئـادەم ماڭـا ئـانچە ياقمايـدۇ، بىرىنچـى كۆرۈشـتىلا ياخشـى تەســـىر بەرمـــىگەن. شـــۇڭا مەن ئۇنىڭـــدىن گۇمـــانلىنىمەن. هـــازىرمۇ كۆڭلۈمگە بىر ئىش كېلىپ ئارقىسىدىن چىققانتىم.

ـــ ســـىزنىڭ پەرىزىڭـــىزچە بولســـا قانـــداق بـــولاتتى؟ ـــ ســـورىدى تەۋپىق.

ـــ ئۇ سىرتقا ماڭاتتى.

ـــ شۇنداقلا بولغاندا نېمە قىلاتتىڭىز؟ ئاخىرغىچە ئەگىشەمتىڭىز؟

ـــ يـــاق ئەڭ خـــالىي جـــايغىچە ئەگىشـــەتتىم، ئانـــدىن ئىشـــىنى تۇتۇۋالاتتىم.

ـــ بولدى قىلايلى، بۇرادەرلەر، بەس، ـــ دېدى تەۋپىق گەپنـى ئـۈزۈپ، ـــ ئـارتۇقچە گۇمـانخورلۇق ئـادەمنى جۆرئەتسـىز قىلىـپ قويـۇدۇ، ئۇنـىڭ پەقەت نەشە چەككىنىلا پاكىت ئىكەن، شۇنىسـىلا يېرگىنىشـلىك ئەمـما بـۇلار ئۇنـىڭ جاسوسـلىقىنى ئىسـپاتلىمايدۇ. ئابدىيازمۇ كەسـكىن جەزم قىلالمايدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ـــ لېكىن...

ـــ مېنىڭچە بىز مەۋزۇنى ئۆزگەرتسەك قانداق؟

شـۇ چاغـدا ئوبۇلقاسـىم قايتىـپ كىـردى ئۇنـىڭ كـۆزلىرى مەسـلەرگە

خاس ئېلىشاڭغۇ ئىدى. كۆپچۈلۈك ئۈنىڭغا زەڭ سېلىپ قاراشتى. بۇنداق قاراش ئوبۇلقاسىمدا گۇمان تۇغدۇرۇپ قويۇدىغانلىقىنى ئويلىغان تەۋپىق دەرھال سۆز باشلاپ:

— نىمىشكە نەغمە- ناۋا قىلىپ ئازراق كۆڭۈل ئاچمايمىز، — دېدى.

— مەن تەمبۇر ئېلىپ كىرەي، — دېدى يۈسۈپ ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ.

— ئەپەندىم، تەمبۇر دېگەننى ساماۋارخانىدىمۇ ئاڭلىۋالالايمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ قولۇمدا سەنئەتچىلەر با، — دېدى ئوبولقاسىم كۆرەڭلىكنى بۇرنىنى چىمداش بىلەن يوشۇرۇپ، — ھازىر پارتىيىمىز خېلى قاملىشىپ كېتىۋاتاتتىغۇ، نىمىشقا مۇشۇ ھەقتە پىكىر ئالماشتۇرمايمىز؟ مەن تېخى سىلىدىن ئازراق ساۋاتقا ئىگە بولامەن دېگەن ئۈمىدتە ئىدىم.

— پاراڭمۇ ياخشى ئىدى، بىراق ھەربىرىمىز ھەر قايسى ساھەنىڭ كىشىلىرى ئىكەنمىز. مەسىلەن، مېنى بىلىسىز، مەن پەقەت مەدەنىي ئاقارتىش بىلەنلا ھەپىلىشىدىغان ئادەم، مەجىددىن بىلەن نامان ئەپەندىلەر دوختۇر، كېسەل داۋالاش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، ئابدىنىياز پەقەت ھەربىي ئىشلارغا قىزىقىدۇ. ھەر قايسىمىزنىڭ سەۋىيىسى، ھەۋەس قىزىقىشىمۇ ئوخشاش ئەمەس، ئۇنداق بولغاندا بەزىلىرىمىز قىسىلىش ھېس قىلىپ قالىدىكەنمىز، ئۇنىدىن كۆرە ھەممىگە ئورتاق بولغان ناخشا ساز بىلەن بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھېچقايسىسى نا تونۇش ئەمەس، — تەۋپىق شۇنداق دېدى- دە، يۈسۈپ ئەپەندى سۇنغان تەمبۇرنى ئېلىپ سازلاشقا باشلىدى.

ئوبۇلقاسىم كەيپىسىزلەنگەندەك جىمىپ قالدى. ئۇ كىمدۇر بىرى ئۆزى ھەققىدە گۇمانلىنىپ قالغان بولسا كۆپچۈلۈكنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويغانمۇ قانداق، دەپ ئويلاپ، گۇماننى كۈچەيتمەسلىك ئۈچۈن بىر

زامان جىم بولۇۋېلىش پىكرىگە كەلدى.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ناخشىسى بىردەمدىلا ئارىدىكى جىددىيلىكنى تارقىتىپ، ھەممە ئادەمگە خۇشكەيپلىك بەخش ئەتتى.

ئۇلار نوۋبىتى مەكتەپتىن تارقىغاندا يۇسۇپ ئەپەندى، شەۋقى، تەۋپىق، ئابدىنىيازلار بىلەن چىقىشقاندى. شەۋقى يۇسۇپ ئەپەندىگە قاراپ:

— ئوبۇلقاسىمنى قايسىڭلار تەكلىپ قىلغان؟— دەپ سورىدى.

— خەۋىرىم يوق، بەلكىم بىزنىڭ مەكتەپتىكىلەردىن بىرسى تەكلىپ قىلغاندۇر، — دېدى يۇسۇپ ئەپەندى.

— سىلى ئاستىرتتىن سۈرۈشتە قىلىپ باقسىلا، كۆڭلۈمدە ئۇنى بىرسىنىڭ تەكلىپ قىلغىنىغا گۇماندىمەن، — دېدى شەۋقى. بۇ ئادەم قانداقسىگە بۇ سەپكە قىستۇرۇلۇپ قالدىكىن،...

— سىجاڭ ھەر كۈنى قىزىلنىڭ كۆۋرۈكىگە قاراۋۇل قويۇپ يېڭىشەھەر تەرەپتىن كەلگەنلەرنىڭ ئاغزىنى پۇراپ تەكشۈرتىدۇ. ھاراق ئىچكەنلەر بولسا دەرياغا تاشلايدۇ. ئەگەر سانايى نەپسەنىڭ مۇدىرى بولغان ئادەمنىڭ نەشە چېكىپ يۈرگىنىنى بىلىپ قالسا ئىش بار - دە! — دېدى ئابدىنىياز.

— بۇنى ئۇ كىشىگە ئېيتىپ قويماق كېرەك.

— دۇرۇس، بۇنداقلاردىن ھەر ھالدا ئاگاھ بولۇش ئارتۇق ئەمەس.

— مەن ئۇنى كىمنىڭ تەكلىپ قىلغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈپ باقاي، — دېدى يۇسۇپ ئەپەندى، — ئاراندا بىر كەلگەنلىرىدە گەپ گەپكە قوشۇلمىدى - دە، سىلى مېنىڭ ئۆيۈمگىلا باراي دېگەن بولسىلا، ئادەممۇ ئازراق بولاتتى.

— شۇنداق قىلسامغۇ بولاتتى، مەن يالغۇز ئەمەس- تە، — دېدى تەۋپىق ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان شاگىردلىرىغا قاراپ قويۇپ، — پاراكەندە قىلىپ قويارمەنمىكىن دەپتىمەن.

— ھازىرچۇ؟ ھازىر بولسىمۇ شۇنداق قىلمامىلا؟
— ئەڭ ياخشىسى مەن قوشۇنلىرىم بىلەن بىللە بولاي، كۈندۈزى بىللە بولىمىزغۇ.
— قارىغاندا بۇ سۆزلىرى ماڭىمۇ تەئەللۇق ئىكەن - دە؟ — دېدى شەۋقى.
— بىزلەرگە تەكەللۇپ ھاجەتمىكىن، ئۇستاز؟ — دېدى تەۋپىق خۇشخۇيلۇق بىلەن.
— ئەمىسە ياخشى چۈش كۆرسىلە، خۇداغا ئامانەت، ئەتە كۆرۈشەيلى.
— خەير، قېنى ئەزىمەتلەر يېتىشىپ مېڭىڭلار، — دېدى تەۋپىق ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان شاگىرتلىرىنى ئۈندەپ، ئۇلار ئۇستەڭ بويى كوچىسىدىن «يۇمىلاق شەھەر» تەرەپكە يۈرۈلدى.
— مەن بىر پۇرسەت تېپىپ ھېلىقى مەلئۇننى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن! — دېدى ئابدىنىياز پىچىرلاپ.
— ئۆزىڭىزگە ھاي بېرىڭ، — دېدى تەۋپىق ئۇيغۇرغا خاس سادىدىلىق ۋە ئاقكۆڭۈللۈك بىلەن، — بەلكىم ئۇ يامان ئادەممۇ ئەمەستۇر، گۇمان بىلەنلا ئىش قىلسا ياخشى بولمايدۇ.
— مېنىڭچە ئۇنىڭ يۈرىكىدە ئوتى بار، ياخشى ئادەم. نەشە چەككەنلىكىگە كەلسەك، پەقەت ئىلگىرى ئۇگۇنۇپ قالغان يامان ئادەت، ھەممە ئادەمدە ئاشۇنداق بىر خىل يارامسىز تەرەپ بولۇدۇ.
— ھەي تاڭ...

ئون يەتتىنچى باب

كىمكى ئۆز خەلقىنىڭ دۈشمىنىگە
خىزمەت قىلسا رەھمەت ئورنىغا لەنەت
ئاڭلايدۇ.
— ۋ. گ يان: «چىڭگىزخان»

1

قادىرھاجى بۈگۈن ئالدىراش بىر كۈن بولىدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا تاڭ سەھەردىلا ئورنىدىن تۇردى. دۈپچەك بويىنى تېخىمۇ دىقماق كۆرسىتىدىغان كەڭ يەلكىلىك ساقچى كىيىمىنى كىيىپ بولۇپ، يەنە بىردەم ئويلاپ تۇردى- دە، ئۇنى سېلىپ تاشلاپ، پۇقراچە كىيىندى، بۇرۇتلىرىنى ئىككى تەرەپكە قايرىپ سىلاپ قويۇپ، بۈگۈن ئەڭ ئەۋەل قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرى ھەققىدە ئويلىنىپ قالدى. تۈنۈگۈن مەخسۇم ئۇنىڭغا شىڭ دۇبەن جاناپلىرىدىن كەلگەن مۇھىم بىر تېلېگراممىنى ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇ تولىمۇ مۇھىم يوليورۇق ئىدى. ئەپسۇسكى مۇشۇنداق ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە مەخسۇم ئالدىنراق خەۋەردار بولغۇچى ئىدى. چۈنكى ئۈرۈمچىدىن كېلىدىغان تېلېگرامما سوۋېت كونسۇلخانىسىدا قوبۇل قىلىناتتى. ئۇ يەردىن مەخسۇم تېگىشلىك ئورۇنغا يەتكۈزەتتى. قادىر ھاجىنىڭ ئاشكارە سالاھىيىتى مۇۋاپىق بولمىغاچقا ئۇنىڭ ھەممە يەرگە ئارىلىشىپ يۈرۈشىگە مۇمكىنچىلىك يوقىدى.

شۇنداق بولسىمۇ ئۇ مەخسۇمغا ھەسەت قىلاتتى. ئۇ مەخسۇمنىڭ

ساقاللىق ئورۇق يۈزىنى، ھەمىشە سەللە بىلەن يۆرۈپمۇ ھاراقنى تاشلىمايدىغان ئاجايىپ قىلىقىنى ئويلاپ بىر تۈرۈپ كۈلگىسى كەلسە، بىر تۈرۈپ ئۆچلىكى كېلەتتى. ئەمما ئۇ ئاخىرقى ھېسابتا مەخسۇمنىڭ خەلق ئالدىدىكى نوپۇزىغا ھەسەت قىلىدىغان بولغاچقا ئۆچمەنلىكى ئۈستۈنلۈكتە تۇراتتى. خەلق قادىر ھاجىنى جاللات دەپ قارايتى. ئەپسۇسكى، قادىر ھاجى جاللاتلىق قىلىدىغان قۇربانلارنى پۈتىنى بۇغۇچلاپ تۇتۇپ بېرىدىغان ئادەمنى بولسا ئۆزلىرىنىڭ ۋەكىلى، مەرىپەتچى، ئەڭ ئىلغار زىيالى دەپ قارىشاتتى. شۇڭلاشقا ئۇمۇ قادىر ھاجىغا ئوخشاشلا ئۆز ئېلى ۋە خەلقىنىڭ مەنپەئەتىگە قارشى ئىشلار بىلەن شۇغۇللۇنۇدىغان، ياتلارنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن ئىشلەيدىغانلاردىن بولسىمۇ، بەلكى، ئۇنىڭغا قارىغاندا تېخىمۇ رەزىلراق بولسىمۇ، خەلقنىڭ كۆپچۈلۈكى بۇنى بىلمەي، ئۇنى باش ئۈستىدە كۆتۈرۈشى، نام مەنپەئەت ئۈچۈن ھەممىنى سېتىشقا ئۇگەنگەن قادىرھاجىغا ئەلەم قىلىپ، ئىچى ئاداپ كېتەتتى. مەخسۇمنى ھەممىدىن ياخشى بىلىدىغىنى قادىر ھاجى ئىدى. قادىر ھاجى ئېنىق بىلەتتىكى، مەخسۇم قوزغىلاڭچىلار قەشقەرنى ئىگىلىگەن چاغلاردا ئۇلارنىڭ مەسلىھەتچىسى سۈپىتىدە، مەرىپەت تارقاتقۇچى سۈپىتىدە پەيدا بولغانىدى. «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نىڭ قورۇلۇشىغىمۇ قاتناشقان، ھەتتا بۇ ھەشقىپىچەكتەك كوتا ئۆمۈر ھۆكۈمەتنىمۇ قولدىن بەرمەي، ئۇنىڭدىمۇ ۋەزىپە ئۆتىگەن، ئەمما ئۇ بۇ ھۆكۈمەتكە چېتىشلىقى بارلىكى ئادەملەرنى، ئىئانە بەرگەن بايلارنى دۆبەنىگە يوللاپ بەرگەنىدى. كېيىن بۇ ھۆكۈمەت تارقىتىۋېتىلىپ، ئۇنىڭ قاتناشقۇچىلىرى قولغا ئېلىنىشقا باشلىغاندا شىڭ شىسەي تېلېگراممىا ئەۋەتىپ «پالانچى.... باي شەرقى تۈركىستان قورچاق ھۆكۈمىتىگە مۇنچە پۇل ئىئانە بەرگەنلىكى ئۈچۈن دەرھال قولغا ئېلىنسۇن!» دەپ ئېنىق ئەيىپلەر بىلەن بۇيرۇق قىلغاندا ساددا كىشىلەر، «شىڭ دېگەن ئەۋلىيا ئوخشايدۇ، يەرنىڭ تېگىدە يىلان كۆشىگەننىمۇ بىلىدىكەن» دېيىشىپ ھەيران قىلىشقانىدى. قادىر ھاجىغا شۇ نەرسىمۇ ئايان ئىدىكى، «شەرقى

تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھۆكۈمىتىگە بىر نېمىنى بىلىپ «ياردەم بەرگەن» ئەمەس، بەلكى ھەممىدىن قورقۇپ ئۈگۈنۈپ كەتكەن بۇ خەلق قورقۇپلا ئىئانە بەرگەن، ئۇلارنى قورقۇتقىنى بۇ ھۆكۈمەتنىڭ كىچىككاخۇن قوماندانلىقىدىكى گارنىزون قىسىملىرىدى. لېكىن بۇ ساددا خەلق ئازراق چېتىشلىقى بارلارنىڭ ھەممىسى قولغا ئېلىنىپ، نېمىشقا مەخسۇمنىڭ قولغا ئېلىنمىغانلىقىنى ئويلاپ كۆرمىگەنىدى. مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلار بالدۇردىنلا سوۋېت كونسۇلخانىسىدا ساقلانغان، چۈنكى، بۇ مەلۇماتلارنى توپلىغۇچىلار — مەخسۇم باشلىق ھەممىسى سوۋېتكە ئىشلەيدىغان بولغاچقا مەلۇمات شىڭغا ئەمەس، سوۋېتكە بېرىلەتتى. كېيىن سوۋېت بەزىلىرىنى شىڭغا ساتقان، ھەتتا ئىلگىرى سوۋېتتىن قاچقان بەزى ئادەملەرنىمۇ مۇشۇ پۇرسەتتە تازىلىۋەتكەنىدى.

ئەنە شۇنداق، مەخسۇم ھەر قانداق يېڭى شەيئي، يېڭى ھەرىكەتتە ھامان خەلقنىڭ ئالدىغا ئۆتىۋالاتتى. ئۇ ئەينى چاغدا قولغا ئېلىنىدىغانلارنىڭ تىزىملىكىگە ئۆزى ياخشى كۆرمەيدىغان ئادەملەرنىمۇ ئارىلاشتۇرۇپ ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەنىدى. بىراق، خەلق يەنىلا ئۇنى بىلىشمىدى. ئۇ ئەنە شۇنداق ئەپلىك ئادەم ئىدىكى، ھېچقانداق ھۆكۈمەتتىن زىيان كۆرمەي، ھەممىسىنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشىپ كېتىۋېرەتتى.

بۇ ھال پات- پاتلا قادىر ھاجىنىڭ ئىززەت- نەپسىگە تەككەندەك بولاتتى. ئۇنىڭ ئاق پۇسماق يۈزلىرى تېخىمۇ تاتىرىپ، خۇيى تۇتۇپ قالاتتى. ئۇ مەخسۇمنىڭ ئۆزىنىمۇ بىرەر جىنايەت بىلەن تۇتۇپ قاماپ، خۇماردىن چىقماقچى بولاتتى - يۇ، ئۇنىڭ ئارقا تېرىكىدىن قورقاتتى. شۇنىڭ بىلەن تۈرمىلەرگە بېرىپ، باشقا «گۇناھكارلار»نى ئۇرۇپ ئىچ پۇشقىنى چىقىراتتى. قادىر ھاجى ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئادەملەرنى خۇددى ئوۋچىلار توشقاننى قاپقان بىلەن تۇتقاندەك تۇتۇپ، ئۇنىڭ مۆلدۈرلەپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ تۇرۇپ بوغۇزلاش بەكلا راھەت بىلىنەتتى. كىشىلەر ئۇنىڭ ئاياق ئاستىغا يىقىلسا، يېلىنىپ تۇرسا، ئۇ بولسا ئۇلارنىڭ باشلىرىغا دەسسەپ مەغرۇر مېڭىپ

يۈرسە....

ئۇنىڭ تەلەيلىك مەخسۇمغا ھەسەت قىلىشىغا سەۋەب بولغان يەنە بىر ئىش، ئۇ مەخسۇمنىڭ پەنتىنى ئۇگەنمەكچى بولۇپ كۆپ ئاۋارە بولغان، ھەتتا بايلىقىنى دەسمى سالغانىدى. مەكتەپ سېلىش بايلار ۋە ئۆزىنى خەلققە يېقىن ھەم ئوقۇمۇشلۇق كۆرسەتكۈچىلەر ئۈچۈن مودىغا ئايلانغان مۇشۇ چاغدا ئۇمۇ يۇرتى قارىيقىقا مەكتەپ سالغانىدى. شۇنچە پۇل خەجلەپمۇ يەنىلا خەلقىنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشەلمىدى. مەخسۇمچۇ؟ ئۇ پۇل خەجلىمىسىمۇ ئوخشاشلا ئەڭ ھۆرمەتلىك شەخس بولۇپ قېلىۋەردى.

شۇ ئاندا ئۇنىڭ باش ئاغرىقلىرىدىن بىرى قەشقەردە ئەدەپ كېتىۋاتقان كوممۇنىزىمغا قارشى تەشۋىقات ئىدى. بۇنىڭغا رۇسلارنىڭ، يېڭىشەھەرنىڭ، مەخسۇمنىڭ ھەتتا قادىرھاجىم ئۆزىنىڭ قارشىمۇ بىردەك ئىدى: بۇ مەھمۇد مۇھىتىنىڭ ئىشى! ئەمما شۇ ئانغا قەدەر بۇنى ئىسپات قىلغىدەك دەلىل قولغا چۈشمەيۋاتاتتى. بۇ جەھەتتىكى بېجىرىكسىزلىكى ئۈچۈنمۇ خوجايىنلار ئالدىدا ئۇنىڭ يۈزى قارا بولماقتىدى. بۇ يۈزدىن ئۇنىڭ مەھمۇد مۇھىتى ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرىغا ئۆچمەنلىكى ھەسسىلەپ ئېشىپ كەتمەكتىدى. دەلىل نېمىشكە قولغا چۈشمەيدۇ؟

سىجاڭنىڭ بىر توپ ئەسكىرى كېچىلىك ئامانلىقنى باھانە قىلىپ شەھەر كوچىلىرىدا يۈرىدۇ؛ ئۇنىڭ كۈچى بولغاچقا ھېچكىم ئۇنىڭ ئىشىغا ئارىلىشالمايدۇ، سۈرۈشتۈرەلمەيدۇ. بۇ كېچىلىك ھەركەت ئۇلارغا ھەر ئىمكانىيەتنى بېرىدۇ. كىم ئۇلارنى نەق مەيداندا تۇتۇۋالالايدۇ؟ مۇمكىنمۇ بۇ؟ ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئېنىقلىمىلار نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ بەزىلىرى سوۋېتكە قارشى كەيپىياتتا ئىكەنلىكى ئېنىقلانغان بولسىمۇ، ئەمما كونكرېت ھەركەت توغرۇلۇق ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىدى.

ئۇنىڭ خىيالىنى مۇلازىمىنىڭ ئىشىكنى چېكىشى بۇزىۋەتتى.

2

«18-سېنتەبىر» تاڭ سەھەردە پۈتۈن قەشقەر تەۋرەپ كەتكەندى. تاماشا كۆرگۈچىلەر، پايلاقچىلار، يايمىچىلار، باققاللار، قىسقىسى ھەممەيلەن سەھەر تۇرۇشۇپ دېۋىزىيە ئىشتابىغا ئېقىشقا باشلىغانىدى. يېقىن ئەتراپتىكى مەكتەپلەردىن ماھارەت كۆرسىتىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سېپى، ئۇلارنىڭ رەتلىك قاتارىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تاماشا كۆرۈشكە ماڭغان ئاممىنىڭ تەرتىپسىز توپى چۇۋۇلۇشۇپ كېتىۋاتاتتى. خالايىقنىڭ ئىگىز- پەس شاۋقۇن سۈرەنلىرى ئىچىدە ئوقۇغۇچىلار قوشۇنىنىڭ «بىر، ئىككى بىر» دېگەن جاراڭلىق كوماندا ئاۋازى ياڭراپ، ئۆزگىچىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. سەھەرنىڭ نەمخۇش ھاۋاسىدا بۇ ئاۋازلار يىراق- يىراقلارغا كېتەتتى.

ناماز بامدات ۋاقتىدىلا يېڭىشەھەردىن يولغا چىققان گارنىزون قوماندانى لىيۇبىڭ ئۆزىنىڭ 150 كىشىلىك قورۇقچى قوشۇنى بىلەن كونىشەھەرگە يېتىپ كەلدى. ئۇ مەھمۇد مۇھىتى بىلەن ئىلگىرىكىدەكلا ئۆز ئارا ئالدامچىلىق مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ كېلەتتى. ئۇلار بىر- بىرىگە ئىشەنمىگەچكە ئۇ كونىشەھەرگە كەلسە يېتەرلىك ھەربىي كۈچ بىلەن بىللە كېلەتتى. گەرچە ئۇنىڭ ھەربى كۈچى 6- دېۋىزىيىدىن كۆپ ئاجىز بولسىمۇ، ئۇ ئېلىپ كېلىدىغان قوشۇن ھېچ بولمىسا تاسادىپى ئەھۋالدا قورشاۋنى يېرىپ چىقىپ كېتىشكە يارايتى.

خۇددى شۇنىڭدەك مەھمۇد مۇھىتى يېڭىشەھەرگە چىقسىمۇ 200 نەپەر قورۇقچى ئېلىپ چىقىپ، شەھەر دەرۋازىسى ئالدىدا قالدۇرۇپ كىرەتتى. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسىمۇ بىرەر تاسادىپىي ۋاقە بولۇپ قالسا تاقابىل تۇرۇش ئىدى. ئۇلارنىڭ «دوستلۇق»ى مانا شۇنداق سەمىمىي ئىدى.

لىيۇبىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ- ئادىتىنى ئانچە- مۇنچە بىلىۋالغان بولۇپ، بۇ سادده ۋە گول تائىپىنى ئالداشتا يەرلىك ئادەتلەرگە تولىمۇ دىققەت قىلاتتى. بۇندىن باشقا ئۇ بىر نەچچە ئېغىز ئۇيغۇرچە گەپنىمۇ بىلىۋالغانىدى.

ئۇ شەھەرگە كىرىپلا شەھەر كوچىسىدا قارشىسىدىن كېلىۋاتقان بىرقانچە ئاقساقاللىق، سەللە ئورىغان مويسىپىتلەرگە ئۇچراپلا ئاتتىن چۈشتى.

— ئەسسالام ئاتا (لار) ! — دەپ سالام قىلدى ئۇ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، دارىن، قايان ماڭدىلا؟— مۇيسىپىتلەر بىر ئېغىز سالام بىلەنلا ئېرىپ كېتىپ، ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ قەدىناسلىرىدىن كۆرۈشتى ۋە بىر ئېغىز سالامغا نەچچە ئېغىز جاۋاب ياندۇرۇپ، ئۇنىڭ قوللىرىنى سەمىمىيلىك بىلەن قىسىشتى.

— يۇمۇلاق شەگە بارادۇ، سىبۇغا،— دېدى لىيۇبىڭ كۆلكىدىن كۆزلىرى يۇمۇلغان ھالدا.

— ھە، ئوبدان بوپتۇ، ئوبدان بوپتۇ، ئۆيگە بېرىپ ئولتۇرۇپ كەتسىلە بولىتتى، قوي سويۇپ بېرىمىز، يازنىڭ نېمەتلىرىگىمۇ ئېغىز تېگىپ، مۇنداق، ئۆز ئارا ئىزدىشىپ تۇرساق، نىمىلا دېگەن بىلەن سىلى بىزنىڭ تۈۋرۈكىمىز.

— شۇ، ھۆكۈمەت ئەمەسمۇ،— باشقىلىرى تەڭ تەستىقلىشاتتى.

— ئوبدان خىتايكەن جۇما بۇ، ئۆزىمىزنىڭ ئادىمىدەكلا.

— راست دەيلا، تائىپلاردىن بۇنداق ياخشى ئادەم ئاز چىقىدۇ، تونۇشۇپ قويغىدەك ئادەمكەن، داستىخان قىلىپ ئوبدان بىر مېھمان قىلغۇم كېلىپ قالدى.

— قوي سويساقمۇ نىمىتى، نەدىكى تۈزكورلارمۇ يەپ كېتىپ بارىدۇ. بۇنداق ئوبدان خىتايغا كەتسە بولمامتى.

— خار خوش! — لىيۇبىڭ يەنە قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئۇلار بىلەن خوشلۇشۇپ يولىنى داۋام قىلدى.

مۇيسىپىتلەر بولسا جايىدا خېلى ئۇزاقىچە تۇرۇپ قالدى. گويا كۆڭلىدە مۇڭدۇشۇپ قانمىغان يېقىن كىشىسى تويۇقسىز كېتىپ قالغاندەك يېرىمچىلىكمۇ پەيدا بولغانىدى.

لىيۇبىڭنىڭ بۇ قىلىقى ئۇنىڭ قېشىدا كېلىۋاتقان مۇھاپىزەتچى بېشىغا

تازا ياقـمـدى.

ــ ئۇلار تونۇشلىرىڭىزمۇ؟

ــ ياق، ــ لىيۇبىڭ مۇغەمبەرلىك بىلەن كۈلدى.

ــ نېمىشكە بۇ ئايالمباش چەتئۆرلارغا ئاتتىن چۈشۈپ سالام قىلىسز؟

ــ مەن سالام قىلسام نېمىگە زىيان؟ ئەكسىچە ئۇلار ماڭا قارىتا ياخشى قاراشقا كېلىدۇ، ھەربىر ئىشتا چېكىنىشكە زېمىن ھازىرلاپ قويغاننىڭ زىيىنى يوق. «ئۇۋنىڭ ئۇۋچىنى تونۇپ قويغىنىنىڭ زىيىنى يوق» دېگەندەك سىزنىڭمۇ بۇلارنى بىلىپ قويغىنىڭىزنىڭ زىيىنى يوق، بۇ شۇنداق خەلقكى، ئۇيقۇچان يولۋاسقا ئوخشايدۇ، ئۇنى تېخىمۇ بەك ئۇخلىسۇن دېسىڭىز تۆكىنى يېتىشىغا سىلاڭ. ئۇنى ئويغۇتۇۋەتسىڭىز بالانىڭ تاشقىنى شۇ.

ــ ئۇ يولۋاس بولسا مەن ئەجدىھار، ئويغۇنۇپ كەتسە كەتمەمدۇ.

ــ كۈچ سەرپ قىلماي يوقاتقىلى بولۇدىغان ئەھۋالدا غەۋغا كۆتۈرۈشكە نېمە ھاجەت؟ سىز سۈنزىنىڭ ئۇرۇش سەنئىتى دېگەن كىتابىنى ئوقۇمىغانمۇ؟ــ لىيۇبىڭ شۇنداق دېگەچ بىر مويسىپىت دۇكاندارغا سەل ئەگىلىپ، سۆزىنى داۋام قىلدى،ــ بۇلار شۇنچىلىك گول، كۆڭۈلچەك خەلقكى، ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسى بەك ئاددى، چۈشۈنۈۋالساڭ جىنىنى ئۇسۇلغا سالغاندەك بىر- بىرىنى قىرىشقا، بىر- بىرىنى چېقىشقا، ئۆزەڭ ئاۋارە بولماي ئۆيگە ئەپكېلىپ بېرىشكە ھەرىكەتلەندۈرۈش تامامەن مۇمكىن. ئۇلارنىڭ غورۇرى پەقەت خوتۇن-قىزلىرى سەۋەبىدىنلا چاپسان قوزغۇلىدۇ. مۇشۇنىڭغا دىققەت قىلغاندا ئۇلاردىكى باشقا روھلارنىڭ ئۇيغۇنۇشىنى شەخسەن مەن تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن. ئەمما، شۇنىمۇ دېيەلەيمەنكى، خوتۇن-قىزلىرىنىمۇ خالىغانچە دەپسەندە قىلىپ، ھاردۇقىمىزنى چىقىرىدىغان زامانلار كېلىدۇ؛ بىز بۇلارنى شۇنداق كۆندۈرىمىزكى، بۇلار ھەممىگە چىدايدىغان، پەقەت ۋاي دېمەيدىغان بولىدۇ.

لىيۇبىڭ كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى دۇكاندارلارغا مالال كۆرمەستىن سالام قىلىپ، تېچلىق سورۇشۇپ، ئەسكەرلىرىنىڭ تازىمۇ ئىچىنى

پۈشۈرۈۋەتتى. ئۇ بولسا بەخىرامان ھالدا يارەمچىسىگە سۆزىنى داۋام قىلىپ كېلەتتى:

— ئەگەر سەن چەكسىز قەھرۇ- غەزەپ بىلەن، ئاچچىقتىن بوغۇلۇپ، شۇنچىلا خۇيلۇنۇش بىلەن بىر ئادەمنى ئۆلتۈردۈڭ نېمە؟ كۈلۈپ تۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ، ئارقىدىن يەنە بىر قېتىم كۈلۈپ قويدۇڭ نېمە؟ نەتىجە بىر: ئادەم ئۆلتۈرۈش مەخسىتىڭگە يېتىسەن. ئۇخشىمايدىغان يېرى، كېيىنكىسىدە ئاسانراق مەخسەتكە يېتىسەن، چۈنكى دۈشمىنىڭ بىخودلۇشۇپ، تەييارلىقسىز تۇرغان بولۇدۇ.

لىيۇبىڭ ئۆتكۈنچىلەردىن بىرى يېتىۋالغان بىر بالىنىڭ بېشىنى سىلاپ، ھىجىيىپ تۇرۇپ، ئۇيغۇر تىلىنى بۇزۇپ سۆزلەپ ئەركىلىتىپ قويدى. «نېمە قىلىۋاتىسەن؟» دېگەندەك نەزەردە قارىغان بالىنىڭ دادىسىغان خۇشكەيىپ ھالدا سالام قىلدى.

ساددا بالا ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن دادىسىغا:

— ئەجەپ ئوبدان خىتايكەن ھە،— دېدى.

ئۇلار شۇ يوسۇن تاكى دۇنزىيە شتابىنىڭ ئالدىغا كەلگىچە پىيادە مېڭىپ، يولدىن ئۆتكەن ئاقساقاللارغا، دۇكاندارلارغا سالام قىلىپ كەلدى. مەنزىلگە يەتكەندىن كېيىن، لىيۇبىڭ يارەمچىسىگە:

— مەن بۇ يەردىكىلەر تارقاشقا باشلىغاندا ئەڭ ئەۋۋال قايتىپ چىقىمەن، ئادەملەرنىڭ يېرىمى چىقىپ بولغۇچىمۇ چىقمىسام ياكى ئىچى تەرەپتىن ئوق ئاۋازى ئاڭلانسا ياكى باشقىچە گۇمانلىق ئالامەت بولسا دەرۋازىدىن چىقىۋاتقانلارنى شىددەت بىلەن ئوققا تۇتۇڭلار! پىلمۇت دەرۋازىغا ئۇدۇل قىلىپ تىكلەنسۇن، ئۆستىگە يوپۇق يېپىپ قويۇڭلار! قوراللار تەكشۈرۈلسۇن، ئوق سېلىپ قولۇپلىرى ئېچىپ قويۇلسۇن!

— خوپ!

لىيۇبىڭ ئۆزى بىلەن بەش نەپەر مۇھاپىزەتچىنى ئېلىپ كىرىپ كەتتى سىرتتا قالغانلار دۆڭلەر ئۈستىگە، يېقىن ئەتراپتىكى ئۆگزىلەرگە جايلىشىشقا

باشلىدى.

ئون سەككىزىنچى باب

1

ئوقۇغۇچىلار سەپلىرى دىۋىزىيە ئىشتابىنىڭ ئازادە ھويلىسىدا قاتار-قاتار تىزىلىپ تۇرۇشاتتى. ئەتراپىنى ھالقىسىمان دائىرە قىلىپ خەلق توپى ۋە ئەسكەرلەر ئوراپ ئالغانىدى. تېخىمۇ كۆپرەك كىشى ۋە ئەسكەرلەرنىڭمۇ كۆپرەكى سېپىلنىڭ ئۈستىگە «قاغىدەك قونۇپ» ئېلىشقانىدى.

دىۋىزىيە ئىشخانىلىرىنىڭ ئالدىدىكى لاپاسلىق سۇپىغا بىر نەچچە رەت ئورۇندۇق قويۇلغان بولۇپ بۇ يەردە قەشقەرنىڭ ھەربىي- مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئويۇشمىسىنىڭ مەسئۇللىرى، ئولتۇرۇشقانىدى. ئالدىنقى رەتتە مەھمۇد مۇھىتىنى مەركەز قىلىپ بىر تەرىپىدە رىبالكو، ئىدرىس، قۇربان سەئىدى، قۇربان نىياز، سەمىتاجى، باي ئىزىز، ئابدۇللا داموللا نەئىمى، مۇسۇلھاجىلار ئولتۇرۇغان؛ يەنە بىر تەرىپىدە قەشقەر ۋالىيسى ۋاڭ باۋچىيەن، لىيۇبىڭ ۋە ئۇلارنىڭ قېشىدا ۋالىي مەھكىمىسىنىڭ ئەمەلدارلىرى، بېشىدىن سەللىنى چۈشۈرمەيدىغان ۋىجىك يۈزلۈك مەخسۇم، ئابدىغۇپۇر داموللا قاتارلىق مۆتىۋەرلەر، مەدەنىي ئاقارتىش ئويۇشمىسىنىڭ مەسئۇللىرى ئولتۇرۇشاتتى. شەۋقىمۇ پېشقەدەملەر قاتارىدا سەھنىدە ئىدى. ئىككىنچى قاتار مەھمۇت مۇھىتى ئارقىسىدىن باشلاپ ئىلياس باشلىق مۇھاپىزەتچىلەر، لىيۇبىڭنىڭ ئارقىسىدىمۇ ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى، ئىككى تەرەپتە قۇتلۇقھاجىم شەۋقى، نامان ئەپەندى، مەجىددىن ئەپەندى، توختاجى، مۇھەممەت ئىمىناخۇن ۋە باشقا مەكتەپ

مۇدىرلىرى ئولتۇرۇشقانىدى. سەھنىنىڭ لىۋىگە يېقىن جايىدا بۈگۈنكى سورۇندا ماھارەت كۆرسۈتىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەربىيىچىلىرى — تەۋپىق، يۈسۈپ ئەپەندى، ئابلا رازى، تۇرسۇن ئەپەندىلەر ئولتۇرۇشاتتى.

بۈگۈنكى سورۇنغا يىغىنسار، يوپۇرغا، پەيزاۋات، قەشقەر يېڭىشەر، كونىشەر قاتارلىق ناھىيىلەردىن ئوقۇغۇچىلار كېلىشكەنىدى. دىۋېزىيە شتابىنىڭ ھويلىسى ۋە سېپىل، ئۆگزىلەردىكى ئادەمنىڭ كۆپلىكىگە قاراپ، پۈتۈن ۋىلايەتتە ئادەم قالماي مۇشۇ يەرگە توپلىنىۋالغاندەك تۇيۇلاتتى.

مەھمۇد مۇھىتى پائالىيەتنى باشلاشنى ئىشارە قىلدى. سەھنىنىڭ لىۋىدە ئولتۇرغان ھەر قايسى مەكتەپ تەنھەركەتچىلىرىنىڭ تەربىيىچىلىرى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، ئۆز سەپلىرى ئالدىغا كەتتى. ۋىلايەتلىك مەدەنىي ئاقارتىش ئويۇشمىسىنىڭ مۇدىرى ماھارەت كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ رەت تەرتىۋىنى ئوقۇپ ئۆتتى.

ئالدى بىلەن قەشقەر كونىشەر ناھىيىسىگە تەۋە مەكتەپلەر ۋە شۇ تەۋەدىكى يېزا مەكتەپلىرى ماھارەت كۆرسىتەتتى.

— ئالدى بىلەن نوۋېتى مەكتەپ مەيدانىغا كىرسۇن، ئۇستۇنئاتۇش[1] مەكتىپى تەييارلىقتا تۇرسۇن.

يۈسۈپ ئەپەندى مەمتىلى ئەپەندىگە كۈلۈمسىرەپ باش لىڭشىتىپ قويۇپ، ماھارەت كۆرسەتكۈچىلەرنى دىققەتكە چاقىردى. مەمتىلى ئەپەندى ۋە باشقا مەكتەپلەر ناغرا سۇناي ساداسى ئىچىدە مەيداننى بىكارلاپ چىقىپ كېتىشتى. مەيداندا نوۋېتى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى مەش ماھارىتى كۆرسىتىشنى باشلىۋەتتى.

بۇ چاغدا تەۋپىق ئوقۇغۇچىلىرىغا تەييار ھالەتتە تۇرۇشنى بۇيرۇپ، ئۆزى ئىشارەت بىلەن چاقىرىۋاتقان ئابدىنىيازنىڭ قېشىغا كەتتى. بۇ يەردە تۆۋەن دەرىجىلىك بىر توپ ئوفىتسېر پاراڭلىشىپ تۇرغانىدى.

---

[1] ئۇستۇنئاتۇش ئۇ چاغلاردا قەشقەر كونىشەر ناھىيىسىگە قاراشلىق يېزا ئىدى. — ئا.

تەۋپىق مەيداندىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرۇپ، يېنىدىكى ئابدۇنىيازنىڭ سۆھبىتىگە قۇلاق سالاتتى ۋە بەزىدە ئۇنىڭدىن سوئال سوراپمۇ قوياتتى. كېيىن ئۇ سۆھبەتنى مەخسەتلىك ئېلىپ بېرىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە قۇمۇل- تۇرپان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەپسىلاتلىرىنى بىلىش ئارزۇسى باردى. ئۇ بۇ قانلىق كۈرەشنى تارىخ سۇپىتىدە يېزىشنى نىيەت قىلاتتى. شۇ مەخسەتتە ئۇ نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇندىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى سوراپ خاتىرلىۋالغانىدى. ئابدۇنىياز بۇ ھىكايىلەرنى تېخىمۇ ياخشى سۆزلەپ بېرەلەيدىغانلادىنىدى.

— ھە، دېسە ئىنقىلاپ قىلىپ تۇرپاندىن كەلدىم دەيسىز، ئىنقىلاپقا قانداق قاتناشقان، نىملەر بىلەن باشلىغان؟ دەسلەپكى يېتەكچىلەر كىملەر؟ ھەممىسى خاتىرىڭىزدە بارمۇ؟— دەپ سورىدى ئۇ.

— نېمىشكە خاتىرەمدە بولمايدىكەن؟ ئۇ ئىشلارنى ئۇنتۇپ قالغىلى بولامدىغان،— ئابدىنىياز تۇرپان قوزغىلىڭىغا قاتنىشىش جەريانىنى، مەخمۇد مۇھىتى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلىسىنىڭ ئىنقىلابتىكى ئاۋانگارتلىقى قاتارلىقلارنى سۆزلىدى. تۇڭگانلار بىلەن تۈزگەن ئىتتىپاق، ئاخىرىدا ئۇلارنىڭ ساختىپەزلىك قىلىپ كۆپ قېتىم زىيان سالغانلىقى قاتارلىقلارنى سۆزلىگەندە قىزىشىپ كېتىپ،— بىز نىمانداق گول خەق دەيمەن- ھە؟ تۇڭگانلار بىزنى كىچىك بالىنى كولدۇرلاتقاندەك كولدۇرلاتتى، جەڭدە بىز ئالدىدا، ئولجىدا ئۇلار ئالدىدا، بىزنىڭ باشلىقلىرىمىزمۇ شۇ...ھەي ي!

— گول بولماسلىق ئۈچۈن بىلىم بولۇشى كېرەك! ئالدى بىلەن ئىلىم بىلەن قوراللانغاندا ئاندىن بۇنداق ئارمىيە تەڭداشسىز بولۇدۇ.

— بىز بەختسىز ئۇيغۇرلارنىڭ زادى چىقىش يولى يوقمىدۇ؟

— يول دېگەن تەييار نەرسە ئەمەس، ئۇ كىشلەرنىڭ ئاياق ئىزلىرىدىن چىقىدۇ، بىزنىڭ نېمىشكە چىقىش يولىمىز بولمايدىكەن؟ بىزنىڭ چىقىش يولىمىز بىلىم بىلەن قۇراللىنىش، دۈشمەنلىرىمىزدىن ئەقلىللىقراق بولۇش.

— ئاندىن كېيىن مەسىلە ئۆز ـ ئۆزىدىن يېشىلىدۇ.

— مەخسۇت مۇھىتنىڭ سۆزلىرىمۇ يادىمدا، ئۇمۇ سىزگە ئوخشاش گەپلەرنى قىلاتتى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جىمى بەختسىزلىكى ئەڭ ئەۋەل نادانلىقتىن كەلگەن، بۇ ھەرقانداق كۈچلۈك دۈشمەندىنمۇ خەۋپلىكراق، دەپ سۆزلەيتى. بىز ئازاتلىق دەپ جان تىكىپ چىقتۇق، سىجاڭغا ئەگەشتۇق، قانلار كەچتۇق، ئاخىرىدا شىڭ دېگەن مۇناپىق سىجاڭ بىلەن ھاجىمغا ئەمەل بەرگەندى، مانا، سىجاڭ قەشقەرگە كېلىپ موكلا ياتتى. ھاجىم شىڭنىڭ قول ئاستىغا ئۆزىنى ئاتتى. شىڭ دېگەن كىم؟ يۈز مىڭلىغان بىگۇناھ خەلقنىڭ قاتىلى، سىجاڭنىڭ ئاكىسىنىڭ قاتىلى! ئەگەر مەن سىجاڭنىڭ ئورنىدا بولۇدىغان بولسام ئاخىرىقى بىر ئادەم قالغىچە، ئاخىرىقى تىنىقىم توختىغانغىچە ئېلىشاتتىم!

تەۋپىق ئۇنىڭ قىزىققان، يۈرىكى ئېچىگە پاتماي قېلىۋاتقاندەك يۇلقۇنۇپ تۇرۇدىغان مىجەزىنى چۈشۈنۈپ، كۈلۈمسىرىدى. ئازادلىق كىشىلەرنى ئەنە شۇنداق ئىنتىزار قىلماقتىدى.

— سىجاڭنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشى ھەرگىزمۇ سىز ئويلىغاندەك بولۇشى ناتايىن، —دېدى تەۋپىق ئۇنىڭغا بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن يەنە مەيداندىكى ماھارەتلەرنى كۆرگەچ، —ئۇنىڭمۇ ئويلىغان يېرى باردۇر. ئۇنىمچە مىڭ ئادەمنىڭ ھاياتىغا ئۇ مەسئۇل بولمىسا تەۋەككۈلچىلىك قىلغان بىلەن نۇرغۇن قان ئېقىشقا سەۋەب بولۇدۇ. ئۇ بۇلارنى ئويلىماسلىقى مۇمكىنمۇ؟

بۇ چاغدا مۇراسىم رەئىسى نۆۋەتتە ئۇستۇنئاتۇش مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ماھارەت كۆرسۇتۇدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

— ئۇستۇنئاتۇش مەكتەپ مەيدانغا كىرسۇن، توققۇزاق مەكتەپ تەييار تۇرسۇن!

ئابدىنىياز تېخىچە جىلىلىكتىن يانمىغانىدى.

— ئويلىسىمۇ ئويلىغاندۇ،... ھەي ي، سىز بىلمەمسىز، كونىلاردا خىتايلارنىڭ مىجەزى توغرىسىدا «ھارۋىدا توشقان ئالىدۇ» دەيدىغان تەمسىل

بار، سىجاڭ ئۇيلىغان ئۇيىنى پۈشۈرۈپ بولغىچە شىڭ شىسەي ھەممىمىزنى ئۆز يېغىمىزدا قورۇپ پىشۇرۇپ بولۇدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە تىركىشىپ باققان ياخشىدى. ھازىر قورقۇشنىڭ ھاجىتى يوقىدى. ئۇنىڭ يېتەرلىك ھەربىي كۈچى بولۇدىغان بولسا بىزنى مۇشۇنداق قويۇپ بېرىدۇ دەمسىز؟ بىز شۇڭ تۇرغان بىلەن ئۇ شۇڭ تۇرمايتى. ئۇنىڭ جېنى تايىنلىق، يامىنى ماۋۇ ئورۇسلار، مۇشۇ مۇناپىقلا ئېزىلگۈچىلەرگە ياردەم بېرىمىز دەپ كاپشىغىنى بىلەن جاللاتقا ياردەم قىلىدىكەن ئەمەسما!

— سوۋېت ئىتتىپاقى تۇغرۇلۇق بۇنداق پىكىردە بولغىنىڭىز توغرا بولمىدى. ئۇ بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنى دەسلەپ قوللىغان، قورال بەرگەن، كېيىن ئىنقىلاپتا ئېغىش بولغانلىقى ئۈچۈن قوللىمىدى، ئەمدى شىڭ شىسەي توغرا يول تۇتتى، خەلقچىل سىياسەت يۈرگۈزدى، شۇڭلاشقا ئۇنى قوللاۋاتىدۇ.

— قويىڭا، ئۇ گېپىڭىزنى، ئۇ بىزنى قوللاپ قورال بەرگىنى قايسى؟ قورال بەرسە بىكارغا بېرىپتىمۇ؟ قويغا، يۇڭغا، ئالتۇنغا تېگىشتى! «پۇل بولسا جاڭگالدا شورپا» دەپتىكەن، پۇلغا باشقا دۆلەتمۇ سېتىپ بەرمەمدۇ، يەنە كېلىپ ئېلىشنى ئېلىۋېلىپ، تېگىنى بەرمەي يېنىۋالغىنىنى دېمەمسىز! شىڭ شىسەي بىلەن دوستلۇقى راست، بىزگە ئېرىپ كېتىشى غەلەت!

— ھازىر قانداقلا بولمىسۇن شىڭ دۇبەنىنىڭ تۇتقان يولى يامان ئەمەس، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولدى، بۇنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ ئۇنى يامان دېسەك توغرا بولمايدۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەپتى- بەشىرىسىنى ئاشكارىلاپ، راستىنلا خەلققە قارشى مەيدانغا ئۆتسە ئۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ ئۇنى قوللىمايدۇ، ئۇ چاغدا بىز يەنە ئىنقىلاپ قىلىمىز.

— قىزىل دۆۋە مەكتەپ ماھارەت كۆرسىتىدۇ، پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ مەكتەپلىرىدىن ئاستىن ئاتۇش تەييار بولۇپ تۇرسۇن، — رەئىسنىڭ ئاۋازى ئىككىسىنىڭ سۆھبىتىنى بىردەمگە توختۇتۇپ قويدى.

— ھەي، سىزمۇچۇ، يۈرىكىڭىزدىكى گەپنى قىلمىدىڭىز، — دېدى

ئابدىنىياز نارازىلىق بىلەن،ــ بىلىمەن، سىلىدەك ئەھلى ئىلمى ئادەملەر بىزدەك چالا ساۋات ئەسكەرگە كۆڭلىدىكىنى دېمەيدۇ. مەيلى، كۆڭلىڭىزدىكىنى دېمىسىڭىز زورلىمايمەن، لېكىن قەشقەردە بولغان مەزگىلدە سۆھبەتلىرىڭلاردىن ئايرىمساڭلا، مەنمۇ ئانچە ـ مۇنچە قۇلاق موللىسى بولۇپ قالسام ئەجەپ ئەمەس، سىلەدىن خوش بولۇپ قالىمەن.

ــ ئەلۋەتتە بولىدۇ، خوشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىمەن. ھەم مەن كەتكەندىن كېيىنمۇ باشقا ئەپەندىلەرنىڭ سىزنى ئارىلىرىغا قوشۇۋېلىشىنى تاپىلايمەن.

ــ رەخمەت، سىزگە، ئەپەندىم.

ــ سىزنىڭ ھەربىي كۇرۇستا ئوقۇۋاتقىنىڭىز بەكمۇ ياخشى ئىش ئىكەن، بىلەمسىز، بىلىم دېگەننىڭ دۆلەت چېگرىسى، مىللەت ئايرىمىسى بولمايدۇ، بىلىم ھەممە ئادەمگە ئوخشاشلا قورال. بىرسى ئاش بەرسە «مەينەتنىڭ ئېشى» دەپ يېمىسىڭىز ئۇنىڭغا ماقۇل، لېكىن بىلىم كىمدە بولسا، كىمنىڭ بولسا ئۆگىنىش كېرەك، يۇرتىڭىزنى تىنچىتاپ كۆرسەم كۇرۇستا ئوقۇۋاتقانلارنى كوممۇنىست بولۇپ كەلگەنلەر دەپ قاراپ، ئۇلارنىڭ دەرسىگە كۆڭۈل قويمايۋېتىپسىز، ئەخمەقلىق قىلغان بولۇسىز. ھەربىي ئىلىمنى ئۆگىنىۋىڭ، زىيىنى يوق، كەچۈرۈڭ، ماڭا نۆۋەت كېلىپ قالغاندەك تۇرىدۇ، كەچتە يەنە بىللە بولارمىز،ــ دېدى تەۋپىق ۋە رەئىسنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىپ تۇردى.

ــ ئەمما ئۇلار نەدە ھەربىي ئىلىم ئۆگىتىدۇ، دەيسىز! ساپلا مەپكۇرە تازىلاشنىڭ گېپى! ... ــ ئابدىنىياز تەۋپىقنىڭ ئارقىسىدىن غۇدرىغانچە قالدى.

دېگەندەك نۆۋەت ئاتۇش ئىزچىلىرىغا كەلگەندى. تەۋپىق يېنىدىكىلەرگە باش ھەرىكىتى بىلەن ئۇزۇر ئېيتىپ، ئوقۇغۇچىلىرى ئالدىغا كەتتى.

بۇ چاغدا مەجىددىن ئەپەندى، نامان ئەپەندى، توختاجىلار يۇسۇپ ئەپەندىگە ئاپىرىن ئېيتىش ئۈچۈن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، سۇپىدىن چۈشتى.

— ئەپەندىلەر، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالىلىرى ئويۇنىنى باشلىغىچە سىپىلگە چىقىۋالمايلىمۇ؟— دېدى مەجىددىن ئەپەندى،— بىلەمسىز ئىنىم،— دېدى ئۇ بۇلارنىڭ قېشىغا كېلىپ توپقا قوشۇلغان ئابدىنىيازغا قاراپ،— مەمتىلى دېگەن بىر بالا، ئەتىگەندىن بېرى كۆرگۈنۈڭۇز بىر سېرى، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كارامەتلىرى بىر سېرى، بۇلارنىڭ تاماشاسىنى ئېگىزدىن كۆرسىڭىز تېخىمۇ پەيزى قىلالايسىز.

— ئۇنداق بولسا ئابدىنىياز بىزنى باشلاپ چىقسۇن،— دېدى يۇسۇپ ئەپەندى.

— يۇرۇڭلار ئەمىسە، چىقساق چىقايلى،— دېدى ئابدىنىياز جەڭچىلەردەك چاققانلىق بىلەن. ئۇلار كىشىلەر توپىنىڭ ئارقىسى بىلەن مېڭىپ سىپىلغا چىقىش ئۈچۈن كېتىشتى. ئوبۇلقاسىم ئۇلارغا سىپىل تۈۋىدە قوغلاپ يەتتى.

— هوي، سىلەرنى زەپمۇ جىق ئىزدەپ كەتتىمغۇ، نەدىتىڭلار؟— دېدى ئۇ، ئۇلارغا قوشۇلۇپ سىپىلگە چىقىپ كېتىۋېتىپ.

— زۆرۈر ئىشىڭىز بارمىدى؟ نېمىشكە ئۇنچىۋالا ئىزدەپ كەتكەنسىز؟ — دېدى ئابدۇنىياز تەئەددى بىلەن.

ئوبۇلقاسىم ئابدىنىيازنىڭ ئەلپازىغا قاراپ ياسىما گەپلەرگە راسلاۋاتقان تىلىنى يىغىپ، مەيدانغا قاربۋالدى.

تۆرتتىن قاتار بولغان تەۋپىق ئوقۇغۇچىلىرى ناغرا- باراباان ۋە نەي ساداسىغا قەدەملىرىنى تەڭكەش قىلىپ مەيدانغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى هەممە جايلارنىڭكىدىن كۆپ ئىدى. هېچكىم ئۇنىڭ بۇنچە كۆپ ئادەم بىلەن نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيتى. ئۇلار ئەڭ ئاۋال سەهنە ئالدىغا كېلىپ توغرا قاتار بولۇپ پىشقەدەملەرگە، ئۇستازلىرىغا، رەهبەرلەرگە ئېهتىرام بىلدۈرۈشتى. ئاندىن كوماندا بويىچە قەدەم رېتىمىنى بۇزماستىن مەش دەسسىگەچ جاسا سەپ هاسىل قىلدى. چاسا سەپ ئىگىزدە تۇرغانلارغا يوغان بىر پارچە ماشرەڭ رەختتەك، ئۇلارنىڭ قەدەم هەرىكىتى

بىلەن مىدىرلاپ تۇرۇشى بۇ بىر پارچە ماشىرەڭ رەخت شامالدا سىلىق يەلپۈنۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

تەۋپىق سوزۇپ بىر قېتىم پۇشتەك چېلىۋىدى، بۇ ماشىرەڭ رەخت، كۆك رەڭلىك رەختكە ئۆزگەردى. ئەسلىدە ئوقۇغۇچىلار ئوڭ قولىدىكى ئاي يۇلتۇز بەلگىلىك كۆك بايراقنى يۇقۇرى كۆتەرگەنىدى. يەنە بىر قېتىم پۇشتەك چېلىنغاندا كۆك رەخت غايىپ بولۇپ سانسىز مەشئەللەر بىر-بىرىگە تۇتۇشۇپ كەتكەندەك تەكشى قىزىللىق پەيدا بولدى. بۇ چاغدا ئوقۇغۇچىلار سول قولىدىكى قىزىل بايراقنى يۇقۇرى كۆتۈرگەنىدى.

— دوختۇر راست دەپتىكەن جۇمۇ، — دېدى ئابدىنىياز تۆۋەندىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەرىكىتىدىن زوقلۇنۇپ، — پەستە بۇنداق ياخشى كۆرۈنمەيتتى.

— تېخى بۇنىسى بەك ئاددىي ئىشلار، — دېدى دوختۇر ماختىنىپ.

— كىشلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغان بىر نەرسىنى قوسىقىغا پۈكۈپ كەلدى، چوقۇم، — دېدى يۈسۈپ ئەپەندىمۇ دوستى ئۈچۈن ئىپتىخارلىنىپ.

ئەسكەر ۋە خەلقنىڭ گۈلدۈراسلىرى ئىچىدە ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئاڭلانماي قالدى.

بۇ چاغدا تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئىنتايىن نەپىس ھەرىكەتلەر بىلەن دەۋر قىلىپ ئايلىنىپ، بىر توغرا قاتارى ئاۋۋال، يەنە بىرسى كېيىن ئىلگىرى-كېيىنلىك تەرتىپى بىلەن توختاپ، مەيداندا غايەت زور مەشئەل ھاسىل قىلدى. مەشئەلنىڭ سېپى كۆك بولۇپ، بۇ يەردىكىلەر كۆك بايراقنى كۆتۈرگەنىدى. مەشئەلنىڭ كۆيۈپ تۇرغان قىسمىدىكىلەر قوللىرىدىكى قىزىل بايراقنى بارابان-سۇنايلارغا كەلتۈرۈپ تەكشى پۇلاڭشىتقاندا ئېگىزدە ۋە يىراقتا تۇرغانلارغا گويا بۇ زور مەشئەل شامالدا يەلپۈنۈۋاتقاندەك، ئۇلغىيىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

كىشلەر بۇ زور مەشئەلنىڭ قانداق ھاسىل بولغانلىقىغا ئەقلى يەتمەي، ھەيران بولغان ھالدا ئويلىشاتتى. دېمىسىمۇ چاسا سەپنىڭ مەشئەلگە

ئۆزگۈرىشىدە ھېچقانداق قالايمىقانچىلىق، «سەمەد سەن بۇياققا كەل، مەمەت سەن ئۇياققا ئۆت» دېگەن بۇيرۇقلارمۇ بولماي سېھىر قىلغاندەك بىردەمدىلا مەشئەلگە ئايلىنىپ قالغانىدى.

مەھمۇد مۇھىتى ھاياجان بىلەن كۆزىگە ياش ئېلىپ چاۋاك چالدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭغا ئەڭ ئاۋۋال ئەگەشكىنى لىيۇبىڭ ئىدى. ئۇمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— گاۋ! گاۋ! ياكېشى! — دەپ ھىجىيىپ چاۋاك چالاتتى.

مەھمۇد مۇھىتنىڭ چاۋاك چېلىشى بىلەنلا پۈتۈن مەيدان شارقىراپ ياققان يامغۇردىكى ئورماندەك شاۋقۇنغا تولدى. پەقەت رىبالكو بىلەن ۋاڭ باۋچيەنلا ئەدەپ يۈزىسىدىن بوش، خوشياقمىغاندەك چاۋاك چېلىپ قويدى. رىبالكو ياۋروپادىن كەلگەن مەدەنىيەتلىك كىشى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپ شۇنداق قىلغان بولسا، فېئوداللىق ئادەتلەر قان- گۆشىگە يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن، دەرىجە قارىشى كۈچلۈك بولغان ۋاڭ باۋچيەن بولسا ئۆزىنى مۇشۇ مۇھىتتىكى ئەڭ چوڭ ئەمەلدار دەپ تەمەننا قىلغانىدى.

مەھمۇد مۇھىتى ئورنىدا ئولتۇرۇپ قول ياغلىقىنى چىقىرىپ كۆزىنى سۈرتۈشكە باشلىغاندا ئەتراپ ئاستا - ئاستا تىنچىپ، كىشىلەر يەنە مەيدانغا دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرگەنىدى.

تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئاساسەن پۇشتەك ئاۋازىغا قارىتا ھەرىكەت قىلاتتى. يەنى پۇشتەكنىڭ سوزۇپ چېلىنىشى، بىر، ئىككى، ئۈچ... چېلىنىشى، ئۈزۈك - ئۈزۈك چېلىنىشى،... تەربىيىچى بىلەن ماھىرلار ئارىسىدىكى پارول بولۇپ، ئۇنىڭ مەنىلىرىنى ئۆزلىرى چۈشىنەتتى. شۇڭا مەيداندىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سەپ ئۆزگىرىشلىرى ھېچقانداق سۆز بۇيرۇقى ئىشلىتىلمەستىن پەقەتلا پۇشتەك ئاۋازى بىلەنلا ئىشقا ئاشۇرۇلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ تاماشابىنلارنى تېخىمۇ ھەيرەتكە چۆمۈرمەكتىدى.

پۇشتەكنىڭ ئۇزۇن سوزۇپ چېلىنىشى بىلەنلا مەيداندىكى مەشئەل غايىپ بولۇپ، چاسا سەپ ھالىتىگە كەلدى. چاسا سەپ سۇناي، ئارابانلار بىلەن

ئورۇنلىنىۋاتقان يەڭگىل مەش مۇزىكىسىنىڭ رىتىمىغا كەلتۈرۈپ كۆچلۈك ـ كۆچلۈك دەسسەيتى. پۇشتەكنىڭ ئۆزۈك ـ ئۆزۈك بىرقانچە قېتىم چېلىنىشى بىلەن چاسا سەپ مۇزىكا رىتىمىغا تەڭكەش قىلىپ مەش دەسسىگەچ ئاستا يېيىلىپ، خۇددى چۆمۈچتە ئېلىشتۇرغاندەك ئايلىنىشقا باشلىدى.

ـــ ئىم، بۇ نېمە؟ ـــ دېدى تاماشا كۆرۈپ تۇرغان ئابدىنىياز.

ـــ خەت، ـــ دېدى، يۈسۈپ زىيا، ـــ خەتكەن، مانا دېمىدىممۇ، تەۋپىقنىڭ قورسىقىدا چۈتۈرى تولا، چوقۇم بىر يېڭىلىق بىلەن كەلمەي قالمايتى، ـــ ياشىسۇن ۋەتەن، ـــ ئۇ ئاۋازىنى چىقىرىپ ئوقۇدى. بۇخەت كۆك رەڭدە يېزىلغانغا ئوخشايتى.

قىسقا بىر پۇشتەك چېلىنىشى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ سېپىدە ئۆزگىرىش بولمىدى، ئەمما خەتنىڭ رەڭگى قىزىلغا ئۆزگەردى.

ـــ بۇ نېمە؟ ـ دەپ سورىدى ئابدۇنىياز هاياجانلىنىپ.

ئۇنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەكچى بولغاندەك، ئوقۇغۇچىلارنىڭ هەيۋەتلىك شوئارى ئاڭلاندى:

ـــ ياشىسۇن مەكتەپ!

ـــ ياشىسۇن مەكتەپ!

ـــ ياشىسۇن مەكتەپ!

شۇئار گۈلدۈرمامىدەك سادا بىلەن ئۈچ قېتىم تەكرارلاندى.

ـــ هە، بۇ ـ زە، قىزىل رەڭ بىلەن يېزىلغان خەت ئىكەن، ـــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

ـــ خەت؟! هە، توغرا خەت ئىكەن «ياشىسۇن مەكتەپ!» دېگەن خەت، شۇنداق ئېنىق تۇرسا بىلمەپتۇق، ـــ دېدى توختاجى.

بۇ خەت بىردەم «قىزىل رەڭ»دە، بىردەم «كۆك رەڭ»دە «يېزىلدى». ئوقۇغۇچىلار سېپىدىن هاسىل بولغان بۇ غايەت زور خەت ئاۋۋال سەھنىدە ئولتۇرغانلارغا ئوڭ ئىدى، كېيىن چۆرگىلەپ ئەتراپتىكىلەرنىڭ هەممىسىگە توغرىلاندى. ساۋادى بارلارنىڭ هەممىسى بۇ خەتنى ئوقۇپ هەم هەيران قالدى،

ھەم سۆيۈندى، ھەم تېخىمۇ ھەيۋەتلىك گۈلدۈراس ئالقىش ياڭراتتى.

ئوقۇغۇچىلار «خەت» ھالىتىنى بۇزۇپ يەنە چاسا سەپ تۈزدى. ئاندىن يەنە مەلۇم تەرتىپ بويىچە ھەرىكەتلىنىپ، يېڭى شەكىلنى ھاسىل قىلدى. ئابدىنىياز يەنە بالىلاردەك قىزغىنلىق بىلەن ۋاقىراپ كەتتى:

ــ ئەپەندىم، ئەپەندىم، بۇ يەنە بىر يېڭى كارامەتقۇ؟ ــ دېدى ئۇ توختاجى بىلەن يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ مۈرىسىگە ئېسىلىپ.

ــ ياشىسۇن ۋەتەن!

ــ ياشىسۇن ۋەتەن!

ــ ياشىسۇن ۋەتەن!

ئوقۇغۇچىلار ياڭراق ئاۋازدا ئۈچ قېتىم ۋارقىرىدى. خەت ھالىتىنى بۇزماستىن مەيداننىڭ ھەممە تەرىپىگە توغرۇلۇنۇپ چۆگىلىدى. ھەممە تەرەپتىكىلەر خەتنى ئوقۇپ چىقتى. ئاندىن پۇتلارنى باراباران ساداسىغا كەلتۈرۈپ رېتىملىق ئۇرۇپ لەرزان ھەرىكەت بىلەن يېيىلىپ، چاسا سەپ ئەسلىگە كەلدى.

چاسا سەپ يەنە تەكشى ھەرىكەتلىنىپ يېڭى بىر شەكىلگە كىردى.

ئابدۇنىياز بۇ قېتىم ئۆزى ئوقۇدى:

ــ ياشىسۇن ھۆرلۈك!

ئوقۇغۇچىلار سېپى بىر كىشىنىڭ ئاۋازىدەك ماسلىشىپ، بىرىكىپ كەتكەن ئاۋازدا شۇئارنى ئۈچ قېتىم تەكرارلىدى:

ــ ياشىسۇن ھۆرلۈك!

ئويۇن كۆرۈۋاتقانلار ئىچىدىكى ھاياجانلىنىپ كەتكەن بىر توپ ئوقۇغۇچى ئۆزلىرىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئاۋاز قوشۇپ:

ــ ياشىسۇن ھۆرلۈك! ــ دەپ ۋارقىرىدى.

6 - دىۋىزىيىنىڭ بارلىق ئەسكەرلىرى بىردەك ۋاقىراشتى:

ــ ياشىسۇن ھۆرلۈك!

تاماشا كۆرگىلى كەلگەن شەھەر پۇقرالىرى بىردەك توۋلىدى:

— ياشىسۇن ھۆرلۈك!

مەھمۇد مۇھىتى يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئۇمۇ شۇئارنى تەكرارلىماقچى بولغانىدى، بەك ھاياجانلىنىپ كەتكەچكە ئۇنى چىقماي قالدى، شۇڭا چاۋاك چېلىش بىلەن كۇپايىلەندى. ئۇنىڭ يوغان ۋە سۇرلۇك كۆزلىرى ئەمدى ناتىۋان كالىنىڭكىدەك ئايانچلىق مۆلدۈرلەپ، ياش بىلەن پارقىراپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ قىشىدىكى لىۇ بىڭ ئەمدى بايىقىدەك ماختىمايتى، ئەمدى ئۇنىڭ ئىچىنى بىر نېمە تاتىلاشقا باشلىغاندەك، تاتارماقتا ئىدى. ۋالىڭ ۋالىمۇ بايىقى مەنسىتمەسلىك بىلەن پۇرۇشتۇرۇپ تۇرغان كالپۇكلىرىنى ھەيرانلىقتىن سىڭا ئېچىپ، كۆزلىرى چەكچەيگەن ھالدا مىختەك تىكىلىپ قالغانىدى.

مەھمۇت مۇھىتى تەۋپىق ئوقۇغۇچىلىرى يەنە چاسا سەپ ھالىتىگە كېلىشكە باشلىغاندىلا ئاستا ئورنىدا ئولتۇردى.

سىپىل ئۈستىدە ئابدىنىياز ھەيران بولۇپ ئەتراپتىكىلەرگە:

— مەمتىلى ئەپەندى سىھىرگەرمۇ قانداق؟ ئوقۇغۇچىلار بىزگە ئوخشاش ئۆزلىرىنى ئىگىزدە كۆرۈپ تۇرمىسا، قەيەردە تۇرسا خەت بولۇشىنى، چىكىت بولۇشىنى قانداق بىلىدىغاندۇ؟

— قارىمامىلا، مەمتىلىنىڭ قولىدا قەغەز تۇرىدۇ، ئۇ شۇنىڭغا قاراپ كوماندا بېرىۋاتىدۇ، — دېدى يۈسۈپ ئەپەندى، — گەپ شۇ قەغەزدە. ئېھتىمال ئۇ ھەرىكەتلىنىش سخېمىسى بولسا كېرەك.

— ھە، گەپ مۇنداق ئىكەندە، كېيىن بىز ئۇنىڭ سخېمىسىنى كۆرۈپ باقايلى ئۇ بىزگە چۈشەندۈرۈپ قويسۇن. ئەمدى قاراڭلار، بۇنىسى نېمە؟ — بىر ئەگرى - بۈگرى قاتادىن پەيدا بولغان ھالقىنى ۋە ھالقا ئوتتۇرىسىدا گاھى يەردە ئۈچتىن، گاھى يەردە بەشتىن، گاھى يەردە بىردىن ھەتتا ئوندىن غۇژمەك بولۇشۇپ تۇرغان ئوقۇغۇچىلارنى كۆرۈپ ھېچنېمىنى چۈشىنەلمىگەن ئابدىنىياز ئەتراپتىكىلەردىن سورىدى:

ئەگرى - بۈگرى سەپتىن ھاسىل قىلىنغان ھالقىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى

قىزىل بايراقنى كۆتۈرگەن بولۇپ، بۇ بىر قىزىل سىزىق ئىدى. ھالقىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىراق يەنە بىر كۆك سىزىق بار ئىدى.

— بۇ نېمىسى؟ ئېزىپ كەتتىمۇ نېمە بالا؟ — دېدى مەجىددىنمۇ تەشۋىشلىنىپ.

بۇنى تاماشىبىنلاردىن ھېچكىم چۈشىنەلمىدى، پەقەت رىبالكولا مۇشۇكنىڭكىدەك كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ، سەل ئالدىغىراق ئېڭىشىپ قارىغىنىچە تاتىرىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ بىرىنچى بولۇپ بۇ كارامەتنىڭ نېمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى بىلگەنىدى.

كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە پەيدا بولغان سوئالنى يەشمەكچى بولغاندەك، قۇربان جاپپار «ئۆلكىمىز ئالتۇن ئۆلكە» دېگەن ناخشىنى باشلاپ بەردى. ئوقۇغۇچىلار تەكشى ئاۋازدا ناخشىنى ئوقۇشقا باشلىدى.

ئۆلكىمىز ئالتۇن ئۆلكە،
ئالتۇن ئۇنىڭ تاشلىرى.

....

— ھە، بۇ ئەسلىدە ئۆلكىنىڭ خەرىتىسى ئىكەن! — دېدى يۇسۇپ زىيا تەسىرلەنگىنىدىن يۈرىكى شىددەت بىلەن سىيلىپ.

— نېمە؟

— ئۆلكە خەرىتىسى، قارىسىلا، ئاۋۇ كۆك سىزىق تارىم دەرياسى، مانا ماۋۇ ئۇن ئادەم غۇژمەك بولۇپ تۇرغان توچكا قەشقەر، بەش ئادەم توپلاشقان توچكىلار قەدىمكى ئالتە شەھەر، بۇنىڭدىن باشقا ئۇرۇمچى، غۇلجا، ئۈچ ئادەملىك توچكىلار يېڭى ناھىيىلەر، بىر توچكىلار بەگلىك يېزىلار... خۇدايا تۇۋا، تەۋپىقنى ئەمدى بىلدىم، بۇرۇن بىلگىنىم ئۇنىڭ سىرتى ئىكەن، خۇدا ئۇنى ئۆزى ئامان قىلغاي...!

ھەممەيلەن شۇندىلا ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئۆلكە خەرىتىسى ئىكەنلىكىنى بىلدى «قەشقەر» ئۈستىدە *ئاي - يۇلتۇزلۇق* كۆك بايراق لەپىلدىدى.....

— قانداق ئادەم بۇ ئۆزى؟ — دېدى ئابدىنىياز چوڭقۇر ھەۋەسى كېلىپ،

ھىسسىياتىنى يوشۇرالماي، — ئۇ سىھرىگەر ئەمەستۇ؟

— ياق، ئۇ ئوت، — دېدى يۈسۈپ زىيا قەلبىنىڭ دولقۇنلۇق ھىسلىرىنى قانداق ئىپادە قىلىشنى بىلەلمەي.

— ئۇ ئەنە شۇنداق بىر ئادەم، ھېچ نەرسىدىن زېرىكمەيدۇ، قىلىمەن دەپ نىيەت قىلسا ۋۇجۇتقا چىقارمىغۇچە توختىمايدۇ،... — كەم سۆز ئەخمەد ئەپەندى ھىسسىياتچانلىق بىلەن كۆزى ياشاڭغىراپ تۇرۇپ، دوستى ئۈچۈن ماختاندى، بۇ غەرەزسىز ئىپتىخار ئۇنى سۆزلەشكە ئۈندىگەندى.

باشقا تاماشىبىنلار بۇ كۆرۈنۈشنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىگەندى، تاماشىبىنلار ئارىسىدىكى ئوقۇمۇشلۇقلار بۇ «يۇرت بەلگىسى» (خەرىتە) دەپ چۈشەندۈرۈشكەندىن كېيىن، «يۇرت بەلگىسىكەن» دېگەن سۆز ئېغىزدىن-ئېغىزغا كۆچۈپ، پۈتۈن مەيداننى ئايلىنىپ چىقتى.

ۋاڭ باۋچيەن لىيۇ بىڭ، رىبالكو ئىدرىس بىلەن نېمىلەرنىدۇر دەپ پىچىرلاشتى. بۇ چاغدا تەۋپىق ئوقۇغۇچىلىرى ئاستا- ئاستا چاسا سەپ بولۇپ، سەھنە ئالدىغا كېلىپ، سەھنىدىكىلەرگە ئېھتىرام بىلدۈردى.

— ئۇلارنىڭ ئويۇنى تۈگەپتۇ، — دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

— چاپسانراق چۈشۈپ مەمتىلى ئەپەندىگە ئاپىرىن ئېيتايلى، — دېدى ئابدىنىياز.

ئۇلار ئابدىنىيازنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ سېپىلدىن چۈشۈشتى

تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئېھتىرام قىلىشقا باشلىغاندا مەھمۇت مۇھىتى يەنە ئورنىدىن تۇردى ۋە يوغان قەدەملەر بىلەن بىرنەچچىلا چامداپ سەھنىدىن چۈشۈپ، تەۋپىقنى قۇچاقلىدى. بۇ ھال يەنە بىر قېتىم شاۋقۇن- سۈرەنگە سەۋەبچى بولدى. مەھمۇد مۇھىتى تەۋپىقنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ پىچىرلايتتى:

— رەھمەت ئىنىم، رەھمەت...!

بۇ چاغدا مەيدان ئاللىقانداق بىر مۇراسىمغا ئايلانغاندەك، گويا مۇھاسىرە سەۋەبىدىن ئىككىگە بۆلۈنۈپ كېتىپ ئۇزۇن زامان ئۆتكەندە قايتا

ئۈچراشقان قوشۇندەك، ياكى ئايرىلىپ كەتكەن ئورۇق- تۇغقانلار قايتا كۆرۈشكەندەك قۇچاقلىشىۋالغان كىشىلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. ئەسكەرلەر ۋە شەھەر پۇقرالىرى ئوقۇغۇچىلارنى قۇچاقلىماقتا ئىدى.

هاياجانلىنىپ كەتكەن ئابدىنىياز بىر كىچىك ئوقۇغۇچىنىڭ پېشانىسىگە سۆيدى ۋە ئۇنى ئېگىز كۆتۈرۈۋېلىپ، بىر پىرقىرىتىپ ئورنىغا قويۇپ قويدى.

بۇ پەۋقۇلئاددە مۇراسىم يىغىن رەئىسىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن ئاياغلىشىپ، مەيداندا قايتىدىن تەرتىپ ئەسلىگە كەلدى. ئەمدى يېڭى بىر ئوقۇغۇچىلار سېپى مەش ماھارىتى كۆرسىتىش ئۈچۈن مەيدانغا كىرىپ كەلگەن، ئاتۇش ئوقۇغۇچىلىرى مەيداندىن چىقىپ كەتكەنىدى. بۇ ماھارەت ئىگىلىرىنى ئەسكەر ۋە خەلق يېنىدا نېمە بولسا شۇنىڭ بىلەن مېھمان قىلىشقا، ھېچ بولمىسا بىر- ئىككى ئېغىز ياخشى گەپ بىلەن ماختاپ كۆڭلىنى ئىزهار قىلىشقا باشلىغانىدى.

مەھمۇت مۇھىتى بولسا بۇ ماھارەت ئىگىلىرىنىڭ ئۇستازى بولغان مەمتىلى ئەپەندىنى قېشىدا ئولتۇرغۇزىۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ قولىنى كۈچلۈك پەنجىلىرى بىلەن مەھكەم سىقىۋالغانىدى.

18 ـ سېنتەبىر كۈنى «مۇسابىقە مەيدانىغا كىرىش» پائالىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى. يىغىن رەئىسى ئەتىدىن باشلاپ يېنىك ئاتلېتكا مۇسابىقىسى باشلىنىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

2

كەچتە مەھمۇد مۇھىتى كاتتا زىياپەت بېرىپ ھەرقايسى جايلاردىن كەلگەن تەربىيىچىلەرنى ۋە شەھەردىكى زىيالىيلارنى كۈتۈۋالدى. ئۇ ئادىتى بويىچە رەسمىي گەپلەرنى قىلىپ كۆپچۈلۈكنى دىققەتتە تۇرغۇزماي،

دوستلارنىڭ بەزمىلىرىدىكىدەك ئەركىن سۆھبەتكە قويۇۋەتتى. باشقىلارنىڭ قورۇنۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزى چاقچاق باشلاپ بەردى:

— مەمتىلى ئەپەندى، سىزنىڭ ئىچىڭىز يامانىراقمۇ قانداق؟

— قانداق دەيسىز، سىجاڭ؟ — دەپ كۈلدى تەۋپىق.

— ئەگەر ئىچىڭىز يامان بولمىسا، بۈگۈنكى كارامەتلىرىڭىزنىڭ سىرىنى باشقا ۋەتەنداشلىرىڭىزغا ئېيتىپ بېرىڭ، بىزنىڭ ھەممە باللىرىمىز سىزنىڭكىدەك بولۇپ كەتسۇن.

— باش ئۈستىگە! — تەۋپىق قىزىقچىلىق بىلەن جاۋاب بەردى.

— مەمتىلى ئەپەندى بۇ سېھىرىگەرلىكنى روياپقا چىقىرىش ئۈچۈن كەم دېگەندىمۇ بىر ئاي يا كۈندۈزى، يا كېچىسى ئارام ئالمىغان بولسا كېرەك، قانداق دېدىم ئەپەندى؟ — سورىدى يۈسۈپ ئەپەندى.

— ئاز دەپ قويدىڭىز، دوستۇم.

— مانا ئەمەسمۇ، ئۇ نەچچە ئاي باش قاتۇرغان ئىشنى بىزگە قاچانمۇ ئۆگۈتۈپ بولار؟

— بۇ ئاسان دوستۇم. بىرئالىم بىر تېئورمىنى ئىجاد قىلىش ئۈچۈن نەچچە يىل ئويلۇنۇدۇ. تېئورما ئىجاد قىلىنىپ دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەندىچۇ؟ چېچەن ئادەم دەرھال ئۆگۈنۈۋالىدۇ. بۇمۇ شۇنداق. مېنىڭ ۋاقىت سەرپ قىلغىنىم ئىجاد قىلىش جەريانى. ئەمدى ئۇ فورمىلىغا سېلىپ، قېلىپلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن بىردەمدىلا ئۆگۈنۈۋالالايسىلەر. مەسىلەن، مەن شۇ تاپ ھەربىكەت سىخىمامنى سىلەرگە كۆرسەتسەم ئىشنىڭ ئانچىۋالا مۈرەككەپ ئەمەسلىكىگە كۆزۈڭلار يېتىدۇ.

— بۇ گەپچە ئاسانلا بىر ئىشتەك تۇيۇلدى، ئەمما بىز ئىشەنمەي تۇرىمىز، — دېدى توختاجى.

— قېنى سىخېمىلىرىڭىزنى ئېلىڭ ئەپەندى، كۆرەيلى، — دېدى ئەخمەد ئەپەندى ئالدىراپ.

تەۋپىق سىخېمىلارنى ئالدى. بۇ قېلىن قەغەزگە سىزىلغان بەش ئالتە يۈز

كاتەكچىلىك چاقماق سىزىق بولۇپ، كاتەكچىلەردە قارا توچكىلار، ئىستىرىلكىلار، نومۇرلار بار ئىدى.

ــ خوش قېنى سۆزلەڭ، ــ دېدى ئەخمەد ئەپەندى ئالدىراپ.

ــ سىزگىلا سۆزلەمدىم؟ شۇنچە كۆپ ئادەم تۇرسا، ئۇلار بۇنى كۆرمىسە سۆزلىگىنىم بىكار ـ دە.

ــ ئەمىسە مۇنداق بولسۇن، ــ دېدى مەھمۇد مۇھىتى مەسلىھەت بېرىپ، ــ ئەتە كەچتە مۇسابىقىدىن يېنىپ نوبېشى مەكتەپكە بېرىڭلار، شۇ يەردە سىنىپتا ئولتۇرۇپ، بۇ دەرسنى ئاڭلاڭلار، مەمتىلى ئەپەندى چاقماق سىزىقلىرىنى تاختىغا سىزىپ چۈشەندۈرسۇن.

ــ ھەببەللى، بۇ گەپ دۇرۇس بولدى. ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ــ دېدى تەۋپىق سىخېمىلارنى سومكىسىغا سېلىۋېتىپ.

ــ توختاپ تۇرسىلا، ــ دەپ پىچىرلىدى ئەخمەد ئەپەندى ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ، ــ مەن بۇگۈنلا چۈشىنىۋېلىشىم كېرەك، ئەتىگىچە تاقىتىم يەتمەيدۇ.

ئۇلار پىچىرلىشىپ سۆزلۈشۈپ، سىخېمىنى كۆرگىلى تۇرۇۋىدى، يۈسۈپ ئەپەندىمۇ ئۇلارغا شېرىك بولدى.

ــ تەرتىپنى بۇزمايلى، ئەمىسە، باشقىلارنىڭ دىققىتىنى بۆلمەي، پەم بىلەن قىلايلى، ــ دېدى تەۋپىق. بۇنچە قىزغىن بولساڭلار سىخېمىنى سىلەرگە بېرەي.

ــ سىلىچۇ؟ سىلى بۇنى بىز ئۆگەنگۈچە يەنە بىر يېڭى قىلىقنى ئويلاپ تاپامىلا؟ ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

ــ ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ ـ دە.

ــ گەپنى ئەپقاچماي، رەسمىي ئىشقا كېلەيكى، ھە، قېنى تەۋپىق چۈشەندۈرۈشنى باشلىسىلا، ــ ئەخمەد ئەپەندى ئۇلارنى ماۋزۇغا قايتۇرۇپ كەلدى.

ــ ئاۋۋال كۋادرات شەكىللىك چاقماق سىزىقلارنى سىزىۋالىمىز، ئاندىن

شۇنىڭ ئۈستىگە ئېپادىلىمەكچى بولغان خەتنى يازمىز ياكى شەكىلنى سىزىمىز. ھەربىر كاتەكچىدە بىر ئوقۇغۇچى تۇرغان بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆزئارا ئارىلىقلىرى بىر قەدەمدىن بولىدۇ ھەم ھەربىرىنىڭ ئۆزى يادلىۋالغان نومۇرلىرى بولىدۇ. ئاندىن سىخېمىدىكى خەت ياكى شەكىل سىزىقلىرى كېسىپ ئۆتكەن كاتەكچىلەردىكى ئوقۇغۇچىلار ئورنىدىن مىدىرلىمايدۇ، باشقىلىرى مەيداندىن چىقىپ كېتىپ، مەيدان چۆرىسىدە رامكا ھاسىل قىلىدۇ. ئۇلار سىخېمىدا قانچە كاتەكتىن كېيىن چەتكە چىقىپ بولىدىغان بولسا، ئەمەلىي يەر يۈزىدە شۇنچە قەدەم سۈرۈلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن سىز قايسى ئوقۇغۇچىنىڭ (نەچچىنچى نومۇرلۇق ئوقۇغۇچىنىڭ) قانچە قەدەم قاياققا سۈرۈلۈشىگە كوماندا بەرسىڭىزلا كۇپايە.

— ئوقۇغۇچىلارنىڭ نومۇرلىرىنى، يەنە سۈرۈلۈشكە ياكى جايىدا تۇرۇشقا تېگىشلىكلەرنىڭ نومۇرىنى قانداق يادلاپ بولغىلى بولىدۇ؟

— ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەربىرسىنىڭ مۇقىم نومۇرلىرى بولىدۇ. ئۇلار بۇنى ئۆزلىرى بىلىدۇ. شۇنداقلا ئۇلارنىڭ چاسا سەپ ھالىتىدىكى ئورنى مۇقىم بولىدۇ. بۇنى ئۇلار كىمنىڭ ئالدىدا، كىمنىڭ ئارقىسىدا تۇرغىنى بويىچە ئەسلىرىدە تۇتۇۋالىدۇ. سىز كوماندا بەرگەندە سىخېمىدىكى نومۇر بويىچە نەچچىنچى نومۇرنى قانداق قىلىشقا بۇيرىسىڭىز ئۇلار شۇ بويىچە ھەرىكەت قىلىدۇ.

— ئۇلار ئايلانغاندا نېمىشقا خەت بۇزۇلۇپ كەتمەيدۇ؟

— سىز كاتەكچىدىن مەركەزدىكى بىر ئوقۇغۇچىنى بىلىۋالسىز ۋە ئۇنىڭغا ئورنىدا تۇرۇپ ئايلىنىشنى ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكىلەر ئالدىغا، سول تەرىپىدىكىلەر ئارقىغا قاراپ تەكشى ئايلىنىدىغانلىقىنى تاپىلايسىز. شۇنىڭ بىلەن ھالەت بۇزۇلمايدۇ .

— ئاساسىي قانۇنىيەت ھەقىقەتەنمۇ ئاددىي ئىكەن، بىراق كۆپ مەشىق تەلەپ قىلىدىكەن، — دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

— ئەلۋەتتە، تەييار ئاش نەدە بار؟ — دەپ كۈلدى تەۋپىق.

....

زىياپەتتىن كېيىن كۆپچۈلۈك تارقاشتى. مەھمۇد مۇھىتى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ مەسئۇللىرى ۋە مەكتەپ مۇدىرلىرىنى ئېلىپ قېلىپ، چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىش مەسىلىسىنى مۇزاكىرىگە قويدى.

چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىشنى كۆپچۈلۈك بىر ئېغىزدىن ماقۇللاشتى. بىراق قەيەرگە ئەۋەتىش مەسىلىسىدە تالاش- تارتىش كېلىپ چىقتى. بەزىلەر سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىرىشنى، بەزىلەر تۈركىيىگە چىقىرىشنى تەشەببۇس قىلدى. مەھمۇت مۇھىتى، مەجىددىن ئەپەندى قاتارلىق بىرنەچچەيلەن تۈركىيىگە چىقىرىشتا چىڭ تۇردى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىكىلەرنىڭ دېگۈدەك ھەممىسى ۋە باشقا مەكتەپ مۇدىرلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىرىشنىڭ قولايلىق تەرەپلىرىنى ئىسپاتلاشتى. گەرچە سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىرىمىز دېگۈچىلەرنىڭ سانى ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ، مەھمۇد مۇھىتى بۇنىڭغا قارشى بولغاچقا مەسىلە ھەل بولمىدى.

— بۇ ئىشنى يەنە بىر پۇرسەت تېپىپ ئويلۇشايلى، ھازىرچە دەم ئېلىڭلار، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى گەپنى توگۇتۇپ، ئۇ ئاخىرىدا تەۋپىق، مەجىددىن، توختاجى، ئەخمەت، يۈسۈپ ئەپەندىلەرنى ئېلىپ قېلىپ يەنە سورىدى:

— بەزىلىرىڭلار گەپ قىلغىلى ئۇنىماي ئولتۇرۇۋالدىڭلار، پىكرىڭلار زادى قانداق؟ سوۋېتكە بېرىپ كەلگەنلەر بىزنىڭ ئەسكەرلەردە بار، كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمىز، يەنە سىلەر سوۋېتكە بالا ئەۋەتىمىز دېسەڭلار تازا بىر ئىش بولدى- دە! — ئۇ بىردەم ئۇياق - بۇياققا مېڭىپ ئارقىدىن، — ئورۇسلار باللىرىمىزنى بولشىۋىك قىلىۋېتىدۇ، دىنىدىن ياندۇرىدۇ، ئويلاپ بېقىڭلار، ئەقىلىڭلارنى ئىشقا سېلىڭلار، — دېدى.

كۆپچۈلۈك زۇۋان سۈرمەي جىم تۇرۇشىۋىدى، ئۇ تەۋپىققە قاراپ:

— ئەپەندىم سىز گەپ قىلىپ بېقىڭا، — دېدى.

— مەن بۇ ھەقتە ئېنىق قاراشتىمەن، — دېدى تەۋپىق، — ئەپسۇسكى قارىشىم سىزنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. لېكىن، بۇ ھەقتە سىز بىلەن ئايرىم

سۆزلەشسەم بەلكىم سىزمۇ بۇنى توغرا تېپىپ قېلىشىڭىز مۇمكىن.

— مەن؟ شۇنىڭغا چىندىن ئىشىنەمسىز؟ مەن ئۆزگۈرۈپ قالارمەنمۇ؟ ياق، ئەپەندىم، توغرىلىقىمنى ئۆزۈم بىلىمەن، بۇنىڭغا ئاللا گۇۋاھ! — ئۇ زەردىلىك ئاۋازدا ۋاقىرىدى. ئارقىدىن ئۈمىدسىزلىك بىلەن، — سىزنىڭ بۇنداق گەپلەرنى قىلغىنىڭىز مېنى بەكمۇ مەيۈسلەندۈردى... بىراق، مەن سىزنىڭ سۆھبىتىڭىزگە ھەرقاچان تەييار. بۇ قېتىم قايتىپ كەتكۈچە بولغان ئارىلىقتا ۋاقىت تاپسىڭىز، سۆزلىرىڭىزنى ئەلۋەتتە ئاڭلاپ باقىمەن.

— سىزنى خاتا دېمەكچى بولغۇنۇم ئەمەس، رېئاللىق،.... — دېدى تەۋپىقمۇ بىر ئاز مۇجمەللىك بىلەن.

ئۇلار سىجاڭ بىلەن خوشلۇشۇپ تارقاشتى.

3

رەسمىي مۇسابىقە تۈرلىرى باشلىنىپ، ئاخىرلاشقىچە بىرقانچە كۈن تۇرۇشقا توغرا كېلەتتى، ۋىلايەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلار كۆپ، ئورۇنلاشتۇرۇش قىيىنچىلىقى تۇغۇلغاچقا، يېقىن ئەتراپتىكى مەكتەپلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇدىغان، شۇ يەرنىڭ بايلىرى ئۇلارنى كۈتۈۋالىدىغان بولدى.

كېرەمباغ تەرەپتە ئابدىرېھىم بايۋەچچىنىڭ بېغى، نوۋبىشى مەكتەپ، قىزىلدۆۋدە توختاجىنىڭ مەكتىپى ۋە قورو جايلىرى ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇرالغۇسى بولۇدىغان بولدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىزچىلىرى بەك كۆپ بولغاچقا قىزىل دۆۋدە توختاجىنىڭ قورو جايلىرىدا تۇرۇدىغان، ھەركۈن پائالىيەت ئۈچۈن قىزىل دۆۋە ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىللە مەيدانغا كېلىدىغان بولدى.

ئوقۇغۇچىلار ئورۇنلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن كەچلىرى دوستلار تېپىشىپ

بىر سورۇندا جەم بولۇشاتتى. ئۇلار ئەخمەد ئەپەندىنى بىر كۈن ئاۋات قىلىشماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ مەكتىپىدە جەم بولغانلىرىدا، شەۋقى باشلاش مۇراسىمىدىكى ماھارەتلەر ھەققىدە ئېغىز ئېچىپ:

— مەن سىجاڭنىڭ ئارقىسىدىكى قاتاردا ئولتۇرغانتىم، ھەمىشە كۆزۈم ئۇنىڭدا بولدى، سىجاڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپلا تۇردى. بولۇپمۇ تەۋپىقنىڭ باللىرى مەيدانغا چىققاندىن تارتىپ، چۈشكەنگىچە كۆز يېشىنى تۇتالمىدى، بۇ ئادەم ـ زە، باللارغا ئاجايىپلا قىپ كېتىدۇ جۇما...

— تەۋپىقنى تەبرىكلەپ قۇچاقلىغاندا كۆپ ھايال بولدى، قۇلىقىغا نۇرغۇن گەپ قىلدىغۇ، دەيمەن، — دېدى ئوبۇلقاسىم، ئۇ يەنە ئۇلارنىڭ پېشىدىن بۇ يەرگىمۇ كەلگەنىدى.

بۇ گەپ دەسلەپ ھەممەيلەننى قىزىقتۇرۇپ، توغرا، نېمىلەرنى دېدىكىن، قېنى ئاڭلاپ باقمايلىمۇ، دېگەندەك ئىستەكنى تۇغدۇرغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ سۆزنىڭ ئوبۇلقاسىمنىڭ ئاغزىدىن چىقىشى بىردىنلا دىققەتنى تارتتى.

— ئەلۋەتتە، كۆپ گەپلەرنى قىلدى، — دېدى تەۋپىق چاندۇرماي، — بىلمەمسىلەر، سىجاڭ ھەمىشەمكىدەكلا، رەخمەت، ھەشقاللا، ئاندىن يەنە تەسىرلەندىم، خوش بولدۇم، چوڭ ئىش قىپسىز دېگەندەك گەپلەرنى قىلىدۇ ئەمەسمۇ، شۇ.

ئوبۇلقاسىم بۇ گەپنى بەك تومتاق ئوتتۇرىغا قويغانلىقىنى ھېس قىلىپ تاتىرىپ كەتتى. خىجالەتتىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن بۇرنىنىڭ ئۇچىنى چىمداپ قويۇپ ئورۇنسىز بىر كۈلكە بىلەن بۇ ۋەزىيەتتىن چىقىش كويىدا بولدى.

— راست، تەۋپىق نېمە گەپلىكىنى ئېيتىپ بەرسىلە، ھەممىمىز ئۆز بولغاندىكىن ئاڭلاپ باقىلى، — قىزىقىپ سورىدى نامان ئەپەندى. ئۇ ئوبۇلقاسىم ھەققىدە ھېچقانداق گۇماندا ئەمەسىدى، شۇڭا قىزغىنلىق بىلەن سورىدى.

— خۇددى بايا دېگىنىمدەك، باشقا يېڭى مەزمۇن يوق. باللاردەك قىزىقچىلىق بىلەن مۇناسىۋەتسىز گەپلەرنى قىلىپ نېمىشكە ۋاقت

ئۆتكۈزىمىز، بىرەر ئەھمىيەتلىك تېما يوقمۇ؟

شەۋقى نامان ئەپەندىگە مەنىلىك قاراپ قويدى، ئەمما ئۇ بۇنىڭ مەنىسىنى ھېچ چۈشەنگەندەك قىلمايتى. شەۋقىنىڭ بۇنداق ساددىلىقىغا، ھەممىگە ئىشىنىۋېرىدىغان بالىلارچە مىجەزگە تازا ئاچچىقى كەلسە كېرەك، قىزىرىپ كەتتى. ئۇ خېلىدىن بېرى يېقىنلارنى ئوبۇلقاسىمدىن ئاگاھلاندۇرۇپ كېلىۋاتسىمۇ، لېكىن يەنىلا سورۇندا بۇ ئادەم كەم بولمايتى. چۈنكى، زىيالىلار ئىچىدىكى خېلى نۇرغۇن ئادەم ئوبۇلقاسىمنى ياخشى دەپ قارايتى.

ھە دېگەندە كۆڭۈلسىز بىر ھاۋاغا دۇچ كەلگەن سۆھبەت تازا ئەپلەشمەي، بىرئاز ناخشا ـ ساز بىلەن ئولتۇرۇشتى، ئاندىن سورۇننى جانلاندۇرۇشقا تىرىشقان تەۋپىق بىللە كەلگەن شاگىرتلىرىدىن ئابدىراخمان بىلەن سابىتقا شېئىر ئوقۇتتى.

ئاندىن تېما يېقىن ئارىدا چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىش مەسىلىسىگە كېلىپ توختالدى. بۇ مەسىلىدىمۇ ئۇزاق تالاش ـ تارتىش بولدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىرىلماقچى بولۇشى بەزى مۇئەللىملەرگە چۈشىنىكسىز تۇيۇلغانىدى.

ــ سىجاڭ بۇنىڭغا قانداق ماقۇل دېگەندۇ؟ تۈركىيەگە چىقىرىشقىغۇ كۆپلىرى قارشى چىقسۇن، ھېچ بولمىسا ھىندىستانغا چىقسىمۇ بولىتى، ئېنگلىزلاردا ئوقۇپ كەلسە، بولشېۋىكلارغا بالا ئەۋەتكەن دېگەن قانداق گەپ بۇ؟

ــ سىجاڭ تارتىشمىدى ئەمەس، ئامال بولمىدى، ھۆكۈمەتمۇ ئۇنىمىدى، سىجاڭنىڭ مۇشاۋۇرى، تەنجاڭلىرى، ھەممىسى بىر بولۇۋالسا نېمە قىلغىلى بولۇدۇ؟

ــ تۈركىيەگە ئەۋەتىشتە چاڭ تۇرغۇلۇقتى، ــ دېدى ئوبۇلقاسىم قىزغىنلىق بىلەن قايناپ، ــ نېمە بۇنداق ئاسان يول قويۇش بۇ؟ بۇنىڭغا ئۇنىمىغاندا ھېچبىرگە ئەۋەتمەسلىك ياخشىراق بولمامدۇ! سىلەر،

تۈركىيىدىن كەلگەنلەر، تۈركىيەگە ئەۋەتىشنىڭ ئوبدانلىقىنى تۈزۈكرەك چۈشەندۈرۈپ تالاشمىغىنىڭلارنى دەيمىنا!....

— ياق، دوستۇم، — دېدى تەۋپىق ئۇنى سىلىق رەت قىلىپ، — ھېچيەرگە ئەۋەتمەسلىك نېمە دېگەن گەپ؟ نەدە بولسىمۇ ئوقۇپ قالغىنى ياخشىراق.

بۇ ئىشتىمۇ ئوبۇلقاسىمنىڭ پوزىتسىيىسى ناھايىتى قەتئىي بولۇپ چىقتى. ئۇ ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان روھ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى، شىڭ شىسەينى تىللاپ قايناپلا كەتتى. بۇ تېمىنىڭمۇ مەزىسى قاچتى. بۇنى ھەركىم سەزدى. شۇنىڭ بىلەن يەنە بىر قاتماللىق ھۆكۈم سۈردى. بۇ قاتماللىقتىن جېنى سىقىلغان تەۋپىق، بىر لەتىپە بىلەن ھەممەيلەننى كۈلدۈرۈپ، تارقاشقا يول ئېچىپ بەردى. بۇنىڭ باھانىسىدا ئالدىرايدىغانلار خوشلاشقىلى تۇردى.

ئەسلىدە تەۋپىق ئەخمەد ئەپەندى بىلەن قونۇپ قالماقچى بولسىمۇ، ئەمما توساتتىنلا بۇ قارارىدىن يېنىپ، شەۋقى بىلەن كېتىدىغان بولدى. شاگىرتلىرىنى توختاجىغا قوشۇپ ماڭدۇرىۋەتتى.

شەۋقى بىلەن يالغۇز قالغاندا:

— سىجاڭ مېنىڭ سىلەردىن باشقا يېقىنىم قالمىدى، دېدى، ئۇ بەك غېرىپسىنىپ قالغاندەك قىلىدۇ، — دېدى.

— ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئايىنىشقا باشلىدى، ئۈرۈمچىگە، سوۋېتكە ئاپىرىۋېلىپ، ئوقۇتىمىز دەپ بېشىنى قايدۇرۇشىۋاتسا كېرەك، — دېدى شەۋقى.

***

مۇسابىقە يەنە ئىككى كۈن داۋام قىلدى.

ئون توققۇزىنچى باپ

1

سابىت جۈمە كۈنى سەھەردە مەشھەدكە قاراپ ماڭدى. تۈنۈگۈن كەچتىكى «تۇپلانتى»دا تەۋپىق تەتىلدە توپلانغان فولكلورنى رەتلەشكە قاتناشقان شاگىرتلىرىغا ئەتە بازار كۈنىدىن پايدىلىنىپ توپلامىلار ھەققىدە مۇھاكىمە يىغىنى ئېچىپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۇرگىنالنى بېكىتمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتقانىدى. شۇڭا ئابدۇراخمان، ئابدۇغوپۇر، ئەمەت مەخسۇم ۋە سابىتلار ئۆيىدە جەم بولماقچى ئىدى.

سابىت بارغاندا تەۋپىق كېسەللەرنى يېڭىلا ئۇزاتقانىدى.

— كەل ئوغلۇم، كەل، كېلىن قىزىم قانداق؟ — دېدى تەۋپىق گويا ئۇزۇن يىل كۆرۈشمىگەن قېرىندىشى بىلەن كۆرۈشكەندەك، — مەلىكەم، مېھمانغا چاي راستلاڭ.

— بولدى، بولدى ئاۋارە بولماڭ، — دېدى سابىت قىزىرىپ- تاتىرىپ مەڭدىگىنىچە.

— ئوغلىمىز قاسىم تۈنۈگۈن دادىسىنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالغان، ئۇ بىردەمگىچە كېلىدۇ، — دېدى تەۋپىق سابىتقا ئىزاھات بېرىپ، سابىت ئۇنىڭ بېقىۋالغان ئىرچى بالىسى ھەققىدە سۆزلەۋاتقانلىقىنى چۈشەندى، — تۈنۈگۈن بىر ئىش خىيالىمغا كەلمەپتۇ، يىغىنىنى بىزنىڭ ئۆيدە ئاچساق بىرنەچچە ئىشقا تەسىر يېتىدىكەن، بىرىنچىدىن ھەر بازار كۈنى چوڭ ئۆيدىكىلەرنى يوقلۇشۇم كېرەك ئىدى، ئۇ يەرگە بارالمايدىكەنمەن، مەلىكەمۇ

بىزنى كۆتمىسە بولمايدىكەن. يەنە بىر تەرەپتىن ئاخۇن دادامارنىڭكىگە بارمىغىلى بەك ئۇزۇن بولۇپ كېتىپتۇ. شۇڭا مەلىكەم قاسىم كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن ئاكامنىڭكىگە بېرىپ ئازنىلاپ كەلسە، بىز يىغىنىمىزنى ۋاقىتغىقا بېرىپ ئاخۇن دادامنىڭكىدە ئاچساق، بىزنىڭ ئىككى ئەزايىمىز — لىۋاھىددىن بىلەن سەيپىددىنمۇ شۇ ئۆيدە بولغاندىكىن ھەم يىغىنىمۇ ئېچىلىدىكەن ھەم تۇغقان يوقلاشىمۇ ئىشقا ئاشىدىكەن، شۇنداق قىلساق ئوبدانىراق بولۇدىغاندەك تۇرىدۇ.

— بولۇدۇ، ئابدۇراخمانىلار كەلسە دەرھال يۈرۈپ كېتەيلى.

— سېنى ئاۋارە قىلغىنىم ئۈچۈن خىجىلمەن. تۈنۈگۈنلا شۇنى ئويلىغان بولسام سەن بۇ يەرگە كېلىپ يۈرمەي ئۇدۇللا ۋاقىتغىقا كېتىۋېرەتتىڭ ـ دە.

— مەيلى، ھېچقىسى يوق.

شۇ ئارىدا قاسىممۇ كەلدى. ئۇ سابىت بىلەن تېنچلىق سورۇشۇپ بولغاندىن كېيىن تەۋپىق ئۇنىڭغا:

— ئۆيدىكىلەرنى يوقلاپ كەلدىڭمۇ ئوغلۇم؟ ئۇنداق بولسا بۈگۈن ئاپاڭنى ئېلىپ بويامەتكە بېرىپ كەل، بولامدۇ؟ — دېدى. «ئاپاڭ» دېگە سۆزنى ئاڭلاپ قاسىمدىن بىرنەچچە ياشلا چوڭ بولغان مەلىكىزاد يۈزىنى ئالقانلىرى بىلەن توسۇپ كۈلگىنىچە ئىچكىرى ئۆيگە كىرىپ كەتتى. بۇ ھالنى بايقىغان تەۋپىقمۇ ھەزىل قىلغۇچىلارغا خاس كۈلۈمسىرەپ، قاسىمغا، — ئېشەكنى توقۇپ تەييارلا، ھازىرلا مېڭىپ كېتىڭلار، ئاكام يولغا قاراپ قالمىسۇن، — دېدى.

ئۇنىڭغىچە ئابدۇراخمان، ئابدۇغوپۇر، ئەمەت مەخسۇملار كېلىشتى.

— ھوي، سابىت، ئەپەندىمنىڭكىدە قونۇپ قالغانمىدىڭ نېمە؟ — دېدى ئابدۇراخمان چاقچاق قىلىپ.

— قونمىغان، مەنمۇ تېخى ھېلىراقتا كەلدىم، — دېدى سابىت تۈزلا.

— قېنى يىگىتلەر، ھەممىڭلار يۇقۇرى ئۆتۈڭلار، ئەتىگەندە خىزمىتىڭلاردا بولۇپ ساۋاپ ئالاي، — دېدى تەۋپىق شاگىرتلىرى بىلەن

چىقىشىپ.

ــ بولدى، بولدى، ئاۋارە بولماڭ. بىز مېھمان بولغىلى كەلمىدۇق، ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم تەكەللۇپ ئېيتىپ.

ــ سىلەر تۇزۇت قىلىپ ئۇنداق دېسەڭلارمۇ، مېھمان دوست ئايال خوجايىن چاي بەرمەي ئۆيدىن چىقارمايدۇ، ــ دېدى تەۋپىق ئىچكىرىگە قاراپ، مەلىكىزادقا قارىتىپ، ــ قېنى سىز مەلىكەم؟

ئۇيغۇر ئادىتى بويىچە ئۇلار بىر پىيالىدىن چاي ئىچىشكەندىن كېيىن تەۋپىق:

ــ يىغىنىمىزنىڭ ئورنى ئۆزگىرىپ قالدى. يىگىتلەر، ــ دېدى، ــ ۋاقىۋاغدا ئاچىدىغان بولدۇق. لىۋاھىددىننىڭ يۈتى ئاغرىپ كېلەلمەيدۇ دەپ ئېتىبار قىلىپ شۇنداق، ــ دېدى ئۇ چاقچاق بىلەنلا.

ــ مەيلى بوپتۇ، بىزمۇ ئۇ تەرەپكە بارمىغىلى نىكەم، بېرىپ كېلەيلى، ــ دېدى ئابدۇراخمان.

ــ ئەسلى سەۋەب شۇ، مەنمۇ تاغامنىڭ ئۆيىدىكىلەرنى يوقلاش بىلەن بىللە قىلايلىمىكىن دېدىم، ــ دېدى تەۋپىق ئابدۇراخماننىڭ سۆزىدىن كېيىن ئەستايىدىللىق بىلەن.

ــ ئۇنداق بولسا ماڭايلى، ۋاقىتنى نېمىشقا ئۆتكۈزىمىز، ــ دېدى ئابدۇراخمان دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ.

ــ بولۇدۇ، ماڭايلى، ــ تەۋپىق داستىخاننى يىغىشقا چىققان مەلىكىزادقا، ــ ئەمىسە بىز كەتتۇق، سىلەرمۇ دەرھال مېڭىڭلار، ــ دېدى.

ئۇلار كۈزنىڭ سەھەردىكى نەمخۇش ھاۋاسىدا خۇشال چاقچاقلار بىلەن يۈرۈپ كېتىشتى. ئالتۇن رەڭ ئېلىشقا باشلىغان ياپراقلار يول ۋە ئېرىقلارغا تۆكۈلمەكتە ئىدى. سەھەرنىڭ شەبنىمىدە ھۆل بولغاچقا ئاياقلاردا شاراقلىمايتى.

ــ بىز يۈگەنسىز تايدەك ئەپقاچتى پاراڭلارنى قىلماي، مۇشائىرە يىغىنى ئۆتكۈزۈپ ماڭساق قانداق؟ ــ دېدى تەۋپىق شاگىرتلىرىغا.

— بىراق مەن مۇشائىرىگە قاتنىشالمايمەن ـ دە،— دېدى ئابدۇغوپۇر.
— مەۋزۇمىز نېمە بولۇدۇ؟ — سورىدى ئابدۇراخمان.
— سەھەرنىڭ نەمخۇش ھاۋاسى، ياپراقلاردىكى شەبنەملەر، غازاڭ بولۇۋاتقان ياپراقلار، قىشلىق ئۇيقۇغا تەييارلىنىۋاتقان زېمىن قاتارلىقلار ئىپادىلىنىشى كېرەك.
— تېما سەل تەس بولۇپ كەتتى، مەن قەغەز بىلەن سىزىپ- جىجىپ قىلمىسام ئېغىزچىلا ھازىر جاۋاب شېئىر ئوقۇشقا يارىمايمەن، — دېدى سابىت.
— ئۇنىسى راست، ئابدۇراخماننى ھېسابقا ئالمىغاندا ھەممىمىزگە تەس، شۇنداق بولسىمۇ بىكار ماڭغىچە دەۋاتقان گەپ. بىز سۇنتاغقا بارغىچە كۆڭلىمىزدە شېئىر توقۇغاچ ماڭايلى، سۇنتاغدا ئەگەر يېزىپ بولۇپ ئوقۇيتۇم دېگۇچىلەر يېزىپ ئوقۇپ بەرسە بولۇدۇ. مەن سىلەرنى دوستۇم سەمەتنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كىرىمەن، بىز ئۇنىڭكىگە يېڭى توي قىلغانلارنى يوقلاش باھانىسى بىلەن كىرىمىز، — دېدى.
تەۋپىق ھەربىر دېگەن سۆزنى ئىشقا ئاشۇرماي قالمايتتى، ئۇ پاشاخانغا بەرگەن ۋەدىسىنى ئورۇنداپ سەمەت كىگىزچى بىلەن ئىككىسىنىڭ ھەممە ئىشىنى تەۋپىق ئۆزى يول مېڭىپ، رويابقا چىقىرىپ ئۇلارنىڭ بېشىنى ئوڭلاپ قويغانىدى.
— بۇ گەپچە سۇنتاغقا بارغىچە گەپلىشىشكە رۇخسەت يوقمۇ؟ «لام- جىم» بولۇپ ماڭىمىزمۇ؟ — دېدى ئابدۇغوپۇر.
— پاراڭنىڭ زەرەرى يوق، — دېدى ئابدۇراخمان، — سابىتقۇ بەربىر پاراڭ قىلمايتى. ئەمما بىز پاراڭسىز زېرىكىپ قالىمىز.
— ماۋزۇسىنى مەن قويۇپ بېرەي، ئويلانغاچ مېڭىڭلار. ماۋزۇسى: «كۈز ئەتىگىنى» بولسۇن، — دېدى تەۋپىق.
سابىت ھەرقانداق بىر ۋەزىپە تاپشۇرۇلسا شۇ مىنۇتتىن باشلاپلا ئەستايىدىل كىرىشىپ كېتىدىغان بولغاچقا پىكىر ئويلۇنۇشقا، ئەتراپتىكى

مەنزىرىنى كۆزىتىشكە باشلىدى.

ئېتىزلاردا قوناق ئورمىنىنىڭ ئەمدىلا ئاخىرلاشقانلىقىنى بىلدۈرگۈچى ئىزنالار كۆرۈنەتتى. كۆتىچىكى كولىشىلىنغان يەرلەر، شودىگەرلىكلەردە قوناق غازاڭلىرىنىڭ قېلىپ قالغانلىرى كۆزنىڭ ئىزغىرىن شامىلىدا دىرىلداپ ئۇچۇۋاتتى، قىرنىڭ باغرىغىمۇ غازاڭلار يىغىلىپ قالغانىدى. دەرەخ شاخلىرىدىن بىر تال، ئىككى تالدىن لەرزان ئۇچۇپ چۈشۈۋاتقان غازاڭلار كىشىگە غەمكىنلىك بەخش ئېتەتتى. لېكىن كۈزگى بۇغدايلارنىڭ كۆكىرىپ چىققان مايسىلىرى ئالتۇنرەڭ ئالغان مۇھىتتا ئۆزگىچە ياشلىق تۈيغۇسى بېرەتتى .

تاڭدا ئالتۇن تەڭگىلەردە يالتىرار كۈز شەبنىمى،
شۇدىگەرلىك قىرلىرىنىڭ باغرىدا ئەخلەت، غازاڭ.
سايرىماس بۇلبۇلمۇ جىم، كەيگەچكە باغلار زەر لىباس،
نەگە مۆككەندۇ چېكەتكە، لۆمشىمەس قىغدا سازاڭ.

يىل قېرىپ قالغان كەبى دۇمچەك بولۇپ ھەم بەللىرى،
تاڭ چېغى تۇرخۇندا ئىسلار تولغۇشۇپ، مىسكىن چىقار.
تۆكىدۇ شاخلار زېمىنگە ئايىماي زەر چاچقۇلار،
يىل بوۋاينىڭ نەۋرىسىدەك ياش، جۇلالىق مايسىزار.

سابىت كۆڭلىدە شۇلارنى بىر قۇر قوراشتۇرغاندەك بولۇپ، قالغىنىنى سەمەتنىڭ ئۆيىگە بارغاندا قەغەزگە يېزىپ رەتلىمەكچى بولدى. بۇ ئىككى كۇبلىتنى توقۇغۇچە ھەمراھلىرىنىڭ نېمىلەرنى دېيىشكەنلىكلىرىنى، قانچىلىك ۋاقىت ئۆتكەنلىكىنى ئاڭقىرالمىدى. خىيالدىن باش كۆتۈرگەندە سۇنتاغقا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلدى.

تەۋپىق شاگىرتلىرىنى باشلاپ سەمەتنىڭ ئۆيىگە كىردى. سەمەت

خۇشاللىقىدىن نېمە قىلارىنى بىلمەي مەڭدەپ كەتتى. يۇۋاش ئادەملەردە بولىدىغان قولاشماسلىق، ئىشنى ئەپلەشتۈرەلمەسلىك، گەپنى جايىدا قىلالماسلىق سەمەتنى تەمتىرەتكەن بولسا، پاشاخان مەشھەدلىك ئايال بولغاچقا ئۇ سەمەتنىڭ بوشلۇقىنى تولدۇرۇپ، مېھمانلارغا ئۆزىنىڭ چاققان تىلى، ئىتتىك ئايىغى بىلەن پاي- پېتەك بولۇپ خىزمەت قىلىشقا باشلىدى. سابىت سەل ئوڭايسىزلىق ئىچىدە تەمتىلەپ ئارقىدىراق تۇرۇۋىدى، پاشاخان قېلىن قاتتىق، ئاسان تە بولمايدىغان كىشىلەرگە خاس ئوچۇقلۇق بىلەن:

— سابىت، نېمانداق يات ئادەمدەك ئارقىغا ئۆتۈپ تۇرىسىز؟ ساھىپخانلىق قىلىدىغان يەردىدىتىڭىز بولمىسا، — دېدى.

بۇ گەپ بىلەن سابىت تېخىمۇ مەڭدەپ كەتتى. خەيرىيەت تەۋپىق پاتىھە ئوقۇپ، گەپ باشلىغاندىن كېيىن، ئۇ ئوڭايسىزلىقتىن قۇتۇلدى.

— سەمەت دوستۇم، بىز يېڭى ئائىلەڭلەرنى مۇبارەكلەپ، پاتىھە قىلىپ ئۆتۈپ كېتەيلى دېدۇق. بىر پىيالىدىن چاي ئىچسەكلا بولىدۇ، شۇ ئارىدا بىزنىڭ ئازراق ئىشىمىز بار.

— شۇنداق بولسىمۇ قوغۇن - قاپاق، يەل - يېمىش ئول - بولغا ئېغىز تېگەرمىز، كۆز دېگەندە... — دېدى سەمەت ۋە پاشاخانغا چۈشۈنۈكسىز ئىشارىلارنى قىلغاچ ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

— قېنى يىگىتلەر، دەسمايەڭلەرنى ئوتتۇرىغا تاشلاڭلار، — دېدى تەۋپىق، — توغرا، قەغەزگە چۈشۈرەيلى، خاتىرە بولۇپ قالسۇن. قېنى سىز سەمەت!

— خوش؟ — دەپ يۈگرەپ چىقتى، قولىدا ھېلىلا قوغۇن پىچقان پىچاق تۇراتتى.

— بىزگە خەت يېزىشقا ئاستىغا قويغىلى تاختىدەك بىر نېمە بېرىڭ، نۇرۇللانىڭ شۇنداق نېمىلىرى باردۇر؟ ھە شۇنى ئېلىپ چىقىڭ.

سەمەت تاختىنى ئېلىپ چىققاندىن كېيىن تەۋپىق سومكىسىدىن قەغەز ئېلىپ، ئابدىراخمان، ئەمەت مەخسۇم ۋە سابىتقا ئىككى ۋاراقتىن بەردى.

ئۇنىڭغىچە سەمەت ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك دوستى، كەم ئۇچرايدىغان ئەزىز مېھمىنى ئۈچۈن داستىخاننى مول نېمەتلەرگە تولدۇرۇۋەتتى. ئۈزۈم، قوغۇن، نەشپۈت، ئالما، كۆزلۈك ئاق توغاچ... قىسقىسى بىساتىدا بارنىڭ ھەممىسىنى تۆكۈۋەتكەنىدى.

— ئەمىسە مېھمانلار، داستىخانغا باققاچ... — دېدى سەمەت ئالقانلىرىنى بىر - بىرىگە سۈركەپ ئۇۋىسىز كەيپىياتتا.

— يېزىپ بولغان بولساڭلار ئوقۇيلى، باھالىغۇچىلارمۇ باركەن، ئاڭلاپ تۇرسۇن، — دېدى تەۋپىق، — كىم ئاۋۋال ئوقۇيدۇ؟

— مەن ئوقۇي، — دېدى ئابدۇراخمان جانلىق كەيپىياتتا. ئاندىن شېئىرنى دىكلاماتسىيە قىلدى .

تەبىئەت كەيدى تامامەن زەر لىباس،
ئاستا مىدرايدۇ غازاڭلار كارۋىنى.
توقلۇشۇپ كۆكنىڭ رېڭى، سوغدىن خەۋەر —
بەرسە يىغلار، بار كەبى، باغ، ئارمىنى.

باغ - دالالار يىغلىتار نىچۈك ئەجەپ؟
ھەسرىتىمۇ تېز ئۆتۈپ كەتكەن ئاجايىپ ئۆمرىنىڭ؟
ياش تۆكۈش نىگە كېرەك ئەي دالىلار،
تۇرسا ياپ - ياش مايىسلار ئۆمۈرلەر ئىزىنىڭ؟!

— خوش، ئەمدى نۆۋەت كىمگە كەلدى؟

— ھەقىچان سابىت ئالدىرىمايدۇ، ئۇنداقتا ماڭا كەپتۇ، — دېدى ئەمەت مەخسۇم ۋە قەغەزنى قولىغا ئالدى.

...

ئۇنىڭدىن كېيىن تەۋپىق قەغەزگە يازغانلىرىنى ئوقۇدى:

ئىزغىرىن شامال تۆكىدۇ غازاڭ،
باغ ۋە داللار ئالدى ئۆزگە رەڭ.
شۈدىگەرلىكتىن كېلەر سوغ ھىدى،
كۆرۈنەر ۋەيران، بولغان كەبى جەڭ.

پەسىل قۇشلىرى كەتكەن جەنۇبقا،
شاۋقۇن نەغمىسى يۇتكەن ھەم تامان.
جىم - جىت تەبىئەت، مۇڭلۇق بىچارە،
سىزدىم شۇلارنى بولۇپ مەن رەسسام.

— قېنى ئوغلۇم سابىت، باشلىغىن، — دېدى ئۇ ئوڭايسىزلىق بىلەن پاشاخانغا قاراپ قويۇۋاتقان سابىتقا قاراپ.

سابىت بىردەمگە ھەممىنى ئۇنتۇپ، ئۆزىنى دەرس مۇنبىرىدە تۇرغاندەك قىياس قىلدى - دە، ئوقۇشقا باشلىدى.

ئۇلار شېئىرلارنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن بىر - بىرىگە قاراشتى.

— ئەمىسە، ھۆرمەتلىك باھالىغۇچىلار، پىكىر بېرىڭلار، — دېدى تەۋپىق كۈلۈپ تۇرۇپ.

— بىز نېمىمۇ دېيەلەيمىز؟ — دېدى ئەمەت مەخسۇم، — شۇنداق بولسىمۇ بىلگىنىمنى دەپ باقاي. سابىت «كۈز» دېگەن سۆزنى ئىشلەتمەي «كۈز»نى ئىپادىلىگەن بولسا ھەممىدىن سابىتنىڭ ياخشى بولماقچىكەن. شۇنداق قىلىپ، مېنىڭ مۇشۇ ئۆلچىمىم بويىچە بولغاندا قالغان ئىككىڭلارنىڭ ياخشىكەن.

— شۇنداقمۇ؟ سەنمۇ دەپ باق ئوغلۇم، — دېدى تەۋپىق ئابدۇغوپۇرغا قاراپ.

— مېنىڭچىمۇ شۇنداقراق. شۇنىڭ ئىچىدىن بىرنى تاللا دېسە

سىزنىڭكىنى تاللايتتىم.

ــ باھالار ئادىل بولمىدى، ــ دېدى تەۋپىق، ــ مېنىڭكى ئەڭ كېيىن تۇردۇ... «كۆز» دېگەن سۆزنى ئىشلەتكەن بولسىمۇ سابىتنىڭ يەنىلا ياخشى، سىلەر ئۇنى بوزەك دەپلا شۇنداق دېدىڭلارغۇ دەيمەن، بۇ بولمىدى.

ئۇلار يەنە بىر ھازا مۇنازىرە قىلىشقاندىن كېيىن دۇئا قىلىشتى. تەۋپىق سەمەتنىڭ تەكەللۇپلىرىغا:

ــ ئالدىراش ئىش بىلەن كېتىۋېتىپ يوقلاپ ئۆتەيلى دېگەن، ئەمما بىز يېڭى كېلىننىڭ تۆشۈك ماھارىتىنى باھالاشقا ئايرىم كېلىمىز، ــ دەپ ئۆزرە ئېيتتى، ــ كېلىن سىزنى بوزەك ئېتىپ قويمايۋاتقاندۇ؟ ماڭا ۋەدە قىلغان، بوزەك قىلىپ قالسا ماڭا دەڭ، ئاجراشتۇرۇۋېتىپ جازالايمەن، ــ دەپ چاقچاق قوشۇپ قويدى.

ئۇلار سەمەت بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن مۇشائىرە ھەققىدىكى مۇنازىرىلىرىنى يەنە داۋام قىلىپ مېڭىشتى. تەۋپىق سابىتنى مۇئەييەنلەشتۇرۇشتە چىڭ تۇرۇپ:

ــ سابىتنىڭ شېئىرىدا «كۆز ئەتىگىنى» ئىپادىلەنگەن. بىز بولساق «ئەتىگەن»نى ئېسىمىزدىن چىقىرىپ قويغاندەكلا ئىش قىپتۇق، ــ دېدى.

ــ سىز پەقەت سابىتنى ئۇچۇرۇش ئۈچۈنلا شۇنداق دەۋاتىسىز، «جىم - جىت تەبىئەت مۇڭلۇق، بىچارە» دېگىنىڭىز «ئەتىگەن» بولماي نېمە؟ ــ دېدى ئابدۇراخمان.

ــ دېمەك، ھەممىڭلار سابىتقا ھۇجۇم قىلغۇچىلار ئىكەنسىلەر - دە؟

ــ ئابدۇراخمانمۇ «ئەتىگەن»نى ئۇنتۇپ قالمىغان، ئۇنىڭ شېئىرىدىمۇ ئەتىگەننىڭ پۇرىقى كېلىدۇ، ــ دېدى سابىت.

ــ بەلكى سەن ئۆزۈڭنىمۇ چۈشەنمەمسەن، ئوغلۇم؟ ــ دېدى تەۋپىق چاقچاق قىلىپ، ئۇ باشقىلارنىڭمۇ چىن كۆڭلىدىن سابىتقا ھەۋەس قىلىدىغانلىقىنى بىلەتتى، ــ سابىتنىڭ پۈتۈن تۇرقى شائىر، كەم- كوتىسىز شائىر، ئابدۇراخمان بولسا تېخىمۇ شۇنداق. بىراق مەندە

ھەقىقەتتىنى ئېيتقاندا شائىرلىق ئىستىدات يوق. مەن پەقەت ئوقۇتۇشتا كېرەكلىك ناخشىلارنى تەييارلاش ئېھتىياجى ئۈچۈنلا تەشۋىقات- تەرغىباتقا مۇۋاپىق نەرسىلەرنى يېزىشقا ئۇرۇنىمەن. ئاخىرقى ھېسابتا مەن شائىر ھېسابلانمايمەن.

— بىزنى خويمۇ ئۈچۈردىڭىزغۇ، ئەپەندىم، — دېدى ئابدۇراخمان كۈلۈپ.

ئۇلار ۋاقىۋاغ تەۋەسىگە يېتىپ كەلگەندى. كۆزنىڭ كېلىشى بىلەن سازلىقلاردىمۇ ئۆزگىچە رەڭ پەيدا بولغان، بىقسىنىپ پۈراپ تۇرۇدىغان سازلىقتىن پاتقاقنىڭ، لەشنىڭ، سېسىغان كۆكتاتلارنىڭ پۇرىقىمۇ تارقالماس بولغانىدى.

ئۇلار ۋاقىۋاغ تەۋەسىگە يېتىپ كەلگەندىلا سەيپىدىن بىلەن لىۋاھىددىن ئۇلارغا ئۇچرىدى. بۇئىككىسى ئەمدىلا تەۋپىقنىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىشقانىدى. ئۇلار ئۇستازى ۋە دوستلىرى بىلەن كۆرۈشكىچىلا ئۇزلۇكسىز ھۇجۇمغا، شاڭخو ۋە ھەزىل ئوقلىرىغا ئۇچرىدى. ئۇلارنىڭ شۇنچە كېچىكىپ ئەمدىلا يولغا چىققانلىقى ھۇجۇمنىڭ سەۋەبى ئىدى. بۇ چاقچاقلار تاكى تاشاخۇنۇمنىڭ ھەشەمەتلىك قورۇ- جايىغا كىرىپ كەلگۈچە داۋام قىلدى.

سارىخېنىم ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئالدى، تەۋپىقنى ئەيىپلىدى.

— ھەرقانچە ئالدىراش بولسىڭىزمۇ ئانىڭىزنىڭ ئورنىدا پات- پات كېلىپ تۇرسىڭىز بولاتتى. يات يەردە كۆپ يۈرۈپ باغرىڭىز قېتىپ قالغانمۇ نېمە؟...

— ئەيىپ مەندە، كېلىپ تۇرالمىدىم، سىزنىڭچە بولغاندىغۇ ھەپتىدە بىر كەلسەم ياخشىدى، ئۆزەمنىڭچە بولسا ئايدا بىر قېتىم كېلەلىسەممۇ ئوبدان ئىش بولاتتى، بىراق شۇنىڭغىمۇ ئېرىشەلمايمەن، خانئانا كەچۈرۈڭ.

— ئۇنىمىغۇ كەچۈرەي، مەكتەپ يوقلاپ ۋاقىۋاغقا كەلگىنىڭىزدە، ئۆيگە چىمەي كەتكىنىڭىزنى بىلمەيدۇ دەمسىز؟ بۈگۈن قانداق بولۇپ كېلىپ قالدىڭىز؟

— بۈگۈن سىزنى يوقلىغاچ، بىر مەجلىسىمىز بار ئىدى، شۇنى مۇشۇ

يەردە ئاچماقچى بولدۇق. شۇنداق قىلساق ھەم ئىشىمىز پۈتۈدىكەن، ھەم سىز بىلەن دىدارلىشالايدىكەنمىز.

— تېخى ئىشىمنى كۆتۈرۈپ كەلدىم، بولمىسا كەلمەيتتىم، دەڭ.

— شۇنداق دېسىمۇ بولۇدۇ، قېنى بىرنى بىر ئۆيگە باشلىماسىلەر، يامان ساھىپخانلارمۇ نېمە، بۇلار؟ — تەۋپىق شۇنداق دەپ باشلاپ كەلگەن شاگىرتلىرىغا قارىدى. ئۇ چاقچاق بىلەن سارىخېنىمنىڭ تۈگمەس تەنبىھلىرىدىن قۇتۇلماقچى بولدى. ئاخىرى ئۇنىڭ چاقچاقلىرى تېز ئۈنۈم بېرىپ، ھەممەيلەن دىققىتىنى ئۇنىڭ تاڭسۇق گەپلىرىنى ئاڭلاشقا قارىتىپ كەتتى. سارىخېنىممۇ تەۋپىقنىڭ چاقچاقلىرىدىن ھوزۇرلۇنۇپ كۈلۈپ:

— سىزگىمۇ ئاچچىقلىسىمۇ ئوخشاش، قېيدىسىمۇ ئوخشاش، ھە دېمەي كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئۈتۈپ، خاپىلىقىنى ئۇنتۇلدۇرۇپ بولسىز، خەير بوپتۇ، مېھمانلىرىڭىز ئالدىدا بۇ دولۇقچە يۈزىڭىزنى قىلاي، — دېدى.

قالغانلار تۇققانلار ئارىسىدىكى يېقىنلىقنى ئىپادە قىلغۇچى چاقچاق، تەنبىھ ۋە كەچۈرۈم سوراشلارغا جىم قۇلاق سېلىپ، كۈلۈمسىرىشىپ تۇراتتى. سارىخېنىم شۇندىلا باشقىلارغا قاراپ:

— نېمە دەپ قالغانسىلەر، باللىرىم؟ تازىمۇ ئۇسال ئايالكەن، بىزنىڭ ئالدىمىزدىلا ئۇستازىمىزنى ئەيىپلەپ كەتتى، دەپ قالغانسىلەر، ھەقچان؟ قېنى ئەمىسە ئازادە ئولتۇرۇڭلار، بۈگۈن خويمۇ ئوبدان كەپسىلەر، بۈگۈن ئازنىنى[1] ئوبدان ئۆتكۈزۈپ، كەچلەپ كېتىڭلار، — دېدى.

سارىخېنىم مانا ئەمدى ئۆزىنىڭ مېھماندوستلۇقىنى كۆرسۈتۈشكە باشلىدى. لىۋاھىددىن مېھمانلار بىلەن بىللە ئولتۇردى، سەيپىدىن مۇلازىمەتتە بولدى. كۆپ ئۆتمەي ئۇلارنىڭ رەسمىي سۆھبىتى باشلىنىپ كەتتى.

ئاۋۋال ئابدۇراخمان قوشاقلار توپلىمىنى تۈزۈش جەريانى ھەققىدە

---

① ئازنا — جۈمە، — ئا.

تەپسىلىي ئىزاھات بەردى ۋە ئۆزىنىڭ تاللاش، رەتلەش پرىنسىپلىرى ھەققىدە چۈشەنچە بەردى. ئارقىدىن سابىت خەلق ناخشىلىرى توپلىمى ھەققىدىكى پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. پىرىنسىپ توغرىسىدا ئابدۇراخمان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بىكىتكەنلىكىنى ئېيتتى. نەسرى تىپتىكى فولكلور توپلاملىرىنى ئىشلىگەنلەرگە ۋاكالىتەن لىۋاھددىن سۆزلىدى. چۈنكى ئۇ شۇ گۇرۇپپىتا ئەڭ چېچەن، ئەڭ ئۆتكۈر پىكىرلىك بولغاچقا، ھەممىسى ئۇنىڭغا يول قوياتتى.

— مەن ھازىر ئۆز پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىن ئاجىزمەن، — دېدى تەۋپىق ئاخىرىدا،— چۈنكى توپلاملار ھەققىدە سىلەر سۆزلەپ بەرگەن نەرسىلەردىن باشقىنى تېخى بىلمەيمەن. شۇڭا مەن توپلاملارنى تەپسىلىي كۆرۈپ چىقاي، شۇنىڭدىن كېيىن ئۆز پىكرىمنى بايان قىلىش سالاھىيىتىگە ئېرىشىمەن. ئۇ چاغدا بىز يەنە بىر قېتىم يىغىلىش ئۆتكۈزىمىز، ئۇ چاغدا مەخسۇس توپلام ھەققىدە پىكىرلىشىمىز، قانداق؟

*****

توپلاملار ھەققىدىكى سۆھبەت چۈشتىن كېيىن - پېشىنلەر بىلەن ئاخىرلىشىپ، سۆھبەتنىڭ تېمىسى ئۆزگەردى. تەۋپىق چەت ئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىش مەسىلىسى ھەققىدە ئېغىز ئاچتى.

— ئالدىمىزدىكى ئايدىن قالدۇرماي چەت ئەلگە چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى جابدۇيمىز، ئۇلار ئالدى بىلەن ئۇرۇمچىگە بېرىپ گىمنازىيىدە ئوقۇيدۇ، ئاندىن سوۋېتكە چىقىپ ئوقۇيدۇ... بىز مەڭگۇ ئىپتىدائىي مەكتەپ بىلەن رۇشتى مەكتەپكە قاراپ ئولتۇرمايمىز. بىزدىمۇ پروفېسسورلار، دوكتورلار بولۇشى، ئالىي بىلىم يۇرتلىرى بولۇشى كېرەك!

— ئاڭلىشىمىزچە تۈركىيىگە چىقىرىدىكەن دېيىشىۋاتقان، سىز سوۋېتنىڭ گېپىنى قىلدىڭىزغۇ؟ — دەپ سورىدى ئابدۇراخمان.

— بۇ تېخى تالاش- تارتىشتا، .... ئەمما ئاخىر مېنىڭ دېگىنىمدەك

بولۇدۇ.

— نېمىشقا؟

— بۇنى سىلەر يەنىمۇ چوڭراق بولغاندا بىلىسىلەر، ھازىر ئەنە شۇنداق قىلماي ئامال يوق.

— دېمەك، ئاخىرقى ھېسابتا سوۋېتكە چىقىرىش راست بولۇدىكەن ـ دە؟

تەۋپىق جاۋاب بەرمىدى. ئابدۇراخمان بىردەم سۈكۈتتىن كېيىن:

— بۇ ھەقتە قانداق خام چوتلىرىڭىز بار، ئەپەندىم؟ — دەپ سورىدى.

— ئۈيۈشمىنىڭ پىكىرىچە بىرىنچى تۈركۈمدىكىلەر دىققەت بىلەن تاللىنىدۇ، شارئىتى يار بەرگەنلەر ۋە ئىختىيار قىلغۇچىلار ئىچىدىن تاللىنىدىغان گەپ. مەسىلەن: ئائىلىسىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ۋە باشقا تەرەپلىرى يار بەرگەنلەر بولىدۇ. سەيپىدىن بىلەن لىۋاھىددىن ئىككىڭلاردىن بىرىڭلار ئەلۋەتتە بارىسىلەر، مېنىڭچە سەيپىدىننىڭ بارغىنى ئوڭراق. لىۋاھىددىننىڭ يۈتى ئاجىز بولمىسىغۇ لىۋاھىددىن بارسا تېخىمۇ ياخشىدى، سىلەردىن بېرىشنى ئويلاۋاتقانلار بارمۇ؟

— مەن جەزمەن بارىمەن، — دېدى ئابدۇغوپۇر.

— ئەگەر مېنىڭ كۆپرەك پۇلۇم بولسا سابىتنىمۇ ئەۋەتەتتىم، — دېدى تەۋپىق مېھرىبانلىق بىلەن سابىتقا قاراپ، — بۇنىڭدىن ياخشى ئىلمىي خادىم چىقىدۇ، بىراق ئۇنىڭ ئۆيىدە باشقا ئادەم بولمىغانلىقتىن بارالمايدۇ ـ دە! — تەۋپىق ئەپسۇسلانغاندەك باش چايقاپ ئاندىن ئابدۇراخمانغا قاراپ، — سەن بارالامسەن؟— دەپ سورىدى.

— مەن بۇنى بۇرۇنلا ئويلىغان، بىراق، دادام بۇنىڭغا قوشۇلۇدىغاندەك ئەمەس.

— شۇنداقمۇ؟ بوپتۇ، مېنىڭ ئوڭ قولۇم بولۇپ قال، سابىت سول قولۇم بولۇپ قالىدۇ، ھەممىڭلار كەتسەڭلار ماڭىمۇ تەس، — دېدى تەۋپىق، ئۇ ئەمەت مەخسۇمنىڭ شۇكلەپ قالغىنىنى پەملەپ، — موللا ئېزىز داموللامدەك ئوچۇق پىكىرلىك زات سېنىڭ چەت ئەلگە چىقىشىڭغا قارشى ئەمەستۇر،

ئوغلۇم؟

— ئەپسۇس، — دېدى ئەمەت مەخسۇم تەنلىك كۈلۈمسىرەپ، — مەن بۇ گەپنى چەت ئەللىگە ئوقۇغۇچى چىقىرىدىكەن مىش - مىش بولغاندىلا دادامغا دەپ باققان، كېيىن سوۋېتكە چىقىرىدىكەن دېگەن پاراڭلار بولدى — سىزلەر ئۈيۈشمىدا تالاش- تارتىش قىلىشقانكەنسىلەرمۇ دەيمەن، دادام زادىلا ئۈنىمىدى. «باشقا يەرگە مەيلى، ئۇ قايسى كويىقاپ، قايسى ناسارا ئېلى، پەرەڭلەرنىڭ ئۈۋىسى بولسىمۇ مەيلىدى، كوممۇنىستلارغا بالا بەرمەيمەن، ئۇ خەق ئۇلۇغ بۇخۇرايى شېرىپنى ۋەيران قىلىشتى. دىندىن چىقىرىدۇ، ئۇلار» دەپ تۇرۇۋالدى.

چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىشنىڭ ئەھمىيىتى، كەلگۈسى ھەققىدە يەنە بىر ھازا پاراڭلاشقاندىن كېيىن، مېھمانلار قايتماقچى بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. سارىخېنىم يەنە بىردەم «پوپوزا» قىلىپ، ئۇلارنى ئېلىپ قېلىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ دوقلىرى تەۋپىقنىڭ چاقچاقلىرى تەرىپىدىن يېڭىلىپ، يول قويۇشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ پات - پات كېلىپ تۇرۇشنى شەرت قىلىپ، مېھمانلارنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت بەردى.

سەيپىدىن بىلەن لىۋاھىددىن ئۇلارنى چوڭ يولغا چىققۇچە ئۇزۇتۇپ كەلدى.

بۇ چاغدا غەرب تەرەپكە قىيسايغان قۇياش ھارارەتسىز ھالدا مىس لېگەندەك قىزىرىپ قىران دەريا بوغۇزىنىڭ سول تەرىپىدىكى تاغ ئۈستىدە ئېسىلىپ تۇراتتى. تاغ چوققىسىدا دۆۋىلىشىپ قالغان پاختىدەك بۇلۇتلارمۇ ئالتۇن رەڭدە جۇلالىنىپ تۇراتتى. كۆلەڭگىلەر ئۇزارغان، يوپۇرماقسىز شالاڭلاپ قالغان دەرەخزارلارنىڭ كۆلەڭگىسى ۋە شاخلار ئارىسىدىن چۈشۈۋاتقان تارام - تارام قىزىل نۇرلار كىشىگە نېمىدۇر بىر نەرسىنىڭ ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇرغىنىدەك قىيالماسلىق تۇيغۇسى بېرەتتى.

— توپىلاملارنى پات ئارىدا كۆرۈپ بولالمايمەن، ھازىر ئەڭ زۆرۈر ئىشلار كۆن تەرتىپىدە «دىۋان»نىڭ تەرجىمىسى بار، شەۋقى ھەزرىتىم نېمىلەرنى

ئويلاۋاتــدىكىن، بەلكــم مىنىــڭ ســۈرئىتىمدىن رازى ئەمەســتۇر. شــۇ ئــش ھەققــدە پىكىرلىشــدىغان بەزى ئىشــلار چىققانــدى، قەشــقەرگە بىرىــپ كىلىش خىيالىم تۇرۇدۇ. ھەر بىرىڭلارنىڭ ئالدىغا كەنت مەكتەپلەرگىمۇ كۆپ بارالماسلىقىم مۇمكىن، مەنىسىزمۇ سىلەرنىڭ نىمە قىلىش كىرەكلىكىنى بىلىــدىغانلىقىڭلارغا ئىشــىنىمەن. تىرىشــڭلار، ئوغۇللــۇرۇم، ــ دىــدى كىلىۋىتىپ.

ســابىت بــاغلىنى ئــارىلاپلا ئــۆيگە كىتەتتــى، شــۇڭا ئەڭ ئــاۋۋال ئــۇ خوشلىشاتتى، تەۋپىق ئۇنىڭ پاتلا ئۆزلىرىدىن ئايرىلىدىغانلىقىنى بىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن بىردەم قولتۇقلۇشۇپ ماڭدى.

ــ گۈلزادە قىزىمنىڭ ساۋادى چىققاندىن كىيىن ئۇچرىتالمىدىم، بىر ئىمتىھان ئىلىــپ باقــارمەن دىگەنىــدىم، يــوقلاپ بــارالمىغىنىم ئۈچــۈن كەچۈرۈڭلار، باللىرىم، لىكىن بالامغا سالام ئىيتقىن، يەنە ھىلىقى مىنىڭ كىچىك، دوستۇم ئابلەققە سالىمىمنى يەتكۈزۈپ قوي. ھالىدىن خەۋەر ئىلىپ تۇر. ئۇنىڭ ئوقۇشى ياخشىدۇر؟

ــ ئۇ سىنىپنىڭ ئالدى، ــ دىدى سابىت قىسقىلا.

ــ ئەگەر ۋاقىــت چىقىــرالايمەن دىســەڭ، «دىــۋان»نــى كۆچۈرۈشــۈپ بىرەمسەن؟

ــ ئەگەر مىنىڭ كۆچۈرگەنلىرىمنى ياراتسىڭىزلا، خۇشاللىق بىلەن، ــ دىدى سابىت.

ــ سەن ھەممىدىن پۇختا قىلىسەن. ئەمىسە ئەتىلا كۆچۈرۈدىغان نەرسىلەرنى ئالغىلى كەل. خەير، ئەمىسە، ياخشى چۈش كۆر.

2

سابىت ئۆيگە قايتىپ كەلگەندىلا گۈلزادىنىڭ تۇگىمەس سوئاللىرى

باشلاندى.

— مەمەتىلى ئەپەندى قانداق تۇرۇپتۇ؟ مەلىكىزاد خېنىمچۇ؟

— ھەممىسى جايىدا.

ئۇلار ھويلا سۇپىسىدا ئولتۇرۇشقان، سابىت يۇلتۇزلار جىمىرلاپ تۇرغان كۆك ئاسماندىن كۆزىنى ئۈزمەي قارىماقتا ئىدى.

— تۈزۈكرەك سۆزلەپ بەرسىڭىز بولمامدۇ، ھەمىشە خۇددى بىرلا ئېغىز گەپ قىلىش پەرزدەك قىلىدىكەنسىز، — دېدى گۈلزادە ئاغرىنىپ.

— ياخشى دېدىمغۇ، يەنە نېمە دەيمەن؟

— بارغاندىن باشلاپ يانغىچە بولغان جىمى ئىشنى سۆزلەپ بېرىڭ. بولمىسا مەندىن قۇتۇلالمايسىز.

— بولۇدۇ، بولۇدۇ، قارا، ھاۋا قانداق ئوچۇق، يۇلتۇزلار روشەن جىمىرلاپ تۇرىدۇ، خۇددى سېنىڭ كۆزلىرىڭدەك، — سابىت ئاسماننى تاماشا قىلماقچى بولۇپ يانپاشلىۋىدى، گۈلزادە ئۇنىڭ يوغان بەستىنى لىڭشىتىشقا ئۇرۇنۇپ:

— ئەمىسە باشلاڭ، قۇلىقىم سىزدە، — دېدى.

ئۆكتەبىرنىڭ كەچكى سالقىن ھاۋاسىدىن كۆڭۈل- كۆكسى ئېچىلىپ، كەيپى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن سابىت نازۇك بەدەن ئايالىنى بېلىدىن قامالللىغىنىچە قۇچىقىغا ئېلىۋالدى.

— بىلەمسەن، گۈلزادەم، ئەپەندىم بۇگۈن چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىش ھەققىدە گەپ قىلدى. ئەگەر سەن قوزىچىقىمنى دېمىسەم جەزمەن مەنمۇ چىقاتتىم...

— ھېلىمۇ دەخلىسى يوق، مەن سىزنى ساقلاپ ئولتۇرىمەن.

— لېكىن مەنسىز قىينىلىپ قالىسەن ـ دە.

— چىدايمەن، سىز ئۈچۈن مەن ھەممىگە چىدايمەن.

— بىراق، مەن سېنى تاشلاپ كېتىپ چىدالمايمەن ـ دە!

— مەن مۇشۇ ھالىمغا چىدايمەن دەۋاتسام، سىز تاغدەك بەستىڭىز بىلەن چىدىمامسىز؟ — گۈلزادە كۈلدى، ئۇنىڭ ئاۋاق قوللىرى سابىتنىڭ كەڭ

يۈزىنى، ئىگەكلىرىنى سىپايتى.

— چوڭ ئادەمنىڭ يۈرىكىمۇ چوڭ بولامتى، بەغەرەز، يا بولمىسا چوڭ ئادەمنىڭ يۈرىكى گۆش ئەمەسمۇ؟

— يەنە نېمە يېڭىلىق بار؟

— ئەپەندىم ماڭا كۆچۈرۈشۈپ بېرىدىغان بىر نەرسە تاپشۇرماقچى بولدى، ئەتىدىن باشلاپ شۇنى قىلىمەن.

— ئەپەندىم بۈياقتا كەلمەمدىكەن؟

— يېقىن ئارىدا كېلەلمەيدىغان ئوخشايدۇ، ساڭا سالام ئېيتتى، سېنى رەنجىمىسۇن دېدى. كىتابنى كۆپ ئوقۇسۇن دەپ تاپىلىدى. سەن بولساڭ مانا مۇشۇنداق كىچىك بالىدەك ئەركىلەپ ۋاقتىڭنى ئۆتكۈزىسەن.

— نېمىشقا؟ بىردەم بىللە ئولتۇرغانغىمۇ قىيمىغان بولسىڭىز بوپتۇ، نېرى كېتەي. بار كىتاپنىڭ جىمىنى ئوقۇپ بولدۇم. ئۆزىڭىز ناۋايى غەزەللىرىنى تېپىپ بېرىمەن دېگەنتىڭىزغۇ؟

— «دىۋان مەشرەپ»نى كۆرمىدىڭمۇ؟

— ياق، قەيەردە ئىدى؟

— مەن ئۇنى ئاخشام ئالغاچ كېلىپ تەكچىدە قويۇپ قويغان.

— قارىماپتىمەن، ئەمىسە مەن شۇنى ئوقۇي، بولمىسا سىز ئوقۇپ بەرسىڭىز مەن ئاڭلاي.

— مەنغۇ ئوقۇپ بېرىمەن، ئەمما، ئۆزۈڭ ئوقۇساڭ پايدىسى جىقراق، كۆپ ئوقۇپ، شېئىرلارنى يادلا.

— ئەمىسە سىز يېنىمدا ئولتۇرۇڭ.

— مەن سەل تۇرۇپ قېشىڭدا ئولتۇرۇپ يازىمەن، ھازىر مەنسىزلا ئۆزۈڭ كۆرۈۋەر.

گۈلزادە چىراق يېقىش ئۈچۈن ئۆيگە كىرىپ كەتتى. سابىت يەنە دېڭىز سۈيىدەك كۆك ئاسمانغا تىكىلىپ خىيالغا كەتتى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مەجلىسلىرىدە كۆپ بولغانسېرى ياۋروپالىقلارنىڭ تەرەققىياتى،

مەدەنىيەتلىك مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالى بىلەن ئۇيغۇرلارنى سېلىشتۇرۇپ تولىمۇ تىت- تىت بولۇدىغان بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئارزۇسىچە بولسا بۇ بەختسىز مىللەتنى بىر كېچىدىلا ئەڭ ئىلغار، ئەڭ باي، ئەڭ مەدەنىيەتلىك مىللەت قىلىۋەتكۈسى كېلەتتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئالىي بىلىم يۇرتىدا ئوقۇغانلارنىڭ پۈتۈن مىللەت نوپۇسىدا خېلى زور سالماقنى ئىگىلىشى، ھەربىر شەھەردە بۇنداق بىلىم- يۇرتلىرىدىن بىرقانچىسى بولۇشى كېرەكلىكىنى، ئەنە شۇ مەكتەپلەرنى ئىختىساسلىق مۇئەللىملەر بىلەن تەمىن ئېتىش ئۈچۈن چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇش كېرەكلىكىنى ئويلىغىنىدا ئۆزىنىڭ بۇيۈك ئارزۇلىرىدىن تولىمۇ يىراقتا، ئۇنىڭ ئۈستىگە تولىمۇ ئاجىز، ئىقتىسادسىز ھالەتتە ئىكەنلىكىدىن ئىچى پۇشتى. ئۇنىڭ سەل جاھىللىق ئارىلاشقان ئىرادىسى شۇنداق قارارغا كەلتۈردىكى «مەن چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇيالمىساممۇ، باشقىلارنىڭ چەت ئەلدە مۇنتىزىم ئوقۇغانلىرىنى مۇشۇ يەردە ئۆزلۈكۈمدىن ئۆگىنىمەن» دېدى ئۇ مۇشتىنى تۈگۈپ. ئاندىن مۇشۇ ئارزۇلىرىنى ئاشۇ كۆك ئاسمانغا قاراپ تۇرۇپ، شېئىرى پىكىرلەر بىلەن سۇغاردى ۋە بۇ ئۇتلۇق ھىس- تۇيغۇلارنى سەھىپىلەرگە خاتىرىلەش ئۈچۈن ئۆيىگە كىرىپ، گۈلزادىنىڭ قارشى تەرىپىگە كېلىپ ئولتۇردى.

ئەگەر بىپايان كۆك بولسا مېنىڭ مۈلكۈم،
ھېچبىر ئايانماي ساڭا تەقدىم قىلاتتىم مىللىتىم.

دەپ يېزىشقا باشلىدى سابىت.

ئەگەر مىڭ قېتىم قايتىدىن تۇغۇلسام،
سەن ئۈچۈنلا ياشايتتىم ھەم ھەر قېتىم.
....

سابىت بىرىنچى ئورگىنالنى يېزىپ بولۇپ، گۈلزادىنىڭ نېپىز

لەۋلىرىنى تېنىمسىز مىدىرلىتىپ كىتاب ئوقۇۋاتقىنىغا زوقلىنىپ بىردەم قاراپ ئولتۇردى. ئۇ بۇ قىزنىڭ تېخى يېقىندىلا ھېچنېمىدىن بىخەۋەر، قايمۇقۇپ يۈرگەن، ئۆزىنىڭ ئادەم ئىكەنلىكىنىمۇ، ئادەمنىڭ نېمىلەرگە ئىگە بولۇشى كېرەكلىكىنىمۇ چۈشەنمەي يۈرۈدىغان ساددا قىز ئىكەنلىكىنى، ئەمدى ئۇنىڭ كىتاب ئوقۇيالايدىغان بولغانلىقىنى، يېقىن كەلگۈسىدە ئۆزى بىلەن مەسلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىدىغان، مۇنازىرىلىشەلەيدىغان بولۇدىغانلىقىنى ئويلاپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ يۈرىكىدە ماگمىدەك بىر ھارارەت، ئۈمىد ۋە ئىشەنچىنىڭ ئوتى يالقۇنلىدى:

سەن بىزنى ئالدىما، كولدۇرلاتما ھەم،
بىلىمىز، بىزمۇ ھەم سەن كەبى ئادەم.
ئادەمدەك ياشاشقا باردۇر ھەققىمىز،
بىزگە ھەم تالىقتۇر ھايات ۋە ئالەم.

بىلمىگەن بىز بۇرۇن، بويۇنتۇرۇقتا،
ئادىمى ھايۋاندەك ياشاپ ئۆتكەنمىز.
پەيلەپ ئۇخلاتسا يالغانلار بىلەن
مەۋھۇم ۋەدىدىن ئۈمىد كۈتكەنمىز.

ئېچىلدى ھە، ئەمدى بىزنىڭ كۆزىمىز،
بىلدۇق ھەم مەڭگۈلۈك بولمايدۇ تەقدىر.
كۆرەشكەن بەندىنى ياقلايدۇ ئاللاھ،
تەقدىرنى ئۆزگەرتەر بەزىدە تەدبىر.
.....

ئۇ يەنە بىردەم گۈلزادىنىڭ كىتاب ئوقۇشىغا زوقلىنىپ قاراپ تۇردى. ئاندىن:

— بولار، ئامرىقىم، ئەمدى ئۇخلايلى، — دېدى.

— ئاپلا، يەنە بىردەم ئوقۇسام بولاتتى، — دېدى گۈلزادە بالىلارچە قىزغىنلىق بىلەن، — توختاپ تۇرۇڭ، كەلگەن يېرىمنى يەنە بىر كۆرۈۋالاي. ھە «ئاسىي جاپى كۆيمىسۇن، دوزاقتا تەنھا مەن باراي» دېگەن يېرىنى يادىمدا تۇتۇۋالسام بولدى. ئەمما ماڭا بۇلارنى قاچان چۈشەندۈرۈپ قويىسىز؟ بىرمۇنچە گەپلەرنى چۈشەنمەيلا ئوقۇيمەن، ئوقۇيمەن...

سابىت ئۈنىڭ ھارغىن كۆزلىرىگە مەسلىكى كېلىپ ئۈنىڭ لەۋلىرىگە سۆيدى ۋە:

— بۇ تىرىشچانلىقىڭ ئۈچۈن مۇكاپات! ئوقۇۋەرسەڭ چۈشۈنۈدىغان بولۇسەن، شۇ چاغدىمۇ چۈشەنمىسەڭ ئاندىن مەن دەپ بېرىمەن، — دېدى چاقچاق قىلىپ.

— ھەشقاللا... — دېدى گۈلزادە ئۈنىڭ كاچىتىغا يېنىك شاپىلاقلاپ، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ چۈشەك راسلاشقا باشلىدى.

3

سابىت مەكتەپتىن كەلگەندىن كېيىن ئەتىكى دەرسلەرنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ بولۇپ، ئۆي- ئىشلىرى بىلەن بولاتتى. ئاندىن بىردەم كىتاب كۆرەتتى ياكى بىر نەرسە يازاتتى. بۈگۈن مەكتەپتىن قايتىپ كېلىپ، ئەتىلىك دەرس تەييارلىقىنى تۈگۈتۈپ گۈلزادىگە:

— گۈلزادەم، ئەپەندى تاپشۇرغان ئىشنى قىلىش بىلەن ساڭا قارىشىپ بېرەلمەيدىغان بولدۇم، رەنجىمىگىن، جۇما، — دېدى.

— مېنى ئەخمەق چاغلاۋاتامسىز؟ ئەپەندى تاپشۇرغان ئىشنىڭ مۇھىملىقىنى بىلمەمتىم مەن؟ — دېدى گۈلزادە دومسۇيۇپ.

— ئۈنداق بولسا ياخشى، ئەمىسە مېنى ئارامىمچە قوي. بولمىسا

ئابلەقنى چاقىرىپ كىر، ئىشلىرىڭغا قارىشىپ بەرسۇن.
— ياق، بولدىلا، ئۇ تاپشۇرۇق ئىشلەيدۇ، ھەقچان.
— مەيلى ئەمىسە.
— سىزگە ئاش پىشقىچە رۇخسەت، ئۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ كىتاب ئوقۇغۇنۇمنى ئاڭلاپ ئولتۇرىسىز.
— بولۇدۇ، بۇ كۇنتەرتىپكە قوشۇلىمەن.
ئىككىلىسى ئۆز ئىشلىرىغا كىرىشىپ كەتتى. سابىت «دىۋان»نىڭ تەرجىمىسىنى ئاقۇا كۆچۈرۈشكە باشلىدى. ئۇ بۇ ئىشنىڭ نازۇك ئىلمىي خىزمەت ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇنى خاتا كۆچۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن پۈتۈن دىققىتىنى ئاشۇ ئىش ئۈستىگە يىغدى. ئۇ ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ تۇيمىغان بولاتتى، گۈلزادە ئاستىلا ئۇنىڭ كۆزىنى ئېتىۋالدى.
— بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ بىز كېلىشكەن ئەمەسمىدۇق؟
—شۇنداق، بىز كېلىشكەن، ھازىر توختايدىغان ۋاق بولدى، — دېدى ئايال قىلچە يول قويمايدىغان ئەلپازدا.
— بەللى، ئەمدى مەن پۈتۈنلەي سېنىڭ ئەسىرىڭ بولدۇمغۇ؟
— ئەمىسە،... ئەپەندىم سىزنى ماڭا تاپشۇرغان، دەم ئېلىشىغا دىققەت قىلىسۇن، ھەمىشە كىتاپقا دۇم يېتىۋېلىشىغا يول قويماڭ دېگەن.
— ئەپەندى ئۆزىگە باقماي، مەندىن ئەنسىرىگىنىنى قارىمامدىغان!
ئۇلار خۇشال چاقچاقلار بىلەن غىزالىنىپ بولغاندا ئابلىمىت قارى كىرىپ كەلدى.
— مەن سېنىڭ ئالدىراشلىقىڭنى بىلگەچكە كىرمەيمەن، لېكىن كىرمەي يەنە چىدالمايمەن. — دېدى ئۇ كىرىپ كېلىۋېتىپ، — دوستىمىز «ئاتكەن» يېقىنىراقتا بولسىغۇ شۇنىڭ بىلەن بىر ئامال قىلىپ ياشايتىم. لېكىن يالغۇزسىراپ ئاخىرى سېنى مالال قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم، — ئۇلار مۇھەممەد قارى يوق يەردە ئۇنى «ئاتكەن» دېيىشەتتى. ئەينى ۋاقىتتا تەۋپىق

ئۈچ مۇھەممەت قارىنى پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن ئۈچىلىسىگە لەقەم قويغانىدى. بۇنىڭ «ئەتكەن» سۆزىنى «ئاتكەن» دەپ بۇزۇپ ئېيتىدىغان ئادىتى ئۇنىڭغا لەقەم بولۇپ قالغانىدى. بىراق بۇ لەقەم «مەشرەپ»، «زەكى»گە ئوخشىمايدىغان، زاڭلىق خاراكتېرىنى ئالغاچقا ئادەتتە ئالدىدا تىلغا ئېلىنمايتتى.

— بۇرۇنغۇ ئانچە ئالدىراش ئەمەس ئىدىم، بۇ دەل سەن «تارتىنىپ» كىرمىگەن چاغلاردىكى ئىش. مانا بۇگۈندىن باشلاپ رەسمىي ئالدىراش بولۇدىغان بولدۇم.

— تازا ۋاقتىنى تېپىپ كىرىپتىمەن، ئەمىسە.

— لېكىن، بىر ياخشى تەرىپى بار.

— نېمە گەپ؟

— مەمتىلى ئەپەندى «تۈرك تىلى دىۋانى»نىڭ تەرجىمىسىنى كۆچۈرۈپ بېرىشنى تاپشۇرغانىدى. شۇنى كۆچۈرەي دېسەم گۈلزادەم كىتاب ئوقۇپ بېرىمەن، ئاڭلايسەن دەپ تەڭقىسلىقتا قالدۇرغانىدى، ئەمدى مەن كۆچۈرۈدىغاننى كۆچۈرۈۋېرەي، ئۇنىڭ كىتاب ئوقۇشىغا قاراپ تۇر، قانداق؟

— مەيلى، بىراق، بىزنىڭ كىتاب ئوقۇشىمىز سېنى ئېلىشتۇرمامدۇ؟

— ياق، زادىلا ئازمايمەن، ھېلىلا سىرتقى شاۋقۇن قۇلىقىمغا كىرمەس بولۇدۇ. ھە، راست، سەن «ناۋايى غەزەللىرى»نى گۈلزادىگە ئالغاچ كىرگىنە. ئەتە - ئۆگۈنگىچە ئەكىرسەڭ بولۇدۇ. بۇنىڭ شۇنى ئوقۇغۇسى بار.

— ماقۇل، قېنى ئەمىسە گۈلزادە، باشلا.

گۈلزادە «دىۋان مەشرەپ»نى ئوقۇشنى باشلىدى. سابىت بولسا كۆچۈرۈشكە كىرىشتى. ئۇ ئۆزى دېگەندەك ناھايىتى چاپسانلا ئۇلارنىڭ كىتاب ئوقۇغان، چۈشەندۈرگەن، تالاش- تارتىش قىلغان ئاۋازلىرىنى ئاڭلىماستىن، ئۆز ئىشىغا شۇڭغۇپ كىرىپ كەتتى.

نىھايەت ئۇلار ئىشتىن توختاپ، ئابلىمىت قارى خوشلاشماقچى بولغاندا يېرىم كېچە بولۇپ قالغانىدى. ئابلىمىت قارى ھارغىنلىق بىلەن كېرىلىپ

ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ:

— ۋاقىت ناھايىتى ئوبدان ئۆتتى. ماڭا قاپ يۈتكۈزەمسەن، كەتمەن چاپتۇرامسەن، ئىشقىلىپ بىكار تۇرماسلىق ئۈچۈن بىرەر ئىش بىلەن تەمىن ئەتكىن، مېنى يالغۇزلۇقتىن قۇتۇلدۇر، — دېدى ئۇ.

— ياخشىغۇ، ئۇنداق بولسا ئەتە بۇرۇنراق كىر، مەكتەپتىن كېلىپلا ئىشىڭ بولمىسا مۇشۇ يەرگە كىر، ئىككى يوغان كۆتەك بار، شۇنى يارسەن، قوتاننى قۇرۇقدايسەن، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئىش چىقىدۇ، — دېدى سابىت چېقىشىپ.

— مەيلى سېنىڭ قولۇڭنى سوۋۇتۇش ئۈچۈن بىرەر ئىشىڭنى قىلىشىپ بېرىشكە ھەرقاچان تەييارمەن، دوستۇم، — دېدى ئابلىمىت قارى چىن كۆڭلى بىلەن.

— رەھمەت، كۈتۈمەن.

سابىت ئۇنى ئۇزۇتۇپ قويۇپ كىرگەندە بۈگۈنكى ئىلگىرىلەشلىرىدىن كۆڭلى يايراپ كەتكەن گۈلزادە خۇشاللىقىنى ئىچىگە پاتقۇزالمىغاندەك ئۇنىڭ بوينىغا گىرە سالدى:

— مەن بەك خۇشالمەن، سابىت ئەپەندىم، — دېدى ئۇ ئېرىنىڭ قولىقىغا پىچىرلاپ، — چۈشەنمىگەن گەپلەرنى ئابلىمىت قارىكامدىن سورۇۋالدىم.

— مەڭگۈ خۇشال بولۇپ ئۆتەرسەن، ئىلاھىم، — دەپ ئەركىلەتتى سابىت.

يىگىرمىنچى باب

قادىر ھاجى سەللە يۆگىۋالغان، ئورۇق، 45 ياشلار چامىسىدىكى ھېلىقى كىشى بىلەن ئىچىشىپ ئولتۇراتتى.

— ھاراق ئىچىۋاتقاندا بولسىمۇ سەللىنى ئېلىۋەتسىلىچۇ، مەخسۇم،

— دېدى قادىر ھاجى زەھەرخەندىلىك بىلەن.

— دەخلىسى يوق، سەللىگە ئىچمىگەندىكىن تۇرۇۋېرىدۇ. سىلىنىڭ ھاجىملىقلىرىغا ھاراق پۇتلاشمىغاندەكلا بىر ئىش.

— بۇ زە، ياۋرۇپالىقلارنىڭ مەدەنىيىتى بىلەن شەرق ئۆرۈپ ئادىتىنىڭ بىرلىشىشى ئىكەن-دە؟ سىلى غەرپ دۇنياسىنى كېزىپ چىققان كىشى بولغاندىكىن، كاستىيوم بورۇلكا كىيىپ ئەپەندى بولۇۋالسىمۇ بولاتتى. سەللە بىلەن مەخسۇم بولۇۋالغانلىرى زە...

— ھەر ئىككى ئادەتنىڭ ئۆز نۆۋىتىدە رولى بار، — مەخسۇم قادىر ھاجىنىڭ مەسخىرىسىنى چۈشەنمىگەندەك ئەستايىدىل جاۋاب بەردى، — شۇنىسى ئۆزلىرىگىمۇ مەلۇملۇق، سىلىنىڭ بولشېۋىك ئىكەنلىكلىرىنى كۆپچۈلۈك بىلىدۇ، ھېچ بولمىسا سوۋېت ئەۋەتكەن ئادەم دەپ بىلىدۇ. ئەمما مېنىچۇ؟ بىلمەيدۇ، ھېچكىم مېنى كوممۇنىست دەپ ئويلىمايدۇ.

— مانا «شەرق سالاپىتى» بىلەن تۇرۇپ «ئىسلام دۆلىتى» نىڭ جىمىكى ئەمەلدار، قوللىغۇچىلىرىنى «غەرپ سالاپىتى» ئۈچۈن ئەرزان سېتىپ بەردىلە. ئەمدى «غەرپ سالاپىتى» بىلەن يەنە بىر قېتىم ئوخشىمىغان «ئىزىم»دىن بىرنى «شەرق سالاپىتى»غا سېتىپ

بېرەلىمۇ؟

— ئەگەر ۋەزىيەت تەلەپ قىلسا ئۇنىمۇ قىلىمىز، — دېدى مەخسۇم تۇرىقىنى ئۆزگەرتمەستىن، — بىراق، مېنىڭچە، بىزگە يولنى ئۆزگەرتىشكە توغرا كەلمەيدۇ. «سېتىش »تا «ئېكسپورت» قىلىش ئاساسىي ئورۇندا تۇرىۋېرىدۇ. پەقەت سودا شەكلىدە قىسمەن ئوخشىماسلىق بولۇشى مۇمكىن. ھى ھى...

— ئەگەر مۇشۇ ھالەتلىرىدە سىجاڭ ئاتامغا يولۇقۇپ قالسىلا ياكى ئۇنىڭ يېقىنلىرىغا ئۇچراپ قالسىلا بالانىڭ تېرىلغىنى شۇ. دە! «ھۇ لومودى!... » دېگىنىچە نىمىلەرنى قىلار؟

— ھېچنىمە قىلالمايدۇ، پەقەت بۇندىن كېيىن ئىشەنمەيدۇ، خالاس!

— ئەگەر كېچىسى ئۇچراپ قالسىچۇ؟

— نېمە، سىلى مېنىڭ تەقدىرىم ھەققىدە بەك باش قاتۇرۇپ كەتتىلىغۇ؟ بۆلەك گەپلىرى يوقمۇ؟ — مەخسۇمنىڭ تەرى تۈرۈلدى.

— خاپا بولمىسىلا، مەن مۇنداقلا چېقىشىپ دەپ قويدۇم. ئىچىسلە، خوش، — قادىر ھاجى ئۆزىنى ئوڭشاپ گەپنىڭ تېمىسىنى ئۆزگەرتتى، — ئاڭلىسام سىلىنىڭ ئۆيدە ئىككى مېھمانخانا بارىكەن، بىرىگە ماركس، ئېنگېلس، لېنىن، ستالىنلارنىڭ رەسمى ئېسىغلىقمىش؛ يەنە بىرىگە سۇنياتسېن، جاڭ كەيشى، شىڭ شىسەينىڭ رەسىملىرى ئېسىغلىقمىش؛ كەلگەن مېھمانلارنىڭ مەسىلىكىگە كۆرە شۇنىڭغا ئۇيغۇن مېھمانخانىغا باشلايدۇ، دېيىشىدۇغۇ؟ مېنىڭچىمۇ راستتەك، سايىزچىلارنى باشلايدىغان مېھمانخانىنى مەنمۇ كۆرگەنغۇ، شۇنداغ بوسىمۇ سوراپ باقتىم.

— سىلە نېمە دېمەكچى؟ — مەخسۇم بىر قارىسا تە بولغاندەك، بىر قارىسا داپشاقلىق بىلەن سورىدى.

— مېنىڭچە ئۇچىنچى بىر ئۆينى يەنە بىر تۈرلۈك ياساپ قويغان

بولسىلا...

— ئۇمۇ با، موللا-ئۆلىمالانى باشلايدىغان، مىللەتچىلەنى باشلايدىغان، خاتىرجەم بولسىلا.

— سەمەن تەرەپكە ئۆتتىلىمۇ؟— قادىرھاجى ئۆزى ئىزاتارتىپ قالغاندەك بولۇپ، گەپنىڭ تېمىسىنى ئۆزگەرتتى.

— ھە، ئەلۋەتتە ئۆتتۇپ تۇرىمەن - دە، دۇبەن جاناپلىرىدىن تېلېگرامما كەپتۇ، مەھمۇدنىڭ ئىچكى سېپىنى قالايمىقانلاشتۇرۇش ئۇنى ئەسكەرلىرى ئالدىدا نوپۇزى يوق قىلىۋېتىش، قوزغۇلاڭ كۆتۈرۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ھازىرقى جەنۇپ ۋەزىيىتىنىڭ شۇنىڭدەك ئۆلكە ۋەزىيىتىنىڭ ھالقىسى. يولۋاسنىڭ بېشى قاپقاندا، ئۇ خالىغان ۋاقىتتا يەنچىۋەتكىلى بولىدۇ، خوجانىيازنى مەنسۇر ئەپەندى ئايلامباش قىلىۋېتىدۇ، گەپ مەھمۇدتا قالدى. ھۆكۈمەتكە ماسلىشىپ، مەھمۇدنىڭ يېقىن ئوفىتسېرلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا، ئۈرۈمچىگە ئاپىرىپ ئوقۇتۇپ سىياسىي جەھەتتىن مەھمۇدتىن يىراقلاشتۇرۇشنى بىزنىڭ خوجايىنلىرىمىز ئۈستىگە ئالىدۇ. بىزچۇ؟ سىلىنىڭچە بىز نىمىلەرنى قىلىشىمىز كېرەك؟

— دۇبەن جاناپلىرى شەپە بەسىلا ئۇنىڭغا بېقىپ توغرىلىنىمىز - دە! — دېدى قادىرھاجى ئۆزىگە سۈر بېغىشلىغان بۈرۈتىنى ئىككى تەرەپكە سىلاپ قويۇپ، — بىزمۇ ئۇنى بىژ تەرەپتىن قىستايمىز، مۇمكىن بولسا ئوفىتسېرلىرىدىن بىژ نەچچىنى سېتىۋېلىپ ئۆزىنىڭ قولى بىلەن...

— بۇ ئىشقا بىرەر ئىشەنچىلىرى بامۇ قانداق؟

— ھاجىز ھالقىلا با، — دېدى قادىر ھاجى ئۆزىچە سىر بەرمەس قىياپەتكە كىرىۋېلىپ گىدەيگىنىچە:

— سىر ئەمەستۇر؟

— ئەلۋەتتە سىر. ئۆزلىرىگە مەلۇم، بۇنداق ئىشلارنى مۇناسىۋەتسىز

ئادەملە سوراپ ژۇمەسلىكى كېرەك!

— مېنىڭمۇ پەرىزىم بـا، سـىر تۇتـىـسـىلا تۇتـۇەسـىلە. خوجـايـىنلامۇ سـەمىتاجىنىڭ مەھمۇدقـا غـۇمى بـالـىقـنى بـىلـىـپ ئۇنـىڭغـا دىقـقەت قىلىۋاتـىدۇ. سـوۋېتتە ئوقـۇپ كەلـگەن قۇربـان سـەئىدىلەنىڭ مـۇھىم ئورۇنغـا چىقىشـى ئۇنـىڭـدا ھەسـەت قوزغـىدى. ئەسـلىدە ئـۇ بەغەرەز ئوقـۇپ كەلگەنلەنـىـڭ مەھمـۇد ئۇچـۇن دۈشـمەنگە ئـايلانغىننى ئۇقـسـا ئاچچىقلانماسـىدى، ئەمـما بىـز خەقتىكـى كـاللا شـۇنچىلىك، خوجـايـىنلا بىزنى ھە قىماپ بىلەن مايمۇن ئوينىتالايدۇ ـ دە.

— دىـمەك، خوجـايـىنلا ئىـتـتەك ھەمـمە يەگە تۇمشـۇقـنى تىقـىـپ ژۇرىدىكەن ـ دە؟ بۇ ئىشقىمۇ ئۇلا ئارىلىشىۋاتامدۇ.

— ئەلـۋەتتە، سـىلى ئـۆزلىرىگە بەك ئىشـەنچ بـاغلاپ كەتمىسـىلە، سىلى مانا شۇ كەمگىچە ۋاراق تاقىتىۋاتقانلا ھەققىدە بى ئۇچـۇر ئـالالمىلا، يوغـان گەپ قىلغـىدەك سـالاھىيەتلىرى يـوق، ھـازىر جەنـۇپنى تۇتـۇپ تۇرۇۋاتقـان كـۈچ كـىم بىلەمـلا؟ سـىلىمۇ؟ يـاكى يېڭىشـەدىكى ھـارامزادە ختايمۇ؟ ھى ھى . . .

— دىمەك «يۇمۇلاق شە» ئىچىدىمۇ ۋەزىيەت ئۆزگۈرۈشكە باشلاپتۇ ـ دە؟

— يۇقۇرىـدا ئـۆزلىرى دېگەنـدەك، بۇنـداق ئىشـلا ھەمتـاۋاقلا ئارىسىدىمۇ سىر تۇتۇلۇدۇ، — مەخسۇم كۈرەڭلىك بىلەن كۇلۇپ قويىدى.

— سـىرلىرى ئىچىلىرىـدە سىبىـپ كەتسـۇن، ماڭـا ئـۇنى كوچىلاشـىنىڭ كېرىكـى يـوق، دېمەكچـى بولغۇنـۇم، ھەرىكەتنـىڭ مـاس قەدەمـدە بولۇشـى ئۇچـۇن بىزلەرگىمـۇ بەزى ئاخبـاراتلا بېرىلىشـى كېـرەك ئـىدى ـ دە، مەنمـۇ ئـۆز يولۇمـدا توپلىغـان ئاخبـاراتلانى بېرىـپ تۇرۇۋاتقاندىكىن...

— ئاساسـي دىقـقەت مامۇتتـا بولـۇش كېـرەك، ھـاجىم. ئەپەنـدىلەگە قـۇش سـېلىـپ ئـاۋارە بولغـۇچىلىكى يـوق. ئەگەر مىلتىقنـىڭ دالدىسـى

بولمىسا ئۇلاغا كۆچ ئىشلىتىشىمۇ كەتمەي، قاششاق خەلقنىڭ تەبىئىي بىسىمى ئىچىدىمۇ بوغۇلۇپ تۆگەيدىغان نىمىلە ئۇ.

— ئەمما بەزى ئەھۋاللا ئۇلانىڭمۇ بوش ئەمەسلىكىنى ئىسپات قىلىۋاتامدۇ، يەنى مەسىلەن...

— ھەممىسى بىكار، بىر- بىرىگە سېلىپمۇ كاللىسىنى قايدۇرۇۋەتكىلى بولۇدۇ، ئۇلانىڭ مۆجىزە يارىتىش شارائىتى مامۇتنىڭ كۆچىدىن بولۇۋاتىدۇ. مامۇت ئەڭ چوڭ تەھدىت، ئەگەر بۇ تەھدىت ئەپەندىلەنىڭ ياش باللىرى بىلەن بىرلەشسە بالاغا ئايلىنىدۇ.

— ھەببەللى، مېنىڭ دېگىنىممۇ شۇ ئەمەسمۇ، تەخسىر، ئۇلانىڭ ئارىسىدا ئىسيان كۆتۈرۈش ئەھدى، باغلىنىشى بارمۇ- يوق، بىلىپ تۇرۇش كېرەك ئەمەسما؟

— بۇنداق ئايغاقچىلىقلا سىلەدەكلەرنىڭ ئىشى، مېنىڭ دەۋاتقىنىم چوڭ ئىستراتېگىيە مەسىلىسى، ئومۇمىي پىلاننىڭ ئىشى.

— ئىچەيلى، مەخسۇم، — دېدى قادىرھاجى، ئاندىن مەيدە يانچۇقىدىن سائەتنى چىقىرىپ قاراپ قويدى. ئۇ مەخسۇمدىن تېزرەك قۇتۇلۇش كويىغا چۈشتى، — مېنىڭ قۇلاقلىرىممۇ بوش ئەمەس، كۆدىلىمۇ، — دېدى دىققەتنى چالغىتىش ئۈچۈن.

— سىلىنىڭ بوش ئەمەسلىكلىرى ئۇرتىدا، ھەممىمىز كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمىز ئەمەسما، يوغان گەپنى ئاز قىلساق بولۇدۇ، — دېدى مەخسۇم زەھرىنى پاتۇرۇپ. ئۇ يەنە قەشقەر كوچىلىرىدا ھەمىشە پەيدا بولۇپ تۇرۇدىغان ۋاراقلارغا دارىتماقتىدى، — ھە، سائەتكە قاراۋاتىلا، بىرەر ئىش بارمىدى؟ — دەپ سورىدى.

— بىرسى كەلمەكچىدى.

— مېنىڭ بولۇشۇم دەخلى قىلمايدىغاندۇ؟

قادىر ھاجى مەخسۇمنى يامپاشقا چىقارغاندىن بەكمۇ مەمنۇن بولۇپ كەتتى. ئۇ مەسخىرىلىك ھېجىيىپ تۇرۇپ:

— دەخلىسى با، ئەلۋەتتە. سىلى كىچىك بالا ئەمەسقۇ؟— دېدى زەھەرخەندىلىك بىلەن.
— ئەمىسە مەن كېتەي، — مەخسۇم ئارقىدىن بىر نېمىلەنى دەپ غۇدراپ، رومكىدىكى هاراقنى كۆتۈرۈۋەتتى- دە، ئورنىدىن تۇردى.
قادىرهاجى ئادەتلەنگەن كۆرەڭلىكى بىلەن جايىدىن قوزغالماي ئولتۇرۇۋەردى. دەرۋازىنىڭ ئېچىلىپ- يېپىلغان ئاۋازىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ قولىرىنى كۆتۈرۈپ كېرىلدى. ئەمما ئۇنىڭغا ھەمىشە كۆڭۈلسىزلىك، پاسسىپ هالەت كەلتۈرۈۋاتقان مەسىلىلەر ئۇنىڭ راسا غەزىپىنى قايناتتى. ئەگەر قولىغا چۇشۇپ قالسا چايناپ يۇركۇۋەتكۇدەك بولدى. مەخسۇمنىڭ ھەمىشە ئۇنى كۆزگە ئىلمەي، يارىماسلىقتا ئەيپلىشىگىمۇ مانا شۇ ئىش سەۋەپ بولاتتى. ئۇ بۇ ھەقتە يەنە يېڭى پىلان ئويلىماق، يېڭى ئادەملەنى ئىشقا سالماق كېرەكلىكىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.
سىرتتا ئۆكتەبىر ئېيىنىڭ سالقىن كېچىسى شەھەر ئۈستىگە ئېتەك يايغانىدى. مىس شامداندىكى ئۈچ تال شام ئاقارتىلغان مېهمانخانىنى يورۇتۇپ تۇرغاچقا كەيىپ بولۇشقا باشلىغان قادىر هاجى ئاللىقاچان ئەلياتقۇ بولغانلىقىنى بىلمەي ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كاللىسىدا مەخسۇمدىن ئاھانەت ئىشتەنلىكى قايتىدىن نامايەن بولۇۋىدى، مەستلىكى تارقاپ كەتتى. ئۆز خەلقىنىڭ دۈشمەنلىرىگە خىزمەت قىلغۇچىلانىڭ ھەممىسىگە ئوخشاشلا ئۇمۇ خوجايىنلاردىن ھەمىشە دەشنام ئىشتىپ تۇراتتى، شۇڭىمۇ بۇنداق دەشناملارغا كۆنۈپ كەتكەن ئىدى. بىراق مەخسۇمنىڭ ئۆزىنى «سەن»لەپ ۋارقىرىشى ھەر قانچە تەسەللى بەرسىمۇ كۆڭلىدىن چىققىلى ئۇنىمايۋاتاتتى. مەخسۇم كىم؟ ئۇ كىم؟ ھەر ئىككىسى چەنتۇ، ھەر ئىككىسى يالاقچى! ئوخشاش سالاھىيەتتىكى ئادەمدىن ھاقارەت ئاڭلاش قانداقمۇ يۈرەكنى مۇجىمىسۇن؟

ھويلىدىكى تىۋىشلارمۇ جىمجىت، ئۆيدىكىلەر ئۇيقۇغا كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. شۇڭلاشقىمۇ ئىغىر دەۋازىنىڭ بىلىندۇرمەي ئېچىلغان ئاۋازى قادىرھاجىغا ئىنىق ئاڭلاندى. بىر كۆلەڭگۇ قادىرھاجىنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى. ھەمىشە سەگەك ياتىدىغان خىزمەتكار تېخى كىيىمىنى سېلىپ يېتىشقا ئۈلگۈرمىگەن، ئەمما بەك چارچاپ كەتكەچكە كىيىمى بىلەنلا سۇپىغا قىشىيىپ مۈگدەپ قالغاندى. لېكىن ئۇ شەپىنى ئاڭلاپ دەرھال ھويلىدا ئۈندى ۋە مېھماننى پىشايۋان ئالدىدا توختىتىپ، قادىرھاجىغا خەۋەر قىلىپ كىردى. كۆپ ئۆتمەي مېھمان ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلىندى.

شام قېشىدا ئولتۇرغان قادىرھاجى كەيپىنىمۇ ئۆزگەرتمىدى، مېھمان ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىنمىدى. ئۇ خوجايىنىنىڭ پوكاندەك قىزىرىپ كەتكەن يۈزىگە قاراپ سۈر باسقاندەك تۇرۇپ قالغان بولۇپ، ئوڭايسىزلىقىنى قاڭشىرىنى سىلاش ۋە باشقا قولاشمىغان ھەرىكەتلەر بىلەن ياپماقچى بولاتتى.

— سەنمىتىڭ، ئەبلەخ! — دېدى قادىر ھاجى تېنىچلىق سوراشمايلا.

— قانداق...ياخشىمۇ سىز؟...

— توختا، جۈر، ئارقامدىن ماڭ!

مېھمان ھەرخىل گۇمانلار بىلەن ئۆزىنى قىيناپ، جان- ئىمانى چىققان بولسىمۇ قادىرھاجىغا ئەگىشىپ ھويلىغا چىقتى. ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى گۈللۈك ۋە ئۈزۈمە دەرىخىگە ئىھاتە قىلىنغا ۋادەكنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، پەلەمپەي بىلەن مەنزەر ئۆيگە چىقىشتى. قادىرھاجى مېھماننى سەرەڭگە يېقىشقا بۇيرىدى.

— دەرىزىدە شام با، ياق، — دېدى ۋە شام يورۇتۇلغاندىن كېيىن يەنىلا ئىلتىپاتسىزلىق بىلەن،— مۇشۇ يەدە ئولتۇرۇپ تۇ، ئەمەس ۋاقىتتا كەلگەندىكىن كۈتۈپ تۇ، مېنىڭ ئىشىم با، كېيىن

سۆزلۈشىمىز، — دېدى ۋە مېھمانغا يىرگەندەك بىر قاراپ قويۇپ، ھويلىغا چۈشۈپ كەتتى.

مېھماننىڭ بۇ يەردە تازا ئىچى پۇشتى. ئۇ گاھ دەرىزە ئالدىغا، گاھ سۇپىغا بېرىپ، بىردەم توختايتى. ئۇنىڭ سىرتقا چىقىپ، شەھەرنىڭ كېچىلىك مەنزىرىسىگە قاراپ تۇرغۇسى كېلەتتى. يۇ، قادىر ھاجىدىن قورقۇپ چىقالمايتى. بۇ چاغدا شەھەر ئۇيقۇغا چۆككەن، ئۆيلەر زۇمچەك ـ زومچەك قەۋرىلەردەك قارىيىپ كۆرۈنەتتى.

مېھمان دەرۋازا ئېچىلغانلىقىنى ئاڭلىدى. ئارقىدىن خىزمەتكارنىڭ قادىرھاجىنىڭ خانىسىنى چەككىنى ئېنىق ئاڭلاندى. مېھماننىڭ كۆڭلىدە تۇيۇقسىز بىر خىل قىزىقارلىق گۇمان پەيدا بولۇپ قالدى ۋە ھويلىنى كۆرگىلى بولۇدىغان يەرگە پەللەمپەي تەۋىگە كېلىپ تۇردى. ھويلىمۇ ئوخشاشلا قاراڭغۇ ئىدى. قادىر ھاجىنىڭ خانىسىدا يېنىپ تۇرغان شام پەردىلەرنىڭ توسىشى بىلەن ئاجىزلىشىپ، پەقەتكىنە دەرىزىنىڭ ئۇدۇلىدىكى تۈۋرۈكنى باشقىلىرىدىن ئېنىقراق كۆرسۈتۈپ تۇراتتى خالاس. بىر قارا كۆلەڭگە ئەڭ قاراڭغۇ جايدا تۇراتتى. مېھمان ھەر قانچە قىلىپمۇ ئۇنىڭ ئەر ياكى ئايالّلىقىنى ئاڭقىرالمىدى. ئەمما ئۇ ئۆيگە ماڭغىچە گىرىمسەن يورۇقتىن ئۆتەتتى، ئەنە شۇ چاغدا بۇنى جەزمەن ئايدىڭلاشتۇرۇۋالغىلى بولاتتى. ئۇنىڭچە بولغاندا كەلگۈچى ئايال بولۇشى كېرەك ئىدى. چۈنكى قادىرھاجىمنىڭ بۈگۈنكى شىر كەيىپ ھالىتىدىن قارىغاندا ھەم ئۆزىگە شۇنچە يامان مۇئامىلە قىلغىنىدىن قارىغاندا ئۇنىڭ كۈتۈپ تۇرغىنى بىر ئايال!

خىزمەتكار قايتىپ چىقىپ مېھماننىڭ كىرىشىگە ئىجازەت بېرىلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. قاراڭغۇدا تۇرغان كۆلەڭگە ئاجىز يورۇقلۇقتىن ئۆتكىچە مەلۇم بولدىكى، ئۇمۇ ئەر كىشىدى. «ئەگەر ئۇنىڭ كۈتۈۋاتقىنى ھەقىقەتەنمۇ ئايال بولۇدىغان بولسا بۇ تەقسىرنىمۇ قوغلايدۇ، قوغلىمىسا، دېمەك، ئۇ ماڭا قارىغاندىمۇ مۇھىمراق كىشى،

ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ بولۇپ ئاندىن مېنى چاقىرىدۇ...» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، سۇپىغا كېلىپ ياملاشلىدى. قادىر ھاجى بولسا ئۆزىگە خاس جىددىيلىك، كەسكىنلىك بىلەن ئىككىنچى مېھمىنىنى كۈتۈۋېلىپ، قوپاللىق بىلەن گەپ باشلىغانىدى.

— خوش، توختاخۇن، نېمە يېڭىلىقلا با؟ — دېدى ئۇ توڭلۇق بىلەن. توختى زۇنۇن بۇ خانىدانىنىڭ رەسمىگە مۇۋاپىق ئۇدۇلدا ئۆرە تۇراتتى.

— جوجاڭ ئاتىمىزغا سالام بەگەچ، يېڭى ۋەزىپە بامىكىن، تەمىنلەيدىغان قانداق يېپ ئۇچلىرى باركىن دەپ كەلگەنىتىم...

— ماڭا دەيدىغىنىڭ يوقمۇ؟

— دەيدىغان گەپلىرىم مانا، — توختى زۇنۇن ئۆزىگە خاس ھىجىيىش بىلەن بىر نەچچە ۋاراق قەغەزنى قادىر ھاجىغا ئۇزاتتى.

— ھە، ھەممىسى مۇشۇمۇ؟ شۇنىڭ بىلەن تۈگىگەن بولسا يېڭى ۋەزىپە شۇكى، قايتىپ باغىڭدىن كېيىن ئاۋۇلارنىڭ سېپىنى پاچىلاشنىڭ تەييارلىقىنى قىل، چوقۇم ئۇلانىڭ ئىچىدىن بىز قانچە مۇھىم ئادەمنى سېتىۋېلىش كېرەك! ئۇلانىڭ تۈۋرۈكى يىقىلغاندا ئۇلامۇ ئۆز ئىچىدىن خامتالاشقا چۈشىدىغان بولسۇن!

— مەمتىلىنى مەغلۇپ قىلىش...؟ ئۇنىڭ تەشكىللەش ئىقتىدارى ئاجايىپ، غۇمى بالانىمۇ ئېغىز ئاچالمايدىغان قىلىۋېتەلەيدىغان تۇسا، سېتىۋالغان ئادەملە بۇ ئىشنى قىلالامدۇ...

— ھېچ بولمىسا سەن چاچقان نىزاھ ئۇرىقى شۇ ئەپەندىنىڭ يوقلۇشى بىلەنلا ئۈنۈپ چىقىدىغان بولسۇن! ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ قاششاق خەق يەنە تېرىقتەك چېچىلىپ كەتسۇنكى، ھېچ ئىشى ئاقماي قالسۇن.

— بولىدۇ.

— ئەمما سەن لامزەللە، تولىمۇ ئاستا ئىش قىلىسەن، ئۇلانىڭ

ئېچىدە بىزنىڭ قۇلاقلىرىمىز بولسۇن دەپ تاپىلىغىلى نىكەم، قېنى؟ هازىرغىچە گەپ يوق!

— با، مەن بىر ئوقۇغۇچى تاپتىم دېمىدىمۇ، ئۆزىمىزنىڭلا بالىسى، دېگەندىمغۇ، دەيمەن؟...

— دېسەڭ، دېمىسەڭ، ئوقۇغۇچى نېمىنى بىلىدۇ! ئەپەندىلىرىڭ ئۇنى مەسلىھەتلىرىگە چىللاپ بارامدۇ يا؟

— مۇنداق گەپ، ئاشۇ ھېلىقى بالا، ... دېگىنىمىز مەتىلى ئەپەندىنىڭ كۆزىگە ئىسسىق كۆرۈنۈپ قاپتىكەن. سابىت دېگەن ياش ئەپەندىگە ئۆزى دوست قىلىپ قويۇپتۇ. سابىت دېگەن مەتىلىنىڭ ھەممە مۇزاكىرىسىگە قاتنىشىپ تۇرۇدىغان يېقىن شاگىرتى. بايا سىزگە بەرگىنىمنىڭ ھەممىسى سابىت «دوستىغا» سۆزلەپ بەرگەن ئېچكى ئەھۋاللا. مېنىڭ ئۇ قۇلۇقۇم مەتىمىنىنىڭ ھېلىقى ۋەقەسىدە قەھرىمانلىقى بىلەن كۆزگە كۆرۈنۈپ كەتتى، ئەمدى ئۇ قۇرۇتتەك ئېچكىرىلەپ چىرىپ كېتىدۇ، ھەر ھالدا...

— ھە، مۇنداق دە! ياخشى، ياخشى! ئۇ ئادىمىڭگە ھەر بىر ئېغىز گېپى ئۈچۈن پۇل تۆلەپ تۇ، ئۇ تازا قىزىقسۇن.

— ئۇ پۇلغا قىزىقمامتى دەيسىز، تۇغۇلۇپلا گازىر ساتقىلى تۇرۇدىغان، يا بولمىسا سۇنى بوياپ ساتىدىغان خەق تۇرسا.

— دېمەك،... سەن خامكاللا ئۇ نېمەڭنىڭ ھېلىقى «دوستى»نى راستىلا موھىم ئادەم، ھەممە سىرلادىن خەۋە تاپالايدىغان ئادەم دەپ ئويلامسەن؟

— قەسەم قىلالايمەن!

— شۇنىڭ ئۆزىنىلا سېتىۋالساقچۇ؟

— خۇداغا ئامانەت دەڭ، جوجاڭ، ئىش بۇزۇلۇدۇ! — دېدى توختى زۇنۇن قول ۋە باش ھەرىكىتىنى تەڭ «ياق» دېگەنگە كەلتۈرۈپ،— مەتىلى ئەپەندى قانداق جاھىل، گېپىدىن يانماس دەپ ئويلىسىڭىز،

ئۇنىمۇ شۇنداق ھېساپلاۋېرىك.

— ھە، بولدى، ئەمىسە شۇ بولۇدىغان بولسا بولاۋەسۇن، گەپ تۈگىدىمۇ؟

— تۈگىدى.

— ئۇنداق بولسا ئاقىيوللۇق بول،... — قادىر ھاجى ئارقىسىغا ئۆرۈلۈۋاتقان توختى زۇنۇنغا قاراپ، بىر نەرسە يادىغا يەتكۈدەك، — ھوي،— دەپ قالدى ۋە ئىزىدا توختىغان مېھمانغا، — سەن قاچان كېتىسەن؟

— ئەتە كېتەمەن...؟

— ياق، ھازىرلا ماڭ، خەق سېنى ئاتۇشنىڭ بوسۇغىسىدىن چىقمايۋاتقاندەك كۆرسۇن. بۇندىن كېيىنمۇ كەلسەڭ ئەلياتقۇدا كەل ۋە تاڭ ئاتقۇچە يەنە ئۇۋاڭغا بېرىۋال.

— بولۇدۇ.

— ئەمىسە ئاقىيول بولسۇن.

— قادىرھاجى توختى زۇنۇننى ھەيدىگەندەكلا ئارقىسىدىن چىقىپ ھويلىدا توختىدى. توختى زۇنۇن دەرۋازىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن دەرۋازىنى تاقىغان خىزمەتكارغا بالخانىدىكى مېھماننى چاقىرىپ چۈشۈشنى ئىشارەت قىلدى.

— سەن ئەبلەخ مېنى ئاۋارە قىلىپ تۈتامسىز گەپلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىسەن، مەخسىدىڭ پۇل! ساراڭ بەڭگى! — قادىر ھاجى مېھمانخانىغا كىرە-كىرمەيلا مېھمانغا شۇنداق ۋارقىرىدى. مېھمان پەگادا چېپپىدىلا توختىدى، — ھە، نېمە گەپنى كۆتۈرۈپ كەلدىڭ؟

— مەمتىلى ئەپەندى كەلگەنىكەن، «ھىلال ئەھمەر»دە ئولتۇرۇشتى. مەندىن باشقا يۇسۇپ، نامان، مەجىددىن، تۇرغۇن، شەۋقى، ھەم يۇسۇپنىڭ بىر نەچچە چوڭ ياشلىق ئوقۇغۇچىسى قاتناشتى. يەنە ھېلىقى ئابدىنىياز دېگەنمۇ با. ئۇ يەنە ھېلقىدەك يامان ئەلپازدا، مىجەزى

شۇنچىلىك ئىتتىك، خۇددى ئۇقتەك ئېتىلىشقا تەييا...

— بولدى، بولدى، ھېكايىنىڭ كېرىكى يوق! ئۇ شۇنداق بولغاچقىمۇ ئەسكەرلەر ئىچىدە يامان تەسىر بەرمىسۇن دەپ قۇربان نىيازنىڭ كۆرىسىغا ئېلىپ كېلىنگەن، ئۇ چوڭ نەرسە ئەمەس، يامىنىغا كەلسە «ۋاڭ» قىلىپلا قويىمىز تۆگەيدۇ،— قادىر ھاجى ئاددىلا بىر مەسىلىنى سۆزلەتقاندەك قولىنى شىلتاپ قويدى،— بۇنداق گەپلەنى كۆتۈرۈپ كەلمىسەڭمۇ بولۇدۇ. بىزگە كېرىكى، ئۇلا مەھمۇدلانىڭ ھەركەت پىلانى ھەققىدە نېمىلەنى دەپ قالىدۇ، شۇنىڭغا دىققەت قىلىدىغان ئىشتى، ئۇلانىڭ بىرە ھەركەت قوزغاش ياكى مەھمۇد قايتا قوزغالسا ماسلىششىش ئويى بارمۇ- يوق، مانا شۇ! ئاندىن سوۋېتكە قارشى كەيپىياتتىكىلە، ھېلىقى ۋاراقلا ھەققىدە بىلىشتى. ئەمما سەن بەڭگىنىڭ ئىشنى بۇزغۇنۇڭنى بىلىپ بولدۇم! تايىنى يوق چاغدا خۇمارىڭنىڭ تۇتۇپ كېتىشى، سالاھىيتىڭگە گۇمان چۈشۈرۈپتۇ. ئەمدى سەن ئۇلانىڭ ئىچىدىكى ئىشقا يارىمايسەن! خوش، ھاجى بىلەن كۆرۈشتۇڭمۇ؟

— كۆرۈشتۈم.

— ئەمىسە شۇ گەپنى قىل، مۇھىمى شۇ.

— ئۇنىڭدا نارازىلىق بالىقى ئېنىق بولدى. ئۇ قۇربان نىيازدىنمۇ، قۇربان سەئىدىدىنمۇ زېرىككىلىك ئىكەن. ئابدۇللا دامولللىنىمۇ يامان كۆرۈدىكەن. بىراق...

— نېمە بىراق؟

— ئۇنى سايە قىلىدىغان ئىشنى ھازىرلا ئېيتىشقا بولمايدىغاندەك تۇرۇدۇ. باشقىچە گۇمانغا كېلىپ قالمىسۇن دەپ ئېغىز ئاچمىدىم.

— ئالدىرىما، ۋاقىت پىشىپ يېتىلگەندە ئۇنى نېرىدىن ئايلاندۇرۇپ قورقۇت. مەسىلەن: شىڭ دۇبەن سىجاڭدىن ئانچە رازى ئەمەس ئىكەن، ھامان بىر كۈنى ئارىسى بوزۇلۇدىغاندەك تۇرۇدۇ. ناۋادا شۇنداق بولۇپ

قالسا ئۇنىڭغا يېقىن بولغانلانىڭمۇ ئىشى چاتاق دېگەنىدەك گەپلەنى قىل، ئۇنىڭغا مەدەت بولىۇدۇ، خىزمەت كۆرسىۇتۇپ، جىنىنى قۇتۇلىدۇرۇپ قىېلىش خىيالى پەيىدا بولىۇدۇ. ئۇنىڭىدا تىاللاش ئىمكىانىيىتى قالدۇرماسىلىق ئۈچىۈن قۇربىان نىيىازدەك سىوۋىتتە ئوقۇغانلارنىىڭ ھەممىسى سىوۋېتكە بېقىنىدۇ، شىۇڭا ئىۇلانى ئورۇسىلا قانىات ئاسىتىغا ئالىدۇ، باشقىلانىڭ ئىشى تەس، دېگىن، شىۇنىڭ بىلەن ئىۇ بىالا ـ قازاغا چىوڭراقلادىن مەنىلا ئۈچرايىدىغان ئوخشىايمەن دەپ ئىويلاپ، جەزمەن ھەرىكەت قىلىدۇ، ھېچ بولمىسا پولكىنى ئېلىپ مامۇتتىن ئايرىلىپ قېچىپ كېتىدۇ.

ــ بولىۇدۇ، ــ دېدى ئىگىز بويلىۇق مېھمان قاڭشارلىق بۇرنىنىڭ ئۈچىنى چىمدىپ قويۇپ.

ــ ئىنتايىن ئۇسىتۇلۇق ئىشىلەت: خىتايلارنىڭ 36 ھىلىسىنى بىلىسەنغۇ؟ شۇ خەقنىڭ كىتاپلىرىنى كۆپ ئوقۇغان نىمىغۇ سەن؟

ــ ھەئە، چاتاق يوق.

ــ ئۇگۇتۇشمىنىڭ ھاجىتى يوقكەن ـ دە؟ قادىر ھاجى كەيپى تارقاپ، كاللىسى سەگەكلىشىپ قالغىان، بىراق تىۇرۇپ ـ تىۇرۇپلا زىڭىلىداپ ئاغرىپ تىۇراتتى. شىۇڭا بالىدۇراق كەتكىۇزۇۋېتىش كويىدا دەيدىغانىنى دەپ بولىدۇممۇ قانىداق دەپ ئويلىۇنىۇپ قالىدى،ــ دېمىسەممۇ بىلىپسەنغۇ، ۋەزىپە مۇھىم، ئەمما يەنە ئىشتانغا شاخىنا قويىۇپ، ھەممە ئىشنى سىۇغا چىلاپ ئولتاما ساراڭ بەڭگە! ــ دەپ قوشۇپ قويدى.

ــ بىلدىم، ــ دېدى مېھمان.

ــ ئاۋۇلارنىڭ ئولتۇرۇشلىرىغا چاقىرمىسىمۇ سىۆرۈلۈپ بېرىۋالىما، ئىۆزەڭنى ئاشىكارىلىغانىنىڭ تاشىايىنىدا ئىشىنى بىۇزۇپ قويىسەن. چاقىرسىمۇ گاھىدا ئەتىۋالىق قىلىپ باماي قىوي. ئىۇ يەدىكى گەپ ـ سىۆزلەرنى سەندەك سىاراڭ بەڭگىسىزمۇ ئىۆزۈم ئەپلەشتۈرۈپ كېتىمەن، يەنىلا مېنىڭ قۇلۇقۇم ئۇزۇن.

— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە.

— ئۇ سولتەكلە قۇرۇق گەپنى جىق قىلىشقىنى بىلەن ۋاقتى كەلگەندە بىژلا سائەتتە يىغىشتۇرۇلۇدۇ، يەنە كېلىپ، ئۇلارنىڭ گۇناھكا ئىكەنلىكىگە پاكىت توپلاشقىمۇ ھاجەت يوق. ئۇلا تۇتۇشقا تېگىشلىك، بۇ ئېنىق! مۇھىمى مامۇت! مامۇت يىقىلسا ئەپەندىلەنىڭ ئىشى بىژدەملىك ئىش! بۇندىن كېيىن ئەپەندىلەنىڭ ئىشىغا كەم ئارىلاش!

— بولۇدۇ، — مېھمان ئۆزىنىڭ ئەپەندىلەر ئارىسىدا گۇمانغا قالغانلىقى ھەققىدە قادىرھاجىنىڭ خەۋەر تېپىپ بولغانلىقىنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتتى. «تۇۋا، يەرنىڭ تېگىدە يىلان كۆشىگەننى بىلىدۇ» دېگەندەك ئىشقۇ بۇ؟ دېمەك توپىنىڭ ئىچىدە مەندىن باشقا قۇلاقلىرىمۇ با ئوخشىمامدا؟...» دېگەنلەرنى ئويلاپ كەتتى.

— ئەمىسە ياخشى چۈش كۆر!

مېھمان قادىرھاجىغا ئەيمەنگەندەك قاراپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. قادىر ھاجى دەرۋازىنىڭ ئېچىلىپ، يېپىلغان ئاۋازى ئاڭلانغىچە ئورنىدىن قىمىرلىمىدى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

1

مەھمۇد مۇھىتىنىڭ كۆرۈشمەكچى بولغانلىقىنى شەۋقى خەۋەر قىلغىنى ئۈچۈن ئۇ نېمە گەپلىكىنى ئېنىقراق ئۇقۇپ بېقىش نىيىتىدە شەۋقىنىڭ ئۆيىگە باردى.

— نېمە گەپلىكىنى مەنمۇ بىلمەيمەن، سىلىنى باشلاپ ئايرىم بىر كېلىشىمنى تاپىلىغانىدى. بەلكىم موھىم بىر گېپى بادۇ، كەلگەنلىرى ئوبدان بوپتۇ، ئىككىمىز بىللە باراتتۇق ئەمەسمۇ، شۇڭا سىلىنى ماڭا قارىماي كېتىۋېرەمۇ دەپ دەككە ـ دۈككە بولۇپ ئولتۇراتتىم.

— ئۇنداق بولسا جابدۇنۇڭ، تېزرەك بارايلى، — دېدى تەۋپىق، يانچۇق سائىتىگە قارىۋېتىپ، — مەن ھويلىدا ساقلاپ تۇراي.

شەۋقى ئىچكىرىگە كىرىپ كېتىپ ناھايىتى ئۇزاق يۈتۈپلا كەتتى. ئەزەلدىن ئەسكەرچىسىگە تېزلىككە ئۆگەنگەن تەۋپىققە بۇ ھال تازا ئېغىر كەلدى. بوۋاي ئەسلىدىمۇ ناھايىتى ئۇزاق جابدۇيتى. بۈگۈن سىجاڭنىڭ كۆرۈشمەكچى بولۇشىدىن كۆڭلىگە ھەرخىل گۇمان كېلىپ، تېزرەك بىلىپ بېقىشقا ئالدىراۋاتقاچقا تېخىمۇ ئۇزاق بىلىنىپ كەتتى. تەۋپىقنىڭ سەل سەۋرىسى تېشىپ، ھويلا ئىچىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ جىلى بولۇپ تۇرغاچقا ئاخىرقى ھېساپتا جابدۇنۇپ بولۇپ بوسۇغىدا پەيدا بولغان شەۋقىغا

قېيداش ئارىلاش:
— نېمە بولدىڭىز، ئۇستاز؟ تويغا جابدۇغاندىنمۇ تەس بولدىمۇ قانداق؟ — دېدى.
— سىلىنى تازا ساقلىتىپ قويدۇم، رەنجىمىسىلە، — دېدى شەۋقى خىجىل كۈلۈمسىرەپ. شۇنىڭ بىلەنلا جىلىچىلىكى تارقاپ كەتكەن تەۋپىق:
— نېمە گەپ بۇ؟ سىز ھەمىشىلا شۇنداق ئۇزاق جابدۇنىسىز، شۇنداق ئەستايىدىل، خۇددى قىز كۆرگىلى بارىدىغاندەك؟ — دېدى.
— بولۇپمۇ سىجاڭنىڭ ئالدىغا بارىدىغان چاغلادا، دېسىلە، — دەپ تولۇقلىدى شەۋقى كۈلۈمسىرەپ، — ۋاي ي، نېمىسىنى ئېيتىلا ئىنىم، سىجاڭ بىزنىڭ ساڭگىل - سۇڭگۇل بېرىشىمىزنى ياقتۇرمايدۇ. مەنغۇ ئەزىلى شۇنداق مىس- مىس، قەشقەردىكى بىلەمەنلە ھەرزامان سىجاڭغا سالامغا بارماقچى بولسا ھەممىسى مانا شۇنداق جابدۇيدىغان بولۇشتى.
— ياخشىغۇ. مۇشۇنداق ئۆزىنى تۈزەپ يۈرگەنغۇ ياخشى، بۇنىڭدا يەنە باشقا ئالاھىدە سەۋەپمۇ بارمۇ؟
— با، بولمامدىغان، — دېدى شەۋقى قالغان چالا پەدىزىنى ھويلىغا چىققاندىن كېيىنمۇ داۋام قىلىپ، ئۇستىبېشىغا ئەتىر چېچىپ تۇرۇپ، — كەلسىلە، سىلىنىڭ ئۈستىلىرىگىمۇ سېپىپ قوياي، بۇ سىلى ئىشلىتىدىغانغا ئوخشىمىسىمۇ، — تەۋپىققە ئەتىر چېچىۋېتىپ داۋام قىلدى، — سىجاڭ بىژ قېتىم كىژ كېيىملە بىلەن، ئەبگا تۇرقىنى تۈزىمەي بارغاندىن بىرىنى تىللاپ ھەيدەپ چىقاغانىكەن. بىزگە گەپنىڭ ئۇچىقىنى قىلىپ، «يۇمۇلاق شە دېگەندە نەچچە مىللەتنىڭ ئادىمى با، مۇرەككەپ بىژ يە، سىلە بولساڭلا خەلقىمىزنىڭ ئەڭ ئىلغار، ئەڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان ئادەملىرى، ئاڭلىق، ئۇقۇمۇشلۇق تەبىقىسى، بۇ يەرگە مەدىنىي ئادەملەردەك كەلمىسەڭلار بولمايدۇ، مىللەتنىڭ ئابرويىنى چۈشۈرىسىلە، مىللەتنىڭ ئۇقۇمۇشلىقى مۇنداق بولسا

قالغىنى نېمە بولماقچى، دەيدىغان تونۇش پەيدا قىلىپ قويۇسىلە، شۇڭا ناھايىتى دىققەت قىلىڭلا» دەپ ئالاھىدە تاپىلىغان تۇسا، دىققەت قىلمىساق قانداق بولۇدۇ.

ــ شۇنداقمۇ؟ قالتىس ئادەم جۇمۇ، سىجاڭ. بولىدىغىزمۇ؟ كەتتۇقمۇ؟ ــ دېدى تەۋپىق شەۋقىنى يەنە چالاڭ قالمىغاندۇ دېگەندەك قىلىپ، ئاندىن ھويلىدىن چىقىۋاتقاندىلا، ــ يېڭىلىقلاردىن سۆزلىگەچ مېڭىڭ، ــ دېدى.

ئۇلار رەستىلەردىكى دۇككانلارغا دىققەت بۆلمەستىن ئۆز پاراڭلىرى بىلەن بولۇپ، يولنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن كېلىشەتتى. ئۇلار سىجاڭنىڭ مىللىي ساپاغا دىققەت قىلىشىدىن باشلانغان پاراڭلىرىنى داۋام قىلىپ بارا- بارا قىش يېقىنلىشىۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە ئالتىنچى دۇنيانىڭ ئەھۋالى ئېغىر بولۇۋاتقىنى ئۈستىگە كېلىپ توختىغاندا شەۋقى ھۆكۈمەتنىڭ ئەسكەرلەرگە بېرىلىدىغان قىشلىق كىيىم- كېچەكنى كېچىكتۈرىۋاتقانلىقىنى، باشقا تەمىناتلاردىمۇ بەك سىقىۋاتقانلىقىنى، بۇنىڭ بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ كەيپىياتى بۇزۇلۇۋاتقانلىقىنى، سىجاڭنىڭ مۇشۇ ئىش توغرىلىق كېيىن ئوي-پىكىرلىرىنى قالغىنىنى سۆزلەپ بەردى.

ــ بىر كۈنى قىزىل دۆۋىدىن توختاجى بىلەن كېلىۋاتاتتۇق، قۇم دەرۋازا تەرەپتىكى ھىندىنىڭ دۇكىنى ئالدىدا سىجاڭغا ئوخشاش بىرسىنى كۆرۈپ قالدۇق. ھوي، ئۇ يەردە سىجاڭ نېمە قىلىدىغاندۇ؟ ھىندىنىڭ دۇكىنى ئالدىدا نېمە ئىشى بادۇ؟ دېدىم مەن. توختاجى باشقا بىسى بوسا كېرەك، ئوخشىتىۋاتقانلا، دېدى. ئەمما يېقىنلاپ كېلىپ قارىساق راست سىجاڭ ئىكەن. ئۇ بىزنى كۆرۈپ بەك خىجالەت بولغاندەك قىلىپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ بۇنداق بى ھالىتىنى كۆمەپتىكەنمەن، كۆڭلۈمگە يەتمىگەن خىياللا يەتتى. بۇ ئادەمگە نېمە بولغاندۇ، دەپ ھەيران بولدۇم. سىجاڭ تازا قولاشمىغان ھالدا گەپ

يومىراپ، مەن ھاۋا يەپ ژۇرەتتىم دېدى، ئاندىن بىرنى ۋاقىتىڭلا بولسا ماڭا مېھمانغا كېلەسىلە دەپ ئۆتۈپ كەتتى. مەن توختاجىغا قارىدىم، سىلى سىجاڭغا دىققەت قىلىلىما؟ نېمە بولغان بۇ ئادەمگە؟ دەپ سورۇدۇم. توختاجى سىجاڭنىڭ غېمى كۆپ، خاپىلىقتا شۇنداق، دەيدۇ. نېمە خاپىلىق؟ ياردەم كېرەك بولسا بىزگە دېسە بولمامدۇ؟ دېدىم مەن تەخىرسىزلىنىپ. توختاجى سەل سۈكۈتتىن كېيىن ماڭا ئۇ بىچارىنىڭ ھازىرقى ھالىنى دەپ بەدى. ھۆكۈمەت ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنى بوشاشتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن تەمىناتنى ئازايتىش، كېچىكتۈرۈش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىۋاتقىنىنى، بۇ ئىشنى ۋاقتلىق ھەل قىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن تۇرپاندىكى بىر قىسىم يەر- زېمىنلىرىنى ساتقانلىقىنى، ئېيتىپ بەردى. ئاندىن ئۇنىڭ ھىندىنىڭ دۆكىنى ئالدىدا تۇرۇشىمۇ چوقۇم قەرز سوراش ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئۇ چوقۇم بىز مۆلكىنى گۆرۈگە قويماقچى بولسا كېرەك، دېدى.

— توختاجى باي بولغاندىكىن بىر ئاز ياردەم قىلماپتىمۇ؟

— بىر قېتىم ياردەم قىپتۇ. ئەمما سىجاڭ ناھايىتى ئىچى كۆچلۈك ئادەم بولغاچقا قايتا سورىمىغان ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە توختاجى مەكتەپلەگە كۆپ ياردەم قىلىۋاتقاچقا ئۇنىڭ كۈچىنى خورۇتۇشنى خالىمىسا كېرەك.

بۇ گەپلەردىن تەۋپىقنىڭ يۈركى ئېچىشىپ كەتتى. ئەمما قولىدىن ھېچقانداق ياردەم بېرىش كەلمىگەچكە تېخىمۇ ئازاپلاندى.

— شۇ ئىشقا ئالاقىدار گېپى بارمىكىنە؟

— ئىككىمىزنى چاقىرتىشى بۇنىڭ ئۈچۈن بولمىسا كېرەك، چۈنكى بىز باي بولمىغاندىكىن بۇ جەھەتتە ياردەم قىلالمايدىغىنىمىز ئۇنىڭغا ئايان.

— دۇرۇس،...

— يەنە چەتكە ئوقۇغۇچى چىقىرىدىغان ئىشتىمۇ بەك جېنى

سـىقىلغان بولـسـا كېـرەك. سـوۋېتكە چىقىـرىشـقا قارشـى تـۇرۇپ بـۇ ئـىش ئەپلەشمىگەندىكىن ئازاپلىنىشى بى سېرى، ئوقۇغۇچىلاغا ئـازدۇ. كۆپتـۇ بىژ نېمە بېرىپ يولغا سېلىش نىيىتى بولغان بولـسا، قـولى قىسقىلىق قىلىپ، تازا ئىچى تىتىلداۋاتقان بولىشىمۇ با گەپ.

ــ توغرا، ئاستا. ئاستا كېـرەكتىن چىقىرىشـىدا گەپ يـوق، ھەر ئـىش بولسا ئاللاھنىڭ ئۆزىگە ئامانەت دەڭا، ئىشقىلىپ،...

ئـۇلار يۇمـۇلاق شـە ئالـدىغا كەلگـىچە بـۇ ھەقتىكـى قـايغۇلىرىنى سۆزلۇشۇپ كەلدى.

2

ئۇلار گۇللباغقا كىرىپ كەلگەنـدە ئىشـتاپ ھويلىسـىدىكى لاپاسـلىق سۇپىدا ئوفىتسېرلار ۋە رۇس مۇشاۋۇر ئەسكەرلەرنىڭ مەشـق ھەركىتىنـى كـۆرۈپ تۇرۇشـاتتى. ئـۇلار گەپ - سۆزسـىز ئۆتـۇپ كېتىشـنى ئوڭايسـىز بىلىپ، ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىپ بىردەم تـۇرۇپ قېلىشـتى. ئـۇلار قەسـتەن كۆرمەسكە سالدىمۇ ياكى ھەقىقەتەن دىققىتـى مەيدانـدا بولغاچقـا ئـۇلارنى سەزمىدىمۇ، ھېچكىم ئۇلارغا دىققەت قىلمىدى. ئـۇلار بـۇ ھالـدىن تېخىمـۇ ئوڭايسـىزلىنىپ كەتتـى. يـېڭىلا سـوۋېت ئىتتىپاقـىدىكى ئوقۇشـىنى تامـاملاپ كەلـگەن قۇربـان نىيـاز مەيدانـدىكى ئەسـكەرلەرنى چۆكـۈرۈپ، مەسخىرە قىلىـپ، ئـاغزىنى پۇرۇشـتۇرگەن ھالـدا بىـر نـېمىلەر دەۋاتـاتتى. ئۇنىڭ پەقەت شۇ سۆزلىرى ئۇلارغا ئۇقۇلدى:

ــ تەربىيىلىنىشـى ياخشـى ئەمەس، قىزىـل ئـارمىيىنى ئالـدىغان بولساق...

ــ بولـدى شـۇك قويـۇڭ، ــ دەپ سـالا قىلـدى قۇربـان سـەئىدى پىچىرلاپ، ــ بۇلار شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ قىزىل ئارمىيە ئەمەس!

— سىز بەك ئاشۇرىۋەتتىڭىزمۇ قانداق؟ — دېدى سەمىتاجى تەرىنى تۈرۈپ ئۇنىڭ كىمگە قارىتىپ دەۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتى، — مۇئاۋىن سىجاڭ بولۇپ قالغان ئوخشىمامسىز؟!

— پىكىر بېرىۋاتىمەن....

— بەس! كېرىكى يوق!

— Что они говорять?[①] — دېدى رىبالكو تەرجىمانغا بۇرۇلۇپ.

تەرجىمان پىچىرلاپ ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈپ بەرگەندىن كېيىن، رىبالكو سەمىتاجىغا غەلىتە بىر نەزەردە قاراپ باش چايقىدى. بۇنى كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا كۆرۈپ تۇرغان سەمىتاجىنىڭ شۇئان رەڭگى تاتىرىپ كەتتى ۋە مەشىققە كوماندا بېرىۋاتقان مەشقاۋۇلغا قاراپ كەيپىسىزلىك بىلەن ۋارقىرىدى:

— بولدى قىلىڭلا!

ئەسكەرلەر تارقاۋاتقان چاغدا تەۋپىق، شەۋقى ئوفىتسېرلار بىلەن كۆرۈشۈپ، بىر- ئىككى ئېغىز ئەھۋال سوراشتى- دە، سىجاڭنىڭ كابىنىتىغا قاراپ مېڭىشتى. تەۋپىق بىلەن ياندىشىپ ماڭغان ئابدىنىياز ئۇنىڭغا:

— كەچتە قەيەردە بولۇسىز ئەپەندىم؟ — دېدى.

— كەچتە كېتىمەن.

— ئەتتەڭ، تۈرۈپ كەتسىڭىز ئوبدان بولاتتى، سۆھبىتىڭىزدە بولساق.

— ئەمما پات ئارىدا يەنە كېلىمەن، — دېدى تەۋپىق.

مېھمانلار ئىشىك تۈۋىدە مەھمۇت مۇھىتىنىڭ مۇلازىم ئەسكىرى بىلەن ئۇچرىشىپ سىجاڭغا خەۋەر قىلىپ قويۇشنى سورىدى. كۆپ ئۆتمەي ئۇ مېھمانلارنى ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلدى. توختاجى شۇ يەردە

[①] ئۇلار نېمە دېيىشىۋاتىدۇ؟ (رۇسچە)، — ئا.

ئىكەن.

مەھمۇد مۇھىتى مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن، ئالدىراپ قالغاندەك ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان ئىشتاپ باشلىقى ئىدرىسغا:

— ئەمدى دەم ئالساڭلارمۇ بولىدۇ، مەنمۇ مېھمانلار بىلەن ياتاقتا چىقىپ كېتىمەن، — دېدى ۋە مېھمانلارغا بۇرۇلۇپ، — چۈش بولۇپ قالدى، مېنىڭ ياتاقىمغىلا چىقايلى، يولداشلار، — دەپ مېھمانلارنى باشلاپ ماڭدى. تاشقارقى بۆلۈمدىكى مۇلازىم ئەسكەرگە، — سىز بېرىپ مېھمانلارغا تاماق ئېلىپ كېلىڭ، — دېدى.

ئۇلار مەھمۇد مۇھىتىنىڭ ياتىقىغا كىرىپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، ئۇزاقتىچە ئارىنى سۈكۈت باستى. مۇلازىم ئەسكەر تاماق ئېلىپ كەلدى. (مەھمۇد مۇھىتى ئادەتتە ئەسكەرلەرنىڭ ئاشخانىسىدىنلا تاماق يەيتتى). ئۇلار شۇ چاغقىچىمۇ نېمىدۇر بىر نەرسە ئۈزلىرىنى سىقىپ تۇرغاندەك سۈكۈتتە تۇرۇشقاندى، سىجاك ئۇلارنى تاماققا تەكلىپ قىلىپ:

— قېنى مېھمانلار، مەرھەمەت قىلىشسىلا، ئەسكەرلەر تامىقى لايىقىدا بولمىسىمۇ، — دېدى تەكەللۇپ بىلەن، — تاماقتىن كېيىن پاراڭلىشارمىز. سىلەرنىڭ ۋاقتىڭلار زىق ئەمەستۇر؟ ماڭا كۆپ بولغاندا ئىككى سائەت ۋاقتىڭلارنى بەرسەڭلار يېتىدۇ، — دېدى ئۇچۇق- يورۇق بولۇشقا تىرىشىپ. توختاجىنىڭ نەزىرىدە ئۇ ئەتتىگەنكىگە قارىغاندا بىر ئاز ياخشىراق كۆرۈنەتتى.

توختاجى ئۇنىڭ كەيپىياتىدىكى ئاشۇ نازۇك ئۆزگىرىشنى بايقىۋالدى. ئۇنىڭ خېلى ئېچىلىپ قېلىۋاتقىنىنى تەۋپىقىقە بىلدۈرگەن توختاجى ئۇنىڭ خېلىدىن بېرى چىرايى ئېچىلمايۋاتقىنىنى ئەسكەرتتى. تەۋپىق دەرھال بۇنىڭغا كۆڭلىدە تەبىر بېرىپ، ئەگەر شەۋقى دېگەندەك ئۇنىڭ ئەھۋالى قەرز ئېلىش گىرداۋىغا بېرىپ قالغان بولسا، دېمەك ئۇ قەرزنى ئالالىغان بولسا كېرەك دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. لېكىن بۇ

ئاخىرقى چارە ئەمەسىدى. شۇڭا تەۋپىق گويا ئۆزىنىڭ مەلۇم بىر يېرى جاراھەتلەنگەندەك چوڭقۇر ئازاپ ھېس قىلدى. ئاشۇنداق ھېسداشلىق ھېسسياتى بىلەن سىجاڭغا پات- پاتلا قاراپ قويۇۋىدى، سىجاڭ ئۇنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىپ، ئۇنى ئارتۇقچە تەشۋىشتىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن گەپكە سېلىپ:

— نېمە ئانچە شۈك بولۇپ كەتتىڭىز؟ قېنى سىزنىڭ جۇشقۇن، روھلۇق كەيپىياتىڭىز؟ كۈلكە- چاقچاقلىرىڭىز؟ ھاجىم، سىز ئېيتىپ بېقىڭا، مەمتىلى ئەپەندى توي قىلغاندىن كېيىن خېلى خوپ سۈنىدىمۇ قانداق؟

بۇ گەپ بىلەن تەۋپىق دەرھال ئىچكى ئازاپلارنى نېرى چۆرۈۋېتىپ، دائىمى خۇشخۇيلىقىغا قايتتى، دە چاقچاق قىلدى.

— مەنغۇ توي قىلغاندىن كېيىن شۈكلەپ كېتىپتىمەن، سىزچۇ؟ سىز يەڭگىمىزنى سېغىنىپ شۈكلەپ كەتتىڭىزمۇ؟

— ئەلبەتتە، ئەلبەتتە، — دەپ كۈلدى سىجاڭ.

ئەمما كۈلكىنىڭ تېگىدىن بىر خىل ئازاپ بىلىنىپ تۇراتتى.

— ئۇنداق ئەمەستۇر، سىجاڭ؟ — دېدى تەۋپىق جىددىيلىك بىلەن، — ئېنىق بىلمىسەكمۇ ھەر ھالدا ھېس قىلىپ تۇرۇپتىمىز.

سىجاڭ داستىخاننى يىغىشتۇرۇشقا مۇلازىم ئەسكىرىنى چاقىرىپ، تاكى ئۇ داستىخاننى يىغىشتۇرۇپ ئېلىپ چىقىپ كەتكىچە جىم ئولتۇردى. ئاندىن كۆزىنى بىر نوقتىغا تىككەن ھالدا:

— شۇنداق، دوستلار،..... — دېدى ئارقىدىن ئالدىرىماي ئورنىدىن تۇرۇپ تامدىكى گۇاڭشۇينىڭ 36- يىلى ئېلىنغان قەشقەر رايونىنىڭ خەرىتىسى ئالدىغا بېرىپ، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، خەرىتىگە قارىغانچە، — مەن باشتىلا بولۇشىنى پەرەز قىلغانىدىم، .... — دەپ قوشۇپ قويدى.

شۇ چاغدا ياتاقتا قۇربان نىياز كىرىپ كەلدى. مەھمۇد مۇھىتى

ئۇنىڭغا سوئال نەزىرىدە قاراپ:

— ئىش بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

قۇربان نىياز مەڭدەپ قالدى. خىجىل بولغىنىدىن بىر مەھەل نېمە دەرىنى بىلمەي تۇرۇپ قېلىپ، ئاندىن:

— بىر ياققا چىقمايدىغانسىز؟ — دەپ سورىدى.

— ياق، قانداق؟

— توختىتاجىملار سىزنى بىر ياققا تەكلىپ قىلىپ كەلدىمكىن دېگەنتىم...

— شۇنداق بولسا نېمە قىلاتتىڭىز؟

— مۇشاۋۇر سىجاڭ بىر ياققا چىقسا مېنى خەۋەرلەندۇرۇپ قويۇڭ، ھەمرا بولۇمەن، دېگەنتى....

— ھە، مۇنداق گەپ ئىكەن - دە! خاتىرجەم بولۇڭ، سىزنىڭ مۇشاۋۇرىڭىز ھەم خاتىرجەم بولسۇن، مەن ئۇ كىشىسىز قانداقمۇ بىر يەرگە ماڭاي!؟

— ئەمىسە مەن چىقاي...

مەھمۇد مۇھىتى ئۇنى كۆز نۇرى بىلەن ئۇزۇتۇپ قويغاندىن كېيىن كۆپچۆلۈكنىڭ قېشىغا قايتىپ:

— كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، ئەھۋال ئەنە شۇنداق، — دېدى ئويچان يوغان كۆزلىرىنى دوستلىرىغا بىرمۇ- بىر تىكىپ. راۋۇرۇس كىيگەن گېنېرال مايۇرلۇق ھەربىي فورمىسى ئۇستىدىن باغلىغان كەمىرىدىكى تاپانچىنى ئارقىغىراق سۈرۈپ قويۇپ، — ئۇنىڭچە بولسا بۇ يەردە ئولتۇرغىنى بارىدى، بىراق قارشى ئېلىنمىدى. راست دەپتىكەن دەيسىلەر، ھېلىغىچە باشقىسى كىرىدۇ، — ئۇنىڭ چىرايى غەزەپلىنىك تۈس ئالدى ۋە ئىشك تەرەپكە قاراپ تاشقارقى ئۆيدىكى مۇلازىم ئەسكەرنى چاقىرىدى ۋە — مەن مېھمانلار بىللە بىللە بولۇۋاتىمەن، ھېچكىمنى كىرگۈزمەڭ، ھەتتا مۇشاۋۇرنىمۇ! — دېدى.

— خوپ! — مۇلازىم ئەسكەر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بۇرۇنقى ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، سۆزىنى داۋام قىلدى:

— مەن بۇلتۇر ئەتىيازدىلا ھاجىمنىڭ رەئىس بولۇشى ۋە ئۆزۈمنىڭ 6- دىۋىزىيىگە قوماندان بولۇپ دۆلەت ئارمىيىسى قارمىقىغا ئۆتۈشۈمگە رازى ئەمەسىدىم. بىز خەلقنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنى جىم- جىتلا يەنە ئۆزىمىز قارشى تۇرۇۋاتقان تەرەپنىڭ قول ئاستىدىكى قوشۇنغا ئايلىنىپ قالدۇق. ئەجەبا، بىزنىڭ شۇنچە قۇربان بېرىشىمىز رەئىس دېگەن قۇرۇق ئاتاق بىلەن سىجاڭ دېگەن نامنى ئېلىش ئۈچۈنمىدى؟ مەن شۇ چاغدىلا ھاجىمغا بۇ ئىشنىڭ بىر ئويۇن ئىكەنلىكىنى، ئۇرۇش ئاربلاشقان ئىشقا ئىشەنچ قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى، شۇڭ دېگەن مۇناپىق ئۆزىنى ئوڭشىۋالغاندىن كېيىن بىزنى يەنە بىر- بىرلەپ يوقۇتۇدىغانلىقىنى ئېيتقانتىم. بۇنداق ئالدامچىلىق تارىختا ئاز بولدىمۇ؟ بۇنداق ئالدامچىلىقنى زوزۇڭتاڭمۇ، ياڭ زىڭشىڭمۇ قىلغان. زوزۇڭتاڭ «كۆۋرۈكتىن ئۆتىۋالغىچە ئېشكىم نەزرە» دېگەندەك، ياقۇپبەگ ئۇرۇش تەييارلىقى ئۈچۈن يىغىۋالغان ئاشلىق ئامبارلىرىنى خەلققە ئېچىپ بەرسە، ساددا خەلقىمىز چاچاڭ قۇرۇپ ئۇنى قارشى ئالغاندى، ھەتتا ئۆزلىرى ياقۇپبەگنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشقا ھەمدەم بولۇشقانىدى. ئۇ چاغدا ئۇلار «پادىشاھ زالىم بولار، ياقۇپبەگدىنمۇ زالىم بولماس» دەپ شۇنداق قىلىشقان (سەۋرىسى يوق بىچارە ئەل!)، ئاخىرىدا ئۇ تولۇق غەلىبىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، رەھىمسىز ئۆچ ئېلىشقا كىرىشىپ قانچە مىليون خەلقنى قىرغىن قىلدى؟ تۆمۈر خەلىپچۇ؟ ئۇ قۇرئان تۇتۇپ ئىچىلگەن قەسەمگە ئىشىنىپ ئاخىرىدا نېمە بولدى؟ ....

— مەھمۇد مۇھىتى كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا سوكۇت ئىچىدە بىر ھازا تۇردى، — بىز تارىخى ساۋاقنى ئۇنتۇپ قالدۇق. بىز خەقنىڭ كۆزىمىز كىچىك، كۆڭلىمىز ساددا، كاللىمىز ئاددىي ئىكەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى نادانلىقىمىزدىن ئىدى. شۇڭا مەن ھەر قايسىڭلارغا ئىخلاس قىلدىم.

ئۆزۈمنىڭ ھامان تۇزاقتىكى قۇش ئىكەنلىكىمنى، ئۇۋچى خاھلىغان ۋاقىتتا تۇزاقتىن ئېلىپ بوغۇزلىسا بولۇدىغانلىقىنى بىلەتتىم، شۇڭا كېيىنكى كۈنلۈكتە بىزنىڭ ئىسيانچىلىرىمىز، ئىنقىلابچىلىرىمىز يەنە بۈگۈنكىدەك نادان، ئاسانلا گول بولۇدىغان قىزىققانلاردىن بولمىسۇن دەپ سىلەرنىڭ پېشىڭلارغا ئېسىلغانىدىم...

— ھازىر قانداق قىلماقنى ئويلاۋاتىسىز، ئىنىم؟ — سورىدى شەۋقى جىملىقنى بۇزۇپ.

— مەنمۇ؟ مەن كۈرەش قىلىمەن! — دېدى مەھمۇد مۇھىتى كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ، — مەن شۇنىڭ ئۈچۈنلا ياشايمەن! بىراق، ھازىرقى بۇ قوشۇن ئىچىدىن سېسىشقا باشلىغان كۆتەككە ئوخشاپ قالدى. ئۇ بىز كۆزلىگەن ئىش ئۈچۈن يارىمايدۇ. باشقىدىن تەييارلىنىشقا توغرا كېلىدۇ. شىڭ قىلىۋاتقان ئىشلارنى مەركىزى ھۆكۈمەتمۇ خوپ كۆرمىسە كېرەك، مەن نەنجىڭغا ئادەم ئەۋەتىپ ئەھۋالنى ئېيتىپ باقايمىكىن دەيمەن. بۇنداق قىلغاندا ھېچ بولمىسا شېڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغاندىن كېيىن باشلايدىغان ئۆچ ئېلىشىدىن، مىڭلىغان ئىنقىلابچىلارنىڭ، گۇناھسىز كىشىلەرنىڭ قەتلىئام قىلىنىشىدىن ساقلىنىپ قالغىلى بولار دەپ ئۈمىد قىلىمەن....

— شېڭ ھۆكۈمىتىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمۇ ئىچكى ۋەزىيەتنى ئوڭشىۋېلىش ئۈچۈنلا بولۇشى چوقۇم! مەن بۇ قارانىيەتچىدە كوممۇنىزم ئەقىدىسى بارلىقىغا ئىشەنمەيمەن! — دېدى تەۋپىق.

— ئەلبەتتە شۇنداق، — دېدى شەۋقى.

— سوۋېت ئۆزى كىم؟ بىزنىڭ دوستىمىزمۇ؟ توغرا «ئېزىلگۈچى مىللەتلەرنىڭ دوستى»، لېكىن بۇ قانداق دوست؟ ئېزىلگۈچىلەرنى ھېلىقىدەك چىرايلىق گەپلەر بىلەن ئىشەندۈرۈپ، ئاۋالقى خوجايىننى

ھەيدىۋېتىدۇ ـ يۇ، ئورنىغا ئۆزى خوجايىن بولىۋالىدىغان ئاجايىپ دوست!
بۇنىڭ «ئېزىلگۈچى» ئۈچۈن نېمە پەرقى بار؟ ــ مەھمۇد مۇھىتنىڭ
غەزەپتىن كالتە ساقىلى دىرىلدەپ تۇراتتى، ــ كامىنىزىم دېگەن
نېمىسى؟ ئۇ ئادەم ئالدايدىغان قۇرۇق گەپ، ئۇخلىماي كۆرگەن چۈش!
باشقىسىنى قويۇپ تۇرايلى، شىڭدا بۇنداق ئەقىدە بولسۇن-
بولمىسۇن ــ شۇ ئەقىدىنىڭ ئۆزىلا ئىنسانىنى قۇرىتىدىغان قۇرۇتقۇ.
ئورۇس دېگەن بىزنىڭ تارىخى دۈشمىنىمىز!
بۇ گەپ بىلەن ئارىدا ئېغىر سۈكۈت پەيدا بولدى. ئاۋۇ ئۈچەيلەننىڭ
ئىچىدىكى بەزىلىرى سوۋېت ئىتتىپاقى ھەققىدىكى قاراشلىرى
ئوخشىمىغان نوقتىلاردىن مەلۇم يىلمانلىقا ھېچ بولمىغاندا دۈشمەن
ئەمەس دەپ قارايدىغان خاھىشقا يېقىنراق ئىدى. شۇڭا ئۇلار
ئوڭايسىزلىق ئىچىدە زۇۋان سۈرەلمەي قالدى.
ــ سىلەرنى چاقىرتىشىمىزمۇ مانا شۇ ئىشلار ئۈچۈندى، ــ دېدى
مەھمۇد مۇھىتى، ــ ياشلارنى ئوبدان تەربىيەلەڭلار، ۋاقتى كەلگەندە
ئۇلارنىڭ قولىغا قورال بەرسىلا جەڭ قىلالايدىغان زاپاس ئەسكەر بولۇپ
قالسۇن! ــ كەسكىن ھالدا شۇنداق دېگەندىن كېيىن تەۋپىقنىڭ
مۈرىسىدىن تۇتۇپ يەڭگىل سىلكىپ، ــ سىزنىڭ ھېلىقى ئايرىم
تەربىيلەۋاتقان 500 نەپەر«ئەلەمدارلار»ىڭىز مېنىڭ زوقۇمنى
كەلتۈرۈۋاتىدۇ. سىز ئۇلارغا تېخىمۇ ئېتىبارىڭىزنى ئاغدۇرۇڭ، مەن
ئارىلاپ مەشقاۋۇللارنى ئەۋەتەي، تەربىيلەشكە ياردەملەشسۇن. تەبىئىيكى
ئىلگىرىكى جەڭچىلىرىڭىزنى ئەۋەتسەم ئانچە دىققەتنى تارتماس.
تەۋپىق جاۋاب بەرمەي ئۇنىڭغا مەنىلىك قاراپ قويدى. ئىككى نۇرانە
كۆز ئۇچراشتى. دېمەك ئۇنىڭ ئايرىم كۆرۈشۈشتىكى مەخسىدى شۇ
بولسا كېرەك دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى تەۋپىق. مەھمۇد
مۇھىتى يوغان كۆزلىرىنى دەرھال توختاجىغا يۆتكەپ:
ــ ھاجىم، بۇنداق ئالاھىدە تەربىيلىنىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ

باشقا مەكتەپلەردىمۇ بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن، ــ دېدى. ئاندىن سەل ئويلىنىۋېلىپ، ــ نوۋېتتە بولمايدۇ، يىراقىراق جايلاردا، ئاسمىنى كەڭ سەھرا قىشلاقلاردا...

ــ چوقۇم شۇنداق قىلىمىز. سىجاڭ، ــ دېدى توختاجى قىسقىلا.

ــ قارىغاندا شىڭ شىسەينىڭ «ئىلغار»لىق تونىمۇ پات پۇرسەتتە يېرتىلىپ، بىزنىڭ ئەمدىلا گۈللىنىشكە باشلىغان مەدەنىيەت ھەرىكىتىمىز ئۈجۇقۇپ كېتىدىكەن، ـ دە! ــ دېدى شەۋقى خۇرسىنغان ھالدا.

ــ ئەگەر مەن مەھمۇدنىڭ جېنى ئېسەن بولسىلا بىزنىڭ بۇ ياخشى بىخلىرىمىزنى قوغدايمەن!

ــ سىلىدەك بىر تۈۋرۈك بولغاچقىلا بولۇۋاتقان ئىشلار ـ دە بۇ، ئەگەر سىلىدىن ئايرىلسا يېڭىلىقپەرۋەرلەرنىڭ كۈنى تەس...

ــ ئۇغۇ شۇنداق. شۇنداق بولغىنى ئۈچۈنلا تېخىمۇ تىرىشىپ ئىشلەيلى! ــ دېدى تەۋپىق جىددىلىك بىلەن، ــ مۇشۇ پۇرسەتتە كۆپرەك ئۇرۇق چېچىۋېتەيلى، كېيىن ئۇلار قىرغانغا، چاپقانغا تۈگىمىسۇن!

مەھمۇد مۇھىتى تەۋپىقنىڭ مۇرىسىنى قاتتىق قاماللاپ تۇتۇپ، دوستانىلىق بىلەن ئېغىتتى. ئۇلار شۇندىن كېيىن يەنە مۇشۇ ئىشلار ھەققىدە كونكېرت پىكىرلەشتى، سىجاڭ ئۇ ھەقتىكى كۆرسەتمىلىرى تۈگىگەندىن كېيىن، شەۋقى ئۇنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ئۈستىدە سۆز ئاچتى:

ــ شۇنداق قىلىپ، ھىندىدىن قەرز ئالالىدىلىمۇ؟

ــ ھە؟ ــ تۇيۇقسىز سوئالدىن ھەيران بولغان سىجاڭ قايتۇرۇپ سوردى، ــ ئۇقۇپ بوپسىز ـ دە؟ قەرز ئالدىم، تېخىمۇ مۇھىمى قىشلىق كىيىم ـ كېچەك.

ــ ھۆكۈمەت قەشقەردە ئەسكەرلىرى بارلىقنى ئۇنتۇپ قالمىغاندۇر؟

— دېدى توختاجى ئاچچىقى كېلىپ.

— ئېسىدە بارىكەن، بىز ئېسىدە بولمىغان بىلەن باشقىلارنى ئۇنتۇماپتۇ، — دېدى سىجاڭ تەئەددى بىلەن، — يېڭىشەردىكىلەرنى تەكشۈرۈپ باقتۇق، ئۇلار ھەر ھالدا ئېسىدە بارىكەن، تەمىناتىمۇ توختىماپتۇ، قىشلىق كىيىم-كېچەكلەرمۇ كېلىپ بوپتۇ.

بۇ گەپ قايتىدىن قوزغۇلىشى بىلەنلا ئارىدا خېلى كەيپى كۆتۈرۈلۈپ قالغان مەھمۇد مۇھتى يەنە غەمكىنلىشىپ قالدى. ئۇنىڭ ئىنتايىن تىت-تىت بولۇۋاتقانلىقى بىلىنىپلا تۇراتتى. تەۋپىق يەنە ئۇنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قاراپ ئىچى سېرىلدى. ئۇنىڭغا بىرەر ئەمەلىي ياردەم بېرەلمەي تۇرغىنىغا ئىچى پۇشتى. نىھايەت ئويلىنا-ئويلىنا بىر مەسلىھەت بېرىشكە مۇۋەپپەق بولدى.

— بۇ ئىشلارنى مۇشاۋۇر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، شۇ كىشىنى ھۆكۈمەت بىلەن سۆزلۈشۈشكە قويۇپ كۆرۈڭ. بەلكىم بۇ ئىتتىپاقچىنىڭ يۈز-خاتىرىسى ئۈچۈن بۇنداق نومۇسسىزلىقنى توختىتىپ قالار، دانالار ئېيتقان: «يىلاننى ئۆلتۈرمەكچى بولساڭ دۈشمىنىڭنىڭ قولى بىلەن ئۆلتۈر، ھېچ بولمىغاندا بىر پايدىغا ئېرىشىسەن. يا دۈشمىنىڭ يىلاننى ئۆلتۈرىدۇ، ئۇنىڭدىن قۇتۇلىسەن، يا يىلان دۈشمىنىڭنى چېقىۋالىدۇ، دۈشمەندىن قۇتۇلىسەن» دېگەندەك، ئەگەر رىبالكو بۇ ئىشنى ھەل قىلالىسا قېيىنچىلىق ھەل بولىدۇ، ھەل قىلالمىسا ئۇنى چەتكە قېقىشقا باھانە تېپىلىدۇ.

— توغرا، — دېدى شەۋقى قوشۇلۇپ، — ئىككى پايدىدىن بىرىگە ئېرىشىش ئۈچۈن بۇنى پۈتۈن ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا — مەجلىستە ئېلان قىلىش، «بۇ ئىشنى رىبالكو مۇشاۋۇر مەسئۇل بولۇپ ھەل قىلماقچى» دېگەندەك ئۇسۇل بىلەن ئەپلەش كېرەككەن. ئىش ئاقماي قالسا ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى شۇنىڭدىن ئاغرىنىدۇ.

— رىبالكو بۇ يەردە نوپۇز تىكلەش ئۈچۈن بىرەر چوڭ ئىشنى ھەل

قىلىشقا ھەر قاچان جاندىلى بىلەن تىرىشىدۇ، ئوچۇق سۆزلەشسىلا، ئۇنىڭ سۆزى يەردە قالماسلىقى مۇمكىن.

— بەللى، مانا ھەقىقىي مۇشائىرلار، — دېدى مەھمۇد مۇھىتى مەمنۇنلۇق بىلەن ساقىلىنى سىپاپ، — بۇنى ئەلۋەتتە سىناپ كۆرۈشكە بولىدىكەن. بىراق بۇ ھىلە بىلەن پەقەت يېرىم يىللىق، كۆپ بولغاندا بىر يىللىق تەمىنات غېمىدىن قۇتۇلغىلى بولار، ھامان بىر كۈنى ئۇ يەنە بۇ ئىشنى ئاشۇنداق قىلماي قالمايدۇ. شۇنداق بولسىمۇ مەن ئورۇس بىلەن بۈگۈنلا سۆزلىشىمەن.

چۈشتىن كېيىنلىك مەشغۇلات ۋاقتى بولۇپ كاناي چېلىنغاندا مېھمانلارمۇ كېتىش ئۈچۈن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. مەھمۇد مۇھىتى ئۇلارنى ئۇزۇتۇپ مەيدانغىچە بىللە كەلدى.

شۇ يەردە مېھمانلار بىلەن قۇچاغلاشقان مەھمۇد مۇھىتى نۆۋەت تەۋپىققە كەلگەندە قۇلىقىغا پىچىرلاپ: «بابا نەنجىڭغا ئادەم ئەۋەتىمەنمۇ دېدىم، ئەمەلىيەتتە ئۇمۇ خىتاي تۇسا، خىتايدىن داتلاپ خىتايغا ئادەم ئەۋەتەمدىم، ئاغزىڭىزدىن چىقمىسۇن، ياپونغا... » دېدى ۋە قولىنى قاتتىق سىقىپ قويدى.

ئابدىنىياز سىنىپقا كىرىش ئالدىدا ئۇلارنى كۆرۈپ قېلىپ، باش لىڭشىتىپ خەيرلەشتى.

ئۇلار شتاپ دەرۋازىسىدىن چىققاندا توختاجى دوستىدىن سورىدى:

— ھازىرلا كېتەملا؟

— كەچتىرەك كېتىمەن، ھازىر نوۋېشىغا بېرىپ يۈسۈپ ئەپەندىلەر بىلەن كۆرۈشىمەن، ئاندىن مەجىددىن «بوۋاي»نى يوقلاپ قايتىمەن، ئىبادەتخانىنىڭ لەغمىنىنى يېمەي كەتسەم بوۋاينىڭ گېپى تۈگىمەيدۇ.

— ئەمىسە بىللە ماڭايلى، مەن سانايى نەپىسەگە بارىمەن، سىلچۇ، ھاجىكا؟

— مەن سىلى بىلەن مېڭىپ، ئۆيۈشمىغا كىرىپ چىقايمىكىن،

— دېدى شەۋقى.

ئۈلارنىڭ دەسلەپكى يوللىرى بىر بولۇپ چىقتى.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

1

بىر ئادەمنىڭ ئىنتىلگەن مەۋقەسى قانچە
يىراق بولسا ئۇنىڭ ئىقتىدارىمۇ شۇنچە تېز تەرەققىي
تاپىدۇ. جەمىيەتكە شۇنچە پايدىلىق بولۇدۇ.....
— ئا. م. گوركىي

تەۋپىق شەۋقىگە بەرگەن ۋەدىسىگە مۇۋاپىق بىر ھەپتىدىن كېيىن قەشقەرگە ئاتلاندى. ئۇنىڭدا سەنەملەرنى رەتلەش خاھىشىدىن باشقا چەتئەلگە چىقىرىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەييارلىق ئەھۋالىنى ئويۇشمىغا مەلۇمات قىلىش، ئويۇشمىنىڭ تەييارلىقلىرىنىمۇ كۆرۈپ بېقىش نىيىتىمۇ بولغاچقا تېجەن مەكتەپكە مۇدىرلىق قىلىۋاتقان سەيپىدىننى بىللە ئېلىپ ماڭدى.

نويابىرنىڭ ئىزغىرىن شامىلى بىلەن ئەتتىگەن كەچلەردە بولۇدىغان قۇرغاق سوغۇقى باشلانغان بولۇپ، سوغۇقنىڭ ئەڭ بىلىنىدىغان يېرى قىران دەريا بوغۇزىنىڭ ئۇدۇلىدىكى جايلار ئىدى. بۇ يەردە نەشتەردەك سوغۇق غۇر- غۇر ئېسىپ يۈزلەرنى چېقىپ ئۆتەتتى. بىراق ئۆلكىنىڭ جەنۇبىدا قىش پەسلى بۇنچە بالدۇر باشلانمايدىغان بولغاچقا، قۇياش كۆتۈرۈلۈشى بىلەنلا ھاۋا- جاھان ئىسسىپ، تاكى ئېغىر ياتقۇغىچە شىللە قورۇلمايتى. بۇ ئايلار قېلىن كىيىم كىيسەڭ كۈندۈزى ئېغىر كېلىپ، يېنىك كىيىنسەڭ ئەتتىگەن كەچتە

دۈگدەرەپ، تازىمۇ ئادەمنى تىت- تىت قىلىۋېتەتتى. سەھەردىكى ھەرىكەتلەر كىشىگە خوشياقمايتى. قۇياشمۇ باچاڭ تەرەپتىن تۇغۇپ قالغاندەك كۆڭۈلسىزلۈك بىلەن، چىرايى تۇتۇق ھالدا قىزىرىپ ھارارەتسىز چىقىپ كېلەتتى.

تەۋپىق سايدا كېتىۋاتقاچ شەرق تەرەپكە قاراپ، تۆۋەندە كۆرۈنۈۋاتقان قاخشال بولغان باغ- ئورمانلار ئۈستىدە ھارارەتسىز قىزىرىپ تۇرغان قۇياشقا قاراپ، ئاجايىپ كۆڭۈلسىزلىنىپ كەتتى. ئۇ يېقىن ئارىدا بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر شاگىردلىرىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ قالدىمۇ، ياكى كۆڭۈلسىز قىشنىڭ قىستاپ كېلىپ قالغانلىقىنى ئويلاپ شۇنداق بولدىمۇ، رەڭگىدىمۇ روشەن كۆڭۈلسىز ئىزنالار پەيدا بولدى.

— نېمە بولدىڭىز؟ تاۋىڭىز يوقمۇ، قانداق؟ — دەپ سورىدى سەيپىدىن.

— ياق، ئۆزۈم ساق، كەيپىممۇ جايىدا. پەقەت سېنىڭ ئۈنچىقماي مېڭىشىڭ جېنىمغا تېگىۋاتىدۇ، — دېدى تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ.

— نېمە قىل دەيسىز؟

— ھېكايە سۆزلىگەچ ماڭسەن.

تەۋپىق ھەتتا سابىتنىڭ ئاغزىدىنمۇ گەپ يۇلۇپ ئالالايدىغان بولغاچقا، سەيپىدىننى ئاسانلا گەپكە سالدى. كۆڭۈللۈك چاقچاقلار، ھەزىل - يۇمۇرلار بىلەن، چاپسانلا قەشقەرگە يېتىپ كەلدى.

ھەززەت تەرەپ ئىگىز بولغاچقا ئۇ يەردىن جەنۇپقا — ئاللىقانداق چوڭقۇرلۇققا مۆككەندەك كۆرۈنۈدىغان شەھەرگە قارىغاندا كەچ كۈز مەنزىرىسى تېخىمۇ ئاجايىپ كۆرۈنەتتى. يازلىق تونىنى سالغان شەھەر غېرىۋانە كۆزگە تاشلىناتتى. ئاندا- ساندا كەچكۈز شاماللىرىنىڭ ھۇجۇمىدىن ئامان قالغان سېرىق ياپراقلارمۇ بولاتتى. شەھەر ئۆيلىرى ئەنە شۇ يوچۇن دۇنياغا ئوخشۇتۇپ تۇرغان دەرەخلەر ئارىسىغا مۆككەندى.

يەنە بەزىلىرى دەرەخلەردىن خېلى خوپ ئېگىزدە ــ تىك يار باغرىدا مۇئەللەق تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى. بۇ ئېگىزلىكلەرگە قانداق چىقىشىدىغانلىقىغا ئەقىل يەتمەيتى. بۇ هال تۇمەن بويىغىراق كەلگەندىلا ئاشۇنداق هەيۋەتلىك قۇرۇلۇش بولۇپ كۆرۈنگىنى بىلەن، يىراقتىن ئېگىز. پەس يارلىقلاردەك، يېقىنلا ئۇرۇش ئاسارىتىنى بېشىدىن كەچۈرگەن خارابىدەك مىسكىن كۆرۈنەتتى.

يەنە بىردەم كەيپسىزلىنىپ كەتكەن تەۋپىق تۇمەن دەرياسىغا قاراپ بىردەم تۇرۇۋالدى. ئاندىن سەيپىدىنگە:

ــ قەشقەرنىڭ يارىشىقى، ئانىنىڭ سۈتىدەك پاك سۇ،... ــ دېگەندەك باش ئۇچى يوق بىر نېمىلەرنى دېدى. سەلدىن كېيىن ئۆزىگە كەلگەندەك بولۇپ، ــ ئاۋۋال «هىلال ئەھمەر»گە كىرەيلى، ــ دېدى. بەلكىم ئۇ مەجىددىن بىلەن چاقچاقلىشىپ ئازراق كۆڭلىنى كۆتۈرۈۋالماقچى بولغانمىكىن، ئەيتاۋۇر ئالدىراپ كېتىۋاتقىچە ــ تاكى مەجىدىننىڭ بوسۇغىسىدا «بوۋاي» بىلەن ئۇچراشقىچە هېچنەرسە دېمىدى.

ــ ۋاقىتسىز كېلىش، ــ دېدى مەجىدىن هاسىسىنىڭ ئەگرى سېپىدىن بىلىگىگە ئېسىپ قويۇپ، ئىككى قوللاپ قولىنى سىقىپ، ــ شۇنداق بولىسمۇ مېنى خوشال قىلىسىز.

ــ سىزمۇ مېنى خوشال قىلىسىڭىز ئىدى، ــ دېدى تەۋپىق كۆلمەي تۇرۇپ، جىددىيلىك بىلەن.

ــ نېمە بولدى سىزگە؟ ــ دېدى دوختۇر تەۋپىقنىڭ چىرايى تازا ياخشى ئەمەسلىكىنى سېزىپ.

ــ نېمە بولغۇنۇمنى دوختۇر بولغاندىكىن بىلىڭ ـ دە!

ــ مەن روھنىڭ دوختۇرى ئەمەس، دوستۇم.

ــ نېمە، مېنى روھى كېسەل دېمەكچىمۇ سىز؟

ــ چاقچاقنى قويۇڭ، نېمە بولدىڭىز؟ سەيپىددىن بۇ هۆرمەتلىك

تاغىڭىزغا نېمە بولدى؟
— مەنمۇ بىلمىدىم.
— بەللى، بۈگۈن ماڭا سىلەردەك كۆڭۈلسىز مېھمانلارنى قايسى شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى؟ قانداق؟ كۆپ مېھمان چاقىراي، خوشال- خورام بىر كۈننى ئۆتكۈزەيلىمۇ؟
— رەخمەت، دوختۇر، ئىبادەتخان يەڭگىمىز بولسا پەقەت سۈنچايلا ئېپ چىقسۇن، بولمىسا، شۇنداق بىردەم ئولتۇرايلى. مەن ھازىر ئويۇشمىغا بارماقچىمەن.
— يامان خەۋەر ئاڭلىمىغانسىز؟
— ياق، پەقەت ياخشى خەۋەر، بىر نەۋرە ئىنىم ۋە ئۇنىڭ بۇرادەرلىرىنى يولغا سېلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقىنىمىزنى بىلىسىزغۇ؟
— ھە، شۇڭا كۆڭلىڭىز يېرىممىدى؟ چىدىمايۋېتىپسىز- دە؟ ياخشىغۇ ئۆزىڭىزنىڭ پىكىرىچە بولۇپ سايۇزغا چىقىدىغان بولغىنى، بولمىسا نېمە دەيتىڭىز؟
ئىچكىرىدە ھەممىنى ئاڭلاپ تۇرغان ئىبادەتخان ئارىلىقتىكى ئىشككە كېلىپ، پەردە ئارىسىدىن رەنجىگەن ئاۋازادا دېدى:
— ھە، دېمەيلا مېھمان بىلەن تەگىشىپ كەتكىلى تۇردىكەنلا، ما داستىخاننى ئالسىلا، ھېرىپ كەلگەن ئادەم دېگەننىڭ ھاردۇقىنى سورايمىز، ئاندىن ئۇسسۇلۇق بولسىمۇ بېرىپ ئاندىن ۋارقىراشساقمۇ بولىدۇ.
— ئەمدى نېمە دەيسىز، بوۋاي؟— دېدى تەۋپىق كۈلۈپ.
— سىزنىڭ ئىتتىپاقچىلىرىڭىز ھەممە يەردە تېپىلىدۇ، بۇنىڭغا ھەيران قالمايمەن. خوش، چايغا قاراڭ، ۋارقىراشنىمۇ توختاتقۇم يوق،
— بەللى، يىغلىپ قالغان ئاچچىقىڭىز بارمىدى؟
— چاچپاقنى قويايلى،— دېدى مەجىددىن چاي لىقلىغاچ، ئارقىدىن سەيپىدىنگە ئىچىنغاندەك قاراپ تۇرۇپ دېدى،— بىچارە

باللارنى بىھۇدە قىلىۋېتىمىز ـ دە!...

سەيپىدىن ھەيران بولۇپ دوختۇرغا تىكىلىپ قالدى.

— ئۇنداق دېمەڭ، نېمىشكە بىھۇدە بولاتتى؟ بىلىم دېگەننىڭ ئۆگىيى يوق.

— مەسىلەن: خوتۇن دېگەننىڭمۇ ئۆگىيى يوق، بىراق، ياخشى ـ يامىنى بولىدۇ ئەمەسمۇ.

— ئاستىراق، يەڭگەم ئاڭلاپ قالسا بىز كەتكەندە كوسا قىلىپ قويمىسۇن.

— چاخچاقنا بۇرىماڭ، جاۋاب بېرىڭ.

— شۇنداقمۇ؟ ياخشى ـ يامىنى قانداق؟

— بۇلار سوۋېتكە چىقسا پولشىۋىك بولۇپ كېتىدۇ؟ توغرا، تەبىئىي پەنلەرنىڭ تۈرلىرىغۇ دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە ئوخشاش، بىراق، باشقا يەردە پاكىزلا شۇنى ئۆگەتسە، ماۋۇلار روھنى بۇلغاپ ئۆگىتىدۇ...

— بۇ ھەقتە ئىلگىرى ئاز تالاشتۇقمۇ؟ ئاخىرى بىرلىككە كەلگەندۇققۇ؟ بۈگۈن يەنە بۇ گەپنى قوزغاپ نېمە قىلىسىز؟

— بىرلىككىغۇ كەلگەن، سىزنىڭ كۆرسەتكەن سەۋەبلىرىڭىز ھەقىقەتەنمۇ ئادەمنى ئامالسىز قالدۇرىدىغان سەۋەبلەر، ئۇنداق بولغانىكەن، ئەۋەتمىگەن ياخشىراق بولاتتى.

— نېمىشكە؟

— مەسىلەن، ئالايلۇق، ھازىر سەيپىدىننىڭ نەزىرىدە ئىككىمىز كىم؟ مەبۇدا! بىزنىڭ سۆزلىرىمىز مۇقەددەسلىكتە ئايەتتىن قېلىشمايدۇ، ئۇ شۇ تاپ بىزگە بولغان ساداقەتتە ئۆلۈمگە بۇيرىساق رەڭگىنى ئۆزگەرتمەي ماڭىدۇ... — مەجىددىن بۇ گەپلەرنى دەۋاتقاندا سەيپىدىن ئۇنىڭغا ھەقىقەتەنمۇ قايىل بولدى. «بوۋاي تېپىۋالدى، كۆڭلۈمدىكىنىڭ ئۆزىنىلا بىلدى، — دەپ ئويلىدى ئۇ،— بۇ ئەپەندىلەر ھەقىقەتەنمۇ ئاتا ـ ئانامدىن ئەزىز...» مەجىددىن ئەپەندى سۆزنى داۋام

قىلىۋاتاتتى، — بىراق، سوۋىتكە بېرىپ ئالتاي تۇرغاندىن كېيىن نېمە بولىدۇ، دېمەمسىز؟ ئەگەر شۇ يەردە تۇرۇپلا ئاتسا ئوقى يېتىدىغان مىلتىق بولسا ھېچبىر ئايانماي ئىككىمىزنىڭ پېشانىمىزگىلا ئاتىدۇ.

سەيپىدىن بۇ گەپلەردىن كېيىن بوۋاينى ئالقىشلىمىدى: «مەبۇد بىلىپ چوقۇنغىدەك بولۇۋاتقان ئادەملەرنى نېمىشقا ئاتقىدەكمەن؟ شۇ دەرىجىدە ئۆزگۈرۈپ كېتىمەنمۇ؟» دەپ ئويلىدى ئۇ.[1]

— ئەپەندىم، كوممۇنىست دېگەن مانا شۇنداق يامان نەرسە! — دەپ داۋام قىلدى مەجىددىن، — ئۇلار روھنى زەھەرلەشكە ئۇستا. تۇيدۇرمايلا ئۆز بالاڭنىمۇ ئۆزەڭگە دۈشمەن قىلىپ قويالايدۇ.

— دوختۇر! — دېدى تەۋپىق ۋارقىراپ دېگۈدەك، — مەن سىز بىلەن مۇنازىرىلەشكىلى كەلمىدىم، ئۇنىڭغا ھەپسىلەممۇ يوق. مەن سىزدىن تەسەللى ئاڭلارمەن دەپ كىرگەنىدىم!...

— كەچۈرۈڭ، ئەپۇ قىلىڭ دوستۇم، مىڭ مەرتىۋە ئەپۇ سوراي،— دېدى مەجىددىن لەۋلىرى تىترىگەن ھالدا،— مەن سىزنىڭ كەيپىياتىڭىز ياخشى ئەمەس تۇرغىنىنى ئېسىمدىن چىقىرىپ بىلجىرلاۋېرىپتىكەن...

تەۋپىقمۇ ئۇنىڭ نېرىسىغا پاراڭنىڭ تازا قولاشمايدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ، ئۇيۇشمىغا بېرىپ ئىشنى پۈتتۈرۈشكە ئالدىرىدى.

— خەير دوستۇم، قايتىشىمدا يەنە كېلىمەن، يەڭگەمىنىڭ لەغمىنىگە ئېغىز تەگمەي كەتمەيمەن، سىزمۇ مېنى ئەپۇ قىلىڭ، كۆڭۈلسىزلۈكۈمگە سىزنى شېرىك قىلىۋالغىنىم ئۈچۈن...

---

[1] 1988 ـ يىلى بۇ رومان توغرىسىدا سەيپىددىن ئەزىزى بىلەن پىكىرلىشكىنىمىزدە يوقارقى مەجىددىن ئەپەندىنىڭ دېگەنلىرىنى ۋە ئۆزىنىڭ خىيالىدا پەيدا بولغان نارازىلىقىنى ئەينەن شۇ تەقلىتتە سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئاخىرىدا ئۇ: «مەجىددىن ئەپەندى راست دەپتىكەن، بىز سوۋېتكە بېرىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ پەرزىنىڭ توغرىلىقىنى ھېس قىلدىم» دېگەنىدى، — ئا.

— ئۇ يەردە شۇنچە زوروُر ئىشىڭىز بارمىدى؟
— ئۇيۇشما بۇلار ئۇچۇن تىكتۇرۇپ بەرمەكچى بولغان كىيىم-كېچەكلەرنى ئېلىپ كېتەي، مەھمۇد سىجاڭ ئۇزۇتۇش مۇراسىمىنى «يۇملاق شە»دە ئۆتكۈزۈشىمىزنى تەكلىپ قىلغان. شۇڭا كىيىملەرنى كەيدۇرۇپ، راۋۇرۇس ئېلىپ كېلەي، دەيمەن. يەنە ھەر بىرسىگە بېرىلىدىغان راسخۇدمۇ بار...
— كىينچۇ؟ ماڭا ئەتە كېلەمسىلەر؟
— ھەئە.
— خەير!
ئۇلارنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى بەكمۇ ئېھتىياتتا، پەس ئاۋاز بىلەن، خۇددى بىر مەيدان قاتتىق يىغا-زاردىن كېيىن ھازىدارلار بىلەن كۆڭلى يېقىنلار ئەھۋاللاشقاندەك، ئۆز ئارا ئىچ ئاغرىتىش، ئۆز ئارا ئايانىش تۇيغۇسىدا ئېيتىلدى. بۇ ھەر ئىككى تەرەپكە ئېغىر-ئېغىر تىنىش بىلەن كۆڭۈل بۇزۇلۇش كەيپىياتىنى يۇقتۇردى. شۇڭا تەۋپىق خوشلۇشۇپ چىققاندىن تارتىپ تاكى ھېيتگاھقا كەلگىچە يىغىدىن ئېسەدىگەندەك كەيپىياتتا كەلدى.

2

1935 - يىلى نويابىرنىڭ باشلىرىدىكى بىر جۈمە كۈنىسى ئاتۇشتىن چەتئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلارنى ئۇزۇتۇپ قويۇش يۈزىسىدىن تەۋپىق ئاكىسىنىڭ ئۆيىدە يىغىلىش ئۆتكۈزدى.
بۇ يەرگە چاقىرغان مېھمانلار ئىچىدە چەتئەلگە ئوقۇشقا چىقىدىغان سەيپىدىن، مۇھەممەد قارى مەشرەپ، مۇھەممەد قارى ئاتكەن قاتارلىقلاردىن باشقا، ھەممىشە سۆھبىتىدىن ئايرىمايدىغان شاگىرتلىرى

— ئابدىراخمان، ئەمەت مەخسۇم، ئابدىغوپۇر قۇناجىم، لىۋاھىدىن، سابىت قاتارلىقلار، ھەم مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىدىسىدىكى خادىملاردىن قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم، ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم، نۇرۇللا خەلپىتىم، مۇھەممەد قارى زەكى ۋە يۇرت مۆتىۋەرلىرىدىن موللا ئېزىز دامولللام، ئابدىراخمانھاجى قاتارلىقلار جەم بولۇشتى.

مېھمانلارنى كۈتۈش ئىشلىرىغا نىمكار باللار قارىشىپ بەردى. غېنى، ئايىمگۈل، رەجەپلەرمۇ ئىشقا ياراپ قالغانىدى.

مېھمانلارغا داستىخان سېلىنىپ، مۇھەممەت دامولللا كاتتايايلاقتىن ئەۋەتكەن «كۆكبەھرى» پىچىلدى (بۇنداق ئېسىل قوغۇنلارنى پەقەت پەيزىۋات، كاتتايايلاق خەلقى تاكى يازنىڭ باشلىرىغىچە ساقلايدۇ)، داستىخانغا مەشھەدنىڭ شىرمان نانلىرى ۋە ھەر قايسى يۇرتلاردىن قول بالىسى قىلىپ ئەۋەتىلگەن مۇناقى ئۈزۈملەرمۇ يېتىپ كەلدى. داستىخانغا كەلتۈرۈلۈدىغان بىرىنچى نۆۋەتلىك نېمەتلەر ئاخىرلاشقاندىن كېيىن نىزامىددىن ساھىپخانلىق سۆپىتى بىلەن مېھمانلارنى داستىخانغا بېقىشقا تەۋەززۇ بىلەن تەكلىپ قىلدى. ھېچكىم «ئۈزۈتۈش مۇراسىمى»نىڭ باشلىنىشى مۇناسىۋىتى بىلەن تەنتەنىلىك نۇتۇق سۆزلىمىدى. تەۋپىقمۇ ئىنتايىن خاتىرجەم ھالدا ئابدىراخمان شائىر بىلەن سەيپىدىن ئارىسىدا ئولتۇرۇپ بىر نېمىلەر دېيىشىۋاتاتتى. ئۇ چەتئەلگە چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلىرىغا تاپىلايدىغان سۆزلىرىنى بۇندىن بۇرۇن نەچچە قېتىملاپ دەپ بولغاچقا، بۈگۈن سورۇنغا رەسمىي تۈس بېرىپ سۆزلەپ ئولتۇرۇشنى ئارتۇقچە ھېسابلىدى.

پەقەت تەڭتۈش ياشلارلا ئۆز ئاراچېقىشقان يوسۇندا ئوقۇشقا چىقىدىغانلار بىلەن سۆزلىشىپ، «تاپىلاش»لارنى قىستۇرۇپ ئۆتەتتى.

— مۇھەممەد قارى، سەن ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگۈتۈپ جەزمەن گىئولوگىيە ئوقىغىن، — دېدى سابىت مۇھەممەد قارى «ئاتكەن»گە، —

بىز ئۆزىمىزنىڭ تۇپرىقى ئاستىدا نېمە بارلىقىنى بىلمەي، باشقىلار ئاچقان كاندا نىمكا ئىشلەپ يۈرۈۋەرمەيلى!

— ئۆزۈمنىڭ ئارزۇسىمۇ شۇ، — دېدى «ئاتكەن».

— خوش، سەنچۇ «مەشرەپ»؟ — سورىدى لىۋاھىدىن.

— قېنى سەن ئېيتىپ باقە.

يەنە بىر گۇرۇھ ياش بولسا يەنە بىرسىنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ، تۇشمۇ-تۇشتىن گەپ سورايتى ۋە تاپىلايتى.

— مېنىڭچە سەن بىناكارلىقتا ئوقۇ، — دېدى ئەمەت مەخسۇم، — ئارخىتېكتور بولۇپ كەل، بىزدىمۇ قاتمۇ-قات بىنا-قەسىرلەر بولسۇن، ئەجدادلىرىمىز ھەتتا پادىشاھلىرىمىزدىنمۇ بىرەر خىش تام ياكى تاش تام قالماپتىكەن، كېسەك، چالمىلاردىلا ئۆيىنىمۇ، ئوردىنىمۇ ياساپتىكەن، شۇڭلاشقىمۇ باشقا مىللەتلەرنىڭكىدەك پادىشاھلاردىن قالغان ئوردىلار بىزدە يوق. ئەمدى ئۇنداق بولمىسۇن.

سۇنچايدىن كېيىن داستىخان يىغىۋېلىندى. نىزامىددىن كۆپچۈلۈككە تەكەللۇپ قىلىپ.

— بىردەم پۇت-قوللۇڭلارنى سوزۇپ ئولتۇرۇپ، پاراڭلىشىۋېلىڭلار، تاماقنى ئارقا-ئارقىدىن قىلىپ سىلەرنى قىينىمايلى، ھەم ۋاقتىنى ئۇزارتايلى دەپ، ئارىلىقنى سەل ئۇزارتىۋەتتۇق، — دېدى.

تەۋپىق ئەڭ ئاۋۋال ئورنىدىن تۇردى ۋە چوڭ ئادەملەر ئارىسىدا سىقىلىش ھېس قىلىپ قالغان ياشلارغا بىردەم بولسىمۇ يېنىكلىك بېرىش ئۈچۈن:

— ياشلاردىن «كالتەك ئويۇنى» ئويناشنى خالايدىغانلار يۈرۈڭلار، بىردەم قىزىۋالايلى، كۆرۈشنى خالايدىغانلار چىقىپ كۆرسەڭلارمۇ بولىدۇ، — دېدى.

بىر توپ ياش ھويلىغا قاراپ چىقىشقا باشلىدى. پىشقەدەملەردىنمۇ بەزىلىرى ئەگەشتى. ھويلا سەيناسىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، دەرۋازىغا

ئېلىپ چىقىدىغان قاراڭغۇ دالاندا كېلىۋاتقاندا قاياقتىندۇر پەيدا بولغان نەبى مايمۇندەك چاققانلىق بىلەن قاراڭغۇ دالان ئۈستىدىكى بالىخانا ئۆگزىسىگە چىقىۋالدى ۋە مېھمانلار دەرۋازىدىن چىقىۋاتقاندا ئۇلارنى بىر چۆچۈتىۋەتمەكچى، بۇ قىزىقچىلىق بىلەن ئەپەندىلەرنىڭ كۆڭلىگە يېقىپ قالماقچى بولۇپ، يېرىم كېسەكنى تۇتقىنىچە دەرۋازا ئۈستىدە بېشىنى چىقىرىپ ماراپ تۇردى. تۇۋەن تەرەپتىن گۇدۇڭ- گۇدۇڭ قىلغان ئاۋاز يېقىنلىشىپ كېلىشىگىلا يېرىم كېسەكنى تام بويلۇتۇپ تاشلىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا بوسۇغىدىن پۇتىنى ئېلىۋاتقان سەيپىدىن كۆكرىكىگە سۇۋۇشۇپ دېگۇدەك پۇتىنىڭ تۈۋىگىلا «گۇپ!» قىلىپ چۈشكەن كېسەكتىن چۆچۈپ كېتىپ، ئارقىسىغا داجىدى. كۆپچۈلۈكمۇ قورقۇپ كەتتى.

— يا، پەناھ! سەللا كېيىن چۈشكەن بولسا سەيپىدىننىڭ چوققىسىغىلا چۈشىدىكەن!

— خۇدا ساقلىدى، دەڭلا، بولمىسا بالىخانا ئۆگزىسىدىن چۈشكەن مۇنچە يوغان نېمە باشنى يېرىپ، جاننى ئالمامدىغان!

—ئۆزى چۈشتىمۇ، نېمە بالا؟

— بۇ نەبىنىڭ قىلغان ئىشى! — دېدى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قىسىلىپ يۈرگەن غېنى،— مەن ئۇنىڭ ئۆگزىدە ئۆملەپ ژۈگىنىنى كۆرگەن.

— ھۇ، ئالاجوقى! — دەپ كايىدى نىزامىددىن ۋەھىمىدىن تىترەپ كېتىپ،— قېنى ئۇ گالۋاڭ؟!

— ئۇنى ھازىرلا سۆرەپ چۈشىمەن! — دېدى غېنى ئۆگزىگە يامىشىپ.

«كالتەك ئويۇنى» ئۈچۈن كېتىدىغان كالتەكلارنى تېپىش ئۈچۈن ئارقىدا قالغان تەۋپىق يېتىپ كېلىپ بۇ ھەم قىزىق، ھەم ۋەھىمىلىك ئىشنى ئوقتى.

ــ بولدى قوي،ــ دېدى ئۇ غېنىنى توسۇپ،ــ كىچىك بالا قورقۇپ كەتسە قورقۇنچاق بولۇپ قالىدۇ.

كۆپچۈلۈكنىڭ ھەرخىل تەسەۋۋۇر ۋە سوئاللىرى ئارىلىشىپ كەتكەن بىردەملىك ۋاڭ- چۇڭى سەل پەسىيىپ، ئۇلار ئىشىك ئالدىدىكى ئاق تاشلىنىشلىگەن ۋەخپە ئېتىز تەرەپكە مېڭىشتى. ئۇلارنىڭ تىبخىچىلا يۈرىكى جايىغا چۈشمىگەندەك ھېلىقى تاسادىپى ئىش ئۈستىدە سۆزلۈشۈپ ماڭاتتى. ئۇلار ئېتىزلىقتا چىققاندىن كېيىنلا دىققىتى يېڭى ئويۇننىڭ قانداق بولۇدىغانلىقىنى بىلىشكە كۆچتى. بۇ يەردىكىلەرنىڭ كۆپچۈلۈكى بۇنداق ئويۇننى كۆرۈپ باقمىغانىدى.

تەۋپىق بىر مېتىرچە ئۇزۇنلۇقتىكى نوغۇچىسىمان كالتەك بىلەن دىئامېتىرى 40 مېتىرچە كېلىدىغان يومىلاق دائىرە سىزدى. ئاندىن ئوتتۇز سانتىمېتىر ئۇزۇنلىقتىكى كالتەكچاقلاردىن ئوننى پىرامىدا شەكىلدە ئۈستى- ئۈستىگە تىزدى. ئويۇن جەريانى نوغۇچىسىمان كالتەك بىلەن ھېلىقى ئۇششاق كالتەكچاقلارنى بىر-بىرلەپ ئۇرۇپ دائىرە سىزىقىنىڭ سىرتىغا چىقىرىۋېتىش بولاتتى. بۇ ئاددىيلا بىر ئىشتەك تويۇلغىنى بىلەن ناھايىتى جەلپ قىلارلىق ئويۇنىدى. نوغۇچ كالتەكنى ھە دېگەندە ئەڭ ئۈستۈنكى كالتەكچاققا تەككۈزگىلى بولمايتتى ياكى بىر ئۇرۇش بىلەنلا كالتەكچاقلارنىڭ دۆۋىسى ئۆرۈلۈپ، بۇزۇلۇپ كېتەتتى.

ئون تال كالتەكچاقنى سىزىقتىن ئۇرۇپ چىقىرىپ بولغاندىن كېيىن ئىككىنچى بىرخىل شەكىلدە تىزىلاتتى. يەنە ئۇرۇپ چىقىرىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۈچىنچى بىر خىل شەكىلدە تىزىلاتتى. بۇ ئويۇننىڭ بىر قېتىم ئاياقلىشىشىغا بەزىدە تولۇق يېرىم كۈن ۋاقت كېتەتتى...

ئۇلار ئويۇنغا قاتتىق بېرىلىپ كەتكەن چاغدا بويامەت مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى- ئوقۇغۇچىلار ۋە ھېلىقى مەخسۇس تەربىيىلىنىۋاتقان

تەنھەركەتچىلەر ھەم ئۇلارنى تەربىيىلەشكە ياردەملىشىش ئۈچۈن مەھمۇد مۇھىتى ئەۋەتكەن نىمەتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇنلارمۇ دائىرە ئەتراپىغا كېلىپ ئويۇن كۆرۈۋاتاتتى...

غېنى مېھمانلارنى چاقىرغىلى چىقتى. ئۇ ئويۇنغا قاتناشماي چەتتە تۇرغان سابىتنى تونىدى- دە:

— تاماق تەييار بوپتىكەن، دادام قىچقارغىلى چىقاردى. موللىكامغا دەپ باشلاپ كىرىڭە، — دېدى ئالدىرىتىپ.

— بولۇدۇ، سەن كېتىۋەر، سابىت شۇنداق دەپلا تەۋپىقنى چاقىرىش ئۈچۈن ئېتىزلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ ماڭدى.

لېكىن ئويۇنغا قىزىقىپ كەتكەنلەرنى چاقىرىش ئاسان بولمىدى. ھەممىسى پەقەت «مانا ھازىر، سەل تۇرۇپ» دېيىشەتتى- دە، ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئويۇنغا كىرىشىپ كېتەتتى. شۇڭا غېنى يەنە بىر قېتىم چاقىرغىلى چىقىشقا مەجبۇر بولدى. بىراق بۇنىڭ بىلەنمۇ يەنە ئىش ئەپلەشمىدى. ئۈچىنچى قېتىم نىزامىدىن ئۆزى چىقىپ، ئىنىسىنىڭ پېشىدىن تاتتى:

— نېمانداق قىلىسەن، ئۇكام؟ ئۆيدە نەچچە ئاقساقال ساقلاپ ئولتۇرسا...

شۇندىلا ئۇلار كۆڭلىنىڭ تېگى ئويۇندا قالغان ھالدا ۋەخپە ئېتىزدىن چىقىشقا باشلىدى. ئەتراپتىن يىغىلغانلارمۇ تارقىلىپ كەتتى. نىمەتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن تەۋپىقنىڭ كۆزىدىن قېچىپ سەل بۇرۇنلا كېتىپ قالغانىدى.

مېھمانلار قايتىدىن ئۆيگە كىرىپ ئىلگىرىكى ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن تەۋپىق موللا ئېزىز داموللا، ئابدىراخمانھاجىلاردىن ئەپۇ سورىدى. ئۇلار بولسا ياشلارنىڭ قىزغىنلىقىنى توغرا چۈشۈنۈدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

ئاۋال خام قىيمىلىق ئۈگرە تاتىلدى. ھېرىپ- ئېچىپ كىرگەن

ياشلار تەرلەپ- تەپچىرەپ تۇرۇپ، ئىشتىها بىلەن بىر چىنىدىن ئاشنى ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، بىيە ۋە گۆش بېسىلغان پولۇ كەلتۈرۈلدى. ئەمدى مېھمانلار كىچىك گۇرۇھلار بويىچە قىزغىن پاراڭلىشىپ، ئالدىرىماي تاماققا بېقىشتى. بەزىلەر كالتەك ئويۇنى ھەققىدە، بەزىلەر يېتىپ كېلىۋاتقان قىش پەسلى ھەققىدە؛ بەزىلەر ئوقۇش، چەتكە چىقىدىغانلارنىڭ كەلگۈسى قاتارلىقلار ئۈستىدە پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەنىدى.

تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن تۆردىكى موللا ئېزىز داموللام گال قىرىپ، سۆزلىمەكچى بولۇۋاتقاندەك ئورنىدا قىمىرلىدى. پاراڭلىشىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى جىم بولۇشتى.

— بۈگۈن، ئۆزى، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن ئىزامىددىن ئالاھىدە چاي قىلىپ، ھەر قايسىمىزنى داستىخانغا تەكلىپ قىپتۇ. بۇنىڭدىن مەخسەت، چەتكە چىقىدىغان بالىلارنى ئۇزۇتۇپ قويۇش ئۈچۈن تۈز قۇيغاندەك بىر گەپ، مانا مۇشۇ پۇرسەتتە ھەممەيلەن ئىزامىددىنىنىڭ داستىخىنىغا بەركەت، چەتكە چىقىپ ئوقۇيدىغانلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب تىلەپ بىر دۇئا قىلايلى، — دېدى ئۇ.

— بەرھەق، — دېدى ئابدىراخمانھاجى داموللىنى قوللاپ— شۇنداق قىلىلى. سىز نېمە دەيسىز، ئەپەندى؟ — دەپ سورىدى ئۇ تەۋپىق تەرەپكە قاراپ.

— مەن بۇلارغا دەيدىغان گەپلىرىمنى دەپ بولغان، تەكرار-تەكرار تاپىلاپ بولغانىدىم. بۈگۈن يەنە بىر قېتىم تاپىلايدىغىنىم، بۇلار چەتكە چىققاندا راھەتكە بېرىلىپ ۋەتەننى، بەختسىز مىللىتىنى ئۇنتۇپ قالمىسا، ھەر ۋاقىت بۇ قەۋرىستاندەك خاراپ ۋە ئەجەل پۇراپ تۇرغان يۇرت بىلەن، ھاياتىنىڭ خوۋلىقىنى بىلمەي ئۆمرى ئۆتۈپ كېتىدىغان بىچارە ئۇيغۇرنى ئېسىدە تۇتۇپ ئوقۇسا، كەيپى-ساپاغا بېرىلىپ، يولدىن چىقىپ كەتمىسە ھەم چوقۇم قايتىپ كەلسە دەپ ئۈمىد قىلىمەن.

شۇڭا گەرچە بۇ مۇشۇلارنىڭ ۋىجدانىغا باغلىق بولسىمۇ، داموللامنىڭ تەكلىۋىگە كۆرە بۇلارنىڭ ئىنساۋىغا دۇئا قىلايلى،— دېدى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا. ئۇنىڭ ئاۋازى ۋە بىر قىزىرىپ، بىر بۇزۇرۇۋاتقان چىرايىدىن كۆڭلىدە مۇرەككەپ ھېس-تۇيغۇلارنىڭ قايناپ تۇرغانلىقىنى پەرەز قىلىش تەس ئەمەس ئىدى،— قېنى داموللام دۇئا قىلىپ بېرىڭ. خوش،...

— ئامىن! — داموللام دۇئاغا قول كۆتۈردى ھەم پىچىرلاپ دۇرت ئوقۇشقا باشلىدى.

مېھمانلارنى ئۇزۇتۇپ قويغاندىن كېيىن تەۋپىق غەمكىن بولۇپ قالدى. ئۇ ئاللىقانداق قىممەتلىك نەرسىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك تۇيغۇ بىلەن ئېزىلگەن، شۇنداقلا بىر مۇنچە ياراقلىق بالىلارنى يېتىشتۈرگەن ئاتىدەك ئېپتىخارلىنىش تۇيغۇسىغا چۆمگەنىدى. ھويلىدا ئالدىراپ مېڭىپ يۈرگەن نىزامىددىن ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— نېمە بولدى ساڭا؟— دېدى جىددىيلىشىپ.

— كۆڭلۈم پەرىشان بولۇۋاتىدۇ، ئاكا، جىسمىمنىڭ تېڭىدىن ئايرىلىپ قېلىۋاتقاندەكلا... قانداق ئېسىل يىگىتلەر ئىدى ھە... — ئۇ ئاكىسىنىڭ ئالدىراپ مېڭىپ يۈرگىنىنى ئېسىگە ئالدى ھەمدە ئاكىسىنىڭ جىددىي چىرايىغا دىققەت قىلدى ۋە سورىدى،— سىزگە نېمە بولدى؟

— قارىمامسەن، ھېلىقى بەغەرەز ھېلىقى ئىشتىن كېيىنلا يوقالغان پېتى ھازىرغىچە قارىسىمۇ كۆرۈنمەيدۇ،— دېدى نىزامىددىن ئىتتىك تىنىپ ۋە تالادىن كىرىۋاتقان غېنىدىن سورىدى،— بارەكمۇ؟

—نېمە گەپ؟ كىم يوق، كىمنى ئىزلەۋاتىسىلەر؟

— نەبى بولمامدۇ، شۇ گالۋاڭ بايا قورقۇپ كەتكەنمۇ، ھازىرغىچە يوق، ئاچپيارغا چۈشۈپ كەتمىسە بولاتتىغۇ.

— ئۇ ئەقىللىق بالا، ھېچيەرگە كەتمەيدۇ، ئاۋارە بولماڭ. مەن ئۆزۈم

ھازىرلا تاپىمەن،— دېدى تەۋپىق ۋە كۆڭۈلسىز ۋەزىيەتتە كىچىككىنە بولسىمۇ ئىچ پۇشقىنىغا ئېرىشكەندەك، يېنىك ھەرىكەتلەر بىلەن ئورنىدىن تۇردى ۋە مەلىكىزادىنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن ئېشەكنى توقۇپ چىققان قاسىمغا «ئىككىڭلار كېتىۋېرىڭلار» دەپ قويۇپ تالاغا چىقىپ كەتتى.

ئۇ ئاستا ئاچيار تەرەپكە كېتىۋېتىپ يەنە ئاشۇ ئۇنبەش نەپەر ئوقۇغۇچىسى ھەققىدە ھەم ئېپتىخارلانغان، ھەم يۈرىكى ئېچىشقان ھالدا ئويلىدى. ئىچىنىڭ تىتىلىقىنى بېسىش ئۈچۈن بىرتال سىگارت تۇتاشتۇرىۋالدى. ئۇنىڭ خىيالى ئالدىغا ئۇچرىغان بىر كىچىك بالىدىن (بۇ بالىمۇ تەۋپىقنىڭ ئاتۇشتىكى مىڭلىغان كىچىك دوستلىرى ئىچىدىكى بىرسىدى) نەبىنى كۆرگەن- كۆرمىگەنلىكىنى سورىدى.

— كۆرمىدىم،— دېدى بالا ئۆزىگە خاس چۈچۈك تىل بىلەن،— ئۇ تالاغا چىقمىدى، مەنمۇ ئۇنى تاپالمىدىم. سىز تاپالىسىڭىز قىچقىرىپ قويۇڭ جۇما، ئەپەندى دادا، بىللە ئوينايمىز.

— بولۇدۇ، مەن ئۇنى تاپسىلا چاقىرىپ قويىمەن،— دېدى تەۋپىق بالىنىڭ پىشانىسىغا سۆيۈپ، ئۇ بالىنى تېخىچە ئۆگزىدە مۆكۈپ ياتامدىكىن دېگەن گۇمانغا كەلگەنىدى.

ئۇ ھويلىغا قايتىپ كىرىپلا ئۆگزىگە چىقتى ۋە ئۆگزىگە بېسىلغان قوناق شېخى ئارىسىدىن چىقىپ تۇرغان بىرجۈپ كىچىك پۇتنى كۆردى. ئۇ بۇنى كۆرۈپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— بالىلىق دېگەن نېمانداق قىزىق، نىمانداق ئوماق! ھەي، ساددا ئىنسان، بېشىڭنى شاخ ئارىسىغا تىقىۋالغىنىڭ يوشۇرۇنغىنىڭ ئىكەن- دە؟ پۇتۇڭ داردىيىپ چىقىپ تۇرسا ئۇنىڭ بىلەن كارىڭ يوق. تۇرە ئورنىڭدىن، تېز بول، — ئۇ كېلىپ نەبىنى تارتىپ تۇرغۇدى. بالا ھېلىمۇ قورقۇپ تۇراتتى.

— دادام مېنى ئۇرماسمۇ؟— دېدى ئۇ سىناش نەزىرىدە تاغىسىغا

قاراپ.

— ئۇرمايدۇ، بۇنىڭ ئۇچۇن ئەپۇ سورۇشۇڭ كېرەك، ئۇقتۇڭمۇ؟ چوڭلارنىڭ ئالدىدا گۇناھ قىلىپ قويغاندا جەزمەن ئەپۇ سوراش كېرەك.

— نېمە دەيمەن؟

— «دادا، مېنى ئەپۇ قىل، گۇناھ قىلىپ قويۇپتىمەن» دېسەڭلا بولدى، ئۇ سېنى ئۇرمايدۇ، ئەپۇ قىلىدۇ.

— ماقۇل، ئەمىسە،— ئالدىغا چۈشۈپ، شۇ تەرەپكە ماڭدى. ئۇ بىردىنلا توختاپ ئارقىغا بۇرۇلۇپ:

— موللىكا، سەيپىدىنكامنىڭ بېشى يېرىملىغاندۇ؟— دەپ سورىدى.

— ياق، تەگمەپتۇ، ئەمما تاسلا قاپتۇ. بۇندىن كېيىن بۇنداق ئىشنى ھەگىز قىلما، بولامدۇ؟

— ماقۇل.

— ئۇلار قايتىپ چۈشكەندىن كېيىن نىزامىددىن ئۆيدىن چىقىپ ئۇلارنى كۆردى. سەل خاۋاتىرلىنىۋاتقان نەبى دادىسىغا يېقىنراق كەلگەندە تاغىسى ئۇگەتكەن سۆزلەرنى ئېسىگە ئېلىشقا تىرىشىپ، دۇدۇقلىدى:

— دادا، ئەپۇ قىل، گۇناھ قىلىپ...

شۇئان نىزامىددىننىڭ ئاتىلىق قەلبىدە مېھىر فونتانلىرى ئېتىلىپ رەڭگىگە كۆلكە يۈگەردى ۋە بالىنى قولىدىن يېتىلەپ ئالدىغا تارتىپ:

— ئەپۇ قىلدىم، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق ئىشنى قىلما، جۇما!؟ ماڭە ژۇگۇ، تامىقىڭنى يە، — دەپ ئۇنى ئۆي تەرەپكە ئىتتەردى.

— نەبى تامىقىڭنى يەپ بولۇپ تالاغا چىقىپ باققىن، بىر دوستۇڭ سېنى ئىزدەۋاتاتتى، — دېدى تەۋپىق ۋەدىسىنى ئېسىگە ئېلىپ.

ئاكا-ئۇكا ھويلىسىدا يالغۇز قالغاندىن كېيىن بىردەم سۈكۈتتە

تۇرۇشتى. نىزامىددىن بۇنداق تۇرۇشتىن ئىچى پۇشۇپ:
— ئولتامامسەن، كەچلەپ كېتەسەن، — دېدى.
— ياق، ئاكا، مەن كەتسەم بولغۇدەك پىغانىم تۇتۇۋاتىدۇ، كېتىپ بىر ئىش بىلەن مەشغۇل بولاي،— دېدى تەۋپىق.
نىزامىددىن تەكەللۇپ قىلىپ ئولتۇرماي ئاختاخانىدىن ئىنىسىنىڭ ئېتىنى يېتىلەپ چىقتى. ئۇلار دەرۋازا ئالدىدا خوشلاشتى. تەۋپىق يېنىك ھەرىكەت بىلەن تورۇق ئېتىغا مىنىپ يۈرۈپ كەتتى.

3

ئەتىسى چەتئەلگە چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلار ۋە بىر تۈركۈم ئۇزاتقۇچى مۇئەللىملەرنىڭ سېپى تەۋپىقنىڭ كوماندىسىدا قەشقەرگە قاراپ ئاتلاندى. چەتئەلگە چىقىدىغانلار قەشقەر ۋىلايەتلىك ئويغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تىكتۈرۈپ بەرگەن سارجا كاستىيۇم- بۇرۇلكىلارنى كىيىپ، بولەكچە ئۆز بولۇپ كەتكەندى. ئۇلارنىڭ باشقا يۈك- تاقلىرىنى ئېلاخۇن ھارۋىغا بېسىپ ئېلىپ ماڭغانىدى.
ئۇلار ئاۋۋال قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا كىرىشتى. بۇ يەردە ھەر قايسى ناھىيە، يېزا مەكتەپلىرىدىن كېلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى جەم بولغاندىن كېيىن، قاتار بولۇشۇپ «يۇمۇلاق شەھ»گە ئاتلىنىشتى، ئۆستەڭ بويى كوچىسىدىكى مىغ- مىغ ئادەم دېڭىزى ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ، ئۇلارغا يول بېرىشتى. ھەممە ئادەم پۈزۈر كىيىنگەن يىگىتلەرنىڭ چاققان- تېتىك قەدەم ئېلىپ يۈرۈشلىرىدىن زوقلىنىپ جايىدا ئۇزاق تۇرۇپ قالاتتى.
6- دېۋىزىيە ئىشتابى بوگوڭ بولەكچە قىزىپ كەتكەنىدى. ئىشتاب ئىچىدىكى ھەربىلەر پەرزەنتلىرى ئوقۇيدىغان مەكتەپنىڭ

ئوقۇغۇچىلىرى ۋە ئەسكەرلەردىن ھۆرمەت قاراۋۇللىرى تەشكىللىنىپ، ئىككى تەرەپتە تۇرۇشاتتى. لاپاس ئاستىدىكى سۇپىدا ئوفىتسېرلار ئولتۇرۇشاتتى.

سەپەرگە چىققۇچىلارنىڭ سەپلىرى سۇپا ئالدىدا ئوفىتسېرلار تەرەپكە يۈزلىنىپ تۇرۇشتى. بىر كەمدە «مامۇت سىجاڭ چىقتى» دېگەن شۇئارلاشتىن كېيىن مەھمۇد مۇھىتىنىڭ يوغان بەستى سەھنە ئۈستىدە پەيدا بولدى

يىغىننى ئۇيغۇر ئۇيۇشما باشقۇردى. ئاۋۋال ئۇيۇشمىدىن بىرى ئېچىش سۆزى سۆزلىدى. ئارقا- ئارقىدىن ئايرىم مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرى، ناھىيىلەرنىڭ ئۇيۇشما مەسئۇللىرى سۆز قىلدى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ئاخىرلاشقاندا يىغىن رەئىسى مەھمۇد مۇھىتىغا پىچىرلاپ:

— سۆزىڭىز بارمۇ؟— دەپ سورىدى.

— بار! — دېدى تۇرۇپ سەھنە ئالدىغا كەلدى،— بالىلىرىم، سىلەر چەتئەلگە ئوقۇشقا مېڭىش ئالدىدا تۇرىسىلەر، مۇشۇ مەزگىلدە سىلەرگە ئاخىرقى بىر نەچچە ئېغىز سۆزۈمنى دەۋالاي،— ئۇ ھاياجىنىنى بېسىۋېلىش ئۈچۈن بىردەم توختىۋېلىپ داۋام قىلدى، — سىلەر سوۋېتكە چىقماقچى. ئۇ يەر بولشۇۋىكلارنىڭ ئېلى، سىلەرنىمۇ قىزىل پاچاق بولۇشقا قىستىشى مۇمكىن. ئەگەر شۇنداق ئەھۋالغا يولۇقساڭلار، بولشۇۋىكلارنى دۇمبالاڭلار، جېدەل چىقىرىڭلار! مەكتەپنىڭ يېنىغا مەسچىد سېلىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىڭلار! تەلىپىڭلارغا ئۇنىمىسا ئىسيان كۆتۈرۈڭلار! قىيىن ئەھۋالدا قالساڭلار ماڭا تېلېگرامما بېرىڭلار، مەن سىلەرنى قايتۇرۇپ كېلىمەن![1]

[1] يوقۇرىدا بېرىلگەن دىئالوگدا ماھمۇد مۇھىتى تىلىدىن بېرىلگەن سۆزلەرنى سەيپىددىن ئەزىزى بىلەن بولغان سۆھبىتىمىزدە سەيپىددىن ئەپەندى ئەينى شۇ بويىچە ئېيتىپ بەرگەنىدى، — ئا.

مەھمۇد مۇھىتى شۇلارنى دېگەندىن كېيىن مۇلازىم ئەسكىرىگە ئىشارەت قىلىپ ئۆزى پەسكە چۈشتى. مۇلازىم ئەسكەر ئېلىپ چىققان تېرە ھەميانىنى ئېلىپ شەخسىي ئۆز نامىدىن ھەربىر ئوقۇغۇچىغا ئىككىدىن تىللا تارقىتىپ بەردى.

ئۇزۇتۇش مۇراسىمى زور داغ- دۇغا ئىچىدە ئېچىلىپ ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئۇلار سەپەر تەييارلىقى قىلىش ئۈچۈن تارقاشتى.

تەۋپىق قەشقەردىكى دوستلىرىنىڭ قېشىغا بارمىدى، ئايرىلىش ئالدىدا تۇرغان شاگىرتلىرى بىلەن كۆپرەك مۇڭدىشىۋېلىش ئۈچۈن ئۇلار بىلەن بىللە دىۋېزىيە ئىشتابىدا قونۇپ قالدى.

ئەتىسى ئوقۇغۇچىلار پوچتا ھارۋىلىرىغا ئولتۇرۇپ رەسمى سەپەرگە ئاتلانغاندا مەھمۇد مۇھىتى يەنە ئۇزاتقىلى چىقتى ۋە يوغان كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، تۆنۈگۈن تاپىلىغان سۆزلىرىنى تىلغا ئېلىپ تۇرۇپ، قەھرى بىلەن يەنە بىر قۇر تاپىلاپ خەيرلەشتى.

ئۇلار كەتكەندىن كېيىن ئۇزاتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى كەيپى بۇزۇلغان ھالدا جايىدا تۇرۇپ قېلىشقانىدى، مەھمۇد مۇھىتى ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى چۈشۈنۈپ، تەسەللى بېرىش ۋە كۆڭۈل ئېچىش ئارقىلىق قايغۇنى ئۇنتۇش مەخسىتىدە ئۇلارنى چايغا تەكلىپ قىلدى.[1]

— بالىلارنىڭ ھىجران ئازابىنى بىللە ئولتۇرۇپ، ھەمسۆھبەت بولۇش ئارقىلىق ئۇنتايلى، يۈرۈڭلار، ماڭا مېھمان بولۇڭلار، — دېدى ئۇ ئويچان ھالدا.

---

[1] 1988-يىلى سىنتەبىردە سەيپىدىن ئەزىزى بىلەن مەزكۇر رومان ۋە رومان ئۆز ئىچىگە ئالغان تارىخىي دەۋر ئۈستىدە سۆھبەتلەشكەن ۋاقتىمدا سەيپىدىن ئەزىزى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن بەزى ئىشلارنى سۆزلەپ بەرگەنىدى. بۇ باپنىڭ 1-3- بۆلۈكلىرى سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرىگە ئاساسەن يېڭىدىن تولۇقلاندى، — (ئاپتور.)

1987- يىل سىنتەبىر، بىرىنچى ئارگىنال پۈتتى.
1988- يىلى سىنتەبىردە ئىككىنچى قېتىم تۈزىتىلدى
ئاتۇش — شورۇق.

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئىمىنجان ھەمدۇللا
رەنا ئابلىمىت
مەسئۇل كوررېكتورى: زۇلەيخا ئەزىز
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

باياۋاندىكى گۈلخان (2)

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: غۇلام ئۇمەر

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى داجىنما مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: 850×1168، 1/32 مىللىمېتىر
باسما تاۋىقى: 14 قىستۇرما ۋارىقى: 2
2003 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى
2003 - يىل 8 - ئاي 1 - بېسىلىشى
ISBN 7—228—08202—8
ئومۇمىي باھاسى: 60.50 يۈەن